

ISSN 0354-5458

MATICA CRNOGORSKA

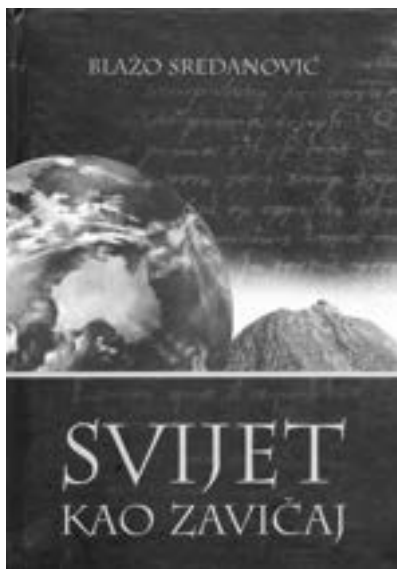
**GODIŠNJAK
2008/2013**

**MATICA
crnogorska**

PROMOCIJE

Govorili
Rajko Cerović
Novica Samardžić
Blažo Sredanović, autor i
Miloš Vukčević

KIC „Budo Tomović“
Podgorica, 11. jul 2008.

Svijet i zavičaj Blaža Sredanovića

Pred nama je knjiga *Svijet kao zavičaj* Blaža Sredanovića koju je Matica crnogorska objavila u ediciji *Crnogorska dijaspora*. Ovaj poznati Crnogorac koji već pola vijeka živi u Americi, (radni je vijek proveo kao inženjer u gigantu globalnih razmjera, kompaniji Bektel), nikad se nije odrekao svoje mladalačke ljubavi, pisanja. Dugo ga znamo sa stranica naših listova i časopisa, a sad, evo, i njegovi izabrani tekstovi u knjizi koja je pred nama. O Blažu kao piscu, šahisti (bio je prvak Crne Gore, a na otvorenom prvenstvu Amerike u Las Vegasu dijelio je treće mjesto) i posebno, kao crnogorskom patrioti, slušao sam mnogo od zajedničkog prijatelja, književnika Sretena Asanovića, znatno prije nego smo se lično upoznali devedesetih godina kad je Blažo aktivno radio na okupljanju iseljenika u Americi i svijetu za odbranu domovine u vremenu koje joj nije bilo naklonjeno i kad je saradivao sa Maticom crnogorskom na istom poslu.

Ta aktivnost je rezultirala formiranjem Udruženja Crnogoraca Amerike u San Francisku 1994, gradu đe su Crnogorci i Dalmatinci sredinom 19. vijeka osnovali svoje prvo udruženje i đe je pred kraj dvadesetih godina prošlog stoljeća Nikola Petanović izdavao *Crnogorsko ogledalo* i formirao *Odbor za suverenu i samostalnu Crnu Goru*.

Rad Blaža Sredanovića i drugih pregalaca na povezivanju i artikulisanju programskih ciljeva naše dijaspore rezultirao je održavanjem Svjetskog kongresa iseljenika

na Cetinu 2000. godine, u čijoj pripremi je učestvovala i Matica dajući iseljenicima potrebnu logističku pomoć. Pored ostalog, na Kongresu je formirana *Crnogorska svjetska asocijacija* sa Koordinacionim odborom na čelu sa Blažom Sredanovićem, koji će svoju aktivnost na promociji ideje crnogorske nezavisnosti kasnije nastaviti i kao predstavnik iseljenika u *Poketu za nezavisnu Crnu Goru*.

Poseban odjeljak ove knjige mogli bi činiti tekstovi u kojima autor sa više aspekata osvjetljava kraj u kom danas živi, San Francisko sa okolinom, njegovu istoriju, tradicija, ljude i njihove navike i naravi. Autor portretiše kosmopolitski grad kulture i tolerancije, mjesto gdje ne važe uobičajeni kalupi. Grad slobodnih mislilaca, ekscentrika i poslovnih ljudi, koji iz temelja mijenjaju karakter i shvatanje biznisa, upravo su napravili oni koji su idući za svojom zvijezdom udarili u obale Pacifika, tu ostali i krenuli da realizuju svoje vizije.

I, kako to autor jasno sugerise, u temelju svega je bilo znanje, dobra namjera i nesebičnost. Sve ono danas nama ovđe u Crnoj Gori toliko neophodno. Bez univerziteta i znanja koje donose, posebno Stanforda (iznjedrio je 22 nobelovca!) i principa koje je njegov utemeljivač inaugurisao - *da se sopstveni usjeh mjeri vrijednostima kojima smo obogatili život drugih*, ne bi bilo ni silkonske doline i njenih dvije hiljade kompanija, ni informatičke revolucije koja je na nov i dosad neviđen način demokratizovala svijet i znanje, težeći idealu da se na jednostavan i svima dostupan način moć i znanje „isporuči bilo kome, bilo đe i bilo kada“ - kako autor citira Bil Gejtsa.

Sa jednakom pažnjom i razumijevanjem autor piše o čuvenim kalifornijskim vinima i vinogradarima iz Napa doline, šumama džinovskih sekvoja i crvenog drveta i njihovoj zaštiti; o ostrvu Alkatraz, đe je nekad bio čuveni zatvor, a koje su, pošto je napušteno, okupirali Indijanci da bi skrenuli pažnju svijeta na sebe i probleme sa kojima žive.

Inače, sudbina domoradačkog stanovništva pod dominacijom civilizacije bijele rase često je predmet Sredanovićevih opservacija, bilo da se radi o stanovnicima pacifičkih ostrva i Antila, crncima i kreolcima iz Nju Orleansa, starincima sa Aljaske i onima iz Arizone i Novog Meksika. Uz izbjegavanje klišea i senzacionalizma u pristupu, razumijevajući suštine drugačijeg, Sredanović zastupa tezu da svima treba omogućiti da sebe, svoj svijet i namjere definišu na vlastiti način i da to u ime njih ne čine drugi.

Sukob svjetova i civilizacija, siromaštva i bogatstva i relativnost kriterija po kojima sudimo, posebno je očigledna u ogledu o Meksiku, koji autor zaključuje kratkom i pesimističnom konstatacijom: „Ono što je dočaravala literatura XIX vijeka, gledamo danas iz kola, ili na televiziji, udobno zavaljeni u fotelju: egzodus gladnih i napaćenih. Lutaju i migriraju, ne zbog demokratije, lijeve ili desne politike, već jednostavno da prežive još jedan dan.“

Duboko promišljen antiratni, humanistički stav, ne podliježuće zamkama zvanične, ideologijom obojene historije, autor iznosi i pišući sa dva velika stratišta drugog svjetskog rata: Perl Harbura i iz Normandije. Studiozno upoznavajući čitaoca sa historijskim faktima i događajima, sadašnjim stanjem i sopstvenom impresijom, ali ne propušta priliku da u oba teksta provuče misao da je rat kasapnica onih koji se ne poznaju zarad profita onih koji se znaju, ali se međusobno ne ubijaju!

Pored velikog broja znamenitih ličnosti koje prolaze kroz autorov vidokrug, u knjizi su i tri portreta svjetski poznatih stvaralaca: slikara Pola Gogena i pisaca Džeka Londona i Džona Štajnbeka. Sva trojica su imala jednu zajedničku crtu: bili su isuviše svoji, geniji koji su se teško uklapali u društvene norme i koji su svoju pobunu i slobodu ovaplotili u neprolaznim djelima i platili životnim iskušenjima.

Sredanović ide tragom Gogenovih boravka na Tahitima, đe se sklonio da nađe mir i da se otarasi ropstva civilizacije, u potrazi za iskonskim osnovama ljudske suštine, tražeći potvrdu Strindbergove konstatacije da je Gogen bio „izvan svih moralnih, intelektualnih i socijalnih kategorija“.

Vodeći čitaoca kroz sponen park Džeka Londona ševerno od San Franciska, autor portretiše ovog nježnog sanjara ogromne energije koji je kroz život prolazio sa neviđenom hrabrošću i uvijek bio „istinski džentlemen koji je nadživio grubosti vremena i okruženja“. Vidimo čovjeka rijetke plemenitosti i ogromne energije koju je bez uzmaha trošio za dobro drugih, da bi na kraju izveo skeptičan sud o ljudskoj prirodi i došao do saznanja da su „sloboda i nezavisnost uzvišene stvari koje se ne mogu dati ni nametnutu bilo kome“.

U priči o Štajnbeku, piscu koji je doživio spaljivanje svojih djela u gradu đe je rođen, Sredanović nas uvodi u jednu drugačiju Ameriku, daleku predstavi formulisanou u „američkom snu“ i daje sudbinu pisca koji, iako nepoželjan u sopstvenom gradu i podvrgnut ideološkoj hajci, mirno zaključio da „nijedan čovjek ne treba da bude sahranjen u tuđoj zemlji“. Bio je svjestan činjenice da sopstveni izbor i slobodu mora platiti i tako proširiti njene granice.

Mislim da autor nije slučajno opisao životni put ova tri velikana u posebnim tekstovima, već da je to uradio svjesno, vođen iskonskim čulom za ljudskost koja se jedino može ispoljiti kroz samosvijest i slobodnu, a što je naslijedo iz sopstvene tradicije i izoštrio u novoj domovini.

Putujući Amerikom autor je srijetao mnoge Crnogorce i bilježio njihove životne priče. To ga je motivisalo da, kako u predgovoru piše, traga za onima koji su davno prije sadašnjih generacija stizali u obećanu zemlju da okušaju sreću. Na hiljade njih je ugradilo svoje živote u prosperitet Amerike i njenu moć, dok je njihova domovina tavorila na ivici opstanka. I kad se, kako kaže, pojavila ideja obnove države, riješio je da publikuje neke svoje zapise o sudbini ovih izuzetnih pionira i avanturista i tako sačuva uspomenu na njih.

I, evo, u ovoj knjizi zapis o porodicama Stijepović, Dapčević i Bačević; porodične storije stogodišnje Anđe Bjeletić i najstarijeg člana udruženja iz San Franciska Danila Đurovića; sagu o životu Jova Hajdukovića u divljini Aljaske, koji za sebe ništa nije tražio, ali je isposlovao za Indijance prvu slobodnu teritoriju na Aljasci, đe i danas jedna planina nosi njegovo ime.

Potresno je svjedočanstvo o princu Milu Petroviću i njegovoj borbi za dostojanstvo, čast i ime Crne Gore, o pokretu koji je u Americi radio u korist crnogorskog pitanja, u kom se isticao Nikola Petanović, čije je *Crnogorsko ogledalo* Matica objavila u prvoj knjizi ove edicije.

Radoznao i otvorenog duha, uvijek spreman za nove susrete i „horizonte koji mame i obogaćuju duh“, a istoimeno pomažu, kako autor kaže, da se oslobodimo iluzija, nadam se da je Blažo Sredanović u velikoj mjeri ostvario ideal koji je zapisao uz život jednog svog junaka: da je najveći uspjeh proći život na svoj vlastiti način.

Novica Samardžić

Vas poziva na promociju knjige

Džudi Ferguson
Jovo Hajduković - pionir Aljaske

Promocija će se održati 16. februara u 18 sati,
u prostorijama Matica crnogorske, Beogradska 24 c, Podgorica.
Na promociji će govoriti Marko Spadijer, Goran Stojović, Branko Hajduković,
Lauter Džudi Ferguson,
Održavke iz knjige govori Ana Vujković.

Crnogorski trag na Aljasci

Knjigu koju je nedavno izdala Matica naša gošća je objavila na engleskom jeziku prije desetak godina. To je priča o velikoj avanturi ljudi koji su tražili zlato i domorodačkom stanovništvu, koje je živjelo u plemenskoj nevinosti i u harmoniji sa prirodom. U toj povijesti izdvajaju se dva centralna lika: Crnogorac Jovan /Džon/ Hajduković i Šveđanka Rika Volen. Ferguson je dokumenatnim postupkom ispričala životne priče ovo dvoje evropskih emigranata, koji su postali dio istorije i legende Aljaske.

Nas, razumljivo, više zanima sudbina jednog našeg čovjeka koji je u bijeloj pustinji Aljaske ostavio trag crnogorskog mentaliteta i tragične neprilagođenosti vremenu.

Jedna druga Crna Gora danas živi raštrkana po svijetu. Neđe tamo, u predjelima nama malo ili nimalo poznatim, žive ili su živjeli naši ljudi. Bježeći od sirotinje ili u potrazi za boljim šansama stizali su na sve kontinente. Dolaze u kontakt sa drugim rasama, narodima, kulturama, vjerama i civilizacijama. Svoj crnogorski pogled na svijet, filozofiju života, vjerovanja, osećaj pravde, ponos i slobodu, imali su prilike da izmjere u odnosima sa drugim. Dubina ljudskih i moralnih uvjerenja, zbog nedostatka pismenosti i zanatskih umijeća, često im je bio glavni oslonac preživljavanja. O njihovim sudbinama ostalo je malo pisanih tragova.

Svaka kuća u Crmnici, kao uostalom i u drugim krajevima Crne Gore, čuva uspomenu na ljude koji su kretali u svijet u potrazi za zaradom, da od nje ishrane porodicu, ozidaju kuću, kupe baštinu, ili grob. Taj do bola težak odlazak u svijet sa nadom i tugom, odjekuje crnogorskim brdima duže od stotinu godina i vraća se jekom kao opomena i pravo na život dostojan slobodnog čovjeka.

Crna Gora kao pečalbarska država, koja je uvijek imala samo koristi od svojih iseljenika, nije nikada vodila adekvatnu brigu o svojim ljudima po svijetu, niti imala strategiju da ih organizovano vezuje za sebe i pomogne da sačuvaju identitet. Mi danas, u svojoj državi, čiju smo suverenost vratili velikim dijelom zahvaljujući patriotskom duhu naših iseljenika, imamo odgovornost da izgradimo uzajamno povjerenje i svijest da zajedno činimo organsku cjelinu.

Matica crnogorska od samog osnivanja je posvećena tom idealu i vjerujem da je zbog toga već stekla poštovanje i povjerenje u mnogim iseljeničkim sredinama.

Matica nastoji identifikovati sve relevantne zapise o našim ljudima po svijetu. Objavila je nekoliko izdanja koja upotpunjuju prazninu koja zjapi: *La Montenegroina* Kataline Milović i *Sjećanja* Rudolfa Jokanovića o crnogorskim iseljenicima u Argentini, izuzetnu knjigu o Nikoli Petanoviću, uredniku časopisa *Crnogorsko ogledalo* koji je izlazio na engleskom u San Francisku tridesetih godina prošlog vijeka, kao i knjigu putopisa Blaža Sredanovića.

Nadamo se da će ovaj tragalački i izdavački poduhvat donijeti još rezultata i da će Crna Gora na taj način obogatiti duhovni horizont, upoznajući sudbine i domete sunarodnika koji su je zbog raznih nevolja napustili.

Objavljeno je i kod nas prevedeno dosta knjiga koje su pisali stranci o Crnoj Gori i njenima ljudima, ali je veoma malo publikacija o našim ljudima po svijetu. Knjiga Džudi Ferguson je i zbog toga za nas dragocjena. To nije romantična pripovijest, niti štivo sa literarnim ukrasima, već jedna škrta i surovo realna rekonstrukcija jednog vremena i ljudi u njemu.

Džudi Ferguson je napisala vjerodostojno svjedočanstvo o Jovanu Hajdukoviću iz Utrga koji je dospio na Aljasku početkom prošlog vijeka i tamo proveo šezdeset godina. Njegovo čovjekoljublje, čestitost, poštenje, nesebičnost, naišla je na divljenje jednog patrijahalnog svijeta, toliko dalekog i različitog od crnogorskog. On je postao idol Inadijanskih plemena koji su kao domoroci živjeli na Aljasci u vrijeme invazije trapera i trgovaca. Ali kada su i tamo poštenje i čovječnost počeli da uzmiču pred civilizacijom novca i profita, umrle su vrline i nezahvalnost je zamijenila divljenje. Đžon Hajduković, prijatelj Indijanaca i svih časni ljudi, neustrašivi lovac u nepreglednim bjelinama Aljaske, kao neki tragični junak donkihotskog tipa, ostao je siromašan kao što je bio u svojoj prvoj domovini i izgubljen u vremenu i jednoj okrutnoj civilizaciji.

Saga potkrijepljena fotografijama o tome kako je jedan seljak iz Crmnice, kome je „časť važnija od bogatstva“ postao uzor čovječnosti i u jednom surovom i nepoznatom svijetu svojim srcem osvojio i „usvojio“ cio jedan narod, djeluje kao tragična bajka o univerzalnosti čojstva.

Zasluge za ovo izdanje pripadaju i Gordanu Stojoviću, čovjeku koji je uspostavio i održava veze sa brojnim iseljeničkim organizacijama po svijetu. Ovog neumornog hakera poznaje svako ko se na ovu temu upusti u internet komunikaciju. On je ne samo entuzijasta, već i postaje saučesnik koji održava veze sa ono posebnom vrstom vještine i topline njegovanja prijateljstva u moderno doba.

Na mitu o Džonu Hajdukoviću, njegov preduzimljivi rođak Branko nadgrađuje Dom crnogorsko-američkog-aljaskog prijateljstva. Višestruka simbolika vezuje Crmnicu i Podgor za Ameriku. Iz istog sela potiče Nikola Petanović, pjesnik, filozof, novinar, urednik i mobilizator američkih Crnogoraca da istraju u zalaganju za obnovu crnogorske državnosti. Iz susjednog sela je Janko Đonović, pjesnik, autor elegije *Crnci i Crnogorci*.

Ovdje je i najvažniji učesnik ovog događaja – Džudi Ferguson koja je zaslužila poštovanje jer je svojom upornim istraživanjem o pionirima Aljaske omogućila da ime Džona Hajdukovića postane ne samo dio istorije te savezne američke države, već i da jedna crnogorska iseljenička sudbina izađe iz anonimnosti. Zahvaljujući njoj duh koščatog lovca luta planininama Aljaske, a i brdima iznad Utrga.

Na kompliment da „*niko ne zna da ispriča priču kao Crnogorac*“, možemo joj iskereno uzvratiti da nam je svojom knjigom *Paralelne sudbine* omogućila da bolje upoznamo sebe.

Marko Špadijer

Čovjek koji je volio da pomaže

Knjiga o kojoj večeras govorimo je priča o kolonizaciji jedne zemlje u kojoj su opisani društveni procesi i sudbine starošedilaca i pionira, među kojima značajno mjesto pripada i Crnogorcima.

Jedna šedokinja toga vremena iz naroda Atabaskan sve je sažela kratko: četiri hiljade godina život je tekao u približno istom ritmu i pratio prirodne tokove, a onda je došla 1897. „kada se svijet okrenuo naopačke“.

Počelo je sa zlatom, a onda su na red stigli ostali resursi nedirnete i bogate zemlje. U nekoliko narednih decenija od starog svijeta nije ostalo ništa. Desilo se ubrzanje vremena koje je zgusnulo događaje i promjene učinilo vidljivim u jednoj generaciji. Pred očima ljudi nestajao je poznati im svijet i oni sa njim. Nestala je domorodačka kultura, tradicija, način života, čak i njihovo ime.

Mefistofelovsko iskušenje: moć, profit i kidanje moralnih principa mijenjali su izgled prirodnog i ljudskog pejzaža.

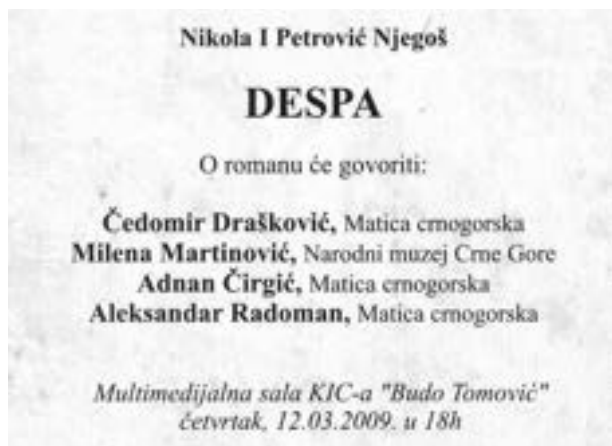
Među došljacima bilo je i onih koji su čuvali princip slobode, humanost i saosećanje. Onih kojima je čast bila važnija od bogatstva. Tu je davao primjer Crnogorac Jovan John Hajduković koji, ne da nije znao, negio nije mogao ni htio da se bogati na račun drugih, pa i po cijenu oskudice u sopstvenoj porodici. John je volio da daje, pomaže, a ne da uzima - svjedoče savremenici.

Svoje znanje i trud posvetio je dobrobiti zemlje i naroda kome je došao u goste. U duhu najbolje crnogorske tradicije: ko je sam slobodan taj sličnome sebi ne želi niti čini nepravdu.

Sa stanovišta prolaznih, materijalnih dobara, sticajnog načela, on je bio na gubitku. Ali sa *stanovišta moralne čovjekove biti* on je među rijetkima koji je iskušenja prošao kao dobitnik.

Ova knjiga nije izašla iz toplih kabineta već iz realnosti života. Autorka tri decenije živi na Aljasci, u kraju će su nekad boravili ljudi o kojima piše. Iskusila je teškoće života u bespuću i surovim predjelima ove ševerne zemlje, upoznala njene žitelje i autentične svjedoke velikih promjena. Zato knjiga ima onu čar uvjerljivosti koju donosi samo proživljeno lično iskustvo.

Novica Samardžić

O književno-istorijskom značaju *Despe*

Kralj Nikola I Petrović ogledao se kao pisac, s manje ili više umještosti, u svim književnim rodovima i brojnim žanrovima – pisao je lirsku, lirsko-epsku i epsku poeziju, drame (u stihu i prozi), a njegovao je i razne forme proznog iskaza (autobiografsku, memoarsku, putopisnu, epistolarnu...). Izvan kruga interesovanja naše književne historiografije, međutim, ostao je jedan segment njegovog opusa – riječ je o narativnoj prozi.

O književnom djelu Nikole I objavljene su značajne studije, monografije i zbornici. Od prvog izdanja Cjelokupnih djela, u redakciji Dušana Vuksana, iz 1937. godine, do danas, pojavila su se, uz brojna pojedinačna i antologijska izdanja, još nekoliko izbora sličnog karaktera (Cjelokupna djela u šest knjiga, u redakciji Rista Dragičevića, Sava Vukmanovića i Nika S. Martinovića, te jednotomna izdanja sabranih djela koja su priredili Slobodan Tomović i Ratko Đurović). Ipak, istorijski roman *Despa* ostao je gotovo sasvim nepoznat kako široj čitalačkoj javnosti, tako i naučnim krugovima.

Na postojanje rukopisa romana kralja Nikole prvi je ukazao Savo Vukmanović 1935. godine. Osim što donosi detaljan opis fabule romana Vukmanović se upušta i u estetsko prosuđivanje te izriče prilično nepovoljan ali svakako ne i neutemeljen sud. Da li je oštra Vukmanovićeva ocjena vrijednosti *Despe* uticala na potonje istraživače teško je reći, ipak, čudi podatak da se za narednih sedam decenija neće

pojavit i niti jedan iole cjelovit tekst o ovom djelu. Na postojanje rukopisa romana tek će 2006. godine podcjetiti konzervatorica Milena Martinović, da bi se odmah nakon toga pojavio i do danas jedini cjelovit tekst o *Despi* Zagorke Kalezić. Istina, o *Despi* je i u međuvremenu pisano u nekoliko navrata iz pera književnih historičara, historičara i lingvisti. Kako je, po pravilu, riječ o uzgrednim, posrednim napomenama, najčešće u formi osnovne informacije o postojanju rukopisa, stiče se utisak da je ovaj narativni prvijenac Nikole I, za punih sedam decenija otkako je prvi put opisan u kritičkoj literaturi - ostao nepročitan! Čak se i u popisu rukopisa Nikole I iz Državnog muzeja na Cetinju, objavljenom u šestom tomu Cjelokupnih djela, uz odrednicu *Roman Despa*, knj. I nalazi posve neadekvatan opis – „potpuno propalo“!?

Značaj pojave ovog romana, s književnoistorijskog aspekta, može se sagledati u nekoliko ravni. Prva ravan podrazumijeva preispitivanje uvriježenih polazišta o istoriji romanesknog žanra u crnogorskoj književnosti. Decenijama ponavljana teza o *Nevidbogu* Rista Ratkovića kao prvom crnogorskom romanu, u svijetlu novih saznanja, mora biti odbačena. Na osnovu različitih kriterijuma pripadnosti djela nacionalnoj književnosti, crnogorskoj književnosti, od romana nastalih prije *Despe*, pripadaju *Turska pisma* (1776. godina), epistolarni roman Stjepana Zanočića, *Uskok* (1885. god.) Sima Matavulja, te romaneskni opus Pljevljaka Lazara Komarčića. Uz mogućnost da se u međuvremenu pojavi još neki nepoznati rukopis (poput nagoviještenog i nikad pronađenog romana Stevana Perovića Cuce), ovim se, naravno, spisak ne iscrpljuje. Ovđe bi valjalo pomenuti i nedoumicu koja se u literaturi javlja povodom žanrovske pripadnosti *Despe*. U prvim napisima srpske štampe, kao i kod autora koji su o rukopisu pisali na osnovu posrednih saznanja *Despa* se naziva pripovijetkom. S druge strane, autori koji su imali uvid u rukopis (S. Vukmanović i Z. Kalezić) – nazivaju ga romanom. Pa iako bi ova različita žanrovska određenja mogla upućivati na nedoumicu, dileme zapravo nema – svojim tematskim zahvatom, kao i kompozicionom strukturom tekst nesumnjivo pripada žanru romana. U formi u kojoj je dospio do nas rukopis ipak ostavlja utisak nedorađenosti.

Druga ravan odnosi se na upotpunjavanje profila Nikole I Petrovića kao pisca. Sada, kada je rukopis romana priređen i predstavljen javnosti, otvara se dosad samo naslućivano pitanje „novog“ segmenta Kraljevog opusa – tzv. umjetničke proze. Tokom priprema za publikovanje rukopisa *Despe*, naišli smo na još jedan zanimljiv trag. Naime, u nekrologu, pod nazivom „Posljednji dani velikoga kralja“, potpisanim pseudonimom Vuk Mandušić, a objavljenom u emigrantskom „Glasu Crnogorca“ 3. marta 1921. nalazi se sljedeći navod: „Prošle godine, pored omanjih stvari, većinom pjesama, Kralj je napisao je roman ‘Tri Janičara’ iz života hercegovačkih

muslimana. Oni, koji su imali sreću da pročitaju u rukopisu ovaj spis, vele da je on ne samo od velike literarne vrijednosti, nego da predstavlja jedno vrijedno folklorističko blago“. Budući da su o emigrantskom periodu Kraljeva stvaralaštva saznanja prilično oskudna, te da se, koliko nam je poznato, nije ušlo u trag njegovoj ostavštini iz ove epohe, smatramo da, krajnje vrijeme da se crnogorske kulturne i naučne instituciji pozabave i ovim problemom. U kritičkoj literaturi o ovom, drugom po redu, romanu Nikole I pisano je tek uzgredno. Trifun Đukić donosi riječi Andre Gavrilovića, koji je roman čitao u rukopisu i opisao ga u jednom tekstu iz 1921. godine, da bi ova knjiga „pre trideset godina bila opštim usklikom pozdravljena“. I to je, za sada, sve što se o ovom rukopisu zna.

Kako je to već primijećeno u kritičkoj literaturi: „Objavljeni i neobjavljeni književni opus Nikole I Petrovića u cjelini pripada poetici romantizma“ (R. Ivanović). Premda autoru ove tvrdnje rukopis Kraljevog romana-prvijenca nije bio dostupan, *Despa* se sasvim skladno uklapa u ovaj opis. Prisustvo ove poetičke paradigme očituje se već i u izboru forme – riječ je o istorijskom romanu, na tragu stvaralaštva Valtera Skota, Puškina ili, u južnoslovenskim književnostima – Šenoa. U romantičarskom maniru, asimilujući u izvjesnoj mjeri elemente folklorne motivike, roman „oživljava“ davnu prošlost – dočaravajući jednu epizodu srednjovjekovne crnogorske istorije, iz prve decenije XV vijeka, epohe vladavine Balšića. Vukmanovićeva opaska da je *Despa* „više istoriska lekcija u obliku romana nego pravi roman“, sasvim je primjerena. Roman obiluje visokoparnim deklamacijama bilo da je riječ o komentarima pripovjedača, unutrašnjim monolozima likova ili često razvučenim dijaloškim pasażima, a istorijska osnova prilagođava se savremenim ideološkim potrebama i intencijama autora. Brojne epizode u kojima se najčešće evociraju bitke iz prošlosti, izlaže povijest pojedinih predmeta ili daje porijeklo i životopis nekih likova, upravo karakteristične za istorijski roman XVIII i XIX vijeka, ovde su date u svom rudimentarnom obliku, ne dosežući, po pravilu, oblik izgrađene i uobličene narativne cjeline.

Despa je istovremeno i roman lika. Centralna figura romana je knjaginja Despa, kći srpskog „cara“ Lazara i udovica zetskog gospodara Đurđa II Strašimirovića Balšića. Kombinujući moduse direktne i indirektno karakterizacije, narator predočava lik mudre, požrtvovane i smjerne junakinje na čijim plećima je teški teret sudbine jedne male države, okružene neiskrenim sućedima. Upravo sličnim povodom Bahtin je pisao o *ideji iskušenja* kao zasebnoj liniji evropskog romana a čiji je reprezent „romantični tip izabranosti i njegovo iskušavanje životom“.

U svim slojevima strukture, međutim, *Despa* odaje utisak nedovršenosti. Na kompozicionom planu, kako je to još primijetio Savo Vukmanović, roman sačinjava niz nerazvijenih epizoda u kojima pripovjedni princip često ustupa

mjesto rasplinutim dijalozima, a nakana da se centralni narativ, svadba, nadopuni narativima čija bi funkcija bila dočaravanje šireg istorijskog, socijalnog i političkog ambijenta, data je samo u zametku. U romanu nema ni složenije profilisanih likova. Podređeni modelovanju narativa – dakle, svedeni na funkciju - likovi u romanu *Despa* pripadaju tipu plošnih likova. No, na ovom planu, *Despa* nam nudi i jedan novi uvid - prisustvo ženskih likova kao centralnih junaka djela različitih žanrova (*Balkanska carica – Hajdana – Despa*), sada se nameće kao bitno obilježje stvaralaštva Nikole I.

Posebnu pažnju valjalo bi posvetiti ideološkoj komponenti romana. Kako je to Radomir Ivanović formulisao: „Poligrafija, naime, predstavlja jedno od piščevih ideografskih čvorišta, budući da se sav njegov rad, sve što stvara u sferi skriptivne kulture tokom dugog perioda (1858-1921), služi ostvarivanju ne samo estetičkih nego i etičkih, političkih, ideoloških i istorijskih ciljeva u sklopu romantičarskog, tačnije narodnjačkog shvatanja književne umjetnosti i njenog prenamaglašenog značaja u revolucionisanju opšte, nacionalne i individualne svijest“. Ovakav pristup književnom tekstu za posljedicu je imao preoblikovanje i prilagođavanje istorijskog materijala, od koga se polazilo, vlastitim ideološkim i političkim nazorima te zasićenje teksta naivnim didaktizmom. Koliko estetski neproductivni, ovi modeli savremenom recipijentu djeluju i potpuno anahrono. S tim u vezi, valjalo bi napomenuti da se u crnogorski kulturni i civilizacijski model *Despa* uklapa i prisustvom kategorija čojstva i junaštva u tekstu. Specifičnost pojave ovih kategorija u romanu ogleda se u tome što su te kategorije ovđe date kao obilježje vojničkog etičkog kodeksa, pa se u djelu vezuju kako za likove zetskih velikaša, tako i za turske vojne zapovjednike.

Premda skromnih estetskih dometa roman *Despa* Nikole I Petrovića ima nesumnjiv književnoistorijski značaj – osim što pomjera granice saznanja o istoriji romanesknog žanra u crnogorskoj književnosti donosi i nove uvide u stvaralaštvo potonjeg crnogorskog suverena.

Aleksandar Radoman

O jeziku „Despe“

Objavljivanje romana „Despa“ ima prije svega književnoistorijski značaj, što je i istaknuto na večerašnjoj promociji, pa se na tome ja neću zadržavati. Na značaj konzervacije prve knjige ovoga romana nije potrebno posebno ukazivati. Konzervatorski posao Milena Martinović besprijekorno je obavila. Kad se uzmu u obzir uslovi u kojima se taj posao kod nas odvija, onda je njen poduhvat zbilja pohvale vrijedan. Neki nedostaci koji su se prilikom konzervacije potkrali, kao što je uključivanje u roman nekoliko stranica koje njemu ne pripadaju – nipošto se ne mogu uzeti kao propust konzervatora. Naprotiv, to govori o težini konzervatorskog posla u Crnoj Gori jer se on očigledno odvija bez pomoći kvalifikovanih filologa, koji bi se neizostavno morali uključiti u taj proces. Zato bi makar povremeni angažman filologa u našem Arhivu bio neophodan.

Moje izlaganje odnosiće se prije svega na jezik ovoga djela. Crnogorski jezik spada među najbolje izučene jezike u slovenskom svijetu. Odavno već postoje monografije o pojedinim crnogorskim govorima ili o većim govornim cjelinama, poput one Danila Vušovića, Mihaila Stevanovića, Branka Miletića, Draga Ćupića, Mitra Pešikana, Mata Pižurice i drugih. Obraden je i jezik mnogih značajnih naših književnih stvaralaca – Svetoga Petra, Njegoša, Andrije Zmajevića, Stefana Mitrova Ljubiše, Marka Miljanova, kao i jezik savremenih pisaca naših, poput Čeda Vukovića i Zuvdije Hodžića. No, začuđuje činjenica da se o jeziku kralja Nikole najmanje pisalo, bez obzira na često skromne estetske domete njegova djela. Tek nedavno je njegov jezik bio predmet doktorske disertacije Sonje Nenezić.

Bitno je istaći da ni jezik crnogorskog kralja nije bio pošteđen prilagođavanja opšteštokavskom, tzv. srpskom jezičkom standardu. Tome se standardu prilagođavao – onoliko koliko je umio – i sam Kralj, njegovi

redaktori, mahom iz kruga izvanjaca, a naročito priređivači posthumnih izdanja. Tako su i u rukopisu romana „Despa“ evidentne intervencije dvojice redaktora. Jedan je vršio jezičke intervencije koje se uglavnom odnose na opštecnogorske oblike, naročito na produkte crnogorskoga jotovanja, pa se npr. umjesto precrtanoga autorovog oblika *viđelo* ili *nigđe* natpisuju regresivni oblici *vidjelo* i *nigdje* u skladu sa standardnojezičkom normom koju je uspostavio Vuk Karadžić, ili je imperfekat (a ponekad i aorist) zamjenjivan perfektom. Intervencije drugoga redaktora uglavnom se tiču stila. Prilikom priređivanja rukopisa za štampu zanemarili smo sve redaktorske intervencije jer smo se trudili da tekst prenesemo dosljedno onako kako je zapisan. Zbog toga ni mi nijesmo vršili nikakve izmjene – ni stilske, ni jezičke niti pak ortografske.

Već je rečeno da je mali broj tekstova posvećenih jeziku kralja Nikole. A i u njima je njegov jezik u skladu s tradicionalističkim shvatanjima tretiran kao dio crnogorskoga književnojezičkog izraza ili srpskoga jezika zbog čega su skoro sve opštecnogorske osobine svrstavane među dijalektizme iako su one kao takve bile u dugoj upotrebi u crnogorskom spontano formiranome književnom jeziku i prije Nikolina vremena. S obzirom na činjenicu da je djelo nastalo u vrijeme kad je već uveliko bila prihvaćena jezička reforma Vuka Karadžića, u jeziku Nikole I Petrovića očea se priličan uticaj te reforme, mada ne u tolikoj mjeri da se ne može reći da je djelo pisano crnogorskim književnim jezikom s početka XX vijeka. Uticaj te reforme ogleda se u rijetkoj upotrebi npr. oblika *vidjeti* umjesto *viđeti*, *ovdje* umjesto *ovđe* ili *htjeti* i *tješiti* umjesto češćeg *hćeti* i *ćesiti*; u nastojanju da se izbjegne crnogorsko miješanje akuzativa i lokativa; u upotrebi (iako ne dosljednoj) dativa *meni*, *tebi*, *sebi* umjesto opštecnogorskih *mene*, *tebe*, *sebe*, te dativa *nam*, *vam* i akuzativa *nas*, *vas* umjesto *ni*, *vi* odnosno *ne*, *ve* i sl.

Ipak opštecnogorske jezičke osobine su dominantne, a prisutne su naravno i neke specifične osobine podlovcenske govorne grane. Iako je vidljivo nastojanje da se jezik što više približi Vukovome opšteštokavskom modelu, crnogorske jezičke osobine najbolje su se očuvala na fonetskom nivou.

Na prvi se pogled da konstatovati gotovo dosljedna upotreba oblika s jekavskim jotovanjem suglasnika *t* i *d*, npr.: *viđelo*, *đe*, *onđe*, *sađenuti*, *ćeca*, *ođeven*, *neđelja*, *osiročelost*, *đetinjstvo*, *proćerati*, *prećeran*, *hćeše*, *ćerati* i sl. Suglasnici *s* i *z* se ne jotuju zato što u to vrijeme nije bilo odgovarajućih grafeme za opštecnogorske foneme /š/ i /ž/, koji se u crnogorskome jeziku ne mogu tretirati kao dijalektizmi. U jeziku romana *Despa* javljaju se i neki (i)jekavizmi čija je upotreba u današnjem crnogorskome jeziku drastično

smanjena ili su potpuno iščezli pod uticajem stopedesetogodišnje službene upotrebe srpskoga / srpskohrvatskoga jezičkog standarda. Riječ je oblicima kao što su: *priješao, priješli, prijeđeš, prijelazno, prijekor, prijesto* i sl., čak i *mjezimica, djejtvo* i *nješto*.

Nekadašnja opštecnogorska osobina jednačenja suglasnika *s* i *z* sa *š* i *ž* ispred *lj*, koje je nastalo jotovanjem, u jeziku romana *Despa* dosljedno je sprovedena. Redovno se javljaju primjeri tipa: *žlje, našljeđuju, šljeme, našljednik, pošljednja, našljedstvena, šljedovati, pošljedica, našljedstvo*.

Pored fonološke ijekavice, ovđe je zasvjedočena i morfonološka ijekavica. Riječ je o dužim oblicima zamjeničko-pridjevske promjene koji su dominantni u jeziku ovoga romana, npr.: *onijeh, lakijeh, oprženijeh, svojijeh, bližijeh, daljijeh, jadnijeh, milijeh, tijem, jakijem, ranijem, opštijem, počinjenijem, turskijem, raširenijem, kojijema, latinskijem, svijema* i sl. Ova je pojava u vrijeme nastanka romana bila tipična za crnogorski književni jezik.

Upotreba aorista i imperfekta, koja označava jednu od strukturalno najvažnijih razlika među štokavskim govorima, u ovome romanu vrlo je česta, kao što je inače slučaj u crnogorskome jeziku. Npr: *prijećahu, čujaše, viđaše, ustade, rasijećahu, zastavljahu, gubljahu, jahaše, zapaljivaše, hvataše; zavika, dopade, reče, ostade, zausti, zagrlji* i sl.

To bi bile glavnije jezičke specifičnosti ovoga romana. Jezik kralja Nikole, pa tako i jezik „Despe“, iako zaostaje za jezikom književnih stvaralaca koji su mu prethodili, svakako zaslužuje dublju i svestraniju analizu. Naročito zbog toga što predstavlja posljednju fazu postepenog prelaska s crnogorskoga književnog jezika na novi nametnuti standard. A taj se prelazak možda najbolje očituje u Nikolinom djelu.

Adnan Čirgić

O *DESPI* Nikole Petrovića Njegoša

Neko je svojevremeno s razlogom primijetio da ga Crna Gora podseća na pretovarenu kamilu, koja trpeljivo nosi veliki tovar – ne znajući ni što nosi, niti za koga nosi. Niti se brani od usputnih pritovara, niti reaguje na nekontrolisano prebiranje po tovaru – mnogih namjernika, koji joj se usput čine dobrotvori i gazde... Da nije tako, kako bi se mogao desiti apsurd da „najdugotrajniji gospodar i pjesnik“, i toliko slavljani kralj Nikola – tek sada doživio prvo objavljivanje svog jedinog romana!? Uprkos tome što su ga neodmjereni savremenici, ali i mnogi sentiimentalni potomci – po njegovoj velikoj ambiciji da piše i opiše istoriju – stavljali u kontekst sa Julijem Cezarom i Konstantinom Porfirogenitom...

Međutim, i to je (nažalost) po crnogorski: „svijetli gospodar“, „car junaka“, itd.: Nikola I Petrović je više od pola vijeka svemoćno gospodario Crnom Gorom, i apsolutno dominirao njenom kulturnom i književnom scenom. I bio potom – naprečac zaboravljen! Odnosno, veoma organizovano, i programski – osporavan, ponižavan, i otvoreno vrijeđan. Zar u prilog tome ubjedljivo ne govori i činjenica da je njegov ambiciozni poduhvat, istorijski roman *Despa* (na kojemu je, kažu istoričari kulture, radio od 1900. do 1907. Godine) – do nedavno ostao cjelovito i stručno, odnosno valjano i ne pročitano? Objavljen je tek prošle (2008. godine) – u pripremi mladih, kulturno izgrađenih i stručno odgovornih stručnjaka: Aleksandra Radomana i dr Adnana Čirgića, a u izdanju Matice crnogorske i Instituta za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“. (Kakva su crnogorska posla – što govori o kičeljivosti karaktera, i kulturno i nacionalno i opasnom udvajanju ličnosti – pobrzalo se da, uporedo sa ovim izdanjem bude rađeno i drugo, za drugog izdavača, odnosno naručioca. I sa znatnim odstupanjima od sačuvanog dijela originala.

I pored toga što su povremeno – više po političkoj inerciji nego po zdravoj kulturnoj inicijativi – kao sa štanc-mašine produkovana Nikolina djela (nerijetko i u kompletima izabranih ili sabranih djela), u namjeri da ga programski pokažu i popularišu kao „srpskog“, odnosno „jugoslovenskog“ pjesnika (iako ga uglavnom

videći kao „pjesnika u životu, a političara u poeziji“ – T. Đukić), o značaju Nikole I Petrovića, i u literaturi i društvenoj ukupnosti – nedovoljno je, često usputno, površno ili fragmentarno pisano. Kao da je teško i moglo biti drukčije, jer su nešto veći autorski naponi često rezultirali neutemeljenim romantičarskim hvalospjevima, ili pak umjetničkim nipodaštavanjima. Preokupaciju kralja Nikole da i u književnosti bude politički pragmatik, znali su dodatno da degradiraju: da je pisao za seljački i ratnički populus, te da su mu i najbolje književne stranice: štivo moralno-političke pridike, i didaktike. S tim u vezi, na primjer, o rukopisu *Despa* dr Savo Vukmanović – koji se jako dugo i mnogo bavio životom i književnim radom kralja Nikole, ostao je zapis da je književna vrijednost ovog romanesknog prvijenca crnogorskog „nezatna i nikakva“! A samim tim što ga smatraju prvim romanom u crnogorskoj književnosti, uz to je i autorsko djelo veoma značajne ličnosti iz naše povijesti (i pored njegovih ideoloških i političkih zabluda i katastrofalnih političkih promašaja, koje je adekvatno tome dugo i teško ispaštao), *Despi* se moralo posvetiti više pažnje, makar na nivou kompleksa složenih odnosa u široj kulturnoj i političkoj ravni ukupne crnogorske stvarnosti.

Rukopis *Despe* varira od folklornog, romantičarskog hroniciranja i pripovijedanja (u zetskoj državi s početka XV vijeka), do ambicioznog pokušaja građenja fabule o glavnom liku – knjeginji Despi, odnosno vrlo značajnoj kulturnoj (a i političkoj) ličnosti srednjevjekovne Zete – Jeleni Balšić, udovici zetskog vladara Đurđe II Stracimirovića Balšića, i majci Balše III Balšića. Jelena Balšić je, inače, bila kćerka srpskog vlastelina Lazara Hrebeljanovića (kojega autor romana, kralj Nikola, patetično naziva „srpskim carem“). Poslije smrti muža Đurđa II Balšića, Jelena Balšić se udavala za bosanskog vojvodu Sandalja Hranića. O njoj je zapisano da je „bila je žena izuzetne obdarenosti, ukusa i čvrstine, (i) zaštitnica pravoslavne manjine u Zeti“..., kao i da je dugo bila politički oslonac sinu Balši III. Poslije smrti drugog muža, bogata – vratila se na goricu, odnosno ostrvo Beška (ili Brezavica) u Skadarskom jezeru. Zamonašila se, sagradila crkvu, i bila mnogo manje aktivna u politici, a više posvećena ktitorskom radu – sa spisateljskim ambicijama, protkano filozofskim razmišljanjima. U crkvi Svete Bogorodice na Beški nastala je njena prepiska sa monahom Nikonom Jerusalimcem – koja čini kapitalno značajni kulturno-istorijski spomenik *Gorički zbornik* (unikatna knjiga uspješno reflektuje ondašnje prilike u Zeti, naročito kulturne). *Gorički zbornik* je, znači, knjiga epistolarne strukture (dijelom govori i o sudbini jerusalimskih crkava) – ali pisma u njemu, obostrano, predstavljaju veoma zanimljive rasprave o pojedinim teološkim problemima, pitanjima vjere, i biblijskog učenja uopšte.

Nikola I Petrović je mnogo držao do svog književnog rada. Sa velikim pretenzijama – preko šezdeset godina – ogledao se u brojnim književnim rodovima. Od

lirike, preko lirsko-epske i čisto epske poezije, do dramskih kompozicija, i različitih oblika proznih tvorevina. Kako u politici, tako i u književnosti, kralja Nikole strategija (ili, recimo, poetika) – bila je prilično neinventivna, naivna, i dekadentna. U političkoj igri oko pijemontskog trona, odnosno „vaskrslog Dušanovog prijestola“, kralj Nikola je gubio mnogo, i katastrofalno. I kao političar, i kao umjetnik. U suštini je bio veoma konzervativna, i što je ne manje loše – defanzivna ličnost! Svoje subjektivne preokupacije projektovao je, i nametao – i u svojim literarnim ostvarenjima: kao istorijski, pa samim tim i objektivni, i trajni interes crnogorskog naroda. A svoj „nacionalni ideal“ uporno je kalemio na tradicionalni, već prevaziđeni i uveliko retrogradni bratstveničko-plemenski mentalitet, i patetično viteški crnogorski agon.

U zbrci ideja i konfuziji istorijskih fakata – često egzaltirano, i sa „nedodirljivim“ ličnim ekspresijama – kralj Nikola je u Crnoj Gori vršio (bez realnog oslonca) snažnu penetraciju srpske nacionalne svijesti. Uznoseći se „starom slavom i veličinom“, i dugim kontinuitetom slobode, on je Crnu Goru bespotrebno i konfuzno podjednako prinosiso na oltar Nemanjića, Balšića, Crnojevića. Zarad „srpstva“, i „jugoslovenstva“ (kao njegovog sinonimnog glorifikovanja) – patološki je maštao da postane „car Balkana“, tj. car srpske zemlje od Trsta do planine Balkan u Bugarskoj!

Kad je najviše trebao, i mogao da emancipuje i progresivno uzdigne Crnu Goru (u dugom periodu mira od 1878. do 1912. godine), i kad je već Crna Gora bila objektivno snažno koraknula ka teško izborenoj budućnosti – „Svijetli gospodar“ se pokazao kao surovo-sebični dinast, i naivni hegemon. Apsurdno popularišući i uređujući Crnu Goru kao „junački stan“, koji će da se žrtvuje za neku buduću, imaginarnu „bratsku“ zajednicu. U tome se sastojala sva suština, podjednako njegove politike i poetike... Decenijama poslije *Gorskog vijenca* i *Luče*, u Crnoj Gori se mnogo metanisalo Nikolinom ispraznom i monokordnom osmercu i desetercu. Naravno, i njegova proza je u tom stilu, zaključno sa politički i kulturološki posebno provokativnom *Despom*, čiji mu se glavni lik na kraju nametnuo identičnom fatalnošću sopstvene sudbine...

Kralja Nikolu i njegovo vrijeme, i Crnu Goru nažalost – zbrisao je ubitačni huk talasa politike koju je on snažno podržavao i popularisao. Priželjkujući, i naivno vjerujući da je dominantna ličnost u politici i kulturi, i u širem okruženju! Na liniji toga apsurdna je i činjenica – da je od svega što je izgradio i unaprijedio, najbrojnije i najaktuelnije su mu bile crkve, sa forsiranim svetosavskim „pojanjem“ (iako je kult sv. Save u Crnoj Gori počeo da bude stvaran tek od 1856. godine – zaslugom kontraverznog vladike Nikanora Ivanovića, kninskog Srbina. U Srbiji se kult sv. Save počinje graditi od 1842. godine, poslije zvanične državne uredbe kneza Mi-

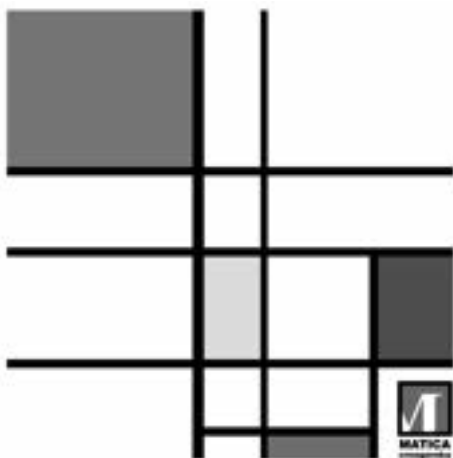
haila). S druge strane, „svijetli gospodar“, kralj Nikola, nije uspio da organizuje makar jednu višu školu – đe bi stasavala izabrana crnogorska mladež u sopstvenu kulturnu i nacionalnu inteligenciju.

Još je Svetozar Marković (1840-1875) otvoreno naglasio da je Crna Gora smetnja na putu Velike Srbije! Iako sugestivna i snažna ličnost, crnogorski suveren Nikola I se bio isturio previše zorno, i opteretio nerealnim pretenzijama – i na političkom i na književnom planu. Od svega, ispada da je (objektivno) najbolje prošlo njegovo književno stvaralaštvo. I to, prije svega, sa „književno-istorijskom potrebom proučavanja – koja je veća i trajnija od umjetničke vrijednosti njegova djela“ (R. Radojević). Dobrim dijelom – kao posljedica toga – Crnoj Gori i danas nedostaje mnogo zdrave stvaralačke i emancipatorske svjetlosti u podizanju kulturne magle, i suzbijanju olovno teške istorijske tmine. Prekasno je tragični gospodar nesrećnog podlovcenskog kraljevstva shvatio što se dešava sa Crnom Gorom, i da ostavlja nedužne Crnogorce „ijetke, i bez boja, duševno pobijeđene“. Kao da smo mu se takvi i u *Despi* pričinjeli: često nejasni, nespremni, neodlučni – i sebi, i drugima.

Neovisno od dosta razloga za mnoga kritička preispitivanja političkog rada i književnog stvaralaštva kralja Nikole, ovo prvo objavljivanje njegovog romana *Despa* – smatram značajnim za crnogorsku kulturu, iz više razloga. Prvo, to je svakako, vrijedan datum za našu kulturnu istoriju; jer se (po nekim teoretičarima književnosti) prvi put objavljuje – prvi crnogorski roman! Koji je nezaobilazan i sa aspekta uvida u razvoj posebnih književnih rodova crnogorske književnosti, i treće: djelo posebno imponuje zbog kvaliteta lingvističkog – u interesu ubjedljivog kontinuiteta razvoja crnogorskog jezika.

Priređivači Aleksandar Radoman i dr Adnan Čirgić su u potpunosti bili na visini zadatka. Prije svega, na nivou neophodne etičnosti ovakvog posla – ispoštovali su original (za razliku od nekih drugih nadnacionalnih cenzora, ambicioznih redaktora za „popravljanje“ i prepravljjanje crnogorskih izvornika). Pored veoma informativnog predgovora, priređivači su knjigu opremili Rječnikom manje poznatih riječi, odnosno unitarnim književnim reformama i kodifikacijama izblijeđenih ili zaboravljenih izraza originala, a u prulogu su predočili i nekoliko stranica kraljevog rukopisa – da se vidi kao je sačuvan (u inače, čini se, tipičnom miljeu statusa i stanja velikog dijela crnogorske kulturne baštine).

Čedomir Drašković

Časopis
MATICA

*Veće povodom desete godišnjice
izlaženja*

Govore:
Professor dr. Dragutin Lalović
Professor dr. Radovan Radonjić
Professor dr. Vukčić Pulević
Glavni urednik Marko Špadijer

Domaćin veštiri
Novica Samardžić, član redakcije časopisa

Četvrtak, 23. april 2009. u 18 časova

Podgorica, prostorije Matice crnogorske, Beogradska 24 c

Deset godina časopisa *MATICA*

Časopis *Matica* je ovog proljeća ušao u svoju desetu godinu. Kad smo koncem prošlog vijeka pravili elaborat i trudili se da nađemo nekoga da nas materijalno pomogne u naumu da pokrenemo časopis za društvena pitanja i kulturu, znali smo da je u postojećim okolnostima takvo pregnuće skopčano sa rizicima i neizvjesnošću. Pošto smo već bili objavili *Program Matice crnogorske* koji je imao dobar prijem u javnosti, a posebno kod mislećih ljudi, lako smo postigli sa-glasnost da to bude uređivačka platforma *Matice*.

Borba za slobodnog pojedinca i slobodni narod, duh tolerancije, afirmacija demokratije i otpor nasilju, preispitivanje nasljeđa i osvjetljavanje sa pozicije novih saznanja, afirmacija multietničke, multikulturne scene kao prostora spoznaje i rađanja novih ideja i afirmisanje principa ljudskosti - bio je nesputan vidokrug za sve spremne da šire kulturu mišljenja, pomiču granice saznanja, razbijaju stereotipe i iluziju o vječnim i zauvijek datim rješenjima, ne povlađujući vladajućim trendovima i ne gubeći iz vida neophodnost opreza i sumnje.

Čovjek svakog vremena, pa i ovaj iz doba globalizma, a posebno naš, u tranzicionim društvima bez stabilnih institucija sa tradicijom i autoritetom, dezorjen-tisan je iluzijama, iskrivljenim slikama, zabludama i manje ili više uspjelim tendencijama da se istina prilagodi nečijem interesu. Svijet je soba sa mnoštvom krivih ogledala đe privlačne iluzije mame sa svih strana i đe je glavni problem naći put do tačke odakle se vidi izlaz iz tog lavirinta opsjena.

U svijetu naviklom na logiku determinizma i će svak neku od tih bezbroj lažnih slika može proglasiti realnim početnim stanjem, temeljem projektovane budućnosti i rekonstruisane prošlosti, ogromna energija se koristi, sa dobrim ili lošim namjerama, svedjedno, za umnožavanje zabluda i stranputica, što zagađuje prostore duha.

Bili smo svjesni da treba strpljivo i temeljno preispitati refleksije mnogih prethodnih odraza što nas uvlače u haos novih fatamorgana, pronaći onaj čvrsti oslonac koji pruža mogućnost da se taj haos identifikuje kao takav. To uporište je moglo biti samo tamo gdje su ga nalazile velike kulture u svim vremenima i civilizacijama: slobodan čovjek koji radi po diktatu moralnog zakona i sopstvene savjesti. Sa pozicije ljudskosti, kako je to crnogorska duhovna baština odavno definisala.

Danas su pred nama dvadeset tri sveske *Matice*, oko 10 300 stranica, prosečno 445 po svesci.

U 36 brojeva priloge je objavilo 219 autora, ukupno 477 naslova, dvadesetak po broju. Teme objavljenih tekstova kreću se od aktualnih društvenih pitanja, do medicine i muzeologije. Najviše tekstova bilo je iz oblasti kulture i istorije. Tri sveske *Matice* su tematske: dvobroj 4/5 je posvećena obrazovanju, 9/10 medijima i 24/25 ustavnoj reformi i neophodnosti potvrde crnogorskog identiteta u najvišem pravnom aktu.

Da li smo i u kojoj mjeri uspeli da uspostavimo red u dvorani krivih ogledala neka sude drugi. Tvrdim da je namjera bila čista a časopis otvoren.

Novica Samardžić

Časopis okrenut novim horizontima

Tradicionalno, časopisi su esnafske publikacije putem kojih međusobno komuniciraju oni koji razumiju posebne govore struke i provjeravaju ideje prije individualne naučne ili umjetničke promocije. Vremenom se mijenjala funkcija časopisa, ali su svuda bili činilac afirmacije stvaralaštva i podsticaj intelektualnog života sredine.

Jedan američki urednik časopisa je cinički zaključio: „Časopis osnivaju intelektualci kad ne znaju što drugo da rade“, dok je drugi smatrao da časopis mora prkositi i kad su mu drugovi predložili da ga nazove NE, rekao je: „To mi djeluje suviše afirmativno“. Urednik *Njujork tajmsa* na pitanje kako pripremaju najbolje kolumniste, jednostavno mi je odgovorio: „Najbolje kupujemo“.

U Crnoj Gori imamo drugačije iskustvo. Ne zato što smo manje dokoni, ogorčeni ili nemamo para kao Amerikanci, već zato što smo na časopise gledali kao na prosvjetiteljsku instituciju od koje očekujemo neku društveno korisnu misiju.

Svaki urednik časopisa mogao bi ispričati svoju priču. Tako i ja imam svoju is-povijest.

Prva iskustva sa časopisima stekao sam kao petnaestogodišnjak. Moj otac je bio administrator časopisa *Susreti*. Predavao je rukopise u štampariju, sređivao adresar pretplatnika, isplaćivao honorare, vodio knjigovodstvo, korespondirao sa urednicima i autorima, predavao tiraž na poštu... I tako svakog mjeseca deset godina, koliko je časopis izlazio. Danas, poslije preko pedeset godina, drugovi me podsećaju na lijepljenje adresa *Susreta* i majčine priganice, koje smo dobijali kao „honorar“.

Kasnije sam, najveći dio života proveo uređujući revije, časopise, novine i knjige

Jedinstveno iskustvo sam imao osnivajući i uređujući časopis „Matica“. On je u isto vrijeme bio prkos, temelj i avangarda. Ideja za izdavanje časopisa rođena je samim osnivanjem Matice crnogorske. Obraćali smo se raznim fondacijama i stranim i domaćim donatorima, ali niko nije ni glavu okrenuo. Pregledajući ovih dana arhivu, našao sam taj ambiciozni projekat koji je kao perfekcionista dotjerivao

Novica Samardžić. Prve pare smo dobili tek krajem 1999. godine od USAID-a i tada smo započeli avanturu izdavanja „Maticе“. Prošli smo fazu neizvjesnosti za izlazak svake naredne sveske. Bio je to dugi period entuzijazma i odricanja urednika i saradnika - neka vrsta ilegale. Bilo je teško ali se grupa oko časopisa homogenizovala. Kasnije smo, zahvaljujući donatorima i sredstvima dobijenim na konkursu Ministarstva kulture, stali na noge i uspjeli da doguramo do desete godine izlaženja. Danas prvi put imamo budžet. Vidjećemo da li će te državne pare, u vrijeme globalne krize, osigurati *Matici* budućnost.

Časopis se mora temeljiti na nekoj ideji, težiti nekom idealu koji izrasta iz realnog društvenog miljea. Imali smo sreću što je Matica crnogorska okupila značajne kulturne potencijale, a njen Program „Crna Gora pred izazovima budućnosti“ bio dovoljno širok, intelektualno i moralno uzbudljiv podsticaj i za časopis.

Matica je stala na čvrsto tle dubinskog duha Crne Gore. To joj je pomoglo da stekne samopouzdanje i energiju za angažovanje.

Matica crnogorska je u tom trenutku bila ognjište oko koga su se okupljati njeni članovi i sanjali svoje suverenitetske snove, a časopis znak prepoznavanja i krik koji označava postojanje.

Htjeli smo da časopisom *Matica* otvorimo forum za razne teme i stvaralačke izazove. Istina, više smo dobili panoramu nego sukob ideja, ali mislim da se može zapaziti korelacija raznih naučnih, stručnih, kulturnih i drugih sadržaja i domena. Vladajućem govoru populizma, netolerancije, jeftine politizacije i ideologizacije svih društvenih tema suprotstavili smo se dubljim i rafiniranijim bavljenjem crnogorskom društvenom zbiljom.

U njemu se prošlost i sadašnjost prepliću i međusobno dopunjavaju i pomažu da se fermentiraju kodovi crnogorskog kulturnog identiteta.

Civilizovanjem sredine, bogaćenjem umjetničkog života i razvojem pojedinih kulturnih djelatnosti stvaraće se potreba za pojavu novih i poboljšanje postojećih specijalizovanih časopisa, ali *Matica* sa svojim gotovo univerzalnom sadržajnim okvirom biće još dugo potrebna kao ogledalo stvaralačke crnogorske multikulturne sredine.

Oko časopisa se stvori mala posvećena grupa ljudi koje povezuje isti ideal i energija da te ideje emituje. Uvjerенost urednika da radi korisnu stvar i magareća upornost da izdrži zarazila je ostale učesnike „zavjere“. *Matičina* porodica se gotovo nije mijenjala od početka. Branko Banjević je lektorisao tekstove, (prepustio je posao Adnanu Čirgiću), Marija Živković je vršila korekturu, Mančić iz *Grafo Bale* štampao časopis, Danka Barović je duša posla, prelama, organizuje sve poslove oko časopisa, a ja šefujem, uređujem i određujem honorare. Redakcija

Branko Banjević, Vesna Kilibarda, Šerbo Rastoder, Novica Samardžić, Ljiljana Dufgran Boričić i Dragan Lalović, ne miješa mi se mnogo u posao, vjerovatno i zbog toga što sam previše autoritaran da bih prihvatio drugo mišljenje.

Sve dok ima strasti i želje za poboljšanjem, urednik može da radi taj posao. Kada redakтура postane rutina i kad časopis počne da uređuje pošta, vrijeme je da se povuče. Nadam se da ću znati da to uradim u pravo vrijeme.

Ako bih danas sublimirao uređivačko iskustvo rekao bih da čovjek treba da bude dovoljno lud, da uprkos svemu, pokrene časopis i dovoljno pametan ili uporan da ga održi.

Časopisi se pokreću, izlaze i gase. *Matica* je, mislim, u prethodnih deset godina ostavila trag.

Iz uvodnika štampanog uz pozivnicu vidite da su žive pokretačke ideje.

Stvorena je jedna sasvim nova društvena atmosfera. Zlo proljeće sa njegovog početka je prošlost, a vijek koji je zlokobno prijetio postao je nada. Svijetlo koje je on vidio na kraju tunela sada je raskošno, ali ne smije nas zasljepiti. Ne kupamo se u rajskoj svjetlosti, a mnogo je sjenki i oblaka nad nama i zla među nama.

Časopis *Matica* danas treba da bude usmjeren na nove horizonte. Treba da ima pojačan senzibilitet za evropska društvena i kulturna dešavanja i utemeljenje i obogaćivanje crnogorskog identiteta.

Matica će biti dugo potrebna intelektualnoj Crnoj Gori i njenim ljudima u svijetu, ali i okruženju koji prati stvaralačko zrenje i sposobnost ove naše mediteranske države da nađe svoje mjesto u globalnom svijetu.

Najbolje što se časopisu *Matica* može dogoditi jeste da se bori sa konkurencijom, da okupi kvalitetne saradnike i umjesto velike misije, da ima vjerne i kritički raspoložene čitaoce.

U to ime, zahvaljujem Laloviću, Radonjiću i Puleviću, na biranim riječima, Novici Samardžiću, čija je ideja da se ovaj jubilej obilježi na ovakav način, i vama koji ste nam ukazali poštovanje.

Marko Špadijer

Knjiga o pokradenom nasljeđu

Knjiga Stanka Roganovića „Otuđivanje kulturnih dragocjenosti iz Crne Gore“, dvojezično (na crnogorskom i engleskom jeziku) nedavno je izašla u Zagrebu u izdanju Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske i Matice crnogorske). Ova studija koja je u šest nastavaka objavljena u časopisu „Matica“ u periodu od 2003, do 2006, godine, sada je uobličena u monografiju. Tako smo dobili knjigu, koju danas predstavljamo, kao višestruko korisno djelo potrebno nosiocima zaštite kulturnih dobara u široj kulturnoj javnosti.

Roganović je u svom radnom vijeku radio na arheološkim istraživanjima, poslovima zaštite spomenika kulture i bio član raznih timova i komisija koji su se bavili otuđenjem kulturnih dragocjenosti iz Crne Gore. Svoja stručna iskustva spojio je sa istraživačkom radoznalošću, pa je, u publicističkom maniru, sačinio meritornu knjigu o jednoj provokativnoj temi. Roganović je izbjegao senzacionalizam. Racionalno i odgovorno je skupljao činjenice koje je usput komentarisao, ne bez emocija. Osnovna linija naracije je preplitanje institucija zaštite sa primjerima devastacije i otuđenja.

U obradi otuđenog kulturnog nasljeđa fokus je stavljen na arheološko blago (pećina Koronina, Duklja, nekropola u Budvi, podmorski lokaliteti, grobni nalazi). U tom dijelu dokumentovao je nekorektno ponašanje istraživača, pljačku, nedozvoljenu trgovinu, sve do brutalne devastacije spomenika. Roganović s pravom naziva Duklju „buvljakom dragocjenosti“, a nelegalnu trgovinu antičkih nalaza u Budvu je mogao metaforično nazvati „butikom kradene robe“.

Teritorija današnje Crne Gore kao mediteransko područje na kome su egzistirale razne države u dalekoj prošlosti i koja je bila na limesu civilizacija, kultura i carstava, baštini dragocjeno nasljeđe. Crna Gora, satjerana u nepristupačne predjele oko Lovćena, izložena prijetnji uništenja i stalnog razaranja, nije mogla razvijati gradove niti graditi palate i spomenike, ali čim bi se malo razvedrilo pokazala je visok stepen civilizovanosti u zaštiti objekata koji su čuvali istorijsku memoriju i osećaj za društveno dobro. Najbolje je sačuvala ono što joj nijesu mogli oteti: slobodu i moral, organizaciju ratničke zajednice, način života i usmeno predanje. Kako je sublimirao Njegoš „spomenik je vašega junaštva Crna Gora i njena sloboda“. Pored rukopisa i knjiga od materijalnih vrijednosti najdragocjeniji su bili oružje i zastave, predmeti koji su u bitkama oteti od neprijatelja.

Večerašnje interesovanje i svečana promocija ove knjige je i demonstracija narasle svijesti o potrebi čuvanja i zaštite kulturnih dragocjenosti.

Roganovićeva knjiga sadrži istorijat zakonske i institucionalne zaštite kulturnih dobara u knjaževini Crnoj Gori. Iz njegovog teksta se vidi da su Crnogorci imali istančan osećaj za predmete koji su činili opšte dobro, pa je njihovo čuvanje predstavljalo „svetinju“. Od kada je država ustanovila mjesta za čuvanje trofejnog oružja u Laboratoriji, pa sve do današnjeg dana, praćena je evropska zakonodavna praksa i kriterijumi profesionalne zaštite. Od kako je država preuzela na sebe odgovornost da štiti kulturna dobra u Crnoj Gori nijedna vlast nije samovoljno kršila pravila zaštite. Kad je bilo takvih pokušaja iz nasilja ili neznanja, stvari su vraćane u red. Kako država može ustanoviti disciplinu i odgovornost prema muzejskim zbirka, dobar primjer je postupak popa Ilije Plamenca, ministra vojnog, koji je kaznio crnogorskog prestolonasljednika Danila i naredio mu da vrati nekoliko komada oružja koje je uzeo.

Uostalom, da nije tako zar bi u muzejima i na terenu Crne Gore imali sačuvano toliko eksponata koji svjedoče o našoj prošlosti i načinu života, istinsko blago kojim se sa pravom ponosimo. To je dobar osnov da suverena Crna Gora može uspješno obaviti „*zadatak da štiti baštinu koju sačinjavaju kulturna dobra koja postoje na njenoj teritoriji od opasnosti od krađe, tajnih iskopavanja i nedozvoljenog izvoza*“ kako se insistira u Konvenciji UN o zaštiti kulturnih dobara.

Zaštita dragocjenosti koje predstavljaju crnogorsku prepoznatljivost kako u kulturi, istoriji, tako u prirodnom ambijentu, je izuzetno delikatan posao. Moramo naučiti da na malom prostoru, đe baštinimo burnu istoriju i imamo jedinstvenu prirodu, živimo zajedno sa baštinom i na savremen način, u ravnoteži i humanom skladu. U vrijeme opšte želje za progresom, ali i nezajažljivosti i grabeži, imamo pojačanu odgovornost kako prema nasljeđu, tako i prema potomcima.

To nije posao samo specijalizovanih institucija, već društva u cjelini, a posebno njene političke i kulturne elite, jer je to znak civilizovanosti sredine i mjera samopoštovanja.

Roganović je iznio niz podataka koji mogu biti osnova za jednu efikasniju politiku restitucije. Zalaže se za stroga pravila zaštite i čvrsto pridržavanje ustanovljenih principa, ali bez halabuke i vike na lopove i čuvare. Restitucija mora početi od dogovora crnogorskog narodnog muzeja sa muzejima u čijem su vlasništvu predmeti ili zbirke od značaja za našu kulturu, i ocjena da li su nelegalno došle u posjed. Restitucija mora da se obavi prema zakonima zemlje na čijoj se teritoriji nalaze ta dobra. Da bi se postupak povratka obavio potrebno je: da je to dobro klasifikovano „kao nacionalno blago koje posjeduje umjetničku, istorijsku ili arheološku vrijednost“.

Ova knjiga je dragocjena pomoć za taj posao.

Naravno da svi ti silni predmeti sa spiskova koji su završili u muzejima u susjedstvu ili u privatnim kolekcijama, ne mogu biti označeni kao „nacionalno blago“, pa zato treba biti veoma selektivan i stručan u izboru predmeta za postupak restitucije.

Milutin Plamenac, slikar, direktor Zavoda za zaštitu spomenika kulture se gospodski i strogo pridržavao principa zaštite i nije mogao nikakav politički autoritet da ga u tome pokoleba, ali nije podnosio laičku euforiju. Jednom, na Orlovom kršu, njegova supruga i ja smo se prosto nadmetali kakvim vandalstvom nazvati ispisivanje ljubavnih pobjeda na ploči mauzoleja vladike Danila, što se moglo dovesti u red jednom četkom i kofom tople vode. Milutin je zagledan u jedan dobar crtež ženskog akta, prokomentarisao „Veliko iskušenje za našeg Vladiku!“

Nijesam ovu anegdotu naveo da bih relativizovao ozbiljan posao koji je obavio za crnogorsku kulturu Stanko Roganović. Želio sam samo da ukažem na delikatnost zaštite i procjene kulturnih dragocjenosti.

Roganović je uradio koristan i na neki način pionirski posao, pa je i zaslužio sve pohvale. On je strog profesor koji ima jasan stav prema artifaktima, traži profesionalnu odgovornost onih koji su dužni da ih čuvaju i educira laike kako bi stekli građansku svijest o poštovanju kulturnih dragocjenosti.

Ako u ovakvim prilikama treba istaći i neku manu, reako bih da je Roganović izostavio Vuka Karadžića, koji je organizovao (preko Vuka Popovića i Vuka Vrčevića) prikupljanje knjiga iz crnogorskih crkava i manastira i prodavao ih bibliotekama i muzejima po Njemačkoj i Rusiji, o čemu postoji iscrna literatura.

Ovakve knjige se rijetko javljaju, pa mi je žao što nedostaju registri, popis literature sa izvorima i što nije ilustrovana.

No, uz nadu da će autor imati snage da pripremi novo izdanje, a izdavač(i) naći za to interes, završavam ovo obraćanje, uz čestitku Stanku Roganoviću za novu knjigu i preporuku vama da je pročitate.

Marko Špadijer

Imamo zadovoljstvo da Vas pozovemo na
promociju knjige

dr Františka Šísteka: Naša braća na jugu

Češke predstave o Crnoj Gori i Crnogorcima 1830 – 2006

František Šístek: Naši bratři na jihu

Obraz Černé Hory a Černohorci v české společnosti, 1830-2006

František Šístek: Our Brothers in the South
(Czech Images of Montenegro and the Montenegrins, 1830-2006)

Na promociji će govoriti

Miroslav Kozek, konzul České Republiky
Marko Špadijer, generalni sekretar Matica crnogorske
dr František Šístek, autor knjige

gošt:

Dijana Lompar, flauta

Promocija se prijavljuje u kiosk - Hotel "Podgorica" u Podgorici
četvrtak, 28. maj od 20 do 21 sat

Prošlost u ogledalu

Istorija se često zna poigrati paradoksima i simbolima. Želim da vas jednom asocijacijom, koja vas može profesionalno zaintrigirati, uvedem u svijet knjige koju večeras promovisaćemo.

Čeh Jan Vaclik, prvi crnogorski profesionalni diplomata, sačinio je, na zahtjev knjaža Danila, dokumenat *La souverainite de Montenegro et le droit des gens modernes de l'Europe*, izdat 1858. u Lajpcigu. To je bio prvi, sa stanovišta međunarodnog prava, argumentovani zahtjev Crne Gore vladarima evropskih zemalja, za samostalnost. Danas, poslije stopedeset godina, od Republike Češke, kao predšedavajuće Evropskom zajednicom, očekujemo angažovanje za ubrzanje prijema Crne Gore u tu zajednicu.

Drugi paradoks je da smo na prevode knjiga o Crnoj Gori čekali i sto godina, a ova se pojavljuje prvo na crnogorskom jeziku. Ovaj kulturni i naučni događaj zainteresovao je diplomatiju i nadam se da će postati povod da se osnuje društvo crnogorsko - češkog prijateljstva.

Toliko o simbolima, sada o knjizi i autoru.

Danas promovisaćemo knjigu Františka Šísteka koju je Adin Ljuca preveo na crnogorski jezik, a pod naslovom „Naša braća na jugu - češke predstave o Crnoj Gori i Crnogorcima u češkom društvu 1830-2006“, izdala Matica crnogorska.

František Šístek je doktorirao na Karlovom univerzitetu u Pragu. Objavio je knjigu *Crna Gora*, prvu monografiju o našoj zemlji u Češkoj. Radi u Istorijskom

institutu Akademije nauka Češke Republike. Učestvovao je na mnogim naučnim simpozijumima i publikovao brojne članke u stručnim časopisima. Više puta je boravio u Crnoj Gori, upoznao njene biblioteke i arhive, prepješačio je uzduž i poprijeko, stekao mnogo prijatelja i bio jedan od populizatora crnogorske suverenosti u Češkoj. Priznaćete, impresivna biografija za jednog tridesetogodišnjaka.

Slika Crne Gore i Crnogoraca u češkom društvu od 1830. do danas mijenjala se i prolazila kroz razne faze. Javno mnjenje, bolje reći stereotipi, oblikovani su kroz: pripovijesti, romane, poeme, drame, opere, filmove, likovnu umjetnost, putopise, naučnu literaturu, a u novije vrijeme putem medija, pa i internet komunikacije.

Čitava plejada Čeha, počev od pomenutog Vaclika i njegovog prijatelja slikara Jaroslava Čermaka (čiju smo grafiku koristili za korice knjige), neumornog slovenofila Josifa Holečeka, etnomuzikologa Ludvika Kube, botaničara i publiciste Vratislava Černija (organizatora Crnogorskog društva u Pragu), muzičara Vimera i Tolingera... (da navedem samo neka imena) učestvovala je u stvaranju romantične predstave o Crnoj Gori i Crnogorcima u češkom društvu u 19. i početkom 20. vijeka.

Šistek s pravom konstatuje „Crnogorci su u češkom diskursu bili definitivno konstituisani kao slovenski junaci zahvaljujući brojnim kreatorima, od kojih se neki i danas računaju u najznačajnije predstavnike kulturne elite češkog društva svog vremena“.

Bibliografija o Crnoj Gori na češkom jeziku, 1901-1991. dr Zdenka Rahunkova i dr Mihela Rehakova, sa predgovorom direktora Slovenske biblioteke Jiri Vaceka, sadrži 18,479 bibliografskih jedinica.

Popularnost Crne Gore i Crnogoraca u evropskom društvu, a posebno u njenom slovenskom dijelu, porasla je do glorifikacije u vrijeme kada su traženi putevi sopstvenog nacionalnog oslobođenja. Crna Gora je kao mala suverena država, moralno neiskvarena, ponosna, spremna na svaku žrtvu za odbranu časti i slobode, služila je kao primjer da bi se pojačalo sopstveno nacionalno samopoštovanje.

Henrih Angel, norveški pukovnik objavio je 1896. roman o Crnoj Gori za koji kaže „Ova priča je napisana zato da bi drugim narodima dala hrabrost da žive samostalnim životom i da nikada ne iznevjere svoju dužnost prema otadžbini“.

Slovjanofilstvo je dalo zamaha idealiziranju Crne Gore i Crnogoraca kod svih Slovena, a naročito onih koji su bili pod tuđinom. Crnogorski primjer je snažno podsticao češko rodoljublje. Oni su u njemu vidjeli gen praslovenstva na Jugu, onaj iskonski, koji se nije mutirao, i predstavljao mitski početak, potreban kao uporište za budućnost.

Crnogorce kao junake u živopisnoj nošnji, opjevali su poete („Crnogorci su na smrt gledali s prezirom“- Halek, „Vi za nas ginuli ste u boju od davnina“ - Krasnohorska), a naročito je bila upečatljiva njihova slikarska vizuelizacija. Za Čehe

koji su se nadahnjivali Crnom Gorom važna je bila njena hrabrost, autohtona kultura, tradicionalne vrijednosti i državna nezavisnost, dok pravoslavlju nijesu pridavali važnost.

Holeček, koji je najuticajniji kreator slike o Crnoj Gori, je opčinjen patrijarhalnom čistotom Crne Gore u odnosu na već iskvarenu Evropu i prikazuje je kao „djevicu na pragu javne kuće“. Smatra da od Crnogoraca treba naučiti „kako se voli domovina“ i želi da se „brojne vrline koje krase Crnogorce prime i u češkim srcima“. Crnogorski moralni kodeks koji je sublimiran u čojstvu i junaštvu, lapidarno mu je protumačio vojvoda Marko Miljanov: „Junaštvo je kad braniš sebe od drugoga, a čojstvo kad braniš drugoga od sebe“.

Vremenom se mijenjala i Crna Gora, a u češkom društvu se javljaju kritički pogledi na crnogorsku političku scenu i pada romantična maska. Tradicionalni uzor Crne Gore je srušila liberalna svijest koja je u njoj vidjela arhaično političko uređenje i ekonomsku nerazvijenost. Poslije gubitka crnogorske nezavisnosti nastaje period radikalnog razgrađivanja idilične slike o Crnoj Gori. Propagandna interpretacija uloge Crne Gore u prvom svjetskom ratu od strane političkih protivnika prihvaćena je i u Češkoj, pa je do juče slavljene kralj postao „izdajnik“. Interesovanje češkog društva je pomjereno na Jugoslaviju, a Crnogorci su bili marginalizovani.

Prema anketi među gimnazijalcima u Pragu 1995. tek nešto više od jednog postotka prepoznavalo je Crnogorce među drugim narodima bivše Jugoslavije. To je upozorenje da treba zaslužiti pozornost evropskog, a time i češkog društva. Ram od stare slike Crnogorca, trebaće popuniti novom prepoznatljivošću.

Knjiga Františka Šisteka „Naša braća na jugu“ je napisana bez unaprijed zadate teze i predrasuda, zrelo, pošteno, sa pouzdanom faktografijom i lucidnim opservacijama. Predstavio se kao odličan poznavalac prilika u Crnoj Gori, u prošlosti i sadašnjosti. Napravio je dobru periodizaciju. Za razliku od većine stranih autora koji istoriju Crne Gore interpretiraju prema tradicionalnim izvorima, potrudio se da prouči literaturu koja drugačije vidi događaje i procese. Prikazao je svu lepezu percepcije Crne Gore i njenih stanovnika u češkom društvu u toku gotovo dva vijeka. Autor pokazuje zadivljujuću sigurnost u ocjeni socijalnog, političkog i intelektualnog miljea svoje zemlje i situiranju ideja i pojava u evropski kontekst.

Našoj sujeti može goditi stereotip Crnogorca kao neustrašivog, ali plemenitog junaka i glorifikacija crnogorskog patrijarhalnog društva, a može nas iritirati karikaturalna predstava Crnogoraca dominantna između dva rata. Može nas i zabrinuti prijateljska opomena turista da je naša zemlja lijepa, ali „nije jedina lijepa zemlja na svijetu“. Međutim, osnovna emocija koja će prožimati crnogorskog čitaoca ove knjige je - istinitost i dobronamjernost kojom je napisana.

Svakome društvu, pa i crnogorskom, potrebno je saznanje kako ga vide drugi. Ne samo da bismo zadovoljili radoznalost, već i kao putokaz za jednu politiku stvaranja pozitivnog imidža o sebi u sredinama do kojih nam je stalo politički, kulturno ili turistički. A do Češke nam je itekako stalo.

Šistek nam je pružio priliku da pogledamo u ogledalu našu prošlost i da mnogo toga naučimo o sebi svojoj istoriji, podšetio nas je da smo imali prijatelje i da danas u Češkoj imamo mlade ljude koji vole Crnu Goru i iskreno ih raduje svaki njen napredak.

Matica crnogorska mu je zbog toga zahvalna.

Marko Špadijer

Vladimir Vojinović **POROČNI SUDIJA**

O knjizi će govoriti:

Dr Aleksandra Nikčević-Batričević, Filozofski fakultet - Nikšić
Baša Brković, književnik
Mr Milena Ivanović, Filozofski fakultet - Nikšić
Aleksandar Radoman, istoričar književnosti
Vladimir Vojinović, autor

Multimedijalna sala KIC-a "Budo Tomović"
Srijeda, 03.06.2009. u 19 sati

Novi tretman crnogorske književnosti

Govoriti o Milovanu Đilasu znači govoriti o jednoj kontroverznoj ličnosti čiji pomen je i danas, u XXI vijeku, pod velom mistike, tajanstvenosti; o ličnosti koja je ostavila znatan pečat u crnogorskoj, tačnije u jugoslovenskoj istoriji. Ali autor studije *Poročni sudija* ne bavi se istorijom, on ne dozvoljava da predrasude utiču na njega, on ne istražuje da li je Đilas *ideološka žrtva ili dželat*, heroj ili antiheroj, njegova tema je umjetnost.

Govoriti o politički etiketiranom čovjeku i danas, u trećem milenijumu, predstavlja hrabrost zato ćemo uputiti ne mali kompliment autoru na izboru teme i uspjehu što je skinuo embargo sa brojnih predrasuda o književnom stvaralaštvu Milovana Đilasa, u književnoistorijskom, i u književnoestetskom smislu.

Studija *Poročni sudija* je magistarska disertacija Vladimira Vojinovića u kojoj sabira informacije iz brojnih studija o crnogorskoj književnosti prve polovine XX v, o crnogorsko pokretu socijalne literature i o tretmanu Milovan Đilasa i njegovog djela. Rad sadrži sljedeće segmente: Pokret socijalne literature i Milovan Đilas (sa glavama Nauka o 'lijevoj' književnosti, Na razvršju uticaja, Totemizam 'mač literature' i Između priče i parole), Đilasova rana „sudeња“ (sa glavama Izvori, 'Dijamat', marksistička estetika i Milovan Đilas, Đilas o tendenciji u književnosti,

Đilas o nadrealizmu, Đilas o formi i sadržaju i Đilas o tipičnom i tipu), Međuratna pripovijetka Milovana Đilasa (sa glavama Izvori, Strukturalne i kompozicione osobenosti Đilasovih kratkih priča i Strukturalne i kompozicione osobenosti Đilasovih pripovjedaka), Zaključak, Literatura, I Indeks imena.

U uvodnom dijelu, koje nosi naslov *Pokret socijalne literature i Milovan Đilas*, autor je ponudio pregled studija posvećenih fenomenu socijalne književnosti i istakao da gotovo nema nijedne koja se na neki način ne dotiče djela Milovana Đilasa. I pored brojnih zbornika i članaka o ovom pokretu u Crnoj Gori, on ističe da brojni njegovi stavovi još uvijek nijesu dovoljno istraženi. Zato knjiga koja se bavi ovom tematikom, posebno Đilasom kao sudionikom pokreta i predstavnikom međuratnog crnogorskog perioda, ima veliki značaj za crnogorsko stvaralaštvo *kako bi odmotala publicistički zamršena idejna klupka*. Čitajući Đilasove međuratne članke, studije, kao i brojne polemičke odgovore upućene njemu od autora raznih orijentacija Vojinović potvrđuje neke ranije izrečene istine, a neke i opovrgava. Polemišući sa anahronim tumačenjem Đilasovog stvaralaštva autor ulaže ogroman napor da što relevantnije dokaže da je on ne samo sudionik, nego i jedan od propagatora ideje pokreta socijalne literature i *teoretičar u čije je tekstove bila zagledana cijela grupa književnika, i pisac koji je pokušavao da sprovede u djelo doktrinu proletarijata*. Detaljnom analizom on nas ubjeđuje o neosnovanom obezvrijeđivanju cijele jedne epohe(međuratnog perioda), obezvrijeđivanju književnika koji su crnogorskoj književnosti donijeli nešto sasvim novo, *nešto što nije bilo u saglasju s epskim, romantičarskim, postnjegoševskim obrascima duhovnoga nasljeđa*, kao i o površnom odnosu prema tekovinama pokreta, a sve to na primjeru međuratne zaostavštine Milovana Đilasa koja nikada nije bila adekvatno tretirana. Tek sedamdesetih godina XX vijeka njegovo djelo postaje povod za nastanak pojedinih tekstova, a knjiga sa ranim njegovim pripovjetcima štampana je tek 2000. godine!!!!

Vojinović iznosi rezultate dosadašnjih istraživanja o Đilasovom djelu, zatim njegove stavove o ključnim problemima epohe o kojoj je riječ i zaključuje da se iz simbioze Đilasovih teorijskih domišljanja o dokumentarnosti, tendenciji u literaturi, estetičkim kategorijama lijepog i ružnog, formi, sadržaju, tipu, tipizaciji, liku i karakterizaciji, može doći do rezultata jedne osobene poetike.

Detaljnom analizom Đilasovih tumačenja problemskih polja nauke o književnosti, autor upozorava da brojna njegova teorijska domišljanja stvaraju utisak o misaonoj kontradiktornosti. Dezorijentisanost njegovih stavova Vojinović potvrđuje na primjeru Đilasovog shvatanja uloge umjetnosti, odnosno književnosti u razvoju novog društva, kao i u raspravama o estetičkim kategorijama lijepog i ružnog, i u raspravama o odnosu sadržine(tendencije) i forme. *Đilas ukazuje da*

je jedan od pouzdanih pokazatelja ružnog u literaturi-nedosljedno slikanje stvarnosti. Njegov odnos prema nadrealizmu to osporava. Isti je slučaj i sa formom. *Formi, smatrao je on, ne treba ništa žrtvovati već je treba zanemariti kako bi sadržajnost bila jasnija.* Kasnije, u polemici sa nadrealistima, navodi Vojinović, Đilas opovrgava ovo stanovište.

Nedosljednost u primjeni teorijskih zahtijeva autor je potvrdio Đilasovim međuratnim narativnim tekstovima i sagledao na koji je način Đilas u praksi savladivao stvaralačke prepreke *o kojim je nemilosrdno sudio.* Analitički preispitujući objavljene studije o Đilasovom proznom stvaralaštvu, autor zaključuje da njegovo djelo zaslužuje *novo čitanje.* Treća cjelina donosi hirurški preciznu obradu Đilasovih umjetničkih tekstova, odnosno kratkih priča i pripovijedaka čijem je spisku Vojinović pridodao dva naslova: *Dečaci u izlozima* i *Demonska snaga.*

Istraživanje Đilasovih narativnih tekstova Vojinović zasniva na najsavremenijim književnoteorijskim disciplinama i metodama, poput naratologije i semiotike, i na taj način uspijeva da obogati dosadašnje, uglavnom pozitivističko-impresionističke modele interpretacije njegovog djela, što je posebno vrijedan segmen studije.

Autor konstatuje da u većini kratkih narativnih tekstova Milovana Đilasa postoji svojevrsna strukturalna shema koja je posljedica zahtijeva za poštovanje pecizno određenih granica umjetničkog teksta. Prološka i epiloška granica kratkih narativnih tekstova poprimili su oblik stereotipije koja je i specifičan graničnik okvira teksta i koja ostvaruje funkciju kodiranja. Sam naslov i prva rečenica u većini jedintvena su legitimacija likova i odnosa. Stereotipni početak uspostavlja direktnu vezu sa stereotipnim krajem i postiže cikličnost u strukturi. Autor je istakao značaj okvira umjetničkog teksta koji književni svijet odvaja od empirijske stvarnosti.

Vješto koristeći terminologiju Žerara Ženeta autor uočava i narativne anahronije, temporalne deformacije i razdvaja linearne i ahrone kratke priče. *Linearne karakteriše odsustvo narativnih anahronija i slivenost stereotipnih početaka i završetaka s hronološkim vremenom osnovne priče, a u ahronim temporalne deformacije su konstruktivni princip strukture.* Kada su u pitanju Đilasove pripovijetke autor primjećuje da je nemoguće uopštavanje pripovjednih postupaka, i naglašava da je dijegetičko vrijeme u većini pripovijedaka neometano temporalnim deformacijama. Autor analizira prološku i epilošku granicu, kao kompoziciono naglašena mjesta teksta, status unutrašnjeg monologa, status tuđe riječi u riječi lika, funkcije pripovijedanja, jezik u pripovijetkama i zaključuje da je dominantan konstruktivni princip Đilasovih pripovjedaka postupak scene. Pozivajući se na termin Mihaila Bahtina, Vojinović ukazuje i na modernizaciju Đilasovih narativnih tekstova ost-

varenu momentom višeglasja, polifonijske arhitektonike. *Umjesto junaka-tipa, Đilas je stvorio pregaoca podvojene ličnosti.*

Posebno je značajan segment u kojem je Vojinović osporava zablude brojnih kritičara da samosvjesni likovi pregaoci Đilasovih narativnih tekstova nisu njegovi portparoli - *to nije ni lik Mila Nikolića iz priče nevidljive rane, to nije ni snebiivljivi otac koji toleriše suviše slobodno ponašanje svoje kćeri..prije bi se reklo da svi ti atipični likovi vode provokativne dijaloge sa onim idejama koje je Đilas afirmisao u publicističkim tekstovim.* Eksplicitno autor naglašava da je ostvarena vidljiva distanca između likova i autora, između empirijske stvarnosti i književnosti (fikcije) podsjećajući nas na Lotmanovo tvrdnju o književnosti kao drugostepen modelovanju stvarnosti.

Autor nije zaobišao ni temu crnogorskog jezika kojeg se Đilas drži uprkos savjeta brojnih kolega, između ostalih i Vida Latkovića *da se okane južnog dijalekta.* On objašnjava da je Đilas usklađivao jezik sa normama kojima su se rukovodile redakcije pojedinih časopisa, što je rezultiralo brojnim nedosljednostima, kako na fonetskom tako i na morfološkom nivou.

Vojinović se ne libi da ukaže i na sve nedostatke Đilasa kao pripovjedača i navodi da ni najuspjeliji narativni tekstovi nisu bez omaški, *ali to ne opravdava činjenicu da se nekoliko narativnih tekstova **poročnog sudije** nije našlo u antologijama crnogorskog međuratnog pripovjedaštva.*

Ova studija potvrđuje jedan novi tretman savremene crnogorske književnosti, potvrđuje da dolazi generacija koja će, nadamo se, rasvijetliti brojna neistražena polja istorije crnogorske književnosti i pomjeriti interpretativne modele ka modernoj metodološkoj utemeljenosti.

Milena Ivanović

Anatomije jedne poetike

Knjiga Vladimira Vojinovića *Poročni sudija*, podnaslovom označena kao *Studija o crnogorskom pokretu socijalne literature i međuratnim člancima i pripovijetkama Milovana Đilasa*, nudi savremenom čitaocu nov, neideologizovan i cjelovit uvid kako u crnogorske književne tokove između dva svjetska rata tako i u Đilaso-vo, hajdegerovski rečeno, *pjevanje i mišljenje* u prvoj fazi njegova bavljenja književnošću. Ovakve knjige, po pravilu, osim što unose dah novine u tretman tradicije, doprinose preispitivanju kanonizovanih shvatanja, te otvaraju niz pitanja i mogućnosti. A kada je, uz to, njihovim predmetom tako kontroverzna ličnost poput Milovana Đilasa i, u dijahronijskom pogledu, izuzetno važan period jedne nacionalne književnosti, intrigantnost ne može izostati. Iz obilja inspirativnih pojedinosti koje ova knjiga pruža izdvojićemo nekoliko fenomena na koje bismo ovom prilikom skrenuli pažnju.

Prvi fenomen o kojemu je riječ tiče se jedne od najmarkantnijih figura crnogorske istorije XX vijeka – Milovana Đilasa. Prepoznavan kao partijski ideolog, surovi vojni zapovjednik, pa potom kao najpoznatiji disident Titove Jugoslavije, Đilas je u našoj svijesti neuporedivo manje prisutan kao pisac. U tom domenu moguće da ćemo ga se prije šetiti po knjigama o Njegošu, koje je napisao, ili, u slučaju otmjene Isidore Sekulić, posredno uništio. U ranom periodu srazmjerno obiman, između robija – onih karađorđevićevskih i ovih „po partijskoj liniji“ – prorijeden, u postrobijaškim danima konačno uobličćen, njegov književni opus, u prvom redu – narativna proza, ostao je gotovo sasvim zanemaren u južnoslovenskim književnokritičkim krugovima. Status omraženog ideološkog konvertita doprinio je takvoj recepciji u doba SFRJ. A kada je, početkom devedesetih, nastupio talas opšteg revizionizma, Đilas se opet nije mogao naći u *glavnom toku* – knjige mu, istina, počinju bivati štampane u zemlji, no prava revalorizacija izostaje – za radikalno desničarski ukus doba njegova lijeva orijentacija neoprostiv je grijeh. Pa iako se ne mogu zaobići imena Vasilija Kalezića i Branka Popovića, kao Đilasovih najdosljednijih tumača,

do knjige Vladimira Vojinovića, čini se, cjelovitijeg uvida u Đilasov opus – ili bar jedan njegov dio – ipak nema. Pozicionirajući Đilasov književnokritički diskurs u kontekst marksističke estetike, dijalektičkog materijalizma te teorije odraza i ponudivši savremenim naratološkim čitanjima suptilnu analizu njegovih predratnih prozних tekstova, Vojinović lucidno ukazuje na bitan paradoks, tako karakterističan za Đilasa – u svojim proznim tekstovima, naime, naš se pisac nije pridržavao poetike koju je zagriženo, ali ne i dosljedno, promovisao svojim književnokritičkim člancima.

Drugi fenomen tiče se pojave pokreta socijalne literature u crnogorskoj književnosti. Iako nejedinstvenih ishodišta i razuđene poetičke osnovice, u rasponu od nadrealističkog bekgrounda Rista Ratkovića do vječito buntovnog krležijanca Savića Markovića Štedimlje, u dijahronom pogledu, ovaj pokret čini presudan, konstitutivni trenutak crnogorske književnosti XX vijeka. Kada se krajem '20-ih godina pojavila generacija pisaca novog senzibiliteta, pozicionirana kao pokret diskontinuiteta u odnosu na tradicionalni, epski literarni obrazac, a čiji je osnovni vezivni činilac bila lijeva ideološka orijentacija njegovih protagonista, sa sve češćim, poslije I svj. rata proskribovanim predznakom „crnogorski pisci“, crnogorska književnost uključuje se u šire literarne tokove i, nakon kratkog perioda stagnacije, političke i estetske, rekonstituiše. Iako samo odjek širih zbivanja, nije nevažno notirati da ovaj period donosi i prve „estetske“ polemike, tako neophodne u životu svake nacionalne literature – čuveni sukob na književnoj ljevici prenosi se i na stranice crnogorskih časopisa – u prvom redu nikšićke Slobodne misli i podgoričke Zete. Ne slučajno, sa različitih pozicija o socijalnoj književnosti pišu dva darovita i podjednako kontroverzna autora – Đilas i Štedimlja. I ovaj segment naše književne tradicije, iako tretiran u radovima brojnih autora, a prije svih Slobodana Vujačića, prvu cjelovitiju obradu dobio je na stranicama ove studije Vladimira Vojinovića.

Treći fenomen odnosi se na savremeni trenutak crnogorske književnosti. Naime, autor knjige koju večeras predstavljamo višestruki je sudionik aktuelnog crnogorskog literarnog trenutka. U novoj generaciji crnogorskih pisaca, uza svu uslovnost ovoga pojma, koja se od sredine devedesetih konstituiše i definiše kao generacija diskontinuiteta, Vladimir Vojinović zauzima sasvim osobeno mjesto kao prozni pisac, književni kritičar, istoričar literature i novinar redakcije za kulturu Vijesti – redakcije koja je uz onu Monitora u naše doba postala nukleus literarnih gibanja u Crnoj Gori. Da je ova generacija iznjedrila nekoliko darovitih pisaca, fakticitet je prepoznat i na širim prostorima, no, ovom ću prilikom ukazati na još jednu specifičnost Vojinovićeve pozicije. Za razliku od većine pisaca svoje „generacije“, Vladimir Vojinović ne zazire od crnogorskog jezika. Tim jezikom pisani su kako

njegovi narativni prozni tekstovi, tako i naučni radovi, prikazi i osvrti. I za čudo – nema u tim tekstovima ničeg *provincijalnog, dijalektalnog* ili *arhaičnog*!

I na kraju, nadam se da mi neće biti zamjereno ako ukažem na još jedan detalj posredno vezan koliko za Đilasa toliko i za vazdašnje crnogorske prilike. Svako ko je pročitao možda i najbolje napisano Đilasovo djelo, knjigu memoarske proze *Besudna zemlja*, pamti bolno preciznu sliku crnogorskih čudi, razura, pizmi i mržnje. I Đilasova sudbina, od sudije do žrtve, i sudbina njegove generacije samo će potvrditi vjerodostojnost i profetski karakter njegovih svjedočanstava o Crnoj Gori prve decenije nakon Prvog svjetskog rata. U međuvremenu, promijenile su se okolnosti i metode, kožuhe su zamijenila markirana odijela, konstantno ratno stanje mirnodopske prilike, no da nijesmo, ovako umiveni i ispeglani, promijenili čud, svjedoči nam podmukla i gotovo prećutana diskriminacija kojoj je danas izložen jedan naš kolega i prijatelj. Da bi se spriječio njegov izbor u više nastavno zvanje na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, ne preza se ni od čega, krši se zakon, blokiraju konkursi, manipuliše studentima u sred ispitnog roka, gaze pisana i nepisana načela akademske etike... Zavisni i oni manje zavisni mediji čute, čute i institucije svojedobno osnivane s ciljem odbrane dostojanstva pojedinca i društva u vremenima nacionalističke histerije i populizma. Crna Gora je, po svemu sudeći, do danas ostala, kako bi to Đilas rekao, BESUDNA ZEMLJA.

Aleksandar Radoman

CENTRALNA
NARODNA
BIBLIOTEKA
REPUBLIKE CRNE GORE
"ĐURĐE CRNOJEVIĆ"

|

MATICA CRNOGORSKA

Imaju čast da Vas pozovu na veče

„Kulturne veze Crne Gore i Češke“

PROGRAM

Promocija knjiga:

Dr František Šístek : „Naša braća na Jugu“

Dr Miroslav Luketić : „Češka i Crna Gora“

Otvaranje izložbe „Crna Gora i Češka“

Gudački kvartet Muzičke akademije – Cetinje

Hoć CNB „Đurđe Crnojević“
Utorak, 23 jun 2009. u 20 časova

Cetinje,
Bulevar Crnogorskih junaka 163

Imamo zadovoljstvo da Vas pozovemo na
promociju knjige

Lidija Kaluđerović
NJEKOŠ U CRNOGORSKOJ PERIODICI
(1967-2004)

Na promociji će govoriti:

Branko Banjević
Čedomir Drašković
Lidija Kaluđerović, autorica
Melanija Vračar, voditeljka programa

Promocija je 25. juna u 20 sati u hotelu "Grand" na Cetinju

* * *

Bibliografija Njegoš u crnogorskoj periodici (1967-2004) obuhvata sve priloge koji su u navedenom periodu objavljeni o Petru II Petroviću Njegošu u crnogorskim periodičnim publikacijama - listovima i časopisima, kao i zbornicima radova.

O Njegošu i njegovom djelu su, posebno u crnogorskoj periodici, objavljeni brojni naučni prilozi, rasprave, studije, književne kritike, eseji, polemike, pjesme, praćene su pozorišne realizacije Njegoševih djela, kao i muzičko – scenske adaptacije. Svi Njegoševi jubileji obilježeni su brojnim priložima - naučnim i literarnim, pa su pojedini časopisi brojeve u cjelini posvetili pjesniku. Na stranicama crnogorskih periodičnih publikacija i zbornika radova objavljeno je mnoštvo članaka - u kojima je predstavljen Njegošev život, politički profil i njegova historijska uloga. Autori priloga su veoma često naši najeminentniji proučavaoci pjesnikovog života i djela...

Bibliografija Njegoš u crnogorskoj periodici (1967-2004) sadrži 5.314 bibliografskih jedinica, i predstavlja do sada najobimniju objavljenu bibliografiju članaka o Njegošu, koja će, nadamo se, predstavljati dodatni orijentir i podsticaj za dalja israživanja i osvjetljavanja Njegoševog života i stvaralaštva.

Č. D.

Sintetizovani uvid u crnogorsku modernu poeziju

Neuobičajeno je da se promoviše knjiga izdata prije tri godine. Neuobičajeno je da jedna od najkorisnijih knjiga za crnogorsku književnu istoriju ima tako malo odjeka u našoj sredini. Neuobičajeno je da i ovu antologiju, koja utemeljuje estetski i vrijednosni sud o jednom važnom razdoblju, ne objavimo u Crnoj Gori.

U Matici smo pisali i pripremali knjige, obavljali grafičku pripremu, a Zajednica Crnogoraca Hrvatske, sredstvima iz budžeta koji dobija od države Hrvatske, ih štampala. Bez honorara autorima i u nedovoljnom broju primjeraka za Crnu Goru. Desetak knjiga, koje su se po tom modelu pojavile, obavile su značajnu kulturnu misiju. *Crnogorska moderna* je jedna od tih.

Kako sam već govorio o ovoj knjizi na promociji u Zagrebu, a ovdje će izlagati još dvoje učesnika, to ću ovog puta „smanjiti doživljaj“ i izreći nekoliko stavova koji su se kristalizovali u odnosu na ovu antologiju Branka Banjevića.

Za posao antologičara potrebna je ne samo erudicija, poznavanje književnosti u njenim komparativnim relacijama, pouzdanost selekcije, već i senzibilitet za poeziju. Branko Banjević je istinski poznavalac književnosti, i za ovaj posao najkompetentniji u Crnoj Gori. Svoje istančane kriterijume je demonstrirao u izradi ove antologije. Izabrao je pjesnike i pjesme koje mogu da izdrže sud vremena. U njima nema diletantizma, didaktike, tradicionalizma i sladunjavog stihovanja, već jezgrovite istinske poezije koja predstavlja duboku individualiziranu sliku svijeta.

Svojim izborom postigao je harmoniju i pokazao crnogorsku modernu kao poseban svijet, a svakog od šest izabranih pjesnika kao jasno profilisanu književnu individuu. Prosijavao je i vagao svaku njihovu pjesmu i napravio neku vrstu antologija u antologiji. *Crnogorska moderna* je knjiga koja će trajati jer pruža sintetizovan uvid u naše pjesništvo prve polovine dvadesetog vijeka.

Branko Banjević je u tekstu koji prati ovaj izbor ukazao na vanliterarne okolnosti koje su uslovile pojavu plejade pisaca koji su, poslije gubitka samostalnosti Crne Gore, socijalno i nacionalno ogorčenje pretvorili u ličnu poetsku pobunu.

Mislim da se taj fenomen može bolje osvijetliti ako se analiziraju i antropološke okolnosti u kojima se odvija ovo pjesništvo.

Međuratno razdoblje je vrijeme rađanja crnogorske moderne umjetnosti. Pored književnika, temelje moderne likovnosti udarili su Pero Poček, Milo Milunović, Miloš Vušković, Risto Stijović i Petar Lubarda. Ovo je prva generacija crnogorskih umjetnika koja je živjela u gradu. Sticali su univerzitetsko obrazovanje i došli u kontakt sa evropskim idejama. To im je omogućilo da napuste tradicionalno crnogorsko pjesništvo, romantiku, seosku naraciju koja je počivana na epskoj rasprisanosti i patrijahalnom moralu i prihvate se, sadržajno i zanatski, novih i prikladnijih formi pjesničkog kazivanja. Ovi pjesnici (izuzev Ivanovića) pripadali su beogradskim literarnim kružocima, a većina i partijskim ćelijama. Njihove veze sa selom ostale su čvrste i stalno pulsirajuće. Povezanost sa zemljom, pejzažom zavičaja, sudbinom crnogorskog čovjeka i njegovim preokupacijama, a naročito sa jezikom i imenovanjem stvari, biće karakteristika ovog pjesništva i njegov sadržajni krug. Svi ovi pjesnici su nosili osećaj nesigurnosti, nepriznatosti, razapetosti između svjetova i tužni zbog sopstvene nemoći. Moderan duh koji su donosili nije poticao iz gradskog miljea, bodlerovskih preokupacija i lektire, već iz njihovog političkog angažmana i ličnih i socijalnih drama na koje su tražili odgovore. Svi se oni, različitim sredstvima, nadahnjuju izvorom, otkrivaju iskon, tragaju za istinom. Svi su oni bili razapeti između vizija i jezika.

U ocjenjivanju ovih pjesnika (ili nekih od njih) često su se šematski primjenjivala mjerijala za tzv *socijalnu literaturu*, pa su, zavisno od okolnosti, uzdizani ili omalovažavani. Diskvalifikovani su kao tendenciozni sa ideološkim uplivom. Vrijeme je da se na to stvaralaštvo gleda očima nepistrasne književne kritike. Zogović je u pravu kad kaže da ni jedna ideologija „ne može učiniti da jedan spis bude umjetničko djelo“.

Banjević je ovim izborom pokazao da su ovi spontani, iskreni i originalni crnogorski pisci, nesputani teorijskim obavezama ili pravilima, ostvarili visoke literarne domete.

Pored pjesnika predstavljenih u ovoj antologiji (Zogović, Ratković, Banjević, Đonović, Mitrović i Ivanović), između dva rata pjesme su objavljivali: Dušan

Baranin, Dušan Vasiljević, Mirko Vujačić, Mihailo Vuković, Mihailo Delibašić, Savo Dragojrević, Branko Drašković, Radovan Đonović, Trifun Đukić, Vukajlo Kukalj, Vuk Lopičić, Đorđe Lopičić, Radoslav Ljumović, Mijat Mašković, Vladimir Milić, Radoje Marković, Sait Orahovac, Đuza Fradović, Bajo Sekulić, Milan Šaranović...

Nažalost, naša kulturna javnost i škola nedovoljno poznaju i uvažavaju estetske vrijednosti tog poetskog kruga, pa njihovo stvaralaštvo nije postalo dio živog nasljeđa. Na tome će biti potrebno dugo i strpljivo raditi.

Matica crnogorska je nedavno obavila jedno autentično kulturno otkriće - Nikolu Petanovića, obrazovanog emigranta, kao publicistu, urednika, dramskog pisca i pjesnika. Njegovo djelo vjerovatno ne može izdržati kriterijume za jedan ovako strog izbor, ali sigurno pripada crnogorskom modernom pjesničkom izrazu i čini osobenu pojavu. U predgovoru svoje zbirke *Ponos života*, koja je izdata 1923. godine u San Francisku, kaže „Ja mislim da poezija i nauka treba da imaju neki skladan odnošaj... ali poezija je nezavisna i kao takva sadrži svoju pravu vrijednost – koja se ne smije krnjiti. Osobito kritičari čija analitička moć nije razvijena i osposobljena, treba da paze i da se sustegnu od svoje zavisti i nerazboritosti“.

Koliko smo malo znali o ovim pjesnicima, svjedočim vam ličnim iskustvom. Kad sam sedamdesetih godina prošlog vijeka, kao urednik *Oboda* dobio rukopis zbirke Stefana Mitrovića, pitao sam- ko je taj što je napisao stih „o ptico dana na tamničkom prozoru“? Rekli su mi – „to je onaj ludi Budvanin koji govori sa zvijezdama“. Objavio sam zbirku *Pjesma i čovjek* pjesnika koga su prije rata „neko-liko mjeseci držali vezanog željeznim lancima“, a poslije rata nekoliko godina na Golom otoku. Danas mi to čini čast i radost.

Hvala!

Marko Špadijer

Knjiga kojoj vjerujete

*Kad nam neko djelo uzdiže duh,
i uliva vam plemenita i bodra osjećanja,
ne tražite drugo mjerilo da o njemu sudite:
ono je dobro i napisano znalačkom rukom*

La Brijer

Dozvolite da ovo obraćanje počnem la Brijerovim riječima koje lijepo i prikladno predstavljaju antologiju i autora.

Pripremajući serijal o crnogorskim književnicima od 30 epizoda za TVCG, hronološkim redom došla sam i do perioda koji je na studijama književnosti određivan kao socijalni pokret. Zbog načina na koji je uobičajeno predstavljan, socijalni pokret u literaturi nije se doimao kao inspirativna stilska formacija, preovladavali su stereotipi u tumačenju, neadekvatna sistematizacija, nejasne su bile okolnosti koje su ga proizvele s obzirom na više struja koje su djelovale, naučni tekstovi su bili formalno pisani i sve to zaklanjalo je pjesnike-predstavnike od neposrednog doživljaja.

Antologija *Crnogorska moderna* bila je dragocjeno iskustvo za mene, kao i rad sa autorom, Brankom Banjevićem.

Način na koji Banjević kazuje stihove poeta potvrđuje njegovo duboko razumijevanje poezije. Poezija se ne glumi, ona je sva u riječi, intonaciji, dinamici, uz tek neku malu grimasu, bez gestikulacije. Banjević voli te stihove, pazi ih, ponire u njih, kao da ih baš u tom trenutku stvara, a opet emocija koja ih boji pokazuje da im se mnogo puta vraćao i da ih je na razne načine proživljavao.

U konciznom predstavljanju 6 pjesnika na kraju antologije vidi se majstorstvo minijature Branka Banjevića. Autor je pokazao izuzetnu vještinu sažimanja, onu za koju je Danilo Kiš govorio da je pošeduju samo najbolji poznavaooci jezika i da

se to umijeće izgrađuje kroz pisanje i prevođenje poezije. Moderni čitalac želi kratku, tačnu i efektanu informaciju. U portretima 6 umjetnika autor je kroz desetak rečenica o svakome pojedinačno ocrtao veličinu njihovog stvaralaštva, osobnosti poezije, nagovijestio životni put. Jednostavnost je jedna od vrlina Banjevićeve priče. Stil komentarisanja priziva mi Emersonove riječi da je dokaz visoke kulture reći najveće stvari na najjednostavniji način. Da bi čovjek pisao jasnim stilom prvo mu mora sve biti jasno u mislima, i mora da vlada jezikom, a to nije malo, zaključak je velikog Getea. Sigurnost pulsira iz svakog stava autora, izbor otkriva njegovu estetiku, a pristup i povod uzvišeni moral. Moral je riječ koju uvijek vezujem i za ličnost i za stvaralaštvo Branka Banjevića.

Kao poseban dar u tumačenju književnog izraza kod Branka Banjevića nalazim njegovu sposobnost da u svega nekoliko motiva, ili postupaka pjesnika dešifruje njegov umjetnički kod i predstavi djelo kao cjelinu koja vam je jasna i logična, koju ćete uvijek razumjeti, bez nepotrebnog mistifikovanja, sterilnih stručnih termina i nedorečenosti.

Antologija *Crnogorska moderna* je knjiga kojoj vjerujete da je sabrala sve vrijedno kazano, autor je uradio veliki posao za nas.

Djelo je potvrdilo da je poezija bliža životnoj istini od istorije, da crnogorska književnost i jezik imaju dug svijetli trag, da autor, Branko Banjević, ovom antologijom, „Lučom“, zapravo opusom svojim, dosljedno i dostojanstveno čuva naš kulturni identitet.

Nela Savković Vukčević

Govorili
Branko Banjević
Anđelka Šćepanović
Drago Marić
Vukić Pulević
Veselin Vuksanović
Radun Mičković
Marko Špadijer

Skup pripremio i vodio
Novica Samardžić

Božina Ivanović – život i djelo

Matica crnogorska je 29. oktobra 2009. organizovala skup Božina Ivanović - život i djelo posvećen prvom predsjedniku Matice crnogorske, uglednom naučniku, profesoru, političaru, rukovodiocu više institucija i projekata i autoru pionirskih djela iz raznih oblasti; čovjeku koji je imao široko polje interesovanja, veliko znanje i energiju da realizuje svoje zamisli. Božina Ivanović je jedan od onih koji je suštinski, sopstvenim bićem, znao da istina može opstati samo u kontekstu dobra, da je intelekt bez saosjećanja destruktivan, da je potraga za istinom i dobrom izvan granica moralnih zakona đavolja rabota i da je znanje svakog konkretnog istorijskog vremena ograničeno.

Božina Ivanović je rođen u Podgorici, 31. decembra 1931. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Titogradu, Višu pedagošku na Cetinju, a Filozofski fakultet (Prirodno-matematički odsjek) u Sarajevu (1958). Doktorat bioloških nauka stekao je na Sarajevskom univerzitetu (1964), a doktorat filozofskih nauka na Karlovom univerzitetu u Pragu (1974). Član je CANU od njenog osnivanja (1973).

Bio je nastavnik osmogodišnje škole, profesor i direktor Srednje tehničke škole u Titogradu, naučni radnik i direktor Biološkog zavoda u Titogradu, generalni direktor Radio-televizije Titograd, član Predsjedništva SSRNCG, član Predsjedništva i predsjednik Predsjedništva Crne Gore, naučni radnik Instituta za medicinska istraživanja i medicinu rada u Zagrebu, Instituta za biološka i medicinska istraživanja

Titograd i profesor Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta Crne Gore u Podgorici. Naučno usavršavanje u inostranstvu: Akademija nauka SSSR (Moskva i Lenjingrad); Akademija nauka Poljske (Institut za ekologiju čovjeka); Karlov univerzitet u Pragu (Pedagoški fakultet) i Smithsonian Institution (Vašington, SAD).

Važnije aktivnosti u zemlji: generalni sekretar CANU, član Predsjedništva Savjeta akademija nauka i umjetnosti SFRJ; sekretar Savjeta akademija nauka i umjetnosti SFRJ i predsjednik Odbora za međuakademijsku saradnju; predsjednik Saveza samoupravnih interesnih zajednica nauka Jugoslavije; predsjednik Skupštine SIZ-a za naučne djelatnosti Crne Gore. Međunarodne aktivnosti: Međunarodna konferencija UNESCO-a o nacionalnoj dokumentaciji u Parizu; Međunarodna konferencija za program o prirodnoj sredini (Najrobi, Kenija); Međunarodna konferencija o obrazovanju (Ženeva); član Evropskog antropološkog društva.

Nagrade: Oslobođenja Titograda, Oktoih, Tinaestojulska nagrada, Plaketa Smithsonian Institution - Washington, Jugoslovenskog odbora „Nauka mladima“... Nosilac je Ordena zasluga za narod sa srebrnim zracima i Ordena Republike sa srebrnim vijencem.

Autor stručnih i naučnih radova iz više oblasti. Član redakcija i savjeta naučnih časopisa i enciklopedija. Urednik zbornika i monografskih izdanja. Autor knjiga: Dinamika fizičkog razvoja učenika Titograda, Titograd, 1970; Slatkovodne ribe Jugoslavije, Sarajevo, 1971; Ichtyofauna of Skadar Lake, Titograd, 1973; Škole i obrazovanje u Crnoj Gori, Cetinje, 1981; Ontogenetski razvoj i antropološke karakteristike omladine Crne Gore, Titograd, 1985; Durmitorci, Titograd, 1987; Morfološke osobine jugoslovenskih naroda, Beograd, 1990; Dinasti Petrović - Njegoš, antropološko-kulturološki okvir, Cetinje, 1993; Antropomorfološke osobine Petra II Petrovića Njegoša, Podgorica, 1994; Antropologija (antropomorfolologija), Podgorica, 1996; Ćipur, Podgorica, 1998. i Njegoš, antropološki atlas, Podgorica, 2002. Koautor je Antropološkog praktikuma, Beograd - Zagreb - Titograd, 1989.

Na skupu su govorili:

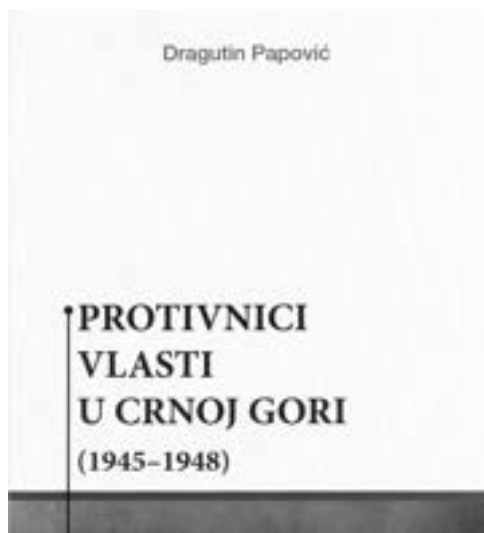
Mr Anđelka Šćepanović, predavač na Prirodno matematičkom fakultetu Crnogorskog univerziteta govorila je o mjestu Božine Ivanovića u antropologiji;

Profesor dr Drago Marić, sa istog fakulteta, iznio je rezultate bioloških istraživanja Božine Ivanovića;

Višegodišnji prijatelj i kolega Božine Ivanovića, prof. dr Vukić Pulević, govorio je o njegovom radu u crnogorskim biološkim institucijama;

Velisav Vuksanović je bio predsjednik crnogorske Skupštine u vrijeme kad je Božina Ivanović bio predsjednik i član Predsjedništva Crne Gore. Na skupu je govorio o angažmanu na političkim i javnim funkcijama Božine Ivanovića;

Studija o dramatičnim poratnim godinama

Večeras vam predstavljamo knjigu *Protivnici vlasti u Crnoj Gori 1945-1948*, u kojoj se magistar Dragutin Papović bavio proučavanjem ove posve izvorno nove teme. Razvrstavajući je u tematske cjeline, sagledavao je njihovu uzajamnost i koherentnost kroz analitičko-sintetički oblikovana poglavlja: *Kraj četničkog i federalističkog pokreta; Pokušaji političkog djelovanja protiv vlasti; Politička aktivnost protivnika vlasti tokom 1946; Poslednji znaci političkog otpora vlastima 1947. i 1948; Borba komunističkih vlasti protiv ostataka kolaboracionističkih formacija; Borba protiv vjerskih i klerikalnih elemenata i Šovinizam u djelovanju političkih protivnika vlasti.*

U ovom istraživačkom radu suočio se sa nizom stvaralačkih izazova, među kojima bi, ovim povodom, valjalo naglasiti traganje za odgovarajućim nazivom djela i dileme u vezi korišćenja raspoložive građe.

Za naziv *protivnici vlasti* opredijelio se iz razloga što u korišćenim izvorima izraz „narodni neprijatelj“ ima nesumnjivo ideološko-propagandnu konotaciju. Termin protivnici režima nametnuo se kao optimalan naziv za sve antirežimski nastrojene grupe i pojedince – napominje autor – polazeći od činjenice da nijesu bili u stanju da se politički organizuju.

Dileme u vezi sa korišćenim izvorima, prevashodno iz fondova Državnog arhiva Crne Gore, Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Sreskih komiteta KPJ i

Javnog tužilaštva Crne Gore, za naznačeni period, razriješio je nalazeći u njima politički i propagandni angažman pripadnika idejno veoma heterogenog fronta protivnika vlasti. Uz to, korišćenjem izvještaja koje je list Pobjeda donosio sa svih važnijih suđenja održanih tokom 1945. i 1946. godine, kao i onih povodom likvidacije odmetnika, autor je, u nedostatku nedostupnih arhivskih fondova UDB-e i građe oponenata režima, nastojao da nadomjesti nedostatak i drugih saznanja o ovoj istraživački izazovnoj i vrlo zahtjevnoj temi. Upravo stoga je ova studija o političkoj djelatnosti antikomunističkih grupa u Crnoj Gori, dobrodošlo saznanje o političkom stanju u prvim poratnim godinama 1945-1948.

Iz šematizovanih, često nedorečenih i oskudnih izvještaja u kojima se neprijatelji države nalaze i traže u pripadnicima ranijeg režima i svim oponentima vlasti, Papović je pažljivim analitičkim radom iscijedio saznajno najviše što se moglo, ostajući pritom istoričar kojemu je rekonstrukcija događaja i zbivanja o ovom nesumnjivo politički dramatičnom procesu bila osnovni i zadati cilj.

Kroz retrospektivu političkog djelovanja i vojnog angažovanja u ratu poraženih pripadnika četničkog i zelenaškog pokreta, muslimanske milicije i albanskih vulnetara, kao i otpor dijela klera, autor je dao sliku vremena u kojem su pobjednici demonstrirali odsustvo političkog sluha prema političkim neistomišljenicima. Naime, od formiranja Zemaljske komisije za Crnu Goru za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih kolaboracionista, sudski procesi od marta 1945. šezdesetorici optuženih nagovijestili su riješenost vlasti da pitanja zločina, izdaje i kolaboracije iskoristi za suzbijanje svih pokušaja obnavljanja ranijeg režima, obnove stranaka i političkog pluralizma.

Mada je politička opozicija u Crnoj Gori, kako konstatuje Papović, već od juna 1945. bila praktično eliminisana, izbori za Ustavotvornu skupštinu (11. novembar 1945) bili su prilika Saveznoj vladi Demokratske federativne Jugoslavije da Zakonom o biračkim spiskovima onemogući učešće na izborima svim vojnim i političkim organizacijama kolaboracionističke i profašističke profilacije. Takvom kontrolom biračkih spiskova vlasti su obezbijedile politički monopol tokom izborne kampanje i nakon nje.

Različite političke koncepcije u uslovima okupacije imale su za posljedicu građanski rat koji je, nažalost, nesmanjenom žestinom trajao od 1942. do okončanja ratnih zbivanja 1945. godine. Od kraja rata ukupna politička situacija u Crnoj Gori bila je u znaku velikih ljudskih i materijalnih gubitaka. Sa demografskim gubicima od preko 40.000 stradalih na ratištima i u logorima, sa preko 26.000 invalida i desetinama hiljada raseljenih, kao i uništenim zemljišnim i stočnim fondom, razorenim selima, gradovima i komunikacijama, stanovništvo se suočilo sa političkim nasljeđem koje je dodatno opterećivalo njegov položaj.

Na izborima za Ustavotvornu skupštinu NR Crne Gore od 3. novembra 1946. u biračke spiskove bilo je uvedeno 188.477 građana. Na osnovu Zakona o izborima oko 2.300 građana Crne Gore izgubilo je pravo glasa. Na izborima u 107 izbornih jedinica, postojala je samo lista Narodnog fronta, što je zapravo značilo da u Crnoj Gori nije došlo do obnavljanja ranijih stranaka. Visok procenat izlaznosti (96,38%) posljedica je opšte političke mobilizacije KPJ, koja je obezbijedila i tražila bezrezervnu lojalnost građana. Ustavom Narodne Republike Crne Gore od 31. decembra 1946. Crna Gora je definisana kao narodna država republikanskog oblika koja se, na osnovu prava na samoopredjeljenje, uključujući i pravo na otcjepljenje, ujedinjuje sa drugim narodima i njihovim republikama u FNRJ.

Uz protivnike vlasti, čiji se uticaj iscrpljivao u ispraznim aberacijama o dolasku saveznika i spašavanju od komunističke opasnosti, djelovanje odmetničkih grupa i njihovih jataka bilo je razlog češćih represivnih mjera organa vlasti. Pažljivo prateći glavna politička zbivanja u vezi izbora za Ustavotvornu skupštinu, donošenje ustava, mjera agrarne reforme, kolonizacije i realizovanja Prvog petogodišnjeg plana, autor analizira izvještaje Komiteta i prati realizaciju uputstava i direktiva na čitavom prostoru Crne Gore. Politički i sudski procesi, uz stalno organizovanje potjera za odmetnicima, bili su svakodnevna pojava. Na osnovu ovih izvještaja stiče se nedvojben utisak da je borba protiv „narodnih neprijatelja“ i sumnja u sve koji bi to mogli biti, dobijala na takvom intenzitetu i nekontrolisanoj žestini, da je logično za posljedicu imala stradanje velikog broja nevinih ljudi.

Radikalizam ispoljavan u sudskim procesima kojih je u periodu 1945-1947. bilo na stotine, kako zapaža autor, na kojima se sudilo osumnjičenima za ratne zločine, saradnju sa okupatorom i pomaganje odmetnicima, Milovan Đilas je prokomentarisao u vezi sa jednom procjenom Njujork tajmsa iz 1945. da u Jugoslaviji djeluje 50.000 antikomunističkih gerilaca, na sledeći način: „... Odmetnika i razbijenih kontrarevolucionarnih vojski bilo je oko 40.000. Među njima bilo je ubica i kolovođa, ali i takvih koji nijesu zaslužili – po tadašnjim revolucionarnim, doktrinarnim i emotivnim kriterijumima – ni zatvor a kamoli pogubljenje... No postupalo se bezrazložno sa svima. Koliko je takvih to niko ne može ni približno ustanoviti...“

Kako je u Jugoslaviji i Crnoj Gori borba za oslobođenje išla uporedo sa promjenama političkog režima, gdje su svi kontrarevolucionari smatrani saradnicima okupatora i nacionalnim izdajnicima, prostor za razračunavanje nije se smanjivao sve dok, kako napominje Đilas u ratnim memoarima, Tito nije „krajem 1945. zausstavio egzekucije bez suda i suđenja koje je vršila tajna policija OZNA“. Kako su nakon toga smrtno kazne bile rjeđe, bilo bi zarad potpunije istine o tom vremenu, potrebno omogućiti uvid u sve arhivske fondove UDBE i OZNE. Bez tih saznanja,

kao i svjedočenja osuđenika, ovaj dragocjeni napor autora, nema neophodnu potpunost u izvorima. To naravno ne umanjuje značaj ove teme o kojoj je upravo stvaralačka imaginacija Papovića dala bogatu i inspirativnu knjigu, nudeći istinu na osnovu raspoloživih fakata težeći što potpunijem saznanju o dramatičnim prvim poratnim godinama u Crnoj Gori i Jugoslaviji. Poželimo mu uspjeh u budućem radu i novim suočavanjima sa ovako izazovnim temama.

Đorđe Borozan

Dah svježine u crnogorskoj historiografiji

Šest ipo decenija udaljeni od završetka Drugog svjetskog rata, mi danas jedva naziremo i poimamo prve godine života u oslobođenoj Crnoj Gori. Crnoj Gori potrošenih velikih energija, revolucionarnih zanosa, postradalaj, demografski povrijeđenoj, zemlji pobjednika i pobijedeđenih, u kojoj je došlo do promjene sistema društvenih odnosa. Otuda je istraživanje koje je obavio mr Dragutin Papović i uobličio u monografiji *Protivnici vlasti u Crnoj Gori (1945-1948)*, i te kako naučno cjelishodno, jer je svakodnevnica u naznačenom periodu natopljena ideologijom i politikom, obilježena stradanjima i nadama uglavnom izmicala kritičkom sudu istoričara.

Papovićeva monografija pokriva jedan zaokruženi proces koji je u heurističkom smislu valjano istražen. Uz to se prepliću savremeni pristupi analizi pojedinih pitanja s klasično-analitičkim postupkom. Osim predgovora i iscrpnog uvoda, autor je podijelio knjigu na šest poglavlja gotovo jednakog obima i značaja problema, tako da je u strukturi postignuta dobra kompoziciona koherentnost. Na toj ravni, identifikovana je cijela paleta nepomirljivih stavova, žestokih obračuna, nespremnosti na dijalog, političkih iluzija.

Pridržavajući se metodoloških uzusa, Papović se najprije zapitao kakve su bile karakteristike novog sistema koji se ustanovljavao u Jugoslaviji i Crnoj Gri od 1945. godine. Ubjedljivo je dokazao da je u obnovi sistema počivala doktrina „narodne demokratije“ koja je stremila ideološkom monopolu, političkoj kompaktnosti i monolitnosti mase. Ostvarivanje ove ideje bilo je rezervisano za komunističku partiju koja nije, sem u jednom kratkom periodu iz spoljno-političkih obzira dopuštala bilo kakvu konkurenciju na jugoslovenskoj političkoj sceni. Ona se zalagala za totalno jedinstvo, kontrolu i poslušnost, koristeći sve državne poluge kako bi nametnula svoju ideoloiju i uspostavila svoje komande. Svoj legitimitet vladanja KPJ je izvodila iz činjenice da je sama kao partija organizovala ustanak protiv fašističkog okupatora Jugoslavije, da je predvodila oslobodilačku borbu i da joj je udahnila političku viziju.

Crnogorska vlada je 1945. godine sve niti vlasti čvrsto držala u svojim rukama. Uprkos tome, ona nije pomišljala da dozvoli uvođenje političkog pluralizma, te stoga u Crnoj Gori nije došlo do obnavljanja rada građanskih partija, niti je u Crnogorskoj narodnoj skupštini bilo mjesta za opozicione poslanike. Crnogorska vlast je svaki pokušaj revitalizacije građanskih partija energično suzbijala. Nije dozvoljavala ni njihovo egzistiranje u okviru Narodnog fronta, pa je odbila zahtjev Jefta Pavića, ministra pravde u crnogorskoj vladi, da se omogući obnavljanje rada Zemljoradničke stranke u Crnoj Gori. Autor piše i o bezuspješnom nastojanju Ilije Stanića, advokata iz Pljevalja da pokrene rad Demokratske stranke i da formira partijsku organizaciju. Vlast ga je, stoga, doživjela kao opasnog političkog protivnika, pa je Stanić bio uhapšen i ubrzo deportovan van Crne Gore. Represivne mjere bile su preduzete i protiv Radovana Pavićevića i njegovih pristalica koji su namjeravali da u Gusinju stvore opozicionu organizaciju. Iako su politička gledišta Stanića i Pavićevića bila dijelom prožeta velikosrpskim impulsima, njihova hapšenja rječito govore o gušenju građanskih prava, te nepokolebljivosti režima da ne toleriše nikakav autoritet van KPJ.

Postojao je još jedna razlog koji je omogućio KPJ u Crnoj Gori da 1945. godine uspostavi neograničenu vlast. Većina najistaknutijih crnogorskih političara u periodu 1918-1941, bila je u toku rata iskompromitovana saradnjom sa okupatorom. Neki od njih su stradali u ratnom vrtlogu, dok je ostalima suđeno još u toku 1945. godine, što jasno svjedoči da je vlast željela da se što prije obračuna sa nosiocima kolaboracionizma u Crnoj Gori i istovremeno obavi pogrebni čin četničkog i zelenošokog pokreta. Najveći sudski proces protiv 60 istaknutih protivnika NOP-a, održan je između marta i juna 1945. godine, na kojem su optuženi osuđeni na kazne smrti ili robije, sa gubitkom političkih prava. Mada se sudilo kolaboracionistima, autor nije podlegao revolucionarnom „patosu“, već nam prezentira vjerodostojnu sliku ovog procesa. Zapazio je da suđenje nije bilo u skladu sa pravnim načelima, da optuženima nije bilo dozvoljeno da organizuju odbranu, da je atmosfera u Sali Doma slobode na Cetinju bila u znaku „narodne osvete“ u kojoj je publika tražila linč optuženih. Papović je na ovom primjeru pokazao da pobude crnogorskih, kao i svih revolucionara ne treba tražiti samo u ideološkoj, nego i u psihološkoj ravni. Vođe revolucije, nesumnjivo je pokretala žudnja za slobodom ali i strast osvete prema najznačajnijim političkim protivnicima.

Obnova državnosti u okviru jugoslovenske federacije, nacionalna ravnopravnost, vjera u blagostanje sutrašnjice, ali i psihoza straha koju je režim razvijao prema političkim neistomišljenicima, bili su presudni činioci koji su doprinijeli učvršćivanju pozicija crnogorskih vlasti. U prirodi jednopartijske vlasti imanentno je mišljenje da se o ljudima koji drugačije misle vide protivnici sistema. Zato se

na svaki način želio onemogućiti njihov uticaj u vrijeme izbora za Ustavotvornu skupštinu u novembru 1945. godine. Pokrenuta je snažna medijska kampanja u kojoj su birači pozivani da se opredijele za republiku i da odbace monarhiju, dok protivnici vlasti nijesu imali pristup nijednom mediju u Crnoj Gori. Autor je pažljivo analizirao represivno zakonodavstvo koje je imalo za cilj da eliminiše iz biračkih spiskova protivnike sistema, javne nastupe najuglednijih crnogorskih političara koji su odisali netrpeljivošću i prijetnjama prema svim oponentima komunističkog režima. Prema oficijelnim tumačenjima i apstinencija je imala antirežimski karakter. Tako su rješenja unaprijed donesena, pa je za Skupštinu naroda za listu Fronta glasalo 97,27 procenata, a za kutiju bez liste 2,63 procenta svih glasača koji su pristupili izborima. Ukupan broj onih koji su izbrisani iz spiska, apstinirali i glasali protiv vlasti bio je 13.756 ili 7,01 procenata ukupnog biračkog tijela. To su, u stvari, bili politički protivnici novih vlasti koji su podržavali ideologiju poraženih snaga iz Drugog svjetskog rata. Naspram njih, stajala je svakako bolja solucija, moćna i u nacionalnom domenu tolerantna KPJ. No, njeno insistiranje na ideološkom monizmu davalo joj je nedemokratsko obilježje.

Politički protivnici vlasti predstavljali su minorne i slabo organizovane grupe čija djelatnost nije mogla ni približno da uzdrma stabilnost režima. Pretežno su obitavali na seoskim područjima, izolovani, nespremni da stvore jedinstvenu organizaciju na teritoriji Crne Gore. Pokatkad su uspijevali da spriječe prodor komunističke ideologije u svojim sredinama. Ipak, živjeli su u svijetu političke iracionalnosti kojeg su dobrim dijelom sami stvorili. Samo u tom začaranom krugu razmišljanja i pogrešnih političkih viđenja, mogle su nastati parole o „neizbježnoj intervenciji zapadnih saveznika“ u Jugoslaviji, povratku kralja Petra II Karađorđevića u domovinu, sve „izvjesnijem“ ratu između SAD i Sovjetskog Saveza, nemoći „Sovjetskog Saveza pred atomskim naoružanjem koje su posjedovale SAD“, o „koncentraciji 360 hiljada četnika u Italiji koji su se pripremali za napad na Jugoslaviju“. Nesporno je da su protivnici vlasti u Crnoj Gori pratili spoljno-političke prilike preko kojih su racionalizovali svoje egzistiranje, ali njihove procjene su bile daleko od realnosti i stvarnog stanja. Jugoslovenska komunistička vlast je bila čvrsta i homogena i imala je snažan spoljnopolitički oslonac u Sovjetskom Savezu.

Na pojavu propagande od strane protivnika vlasti, nezavisno od njenog inteziteta i efekta, crnogorski državni i partijski aparat je reagovao oštro i odlučno. Brižljivom rekonstrukcijom tih događaja, Papović prepoznaje razne oblike neutralizacije nepoželjnih intencija. Navodimo neke najupečatljivije. Neostvarivanje potpunog uspjeha na izborima uticalo je da partijska ćelija u Konjusima (andrijevički srez) organizuje noćna patroliranja kako bi amortizovala antikomunističku propagandu,

komunisti u Bijelo Polju su spriječili da jedan njihov sugrađanin primi opozicioni list *Demokratija* pa je taj primjerak vraćen uredništvu u Beogradu, mjesne vlasti u Petrovcu su, zbog neizlaska na izbore kaznile šest lica iz svog kraja zabranom slobodnog kretanja i uskraćivanjem materijalne pomoći. Težnja za apsolutnom kontrolom proizvela je i ekstremnije postupke. Patrola Narodne odbrane u Rožajama je, i pored nedokazane krivice, tukla i bacala u Ibar nekoliko mještana, dok je policija u Beranama, bez ozbiljnijeg razloga ubila jednog gimnazijalca prilikom pokušaja bjekstva. Kombinacijom raznih mjera, među kojima i represijom, crnogorska vlast je uspjela da za samo jednu godinu prepolovi broj protivnika vlasti. Sa 7,01 procenata u 1945. godini taj broj je opao na 3,62 procenta u 1946. godini.

Nemilosrdna u borbi protiv svojih protivnika, crnogorska vlast je, na drugoj strani, nastojala da skine hipoteku gubitnika članovima četničkih porodica. Crnogorski partijski vrh je već u junu 1945. godine uputio direktivno pismo svojim sreskim komitetima, u kojem im nalaže obzirnost u okupljanju članova četničkih porodica u organizaciju Narodnog fronta. Duh pomirenja prema ovim porodicama i njihovo nesmetano uključivanje u društveni život, njegovao se i u kasnijem periodu. Praksa je pokazala iskrenost ovog opredjeljenja. U Crnoj Gori, za razliku od Srbije, nije zabilježen nijedan slučaj oduzimanja prava na školovanje djeci iz četničkih porodica.

Ovaj blagonakloni odnos zloupotrijebilo je devet učenika Pljevaljske gimnazije koji su početkom 1947. godine stvorili terorističku organizaciju s namjerom obaranja vlasti. Gotovo svi članovi ove organizacije bili su u toku rata gorljivi pobornici četničkog pokreta. Uspjeli su da u Pljevljima izvrše nekoliko sabotaza i jednu terorističku akciju koje nijesu imale vidnijeg efekta. Nedovoljno konspirativna i bez podrške u narodu, ova organizacija nije mogla duže da egzistira. Njeni članovi uhapšeni su u avgustu 1947. godine, osuđeni na višegodišnje zatvorske kazne. I u Tivtu je 1947. godine otkrivena teroristička organizacija koja je bila obavijena ustaškom ideologijom. Dva najistaknutija pripadnika ove organizacije osuđena su na kaznu smrti strijeljanjem, dok su ostali članovi, njih petorica, morali da izdržavaju zatvorske kazne. Nacionalistička zaslijepljenost i subverzivni rad ovih organizacija nijesu mogla da ozbiljnije naškode jako etabliranom režimu koji je bez milosti kažnjavao svaki pokušaj otjelotvorenja demona iz ratnog perioda. Vlast je, dakako, ove pokušaje koristila i za opravdanje apsolutne vladavine KPJ.

Autor je usredsredio svoju pažnju i na stremljenja crnogorskih vlasti da unište ostatke kolaboracionističkih formacija: četnika, federalista, muslimanske milicije. Oko 300 tih odmetnika ili škripara, kako su ih vlasti nazivale, nalazilo se u Crnoj Gori nakon oslobođenja. Vlast je do proljeća 1948. godine uspjela da likvidira ili uhapsi skoro sve odmetnike u Crnoj Gori. U tome je preduzela i najekstremnije

oblike političkog razračunavanja. Ispoljili su se u likvidaciji jataka koji su davali pogrešne informacije organima represivnog aparata o mjestima boravka odmetnika. Ti jataci ubijani su u Plavu, Bijelom Polju i Podgorici. U Beranama su bila zatvorena 33 lica za koje se sumnjalo da pružaju utočište škriparima. Manifestovani ekstremizam proizveo je osjećaj pravne i fizičke nesigurnosti i kod politički pasiviziranog stanovništva u Crnoj Gori.

Papović ukazuje i na nosioce međuvjerske netrpeljivosti u Plavu, Pljevljima i Bijelom Polju. Takve tendencije širila su lica islamske i pravoslavne vjeroispovijesti koja su se sporo oslobađala ratnih reminiscencija. Bili su i protivnici sekularizacije crnogorskog društva. Komunistička vlast je vrlo efikasno reagovala u ovom osjetljivom pitanju. Već 1946. neutralisala je nacionalistički naboj pojedinih grupa, a istodobno je još jače nastavila da protežira parolu „bratstva i jedinstva“. I pored plemenitih namjera vlasti, ideologija je i u ovom slučaju bila vezivno tkivo i osnovni motiv društvene integracije.

Monografija mr Dragutina Papovića predstavlja originalno istraživanje i pristup koji će, nesumnjivo unijeti i dah svježine i modernosti u crnogorsku historiografiju o periodu 1945-1948. godine. Knjiga je pisana razumljivim stilom i jezikom, koji nerijetko plijeni svojom čistotom misli i konstrukcijom rečenice. Nesporno je da je riječ o veoma obdarenom istoričaru koji posjeduje veliki stepen pismenosti i talenta da precizan analitički postupak prepliće s jasnoćom sintetičkih zaključaka.

Zvezdan Folić

Rekonstrukcija poratnog vremena u Crnoj Gori

Kad je Dragutin Papović, kao saradnik časopisa *Matica* i autor knjige koju danas promovishemo, počeo da dolazi u prostorije Matice crnogorske, naše pripravnice su komentarisale: *Tako zgodan momak, a bavi se istorijom. Šteta!*

Reagovanje naših cura vjerovatno odražava stanje duha među omladinom, njihovo shvatanje zaludnosti prebiranja po bunjištu istorije, njihov otpor prema prošlosti.

Dobro je što je u Crnoj Gori došlo doba kad mozak generacije nije opterećen traumama istorije, ali se ne može civilizovano živjeti bez organske povezanosti prošlosti i budućnosti.

Starije profesionalne kolege našeg mladog Papovića ostavile su crnogorsku historiografiju u stanju potrebe za generalnim remontom ili obavezom novog čitanja. Ostali su vidljivi tragovi mitova, državnih političkih projekata, stereotipa, pripadnosti određenim školama i uzorima, te robovanje autoritetu beogradske istorijske nauke. Velika opterećenja autora uticala su na jednostranost zaključaka, nedovoljno korišćenje izvora, skrivanje, prećutkivanje ili ignorisanje fakata, a time i na iskrivljavanje slike o prošlosti. Ostala su neobrađena mnoga područja i fenomeni crnogorske istorije.

Nedostatak historiografske literature ispoljio se naročito u vrijeme društvenih lomova krajem prošlog vijeka. Glad za moralnim i političkim uporištima u prošlosti pretvorio se u kampanju traganja za legitimitetom i identitom. Partije su počele da izdaju knjige i brošure sa istorijskom tematikom, izdavačka preduzeća prevode stranih putopisaca o Crnoj Gori i reprinte srpskih etnografskih studija.

U nastojanju da se hitno nadoknadi jednostranost interpretacije crnogorske istorije, pojavile su se brzoplete, a pretenciozne leksikografske publikacije sa velikim nedostacima, reprinti raznih i praznih istorija Crne Gore u koži i zlatotisku, kao i *samizdati* opterećeni nacionalnim strastima.

Posljednjih godina je objavljeno nekoliko solidnih knjiga koje su razmakle ramove političke i dinastičke istorije (naročito su korisna prevedena djela koja

osvjetljavaju dukljanski period, tomovi dokumenata o otporu Crne Gore srpskoj okupaciji poslije Prvog svjetskog rata, knjige o istoriji Crnogorske pravoslavne crkve) i značajno popunile *crne rupe* crnogorske historiografije.

Što prije se oslobodi provincijskih autoriteta mentora crnogorska historiografija će moći da pretenduje na mjesto u evropskoj naučnoj misli. Pomak može donijeti samo zdrava konkurencija i sukob mišljenja.

Savremenoj Crnoj Gori nije potrebno da se ogleda u krivom ogledalu svoje prošlosti. Treba se fokusirati na činjenice koje tradiciju čine dovoljno živom kako bi dosadna istorija događanja, premazana svim bojama ideologija i klerikalizma, bila zamijenjena istorijom koja će kultivisati svijest i biti oslonac za samosvjesnu, slobodnu i humanu budućnost.

Dakle, naše pripravnice nijesu u pravu. U historiografiji se ima mnogo toga što se mora uraditi. Ima tu posla ne samo za jednog momka, već za čitavu generaciju.

Druga teza koju želim da saopštim povodom knjige Dragutina Papovića tiče se teme njegovog rada.

Papovićevo knjiga je prvi cjeloviti rad o poslijeratnim političkim prilikama u Crnoj Gori, čime je taj period otrgao od savremenosti i pripojio istoriji. Pisati o dobu od prije šezdesetak godina za istoričara je opasno i izazovno. Još su živi mnogi svjedoci i učesnici događaja koji se obrađuju, a opšti sudovi nijesu fermentirani.

U prvoj godini poslije rata partizanska vlast u Crnoj Gori, kao i u drugim republikama Jugoslavije, oslobodila se svojih neprijatelja putem sudskih presuda u atmosferi političkog linča. Suđeno je marginalnoj grupi od šezdesetak pripadnika četničkih, federalističkih i crkvenih organizacija koje autor naziva *neprijatelji vlasti*, a tretirani su kao *narodni neprijatelji*. Bio je to nastavak rata političkim sredstvima. Komunistička partija je tako zadobila politički monopol.

Papović nije nasio hysteriji antikomunizma i pripisivao krivicu vlastima, već je njene neprijatelje pozicionirao kao kolaboracioniste okupatora i protivnike antifašizma. On ne piše optužnicu protiv režima, niti se postavlja kao njegov advokat, već rekonstruiše vrijeme i prikazuje institucije i pojedince u njemu. Pritom ne zaboravlja da naglasi da je za zločine iz rata suđeno samo gubitnicima.

O knjizi Papovića su meritorno govorili prethodnici. Meni se čini primjerenim da kažem da će izučavanje savremene istorije autora staviti pred razna iskušenja i treba da zna da će često biti u sporovima. Pred njim je privilegija što može sem klasičnih izvora koristiti filmove, televizijske priloge i govornu istoriju (svjedočenje savremenika).

U kontekstu najnovijih rasprava o historiografiji, ne mogu odoljeti iskušenju da našem autoru ne uputim neka upozorenja.

Činjenice, a naročito one koje nijesu prosijane kroz sito vremena ne treba opterećivati strastima savremenosti. Ovom knjigom je pokazao da je objektivni opservator ljudi i prilika u vremenu kojim se bavi. Volio bih da Dragutin Papović zadrži jasan moralni stav u interpretaciji činjenica, polazeći od stava da činjenice mogu da daju argumente za suprotne zaključke, pa i manipulaciju.

Imali smo mnogo puta priliku da vidimo na društvenoj sceni manipulaciju koja je inspirisana istorijom. Populizam je istorijsko sljepilo koje deformiše Kišovu definiciju da *Istoriju pišu pobjednici. Predanja ispreda puk. Književnici fantaziraju. Izvjesna je samo smrt*. Kod nas puk istoriju poraženih pretvara u predanje i fantazira o osveti, izazivajući smrt.

Ratnička istorija i epska poezija koja je veličala spremnost Crnogoraca na svaku ličnu žrtvu za slobodu svoje države, razvijala je glorifikatorstvo i fatalizam. To je doprinijelo održavanju fenomena da narod koji se ponosi ratničkom slavom i tradicijom, radije čita svoju istoriju kao mit nego kao nauku. Istina, istorija nam je ostavila toliko dramatičnih čvorova, a tako malo mirnog života, uvećanja nacionalnog i ličnog bogatstva i blagodeti civilizacije. Mnoge drame crnogorske istorije ostale su nedovoljno razjašnjene. Istorija je nikada završena priča.

Matica crnogorska će nastojati da u svojim izdanjima favorizuje one historiografske tekstove koji su dokumentavovani, čitljivi, prevodivi, razumljivi i korenspondiraju sa modernim shvatanjima naučne rekonstrukcije crnogorske prošlosti.

Istoriografska djela koja bogate saznajno i emocionalno nove generacije i čine ih ponosnim na pretke moraju počivati na faktima, a ne na romantičarskim stereotipima. Da bi istorija bila učiteljica života mora se jasno ukazivati na stranputice i zablude kojih se treba otarasiti, ako nećemo ponovo da se vraćamo u prošlost.

Na kraju. Dozvolite da izrazim zadovoljstvo što se u izdanju Matice crnogorske u posljednje vrijeme pojavilo nekoliko knjiga raznih autora, (da pomenem samo Adnana Čirgića, Aleksandra Radomana, Vladimira Vojinovića, Gordana Stojovića, Františka Šisteka i Dragutina Papovića), koji imaju između 25 i 35 godina.

Jednom od njih, današnjem slavljenuku, Dragutinu Papoviću, u ime Matice crnogorske čestitam, želim plodnu naučnu budućnost i očekujem da se pod njenim znakom pojavi mnogo njegovih knjiga.

Marko Špadijer

Knjiga po mjeri autorovog senzibiliteta

Na Baleare se prosulo sunčano oktobarsko jutro, sjedimo na terasi iznad vode i galebova, nasmijani i vragolasti Portugal nas služi kapučinom i sigurno se pita: odakle ovi šahisti, jer šah je pred nama, kakve su ovo dangube i što će im taj dupli sat kad mjere neprolazno i vječno vrijeme?

A Bonja priča jednu anegdodu. Na nekom velikom turniru, prije 70-80 godina, susreli su se, u posljednjem kolu dobri prijatelji i vrlo intelektualci velemajstori Akiba Rubinstein i Reuben Fein. Rubinštajnu je dovoljan remi da bude prvi, ali na ponudu remija od strane Fajna on energično kaže: Ne. Igraju dalje i Rubinštajn postiže dobijenu poziciju ali forsira „vječni šah“ i partija se završava remijem. Svi čestitaju Rubinštajnu pobjedu na turniru, ali novinari, a oni su isti i tada i sada, jesu neumoljivi i pitaju starog gospodina Akibu: zašto nije remizirao na početku partije, kada mu je Fejn nudio remi i zašto je to uradio tek poslije toliko napora i mozganja. Kakvo je to čudo? Rubinštajn ih gleda i kaže: Tu nema nikakvog čuda. Ja sam moga prijatelja Fejna naučio da s njim remiziram kada ja hoću, a ne kada on hoće. Smijemo se. Smije se i Portugal. Izgleda da mu se ja dopadam, pa pred mene stavlja novu turu kapučina i nježno me dodiruje po ramenu.

Bila je to Olimpijada, u Palma de Majorci. Bonja je bio predsjednik Šahovskoga saveza Srbija Crna Gora i selektor reprezentacije. Poslije svakog kola analizirali smo, do duboko u noć, partije naših šahista. Bilo je je fascinantno kakve je sve

moćnosti, u tim partijama, otkrivao Bonja. To nije bila eksplozija njegove barokne mašte, on me je podsjećao na čarobnjaka i mađioničara.

Na olimpijadi u Drezdenu, prošle godine, na Evropskom prvenstvu u Novom Sadu, ove godine, a to su dvije najveće šahovske manifestacije u svijetu i u Evropi, pokušavam da nađem Bonju. Listam biltene, tražim po Internetu: nema ga. Nema ga među igračima reprezentacije Crne Gore, nema ga u rukovodstvu. Bonja ispario. Kažu mi: on je otišao na Cetinje, meditira, piše neku knjigu. Da, da: piše knjigu.

Kada su u mojim Kućima, a bilo je to davno, sastavljali svatove, a najugledniji u porodici bio je moj pradjed, Stanko Petrov, odredili djevere, barjaktara i tu svitu, pa došao red na starog svata: ko bi to mogao biti? Moj pradjed je rekao: meni ga veljaju. I bilo je tako.

Ne znam zašto ovo pričam i kakve veze to ima sa ovom prigodom. A možda i ima. Ja sam, naprosto, htio da kažem: u ovom crnogorskom šahu, u ovom vremenu, sada, now i tomorrow, biće i predsjednika i sekretara, i članova upravnog odbora i igrača i velemajestora ali čelo šahovskoga stola naše Crne Gore, još zadugo biće tamo gdje sjedi moj drug i prijatelj, velemajestor Božidar Ivanović. Njemu ga veljaju.

Odmorio se Bonja, odmorili su Bonju, ova knjiga je napisana i red je da kažem neku riječ o njoj.

Hvala Matici crnogorskoj na izdavačkom naporu i djelu i na pažnji koju iskazuju prema šahovskoj umjetnosti. U knjizi su 64 izabrane partije. Kao što je Mihiz pisao autobiografiju o drugima tako i Bonja, ovdje, opisuje 64 bajkolikih ostvarenja velikih igrača čarobne igre, a partije je izabrao po mjeri svoga nerva i senzibiliteta... Sjajni uvodni tekst, sjajni komentari partija, uz svaku partiju i prigodno slovo. Sve djeluje briljantno i uzbudljivo. Od Laskera, Kapablanke, Aljehina, Talja, Spaskog, Fišera, Karpova i Kasparova pa sve do ovih novih matadora: Ananda, Kramnika, Topalova, Karlsena, Aronjana, Morozeviča.

Takvu nisku veličanstvenih ostvarenja ljudskog uma teško je naći igdje, na jednom mjestu.

Radujem se da se promocija ove knjige dešava na Cetinju. Na Cetinju sam igrao mnoge partije i uvijek se trudio da tu, na svetom Cetinju, igram najbolje. To osjećanje da je ovdje naš početak, da je odavdje krenulo i raslo sve crnogorsko, sve napredno, plemenito i mudro, uznosilo me je i obavezivalo. Cetinje je za mene bila i ostala naša Giza i Abu Simbel, tu su temelji piramida našeg duha.

Prije gotovo 40 godina ovdje sam upoznao Bonju i odigrali smo jednu nezaboravnu, antologijsku sicilijanku. Poslije promocije slobodno ga pitajte kako je prošao u toj partiji. Od tada živi naše druženje i prijateljstvo.

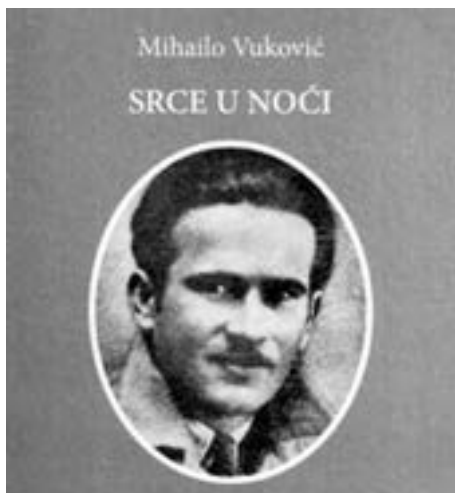
Ako je išta u mom životu imalo neku vrijednost, onda je to, svakako, ljubav moje porodice i blago koje su mi donosili i darivali prijatelji.

Sa vlikim uzbuđenjem govorim ove riječi pred vama, dragi Cetinjani. Bila mi je čast, bila mi je velika čast da sam mogao da budem u vašem društvu. U društvu gradonačelnika Cetinja, mog dragog kolege doktora Mila Jankovića, u društvu uvaženog predsjednika Matice crnogorske, gospodina Banjevića, u društvu starog prijatelja, mog ispisnika, Marka Špadijera. I da sam imao priliku da u povodu ove prekasne knjige kažem ovih nekoliko rečenica o knjizi, o Bonji, o mom pradjedu Stanku Petrovom, o nama.

A Cetinje, zar ne, čine Cetinjani?

U Crnoj Gori nigdje, kao ovdje, jasnije ne zvuče riječi mudrog Protagore: čovjek je mjera svih stvari.

Ljubo Živković

Čovječnost u životu i poeziji

Večeras imamo divan povod – izlaskom knjige Miha Vukovića – da obnovimo sjećanje na jednog osobitog čovjeka, nemirnog i neumornog intelektualca – buntovnika, borca – pjesnika, čovjeka rijetke postojanosti i dosljednosti – koji je čedo ove naše doline zagrljene i zarobljene kamenim brdima; čedo ovog našeg komada nebeskog plavetnila nad ravnicom; ličnost isklesana među našim ljudima, njihovim vrlinama, manama i surovostima života. Taj snažno utisnuti pečat ove sredine nosio je u sebi do zadnjeg časa i o tome iskreno i snažno posvjedočio i svojim životom i svojim književnim djelom – osbito poezijom.

Mihailo Miho Vuković rođen je u Pažićima 24. januara 1910. godine od oca Radosava i majke Milosave, rođene Vučinić. Pošto je otac poginuo u borbama oko Skadra 1913. godine, brigu o starijem bratu, srednjem Mihailu i mlađoj sestri preuzela je sama majka. Tako je Mihaila, takoreći, od kolijevke do kraja života (umro je 1946. godine) – pratio rat. Proživio je, ili bolje reći: propatio je dva balkanska i dva svjetska rata. Pri tome i onaj period od kraja I svjetskog rata do 1941. godine, kada je počeo II svjetski rat ne smatram periodom mira, osobito ne u obespravljenoj i razorenoj Crnoj Gori, i osobito ne za Miha i njegovu generaciju, koja je sve uskogrudosti zaostale sredine i sve surovosti režima neprekidno osjećala na svojim plećima.

Osnovnu školu i Nižu gimnaziju, kakva je tada postojala u Danilovgradu završava ovdje, i već u tim godinama ispoljava veliku ljubav ka književnosti i nesumnjivu literarnu nadarenost što su njegovi profesori brzo zapazili i isticali.

Dozvolite mi da na ovom mjestu napravim jednu malu digresiju i ispričam vam detalj iz života jednog drugog izuzetno obdarenog učenika, skoro vršnjaka Mihaila Vukovića. Pregledajući dokumentaciju Niže gimnazije u Danilovgradu između dva rata, naišao sam na „Upisnice“ u kojima su bili svi podaci o đaku i, pored ostalog, i mišljenje razrednog starješine u vidu karakteristike za svakog učenika. Na jednom listu pisalo je sljedeće: „Učenik je odličnog učenja i vladanja, skroman, druželjubiv, omiljen među drugovima, ispoljava sposobnost u svim predmetima, jako puno čita, služi se stranim jezikom – ali je siromah!“ Razredni starješina ovo konstatuje iz straha da to siromaštvo ne osujeti njegovo dalje školovanje i ne uguši njegovu nesumnjivu sposobnost.

Srećom to se nije desilo. Riječ je o kasnijem univerzitetskom profesoru, doktoru nauka Vuku Pavićeviću, koji je postao vodeće ime u jugoslovenskoj sociologiji i filozofiji, i jedan od vodećih evropskih etičara.

Nijesam naišao na upisnicu Mihaila Vukovića, ali će on sam kasnije zapisati „Siromašno smo živjeli, ali mislim pošteno...“

To siromaštvo ga je poslije Niže gimnazije odvelo u Bogoslovsku školu na Cetinju, gdje je imao besplatan stan i hranu. Nažalost, zbog mizernih uslova života tamo će početi njegova grudobolja od koje se neće nikada izliječiti. Školovanje na Cetinju je time bilo prekinuto. Plućna bolest koja ga je pogodila u cetinjskoj bogosloviji neće ga napuštati do kraja života. Ona će pored mnogih drugih teškoća, koje su ga već od đачkih dana snalazile, biti razlog da ode sa ovoga svijeta u svojoj 36-oj godini.

Njegovi intelektualni i stvaralački nemiri i njegov dostojanstven stav i uzdignuto, nepokorno čelo pred svim i svakim, - bili su česti uzrok šikaniranja, istjevanja iz škole, kasnije i otpuštanja sa neke mršave službe u Sarajevskoj pošti, pa i podozrenja, saslušavanja i hapšenja od strane žandarmerije.

Ne manji razlog za nemilost prema njemu bili su i njegovi stihovi na socijalne teme, brojni tekstovi u novinama i časopisima, koji nijesu bili po volji aktualnim vlastima.

U jednoj takvoj, u suštini košmarnoj životnoj zbilji, on ne napušta ideju o sopstvenom obrazovanju, pa u tom naporu dopijeva čak do Štipa u Makedoniji, zatim ponovo Podgorica, Nikšić, kasnije Sarajevo i najzad Beograd – gdje završava sedam od osam semestara Pravnog fakulteta. Ni tamo nije prošao bez progona i šikaniranja kao student.

U međuvremenu često boravi u Danilovgradu, okuplja oko sebe napredne mlade ljude i pokreće mnoge kulturne aktivnosti. Prema sjećanju Milutina Martinovića, Vuković čak vrši pripreme da se u Danilovgradu pokrene izdavanje književnog

časopisa, računajući pri tome na saradnju grupe intelektualaca iz ove sredine, ali i iz čitave Crne Gore, - no, nije u tome uspio.

Za svo to vrijeme njegova bolest, čas pritajeno, čas jače, otežava njegov grčeviti napor da stvara, da doprinese opštem napretku. Ali on, uprkos svemu stalno piše i angažovano radi.

U to je došla i 1941. godina, planuo je Drugi svjetski rat, i Miho je u prvim redovima boraca za slobodu. U partizanskim jedinicama prošao je teška ratna iskušenja, često na ivici fizičke snage – ali nikad klonulog duha. Možda o njemu kao ličnosti, o njemu kao visoko moralnom i hrabrom čovjeku, najviše govori jedna epizoda između četvrte i pete neprijateljske ofanzive, kada je sa manjom grupom boraca već bio prešao Neretvu i kretao se po vrletima surove planine Prenj. Ne zna se šta je u tom trenutku bilo teže: umor, iscrpljenost, glad, neizvjesnost... a kod Miha još i teška bolest. U tom kretanju im se u jednom trenutku pridružio partizan koji je vodio konja natovarenog sa dvije vreće brašna. Čitava grupa, pa i sam vojnik koji je odgovarao za to brašno, složila se da uzmu malo i naprave kašu, da bi se koliko-toliko okrijepili. Pri tome su svi imali u vidu prije svega Mihovo zdravstveno stanje. Brašno je ionako bilo namijenjeno bolnici.

Jedino je on vrlo energično bio protiv. „Kako je onim drugovima koji leže slomljeni na nosilima, i oni su takođe gladni? Kako je tifusarima? Kakvi bismo mi ljudi bili ako bi nešto takvo uradili?“ I od kaše nije bilo ništa.

To je Miho Vuković. I onda kada mu je bilo najteže – čini se – više je mislio na druge. To se, uostalom, tako dobro vidi iz njegovih pjesama.

Nekada davno Aleksa Šantić je zapisao: „Mene sve rane moga roda bole!“ Čitajući redove koje je ispisivao Mihailo Vuković, meni se čini očiglednim da je i on živio i stvarao sa istim osjećanjem.

Moguće je da Vukovićeve poezija i nije dosegla vrh poetskog izraza, ali je nesumnjivo da po iskrenosti, po dubini osjećanja, po ljudskosti njegove misli, po moralnoj dosljednosti i u poeziji i u životu – on doseže do samih vrhova čovječnosti.

Sve što sam saznao o Mihailu Vukoviću potiče iz zapisa o njemu, kazivanju ljudi koji su ga znali, i mnogih razgovora i opširne prepiske koju sam imao sa njegovim pokojnim bratom Radem, takođe neumornim stvaraocem i istraživačem naprednog učiteljskog pokreta i pedagoške misli Jugoslavije, sa više desetina bibliografskih jedinica koje je ostavio.

Slučaj je htio prije dvadesetak godina prilikom promovisanja knjige Rada Vukovića u Danilovgradu „Napredni učiteljski pokret u Crnoj Gori“ sa posebnim osvrtnom na Učiteljsku školu koja je radila upravo u ovoj zgradi, - da govorim o

njegovom djelu. Pravo je da ga večeras pomenemo, jer je u sebi cijelog života snažno nosio uspomenu na brata sa velikom željom da se jednoga dana objavi ovakva knjiga kakvu imamo pred sobom.

A evo, danas sam imao priliku da govorim i o Mihailu Vukoviću.

I u jednom i u drugom slučaju to doživljavam kao osobitu čast.

Momčilo Šaletić

O knjizi poezije Mihaila Vukovića *Srce u noći*

Vrijeme koje je proteklo ne bi smjelo da ostane bez podsjete na vrijednosti koje su u njemu nastajale i potvrđivale se. Podsjetite te vrste morale bi kod onih koji se bave stvaralaštvom, posebno kritikom, da budu češće i obuhvatnije. Istina, to zavisi od djela koje je pojedini autor ostvario za života. Ako je to djelo obimom veće i vrijednošću postojanije, obaveze kritičara morale bi da budu u skladu sa naznačenim načelom.

Nema ništa poraznije od prećutkivanja. Zato je dužnost kritičara da valorizuje književna djela i da iz njih izdvoje ono što je za izdvajanje. Ne samo kad su okrugle godišnjice u pitanju, nego i prije toga i poslije toga. Povodi mogu biti različiti, zavisno od toga koliko je određeni pisac doprinio bogaćenju književnog nasljeđa i koliko se ono utkalo u potrebu novih i obavezujućih valorizacija.

Mihailo Vuković zaslužio je veću pažnju od do sada učinjene. Međutim, to nije samo slučaj sa njim, nego i sa nekim drugim stvaraocima koji su iza sebe ostavili uočljivetragove u književnoj sferi, a odavno su nestali iz života. Tu, u prvom redu, mislim na Slobodana P. Boškovića, pjesnika osobenog dara, koji je zaslužio objavljivanje izbora poezije. Pored poezije, uspješno se bavio i književnom kritikom. Ovdje pominjem i znatno starije pisce od njega – Punišu Perovića (poezija) i Arsa Milatovića (proza). Neoprostivo je da budu zaboravljeni.

Povoljniji rejting od Perovića i Milatovića u književnosti je imao Vuković, autor nekoliko zapaženih izdanja u međuratnom periodu. Među njima izdvajamo zbirke pjesama *Kroz plave sutone, ljubav lika i sjenke*. Napominjem da je pisao i prozu izrazito socijalne tematike, koju karakteriše prisustvo biografskih elemenata. Oni koji su imali prilike da prate međuratnu književnu periodiku, zapazili su veoma primjetno Vukovićevo sudjelovanje u njoj. Objavio je 147 priloga različite sadržine i žanra. O njemu i njegovom djelu objavljeno je blizu sto bibliografskih jedinica. Bio-bibliografiju je pedantno sačinio njegov brat Rade, istaknuti kulturni pregalac i dugogodišnji urednik lista za prosvjetu Srbije *Prosvetni pregled*. Ona je srećno poslužila za formiranje i ove Vukovićeve knjige *Srce u noći*, koja

predstavlja neku vrstu ponovljenog izdanja koje je izašlo u nacionalnoj biblioteci *Luča*, pod uredništvom i sa predgovorom savjesnog i meritornog književnog kritičara Milorada Stojovića.

Mnogi se mogu zapitati gdje leže korjeni tako velike posvećenosti međuratnih pisaca, pa i Mihaila Vukovića, socijalnoj tematici. Odgovor na to pitanje treba tražiti u društvenoj klimi toga doba, koja je uslovljavala takvu orijentaciju. Da je to za društvo bilo od nasušne potrebe, iznosim podatak da je u periodu između dva rata bio veoma razvijen pokret socijalne literature, koji se borio za princip *da umjetnost bude vjeran odraz života*. Sa ove distance to može izgledati prilično jednostrano. Međutim, tako usmjeren angažman naprednih pisaca bio je pojačan pojavom fašizma tridesetih godina prošloga vijeka. Znamo sa kakvim epilogom – okupacijom Evrope i neviđenim zločinima Hitlerovog Trećeg rajha.

Mihailo Vuković ugradio je cijelog sebe u ideju slobodarstva. Vjerovao je u nju i žrtvovao se za nju. To je ostavilo traga na njegovo zdravlje, koje je brzo kopnilo i vuklo brzom kraju smrti. Umro je u 36. godini života. Imao sam priliku i da se sretnem u dva maha sa njim. Jednom na danilovgradskom mostu koji su prilikom odstupanja Njemci srušili i trebalo ga je gredama i daskama osposobiti z abezbjedan prelaz. Bila je nužna ruka drugoga. Ja kao mlađi dao sam ruku neznancu u partizanskoj uniformi da pređe kritične djelove mosta koji je podrhtavao. Saznao sam kasnije da je to bio Mihailo.

Drugi susret se odigrao pred zgradom sreskog komiteta omladine u ovom gradu, u blizini sadašnje opštine. Mihailo je razgovarao sa Veselinom Đuranovićem, omladinskim rukovodiocem. Veselin reče nekoliko pojedinosti o Mihailu. Pored komesarske funkcije pomenu njegovo dodatno zanimanje, književnik, koje je za mene više značilo od onog prvog. Valjda zato što sam i ja tada pisao pjesme.

Poslije nešto više od godinu dana Mihailo je umro. Moje zanimanje za njega oslabilo je nastankom nekih mojih životnih situacija. Poraslo je pojavom njegove knjige u biblioteci *Luča*. U pitanju je pjesnički izbor. Knjigu je „dijelio“ sa Lesom Ivanovićem. Razlog vjerovatno leži u nedovoljnom opusu ova dva pjesnika.

Stojović u predgovoru ovog izdanja ističe pjesnikovu okrenutos konkretnom doživljaju, često u fabulacijskoj ravni. U nju će udjenuti humanistički implant, što je odlika mnogih pjesnika njegove generacije. U njegovom primjeru zanemarivala se doživljajna slojevitost stiha, a umjesto nje favorizovala dosta ogoljena idejna poruka.

Toga je donekle pošteđena zavičajan poezija, u kojoj subjektno ima željenu dorečenost predmetne materije. Za nas je važno da se pjesme odlikuju slikovitošću jezika. Međutim, u mnogim pjesmama zapažamo mehaničko prenošenje jednog iskustva u izraz. Da je duže živio, te bi se mane otklonile. Tim prije što je njegova leksika postojane korjenitosti.

U jednom broju Vukovićevih pjesama variraju isti ili slični motivi. To bi se donekle i dalo prihvatiti da se više mislilo na unutrašnji sloj pjesme, a manje koristila upotreba detalja, za koje ćemo reći da inkliniraju priči (pjesme *Drug Gorčin Grgur* i *Zeta zemlja na Balkanu*). Rekao bih da Vukoviću nedostaju misli koje se oplođuju u imaginaciji, budući da ona vaspostavlja vokacijsku snagu versa.

Njegove pjesme pate od primjetne raspjevanosti, umjesto da se orijentišu na redukciju izraza. Očigledno da se na pjesmu gledalo kao na sredstvo ideologizirane poruke, a manje na vizijski supremat. To ne znači da Vukovićeve pjesme ne uranjaju u dušu onih koji pate. Uranjaju, često i sa dozom pune osjećajnosti, naročito u onim pjesmama koje eksploatišu motive seoskog života.

Pjesnik zna da bljesne kada pjeva o zavičaju. On iznosi poetu istinskom zanosu. Čovjekova egzistencija na selu u znaku je tamnih obrisa. Želje su zamijenjene naplavom muke, koja se oblikuje u bol dubljih lirskih zahvata.

Kroz pjesnikove stihove provijeva bogato iskustvo žilavog u upornog života, koji kod čovjeka zavičajnog podneblja stvara vid poslovičnog vitaliteta (pjesma *Put*). Zapažamo u Vukovićevoj poeziji još jednu odliku, koja joj osigurava vrijednosne poene. Tu mislimo na jezik preuzet iz govorne narodne matrice. Njome se iskušava postojanost čovjeka u vrlinama (pjesma *Moji seljaci*). Tu je Vuković svoj na svome. Kada je suočen sa sobom, sa bolešću koja ga je dugo pratila, kod poete ćemo naići na rezignantne tonove. Pred pojavom smrti ostaje se zbunjeno i nemoćno. Ideal dušu krijepi, ali je bolest nagrizala. U sudaru ta dva fenomena nastajale su mnoge pjesme ovog autora.

Složićemo se u misli da se pjesničko iskustvenje ogleda u deskripciji, a snaga izraza u simbolici. Obje ove osobine prepoznajemo u Vukovićevim stihovima, samo ih je trebalo usmjeravati modernijoj optici.

Kako poeziju treba sagledavati u trenutku nastanka, uzimajući u obzir stvaraočeve vrijeme i uslove života, zaključićemo da je Vukovićevo poezija zadovoljila predočene uslove. Vrijeme standardira vrijednosti. Ako se domogne skale koju novi vremenski zahtjev traži, nešto se učinilo. Poezija ovoga poete za to se ipak izborila, što potvrđuje i ovo izdanje posvećeno stogodišnjici piščevog rođenja. Neospornu zaslugu za to ima i Žarko Mališić, pjesnik snažne lirske vokacije, koji je, skupa sa izdavačem, Maticom crnogorskom, pronašao razlog za ponovno predstavljanje Vukovića kao pjesnika.

Nadam se da se neće stati na ovome. Utoliko prije što u ovoj našoj sredini ima više stvaralaca i ličnosti od važenja koji zaslužuju ovakav ili sličan gest.

Žarko Đurović

Imamo zadovoljstvo da Vas
pozovemo na promociju knjige

MARIJA
COLPA
**Čakule
kuhine**

Na promociji će govoriti:
Špuro Žarković
Milana Kovačević
Mirat Martinović
Marija Colpa

Kongresna sala hotela Plaža, Herceg Novi
četvrtak, 11. februar 2010. godine u 19 sati

Bokeljska i univerzalna

Na Mediteranu je sve moguće- jedna je od ključnih rečenica kapitalnog Brode-
lovog djela *Mediteran i mediteranskih svijet* i u njoj su sažete, čini se, sve čari i
obilja Mediterana, sve njegove nemoguće -mogućnosti. Brodel dalje, kroz djelo
nastavlja da objašnjava tu svoju rečnicu činjenicama da je na Mediteranu, u
gradovima, u ljetnjoj vrevi, ili zimskoj pustoši, moguće sresti Herodota na svom
kružnom putovanju, veselu družinu Argonauta u potrazi za Zlatnim runom, koji
su nekada uplovili i u vode ovog, danas zvanog, Bokokotorskog zaliva, te da se u
duhu ovog podneblja, odisejevsko trajanje i putovanje. Kao i duh Kadma i Har-
moniju, koji su u ove predjele stigli, (kako se u mitu koaže: kod naroda Enheleja!)
tražeći otetu kćerku Evropu, a donoseći duh egejske civilizacije, među kojima je
i pismo, najveći civilizacijski izum, koji nas je spasio od zaborava. Naravno, kad
ovo Brodel kaže, ne misli na bukvalne susrete, već na anitčki duh koji bječito žovi,
kroz mnoge oblike, na Mediteranu posebno.

Apolonije Rođanin u svom epu *Argonautike*, obale ovog zaliva naziva „*modro-
duboka Rizonska rijeka*“. I duh Sofokla tragičara, (Periklovog šefa diplomatije,
koji je u tom svojstvu došao u Butu, današnju Budvu, na sastanak sa ilirskim
vođama, radi zajedničke borbe sa sa sjevera nadirućim Kletima, koji su prijetili
da unište ovdašnje gradove, onda grčke kolonije. Uostalom, Budva se prvi put
pominje zvanično u jednom djelimično sačuvanoj Sofoklovoj tragediji.

Jedno izgubljena Itaka, uvijek je tražena Itaka. Jednom započeto, putovanje se nikada ne završava. Što znači da se Odiseja nastavlja i da je Odisej, zapravo odisejski duh, i ove večeri među nama.

Sasvim prirodno pravim ovaj uvod, kao mitološko-istorijsku podlgu, knjige koju večeras predstavljamo *Čakule od kužine* Marije Čolpe.

Kao čovjek koji uvijek i u svemu, prvo tragam za antikom, kao nečim što je vječno i što traje, uprkos svim promjenama, u ovoj nebičnoj knjizi, prvo sam osjetio *duh antike*. Obilje i radost življenja, presijava se sa stranica ovog svojevrsnog ijedinstvenog mediteransko - bokeljskog bervijara. Ova knjiga se temelji na vjekovnim iskustvima, umjetničkim, filozofskim, mitološkim, kulinarskim, ali i etničko etičkim, svakako.

Čolpa u ovim, borheovski majstoriski ispisanim pričama oslikava naše naravi, naše slabosti, ali i naše veličine. I sve to posmatra kroz sopstvenu prizmu, u ovom krajoliku, sjenčeći ga univerzalnim obrisima, a i isto takvim porukama.

Knjiga *Čakule od kužine* je svojevrsna varka, i neobična zamka, koju je Čolpa pripremila čitaocu, nudeći mu forme recepata i vještine kulinarskog umijeća. Ali, to je samo zamka, ili podtekst, iza kojeg se krije, i prilikom čitanja, otkriva, nekoliko slojeva, više tekstova. Pa je ovo višeslojna knjiga, koja se bavi našim naravima, mediteranski rukopis, u pravom smislu te riječi.

Od homo specifikuma zvanog Bokelj, Čolpa je stvorila svojevrsan obrazac čovjeka, sa svim vrlinama i manama, ali i univerzalnim poimanjima života. Koji ima svoju, filozofiju življenja, a ona se bazira na maksimi proživjeti i osjetiti život svaki put punim dahom. Radovati se bez kraja, uvijek kao da si na početku. S morem pred sobom i s morem sebi. „S donekle“, upotrijebiću ovdje jednu Fosterovu sintagmu koja najbolje definiše autentičnost – „iskošenim pogledom na ostali univerzum!“

Ove priče, esji, groteske i arabeske, su svojevsne literarne tvorevine, male sociološke studije, mitologeme. Sve to skupa i pojedinačno od ove knjige stvara simfoniju, koja se zove život, život u svoj punini.

Vodič kroz lavirinte vjekova, predjele, kroz ljude i njihove duše, kroz biljke i njihove eliksire, kroz mađiju i magiju, kroz jezik, koji je posebna vrijednost ove knjige, jezik Bokelja ili Bokeljski jezik. Njega je Marija vješto konzervirala i uvijek ispasila od zaborava. Taj bokeljski duh i bokeljski jezik, posebna je posebnost ove knjige.

Ova knjiga zaliči na zbirku uporednih životopisa, uporednih sinopsisa, sinopisa za neko buduće Marijino djelo. Ili djela koja će nalaziti podlogu u ovom. Sve se ovdje u neku ruku završava, ali i sve nastavlja da živi, s novim ehom, uvijek u procesu stalnih mijena i metamorfoza. Sve je iskrivljeno, i iščašeno, i sve je uvijek na svom mjestu. Svaka situacija u ovoj knjizi ima svoje značenje i uklapa se u opšta značenja.

To je ona mediteranska nemoguća - mogućnost, koja u je iznjedrila. Koja je pravo iznenađenje, u najboljem smislu te riječi.

Priručnik, vodič. Ali i udžebnik. Mala literarno-mitološko-gastronomsko-med-icinsko- biblija. Njena draž je što je sva bokeljska, a njena veličina što je sva univerzalna. Ima u njoj karnvlaske veselosti, ali duboke životne tragičnosti.

Gotovo čitava civilizacija se oslikala na obalama ovog 99 kilometara dugog zaliva, tog jedinstvenog fjorda u srcu Mediterana, ispisujući autentično pismo. Vrijednost ove knjige je prije svega i danas u tom, što diše *Duhom podneblja*, sa svim autentičnostima kojim ono pulsira i koje artikuliše. Na onoj graničnoj liniji gdje se Istok i Zapad, susreću, prožimaju, ali i sudaraju, stvarajući u tom susretu obilje raznolikosti, ili svojevrtni *Kulturni uzorak*. A *Priče od kužine* su, zapravo, taj jedinstveni uozark.

Kada sam davno, u Herceg Novom, jednog ljeta imao privilegiju da se družim sa Borislavom Perkićem, pričao sam mu, tada kao mlad pisac, da pišem dva romana- Posljednji Eshilov dan i Vavilonske mudrace, začuđeno me je pogledao i upitao: šta će vam to? Začuđen i ja takvim njegovim pitanjem, a očekujući da će mi u najmanju ruku, izreći pohvalu za to što radim, odgovorio sam mu: mene zanimaju prostori, mjesta i ambijenti, gdje su civilizacije ostavile svoje tragove, te da želim čitati terukopise. -Treba da krećete sa ovih obala, sa ove zemlje kojom hodite i ispod ovog neba koje gledate, a civilizacije su sve tragove ostavile ovdje, na ovim obalama. Ako ih nađete i prepoznate i literarno artikulišete, bićete intresantni svijetu. Tada mu nijesam vjerovao. Sa zrelošću, iskustvom i godinama, shvatio sam, poslije toliko godina, koliko je on zapravo bio u pravu. Pa sam i sa krenuo tim putevima, otkrivanjem prošlosti na ovim obalama. I njenim čitanjem kroz materjalne ostatke koje su civilizacije ostavile.

Marija je direktno zaronila u podneblje, u njegove predjele, u istoriju, mitologiju, njegovu svakoidnevicu, u njegovu banalnost, realnost, ali i univerzalnost. Imala je sreće, iznijela je otuda orginalno djelo- s nebaveznim naslovom *Priče od kužine*, ali obavezujućom činjenicom da svaki onaj koji se ubuduće bude bavio ovim podnebljem- ovu knjigu neće moći da zaobiđu. A svako ko je pročitao, poželjće da je ima u svojoj biblioteci, pri ruci i na dohvat, na vidnom mjestu.

Matica crnogorska, objavljivanjem ove knjige *Priče od kužine* Marije Čolpe, napravila je izdvački poduhvat.

U ovom tipičnom i tipskom vremenu, evo jedne, u mnogo čemu atipične - orginalne knjige.

Miraš Martinović

ARHEOLOŠKI LOKALITETI
NA TERITORIJU OPŠTINE DANILOVGRAD
IZ DUBINE VJEKOVA

Predavač
Boško Iković, viši konzervator i restaurator

Sala Zavičajnog muzeja Danilovgrad

utorak, 23. februar 2010. godine u 19 sati

* * *

Arheološko rekognosciranje opštine Danilovgrad iz 1985. godine pruža niz dragocjenih podataka iz prošlosti ovog, s aspekta arheologije, veoma zanimljivog areala.

Hronološki niz počinje srednjim paleolitom kroz stariji i mlađi neolit, preko halstata ulazi u istorijsku epohu - helenizam. Kontinuitet se nastavlja rimskom dominacijom, ranim hrišćanstvom, vizantijskom epohom i srednjim vijekom...

Između ostalog, biće riječi o Pećini Nezbroj u Podvraću (nalaz kamene šekire iz neolita); Babljaci u Stubici s keramičkim nalazima; Tumulskoj nekropoli na Frutku; ilirskim gradinama: Gradac Bobičića, Gradac Jovanovića.

Iz helenističke epohe prikazaće se skifos - Bjelova, antički hram sa frizom - lokalitet Sige, vila rustika sa lokaliteta Zidanice – Luke, ranohrišćanska bazilika - lokalitet Šipkova glavica.

Rani srednji vijek - trobrodna bazilika s Martiničke gradine, srednjovjekovna crkva Sv. vračevi - Slatina, tvrđava Spuž sa bedemima...

B. I.

Božidar Ivanović
ŠAHOVSKI VRHOVI

I
Igre na otvorenom

Govoriće:

Srđa Dragalević, predsjednik Šahovskog saveza Crne Gore

Dragan Popadić, crnogorski selektor

Velemajstor Božidar Ivanović, autor

Branko Banjević, predsjednik Matice crnogorske

Veće će otvoriti Lazar Božović, predsjednik Ogranaka Matice u Tivtu

Galerija Ljetnikovca Buča

četrtek, 25. februar 2010. godine u 18 sati

* * *

Crnogorci vole i razumiju šah. Možda ne slučajno, jer zdrav rezon i borben duh dugo su ih usmjeravali balkanskim raskršćima. Neki kažu da je vladika Rade prvi Crnogorac koji je igrao šah. Bilo bi to lijepo, ako je tačno...

Nekoliko decenija kasnije, to je radio i jedan stranac. Francuski ljekar dr. Fevrije, propagirao je šah na cetinjском dvoru...

Novi, važniji događaji nastavljaju se, nekim čudom, poslije posete Aleksandra Aljehina Kotoru 1931. godine. Možda je četvrti svjetski prvak, svojom pojavom, podstakao šahiste Podgorice, Nikšića, Cetinja i drugih gradova, da ozbiljnije organizuju klupski život. Tu su se istakla tri tajanstvena „izvanjca“: Boris Markov, Viktor Zaljevski i Vjekoslav Logar. Talas entuzijazma širio se Crnom Gorom, sve dok je nestao u mraku Drugog svjetskog rata...

Već krajem 1945. godine, šahovski život na Cetinju obnavlja Svetozar Gligorić, koji je sve ratne godine proveo u Crnoj Gori. Njemu se pridružuje Božidar Kažić, prvi poratni šampion Crne Gore. Oživjeli su rad Šah kluba „Cetinje“ koji je formiran 1932. godine. Zanimljivo je da se među osnivačima ovog kluba pominje i poznati crnogorski slikar Milo Milunović...

Razvoju drevne igre pogodovale su česte posete svjetskih asova Crnoj Gori. Bobi Fišer je pobijedio na brzopoteznom turniru u Hercenovom 1970. godine. Mihail Botivnik je, godinu dana kasnije, gostovao u više crnogorskih gradova. Potom Maks Eve, Boris Spaski, Anatolij Karpov, David Bronštajn ...

Šahisti rado dolaze u ovu zemlju. U nju su bili zaljubljeni Miša Talj i Georgi Tringov...

B. I.

* * *

Djelo Barskog prezbitera „Regnum slavorum“, a pogotovo njegovo deveto poglavlje, zbog svoje važnosti za proučavanje etnogeneza i istorija ranoga srednjega vijeka narodā Crne Gore, Bosne, Srbije i Hrvatske, ima jedinstvenu vrijednost. Od kraja devetnaestog stoljeća, kada je ovo djelo postalo predmet razmatranja, naučna javnost je u njegovoj valorizaciji kao istorijskog izvora radikalno polarizovana. Jedni ga ne prihvataju kao istorijski izvor, spore njegovu autentičnost i vrijeme njegovog nastanka, a drugi njegovom sadržaju bezrezervno vjeruju.

Svi oni svoje stavove oslanjaju isključivo na naučnim spekulacijama. Mnoštvo podataka koje nam donosi tekst ove naša najstarije hronike, još uvijek nije bilo provjeravano konfrontacijom sa podacima koje nam nude arheološki nalazi.

Namjera ovog predavanja je pokušaj da se svi bitni istorijski procesi i pojave o kojima se u devetom poglavlju djela Barskog prezbitera govori, pokažu vidljivim u svijetlu materijalnih - arheoloških nalaza.

B. B.

Govorili

Drago Roksanđić

Novica Samardžić

František Šitek, autor

Češki narodni dom, Zagreb, 14. april 2010.

Knjiga koja prelazi crnogorsko-češke relacije

Drago mi je da sam večeras s Vama. Posebno mi je drago da je povod našem susretu doista poticajna knjiga kolege Šisteka, čiji sam bio profesor i mentor. Nakon 1989. očito se ne samo politička geografija promijenila, nego se štošta i u ljudskim glavama promijenilo. Kako sam kolega Šitek kaže: „malo je u Češkoj svijeta koji ima onu vrstu interesa za ovaj dio europskog kontinenta kakav je vladao u ranijem periodu.“

S obzirom na moje područje interesa i rada knjiga je sjela u sam epicentar onoga što trenutno radim. Kada je riječ o crnogorskim temama i to se poklopilo jer sam se ranije već počeo baviti Baltazarom Bogišićem prije rata, a u najnovije vrijeme učestvovao sam na dva skupa koja su bila organizirana u povodu stote obljetnice njegove smrti.

Malo što se dešavalo na slavenskom jugu od konca XVIII stoljeća pa nadalje što nije imalo svoje češke konotacije. I tu je Češko i Slovačko artikulirana ideja slavenske uzajamnosti je imala ogromnu težinu. Do 1848., do Slavenskog kongresa u Pragu, što je bio zvjezdani trenutak austro-slavizma, ali i trenutak njegovog sloma, je težište i interes čeških orijentacija unutar habsburške monarhije, i kada je o slavenskom svijetu riječ orijentirano je prema Slavenima u Habsburškoj monarhiji i to obostrano i multilateralno. (U Hrvatskoj, Gajeva

reforma po češkom obrascu, terminologija do Šuleka ide po češkom obrascu...) 1848. je trenutak poraza, nečega u što su Česi najviše uložili. Otvara se istočno pitanje u koje je Crna Gora neposredno uključena i kao takva postaje inspirativna za Češku stranu. Kako sam kolega Šistek sjajno piše dolazi moment toga orijentalnog drugog u nama samima. Društva o kojem se malo zna, koje je na različite načine vrlo inspirativno i koje iz daljine može i biti i terorizirajući model. Što povlači i jedan boj ljudi dolje i to dugo traje, nekoliko desetljeća što je svojevrsan fenomen.

Knjigu je teško prepričavati, ona se s jedne strane čita s velikim zanimanjem, narativno je, doista izuzetno ekspresivan, ali je i vrlo sadržajna obiljem obavijesti. Iako je kolega Šistek bio borac za „crnogorsku stvar“ u knjizi je ostao izuzetno objektivan u prikazu. Ne bježi od kontraverzi, ne bježi od aporija, niti od čak izuzetno polariziranih stajališta unutar češkog korpusa i u suočavanju s fenomenima crnogorskog društva u transformacijama, ostajući fokusiran na središnjem pitanju što je to što Crni Goru čini izuzetno atraktivnom i trajno nazočnom u češkom miljeu.

Ideja balkanizacije (druga polovica XIX stoljeća) u izvornom značenju je predstavljala vraćanje prostora balkanskim državama (sukladno Monroeovoj doktrini), gdje Otomansko carstvo nema što činiti. Odrednica da Balkan treba tako preurediti tako da se na njemu konstituiraju nacionalne države, u političkoj imaginaciji čeških elita je značilo preuređenje Habsburške monarhije po nacionalnom načelu. Pa je u izvornom češkom interesu ne samo pratiti što se zbiva na jugoistoku nego u tome u granicama čeških mogućnosti sudjelovati. Cijela priča je mišljena kao civilizacijski projekt, moderno društvo na nacionalnim načelima. Pa su se one zajednice koje su se pokazivale izuzetno vitalnima, kao crnogorska, izazivale i posebnu pozornost. Pri tom su u skladu s duhom vremena posebno dolazili do izražaja i epski stereotipi o ljudima koje ništa ne može zaustaviti, koji su u trenutku najveće životne pogibelji potpuno hladnokrvni i tako dalje i tako dalje. Što je sastavni dio raširenih stereotipa o Crnogorcima toga doba i što je dakako u političkoj kulturi češkoga društva imalo itekako velik učinak, bez kritičnosti, sve do konca XIX stoljeća do razdoblja Moderne.

Nije važno koliko je narod velik ili mali već što u sebi nosi i koliko slijedi neke univerzalne trendove po kojima se epohe i prepoznaju i pri tom ne gubeći, ono što je posebno važno, smisao za kontinuitet. Kako se češko društvo nalazilo u stalnom procesu promjene, češkoj eliti se činilo da će izgubiti svoju osobnost,

za razliku od Crne Gore koja će to izbjeći, što je razlogom veće pozornosti prema njoj.

Knjigom se kolega Šistek vraća najboljim češkim tradicijama, kada je riječ o slavenskom jugu, i djeluje možda poticajno i na neke naše studente da uče češki. Posebno sam impresioniran naporom i količinom energije koju je kolega Šistek uložio u ovladavanje jezikom ovog područja.

Dublji ljudski smisao knjige je u tome što upozorava ljude da su mnogo bliži jedni drugima nego što misle i upućuje ih jedne na druge i ona prelazi neposredne crnogorsko – češke relacije.

Drago Roksandić

Revalorizovana prošlost kao nova stvarnost

Počašćen sam što vas večeras mogu pozdraviti u zdanju Češkog narodnog doma u Zagrebu na promociji knjige cijenjenog dr Františka Šisteka posvećene češkim predstavama o Crnoj Gori i Crnogorcima tokom dva protekla vijeka. Knjigu *Naša braća na Jugu* je u prevodu književnika Adina Ljuce prošle godine izdala Matica crnogorska.

Ima simbolike u tome da se prvo predstavljanje van Crne Gore djela *Naša braća na jugu* događa u Republici Hrvatskoj i gradu Zagrebu, na sredokraću puta između Češke i Crne Gore, u zemlji sa čijim narodom i njegovim najviđenijim ličnostima Crnu Goru vežu najdublje veze i suštinsko razumijevanje. Nemjerljiv je doprinos koji su hrvatski velikani od Mažuranića, preko Bogišića i Sladea do Meštrovića, dali afirmaciji crnogorskog identiteta i njegovome razvoju u gotovo svim oblastima. U XIX vijeku, u vrijeme nacionalnog preporoda, ova tri naroda i njihovi prvaci dobro su razumjeli suštinu uzajamne solidarnosti, iskreno sarađivali bez prikrivene namjere da iskorištavaju jedni druge ili nekog trećega.

František Šistek je u crnogorskim suverenističkim krugovima postao poznat prije nego je stekao akademska zvanja i objavio naučne radove, prije no je sebi osigurao reputaciju uglednog naučnika i istraživača crnogorske prošlosti i današnje stvarnosti. U ljeto 1998. došao je na Cetinje, sa novinarom Matijažom Zrnem, takođe prijateljem Crne Gore, da prikupi dokumenta za svoj diplomski rad o kraju crnogorske nezavisnosti 1918. godine. Šećam se da sam još istog dana dobio vijest od prijatelja sa Cetinja da su stigla dva mlada Čeha, da su za *crnogorsku stvar* i da jedan hoće da piše rad o 918-oj. Bilo je to kod nas doba velike neizvjesnosti oko crnogorske budućnosti i strijepnje da se u međunarodnoj nagodbi Crna Gora ne žrtvuje za utoljenje apetita velikosrpske politike. Zato smo svaku podršku sa strane primali sa višestrukim intezitetom i davali joj prećerane razmjere, pa se već govorilo o Vaclikovim i Holečekovim nastavljajcima, uz prišećanje na vjekovno interesovanje čeških intelektualaca za Crnu Goru i njihov doprinos njenom izučavanju, te da se taj uticaj održao dosad.

Korigovanu sliku naših tadašnjih predstava našao sam kasnije u knjizi koja je pred nama. Naime, autor nam saopštava da je svijest, pa makar i maglovitu, o prijateljstvu Holečeka, Čermaka i inih Čeha, nalazio u svim crnogorskim krajevima i društvenim slojevima, ali da u današnjoj Českoj Republici malo ko ima pojma o Crnogorcima i njihovoj zemlji, kao i djelima nekad slavni pisaca, umjetnika i naučnika koji su bili fascinirani ovom zemljom.

Šistek je magistrirao u Budimpešti radom *Crnogorska vlada u egzilu i njeni pokušaji restauracije državnosti*. Na Karlovom univerzitetu u Pragu doktorirao je radom koji je prerađen za knjigu koja je pred nama i, evo, prije objavljena na crnogorskom nego na češkom jeziku, što je sasvim u redu ako se podšetimo na stepen interesovanja i sačuvane svijesti o uzajamnim vezama kod ova dva naroda. U Pragu je 2007. objavio *Kratku istoriju Crne Gore*, prvu na češkom jeziku.

Češkim predstavama o Crnoj Gori i Crnogorcima počeo se baviti na postdiplomskim studijama iz socijalne i kulturne antropologije na Karlovom univerzitetu u Pragu. Bio je prvi koji se posebno bavio ovom temom. Tada je, kaže, otkrio i jedan, iz današnjeg ugla gledano, paradoks: imao je bolju startnu poziciju nego da se bavio češkim poimanjem bilo koje druge zemlje u svijetu.

„Nijesam ni pokušavao opisati cijelu istoriju češko-crnogorskih odnosa. U centru mog interesovanja su češke predstave o Crnoj Gori i Crnogorcima, njihov nastanak, razvoj i funkcije, njihovi kreatori i primaoci“ - zapisao je.

Zaključuje da jezgro pozitivnog stereotipa Crnogoraca predstavlja slika Crnogorca kao junaka, nepokolebljivog ratnika i plemenitog čovjeka. Tu se spajaju idealne fizičke karakteristike, plemenita priroda, dobrotu i tolerancija i projekcija kolektivnih vrijednosti - borba za slobodu i samopoštovanje, narod, vjeru i domovinu. Te su slike, zaključuje, u okviru češkog nacionalnog diskursa imale nekoliko funkcija, a najznačajnija je bila mobilizaciona. Crnogorski junak je moralni uzor i primjer koji bi Čehe nacionalno aktivirao da se oslobode njemačke dominacije. Jozef Holeček, inače najveći pobornik ideologije *crnogorstva*, koju bi kratko mogli sažeti u sintagmu junačko čojstvo, bez okolišenja poziva da se prihvate neke crnogorske osobine koje bi pojačale česki nacionalni identitet. „Kod Crnogoraca volimo sami sebe, svoju prasluku. I zato nam je, uprkos svoj udaljenosti i različitosti, sve što je crnogorsko tako blisko i podsvjesno ga osećamo kao naše.“

Pored Holečekovog brojna imena našla su se u knjizi *Naša braća na jugu*. Spomenuću njih samo nekoliko: Vilem Dušan Lambl, biolog i ljekar, napisao prvi izvještaj sa puta u Crnu Goru đe se upoznao sa Njegošem; Jan Vaclik, diplomata u službi knjaževa Danila i Nikole, tvorac spisa *Suverenitet Crne Gore i pravo malih naroda u Evropi*; Jaroslav Čermak veliki slikar koji je bio kreator vizuelne

predstave Crnogoraca za dugi niz godina, a kod kojeg je Štrosmajer naručio sliku *Ranjeni Crnogorac*; autor crnogorske himne, kompozitor Antun Šulc; kapelan dvorskog orkestra František Vimer; slikar i etnomuzikolog Ludvik Kuba...

U predstavama o Crnogorcima, kaže autor, uvijek je značajnu ulogu imala i ideja autentičnosti, neiskvarenosti i istine. Ona se odnosi i na ljudsku zajednicu i naizgled očuvanu prirodu. Ideja o autentičnosti omogućila je i razvoj slovenofilskog diskursa o Crnogorcima kao nosiocima praslovenskih vrijednosti, onog što su svi Sloveni imali prije nego su ih iskvarili strani uticaji i konformizam.

Poraz Crne Gore u Prvom svjetskom ratu i gubitak oreola nepobjedivosti, tajna propaganda o navodnoj izdaji Kralja Nikole koja je, vidimo, i tamo dopirala, i, što je posebno bitno, realizacija vjekovnog sna o državnoj nezavisnosti Češke, stavili su Crnu Goru u drugi plan. Tome doprinose i savez sa Kraljevinom Jugoslavijom i ugovor o zajedničkim interesima i marginalizovanje Crne Gore kroz ubijanje njenog identiteta u unitarnoj Jugoslaviji. Crna Gora je sad, kad se spominje u češkoj javnosti, muzej starina pod otvorenim nebom. U komunističko vrijeme odnos prema Jugoslovenima, pa i Crnogorcima, bio je kao i drugih zemalja istočnog bloka – diktiran ideološkim smjernicama iz Moskve.

Iz ovih opservacija možemo zaključiti i nešto bitno za Crnu Goru i sve malobrojne narode: dok je poštovala i održavala svoju tradiciju, borila se za principe i ideale bez obzira na cijenu i čuvala identitet, kod drugih je imala ugled, uticaj i poštovanje. Kad je izgubila personalitet postala je anahron i nekompatibilan dio šireg prostora koji sadrži atribute znatno različite od onih koji su uzdignu nju samu. Vidimo i kako globalni procesi i zbivanja mijenjaju mapu svijeta, interesovanja i magistralne tokove koji nespremnost ostavljaju u slijepoj ulici. Moćni iniciraju preraspodjelu da bi osigurali dalju dominaciju a ne da svijet učine boljim, pravednijim i ljudima podobnijim.

Františka Šisteka ne interesuje samo prošlost. Sam je izvrstan poznavalac crnogorskih prilika, a prati i sadašnje refleksije na crnogorsku stvarnost kod Čeha, posebno poslije 2006. i vraćanja državne nezavisnosti. Konstatuje postojanje interesa, u prvom redu, za Crnu Goru kao turističku destinaciju i za realizaciju proklamovanih državnih prioriteta. Zaključuje da ima dosta pesimističkih tonova, posebno zbog vidnog uništavanja prostora i haotične gradnje. Primjećuje i neutemeljeno samozadovoljstva crnogorskih zvaničnika postignutim na polju sveukupnog razvoja i afirmacije Crne Gore. Stav da je „pod današnjom crnogorskom zastavom sve manje crnogorskog u kulturološkom, identitetskom smislu, da je sve više globalizma a manje autentičnosti“ - povezuje ga po suštinskom opredjeljenju sa njegovim velikim prethodnicima.

František Šitek je problemu prišao lucidno, sa velikom erudicijom i poznavanjem postulata moderne nauke. Širinu znanja i razumijevanje koristi da bi rezultat svog rada jasno izložio i svima učinio razumljivom. On je posmatrač koji zna da svaki događaj ima više lica, da su promatrano i promatrač u međusobnoj zavisnosti i da se dopunjavaju. „Treba vidjeti odakle ko dolazi i sa kakvim namjerama, koji je povod pisanju pa onda tražiti ključ za njegov sud“ - kaže Šitek. Konačnog i objektivnog viđenja nema, ne treba dokazivati zadatu tezu već pokazati ono što je otkriveno, ne miješati svjetonazor jednog vremena sa onim iz drugog, okvir je u kom se kretao.

Sam je rekao da ovaj rad može biti i jedna od mogućih paralelnih istorija, dosad nekorišćeni ugao koji osvjetljava mentalitet češkog društva, razvoj Crne Gore i pitanje viđenja drugog iz nove, nekad i neobične, perspektive.

Dodao bih, na kraju, da ovako revalorizovana prošlost postaje nova stvarnost.

Novica Samardžić

Poštovanje izvora je temelj

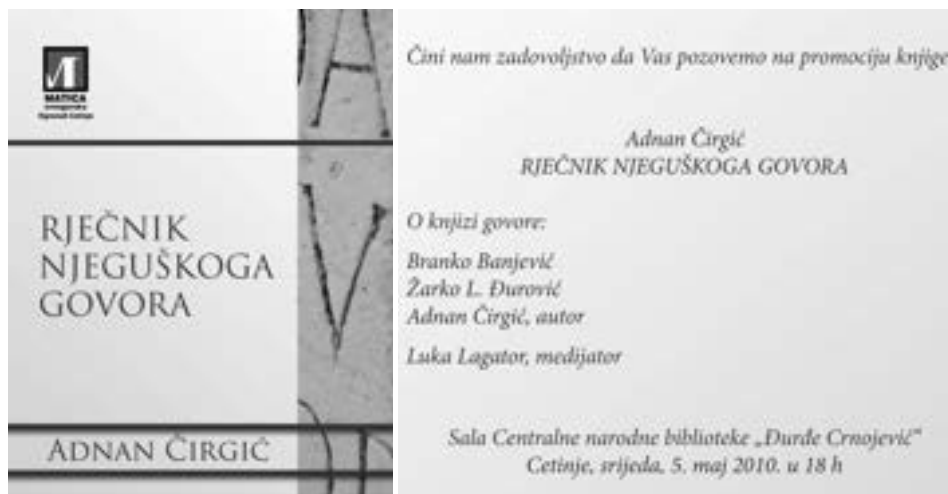
Izvinjavam se zbog grešaka u svom govoru. Treba mi malo vježbe i vremena da se prilagodim, jer sam stigao tek juče. Bio bi bitno drugačiji da sam na primjer ostao neđelju dana na Cetinju. Zahvaljujem se svima koji su doprinijeli organizaciji ove promocije, da se zahvalim predstavnicima češke manjine u Zagrebu i Hrvatskoj, predstavnicima crnogorske manjine u Zagrebu i Hrvatskoj, svima vama koji ste došli, gostima iz Crne Gore na predstavljanju jedne knjige koja se u Češkoj smatra ekscentričnom, koja se bavi vrlo egzotičnim stvarima. Drago mi je da je ona povezala i ljude koji su ovdje prisutni a koji se možda ne bi nikada našli na istom mjestu.

U uvodu knjige sam objasnio razloge bavljenja temom crnogorske istorije i češko - crnogorskim vezama. Koji su posebni i predstavljaju zanimljivu temu.

Kod nas postoje dva različita diskursa kada je riječ o Slovenima. Jedan bih nazvao slavistički i koji potencira slavenske veze i vuče korijene iz XIX vijeka i bazira se na lingvističkoj srodnosti Čeha i Južnih Slovena. Pa tako postoji češka slavistika koja se pretežno bavi lingvistikom i literaturom. Ono što sam ja obrađivao su političke poruke izvučene iz raznih kulturnih sadržaja, a to pravi slavista u Češkoj nema, jer se bavi više lingvistikom i čistom literaturom. Drugi diskurs koji je više prisutan u današnjoj češkoj historiografiji i koji na neki način, kada se tiče XIX vijeka, sve izokrenuo. Došli smo na neki način u glorifikaciju Habsburške monarhije. Pojedini kolege sve slovenske veze negiraju i marginaliziraju.

Pokušao sam u ovom češkom kontekstu ne ići ni u jedan ni u drugi ekstrem. Poštenje prema izvorima i prethodnicima je namjera knjige. Volio bih da netko drugi napiše knjigu slične tematike. Knjiga je prvenstveno pisana za češku publiku pa je kasnije prilagođena crnogorskoj i južno slovenskoj publici.

František Šistek

Rječnik njeгуškoga govora

Potreba za knjigama kao što je *Rječnik njeгуškoga govora*, autora Adnana Ćirgića, postoji već duže vrijeme. Autor je i prije štampanja ove knjige intenzivno proučavao crnogorske lokalne govore, tako da knjigu koja je predmet naše pažnje ja posmatram kao dio jednog važnog projekta čija je svrha da pokaže i dokaže kako crnogorski jezik nije ničija izmišljotina, već da realno postoji u okviru štokavskoga dijasistema isto onako kao što postoje bosanski/bošnjački, hrvatski i srpski jezik.

Pošto je vrijeme izlaganja ograničeno, obavještavam uvažene slušaoce da sam za ovu priliku izdvojio samo mali dio iz obimnoga rada koji sam napisao povodom izlaska iz štampe ove Ćirgićeve knjige, veoma značajne za buduća izučavanja crnogorskoga jezika.

Polazeći od činjenice da je u crnogorskom jeziku sadržana nacionalna istorija, kultura i duhovnost crnogorskoga naroda, dr. Adnan Ćirgić nastavio je djelo svojega velikoga profesora Vojislava P. Nikčevića – proučavanje vlastitih organskih dijalekata iz kojih se na temelju najviše razvijenih govornih koinea u dalekoj prošlosti formirao crnogorski jezik. Sada, i u svim prilikama, treba posebno isticati činjenicu da je Crna Gora doskoro bila jedina država kojoj nije bilo stalo do vlastitoga jezika, kao jednog „od temelja naroda i nacije“.¹ Zbog toga su Crnogorci

¹ Milorad Nikčević, *Pogledi i refleksije o crnogorskom jeziku*, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Cetinje, 2009, str. 115

olako dopuštiti da se njihov samonikli bogati jezik preoblikuje u podvarijantu ili verziju srpske varijante, to jest da se u zajedničkom jezičkome standardu prepoznaje kao „iskvareni dijalekat srpskoga jezika kojim se služi prosti i neobrazovani crnogorski narod“. Ne vidim po kojoj logici su lingvisti koji su tako definisali crnogorski jezik proglasili Petra II Petrovića Njegoša za najboljega „srpskog pesnika“ kad se zna da je on pisao tim „iskvarenim dijalektom srpskoga jezika kojim se služi prosti i neobrazovani crnogorski narod“. Jedino logično objašnjenje je njihov ideološko-politički a ne naučni pristup ovoj tematici sa namjerom da se i Njegoš i crnogorski jezik odvoje od crnogorskoga naroda, crnogorske nacije i crnogorske države. Takvim pristupom crnogorski jezik je vještački istrgnut iz prirodnoga etnogenezičkog okvira u kojem se samoformirao i nezasluženo se tretira kao tekovina srpskoga, a ne crnogorskoga nacionalnog kolektiva.

O naučno neopravdanoj degradaciji crnogorskoga jezika njegovim svođenjem na hijerarhijski niži nivo dijalekta „srpskoga/srpskohrvatskog“ jezika šedoče brojna sprovedena istraživanja govora Stare Crne Gore, počev od Vuka Karadžića i Njegoševa sekretara Dimitrija Milakovića, do Milana Rešetara, Pavela Apolonovića Rovinskog, Sava Vuletića, Luke Zore, Toma Brajkovića, Ivana Broza, Danila Vušovića, Gojka Ružičića, Mječislava Maleckog, Mihaila Stevanovića i Radosava Boškovića.² Svi njihovi radovi tretirani su od zvanične lingvistike kao *dijalektološka istraživanja*. Na temelju njihovih proučavanja može se zaključiti da crnogorski jezik nijesu tretirali kao realno postojeći jezik, već su ga u skladu sa učenjem odavno životno i naučno prevaziđene nekada vladajuće monogenetske i filološke teorije, oličene u geslu: „jedan jezik, jedan narod“ bez pardona sveli na niži rang i preimenovanjem transformisali u pokrajinski oblik, to jest lokalni govor „srpskog“/„srpskohrvatskog“ jezika. To zapravo znači da su crnogorske folklorne osobine u zajedničkom jezičkome standardu tretirane kao dijalekatske i lokalizmi. Takvim pristupom, tumačenjem i tretmanom praktično su izbrisane sve povijesne posebnosti crnogorskoga jezika koji su kao samobitan narod i nacija stvarali Crnogorci u procesu vlastitog nastanka i milenijumskoga razvoja.

Mladi crnogorski lingvist, prvi i zasad jedini doktor crnogorskoga jezika u Crnoj Gori i aktuelni direktor Instituta za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikičević, Adnan Čirgić, izabrao je trnovit i težak put da dokaže postojanje crnogorskoga jezika kao tekovina duhovne i materijalne kulture crnogorskoga naroda koji se tim jezikom služi kao sredstvom povezivanja, samoizražavanja i sporazumijevanja. Samo izučavanjem crnogorskih govora i dijalekata, što čine temelj

---

² Drago Ćupić, *Govori Crne Gore u proučavanju Mihaila Stevanovića*, Zbornik radova sa naučnog skupa *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2002, str 125-132.

crnogorskoga jezika, može se dokazati tačnost naučnog suda da jezici nastaju kao produkti naroda i nacija koji se njima koriste. Drugim riječima, dileme nema: crnogorski narod je stvorio vlastiti jezik koji samoizražava njegovo biće.

Zašto se dr. Čirgić opredijelio za izučavanje govora Njeguša i pisanje *Rječnika njeguškoga govora*? Postoji više razloga koji traže odgovore na ovo pitanje. Prvo, u tom govornom području Stare Crne Gore rođeni su Petar I Petrović i Petar II Petrović Njegoš. Iznikli iz dubokih korijena crnogorskoga naroda, oni su afirmisali crnogorski kolektivni jezički izraz i bogatu jezičku tradiciju crnogorskoga naroda. Kao poklonici folklorne tradicije i umjetnici narodnoga jezika stvorili su najbolja, reprezentativna djela upravo posredstvom toga jezika. Crnogorski narodni karakter njihova jezika niko ne može osporiti. Na tome jeziku stoljećima je njegovana posebno bogata narodna (usmena) književnost koja se prepoznaje po originalnoj leksici i frazeologiji, specifičnim izrazima i sintagmama, elementima crnogorske narodne kulture, predanjima, običajima i folklornoj tradiciji. Drugo, uvidom u područje govora Njeguša zapažamo blizinu jadranske (bokeljske, mediteranske) zone, koja se prirodno približava kontinentalnoj upravo granicom sa ovim podlovcenskim mjestom. Treba podštetiti na činjenicu da je u prošlosti to ipak bila državna granica, što ne znači da se granice pojedinih dijalekatskih jedinica moraju poklapati s administrativnom granicom. O tome šedoči činjenica da između govora Njeguša i šire na teritoriji četiri starocrnogorske nahije (Katunska, Lješanska, Riječka i Crmnička) i govora Crnogorskoga primorja od Perasta do Bara nema značajnijih distinktivnih crta, te ih dr. Adnan Čirgić svrstava u istu, podlovcensku govornu granu: „Njeguški je jezik udrobljen od bokeljskoga i katunskoga govora... Nalazeći se na istorijskom prijelazu Katunske Nahije i Boke, Njeguši su vremenom usvojili neke karakteristične bokeljske jezičke odlike, a svakako se skladno uklapaju u podlovcensku granu crnogorskih govora.“³ Treće, Čirgić je nakon opsežnog naučnog istraživanja u nekim ranijim radovima izveo zaključak „da crnogorski govori spadaju među najbolje izučene govore u slavističkome svijetu“.⁴ Međutim, dajući analitičko-kritički osvrt na dosadašnje pokušaje klasifikacije crnogorskih govora, on iznosi svoje zapažanje kako dosadašnja istraživanja ne znače da je proces izučavanja crnogorskih govora „finalizovan i da su oni u cjelosti izučeni“.⁵

³ Adnan Čirgić, *Rječnik njeguškoga govora*, Matica crnogorska, Cetinje-Podgorica, 2009, str. 7.

⁴ Adnan Čirgić, *O klasifikaciji crnogorskih govora*, Lingua Montenegrina, Časopis za jezikoslovena, književna i kulturna pitanja, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, br. 2 Cetinje, 2008, str. 109.

⁵ *Isto*, str. 109.

U istome radu autor analizira dosadašnje proučavanje osobina i pokušaje klasifikacije crnogorskih govora od strane brojnih lingvista. Da ne ponavljam ranije pomenute, navodim imena nekih lingvista iz rada Čirgića: Josipa Hamma, Jovana Vukovića, Luke Vujovića, Danila Barjaktarovića, Branka Miletića, Mitra Pešikana, Milije Stanića, Draga Ćupića, Dragoljuba Petrovića, Mata Pižurice, Pavla Ivića, Asima Peca i drugih. U cjelini, Čirgić se ne priklanja njihovome učenju utemeljenom na postavci da crnogorski govori ne posjeduju opšte-crnogorske osobine. Naprotiv, on podržava „ispravnost teze akademika Vojislava P. Nikčevića o naddijalekatskom (koine) tipu crnogorskih govora i njegove podjele tih govora na tri sloja: 1. opšteštokavski (zajednički svim štokavcima: Bošnjacima, Crnogorcima, Hrvatima i Srbima), 2. opštecarnogorski (jezički elementi koji zahvataju cio crnogorski prostor) i 3. crnogorski mikrostrukturni sloj (kome pripadaju specifične osobine crnogorskih mjesnih govora).“⁶

Opšteštokavski sloj, u cjelini gledano, obezbjeđuje veliku sličnost crnogorskoga jezika sa srpskim, hrvatskim i bosanskim/bošnjačkim koji nominalno i sadržajno egzistiraju kao samostalni standardni jezici u srednjoslovenskome jezičkom savezu. Moderno shvatanje jezikoslovne nauke koriguje stvorene lažne predstave čiji je cilj bio da se štokavski dijasistem poistovjeti sa „srpskim/srpskohrvatskim“ jezikom. Danas nauka o jeziku raspolaže čvrstim dokazima da je štokavski dijasistem zajednički Bošnjacima/Muslimanima, Crnogorcima, Hrvatima i Srbima, u kojemu ima svako svoj dio. Fizičke sličnosti i istovjetnosti među njihovim jezicima danas nijesu više parametri koji bi mogli dovesti do zabune i netačnog zaključka da je štokavski dijasistem zapravo samo jedan, jedinstveni jezik. Svi jezici u okviru štokavskoga dijasistema imaju jednako pravo da budu samostalni i da se samostalno normiraju: i fonološki, i gramatički, i leksički, i ortografski, i ortoepski. Naravno, niko ne može isključiti njihov međusobni uticaj, ali isto tako niko ne može dovesti u pitanje njihov subjektivitet. Svaki od njih (bosanski/bošnjački, crnogorski, hrvatski, i srpski) ima i svoju istoriju, i svoju tradiciju, ali i svoje relevantno sadašnje stanje.

Ono što razlikuje četiri jezika u okviru štokavskoga dijasistema jeste drugi i treći sloj o kojima govori dr. Adnan Čirgić. Organski govori koji su poslužili kao osnovica crnogorskoga standardnog jezika drukčiji su od organskih govora koji su poslužili kao osnovica srpskoga, hrvatskoga i bosanskog/bošnjačkog standardnoga jezika. Ti organski govori, to treba naglasiti, nisu isti.⁷

---

⁶ Isto, str. 125.

⁷ Prof. dr. sci. Josip Silić, *Crnogorci oduvijek imali poseban „jezični izraz“*, Debata o ustavnom imenovanju i standardizaciji jezika, Vijesti, subota, 15. jul 2006, Art, str. X.

Kao što vidimo, renomirani evropski jezikoslovac profesor Josip Silić poriče istovjetnost organskih govora koji čine temelj nacionalnih jezika. On tvrdi da su polazišta za normiranje nacionalnih standardnih jezika organski govori štokavskoga narječja, a ne štokavsko narječje kao cjelina. Iz toga određenja proističe da standardni jezici moraju biti različiti kad su različiti organski govori koji su poslužili kao temelj za njihovo oblikovanje. „Na taj način oni, standardni jezici o kojima je riječ, postaju posebni i samostalni, dakle (načelno) neovisni jedni o drugima.“⁸

Priznanjem izvornoga lingvističkoga i etničkoga identiteta crnogorskome jeziku obezbjeđen je njegov ravnopravni status i razvoj sa drugim jezicima u okviru štokavskoga dijasistema. Tim činom priznata je realnost da je crnogorski jezik neodvojiv od vlastitog naroda, nacije i države.

Koje su to jezičke osobine njeguskoga govora karakteristične za crnogorski mikrostrukturni i dijelom za opštercnogorski sloj? Navešću samo neke primjere.

I – Fonetske

1. Rasprostranjenost glasa, odnosno fonema (**š**), prednjojezičkoga, palatalizovanoga, bezvučnoga suglasnika. Zabilježeni su brojni primjeri: *Paša ploča, pašaka, pašaluk Paši kam* (167), *Prešeka, prešeka*, (184), *priješednik* (185), *prošenjat* (187), *šecat, šedalo, šedikoka, šednik, šedočit, šedok, šekira, šemenjak, šenokos, šenj, šenjaj, šetovat, šika, šikica, šikna* (str. 219-220). ššššš.

2. Postojanje glasa, odnosno fonema (**ʒ**), stare crnogorske afrikate, koja je zvučni parnjak bezvučnoj afrikati *c*. Primjeri: *biza, bizak, bizin*, (27), *bronz, bronzin, bronzočavile, brozin* (32), *buz, bužadžin*, (35-36), *magazin* (127), *mazija* (131).

3. Postojanje glasa, odnosno fonema (**ž**), staroga praslovenskoga suglasnika. Primjeri: *ižes* (88), *koževina* (110).

4. Jotovanje karakteristično samo za crnogorsko govorno područje koje u gramatikama obično nazivaju *novo* jotovanje ili čak *jotovanje najmlađe vrste* (Aleksandar Belić) zato što se ono vršilo mnogo kasnije u odnosu na staro koje je praslovenskoga porijekla. Priroda crnogorskoga jezika vidi se u tome što do *novoga* jotovanja dolazi kada se progresivna sekvenca *je* postala od *jata* nađe u neposrednome dodiru iza nekih suglasnika. U drugim govornim sredinama nekadašnjega zajedničkog „srpskog/srpskohrvatskog“ jezika *novo* jotovanje nije se vršilo, odnosno sekvenca *je* zadržala je regresivni karakter, te zbog toga ne dolazi do jotovanja. Zato se s pravom može tvrditi da je ovo jotovanje karakteristična osobina crnogorskoga jezika.

Imajući u vidu cio materijal koji je dr. Adnan Čirgić prikupio o govoru Njeguša, mogu se izvesti tačni zaključci koji se to suglasnici jotuju u pozicijama kad se nađu ispred *je* postalo od *jata*:

---

⁸ Isto, str. X.

a) U glasovnome skupu *dje s jatom* ijekavskoga izgovora vrši se karakteristično jotovanje, pa se umjesto dva glasa *dj* čuje jedan – *đ*: *đetićak*, *Đevojački do*, *Đevojački kam*, *Đevojački mos* (60), *ođeljat* (*Bile su te maljuge fini ođeljane.*) (129), *kuđelja* (115)

b) U glasovnome skupu *cje s jatom* ijekavskoga izgovora vrši se karakteristično jotovanje. Umjesto dva glasa *cj* izgovara se jedan – *ć*: *ćedilo*, *ćepalo* (43-44).

c) U glasovnome skupu *tje s jatom* ijekavskoga izgovora vrši se karakteristično jotovanje. Umjesto dva glasa *tj* izgovara se jedan – *č*: *českota*, *čerati se* (44).

d) U glasovnome skupu *sje s jatom* ijekavskoga izgovora takođe se vrši karakteristično jotovanje, te suglasnička grupa *sj > š*: *Prešeka*, *prešeka*, (184), *priješednik* (185), *prošenjat* (187), *šecat*, *šedalo*, *šedikoka*, *šednik*, *šedočit*, *šedok*, *šekira*, *šemenjak*, *šenokos*, *šenj*, *šenjai*, *šetovat* (219-220) i drugi primjeri.

e) U glasovnome skupu *zj* takođe se vrši karakteristično jotovanje, te suglasnička grupa *zj > ž*. Primjeri: *ížes* (88), *koževina* (110).

Rezultati jotovanja u navedenim pozicijama bitno se razlikuju od rezultata u ostalim jezicima štokavskoga dijasistema, posebno srednjojužnoslovenskoga jezičkoga saveza.

U njeeguškome govoru *ново* jotovanje se vrši i u nekim posebnim situacijama kada se suglasničke grupe *cv* i *sv* nađu ispred *je* koje je postalo od *jata*. Slaba artikulacija i nepotpuna bilabijalnost glasa *v* često utiču na njegovo gubljenje, kao što je slučaj i u navedenoj poziciji, te se ono gubi. Pošto se u novonastaloj poziciji *j* nađe u neposrednom dodiru sa suglasnikom *c*, odnosno *s*, vrši se jotovanje koje za rezultat ima nove suglasnike *ć* i *š*. Primjeri: *ćetas* < *cjetast* < *cvjetast* (44); *šedočit* < *sjedočit* < *svjedocit*, *šedok* < *sjedok* < *svjedok* (219). **drvjanik (53) dvornji (56)**

Izgovor nekih riječi koje je dr. Čirgić uvrstio u *Rječnik njeeguškoga govora* upućuje na posebnosti crnogorske jezičke prakse kada je riječ o upotrebi pojedinih glasova. Polazeći od njeeguškoga lokalnoga govora, neminovno dolazimo do zaključka da je neubičajeno pojavljivanje i gubljenje suglasnika *v* u različitim pozicijama. Pasivni način obrazovanja učinio je da se nekadašnji zubno-usnjeni izgovor ovoga glas vremena zamijeni u dvousnjeni. Bilabijalna priroda njegova otvorila je nove procese u kojima se suglasnik *v* zbog slabe artikulacije u određenom položaju gubio. Čirgić je neke od primjera gubljenja suglasnika *v* u njeeguškome govoru zabilježio: *đao*, *đao lu fala*, *đao ljom*, *đao lisat* (infinitiv glagola) (59). Iz navedenih primjera proizilazi da se *v* u ovom slučaju našlo između dva vokala, te je zbog pasivne artikulacije došlo do njegova gubljenja.

Na temelju brojnih primjera zapažamo da je stabilna upotreba *v* u njeeguškome govoru obezbijedena samo u slučajevima kada se taj suglasnik nađe na početku riječi. U primjerima : *damno* (47) i *ramno* (193) vrši se disimilacija konsonantske grupe *vn* u *mn*, pojava koja je poznata u mnogim crnogorskim govorima.

Na kraju da zaključim: Knjiga *Rječnik negušškoga govora* ispunila je i opravdala cilj njenoga autora. Crnogorski jezik u sadašnjosti i budućnosti mora se proučavati iz jedne nove perspektive koja će u potpunosti priznati značajne promjene i novonastalu jezičku stvarnost u Crnoj Gori i regionu i definisati dalji njegov razvoj. Čirgićev rad predstavlja značajan doprinos crnogorskoj jezičkoj nauci zato što iznosi na svjetlost dana nemjerljivo bogatstvo crnogorske narodne leksike koja je dugo decenija bila neopravdano zapostavljena i potirana. Crnogorski jezik mora da se unaprijedi kako bi dobio na kvalitetu. Unapređivanje i bogaćenje njegovo treba da prati i svijest o neophodnosti čuvanja ne samo opšteštokavskoga sloja, već i brigom o jezičkom nasljeđu u kojem se najbolje prepoznaju osobine opštecrnogorskoga i mikrostrukturnoga sloja našega jezika.

Čestitam doktoru Adnanu Čirgiću na dosadašnjem uspješnom radu sa željom da nastavi istim putem kojim kao mladi stručnjak jezikoslovac sigurno gazi.

Žarko L. Đurović

Nemjerljiv doprinos crnogorskom suverenitetu

Povod za ovaj susret je promocija monografije *Pokret za nezavisnu evropsku Crnu Goru* i dokumentarnog filma o Pokretu.

Vjerujem da se svi ponosimo što smo bili učesnici jednog časnog građanskog pokreta koji je imao misiju da vrati dostojanstvo i pomogne obnovi državnosti naše domovine – Crne Gore.

Jedan broj onih koji su s nama dijelili ideale i predano radili na organizaciji Pokreta danas nije živ. Među njima je i Dragan Kujović, član Izvršnog tijela Pokreta i jedan od njegovih najvrednijih aktivista. Molim vas da minutom ćutanja svima njima odamo poštu.

Slava im!

Pokret za nezavisnu evropsku Crnu Goru je nešto najljepše što se moglo desiti ondašnjoj Crnoj Gori. On je okupio na hiljade pristalica u svim sredinama u Crnoj Gori i svuda će žive naši ljudi i naši prijatelji. Godinu i po dana radilo se organizovano i intenzivno. Dobrovoljno, besplatno i uz pomoć donatora. Pokret je imao i bezrezervnu podršku crnogorskih iseljenika.

Pokret nije imao drugih ambicija sem da stvori front suverenističkih snaga i da se do nezavisne Crne Gore dođe mirnim i demokratskim putem.

Pokret je dao nemjerljiv doprinos pobjedi na Referendumu, 21. maja 2006. godine, kojim je postavljen kamen temeljac budućnosti Crne Gore.

Danas, četiri godine poslije, kad djelo Pokreta živi, nije se suviše podšetiti energije i ideala kojima je nošena većinska Crna Gora. Pokret više ne postoji, ali njegovi članovi dužni su da njeguju samosvijest kao stil ličnog života, kako bi nezavisnost i evropski duh Crne Gore postali društvene tekovine, svijest građana i kultura novih naraštaja.

Pokret je dokumentaciju o svom radu povjerio Matici crnogorskoj, a prije nego postane dio fondova Državnog arhiva i Kinoteke, Branko Lukovac, Rade Bojović, Branko Baletić i ja smo iz toga materijala, rukovođeni geslom – da se ne zaboravi! – sačinili knjigu i dokumentarni film.

Marko Špadijer

Istina o obnovi crnogorske nezavisnosti

Knjiga koju vam predstavljamo trebalo je da se pripremi i publikuje ubrzo nakon Referenduma, dok je Pokret bio na okupu. Sugurno da bi bila mnogo potpunija, ilustrativnija, kvalitetnija. Iz nekih tehničkih razloga, tada se to nije moglo uraditi. Ipak, od ideje i obećanja kojeg smo dali na posljednjoj sjednici Savjeta Pokreta, nijesmo odustajali. Smogli smo snage i, zahvaljujući velikom razumijevanju, angazovanju i pomoći kuće gdje smo počeli i iz koje smo, kao Pokret, krenuli, - Matice crnogorske - to smo uspjeli da uradimo sada. Dugujemo veliku zahvalnost Matici, njenom generalnom sekretaru Marku Špadijeru i saradnicima, što je, makar sa 4-godišnjim zakašnjenjem, ova knjiga najzad ugledala svjetlo dana. Matica je, odista, bila kuća gdje smo započeli razgovor o ideji formiranja Pokreta; dogovorili sastav Inicijativnog tijela i Savjeta; prvih mjeseci djelovanja Pokreta koristili njene prostorije; nakon završetka rada povjerali joj na čuvanje svu dokumentaciju. I sve do sada ona je pravi dom Pokreta. Koristim priliku da, takođe, zahvalim i Kinoteci Crne Gore, posebno reditelju Branku Baletiću, članu užeg koordinacionog tima Pokreta, kao i njegovim saradnicima, za izradu CD sa filmskim zapisima o djelovanju Pokreta

Cijenili smo da je važno da se sakupe i na jednom mjestu objave informacije i dokumenti o Pokretu i tom istorijskom pregnuću i dostignuću Crne Gore. Iz više razloga.

Prvo, to je naš dug prema Crnoj Gori i hiljadama aktivista Pokreta, iz svih krajeva Crne Gore, ali i iz drugih zemalja koji su bili dio Pokreta, u njihovom zajedničkom htijenju i putu ka nezavisnoj Crnoj Gori. Činili su to zbog privrženosti nezavisnosti Crne Gore, bez bilo kakvog pritiska, interesa, materijalne ili karijerne nadoknade.

I drugo, zbog istine o putu i načinu obnove crnogorske nezavisnosti, koja se ne smije previdjeti ni zaboraviti. A mnogi danas to čine. I ovih dana u serijalima ili nekim drugim prikazima, izostavlja se Pokret, pa se čitav proces mobilizacije i

angazovanja predstavlja kao djelo i dar našem narodu od strane samo jednog broja političkih stranaka i ličnosti. Pitanje je da li bi Crna Gora iskoristila tu posljednju priliku da nije, gotovo pune dvije godine ranije, pokrenuta i nametnuta inicijativa i, potom, formiran Pokret kao najširi okvir, osnova i snaga okupljanja i angazovanja građana Crne Gore radi obnove nezavisnosti.

Uz svesrdnu i mnogostranu podršku i pomoć Matice crnogorske, priređivaci su nastojali da prikupe, koliko je god to bilo moguće, sve relevantne materijale, informacije, podatke koje smo smatrali korisnim da budu objavljeni u *Monografiji*, od dokumenata koji su predstavljali osnovu za okupljanje i djelovanje, do podataka o organizacijama i ljudima koji su činili Pokret u različitim sredinama Crne Gore i inostranstva, kao i o pomoći koja je pružana Pokretu od strane pojedinaca, organizacija, firmi. Nažalost, nismo uspjeli da saberemo sve dokumente, informacije, ili podatke. Osjećamo nelagodu zbog mogućih nepotpunosti i nedostataka, pa molimo za razumijevanje, nadajući se da će ova prva monografija na tu temu biti podsticaj za druge da pišu i tako učine neophodne dopune i korekcije.

O stvaranju Pokreta za nezavisnu, evropsku Crnu Goru

U prvom dokumentu datom u ovoj knjizi, iznijete su ocjene i objašnjenja okolnosti koje su dovele do stvaranja tako širokog fronta snaga za nezavisnost, što je kasnije rezultiralo u formiranju Pokreta. Ovom prilikom istakao bih neke neposredne povode.

Najprije, to je bilo oštro protivljenje Evropske unije, odnosno briselske administracije - u ime koje je nastupao Havijer Solana - ideji saveza suverenih država i nezavisnosti Crne Gore, još od promjena u Srbiji oktobra 2000. godine, što je bilo formalizovano stavom EU januara 2001. godine kojim je podržan predlog Koštunice o očuvanju SRJ. Na toj osnovi Solana je, u ime EU, nametnuo, a rukovodstvo Crne Gore prihvatilo, okvir Državne zajednice, marta 2002. godine.

Drugi razlog bio je u slabom i ranjivom pregovaračkom položaju Crne Gore u suočavanju sa Evropskom Unijom i posebno Solanom, odnosno u spremnosti naših pregovarača da popuštaju i prihvataju rješenja koja je, u dogovoru sa Koštunicom, nametao Brisel. Radi toga je izostao obećani referendum 2001. ili 2002. godine. Čak i nakon prihvatanja Državne zajednice, kao okvira kojeg je nametnula EU - briselska administracija je, zajedno sa Srbijom, sistematski podržavala u Crnoj Gori one koji su se suprotstavljali nezavisnosti i bili za očuvanje SRJ ili Državne zajednice.

I treće, nakon formiranja Državne zajednice SCG, u Crnoj Gori je padao entuzijazam za nezavisnost, a uvećavala se podrška za jačanje i nastavljanje okvira

Državne zajednice. Tako su tvrdili njeni najviši predstavnici, pozivajući se na interna istraživanja koja su vršili. Dio independentističke javnosti i organizacija Crne Gore, bio je veoma razočaran u vlast i otvoreno je sumnjao u iskrenost njenog opredjeljena za nezavisnost Crne Gore. Stoga je kod ne malog broja takvih sredina bilo izraženo opredjeljenje: da se, najprije, ukloni takva vlast i demokratizuje Crna Gora, a potom da se udruže snage i povedu akciju za nezavisnost.

Ove okolnosti, kao i mogućnost koja je ostavljena Crnoj Gori i Srbiji u Ustavnoj Povelji o Državnoj zajednici da se, nakon perioda od 3 godine, mogu izjasniti da li žele ostati u Državnoj zajednici ili na referendumu odlučiti o nezavisnosti, bili su motiv da, u sredinama opredijeljenim za nezavisnost Crne Gore, otpočinu konsultacije o načinima objedinjavanja svih snaga kako bi se izvršio pritisak za organizovanje Referenduma, izvršile blagovremene i opsežne pripreme i iskoristila ta posljednja šansa. U prilog tome išli su ozbiljni problemi nefunkcionalnosti državne zajednice, radi kojih je bio blokiran i njen napredak prema EU. Te su konsultacije vođene na početku 2004. godine i one su dovele do okupljanja znatnog broja suverenistički orijentisanih organizacija, medija i intelektualaca. Čelni ljudi koalicije na vlasti: Milo Đukanović i Ranko Krivokapić, prihvatili su tu inicijativu. Tako je stvoren krug od dvadesetak ličnosti i predstavnika različitih organizacija i institucija, koje su narednih mjeseci održali više sastanaka i postigli dogovor o formiranju Savjeta Pokreta, kao tijela koje je usmjeravalo akcije za pripremu Referenduma o nezavisnosti.

Uprkos takvom jasnom i čvrstom opredjeljenju, nije bilo lako sprovesti u djelo namjeru da se okupe, u jedinstvenom frontu, sve suverenističke snage, svi oni koji teže nezavisnoj Crnoj Gori.

Iz redova partija na vlasti bile su prisutne sumnje, pa i otpori formiranju i djelovanju Pokreta. Postavljana su pitanja: otkud pravo Pokretu da od njih preuzmu taj veliki istorijski zadatak. I unutar Inicijativne grupe isticane su, u više navrata, primjedbe na opredeljenje da se Pokret organizuje i u opštinama, očito zbog bojazni da bi, takva institucionalizacija Pokreta, mogla biti osnova da se on, kasnije, pretvori u partiju. Naš odgovor bio je da nam je isključivi, iskreni motiv da okupimo sve snage u najširi front kako bi sa uspjehom iskoristili po svoj prilici posljednju šansu koja nam je ostavljena. A nijesmo sigurni u sposobnost koalicije na vlasti, da može taj veliki zadatak sama i sa uspjehom izvršiti. Saopštili smo da nemamo političkih ambicija da postanemo partija i učestvujemo u vlasti, već da ćemo, kao Pokret, uspješnim završetkom Referenduma, završiti i našu misiju i rasformirati Pokret.

Nadalje, bili smo obeshrabrivani u našim nastojanjima da u Pokret obuhvatimo i one koji su bili oštri kritičari vlasti, poput Liberalnog saveza, Grupe za promjene

i još nekih. Ali, mi u Koordinaciono-izvršnom tijelu nijesmo odustajali od te namjere. Bili smo uporni u nastojanjima da okupimo sve suverenističke snage. I ona su, u najvećem dijelu, pa i kada je riječ o Liberalnom savezu i nekoliko drugih organizacija, urodila plodom. Na drugoj strani, nije bilo jednostavno ubijediti pojedine suverenističke snage i medije da, u interesu stvaranja širokog i snažnog, jedinstvenog pokreta, sarađuju u vođenju planiranih aktivnosti usmjerenih ka vraćanju povjerenja i energije, te zajedničkog djelovanja sa partijama na vlasti u mobilizaciji svih snaga za nezavisnost. Na kraju predložili smo moratorijum na međusobne napade, optužbe i diskreditovanja do održavanja Referenduma što je bilo prihvaćeno i poštovano.

Uz ovo, bilo je prigovora na naš angažman prema iseljenicima. Saopštavane su ocjene da je nepotrebno i neracionalno angažovanje Pokreta izvan Crne Gore, sa objašnjenjem da to ne bi dalo vrednijih rezultata, a da bi se bespotrebno trošila sredstva Pokreta. To nije bilo tačno, jer su iseljeničke organizacije preuzele na sebe sve troškove aktivnosti koje su se odvijale prema iseljenicima, dok je Pokret sam, na potpuno dobrovoljnoj osnovi, prikupljao sredstva za svoje djelovanje. Isto tako, bilo je prigovora i prema našem angažovanju na pridobijanju i podršci demokratskih snaga u Srbiji zbog sumnji u njihovu spremnost i sposobnost za uticaj na političko i javno mnjenje Srbije i odnos prema težnjama za nezavisnost u Crnoj Gori. Sve ove i druge otpore Koordinaciono-izvršni tim Pokreta uspio je da savlada, da proširi bazu Pokreta, okupi gotovo sve snage u Crnoj Gori i izvan nje, što je bilo od presudnog značaja za ostvarivanje bez presedana visokog procenta većine koji je suverenističkom dijelu Crne Gore bio nametnut, te za konačan uspjeh Referenduma.

Šta je imalo poseban značaj u djelovanju Pokreta i uspjehu Referenduma?

Jedna od ključnih odrednica Platforme djelovanja Pokreta, koja je predložena i podržana, bilo je opredjeljenje za pozitivnu akciju, za toleranciju prema drugačijim uvjerenjima i stavovima, energično suprotstavljanje govoru i jeziku netrpeljivosti, uvreda i mržnje sa bilo koje strane, a prije svega od strane onih koji djeluju u ime Pokreta. Ona je proizlazila iz shvatanja i prilaza da je nezavisna Crna Gora interes svih njenih građana, da ona treba da bude prostran i ugodan dom za sve zajednice, kulture, vjere, politička opredjeljenja – osim anticivilizacijskih. A da argumenti onih koji su za samostalnu državu i onih koji su za očuvanje državne zajednice treba da se suoče, da jedni druge saslušaju u atmosferi tolerancije. Odluka većine na Referendumu, kakva god bila, treba da bude potvrda demokratskog postupka i vrijednosti; bez gubitnika i porazenih, već da se svi osjećamo kao pobjednici,

kako bi, nakon takve odluke, otpočeo put ujedinjavanja Crne Gore oko njene bolje sutrašnjice. Pokret kao cjelina, kao forum, toga se dosljedno pridržavao. Uvjereni smo da to i u sadašnjem i u budućem vremenu mora biti put i dio nove kulture političkog dijaloga i djelovanja u Crnoj Gori.

Na osnovama širine fronta snaga koje smo objedinjavali u Pokretu za nezavisnost kao i opredjeljenja za pozitivnu kampanju i tolerantan dijalog - sljedeći zadaci bili su za Pokret od naročitog značaja.

Prvo, to je djelovanje u bazi društva, tamo gdje ljudi žive i rade, na pridobijanju za nezavisnost i onih koji su se uzdržavali od glasanja, nezainteresovanih za politiku, ili razočaranih, bez nade, ali i onih koji su imali drugačija uvjerenja. To je bio razlog za formiranje Pokreta u svim opštinama Crne Gore, a ponegdje i ogranaka u mjesnim zajednicama. Formiranje Pokreta je u svim sredinama primljeno sa oduševljenjem i poletom, te su ubrzo opštinski pokreti postali, odista, središta okupljanja i djelovanja svih, kako partija, tako i drugih, različitih nevladinih organizacija, grupa i pojedinaca. Njihov rad, inicijative koje su pokretali i sproveli, jačali su i obogaćivali akciju cjelokupnog pokreta, jer je uspostavljena i horizontalna saradnja među opštinama, kao i kroz sastanke koordinatora pokreta na nivou Crne Gore. I kasnije, kada su formirana dva bloka, u samom finišu kampanje, ti su opštinski pokreti, u najvećem broju, bili središnja mjesta okupljanja, koordinacije i djelovanja različitih snaga. Oni su imali jasan zadatak da popune prazne prostore gdje partije nijesu mogle djelovati, kao i da se angažuju posebno u sredinama apstinenata, zatim kod mladih i studenata, da iniciraju i održavaju veze i koordinaciju dolaska glasača koji borave u inostranstvu - a to zajedno bilo je između 15-25% glasačkog tijela Crne Gore.

Drugo, mladi ljudi su, od samog početka, bili jedna od najznačajnijih grupa u djelovanju Pokreta, polazeći od uvjerenja da bi oni trebalo da budu najviše zainteresovani za budućnost Crne Gore, za državu u kojoj će tražiti i nalaziti najbolje šanse za svoje stvaralačko ispoljavanje. Stoga smo našem Koordinaciono-izvršnom timu, koji je, inače, djelovao iz omladinskih prostorija i zajedno sa mladima, priključili još trojicu istaknutih omladinskih aktivista da pripremaju i sprovode program prema mladima, u Crnoj Gori i van nje, u prvom redu prema onima koji studiraju u Srbiji i BiH. U tu svrhu stvarani su programi poput: „otvoreno na otvorenom“ - za druženja i razgovore mladih i sa mladima, na trgovima i mjestima okupljanja; formiranje su posebne organizacije studenata na Univerzitetu i u BiH; osmišljena je televizijske emisije „Amfiteatar“ za studente i omladinu; organizovan je dolazak studenata radi glasanja na referendum; realizovani su posebni programi za maturante i dr. Takav odnos i doprinos mladih prema svojoj državi koju žele da grade morao bi biti potstrek i obaveza da se obrazovanim, sposobnim i po

rezultatima dokazanim mladim ljudima smjelije i brže povjeravaju najvažniji zadaci i odgovornosti u svim oblastima, pa i na najistaknutijim mjestima u našem društvu.

Treće, izuzetno je veliko i veoma važno, možda i presudno, bilo angažovanje, kao i doprinos iseljenika, ili dijaspore, i njihovih organizacija tokom višegodišnjih napora da se proširi svijest i pridobije razumijevanje i podrška međunarodnih činilaca za pravo i nastojanja građana Crne Gore da se obnovi nezavisnost i osigura ravnopravno mjesto Crne Gore u zajednici slobodnih naroda. Oni su u svojim sredinama stvarali ogranke Pokreta, pridobijali saveznike, prikupljali i upućivali Pokretu novčana sredstva, pripremali promotivne skupove i susrete, te vodili akciju i organizovali dolazak na Referendum rekordnog broja glasača iz svojih sredina. Ovakav odnos imao je dodatno snažno podsticajno dejstvo i u redovima rodbine, prijatelja, sugrađana i šireg javnog mnjenja u Crnoj Gori, mnogostruko veće od broja iseljenika koji su došli na glasanje. Već to bi - osim okolnosti da izvan Crne Gore živi gotovo još toliko građana porijeklom iz Crne Gore – moralo da obavezuje državne organe i političke činioce Crne Gore na daleko veću brigu, angažman, podršku, kao i na donošenje, zajedno sa njihovim predstavnicima, cjelovite politike prema iseljenicima. A to, nažalost, sada nije slučaj.

Četvrto, u Pokretu smo smatrali da je potrebno da pridobijemo što veći broj sagovornika, stranaka, organizacija, grupa i ličnosti u Srbiji, koji predstavljaju snagu i budućnost demokratske Srbije, koji razumiju i prihvataju opredjeljenja Crne Gore za nezavisnost i okrenuti su gradnji novih, boljih odnosa dvije samostalne države. Ovo i zbog njihovog mogućeg uticaja na političke sredine i javnost Srbije, pa ma kolika snaga tih organizacija i pojedinaca bila – kao i zbog poruka koje bi mogli upućivati organizacijama i građanima Crne Gore, neutrališući u izvjesnoj mjeri mnoge neistine, psihozu neizvjesnosti i straha koje su širili oni što su se suprotstavljali nezavisnosti. U tome smo imali znatnog uspjeha i uveliko nadomjestili odsustvo rezultata na planu kontakata i dogovora nadležnih organa i stranaka. Te stranke, organizacije i ličnosti, kao i drugi, i sada i nadalje mogu biti važna spona i oslonac u pažljivoj, strpljivoj, promišljenoj i sistematskoj gradnji najboljih odnosa Crne Gore i Srbije za dobro naših naroda i država.

Pogled unazad - jesu li ispunjena očekivanja?

U prigodama godišnjica Referenduma, pa i u ovoj, postavljaju se pitanja koliko su stvaranjem nezavisne Crne Gore, ispunjene nade i očekivanja njenih građana, onih koji su vjerovali da će suverena Crna Gora graditi bolje, pravednije, uspješnije društvo nego je bilo do tada. Na tim je premisama i sa takvim očekivanjima

i obećanjima sačinjena Platforma na kojoj su u Pokretu bile okupljene najšire snage. Uz to je pripremljen i na širokoj javnoj raspravi, podržan dokument: „Kakvu Crnu Goru hoćemo“. Ovi dokumenti, stoga, mogu poslužiti za analize i ocjene postignutog i one bi, svakako, bile korisne.

Ono što se već sada može istaći kao nesporno dostignuće nezavisne Crne Gore to je:

Prvo, da su građani Crne Gore uspjeli da riješe državno pitanje na miran, demokratski način, da obnove nezavisnosti i uvedu Crnu Goru u društvo slobodnih, samostalnih država.

Drugo, ta odluka ne samo što nije ugrozila mir, sigurnost i odnose u našem regionu, kao ni bezbjednost i cjelovitost Crne Gore- čime su mnogi zastrašivali naše građane - već je doprinijela stabilnosti regiona kao i unapređivanju odnosa sa svim susjedima, uključujući Srbiju.

Treće, Crna Gora je već u ovom, relativno kratkom periodu, pokazala da ima dovoljno ljudskih i materijalnih resursa, da se može samostalno ubrzano razvijati kao održiv sistem, bez zavisnosti od tuđeg izdržavanja i pomoći. Takođe je pokazala da kao takva, može uspješnije ispunjavati obimne i složene zadatke na putu integracija u šire političke, bezbjednosne i ekonomske cjeline.

I četvrto, rješavanje državnog pitanja omogućilo je da se znatno umanje unutrašnja sukobljavanja i podjele koje su prijetile odnosima i miru u Crnoj Gori; te da sve značajne političke snage vremenom prihvate nezavisnu Crnu Goru, sa realnim izgledima da se u budućnosti u potpunosti okrenu traženju puteva i načina njenog ubrzanog razvoja.

U protekle 4 godine, do udara opšte ekonomske krize, ostvareni su vrijedni rezultati u privlačenju inostranih ulaganja, smanjivanju stope nezapošljenosti, podizanju prosječnog standarda, u makroekonomskoj stabilnosti. No, izgradnja pravednijeg, uspješnijeg, boljeg društva, dugotrajan je i složen proces. Trajaće znatno duže i biti mnogo teže izmijeniti nepovoljnu strukturu privrede, riješiti probleme proizašle iz neuspješnih privatizacija, značajnije smanjiti velike disproporcije u razvoju Sjevera i Juga, kao i ogromne socijalne razlike i siromaštvo, ukloniti prijeteći težak imidž kriminala i korupcije, koji prati Crnu Goru, reafirmisati istinske vrijednosti i sprovesti dublje reforme u društvu.

Dalja demokratizacija našeg društva tijesno je povezana sa procesom izgradnje političkog ambijenta u kojem će sadašnja koaliciji na vlasti dobiti ozbiljne konkurente i biti zamijenjena onima koji nude bolje programe i sposobnosti za brzi, uspješniji razvoj Crne Gore, istinsku brigu za njen prostor i održivo korišćenje resursa, integrisanje u šire političke, bezbjedonosne i ekonomske cjeline, afirmaciju naše države, vladavinu prava i dobre vlasti.

Nema nikakve sumnje da je obnova nezavisnosti Crne Gore, na demokratski, miran način, uz prisustvo brojnih posmatrača iz Crne Gore i svijeta, jedan od najvećih događaja i uspjeha u savremenoj istoriji Crne Gore. Već samim tim ostvarenjem, ne samo što su ispunjena nadanja generacija, već su stvorene pretpostavke uspješnijeg sveukupnog ekonomskog i društvenog razvoja Crne Gore.

Predstavljajući vam ovu knjigu, kao i video zapis, mi se nadamo da smo ne samo izvršili jedan naš dug, obavezu prema vama koji ste činili Pokret i dali veliki doprinos obnavljanju nezavisnosti Crne Gore, kao i prema svim građanima Crne Gore, koji imaju pravo na informacije i dokumenta - već da smo, takođe, učinili prvi korak u podsticanju drugih da pišu na temu nezavisnosti Crne Gore i važnosti koju može imati napor da se, u budućim poduhvatima okrenutim razvoju Crne Gore, objedine sve one snage koje su okrenute i privržene takvim ciljevima.

Branko Lukovac

Govorili

Branko Banjević

Rajko Vujičić

Jovan Martinović

Omer Peročević

Dragica Đurašević - Miljić

Zuvdija Hodžić

Mladen Lompar

Marko Špadijer

Čedo Drašković

Skup pripremio i vodio

Novica Samardžić

Pavle Mijović - život i djelo

U Matici crnogorskoj 10. juna 2010. godine je održan skup o životu i djelu Pavla Mijovića. Rijetka ličnost u našoj nauci, širokog i višestranog obrazovanja, Mijović je temeljito radio i svemu davao pečat sopstvene kreativnosti. Bavio se jednako uspješno istorijom umjetnosti, arheologijom, urbanizmom, istorijom, kulturnom antropologijom. Bio je plodni i istaknuti enciklopedista, naučni i književni esejista, publicista. Podjednako uspješno je radio na fundamentalnim istraživanjima i na prezentaciji, revalorizaciji i popularizaciji znanja.

Rođen je 21. juna 1914, u selu Brijege, Crmnica (Bar). Gimnaziju je pohađao u Starom Baru, Podgorici, Sarajevu i Cetinju, đe je maturirao. Godine 1935-1941. bio je student Medicinskog fakulteta u Beogradu. Studirao je istoriju umjetnosti na Beogradskom univerzitetu 1950-1955. Titulu doktora istorijskih nauka stekao je 1958. godine. Od 1960. do 1982. godine radio je u Arheološkom institutu kao asistent, naučni saradnik, viši naučni saradnik i naučni savjetnik za srednjovjekovnu arheologiju. Bio je redovni profesor istorije umjetnosti i dekan Kulturološkog fakulteta na Cetinju (1980-1981). Prvi je predsjednik Crnogorskog PEN centra, od 1990. do 1993.

Učesnik je Trinaestojulskog ustanka. Bio je saradnik „Borbe“, urednik u Radio Beogradu, Tanjugu, dopisnik Tanjuga i „Borbe“, ataše za štampu i savjetnik Ambasade u Moskvi, savjetnik Ambasade u Stokholmu, pomoćnik za informacije šefa

Komiteta za ljudska prava na V generalnoj skupštini UN-a u Parizu 1948. godine, pomoćnik načelnika Odjeljenja za Jugoistočnu Evropu MIP-a Jugoslavije. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. Za svoj rad i učešće u ratu odlikovan je ordenom Zasluga za narod II reda (dva puta) i ordenom Narodnog oslobođenja. Od 1951. godine posvetio se naučnom, istorijsko-umjetničkom i arheološkom radu i kulturološkoj publicistici.

Pretežan dio naučnog rada posvetio je proučavanju srednjovjekovne umjetnosti, posebno menoloških ciklusa u vizantijskoj umjetnosti koje je sistematizovao i za monografiju „Menolog“ dobio vizantološku nagradu „Gustav Schlumberger“ francuske Academie des Inscriptions et Belles-Letres. Od 1951. do 1984. vršio arheološka istraživanja u Starom Baru, Ulcinju, Kotoru, Podgorici, Budvi, Kruševcu. Istovremeno se bavio zaštitom i proučavanjem spomenika kulture, osnovao Muzej Ulcinj i projekat Istorija likovnih umjetnosti Crne Gore u CANU. Napisao je iz oblasti kojima se bavio tridesetak knjiga i oko 250 članaka i rasprava.

Objavljene knjige: Higijena rada u rudokopima, Beograd, 1939; Po sovjetskom Baltiku, Beograd 1948; Bokokotorska slikarska škola XVII-XIX vijek, Titograd, 1960; Pečka patrijaršija, Beograd, 1960; Dečani, Beograd 1963, pet izdanja; Ulcinj: Lapidarijum, Beograd, 1966, više izdanja; Monodija o kamenu, Kruševac, 1967; Žiča (sa M. Kašaninom i Đ. Boškovićem), Beograd, 1969; Tragom drevnih kultura Crne Gore, Titograd, 1970; Ozloglašeno nasljeđe, Cetinje, 1971; Menolog: istorijsko-umetnička istraživanja, Beograd, 1973; Manastir Pečka patrijaršija, Beograd, 1974; Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori (sa M. Kovačevićem), Beograd, 1975; Umjetničko blago Crne Gore, Titograd/Beograd, 1980; Ulcinj (sa Đ. Boškovićem i M. Kovačevićem), Beograd, 1981; Pradavne i davne kulture Crne Gore, Titograd, 1987; Trijumfi i smrti, Podgorica, 1992; Crnogorski apokrifi, Cetinje, 1992; Njogoševе tužne armonije, Cetinje, 1992; Ipak, nasljeđe, Cetinje, 1992; Iz kulturne prošlosti Bara, Bar, 1995; Tipologija crkvenih spomenika Crne Gore, Podgorica, 1996, Cetinje kao Feniks, Cetinje, 1997, Od Duklje do Podgorice, Cetinje, 1998.

Dobitnik je Trinaestojulske nagrade. Bio je redovni član CANU, član i zaslužni predsjednik Crnogorskog PEN centra i jedan od osnivača Matice crnogorske.

Na skupu su govorili:

Branko Banjević, predsjednik Matice; pozdravio skup, obrazložio principe ove institucije i potrebu da se djelo stvaralaca koji su ugradili svoj rad u crnogorski identitet afirmiše. Jedan od rijetkih, izuzetnih, bio je Pavle Mijović koji je imao talenat naučnika, umjetnika i pisca, na neki način sjedinjavao talente i napore svih drugih u borbi za crnogorsku slobodu i afirmaciju crnogorskog bića.

U uvodnoj riječi Novica Samardžić (koji je skup pripremio i vodio), podšetio je na ključne stavove Pavla Mijovića kao borca za istinu o crnogorskom identitetu,

ukazao na njegovu dosljednost u višem smislu, rijetku erudiciju i lucidnost, te na sposobnost da uvijek nađe tačku odakle se jasno videla cjelina problema, što ga stavlja iznad konteksta prostora i vremena u kojem je živio.

Rajko Vujičić, historičar umjetnosti i Pavlov kolega i saradnik, govorio je o Mijovićevom doprinosu crnogorskoj istoriji umjetnosti. Vujičić je istakao da je zahvaljujući Mijoviću crnogorska umjetnost prepoznata kao jedan od autentičnih segmenata mediteranskog kulturnog kruga.

Rad o arheološkim istraživanjima Pavla Mijovića Jovan Martinović je završio konstatacijom da je Mijović arheološkoj nauci podario niz dragocjenih priloga o problemima nalazišta na Crnogorskom primorju, posebno u Ulcinju. Sistematizujući istraživanja i analizirajući podatke, Mijović je stvorio niz neprevaziđenih djela bez kojih naša arheologija ne bi bila na stupnju na kojem je danas.

Nastavno-naučni i pedagoški rad Pavla Mijovića, njegov udio u osnivanju Kulturnološkog fakulteta na Cetinju i osmišljavanju njegovog programa rada koji je u mnogim segmentima bio daleko ispred vremena kad je nastao i mogućnosti razumijevanja sredine, tema su izlaganja Dragice Đurašević Miljić.

U sjenci naučnog rada Pavla Mijovića ostala je njegova književna, novinarska i diplomatska aktivnost, o čemu je govorio Zuvdija Hođžić, napominjući da je nastojao da proviri u tu skrivenu, nepoznatu stranu Mijovićevog životopisa.

Mladen Lompar, predsjednik Crnogorskog PEN centra, govorio je o borbi za crnogorski PEN početkom 90-tih i neizmjernom doprinosu Pavla Mijovića formiranju i međunarodnom priznanju te institucije, čiji je prvi, a kasnije počasni predsjednik, bio upravo Pavle Mijović.

Marko Špadijer je govorio o vremenu osnivanja crnogorskih nezavisnih institucija u vrijeme otpora potiranju crnogorske države i nacije pri kraju XX vijeka i ulozi Pavla Mijovića u tom pokretu. Podsetio je na aktivnosti u vrijeme osnivanja Matice crnogorske, na Mijovićev rad u Inicijativnom odboru i njegovu pristupnu bešedu na Osnivačkoj skupštini Matice crnogorske.

U svom zapisu o ostavštini Pavla Mijovića Čedomir Drašković se posebno osvrnuo na spomen biblioteku koju je ostavio crnogorskoj nacionalnoj biblioteci Đurđe Crnojević (čiji je direktor u to vrijeme bio Č. Drašković), potom na biblioteku koju je poklonio Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Kotoru, te osvrta na 87 kutija arhivske građe koju je preuzeo Državni arhiv Crne Gore sa Cetinja poslije smrti ovog velikog stvaraoca.

U diskusiji Boško Iković, konzervator, kulturolog iz prve generacije Kulturnološkog fakulteta sa Cetinja, rekao je da su Mijovićev entuzijizam, erudicija i energičnost malo koga ostavljali ravnodušnim.

Arheolog Vilma Kovačević podšetila je na istraživanja lokaliteta Sv. Franjo u Kotoru, ulozi Mijovića u tome i kasnijoj sudbini lokaliteta i istraživanja.

Skup o Pavlu Mijoviću drugi je skup u okviru serije Portreti kojima Matica daje počast uglednim stvaraocima koji su dali vidan doprinos emancipaciji Crne Gore tokom druge polovine XX vijeka.

N. Samardžić

Radovi sa skupa su objavljeni u časopisu *Matica*, br. 43.

* * *

Nekolicina istaknutih crnogorskih ustanika, gerilaca, komita, patriota i junaka su, u ime svih ustaničkih vođa i ustanika u Crnoj Gori, iz San Đovani di Medua, 26. januara 1920. godine, u jednom pismu upućenom crnogorskom ministru finansija gospodinu Milu M. Vujoviću, koji se tada nalazio u Rimu, a u kojemu su sadržani i zahtjevi crnogorskih ustanika Kraljevskom Ministarskom Savjetu u progonstvu, u Neju, kod Pariza, u Francuskoj, naglasili i ovo:

„Ubijedjeni smo u uspjeh naše pravedne stvari, gorostasno cijeneći: da je čast, sloboda i nezavisnost naše domovine iznad svega. Od te ideje samo smrt može nas razdvojiti i ništa drugo; za tu ideju borimo se neprestano“ – pisali su komandir Petar Lekić, komandir Vojin Lazović, komandir Pero Vuković, pješadijski kapetan Milo Leković, kapetan Božo Bećir i poručnik Savo Raspopović.

N. A.

Veličanstveni događaj evropske istorije

Kada smo predsjednik Ogranka Matice crnogorske za Danilovgrad, moj dragi prijatelj Žarko Mališić i ja razmišljali koju temu da uzmemo za večeras, čime bismo obilježili 65-godišnjicu pobjede nad fašizmom, brzo smo se dogovorili da to bude *Trinaestojulski ustanak crnogorskoga naroda 1941*, a da pri tome ne zaboravimo ni *Danilovgrad*. Nije nam se bilo teško opredijeliti za glavnu temu.

Prije 15 godina, povodom 50-godišnjeg jubileja *pobjede nad fašizmom*, novinari su pitali eks-predsjednika Francuske Žiskara D'Estena, koji bi događaj izdvojio iz kompleksa II svjetskog rata, on je (prema svjedočenju akademika Milosava Babovića) odgovorio: „Bez dvoumljenja – 13-julski ustanak 1941. godine u Crnoj Gori!“

Neposredno poslije Drugog svjetskog rata jedan drugi francuski velikan – filozof Žan Pol Sartr je o 13-julskom ustanku rekao da je to veličanstveni događaj evropske istorije XX vijeka. To samo potvrđuje da je 13-julski ustanak stvarno predstavljao poseban fenomen Drugog svjetskog rata, kako je naša historiografija davno utvrdila.

I stvarno, prema nekim istraživanjima Crna Gora je u svojoj istoriji imala nekoliko stotina ratova, bitaka i bojeva. Oni se, međutim, ni po dužini trajanja, ni po karakteru, ni po značaju, a pogotovo po civilizacijskom dostignuću, ne mogu poređivati sa Narodnooslobodilačkim ratom 1941–1945. godine, u kome je

crnogorski narod masovno učestvovao. *Trinaestojulski ustanak* je bio njegov ne samo neraskidivi dio nego i najpotpuniji izraz. Nijedan rat u našoj prošlosti nije rješavao i riješio toliko sudbinskih pitanja koliko ovaj.

Poslije takvih ocjena zar bismo mogli vaš predsjednik Ogranka Matice i ja za početak našega druženja da se ne opredijelimo baš za ovu temu, jer ona zaslužuje da se svakog jubileja pobjede nad fašizmom podsetimo tog slavnog datuma naše istorije.

Naravno da svi prisutni večeras i ovdje znaju dosta podataka o 13-julskom ustanku, ali se uvijek može naći neki novi podatak ili novi ugao gledanja. Kad sam se o tome konsultovao sa večerašnjim medijatorom ovog skupa, mojim prijateljem Momom Šaletićem, rekao je: „Ne plaši se ponavljanja, samo govori iz duše“.

Kada razmišljamo, a pogotovo kada razgovaramo o 13-julskom ustanku, treba imati na umu neke premise. Ako želimo da sagledamo svu veličinu 13-julskog ustanka, onda je neophodno posmatrati ga u kontekstu čitavog narodnooslobodilačkog rata Crne Gore 1941–1945, kao što i taj rat treba posmatrati u kontekstu oslobodilačkog rata i revolucije naroda Jugoslavije 1941–1945. godine, jer je riječ o jednom pokretu, o jednoj državi, o jednoj partiji – KPJ, koja ga je koncipirala, organizovala, predvodila, njime rukovala i preuzela istorijsku odgovornost za njegovu sudbinu. Osim toga, NOP Jugoslavije 1941–1945. upravljao je i usmjeravao iz jednog političkog centra, a to je Politbiro CKKPJ, i jednog vojnog centra, a to je bio VŠ narodnooslobodilačkih partizanskih odreda i NOVJ.

Ljeta 1941. godine crnogorski narod (kao uostalom i svi narodi Jugoslavije) našao se na velikom istorijskom raskršću.

Fašistička Italija, kao okupator, nudila je Crnoj Gori svoju verziju „nezavisnosti“, a u stvari obnovu Crne Gore kao italijanskog protektorata, po ugledu na Albaniju. To je najveći dio crnogorskog naroda doživljavao kao „Danajski dar“, jer je skorašnje iskustvo s Italijom poslije Prvog svjetskog rata (Gaeta i Rapalski ugovor) bilo isuviše svježije i bolno, a bilo kakva ponuda koja bi došla na vrhovima fašističkih bajoneta bila bi neprihvatljiva.

Izbjeglička jugoslovenska vlada i njeni domaći eksponenti – četnici Draže Mihailovića – nudili su „čekanje“ dok drugi odluči o sudbini rata, a onda obnovu jugoslovenske monarhističke države sa trojednim narodom i državom Jugoslavijom, čije je ime bilo u stvari skrivalica za Veliku Srbiju. Iskustvo s tom državom od 1918. do 1941. za Crnu Goru bilo je suviše gorko i uzimano je kao metafora: „Pomenulo se, ne povratilo se“.

Ideje koje su nudili one pristalice CFS koji su prihvatili saradnju s okupatorom bile su krajnje nerealne i nijesu mogle imati pristalice u narodu.

KPJ i rukovodstvo NOP-a nudili su obnovu jugoslovenske države kao ravnopravne zajednice svih jugoslovenskih naroda, socijalnu i ekonomsku ravnopravnost,

ravnopravnost svih društvenih slojeva, ravnopravnost polova, veća prava omladine. To je u datom trenutku bila jedina realna opcija, koja je garantovala svim narodima i svim društvenim slojevima da preuzmu sudbinu u svoje ruke i da svi budu subjekti svog oslobođenja.

Treba imati u vidu da se 13-julski ustanak odigrao u vrijeme kada je sva Evropa izuzev Velike Britanije i SSSR-a i nekoliko neutralnih država stenjala pod fašističkom čizmom, kad su sile Osovine bile na vrhuncu svoje moći i kad su oružane sile njemačkog Vermahta prodrle u sovjetsku teritoriju i do 600km.

Da bismo bolje razumjeli 13-julski ustanak, potrebno je istaći šta mu je prethodilo i kako je do njega došlo.

Radoje Pajović

Između stvarnog i legendarnog

Knjiga Veselina Konjevića „Vraneška legenda“ veoma je savjesno napisano štivo. Autor je naveo i pojedinačno komentarisao svih šesnaest varijanti legende o nastanku imena svog rodnog kraja. Argumentovano, putem uporedne analize, pozivajući se na relevantne istorijske izvore pokazao je i manjkavosti pojedinih interpretacija legendarnog događaja i ličnosti dovedjenih u vezu sa njime, ne snebivajući se da „potkači“ propuste i historiografskih autoriteta poput onog u vezi sa odrednicom „Mušovići“ u „Istorijskom leksikonu Crne Gore“ koji su uredili Živko Andriješević i Šerbo Rastoder. Iako je veoma uočljivo da se autor pomenute odrednice u početku na izvjestan način ogradio naznakom kako se radi „o tradicionalnim tumačenjima koja se oslanjaju na predanja i legende“, Konjević je potpuno u pravu kada u njemu svojstvenom stilu –oštro, ali argumentovano, kritikuje objavljivanje proizvoljnih podataka bez preciznijih i jasnijih naznaka o njihovoj validnosti. To su opasnosti kojima se izlažu istoričari kada imaju posla sa legendama kao prvjenstveno književnim žanrom koji, pored ostalog, kako uči književna teorija, i domišljanjem, i sa osloncem na čudesno pokušava da popuni takozvane praznine i nejasnoće u nazivima i događajima, slikajući ih većinom svjetlijim i veselijim bojama.

Autor navodi tri dokaza za, kako kaže, „istorijsku osnovanost predanja“. Kao prvi dokaz ističe da ne postoji nigdje „druga verzija legende o nastanku imena Pavino Polje osim one koja uključuje predanje o Pavi“. U istorijskim izvorima legendarnih Pave i Paše nema; nema, zaista, ni drugog predanja, a u imenu Pavino Polje moguće je prepoznati i opisno pridjevsko značenje, pored posesivnog, na koje se kao najpristupačnije oslanja etimologija tradicionalnog tipa. Kao drugi dokaz autor navodi postojanje grobova, to jest grobnih ploča, i ističe neophodnost njihove arheološke obrade i zaštite. Potpuno saglasni sa takvom intenzivom dodajemo da simboli na pomenutim grobnim pločama zahtijevaju temeljno interdisciplinarno izučavanje, jer njihov oblik, i naročito, način njihove obrade mogu ukazivati i na veoma daleku prošlost, možda čak i na period ranog ukorjenjivanja hrišćanstva kod Slovena na ovim prostorima.

I treći dokaz, po Konjeviću, je postojanje samog predanja za koje kaže da „opstaje toliko vjekova“. Bilo bi dobro kada bi se mogli podastrijeti i raniji egzaktni pokazatelji o postojanju ove legende, pored, od po njen varijantni razvoj, veoma znakovitog napisa na turskom jeziku iz 1901 godine.

Konjevićeva akribična elaboracija otvara prostor i za različite aspekte posmatranja postanka imena Pavino Polje i legende vezane za njega, za multidisciplinarni pristup veoma slojevitom i nedovoljno ispitanom kulturnom nasljeđu ovih krajeva. Uzgredno i kratko: Posmatran, tako, iz lingvističke perspektive, dvočlani toponim Pavino Polje se ukazuje kao veoma star. Prefiks za uzastopnost pa znači: dva ili više puta. Pavino može značiti: dva ili više puta uvijeno, a pavino polje: polje koje je uzastopno uvijeno, koje vijuga. Ista morfološka i semantička svojstva ima stari naziv divlje loze Clematis vitalba: Uvijuša ili Pavit. Ona je spiralnog oblika, uzastopno uvijena ili pavina, te otuda njeno ime Pavit,-od njenog izgleda. Stare participske složenice dominantno opisnog tipa veoma su frekventne na crnogorskom ševeru, a imena lokaliteta se mijenjaju shodno jezičkom razvoju i novim okolnostima.

Među mnogim vrlinama Konjevićeve knjige, pored odličnog dokumentarnog dijela, reskog, vrcavog polemičkog stila, je i to, što je u njoj pokazano kako su na našim prostorima još veoma aktivni atavistički plemenski porivi, kako se u novije vrijeme legendarnom pokušava obući stvarnosna odežda vezujući ga, po svaku cijenu, za istorijske činjenice. U posljednje se vrijeme mnogi bratstvenički neohroničari prosto utrkuju da i sebe i svoje rođake vežu za znamenite istorijske ličnosti, pa čak i dinastije. Hoće se na krilima legende u plemiće i plemstvo. Konjevićeva knjiga ukazuje i na ono što je najbolji strukturni sloj svake legende, pa i ove. Ona, naime, nastoji da uljepša stvarnost, da oboji događaje veselijim bojama, i prijicira ih kao uzor. U Vraneškoj legendi ljubav lijepe Pave i njenog

„islamiziranog Romea“, kako ga naziva autor, prevladava religijske i druge distance, a položaj i življenje njihovih podanika usljed toga su snošljiviji i bolji. Legenda projicira arhetipske kolektivne želje kako je trebalo biti.

Pri samom kraju autor opominje i sugerira da bi stare vraneške grobne ploče trebalo zaštititi i sačuvati ih kao prvorazredne kulturne spomenike. Ovom knjigom on je njihovoj zaštiti, na najbolji način, dao svoj dragocjeni doprinos. Bila je srećna okolnost te su se njegove stvaralačke intencije poklopile sa nedavnom svake hvale vrijednom akcijom nekoliko tamošnjih građana. Pavinopoljac Siniša Čabarkapa, učiteljica Maja Moračanin iz Osnovne škole „Milovan Jelić“ i njena koleginica, profesorica Violeta Lalević uredili su ovaj značajni kulturnoistorijski spomenik. Oko grobnih ploča napravili su opkop, odvod za vodu, očistili ih i ogradili čvrstom ogradom, te se tako uređene ukazuju danas posetiocima u svoj svojoj veličanstvenoj starini i ljepoti.

Radomir Ilić

Između narodnog predanja i istorijske istine

Brojna su predanja o postanku mjesta ne samo u Crnoj Gori nego i diljem svijeta. Štaviše, koliko mjesta – toliko i legendi o rađanju njihovog imena. O nastanku većine toponima postoji više predanja, legendi koje imaju mitsko ili zemaljsko porijeklo i utemeljenje.

Među izuzetno zanimljiva narodna predanja o mjestima u Crnoj Gori nesumnjivo spada i ono o imenu Pavina Polja, koje je vremenom od geografske odrednice *polje* prerastalo u stalno naseljeno područje koje čine više manjih sela i zaselaka.

A šta je, u stvari, predanje?

To je priča o nečemu što se prenosi s koljena na koljeno. Ta priča se obično naziva legendom. Ona najčešće ima realnu osnovu a izmišljenu potku, dok formu dobija kroz narodnu tradiciju i stvaralačku moć narodne mašte, kolektivnog pamćenja i oblikovanja anonimnih i kreativnih pojedinaca.

Predanje, kao usmena tradicija, ima duboke korijene u Crnoj Gori. U odnosu na bajke, narodna predanja se mogu svrstati u *sage*, a to znači da su u odnosu na one prve *istoričnije*, sa naglašenim elementom vjerodostojnosti kazivanja. Kod nas se narodno predanje najčešće obuhvata i terminima: *legenda*, *skaska*, *kaža*, kao folklorna proza – bliža korpusu života i običaja naroda nego pripovjedačkoj formi.

Predanje o Pavi i nastanku toponima Pavino Polje spada u predanja o imenu mjesta i ima prije svega istorijsku dimenziju. Priča o tome je izložena kratko i jednostavno, u početnoj varijanti, a kasnije je dočerivana i proširivana novim sadržajima kazivanja. Sam događaj oko koga je nastalo ovo predanje je stvaran, tako da se ono formiralo oko istorijskog jezgra, po ustaljenoj motivskoj shemi u narodnoj uspomeni, vjerovanju i tradiciji. Stvarnost u predanju o Pavi (i njenom mužu) nije apstraktna veće nekako „subjektivno istinita“, istorična, ali i nejasno osjenčenih kontura, što joj u pojedinim elementima i domišljanjima daje prizvuk fantastičnosti. Kratka radnja je uokvirena početnim i završnim iznošenjem „dokaza“ o onome o čemu se pripovijeda, a sam događaj je smješten u određeni

„vraneški“ ambijent i u određeno „tursko“, što treba da utemelji vjerodostojnost legende. Forma legende je kasnije proširivana, tako da je kazivanje na granici između udešene „istorijske istine“ i forme bliske „istinitoj bajci“ koju narator kroz sopstvenu subjektivnost projektuje stvarni događaj, a češće detalje izmišljenog dešavanja. Međutim, nesumnjivo je da je predanje o Pavi i Pavinom Polju emotivno, etički, vremenski, prostorno, a ponekad i ideološki vezano za stvarnost vraneškog kraja kroz istoriju.

Saga ili legenda o Pavi daje istorijsko-etnografske podatke s lokalnom fabulom. Ipak, po vjerodostojnosti kazivanja, koje plijeni svojom uvjerljivošću, ima najviše odlika narodnog predanja.

Veselin N. Konjević, autor knjige „Vraneška legenda“ je to odlično ošetio. On je shvatio ne samo ljepotu i značaj predanja o Pavi i nastanku naziva Pavino Polje nego i njegovu izuzetnu zanimljivost za odgonetanje uvijek delikatnog pitanja odnosa između istorijske istine i legende, ukazujući na uvijek prisutnu opasnost da se stvarnost tumači legendarnim sadržajima, da se predanje nameće kao istorijska istina.

Polazeći sa kritičkog metodološkog stanovišta, Veselin Konjević kroz predanje o Pavi i tumačenje nastanka toponima Pavino Polje, sagledano i u istorijskom kontekstu, daje ne samo genezu jednog predanja i njegove kasnije prerade i varijante nego i nastoji da ukaže kako se, uprkos nedostatku činjenica i istorijskih dokaza, izmišlja stvarnost, formira predstava o prošlosti i nameće kao istorijska istina. Tako nekritičko usvajanje predanja i njegovo prenošenje kao „istine“ dovodi do naučnog ćorsokaka, apsurdna koji ne samo da falsifikuje sliku o prošlosti nego o njoj formira i svijest koja je spremna na mitologizovanje i transponovanje fikcije i stvarnosti, što je, kako bi kazao Njegoš, „samoobmana opasna i za ljude i za narode“.

Počevši od prve osnovne verzije predanja o Pavi koju je svojevremeno zabilježio poznati istoričar Gliša Elezović, V. Konjević navodi još petnaest kasnije nastalih verzija istog predanja.

Manirom visprenog intelektualca i metodom kritičkog sagledavanja on je vrlo prilježno i objektivno izložio sve varijante i verzije, ukazao na njihovu činjeničnost i legendarnost, a zatim ih uz vrlo argumentovane komentare i opaske podvrgao objektivnoj kritici i analizi, ističući ono što je vrijedno sa stanovišta istorijske istine i pomjeranja granica saznanja o tome, ne samo za njega nego i za crnogorsku historiografiju, vrlo delikatnom i interesantnom pitanju. Svoje verzije, dijelom preuzete ili nadopunjene, oko osnovnog jezgra početne, Elezovićeve varijante, zabilježili su i publikovali još i Tanasije Pejatović, Đukan Joksimović, Momir Sekulić, Žarko Šćepanović, Ejup Mušović, Vukoman Šalipurović, Đorđije Joksimović, Petko Bošković. Postoje i nekolike verzije objavljene u nekim publikacijama, dok je posljednja, šesnaesta, verzija izložena u kazivanju Momira Savova Milikaica.

Autor je posebnu pažnju posvetio *prvoj varijanti* predanja kao početnoj i nepouzdanijoj pošto ima dokumentarno-istorijsku osnovu, ali je svoju kritičko-metodološku analizu usmjerio na kasnije nastavke legende o Pavi, brojna proširivanja njene fabule i očigledne nadopune, a u nekim verzijama i izvjesne konstrukcije.

Veselin Konjević je legendi o Pavi i predanju o nastanku toponima Pavino Polje pristupio sa zavičajnom ljubavlju i neskrivenim pijetetom, ali sa dosljednom kritičnošću i spremnošću da u granicama svojih mogućnosti i raspoloživih elemenata da svoj istinski doprinos razrješavanju ovoga kontroverznog predanja. On je vrlo hrabro, ali i suvereno, ušao u njegovu problematiku, s neskrivenom ljubavlju i istraživačkim entuzijazmom.

Zadivljuje dubina autorovog poniranja u svu složenost predanja o Pavi, vrijeme u kome je nastalo i u kolektivno pamćenje prostora koji je sačuvao uspomenu na svoju heroinu, ovjekovječivši njeno ime toponimom za vraneško područje.

Knjiga Veselina Konjevića baca sasvim novu svjetlost ne samo na pitanje nastanka naziva Pavino Polje nego u izvjesnoj mjeri i na poznavanje prošlosti Vraneške doline u tursko doba. S druge strane, bez obzira na neutemeljenost i domišljanje u pojedinim varijantama predanja, legenda o Pavi, sa svim njenim rukavcima, ima i nesumnjivo folklorno bogatstvo i literarnu ljepotu.

Pava je junakinja autentičnog predanja i legende. Saga o njoj je i priča o jednoj nesvakidašnjoj ljubavi i sudbini i zasluživala bi i literarnu obradu. Ona nije ni Izolda ni Kosara, ali je najpoznatija vraneška odiva, koja je svoj zavičaj častila svojim imenom, a on nju vječnim pomenom.

Njena ljubav i tragičnost uspinju se kao bršljan uz stablo njenog muža (Ahmeta), ništa manje tragičnog izabranika. Njihova ljubav je iznad vremena, a ljepota predanja iznad istine i istorije.

Tekst Veselina Konjevića je nastojao da odgonetne i rasvijetli istinitost predanja o Pavi, što nije na uštrb ni njegove ontološke vrijednosti ni literarne ljepote.

Valjda će i ova knjiga doprinijeti ne samo većem interesovanju za ovo predanje nego i drugačijem odnosu prema junacima vraneške legende – Pavi i njenom mužu (Ahmet-begu), čiju ljubav nijesu mogle uništiti ni vjera, ni istorija, ni vrijeme. U stvari, možda je autor ove legende njen izabranik koji je svoj zavičaj častio Pavinim imenom.

A priča i pjesma su, potvrdilo se bezbroj puta, ljepše od djevojke.

Radujem se publikovanju knjige Veselina Konjevića „Vraneška legenda – predanje o Pavi između istorije i legende“.

Marijan Mašo Miljić

POVODOM DANA DRŽAVNOSTI CRNE GORE

MATICA CRNOGORSKA Ogranak Cetinje i PRIJESTONICA CETINJE
srdačno Vas pozivaju
da prisustvujete promociji knjige / okupljanju izložbe

CETINJE IZ ALBUMA KRSTA ĐURIČIĆA

predložila i uredila knjig
i autorski izbor Veska S. PEKVIĆA

BILJARDA, PONEDELJAK, 12. JUL 2010. U 20 ČASOVA

<i>U programu će učestvovati</i>	Čedomir Drašković
Ivana Mrvaljević, medijator	Marko Špadijer
Milovan Janković,	Dijana Lompar, flaura
gradonačelnik Prijestonice	Ljubica Tomašević, violina

Uspješna foto priča o Cetinju

Većina ljudi samo prođu kroz život, i na kraju (uglavnom) tiho – odu... Imuni i strani magnetnom polju kulturnog i stvaralačkog izazova, koji uvijek ima dominantan cilj: da ukaže na suštinu, da ohrabri vrlinu! A vrlina je preduslov kulture, koji u sebi nema ništa apstraktno, nego se prirodno stvara i reflektuje iz načina našeg življenja, i validnosti našeg mišljenja. Ostaju nam, dakle, ti ne baš česti – trajni (andrićevski rečeno) „znakovni pored puta“, koji odolijevaju iskušenjima prolaznosti, i po kojima se prepoznaje karakter vremena, ili uspjeh i snaga pojedinca. Tada nepobitno, na kraju, svak ostane sam sa sobom, odnosno sa onim što je za života učinio. Po pravilu, ljudi posebne energije i humanističkog zanosa – stvaralačke su ličnosti, koje svojim savjesnim radom stvaraju opšte, zajedničko dobro, i neumorni poput pčela – istrajavaju na emitovanju i širenju dobrote.

Takvi, jednostavni i skromni, trudoljubivi i umjesnim radom zaslužni pojedinci najčešće dolaze iznenada i, uslovno rečeno, niotkuda. S obzirom da smo podneblje promovisano u zonu tzv. južnjačke lijenosti, kao i da veliki broj isključivih i posesivnih ne mogu niti umiju da isijavaju i „dijele“ dobrotu a, osim toga, mnogima izvorno manjka talenta – onda neke dugoročne uspjehe u radu, u kulturi i ukupnoj duhovnosti ne možemo očekivati od većeg broja naše populacije.

Mada nije za poređenje, niti pak za direktnu asocijaciju, evo nam iznenada nekadašnjeg, monaški predanog amaterskog fotografa Krsta Đuričića – u produkciji

briljantnog knjižnog bloka, da bi mu pozavidio i slavni monah Makarije, davni prepisivač i „dijak grešni“, pa stampar u Crnojevića stampariji – koji je prethodno takođe tavorio (kako nalazimo, tek toliko zapisano) kao „kaluđer u Mavromontisu, obično zvanom Montenegro, odnosno Crna Gora“. I ostao značajniji za civilizacijsku potku, kulturnu legitimaciju i dostojanstvo ovih prostora – od čitave armije umišljenih javnih radnika i kulturno pretencioznih pustolova. Kulturni sadržaj o kojemu je riječ, knjiga fotografija o tri prve poratne decenije (nažalost) odavno raskorijenjenog i usahlog Cetinja – posthumno, lično i stvaralački izdvaja i trajno preporučuje njihovog autora, Krsta Đuričića.

Kultura traži mnogo, ali zna i da uzvрати – još više! I u ovoj prilici, šedoci smo jednog takvog izuzetka. Krsto Đuričić, tihi i skromni cetinjski službenik (rođen je 1927., a umro 1983. godine), i savjesni opštinski službenik – bavio se fotografijom, sa jedinstvenom amaterskom predanošću i ljubavlju fantaste – od 1948. godine, pa sve do svoje smrti. Kako to redovno biva, sa nivoa najvišeg životnog zanosa, daje se najviše! Od ove velike Đuričićeve ljubavi, njegovog poleta i ponosa – skromnog fotografskog aparata i uvijek jednako zagonetnog mu odbljeska prirode u njemu – ostalo je, u porodičnoj zbirci sačuvano, preko 12.000 motivski raznorodnih fotografija. Sa detaljima iz Cetinja i cetinjskog kraja, ali i sa ostalih crnogorskih prostora.

U praćenju prirodnih pojava i procesa, ili međuljudskih odnosa i njihovih složenih sadržaja i posljedica – riječi često bivaju nedovoljne, i nemoćne. Na primjeru Cetinja, to je veoma vidljivo. Taj kulturno-istorijski anahronizam, to stoljetno devijantno stanje crnogorske državne i nacionalne svijesti, ta najskuplja „zaboravnost“ – kulturna, politička i etička zanemarenost i zapuštenost Cetinja (iako „kultnog mjesta“, „istorijskog vrela“, „najvišeg vrha Crne Gore“, itd, kako mu se dugo klikovalo). Odnosno, takve raskalašne političke promašaje teško je, i već zamorno i degutantno iskazivati riječima. I čemu bismo taj napor, kad već imamo dostupan dio fotografske riznice Krsta Đuričića – sklopljen u knjizi impozantnog izgleda i sadržaja *Cetinja 1950-1980*. Knjige koja je nastala razumijevanjem Đuričićeve porodice, koja je dozvolila korišćenje pomenute građe, odnosno zaslugom izdavača knjige, Matice crnogorske. Za izbor fotografija i autorsko opremanje materijala, odnosno veoma uspjeti grafički dizajn knjige – imamo zahvaliti priređivaču i uredniku Vesku S. Pejoviću, i profesorki Ani Matić.

I ovlašnim listanjem knjige, lako je spoznati njenu vrijednost, njenu značajnu dokumentacionu podlogu, i njenu autorsku nepretencioznost: niti da se pokaže neka moguće dozirana „idila“ vlasti prema staroj Prijestonici, niti da se posebno skrene na kulturološki, ekonomski i politički košmar zatečene stvarnosti Cetinja u naznačenom periodu. Ova dokumentaciono jedinstvena foto-hronika, nastala

kao izbor iz ukupnog opusa Alsuma Krsta Đuričića (po riječima priređivača i urednika Pejovića, knjigom je obuhvaćeno oko 600 fotografija, koje su publikovane hronološkim redom, u nekoliko tematskih cjelina), i uglavnom pokazuje objekte iz vremena nekadašnjeg tzv. starog sjaja Cetinja, ali i uporedo: i posljedice njegove kasnije agonije, međuratne i poratne. Neracionalni postrevolucionarni, industrijski i proleterski „uzlet Cetinja“, vratio je ovaj umorni grad u njegovo najslabije i najteže stanje, u njegovu ruralnu i pauperizovanu stvarnost. Koji su mu danas drastična ekonomska i kulturološka posljedica, i determinanta.

Da se podsetimo i potencijalnih mogućnosti Cetinja, koje raspolaže sa oko 70% kulturne baštine Crne Gore. Cetinja koje je imalo (pa izgubilo!) Višu pedagošku školu (od koje izrastao Filozofski fakultet u Nikšiću, snažna životna, kulturna pa i ekonomska matica sa oko 1.000 studenata, profesora i drugog pomoćnog i tehničkog osoblja). Cetinja ima dva nacionalna parka – Lovćen i Skadarsko jezero, sa objektivno velikim interdisciplinarnim mogućnostima. Kao još i more – na domaku. Koje ima i desetak objekata bivših ambasada, pa prijestoničku adresu pride, a evo i tri svima već dobro poznate „najveće hrišćanske svetinje“ (sa kojim, takođe, ne znamo što ćemo).

Kao zaludnja i zaboravljena majka, Cetinje čeka svoje nezahvalne potomke, i pati, tavori i tone: kao na Đuričićevim fotografijama – u jesenje poplave i magle, ili u ljetnju žeđ... Odnosno, Cetinje je Crnoj Gori odavno postalo „pretijesno“, pa samim tim i bez potrebne moderne vizije i razvojne sinergije cetinjskih i crnogorskih nacionalnih i državnih institucija. Patetično mu je namijenjena sudbina „grada muzeja“, i kao da je tim zapečaćena njegova sudbina – što se vrlo konkretno i dokumentovano vidi iz zbornika Đuričićevih fotografija.

Uzajamna i efikasna, funkcionalna i metodološka povezanost Cetinja i Crne Gore mora da bude uspostavljena, jer je iluzorno da Cetinje može samostalno – ekonomski i intelektualno – da se reorganizuje i opstane kao realna crnogorska potreba, kao njen prioritetni kulturni i duhovni centar. Cetinje ne može bez Crne Gore, kao što i Crna Gora bez suštinski utkanih vrijednosti klasičnog Cetinja – postaje crnogorski surogat. Što bi ostalo bez Cetinja kao duhovnog i opstojnog centra, sa kojeg je, između ostalog, cetinjski i crnogorski svetitelj vladika Petar I pisao prve zakone, i svoje nenadmašne epistole, zatim mirio i ujedinjavao Crnogorce – i branio krstom i krvlju to golo crnogorsko kamenje, ali i svakim svojim ostalim stavom – na nivou jedinstvene moralnosti: „Zaspite to golo kamenje zlatom, i onda nećete uspjeti da me kupite“... Ovđe je i Njegoš spoznao i razvio antičku dimenziju svoje filozofije, a takođe je i Marko Miljanov (ispod aure sveprisutnog Cetinja) – ovjekovječio crnogorsku etiku čojstva i junaštva...

Cetinju, kao neprolaznoj crnogorskoj društvenoj i istorijskoj vrlini, zahvaljujući knjizi izabranih fotografija iz Albuma Krsta Đuričića, moći će indirektno da priđu, prelistavaju i preražuju svi zainteresovani: posebno cetinjski naraštaji, naši savremenici, i potomci, kao i ostala domaća i šira javnost. Za ovo izdanje veoma zaslužni Vesko Pejović (dijelom pomagan od strane Luke Lagatora, prešednika Ogranka Matice crnogorske na Cetinju, i Marka Špadijera, generalnog sekretara Matice), mjesecima je bukvalno rudario kroz ovu ogromnu građu. Odabrao je pretpostavljenu količinu fotografija, uglavnom po svom kulturnom senzibilitetu i ošjećaju prioriteta. A onda njegova mukotrpana i brojna pojedinačna konsultovanja i preispitivanja, i istraživanja tekuće štampe („Cetinjski list“, „Pobjeda“, „Obodin“), kao i literature o Cetinju – da bi fotografije bile sigurno locirane i pouzdano vremenski određene, a ličnosti na njima, i drugi pojedinačni detalji, prepoznati i dešifrovani: kako bi svaku fotografiju pratila provjerena i što pouzdanija legenda.

O uspjehnosti kreacije „grafičko oblikovanje“ profesorke Ane Matić suvišno je tražiti riječi. Buće ubjedljivije – imati knjigu u rukama, i lagano se predati njenom sadržaju. Za Cetinjane, prije svega, pretpostavljam da će ova knjiga biti interesantna – na nivou lične i porodične znatiželje, ali i osnovane potrebe: zbog potpunije komunikacije sa sopstvenom stvarnošću.

Da bi ovo izdanje i metodološki bilo na nivou ukupnog izazova, građa je razvrstana u nekoliko poglavlja: *Predgovor* je napisao Marko Špadijer, a zatim slijedi cjelina *Gradski ambijent*, sa više podgrupa (Istorijsko jezgro Cetinja, Nova varoš i periferija, Izgradnja, Snijeg). Narednim poglavljem *Život grada* (locirane su izabrane fotografije sa Opštim motivima, zatim slijede Poplave, pa posebni Događaji, Lovćen i Sport). Posebno je izdvojena rubrika *Zanimljivosti*, sa izvjesnim brojem ambijentalno atraktivnih, etno-kulturno i socio-ekonomski specifičnih i posebno uspjelih fotografija. Kraj ove (kako bi se neki izrazili – voluminozne knjige: veličine 30 x 25 cm, na kvalitetnom papiru, u tvrdom povezu, i perfektnoj grafičkoj produkciji) – rezervisan je za *Pogovor* priređivača i urednika Veska Pejovića, koji je (za kraj knjige) sastavio i autorsku bilješku *O Krstu Đuričiću*.

Čedomir Drašković

Cetinje na fotografijama između 1950-1980

Izložbu *Cetinje između 1950-1980* čine dvije stotine fotografija iz fonda Krsta Đuričića, u izboru i po koncepciji Veska Pejovića.

Ova izložba i knjiga, su skroman prilog Matice crnogorske istoriji Cetinja, kojim smo željeli da podstaknemo kulturu šecanja.

Izložba prikazuje intimni svijet običnih ljudi u javnom ambijentu grada, bez uljepšavanja i retuširanja. Jedino snijeg pretvara Cetinje u bajku nadrealne bjeline. Nema patetike i opsjednutosti prošlišću, a događaji su foto-zapisi o trenutku. U stvari, to je panorama trenutaka o tridesetogodišnjem traganju za novim identitetom. Doba koje se završilo prije trideset godina. Kratko vrijeme za istoriju, a dugo za ljudsko pamćenje.

Izložba predstavlja jednu cetinjsku priču iz prošlog vijeka.

Kako se to danas kaže – urbanu priču u slikama.

Kao sve cetinjske priče i ova je opora, šetna i nostalgična.

Na fotografijama koje su izložene videćete Cetinje kojeg više nema.

To je Cetinje uspomena. Vizuelno podšecanje na prolaznost.

Fotografija je tren života u pokretu, uhvaćenog u zamku statičnosti. Neponovljiva kao dokumenat i bogata simbolima.

Ja se neću upuštati u dešifrovanje simbola, jer to pripada doživljaju svakog posetioca.

Fotografije na izložbi izazvaće šecanje onih koji pamte ove pejzaže i ljude, a mladima se pruža mogućnost poređenja sa ambijentom na koji su se navikli.

Krstu Đuričiću, smo zahvalni što je izabrao fotografiju kao sredstvo da iskaže poštovanje prema Cetinju i što je njegova ljubav za ovaj grad bila duga i postojana.

Ova izložba je znak pažnje i poštovanja za njegov rad.

Večeras bih se podsetio jednog kurioziteta vezanog za ovog tihog čovjeka koji je prije tačno četrdeset godina, kao službenik Vojnog odsijeka, pomogao da se Dadu Đuriću, našem velikom slikaru, koji je tada a i danas živi u Parizu, izbriše

sa kartona prijetnja zatvorom zbog neodazivanja vojnom pozivu, i tako je mogao da primi Trinaestojulsku nagradu i bez strijepnje dolazi u svoju zemlju.

Dugujemo zahvalnost Vesku Pejoviću, entuzijasti iz Lovćenske ulice. Bez njegove pasinairane predanosti da otkrije i prezentira sve što se tiče Cetinja, pa i ovu dragocjenu zbirku fotografija, bili bismo siromašniji.

Momci iz menadžmenta Prijestonice i sam gradonačelnik ošetili su važnost ovog posla Matice crnogorske za održavanje duha Cetinja, a hvala i vama, građanima, koji nas u tome ohrabrujete.

Uostalom, dok je Cetinjana neće umrijeti duh Cetinja.

Marko Špadijer

* * *

Povodom petog takmičarskog Festivala mediteranskog teatra u Tivtu, stogodišnjice osnivanja državnog teatra u Crnoj Gori, podsećanja na teatarske početke i tradiciju u Boki Kotorskoj i desetogodišnjice profesionalne produkcije tivatskog Centra za kulturu, Matica crnogorska Ogranak Tivat organizuje predavanje „Istorijat teatra u Crnoj Gori“.

L. B.

U traganju za domom

Dragan Nikolić (Nikšić, Ozrinići 1933. – Skoplje 2006.), crnogorski književnik, novinar i publicista, sa svojim bratom Živkom koautor scenarija za filmove „U ime naroda“ i „Iskušavanje Đavola“, za sobom je ostavio vrijedan književni opus: *Crnogorsku trilogiju* koju sačinjavaju romani „Kuće“, „Ulište“ i „Dim“. Riječ je o autoru koji pripada onim crnogorskim intelektualcima i umjetnicima koji su sticajem životnih okolnosti živjeli izvan Crne Gore, i u drugim sredinama se ostvarivali, ali koji nikada nijesu prekidali žive, stvaralačke veze sa svojom domovinom i bili uvijek blagonaklono zainteresovani za njenu budućnost i sudbinu. Zabrinjava činjenica da se o djelu i stvaralaštvu ovog značajnog crnogorskog pisca danas malo govori i piše u javnom diskursu Crne Gore, a takođe je pitanje da li su njegove knjige predmet proučavanja na katedri za crnogorsku književnost? Nažalost, u tome nije jedini. Značajnih crnogorskih pisaca kojima smo kao kultura dužni više pažnje, i napokon objavljivanje sabranih djela – ima još. Čedo Vulević, na primjer. Zbog te, skoro poslovične, nezainteresovanosti naših radnika u kulturi za vrijednosti nacionalne književnosti, moglo bi nam se uskoro dogoditi da mnoga značajna djela crnogorskih stvaralaca polako nestanu iz čitalačkog obzorja, jer niko od izdavača ne osjeća potrebu da ih ponovo objavljuje i time čini dostupnim za nova čitanja i tumačenja. Bilo bi lijepo kada bi razlog takvom odnosu izdavača prema našim starijim piscima bila kombinacija lijenosti i neznanja, jer tu nekakvog

lijeka ima. Teškoće nastaju kada postanemo svjesni da je razlog mučno i nevoljno oslobađanje tereta kolonizovane svijesti u kojoj je još uvijek sve ono što je crnogorsko bezvrijedno i provincijalno, nedostojno čitalačke pažnje i naučnog proučavanja. Uostalom, koji god razlozi bili – mi smo na gubitku! A o razmjerama tog gubitka, do svijesti se, po pravilu, dolazi suviše dockan, kada je svaka mogućnost popravke odavno isključena.

Dragan Nikolić je već svojom ranom prozom, koju je objavljivao u crnogorskoj periodici i novinama sredinom šezdesetih godina prošlog vijeka, skrenuo na sebe pažnju ozbiljnih kritičara i čitalačke publike u Crnoj Gori. Njegova prva knjiga „Spasenje“ objavljena je u „Grafičkom zavodu“ Titograd 1968. godine, zatim kod istog izdavača roman „Dim“ 1971. godine. Dok je njegov sljedeći roman „Kuće“, 1982. godine uvršten u antologijsku biblioteku crnogorske književnosti „Luča“. A roman „Ulište“ objavljen je u „Pobjedi“ 1986. godine. Pred kraj života, autor je pripremio konačnu verziju svoja tri ključna romana za štampu, i taj rukopis predao je Matici crnogorskoj za objavljivanje pod jedinstvenim naslovom *Crnogorska trilogija*.

U pozadini Nikolićeve proze, kao njen snažan motivacioni lokus, postoji jasno uočljiva potreba autora da književnim sredstvima odgovori na jedno od najprisutnijih pitanja u literaturi XX vijeka, literaturi koja je temeljno obilježena iskustvom ljudskog života kojemu zavičaj nedostaje, a to pitanje je razarajuće u svojoj jednostavnosti – gdje je čovjeku, zapravo, dom? I zaista, gdje se to mjesto potpune izmirenosti čovjeka i svijeta uopšte nalazi? Pod pretpostavkom da je žuđeni dom neka vrsta geografskog toposa koji se lako može identifikovati na karti, i za čije otkrivanje nijesu potrebni dodatni hermeneutički naponi, dovoljno je izgovoriti ime zemlje ili grada, i odgovor je dat. Međutim, ukoliko je dom autentično mjesto čovjekove slobode, zajednica dostojanstvenih pojedinaca koji brižljivo čuvaju moralni poredak radi što potpunijeg ispoljavanja ljudskog spontaniteta u najrazličitijim sferama njegovog potvrđivanja – onda se pitanje o domu mora postaviti izvan bilo kakve kartografske preciznosti i banalne jednoznačnosti, te nužno postaje predmet drugačije vrste traganja.

Crna Gora i njena dvadesetovjekovna istorija, u Nikolićevoj trilogiji u stvari su glavni junaci književno-umjetničkog djela. I to istorija shvaćena u Ničeovom smislu „kao bremeniti višak“ koji nemilosrdno pritiska ljude i ne dopušta im da dovrše započeti proces individuacije, da napokon stanu na svoje noge i preuzmu odgovornost za vlastite živote. Junaci u trilogiji, iako su veoma uspješno književnim sredstvima individualizirani, u suštini su tek nemoćni „potomci“, tek beživotne lutke jedne velike naracije koja iracionalno upravlja njihovim sudbinama. Oni uistinu žive vlastite živote tek u onoj mjeri koliko potvrđuju i nastavljaju

sjećanje na nekadašnju „slavu“ svojih predaka. Izvan ontologizovane priče o prošlosti „kuće“ kojoj pripadaju, a koja je uvijek bez mrlje i čista, oni realno ne postoje. Na užas, tako razumljenog identiteta: čovjeka ne čini samo prošlost u predanju kojeg se sjeća, ne čini ga samo ni sadašnjost koju živi, već čovjeka i njegov identitet određuje i budućnost kojoj stremlji, ništa manje; ako ne i mnogo više od prošlosti i sadašnjosti?! Traumatične lezije, koje na dušama likova neizbrisivo utiskuje dominacija porodične mitologije, u trilogiji olikotvorena u metafori „kuće“, onemogućavaju duhovno sazrijevanje, zbog čega likovi ostaju patološki zarobljenici epskog fantazma o prošlosti. Što, naravno, ne znači da se zbog toga loše osjećaju. Naprotiv, veoma su zadovoljni sobom. U mjeri da su vlastito osjećanje ponosa i nadmoći u odnosu na „drugost“ spremni čak braniti i svakovrsnim zločinom. U čemu se, opet, ne ogleda ništa drugo do strah pred opasnošću da njihov način života bude doveden u pitanje i time bespovratno ugrožen. Autor u nekoliko značajnih momenata trilogije uobličava otvorenu pobunu pojedinih likova protiv „kuće“: bilo da je riječ o ljubavi koja nema imprimatur sredine, ili o ideologiji „novog i boljeg svijeta“ koja zahtijeva poštovanje svih članova zajednice... Međutim, niti jedna od tih pobuna ne uspijeva, sve one okončavaju ili smrću pobunjenika, ili njegovim besprizornim bjekstvom iz zajednice, i docnijim pokajničkim povratkom u okrilje ognjišta, ili jednostavnim posrnućem u bolest i ludilo. Metafora „kuće“, kao metastazirano breme viška istorije, koja nije apsorbirana i pretvorena u gradivni materijal za neke nove vrijednosti, izgleda poput starozavjetnog Moloha, kojemu je brada masna od krvi, dok iz usta mu bije zadah truleži, ali je, unatoč svemu, u njegovom zagrljaju bar toplo...

Još jedan, ne manje poguban, izvor traumatičnih lezija predstavlja ideološki sukobi XX vijeka koji su se u političkoj istoriji Crne Gore posebno oštro ispoljavali. Osobenom kompozicijom romaneskne cjeline, koja počiva na ukrštanju različitih narativnih tokova, Nikolić uspijeva da teške političke lomove i krvave ideološke raspre među Crnogorcima predstavi kao jednu živu, nezacjeljenu ranu koja se lako otvara i koja uvijek može poslužiti, a često i služi, kao povod ili opravdanje za nova krvoprolića. Prvi svjetski rat, gubitak države, komitski otpor, progoni neistomišljenika, potpuna izgubljenost ljudi u jednom uzburkanom i nesigurnom vremenu, zatim Drugi svjetski rat, nemilosrdni obračuni „oficira i komesara“ kako autor naziva predstavnike dva suprotstavljena pokreta u Crnoj Gori, „lijeva skretanja“, konačna pobjeda partizanskog pokreta, kolektivizacija, „obnova zemlje i izgradnja novog čovjeka“, Goli otok... Sve jedan istorijski žrtvanje za drugim, koji nemilosrdno melju ljudske sudbine, a da niko od učesnika ne može biti siguran kako načinjeni politički izbor koji danas spasava glavu, već sutra neće biti dovoljan razlog da se bez glave ostane. A što je posebno značajno,

autor ne otvara prostor za moguću katarzu svojih likova, tako da na jedan perverznan način i element tragičkog izostaje. Oni koji propituju vlastite postupke i donijete odluke zbog osjećanja krivice koji im je nametnut od strane zajednice, u stvari nijesu ništa loše uradili, dok pravi zločinci žive mirne savjesti, umiru spokojno u poodmakloj dobi, do zadnje ure vjerujući kako je njihov zločin junačko djelo izuzetne vrijednosti. Što je moguće samo u svijetu bez bogova koji bi kaznili hbris, ili u svijetu paganizovanog hrišćanstva, kakav je dominantno sumorni svijet Nikolićeve trilogije, jer u njemu istorija i politika zauzimaju mjesto religije, još na posebno izokrenuti način „soteriološki“ djelujući u njeno ime.

Nikolić je u svojim romanima vješto koristio moderne narativne strategije i postupke, često obogaćujući osnovni pripovjedački tok esejističkim ekskursima nezabilaznim za potpunije razumijevanje djela. Autoru nije strano umetanje folklorne građe u umjetničko tkivo romana, ali to uvijek čini u mjeri koja ne ugrožava osnovnu estetsku zamisao. Vrijednost *Trilogije* ogleda se i u jeziku kojim je napisana, crnogorski jezik Nikolićeve proze je dinamičan i zvukovno bogat, toliko fleksibilan da s lakoćom oživljava umjetničke slike jednog nestajućeg svijeta prošlosti, i doprinosi ostvarenju postavljenog umjetničkog cilja. *Crnogorska trilogija* je djelo koje od svog čitaoca zahtijeva ozbiljnu koncentraciju, jer su i saznanja koja nam saopštava ozbiljna. Nikolić je uspio u svojoj *Trilogiji* da u pitanje dovede najmučnije crnogorske mitove i stereotipe, i da čitaoca pozove na hermeneutički napor njihove razgradnje. Napor, koji ne ostaje bez nagrade.

Dragan Radulović

***Crnogorska trilogija* Dragana Nikolića**

Pred nama je *Crnogorska trilogija* Dragana Nikolića, romani *Kuće*, *Ulište* i *Dim* u izdanju Matice Crnogorske. Djelo izuzetnog čovjeka i stvaraoca kojeg nije interesovao huk taštine vremena, dnevna slava i scena za promenu ljudskih sujeta. Prelazio je svoje puteve saznanja i stvaranja, otvoreno i sa dobrim namjerama prihvaćao intelektualne i životne izazove i smještao ih u spoznajni i moralni univerzum. Duh mu je bio u Crnoj Gori iako je još u mladosti otišao iz nje. Ta neraskidiva emotivna i sazajna nit sa rodnim tlom i kućnim šljemenom gonila ga je da traži ključ za protivjeća egzistencije, prošlost i stvarnost svoje domovine. Ova trilogija je plod tog stvaralačkog putovanja.

Crnogorska trilogija je ispovijest, mentalno i sazajno putovanje kroz vrijeme, iskustvo, sistem vrijednosti, istoriju i predanje, mit i stvarnost, traženje smisla kao tačke oslonca. Tu je pobuna, odlazak sa ognjišta, traganje za boljim mjestom, društvom i vremenom, spoznaja realnosti života i njegovih skrivenih zakona i suočavanje sa samim sobom, zabludama i nerealnim očekivanjima. Nalaženje uporišta u sebi, sopstvenom dostojanstvu, vraćanje smislu svoje kuće, ulišta i zemlje, koja je sukob kontrasta i negostoljubljivo mjesto za život, ali za njega jedino, jer samo tamo je ukorijenjen u vremenu, prostoru i ljudskoj zajednici. Moderna faustovska avantura i preispitivanje uporišnih tačaka crnogorskog realnog i imaginarnog svijeta.

Nikolićevo djelo je u suštini pobuna protiv laži, otuđenja i smrti Čovjeka. Otpor manipulaciji i društvenim eksperimentima, zločinima koji su obilježili crnogorsku stvarnost XX vijeka. U narodima koji su imali drugačije iskustvo slobode možda taj društveni inženjering nije odmah prepoznat kao *plan zlih sila*, ali u Crnoj Gori koja ima tradiciju viševjekovne samoizgradnje kroz ideju slobode to se odmah identifikuje kao nešto strano humanom postupku i kraj vremena u kom postoje ljudski orjentiri. Zato se junaci ovog djela pitaju otkud nekome pravo da im uzme ono što ih je vazda činilo čovjekom, kakvi su to ljudi i vlast koji im ništa ne priz-

naju: ni zasluge, ni ratove, ni pogibiju, niti do njihovih navika, običaja i karaktera drže. Kakvo je to dobro u koje ih na silu ugone?

Ideologije su ljudsku bit stavile u drugi plan, glavno je bilo opravdati zločin i prevaru na putu moći, koja je, opet, vodila u zločin i dehumanizaciju. U svakom historijskom vremenu je bilo zločina ali nikad ovako nijesu zaklanjani i licemjerno pravdali ideološkim konceptima o dobrobiti, srećnoj budućnosti i spasu opštih vrijednosti, dobrom za čovjeka, narod, pa i cijelo čovječanstvo.

Pred nama je u svoj bestidnosti ogoljen svijet koji vode mentalno i karakterno nestabilni ljudi koji žive u budućnosti zamišljenoj po njihovoj mjeri, prave programe i planove, anticipiraju budućnost ne znajući šta će u sadašnjosti. Takva zbilja nema sadašnjosti, još manje svijetlu budućnost. Izgubljeno je središte, vidimo hipertrofiju niskih oblika duha.

Nekad u vrijeme krvavih obračuna, eksplozije strasti i želje za osvetom, odnos među ljudima nije gubio humanu stranu, protivnici su se trudili da steknu međusobno poštovanje i sačuvaju svoje ime i kod neprijatelja. Bojno polje je bilo područje đe se kalila i provjeravala čovječnost. Otud radikalna teza jednog junaka da je *život vrijedan samo tamo đe se ljudi oko smrti grabe!* Mnoge krvave stranice stalnog sukoba na crnogorsko-turskoj granici Vasiljevića i Elezovića završavaju pomirenjem i razumijevanjem, antičkim katarzičnim činom na kraju jednog vremena. U XX vijeku, vijeku ideologija, *oficira i komesara, klika i partija*, kako autor zove to novo doba, toga nema ni među braćom ni među istomišljenicima. Postoji samo žeđ za vlašću i opčinjenost zlom, sumnja, tortura, slijepa poslušnost.

Religija progresa u koju se svi kunu je u biti religija smrti. Obećano carstvo božje na zemlji je Mefistova podvala, grdna maskarada đe se svi lažno predstavljaju. *Umjesto jednakosti, bratstva i slobode otkriše se novi oblici nejednakosti i međusobne mržnje.* Čovjek se strovalio u predmetni svijet koji ga okružuje, *dogorijeva pred negacijom vlastite slike.* Došlo je posljednje vrijeme u kom horde marširaju pod zastavom smrti i beznađa, mržnje i terora. Parola *živjela smrt* i crna zastava s mrtvačkom glavom isticani su kao zaštitni znak usrećiteljskih ideologija modernog doba.

Nikolićeva trilogija je istinito svjedočanstvo tog procesa dehumanizacije, globalnog po suštini a specifičnog u realizaciji. To je demonska igra na zemlji okrenutoj od sunca, u Nikolićevom djelu često *crnog sunca*. Gubitak središta u životu uzrokovao je gubiak ustaljenog kosmičkog reda, a to pokreće mijene na zemlji koje je čine neprijateljskom za čovjeka.

Odlazak od kuće i iz ulišta je pobuna, žeđ za ljudskijim, naivno traganje za smislom i predjelima sreće, obećanom zemljom. Potraga za ravnotežom, uspjehom, središtem, samorealizacijom. Iskustvo na tom putu donosi saznanja da je cilj nedostižan, postoji

samo traganje u kom se vremena i prostori miješaju, gubi se kontinuitet, nema reda koji, možda, nikad nije ni postajao; ljudske sile su nejake i na kraju čovjek ne može ni u šta biti siguran.

Crnogorska trilogija je djelo širokog stvaralačkog zamaha i spoznajnog dosega izatkano od mnoštva tokova, planova, nagovještaja, slutnji i saznanja, svijesti o ljudskoj ograničenosti, nemoći da se nađe obaćana zemlja i pogubnosti ideja koje vode do nje. Sve je fluidno, fantazmagorično, nestalno.

Nikolićevi romani su zavještanje, stvaralačka ispovijest pisana u rasponu od krajnje lirskog tona do svevrenenih konstatacija o životu i vrijednostima koji ne ostavljaju mjesta raspravi, kazane tonom starozavjetnog propovjednika. To je kondenzovano saznanje stečeno na višedecenijskom traganju za smislom i uporištem i svjedočanstvo o autorovom iskušenju na tom putu. Putu dobrovoljnog izgnanika kojeg je svijet mamio, „*jer tada nijesam znao da izvan Crne Gore nema pravog života*“ – saznanje je naratora koje je u biti autobiografsko uporište. *Čovjek može da uspije, ali umjesto duše naći će prazninu... Bez svoga mjesta pod suncem bićemo očajni gubitnici... ..Izgubljeni su svi koji su daleko od onoga što vole...* slučajno su odabrani fragmenti iseljeničke elegije u *Crnogorskoj trilogiji*.

Zašto je tako? Zato, jer *onaj koji jednom ode ne može se vratiti*. Istina mnogoznačna, poznata svim kulturama i tradicijama, uvijek nova i izazovna. Jednačina koju svako pokoljenje rješava. U ovom djelu autor je često provjerava, ponekad opsesivno kao da želi napraviti krug kroz nepoznate predjele sna i zbilje i vratiti se na početnu poziciju. Ona u sebi krije neiscrpan stvaralački potencijal, ali je i izvoriste pesimističke koncepcije života i bolnog saznanja o nemoći i uzaludnosti traganja iz pozicije postavljenog cilja, ukoliko samo traganje nije cilj. Ovo saznanje je temeljno polazište Nikolićeve poetike.

Ko jednom ode, od sebe ode i više nikad isti ne može da bude... Daleki i crni ko-rjen, ukopan u ognjišta, za nama se vuče, da bi bili usamljeniji i nesrećniji. Ta usamljenost i trag sa ognjišta otaca koji ga svuda prati u traženju puta za povratak, rješavanje kvadrature crnogorskog kruga, stvorili su osobeno djelo koje je pred nama: samosvojno, iskreno i ljudski čestito i nadmoćno.

Rješenja crnogorske jednačine života ni u pojedinačnim primjerima ne ostavljaju prostora za prigovor. Ogrješenje o istinu jednom spoznatih principa čovječnosti i dostojanstva grijeh je koga ne iskupljuju prijašnja dobra djela. Zato Crnogorcima nema povratka ispod Skadra jer su otišli tamo kuda nije vodio *njihov* put. Vidimo besmisao skadarskog rata u funkciji održanja potrošene vlasti i demagogiju Nikolinog dvora. Rat u kom su nalagane čete Crnogoraca, uspavanih u staroj slavi i pretvorenih u poslušnike koji sami kastigaju one koji su se odvažili da vide i kažu istinu. Umjesto slavnog rata i obnove neke stare, uz gusle projektovane slave,

počeo je rat sramote i izguba. *Prevareni i očajni, išli su nasumice, gladni i žedni, da što prije izginu. Smrt je bila izbavljenje. Umirali su i kasnije jer su videli u sebi istinu s onu stranu života o kojoj živ stvor ne smije ništa da zna.* Izgubili su nadu i smisao kad su videli sopstvenu sramotu. *Čovjek nikad ne umire prije istine, presuda je koja nikoga ne može zaobići.*

De je mogućnost obnove i usredištenja? Iskustvo sa iskušeničkih putovanja kroz vrijeme, prostor i istoriju autora i njegovih junaka govori: svoju istinu ćemo naći samo tamo de možemo postaviti koordinatni sistem u kom vidimo suštinu i trag vlastitog bića, u svojoj kući, u ulištu, u svojoj zemlji. To je isto ono što je tako jezgroviti formulisao Draganov brat Živko, koji mi je u više navrata, nemoćno šireći ruke, govorio: *Vjeruj mi da ja bez ove naše svjetlosti ništa ne vidim niti išta mogu da radim, niti umijem da živim.*

Kućni prag, ognjište otaca, ulište svoga roda i domovinu, a onda i sebe, treba prihvatiti bez idealizovanja i čovjek mora govoriti istinu. *Crnu Goru i nas, ni kad smo u njoj ni kad smo daleko od nje, neće spasiti uljepšavanje. Uljepšavanjem se zlo čini i nama i njoj, uljepšano zlo, u njoj i nama, gore je...Život ovde nije ništa drugo nego čuvanje obraza, razuma i glasa, podnošenje sebe i drugih, oni koji to ne mogu, ništa su...*

Svome vremenu ne treba dati da propane, zavjetna je Nikolićeva misao, pročišćena iskušanjima života, saznanjem i emocijama. Svaki pojedinac je odgovoran za sudbinu svoga vremena, ličnog i opšteg, jer uvijek ima obavezu i mogućnost da brani svoje dostojanstvo. Čovjek ne smije da se pušti poniženju, to svakom treba da bude jasno- glavni junak svodi svoj bilans na kraju romana *Dim*. Kad otkrijemo utočište u sebi počecemo se vraćati na put istine i slobode.

Novica Samardžić

<i>Učesnici</i>	
Andrijašević Živko	Jovović Vasilj
Banjević Branko	Marković Čedomir
Borozan Branislav	Radonjić Radovan
Borozan Đorđije	Rastoder Šerbo
Čilikov Aleksandar	Rotković Radoslav
Čirgić Adnan	Šekularac Božidar
Drašković Čedomir	Šekularac Božidar
Folić Zvezdan	Špadijer Marko
	Zeković Sreten Čeno

Crnojevići - značaj za crnogorsku državu i kulturu

Sedma generacija dinasta Crnojevića nestala je s političke scene 1530. godine. Počinjali su uobičajeno – kao izuzetno robusni predstavnici svoje epohe, feudalizma, ali u „mediteranskom ozračju“ stasavali su kao humanističke ličnosti i državotvorci modernoga kova – renesansni plemići. Nalazeći se u nemilosrdnome okruženju, između Osmanlija i Mlečana, bosanskoga bana i srpskih despota (i drugih jednako ratobornih i ambicioznih feudalaca iz sušedstva), odvažni i civilizovani Crnojevići bili su preteče novoga doba! Stvarali su državu: *stvarali su i razvijali kolektivnu svijest Crnogoraca!* Podizali su i nove gradove, gradili dvorove, podizali crkve i manastire – i prvi na Balkanu a drugi u Slovenstvu (dvije godine poslije Krakova), i trideset osam godina poslije Gutenberga na Cetinju štampali „dušespasne knjige“! Da „crkve ispune knjigama“, da duh narodni konsoliduju i usmjere mu budućnost. Državnu administraciju organizuju po uzoru na srpskoga cara Dušana i u Državnoj kancelariji rade poznati pisari i prepisivači (knjiga) – logoteti i jazidžije, pa čak i naši prvi književni poslenici (npr. Nikola Kosijer – Popović). Čini se da su na tim poslovima radili i kasnije značajni štampari Makarije „ot Črnije Gori“ i Pahomije „ot Rijeke“, kojima je s uspješnog manuskripta i ksilografije relativno lako bilo da ovladaju tehnikom štampanja pokretnim slovima.

Crnojevići znalački i vrlo svjesno uspostavljaju crnogorski kulturni sistem vrijednosti i zbog toga je njihova istorijska, kulturna, i pojedinačna veličina ogromna

i svevremena. To nije građa za pojednostavljenu priču o crnogorskom identitetu, već stvaralačka sinteza ka složenome društvenom organizmu.

Crna Gora, nažalost, tradicionalno nije formirala svoje stručnjake i nije imala izgrađene profesionalce koji bi se odgovorno i predano posvetili istraživanjima crnogorske prošlosti u ustanovama i institucijama osmanske kulture, kao god i mletačke i italijanske – što je svakako bilo prioritarno za našu raniju povijest. Ni organizator ovoga naučnog skupa: *Crnojevići i njihov značaj za crnogorsku državu i kulturu* nema iluzija da će u njegovim konačnim rezultatima biti znatnijeg novog sadržaja, koji bi nastao prije svega na osnovu novih i našoj naučnoj javnosti nepoznatih primarnih, arhivskih i dokumentacionih sadržaja. Međutim, kad je crnogorska kultura i nauka u pitanju, i ukupni kvalitet društvenog i duhovnog organizovanja, smatramo da to – u ovome trenutku – nije od prioritarnoga i apsolutnoga značaja. Za uspješan sistemski poredak stvari i civilizacijski koherentan odnos vodećih društvenih subjekata – *neophodno je izvršiti kritičku valorizaciju, i vrijednosno sistematizovanje naše kulturne i ukupne povijesti*. Moderni kulturni model mora biti oslobođen balasta XIX vijeka, i njegove klero-izvorne i guslarske patetike! To tzv. prosijavanje crnogorskog sistema kulturne vrijednosti složen je i dugoročan proces, koji za budući kvalitet ukupne nam duhovnosti – zdravom esencijom znanja treba da „hrani“ procese vaspitanja i obrazovanja, kako bi se presudno uticalo na ukupno formiranje ličnosti...

Iako je imao ambiciju da u rad simpozija o Crnojevićima uključi i strane naučne istraživače, prije svega turske i italijanske, organizator je mogao da računa samo na domaće autore. Dr Božidar Šekularac učestvovao je sa referatom *Crnojevići u izvornoj građi*, a dr Živko Andrijašević s radom *Crnojevići u crnogorskoj historiografiji i ideologiji XIX vijeka*. Dr Čedomir Marković o *Graditeljskoj baštini Crnojevića*. Branislav-Bane Borozan eksplicirao je *O jednoj gravuri iz „Oktoiha“ Crnojevića* (i održao posebno predavanje, s pratećom projekcijom *Virtualna rekonstrukcija Crnojevića manastira na Ćipuru*). Dr Đorđe Borozan podnio je referat *Prvi Crnojevići s posebnim osvrtom na Stefanicu, utemeljivača dinastije*, a dr Radovan Radonjić bavio se *Političkim nasljeđem Crnojevića*. Dr Zvezdan Folić obrazlagao je *Samosvojnost Cetinjske mitropolije*, a dr Adnan Ćirgić ukazao na *Crnojevića štampariju i njena izdanja u svjetlosti dosadašnjih filoloških istraživanja*.

Kratak osvrt na proces islamizacije u Crnoj Gori XV-XIX vijek naslov je rada dr Šerba Rastodera, a tema dr Radoslava Rotkovića usmjerena je na *Istorijsko i neistorijsko u pjesmi Ženidba Maksima Crnojevića*. Sreten-Čeno Zeković *O jednom pokušaju krivotvorenja imena jezika Testamenta Đurđa Crnojevića*, a mr Čedomir Drašković participirao je na temu *Feudalni vjerski relikti u politizovanju života Srpske crkve u Crnoj Gori*, dok dr Vukić Pulević i Novica Samardžić

konkretno – o *Crnojevićima u crnogorskoj toponimiji*. Aleksandar - Saša Samarđžić govori o *Porodičnoj i dinastičkoj heraldici Crnojevića*, mr Predrag Malbaša *O lokaciji Crnojevića štamparije*, Marijan-Mašo Miljić *O Crnojevićima - u poimanju i stavu Petrovića-Njegoša* i Aleksandar Čilikov *Umjetnička kultura u doba Crnojevića*.

Na skupu su govorili zvaničnici Matice: Branko Banjević, predsjednik i Marko Špađijer, generalni sekretar.

Ovaj naučni skup održan je na Lovćenu, na Ivanovim koritima 09. i 10. septembra 2010. godine. Uspješni domaćin Skupa bila je JU „Lovćen-Bečići“ – s direktorom Sretom Mrvaljevićem.

Čedomir Drašković

Napomena: radovi sa Skupa su objavljeni u zborniku Crnojevići

Sve se događa u jeziku

Književni rad Borislava Jovanovića bilježe raznorodna djela: pjesme, knjige za djecu, romani, ali on se profilisao kao jedan od najagilnijih pratilaca i tumača novije crnogorske književnosti. Posljednjih nekoliko decenija on pomno prati crnogorsku izdavačku djelatnost kojom je označena, kako ističe, nova epoha „nacionalne svijesti i samobitnosti Crnogoraca.“ Piše o reprezentativnim predstavnicima savremene crnogorske književnosti, a pažnju je posebno usmjerio na mlade izdavače oličene u takozvanom novom književnom talasu gdje najviše u zadocnjelom postmodernom maniru grupa mlađih pisaca okreće leđa tradicijskim varijantama i stereotipima uskočivši u prostor modernih poetičkih strujanja i urbaniteta. Zbog obima i kontinuiteta takvih tekstova dugo je bio najprepoznatljiviji Jovanovićev književnokritički ili esejistički rad iako je njegov književni angažman bio znatno širi.

Među tim Jovanovićevim radovima „u sjenci“ nalaze se i pjesme s kojima se situacija donekle mijenja zahvaljujući knjizi „Kenotaf“ za koju je dobio prestižnu nagradu „Risto Ratković.“ Pjesnička zbirka *Okivanje Tanatosa* („Plima“, Ulcinj 2009.), predstavlja neku vrstu njegovog pjesničko – životnog rezimea ili oporuke kao odraza samotnog sazvučja i sjetnih egzistencijalnih slojeva razvučenih na sve strane. Pjesnik u ovoj knjizi artikuliše postupak neizvjesnog pregovaranja sa samim sobom, sopstvenim unutrašnjim zakonima u odnosu na poredak okolnog svijeta.

Ujedno nas podsjeća da se sve događa u jeziku. I (raz)govor sa samim sobom kao hipersenzibilnim bićem, i sveprisutni nehaj okoline za njegova duhovna stanja, i susreti s dalekim, nejasnim i nepoznatim u stvarnosti i mašti, i tako redom. Uostalom, u jeziku postoje mnoge stvari koje nikada nijesu postojale izvan njega. Otuda pjesnik u uvodu knjige kaže: „Ako bi voskrsla cjelokupna jezička struktura svijeta, pretvarajući se u pjesničku znakovitost, možda bi smrt briznula u pokajnički plač.“ No, uviđajući neminovnu prolaznost svega postojećeg pjesnik cinično priziva smrt da vrijeme prolaznosti skрати i preduhitri i na taj način utiče na nešto čiji ishod ne može promijeniti. Riječ je o njenom prizivu kroz samoironijske komentare, sarkastične opservacije i cinične kaskade u pjesmama kao dramatičnim usudima života koji postaje moguć tek onda kada je želja za njim izbrisana i kada je sve sažeto u energiju koja isijava iz jezika. Dakle, pjesnik se smrti jedino može oduprijeti u stihovima, negdje između privida i suštine, riječima kao svojim najvažnijim nasljedstvom. Zato u pjesmi *Otkrivanje Tanatosa* klikuje: „Staviti na papir cio jezik i otići“ ...Pošto se, drugim riječima, ostvari u jeziku onda se može predati Tanatosu, po grčkoj mitologiji bogu smrti. U psihoanalizi, tanatos je volja za smrću kao antonim erosu, volji za životom. Tanatos, sam po sebi, ne zna za saosjećanje i milosrđe. Prema Frojdu, taj smrtni nagon tjera ljude da se upuštaju u rizične i destruktivne situacije i postupke.

Ovdje vidimo kako Jovanović poeziju doživljava kao opredmećenje određene filozofske perspektive, katkad kao sukob filozofskih i životnih koncepcija. On tu svodi svoje bilanse i zato je *Otkrivanje Tanatosa* posebno intimna knjiga. Pjesnici su obično ljudi koji riječima sve umiju ali realno malo toga mogu da promijene pa se, u tom smislu, i Jovanović predstavlja kao neko ko ne pokušava da mijenja stvari, već se zalaže za ubrzanje njihovog konačnog ishoda. Rezniran pomenu-tom prolaznošću svijeta pjesnik se kroz prizmu svojih pesimističkih vizura poigrava s neprikosvovenošću života kao pravrednote ljudskosti i besmrtnošću kao jednim od najvažnijih elemenata mitološke invencije.

„Obmanuto je moje sjećanje“ konstatuje pjesnik u izgledno zreloj ispovijednoj konotaciji. Taj glas raspršenog subjekta emituje usamljeničke misli, autoopservacije s različito iniciranim fragmentima, misli koje podstiču želju da se iščezne u beskraj. Svoje pjesničke naslage on sistematizuje neočekivanim refleksijama, ali i standardnim pjesničkim toposima. Koliko god se primicao tanatosu sve više ističe poetsku supstancijalnost svijeta čime se donekle mogu ublažiti teške misli a za svaku opservaciju o postojećem svijetu potrebno je ostati u njemu. Jovanović potvrđuje u jednom od svojih pjesničkih trejlara: „Vječno se bavim poezijom da ne bih utvrdio moju ogromnu nostalgiju za njom i njenu genijalnost da bude đe je.“

Okivanje Tanatosa umnogome je rezimirajuća knjiga melanholičnog posmatrača svijeta, pjesnika kojeg muči veliki nemir. On kao da jedva čeka neki povod za spuštanje zavjese na životnoj sceni koja ga je potpuno isrpila. Kako kaže: „Oduvijek su me zamarali ljudi kojima sam morao objašnjavati sebe. // A još više oni koji su šćeli da im ličim.“

Još su stari mudraci zapazili da onda kada se žalimo na život i sudbinu najbliži smo stvarnosti jer je najbolje opisujemo. Iznevjerena očekivanja od nje pjesnik imperativno ističe : „Ne mirujte mrtvi, živi ne znaju što čine.“

Jovanovićevi naizgled čudljivi stihovi ispunjeni i bojažljivim mislima sugerišu nam, pored ostalog, kako se u čovjekovom životu lako ne nazire kraj tegobnih sila koliko god se trudio da podstakne i ojača stvaralački zanos: „ Koliko sam na kraju zapalio poetskih vatri na mom tjelesnom / zgarištu. // I učinje mi se : ni jedna nije dogorjela.“

Okivanje Tanatosa svojim značajnim semantičkim opsegom posvećeno je svijetu u nestajanju ili nestalom svijetu. Sjećanje na njega u ovoj knjizi asocira na životnu i kreativnu stagnaciju, haotične životne varijante i indiferentnost prema varljivim vrijednostima. Budući, kako je već pomenuto, da je pjesnik hipersenzibilno biće, sugeriše nam kako ga, nakon svega, sada i tipina polako načinja.

Pošto smo svi, mimo svoje volje, bačeni u ogromni, divlji svijet prepušteni čudesnim silama, nepredvidivim putokazima i znakovima, svako ga doživljava na svoj način, različito se snalazi u njemu, preispituje i sabira životne učinke. To, uostalom, radi i Borislav Jovanović u pjesničkoj knjizi *Okivanje Tanatosa*.

Bogić Rakočević

Vino kao znak identiteta

Vino i vinova loza su univerzalna tema. Stara kao i sam ljudski rod. U rasponu od mita do moderne tehnologije, od poezije do biznisa, od intimnog užitka do bahanalija, vino neprestalno u uporedo teče sa ljudskom istorijom.

Jezik ljubitelja i poznavaoa vina širom svijeta, bez obzira na sve nijanse boje, ukusa, bukea, slasti, trpkosti, užitka, topline, strasti... razumljiv je svima.

Zašto se Matica crnogorska pojavljuje kao izdavač knjige o vinu, kada je ona pokret i institucija koja se bavi kulturom i identitetskim pitanjima?

Upravo zbog toga!

Vino nije samo opšta, svjetska priča, već i pouzdan znak identiteta. Svako vino je osobeno i zavisi od sorte loze, podneblja, tla, teroara, sunca, kulture gajenja loze, spremanja i pijenja vina. Jedno je nalik drugom, ali se i razlikuje. Bogatstvo je upravo u raznovrsnosti i različitosti.

Mediteranska Crna Gora i njeno vinarstvo pripadaju arealu Grčke i Rima. Izolacija i borba za preživljavanje Crne Gore, nedostatak spokoja za dugotrajno uzgajanje, kao i filoksera, pretvorili su vinogradarstvo kao poljoprivrednu granu u obradu okućnice i to pretežno na obalama Skadarskog jezera.

Uslovi života bili su previše surovi, da bi vino moglo da ih učini imućnim. Vino je bilo hrana uz posni kačamak. Ono malo tržišnog viška prodavano je na pazarima ili razmjenjivano u primorju za so i ulje.

Kada smo nešto mogli bolje uraditi, mislili smo da će nam industrija donijeti sreću.

Vino je uvijek u Crnoj Gori bilo simbol radosti i gostoprimstva. U Paštrovićima su na raskrsnici puteva stavljali bokal vina za putnika namjernika, a u Crmnici je domaćin, na početku slavskog objeda, prolivao kap crnog vina na tavaju, da se gosti ne bi ustručavali.

Kod nas junaci u pjesmama piju rujno vino, a kafanske bekrije uz vino zavode mlade krčmarice, ali vino, nažalost, nije postalo tema rafinirane anakreonske poetske obrade.

Sudbina vina slična je sudbini naroda. Loze, kao i narodi, su izukrštane. Sorte loze iz ovih regiona danas su u vinogradima širom svijeta. Prema DNK istraživanjima, crnogorska kratošija se odomacila u dolini Napa u Kaliforniji.

Crnogorska vina su, zahvaljujući kvalitetu i postojanosti, zadobila poštovanje i ljubav naših građana, koji ih rado piju i ponose se što su naša. Ta vina su stekla visoku reputaciju svuda đe su dospjela.

Vraćen je duh vinarstva u Crnu Goru. Zasluge za to imaju „Plantaže“, ali i brojni domaćini, privatnici koji sade nove vinograde, etiketiraju svoje boce, prodaju po marketima, izlažu na domaćim i međunarodnim sajmovima... Odomacili su se festivali i smotre vina. Na djelu je crnogorski vinski zanos.

Nadam se da je zauvijek došao mir i spokoj Crnoj Gori, pa se možemo posvetiti povećanju kulture vina. Treba valorizovati srećne okolnosti koje nam je priroda podarila, a tradiciju spretno utkati u moderan svjetski vinski menadžment.

U Evropu ćemo ući sa najvećim vinogradom u jednom komadu. Nadam se da ćemo koristiti vrijeme u evropskoj čekaonici da zasadimo mnogo novih čokota, prije nego ih prebroje briselski birokrate. Ako hoćemo da se Crna Gora šutra kazuje i kao zemlja vina, moramo se ravnati i mjeriti sa najboljima u svijetu.

Svetozar Savić, porijeklom opredijeljen, naučno utemeljen, pisac stručnih i popularnih članaka i knjiga o vinogradima i vinu, bio je predodređen da napravi jednu kapitalnu knjigu o vinu. Kao član prestižnih profesionalnih internacionalnih institucija za vino, on je autoritet za znalce i opsjenar za nas amatere.

Sa nama je dijelio entuzijazam u pripremi i izdavanju ove otmene knjige enciklopedijskog karaktera, čijom se grafičkom ljepotom bavio Dejan Stanić, i kojom otpočinje moderno crnogorsko enološko izdavaštvo.

Ovo je prilika da vam se zahvalim na prisustvu, javno čestitam Svetozaru Saviću u ime Matice crnogorske i najavim *Crnogorski vinski vodič* na engleskom jeziku, od istog autora i istog izdavača.

Marko Špadijer

Crnogorski jezik - istina i manipulacije

Osobita mi je čast što svoje prvo predavanje o crnogorskome jeziku ovoga tipa držim pred bokeškom, posebno kotorskom publikom. To ne kažem iz kakve učtivosti ili slatkorječivosti. Ta je čast utemeljena u činjenici da su upravo ovaj prostor i ljudi koji su ovđe živjeli i stvarali ili odavde potekli imali izuzetan značaj u razvoju crnogorske kulture i crnogorske pismenosti. U Kotoru je krajem XII vijeka nastalo čuveno *Miroslavljevo jevanđelje* (najvjerojatnije u dvorskoj kancelariji Nemanjića), koje se danas čuva izvan Crne Gore iako predstavlja najznačajniji spomenik pisan zetskom / crnogorskom redakcijom staroslovenskoga jezika. Za razliku od tadašnjih prilika u Kotoru i ondašnjoj Zeti, navodi se da je tzv. Vukanovo, odnosno Stefanovo jevanđelje sastavljeno u jednoj pećini kod grada Rasa. To jasno govori o različitim stepenima razvoja ondašnje crnogorske i srpske kulture. U Kotor će stići (oko 1330) i narudžba iz Mostara za prijepis *Divovoševa jevanđelja*. I u mnogo kasnijem periodu Kotor će imati posebnu ulogu u montenegristici. Prvi proučavalac crnogorskih govora – Vuk Karadžić – svoja istraživanja započeo je u Kotoru i Boki. Ostavio je tada vrlo zanimljive podatke o osobinama tih govora i zapisao u Predgovoru *Srpskim narodnim poslovicama*: „Može biti da nikako mjesto u narodu našem nije tako važno i znatno za jezik naš, kao (prava) Boka“. Stanje koje je Vuk tada zabilježio nije ni približno današnjemu, no na osnovu tih podataka mi danas možemo samo nagađati koliko je

jezičko bogatstvo ovih prostora nestalo i utopljeno raznoraznim jezičkim standardizacijama koje su vršene izvan Crne Gore i bez konsultacije s njenim predstavnicima. Interesantan je na primjer ovaj podatak: „Dobrota se počinje od samoga Kotora, tako da čovek koji nije odande, ne može znati koje su kuće Dobrotske, koje li su Kotorske, pa Dobročani sa svim drukčije govore nego Kotorani; iz Perasta u Risan nema više od jednoga sahata, a u govoru je veća razlika između Rišnjana i Peraštana nego između Negotinaca i Trebinjana; Prčanjane i Dobročane razdvaja samo otoka, preko koje se dozvati može, i u Kotoru se svaki drugi dan na pazaru miješaju, pa opet vješt čovek svakoga od njih, dok progovori, može poznati iz koga je mjesta.“

I drugi veliki proučavalac crnogorskih govora, Dubrovčanin – Milan Rešetar, u dvijema svojim monografijama o štokavskim govorima i njihovim akcentima posebnu je pažnju posvetio bokeškim govorima i govorima u njihovu lovcenskome zaleđu. Iz Boke, iz Lepetana, potiče i dr Lazar Tomanović, nekadašnji crnogorski visoki funkcioner i predsjednik Vlade, koji je u filologiji naročito poznat po polemici s izvanjcem Jovanom Pavlovićem. Tomanović se još u XIX vijeku zalagao za jekavsku jotaciju i uvođenje posebnih slova za glasove *ś* i *ź*. Ta njegova nastojanja, koja su danas donekle i zvanično prihvaćena, u njegovo doba nijesu mogla biti prihvaćena jer je u ondašnjoj Crnoj Gori prevladavao izvanjski naučni i kulturni kadar. Takvo stanje – izvanjski kadar i uvezena izvanjska svijest o sopstvenome identitetu – kao što je poznato, sve donedavno karakterisalo je Crnu Goru.

Zbog toga značaja Kotora i Boke u crnogorskoj kulturi, pa i u montenegristici, prirodno je da prvo ovakvo predavanje o crnogorskome jeziku bude održano ovđe, među Bokeljima. A priča o crnogorskome jeziku nije samo lingvistička. Ona je i društvena koliko i lingvistička. I takva će ostati sve dok se u Crnoj Gori ne utuli i potonji pokušaj negacije crnogorske jezičke stvarnosti. Budući da se počela konstituisati jasna crnogorska jezička politika, takvi pokušaji utuliće se sami od sebe. Jer teško je govoreći crnogorskim jezikom uspjeti dokazati da taj jezik ne postoji. A njime najčešće odlično govore oni koji ga najviše negiraju.

Prije no što se dođe do današnje jezičke situacije treba dati kratak osvrt na jezičko stanje u Crnoj Gori u vrijeme raznih jugoslovenskih državnih zajednica. Na početku XX stoljeća mi nijesmo imali svoga kadra koji bi mogao uticati na standardizaciju naših jezičkih posebnosti u okviru ondašnjega zajedničkoga službenog jezika. I to je jedan od razloga što Crnu Goru niko nije pitao kad su se rješavali jezički problemi. Zato se u štampi 20-ih godina minuloga vijeka mogu pročitati i nastojanja pojedinih visokih funkcionera za ekavizaciju crnogorskoga prostora, čak je bilo prijedloga i za ekavizaciju tipičnih crnogorskih toponima, npr. *Bjelopavlići – Belopavlići, Pješivci – Pešivci, Rijeka Crnojevića – Reka Crnojevića* i sl.

Od druge polovine XX vijeka kadrovska situacija u crnogorskoj jezikoslovlju znatno se promijenila. Ali je jezička politika ostala u potpunosti ista. Još gore, tu asimilatorsku jezičku politiku podržavali su najviše upravo crnogorski kadrovi – nekad vjerujući u ideju zajedničkoga srpskog / srpskohrvatskoga jezika, nekad hodeći za ličnom korišću koju im je ostvarenje te ideje donosilo. A u XX vijeku upravo je Crna Gora dala nekoliko izuzetno značajnih lingvista na prostorima bivše Jugoslavije. Gotovo svi oni radili su i živjeli izvan Crne Gore, uglavnom u Beogradu. Onđe su i slijedili ideje srpske jezičke politike. Samo tako se i moglo desiti da tzv. *Novosadski dogovor* bude uspostavljen onako kako je uspostavljen – bez učešća Crne Gore i njezinih stručnjaka. U zaključcima toga dogovora čak se kaže da se zajednički književni jezik razvio „oko dva glavna središta – Beograda i Zagreba“ te da će nacrt pravopisa izraditi „sporazumno komisija srpskih i hrvatskih stručnjaka“. Dakle, ni pomena o Crnoj Gori, njenim stručnjacima i njenim kulturnim središtima. Ni pomena o Cetinju, Kotoru, Podgorici, Nikšiću... Takav dogovor uspostavljen je 1954. godine. Sklopile su ga Matica srpska i Matica hrvatska. No Matica hrvatska odrekla ga se već 1971. godine, kad su uvideli da je glavni cilj toga dogovora jezička asimilacija i nivelacija sa srpskim jezikom. Zvanična Crna Gora ostala je i tada dosljedna tome dogovoru. Ondašnje Društvo za srpskohrvatski jezik i književnost u Crnoj Gori podržalo je u potpunosti sve što je tim dogovorom uspostavljeno, kao i pravopis koji je poslije njega uslijedio (1960). Neki lingvisti i intelektualci u Crnoj Gori taj dogovor i pravopis i danas podržavaju bez obzira na to što ga se više ne pridržavaju ni Srbi, a odavno već ni Hrvati.

No sve to vrijeme postojala je i u Crnoj Gori grupa intelektualaca i filologa koji su bili svjesni pogubnosti toga dogovora za crnogorski jezik i crnogorsku kulturu. U ondašnjoj zajedničkoj državi Crna Gora nije imala pravo na sopstvenu jezičku varijantu, no samo na ijekavsku podvarijantu u okviru srpske varijante. Ta generacija intelektualaca utrla je put ne samo današnjoj jezičkoj standardizaciji, nego i samostalnoj Crnoj Gori. Iprije no što smo ustavno regulisali pitanje crnogorskoga jezika dobili smo Pravopis i Gramatiku crnogorskoga jezika. Njihov je autor bio Vojislav P. Nikčević. Ono što je uslijedilo poslije službenoga priznanja crnogorskoga jezika samo je nastavak davno započete standardizacije i izučavanja toga jezika.

Jer kad se konačno osamostalila, i Crna Gora je stekla pravo na sopstvenu jezičku standardizaciju – prvi put u svojoj prekihiljadugodišnjoj istoriji pod sopstvenim krovom. Ta standardizacija naravno nije mogla teći glatko. Ni danas se ona ne prihvata sasvim lako. Ali ne zato što je standardizovan jezik kojim se u Crnoj Gori ne govori i koji je obilježje nekih davno minulih vremena, nego zato što neki naši intelektualci i lingvisti ne mogu lako da se oslobode shvatanja koja

su ovde nametana u potonjih sto pedeset godina i koja su oni najčešće nekritički usvajali. Danas su upravo takvi intelektualci i lingvisti najgrlatiji protivnici samostalne crnogorske jezičke standardizacije koja podrazumijeva kodifikaciju tipičnih današnjih crnogorskih jezičkih osobina. Crnogorski jezik prihvatili su kao termin, ali bi htjeli da njegovu standardizaciju sprovedu gotovo kao prepisivanje srpskoga jezičkog standarda kojemu bi samo dodali crnogorsko ime. Tako su se danas u Crnoj Gori stvorila tri jezikoslovna „fronta“ – jedan crnogorski, koji pod standardizacijom crnogorskoga jezika podrazumijeva opis savremenoga jezičkoga stanja u Crnoj Gori i koji je danas konačno oficijelan kod nas jer su iz njega proizišli zvanični normativno-kodifikatorski priručnici – Pravopis i Gramatika, i druga dva koja se razlikuju samo u imenovanju jezika – jedni se zalažu da se jezik u Crnoj Gori zove srpski, a drugi da se zove crnogorski, ali i jedni i drugi naš jezički standard doživljavaju na isti način: njihova shvatanja proističu iz inferiorne jezičke svijesti po kojoj su naše jezičke osobine dijalektalne ili arhaične. Tim trećim posebno pripadaju neki naši prosvjetni radnici koji su itekako bili uključeni u kreiranje nastave jezika i književnosti u Crnoj Gori. Tu mogućnost dobili su pisanjem udžbenika jezika i književnosti za srednju školu. Danas su oni najbučniji u negaciji osobina crnogorskoga jezika i negaciji tekovina njegove standardizacije. Tako jedna od tih autorica, Božena Jelušić, „objavi“ danas u jednim dnevnim novinama da je naša jezička revolucija (kako je ona nazva) „agresivno antievropska“. Lupi to i „ostade živa“. A ne ponudi nijedan argument koji bi podržao taj stav o antievropskom karakteru standardizacije službenoga jezika jedne države. Danas, kad se u svijetu uveliko piše o očuvanju malih jezika koji sve više nestaju pred ekspanzijom globalizacije, proglašavati antievropskim nastojanje da se očuva jedan jezik na kojemu su nastala djela koja nas bez zazora mogu predstaviti mnogim velikim narodima i jezicima – odraz je ili teškoga neznanja ili zlobe i zle namjere prema identitetskim vrijednostima sopstvene države. Takvi negatori nedostatak argumentacije pokušavaju kompenzovati tobožnjom svojom stručnošću u koju samo oni vjeruju. Jer biti stručnjak ne znači veljati se ispraznom novinskom pričom o svojoj navodnoj stručnosti, nego dati kakav doprinos toj struci. A o struci se ne raspravlja u dnevnim novinama mažući oči laičke javnosti. O struci se raspravlja na stručnim i naučnim skupovima i u stručnim i naučnim publikacijama u zemlji i inostranstvu. A naših „stručnjaka“ u tim publikacijama nema.

Negacija crnogorskoga jezika ima dugu tradiciju, makar pola vijeka dužu od tradicije koju ima afirmacija toga jezika. Cio XX vijek zvanično jezikoslovlje bilo je u službi te negacije. Današnji negatori samo su nastavak takve škole. I kako nekad, tako i sad, ne biraju se sredstva u toj negaciji. Poslije usvajanja Pravopisa i Gramatike ministar prosvjete donio je vrlo praktičnu odluku – da oba djela budu

po vrlo povoljnoj cijeni distribuirana uz dnevni list Pobjeda u tiražu od 9000 primjeraka kako bi bila lako dostupna svima. Na svim crnogorskim trafikama mogao ih je kupiti ko god je htio. No to ne sprečava pojedine predstavnike stare negatorske škole da se u negativnoj promociji tih djela, tj. cjelokupne jezičke norme, koriste podmetanjima i neistinama kako bi kod korisnika stvorili svijest o crnogorskom jeziku kao jeziku neobrazovanih ljudi, neukih baba iz kakvih zabiti i sl. Tako se nerijetko može čuti ili pročitati kako ta norma proglašava standardnim oblike tipa *ćestenina*, *ćelina*, *ćelohranitelj*, *ođeljak*, *ožljeda*, *pošljednji* i sl. iako takvi oblici nijesu propisani čak ni kao dubletni. Ne pada im na pamet da je ogroman dio tiraža već završio u rukama korisnika i da se oni lako mogu uvjeriti u neistinitost takvih tvrdnji i zlonamjernost onih koji te tvrdnje izriču. A vrijeme će donijeti sud o njima baš kao što ga je donijelo o Tomanoviću i Pavloviću.

Na svijetu danas ima nekoliko hiljada jezika. I nijedan od tih jezika ne smeta našim negatorima, ali im baš smeta crnogorski. Odgovor na to pitanje ne spada više u domen lingvistike. On je više problem nekih drugih nauka.

Što je zapravo crnogorski jezik i što je bilo osnovno načelo standardizacije crnogorskoga jezika? Crnogorski jezik jedan je od jezika štokavskoga sistema – kao što su to i bosanski, hrvatski i srpski. To nije jezik koji je proistekao iz tzv. srpskohrvatskoga, kao što to nijesu ni bosanski, hrvatski i srpski. Srpskohrvatski jezik nastao je kao vještačka tvorevina radi unifikacije nekadašnjega jugoslovenskog prostora. Crnogorski jezik razvijao se uporedo s hiljadugodišnjim razvojem crnogorske države i crnogorskoga naroda i bio (i ostao) osnovno sredstvo komunikacije u Crnoj Gori. Danas je to službeni jezik crnogorskih građana. Iz tih činjenica proizišla su i osnovna načela standardizacije crnogorskoga jezika. Nije to jezik koji nosi obilježja određene nacionalne skupine u Crnoj Gori niti određenoga kraja. Njegovom standardizacijom obuhvaćene su sve današnje opšteprisutne jezičke osobine u Crnoj Gori – one koje se podjednako koriste i u Pljevljima i u Nikšiću i u Podgorici i u Perastu i Baru. Lokalizmi, dijalektizmi i arhaizmi pripali su dijalektologiji crnogorskoga jezika. Ali taj jezik obuhvatio je i one osobine koje su se ovđe ustalile primjenom srpskohrvatske jezičke norme. To je i razlog uvođenja dubleta. Zbog toga je pravilno i *đe* i *gdje* i *šutra* i *sjutra* i *ćerati* i *tjerati* i *ovijeh* i *ovih* itd. Time je obuhvaćeno i ono što je tipično za Crnu Goru i ono što je podrazumijevala srpskohrvatska jezička norma. A takav postupak „zatvara usta“ onima koji žele negirati crnogorski jezik pod izgovorom nacionalističkoga zatvaranja i vraćanja u neke starije epohe. Jesu li ostali narodi bivše Jugoslavije nacionalistički zatvoreni zbog toga što su svoju jezičku standardizaciju uskladili s jezičkim stanjem u okviru svojih državnih granica? Ili je problem što se u Crnoj Gori

nešto čini u skladu s vlastitim kriterijumima i potrebama? A još je teže prihvatiti tezu o arhaizaciji koja se odnosi na uvođenje jekavske jotacije, prije svega na uvođenje fonema i grafema *ś* i *ź*. Samo onaj ko o jezičkome razvoju ne zna ništa ili onaj koji ima zle namjere može tvrditi da je *đed* arhaizam u odnosu na *djed*, *śeme* u odnosu na *sjeme* i sl. Oblik *đed* nastao je iz oblika *djed* (njegovom jotacijom), baš kao i *śeme* što je nastalo od *sjeme*. Dakle, *djed* i *sjeme* su stariji oblici. Pa hoćemo li ih onda isključiti kao arhaizme?

Standardizacija nekoga jezika kulturološki je i civilizacijski čin. U našem slučaju to je i čin od historijskoga značaja. Vjerujem da se većina crnogorskih građana raduje i ponosi što je Crna Gora dosegla nivo sopstvene jezičke standardizacije. Pred tim činom, prije ili kasnije, sve će negacije utihnuti.

Adnan Čirgić

Vojvodina i Crnogorci

Pred nama je kapitalno delo o sudbinama ljudi i dvaju prostora, Crne Gore i Vojvodine, koje su nam priredili Nenad Stevović i Slobodan Medojević a koje je naslovljeno *Crnogorci u Vojvodini – kolonizacija 1945 -1948*. Autori, kao glavni pokretački motiv za nastanak ovog dela navode potrebu naučne, istorijske, arhivske demistifikacije procesa i istorijskog događaja posle koga, popularno rečeno, ništa nije ostalo isto ni u Crnoj Gori ali ni u Vojvodini. Ovaj veliki događaj, a sada i ovim velikim dokumnetom, još uvek i još dugo će proizvoditi posledice i u Crnoj Gori i u Vojvodini. Delo koje je pred nama je direktno ali i indirektno otvorilo još mnoga pitanja kako u ravni istorije, tako i savremenosti.

Faktografski tačno, istorijski precizno, Medojević i Stevović, a u predgovoru knjizi i Milenko Perović, su definisali razloge i istorijske uzroke koji su doveli do velike seobe Crnogoraca. Čak toliko velike da ova seoba ima mitske razmere. Koliko god se autori trudili da budu faktografski precizni, egzaktni, ipak nisu uspeli pobeći od činjenice o krajnjoj nesagledivosti učinjenog. Ovim delom, zahvaljujući ovim pregaocima, otvoren je prostor za preispitivanja, počev od naizgled jasnog odgovora na pitanje: *gde i zašto su se Crnogorci preselili?*

Milenko Perović, kao i crnogorska istorijska nauka, navodi da je i pre ove seobe bilo značajnih migracionih procesa koji su Crnogorce odveli *na sve četiri strane sveta*, ali nikada ranije u toliko velikom broju. Medojević i Stevović pobrajaju

uslove koji su morali biti ispunjeni od strane onih koji su se opredelili za seobu da bi dobili mesto u vozu za Vojvodinu; Milenko Perović, a pre njega vojvođanska istorijska nauka daju odgovor kakvi su bili ideološki ali i uslovi na terenu, u Vojvodini, da se seoba mogla ostvariti, odnosno, kome je uzeta zemlja i druga imovina, ko je prethodno bio proteran, da bi naseljavanje bilo moguće. Od ove tačke može početi priča o Vojvodini, kojoj ovo nije ni prva ali je možda u bližoj budućnosti poslednja planska kolonizacija ovakvih, mitskih razmera.

Planska naseljavanja prostor Vojvodine poznaje nekoliko vekova unazad. U Vojvodinu je neprekidno naseljavano stanovništvo takođe sa *sve četiri strane sveta*. Posledicama jednog segmenta iz tih seoba, naseljavanjem Rusina u Bačku, Srem i Slavoniju, bavim se prethodnih 20-tak godina pa dajem sebi za pravo da i u slučaju naseljavanja Crnogorca u Vojvodinu uspostavam relacije tamo gde su one moguće, a ima ih mnogo, jer seoba na seobu liči.

Naseljvanje Rusina u Bačku započelo je oko 1750 godine. Austrijsko carstvo imalo je ekonomski interes i velike površine nenaseljene i neobrađene zemlje a drugi uslov za usepšnu kolonizaciju nalazio se na Karpatima i Tatrama – mnoštvo praznih stomaka čiji je gladni pogled išao dolinom Tise do južnih oboda imperije. Slika je kompletnija kada se tome dodaju vekovi ratovanja, popaljena sela, hajdučija zbog visokih nameta i osionosti tuđe ili domaće odnarodene rusinske vlastele. Carska kancelarija, kao uslov za preseljenje budućim kolonistima nametnula je za one prilike svoj ideološki zahtev: konfesionalna podobnost. Time su svi preduslovi bili ispunjeni i kolonizacija Rusina (a slično je bilo i u slučaju Slovaka, Čeha, Nemaca, Mađara, Bunjevaca, Francuza, i drugih) mogla je biti realizovana.

Intreres države, prazan, nenaseljen prostor, prazni stomaci i ideološka podobnost kolonista, opšta su mesta organizovanom premeštanju stanovništva u okvirima jedne države. Preispitivanja opravdanosti tog čina nastaju kad ta država nestane sa istorijske pozornice, pa i ova knjiga o seobi Crnogoraca, za mene nije slučajna činjenica kao ni vreme njenog pojavljivanja.

U književnoj tradiciji Rusina, kao jedini razlog za seobu u Bačku navode se ekonomski razlozi, odnosno, već pomenuti prazni stomaci. Silazak sa Karpata i Tatri čak je bio poređen sa izlaskom Jevreja iz zemlje Misirske. Vojvodina je, u skladu sa navedenim poređenjem, pretstavljena kao obećana zemlja u kojoj teče med i mleko. No, do meda i mleka se nije ni lako ni brzo došlo. Osim prirodnih nedaća usledili su konflikti sa domicijelnim, zatečenim stanovništvom, kao i verski raskol među kolonistima a nakon toga usledili su periodični ili kontinuirani pritisci čiji je cilj trebala biti potpuna promena identiteta doseljenih Rusina, a pritisci su dolazili i od strane mađarskih vlasti ali i iz srpskog etničkog okruženja. Naravno da se jedan deo naseljenih pokajao zbog napuštanja matičnih prostora, pa se vratio

nazad. Oni koji su izabrali lakši put prilagođavanja, prestali su biti Rusini, a njihovi potomci tu činjenicu nerado pominju i do dan-danas. Istovremeno, Rusini su nastavili sa glorifikovanjem punog ili punijeg stomaka. Proces slavljenja neprekidnog rada organa za varenje doveo je do toga da su Rusini iz nizine počeli da na svoj stari kraj gledaju sa visine. Zemlja pradedova bila je i ostala sinonim za siromaštvo, glad i bedu. I to punih 250 godina, sve do današnjih dana, ali i danas ponovo u potrazi za punijim stomakom pojedini Rusini koji napuštaju Vojvodinu ne žele se vratiti na matični prostor, već se sele dalje, preko okeana, u šumovite i hladne krajeve Kanade.

Jedino što nisu mogli izbrisati i iz svesti je griža savesti za učinjeno, vidljiva u delu usmenog, narodenog stvaralaštva, kroz pevanje o lepoti i ljubavi. Dok se nisu latili papira, olovke i učenosti, Rusini o ljubavi nisu mogli pevati a da se ona događa na strnjici, u kukuruzištu, repištu .... samo u pesmama je ostalo sećanje na lepotu senovitih proplanaka, bistrih potoka i zelenih šuma. U svemu ostalom je zavladała ekonomska logika a merila vrednosti su postala merljiva lancima zemlje i kućama na lakat. I baš zbog toga je ravnica vratila milo za drago svima koji su došli da je besomučno izrabljuju privučeni pričom o medu i mleku. Do krajnjih granica, ekonomskim interesom pritusnuta od strane doseljenika iz vremena Arsenija Černojevića, Marije Terezije, Aleksandra Karađorđevića i Josipa Broza Tita, ravnica svojim mučiteljima oduzima želju da se plode i množe. Vojvodina sve više liči na lavlju pećinu u koju mnogi uđu ali niko, ili retko ko, iz nje izađe. U tu zamku su se uhvatili i Crnogorci.

Sada i Crnogorcima predstoji borba za očuvanje onog što se spasiti može. Za razliku od Rusina i ostalih ranije naseljenih, Crnogorci imaju i nekoliko dilema u psihološkoj ravni. Iako su autori ove knjige podrobno opisali zakonski osnov preseljenja, iako je vlasništvo nad stambenim objektima i obradivim zemljištem često menjalo titulare, svest da su došli u nečije i na nečije vlasništvo, da su potomci prethodnih vlasnika živi, da su dokumentovali i arhivirali svoja izgubljena imovinska prava, da izjavljuju da se ne žele vratiti ili potraživati svoju dedovinu – u psihološkoj ravni to loše utiče ne samo na crnogorske već i na sve ostale koloniste u Vojvodini.

U psihološkoj ravni Crnogorci imaju još jedan, čini se još značajniji – identitetski problem. On ima svoj koren u matici ali i specifikke koje su vojvođanske. Dok su nacionalne manjine, narodnosti, nacionalne zajednice, u Vojvodini počev od 1945. godine izgrađivale institucionalnu infrastrukturu i time utvrđivale svoje nacionalne identitete, Crnogorci kao pripadnici naroda, to su mogli činiti jedino u okviru svoje tada - federalne jedinice. Kompenzacija za status statističke činjenice ogleđala se kao i ranije kod Rusina u punom stomaku, a kod Crnogoraca

i sa dodatkom neometane društvene etabliranosti i perspektivnosti. Sa promenama političke klime, statistika postaje vrlo zanimljiva kada je reč o Crnogorcima. Od gotovo stabilnih 35 000 Crnogoraca do 1981. godine, brojnost do 1991. godine raste do skoro 45 000, da bi 2002. godine usledio pad na ranije pomenutih 35 000 ljudi. Ako u period rasta brojnosti crnogorske zajednice uključimo mehanički priliv, on ipak nije mogao, a niti je bio toliki. Moraju se uzeti u obzir i loša demografska kretanja u čitavoj Vojvodini, pa tako nije demografski gledano logičan ni nagli pad od skoro 10 000 ljudi za samo 10 godina. Rast i pad brojnosti po svemu sudeći uzrokovan je stanjem psihe. Prisutna je dezorijentisanost populacije od oko 10 000 ljudi, ali trend je zabrinjavajući i u velikoj meri zavisi od stabilizacije odnosa u samoj Crnoj Gori kao i od rešavanja odnosa Crne Gore sa Srbijom.

Zbog svega pomenutog ova knjiga je izuzetno značajna. Ona ima funkciju knjige-institucije, značajne koliko zbog prošlosti a još više zbog budućnosti Crnogoraca u Vojvodini. Ova knjiga je temelj za početak konstituisanja crnogorske manjine u Vojvodini i ostvarivanje kolektivnih prava Crnogoraca koja im po svim civilizacijskim merilima pripadaju, baš kao i svima koji u Vojvodini žive i lagano nestaju.

Stevan Konstantinović

Afirmacija Crnogorske zajednice u Vojvodini

Poštovani domaćini, rukovodioci uvažene Matice crnogorske, dame i gospodo, dragi prijatelji, osjećam veliko zadovoljstvo zbog večerašnjeg događaja i u ime mog kolege Slobodana Medojevića koji večeras nije sa nama, u ime više od 60 saradnika i u svoje ime, iskreno vas pozdravljam.

Poštujući maksimu: „da sve što nije zapisano - nije se ni dogodilo“ odlučili smo da krenemo u poduhvat i da na jedno mjesto, poimenično i u brojkama sakupimo crnogorske koloniste kroz njihovu zajedničku istoriju – kroz proces kolonizacije koji ih je i sve doveo u Vojvodinu. Najveći saveznik u toj nakani bila nam je arhivska građa za koju smo znali da postoji u Arhivu Vojvodine u Novom Sadu.

Ne željeći da pristupimo istraživanju u Arhivu bez prijednog upoznavanja sa svom dostupnom literaturom koja tretira agrarnu reformu i kolonizaciju Crnogoraca u Vojvodinu, počeli smo od konsultacija sa najvećim poznavaoцем tih procesa, danas pokojnim profesorom doktorom Nikolom L. Gaćešom. Proučavajući najvažniju i najreprezentativniju literaturu koja tretira te procese uočili smo unutar nje same velike kolizije naročito kada su u pitanju Crnogorci.

Djela velikana: Đurića, Kostića, Blagojevića, Vasovića, ali i Gaćeše i drugih istraživača, bila su potpuno različitih stanovišta, naročito kada je u pitanju broj crnogorskih kolonista. Praktično niko nije javnosti ponudio ozbiljan i utemeljen odgovor koliko je Crnogoraca kolonizovano u Vojvodinu i u kojim to naseljima i opet u kolikom broju. Brzo smo shvatili da naš početak a i kraj u pokušaju odgovora na ta i mnoga druga srodna pitanja mora biti u Arhivu Vojvodine. Pokojni profesor Gaćeša, poznajući obim nama interesantne arhivske građe je pokušao da nas odgovori od toga poduhvata tvrdeći da je to posao za najmanje jednu instituciju, a ne nikako za dvojicu ljudi.

Nijesmo poslušali...!

Prilikom koncipiranja naše studije koristili smo se isključivo arhivskom građom Arhiva Vojvodine, fonda broj 184. Arhiv Vojvodine je inače jedini Arhiv

sa prostora bivše SFRJ koji posjeduje cjelokupnu građu o kolonizaciji i čuva cjelokupnu arhivu Glavne komisije za naseljavanje boraca u Vojvodini.

Tokom istraživanja fundusa Arhiva, suočili smo se sa više od 400 arhivskih jedinica, koje su neposredno tematski vezane za agrarnu reformu i kolonizaciju na prostoru Jugoslavije u periodu 1945-1948. Nakon višemjesečnih istraživanja i selekcije, građu smo sveli na neophodnih 269 arhivskih jedinica. Samo istraživanje ovoliko obimne građe zahtijevalo je višemjesečni rad. Ilustracije radi: da bi smo koncipirali ovu studiju pregledali smo između 40.000-60.000 stranica arhivske građe. Istraživanje u Arhivu Vovodine smo završili sredinom decembra 2004. godine. i od direktora Arhiva g-dina Stevana Rajčevića zatražili specijalnu dozvolu za digitalizovanje onog dijela građe koji smatramo da je potrebno u integralnom obliku unijeti u buduću studiju. Dozvolu smo dobili i u februaru mjesecu 2005. Godine smo počeli digitalizaciju odabrane građe. Ovaj posao odradili su profesionalci koji su načinili oko 5000 digitalnih zapisa visokog kvaliteta i rezolucije.

Poslije ove faze rada, početkom maja mjeseca 2005. godine, pristupili smo tehničkoj obradi građe. S obzirom na njeno objektivno loše tehničko stanje koja je u glavnom u formi manuskripta, bile su izvjesne i vrlo moguće eventualne greške, nastale u pokušaju determinacije podataka sa digitalnog zapisa. Da bi smo eliminisali greške ili ih sveli na prihvatljivi minimum, prilikom obrade koristili smo usluge profesionalnih grafologa. Pošto se radilo o više različitih rukopisa, angažovali smo tri grafologa da bi smo tako ravnomjerno raspodijelili teret posla i odgovornosti, ali i značajnije redukovali vrijeme rada.

Na žalost, zbog lošeg tehničkog stanja građe bilo je veoma teško, gotovo nemoguće dešifrovati neke podatke. Najteže je bilo pročitati đevojačko prezime udatih žena jer su u nedostatku rubrike ona upisivna često u premalom prostoru iznad imena i prezimena. Veoma je bilo teško odrediti i naziv naselja porijekla kolonističke porodice. Ne rijetko su umjesto zvaničnoga naziva naselja prebivališta kolonista navođeni nazivi djelova naselja, plemenski ili geografski naziv regije u okviru koje se naselje nalazi.

Drugi dio ove faze rada na projektu podrazumijevao je tehničku obradu digitalizovane građe. Tome poslu pristupili smo uz asistenciju grafologa i tehničkog tima na čelu sa Draganom Vlaškalić. S obzirom da se radi o desetinama hiljada podataka, ovaj posao je rađen hronološki najduže i trajao je više godina.

Sljedeća faza u realizaciji naše studije podrazumijevala je ekspertizu jednog dijela materijala za studiju radi precizne determinacije Crnogoraca iz Srbije, Kosova i Metohije, Makedonije i ostalih republika Jugoslavije. Taj dio posla povjerali smo ekspertima: prof. Dr. Vujadinu Rudiću (Toplica), mr Dobroslavu Turoviću (Jablanica,

Kosovo i Metohija), Đorđu Dragoviću (Petrovo Selo kod Kladova) i Draganu Taccoviću (Makedonija i ostali djelovi Jugoslavije).

Poslije ekspertize i višegodišnje grafološko-tehničke obrade, nastali preliminarni rukopis studije je prošao našu temeljnu elaboraciju.

Posljednja i najvažnija faza u finalnom koncipiranju studije je svojevrsna rekapitulacija čitavog procesa kroz komisijsku korekturu imeničnih registara i njihovog sadržaja. Ovu korekturu smo izvršili uz asistenciju operativnih urednika i njihovih komisija u 13 naselja masovno kolonizovanim Crnogorcima iz Crne Gore i 2 naselja masovno kolonizovana crnogorskim kolonistima iz Srbije. U komisijama je bilo od tri do pet ljudi, tako da je u ovoj fazi na projektu učestvovalo preko 50 saradnika.

Studija je konačno koncipirana kao tematski razdvojena na tri integralne cjeline – toma, uz neophodan predgovor, uvod i napomene, registre i navedene korištene izvore. Studija ima za cilj cjelovito rasvjetljavanje procesa kolonizacije Crnogoraca u Vojvodinu poslije drugog svjetskog rata i značajno doprinosi razumijevanju ove crnogorske dijaspore; njenu strukturu, te socijalnu, kulturološku i ekonomsku specifičnost. Ona je zbog svog sadržaja dostupna i razumljiva svima i mnogi će u njoj pronaći svoj „korijen“ i svjedočanstvo svoje pripadnosti Crnogorskom narodu i njegovoj dijaspori.

Praktičan sadržaj ovih imeničnih registara će nadamo se uskoro biti promovisan crnogorskoj naučnoj javnosti kroz naš naredni projekat koji je u završnoj fazi, a u kome će sve prezentirano u ovim studijama dobiti svoju veoma sistematičnu statističku obradu. Ta buduća knjiga će do najmanjih mogućih detalja davati budućim istraživačima detaljnu eksplikaciju kolonizacije Crnogoraca u Vojvodini.

Mislim da je sa ovoga mjesta dobro napomenuti da je u toku i realizacija i drugih projekata čiji je cilj reafirmacija crnogorske nacionalne zajednice u Vojvodini. Izdvojio bih projekat koj ima za cilj da istraži crnogorsku tradicionalnu kulturu, koja je u našoj „Maloj Crnoj Gori“ u hermetizovanom kulturnom prostoru izvanredno sačuvana. Naš pravi folklor: običaji, pjesma, igra u širokom spektru različitosti tek se sada otkrivaju, a naučna obrada će prvi put otkriti njen pravi kulturni identitet i svo bogatstvo crnogorske nacionalne tradicionalne kulture. Uz sve to uzimaju se fonološki zapisi interpretatora koji će pomoći u afirmaciji crnogorske fonologije. Pravo bogatstvo među vojvođanskim Crnogorcima su i desetine akademskih likovnih umjetnika, afirmisanih književnika i umjetnika raznih profila. Njihova inkluzija u crnogorske nacionalne projekte je naš primarni zadatak.

U ime autora i saradnika zahvaljujem se Matici crnogorskoj, koja je prepoznala kvalitet ovog projekta integrišući ga u svoj program reafirmacije crnogorske dijaspore kroz naučnu valorizaciju njene prošlosti. Matica crnogorska je publikovanjem

ovog višetomnog djela nastavila permanentnu brigu za istoriju crnogorske dijas-pore i pokazala koji su i koliki dometi njenog vizionarstva.

Španski filozof Santajana nam je davno poručio: „Ko zaboravi prošlost, nanovo će je preživjeti“

Ovo izdanje je naš doprinos da se to u crnogorskom slučaju ne dogodi. Da li smo uspjeli u našoj namjeri da napravimo djelo koje je na liniji opšte emancipacije i kursu crnogorskog nacionalnog dobra, istine i pravde pokazaće vrijeme i sud naučne i svekolike javnosti.

Ono što ohrabruje je činjenica da naša matična država pokazuje interesovanje za saradnju i istraživanje crnogorske dijas-pore, jer kako reče neđe naš veliki vladar: „Nema kraja od svijeta, Crnogorac će ne šeta“.

Nenad Stevović

Temelj za buduća istraživanja

Višetomno izdanje *Crnogorci u Vojvodini – kolonizacija 1945 – 1948*, Nenada Stevovića i Slobodana B. Medojevića, sa predgovorom profesora Milenka A. Perovića, u izdanju *Matice crnogorske* na 2100 strana sačuvalo je od zaborava blizu 40 000 imena naših sunarodnika što su se odmah poslije Drugog svjetskog rata, neki dobrovoljno a drugi po direktivi, našli na spiskovima putnika u obećanu zemlju, Vojvodinu. Bio je to pokret epskih razmjera koji je odveo 10 procenata stanovništva Crne Gore, onog najvitalnijeg, u ševerne predjele Jugoslavije, da pobjegnu od izazova vjekovnog siromaštva i pustoši koju je rat ostavio, ali i da popune ogromnu prazninu koja je tamo ostala zbog raseljavanja Njemaca i Mađara i tako osiguraju ševerne granice nove Jugoslavije. Od ukupnog broju kolonizovanih u Vojvodinu, Crnogorci su bili na drugom mjestu, odmah poslije Srba, ali procentualno njih je najviše preseljeno imajući u vidu ukupan broj pripadnika crnogorskog naroda.

Najveći broj crnogorskih kolonista bio je iz Nikšićkog i Cetinjskog sreza, najmanje sa Primorja. Prva kompozicija sa kolonistima stigla je u Vrbas već početkom septembra 1945. Na popisu stanovništva iz 1948. udio Crnogoraca u ukupnom stanovništvu Vojvodine kretao se oko 2 procenta, dok je broj onih koji su pripadali drugim nacioalnim grupama, a došli su iz Crne Gore, teško utvrditi. Na tom prvom poratnom popisu Crnogoraca je u Vojvodini bilo oko 30500. Njihov broj je stalno rastao do 1991. kad ih ima 45 000, da bi na popisu iz 2002. u ovoj pokrajini pali na 35500.

Dvadeseti vijek je obilježio Crnu Goru dotad neviđenim stradanjima i gubicima. Veliki odliv stanovništva krajem XIX vijeka u Srbiju, obije Amerike i Tursku, nastavljen je u prvoj deceniji XX vijeka još intenzivnijim odlaskom u prekomorske zemlje. Balkanski ratovi, Prvi svjetski rat, Božićni ustanak, komitovanje i teror vlasti Crnu Goru su doveli na rub opstanka. U tom periodu nijesu birana sredstva da se Crnogorci prinude na iseljavanje u druge djelove Kraljevine SHS, posebno u

Metohiju i područja prema Mađarskoj. Stratezi velikosrpske politike planirali su da Crnogorci pacifikaciju narode koji bi mogli biti problem za unitarnu državu. Namijenjena im je uloga čuvara režima koji im je sve oduzeo.

Iz drugog svjetskog rata Crna Gora je izašla sa procentualno najvećim gubicima među južnoslovenskim državama. Rasipanje stanovništva Crne Gore, prepolovljenog tokom nekoliko decenija XX vijeka, nastavljeno je nakon oslobođenja i stvaranja nove Jugoslavije preseljavanjem njenog najvitalnijeg dijela u Vojvodinu. Imena naših sunarodnika koje je zahvatio talas te kolonizacije i drugi podaci o njima, prvi put su se našla na jenom mjestu u knjigama koje su pred nama. Njih danas simbolično vraćamo domovini i njenom pamćenju, a njihovim potomcima u novoj sredini želimo da imena pionira kolonizacije i članova njihovih porodica budu temelj na kom će graditi koheziju svojih interesa i identitet.

Sad ću dati kratak pregled onoga što se nalazi u četiri sveske izdanja *Crnogorci u Vojvodini - kolonizacija 1945 – 1948*.

Tom prvi je registar molbi boraca iz Crne Gore za seobu u Vojvodinu. Ima ih 8448. Pored imena nosioca kolonizacije upisan je i broj članova njegove porodice, mjesto prebivališta i srez.

Drugi tom je registar nosilaca kolonizacije koji su dobili odobrenje za preseljenje. Ima ukupno 9453 imena. On obuhvata sve koloniste iz Crne Gore nezavisno od etničkog porijekla. Razlika u broju između prvog i drugog spiska, molbi i rješenja, iznosi više od hiljadu. To se da objasniti kolonizacijom mnogih po direktivi vlasti i cijepanjem mnogoljudnih porodica na dva dijela. U oba toma označeni su oni koji su odustali od seobe.

Treći, najobimniji, tom u dvije sveske sadrži spisak crnogorskih kolonista i članova njihovih porodica (ovđe se prvi put javljaju) po mjestima kolonizacije, sa tačnim adresama, dodijeljenom imovinom (kuća, pomoćne zgrade, okućnica, zemlja, voćnjaci i vinogradi, površina dodijeljene zemlje itd).

U ovom tomu osnovni kriterijum je etničko porijeklo kolonista, pa su se ovđe pored onih iz Crne Gore našli i sunarodnici doseljeni iz svih krajeva Jugoslavije: sa juga i istoka Srbije, Kosova i Metohije, Makedonije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Na kraju svakog toma autori su sačinili registre prezimena kolonista. Za porodice ili pojedince koji su se vratili ili odselili, upisan je adekvatan znak. Tamo će je materijal bio uništen ili nečitak ostavili su samo podatke koje su mogli dešifrovati, kao i mogućnost da se to dopuni ukoliko od njihovih potomaka ili nekog drugog dobiju adekvatne informacije.

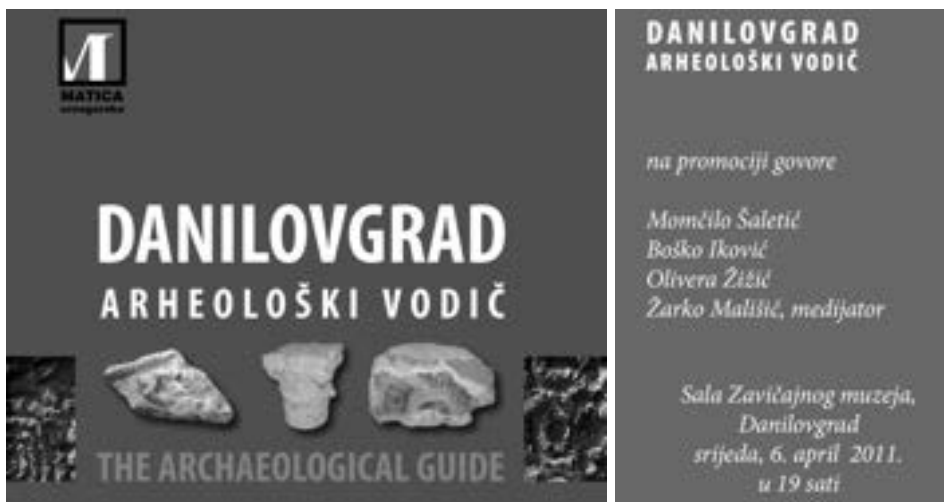
Kad su uporedili svoje nalaze sa onima kojima je dosad operisala nauka, videli su veliku razliku: Crnogorci su kolonizovani u 14 naselja više nego što se dosad navodilo u literaturi, u čak 48 od ukupno 59 naselja kolonizovan je veći broj od

onog koji je dosad uziman kao relevantan. Autori su u uvodu dali i tabelarni prikaz broja kolonističkih porodica i kolonista po naseljima, podijeljene na one došle iz Crne Gore i one iz drugih djelova FNR Jugoslavije. U Vojvodinu je tada naseljeno ukupno 6681 crnogorska familija, od čega 6043 iz matične domovine i 638 iz drugih djelova Jugoslavije. To je ukupno bilo 38 450 Crnogoraca, od čega 34 345 iz Crne Gore i 4013 iz drugih republika. Ovi podaci odnose na etničke Crnogorce, a ne i na druge nacionalne grupe.

Tačna je opaska autora da ovim radom *crnogorski iseljenici prvi put predstavljaju sebe kroz pouzdanu i autentičnu arhivsku građu*. Dajemo zasluženno priznanje pregnuću, znanju i velikom trudu autora i brojnoj ekipi njihovih saradnika iz svih mjesta Vojvodine đe žive Crnogorci. Mnogi naši sunarodnici će ovđe naći korjene i dokaz svoje pripadnosti crnogorskom nacionalnom biću i oslonac samopouzdanja, a naučnici svih profila imaće temelj za svoja istraživanja.

Konačno, uključivši se u realizaciju ovog projekta i omogućivši njegovo objavljivanje i dajući ga na uvid i korist svim zainteresovanim, Matica crnogorska je ambiciozno počela realizaciju jednog od svojih strateških ciljeva: objavljivanje arhivske građe i sređivanje podataka o našim iseljenicima širom svijeta. Crna Gora nikad nije imala dovoljno snage da ih istinski vrati u svoju memoriju, sušinski poveže sa svojim bićem i interesom i osnaži svoj i njihov identitet. Na tome danas mi u matičnoj domovini moramo osmišljeno raditi i, umjesto mitske Amerike i Vojvodine, napraviti obećanu zemlju u Crnoj Gori.

Novica Samardžić

* * *

Arheološki vodič autora Boška Ikovića i Momčila Šaletića predstavlja prvi korak prema svijetu, ka neposrednoj obaviještenosti o svim važnijim, prošlim kulturno-istorijskim zbivanjima na prostoru opštine Danilovgrad.

O. Ž.

U ovom vodiču se prikazuju samo neki od arheoloških artefakata i lokaliteta, sa namjerom da se skrene pažnja na njihov značaj, odgovarajuću valorizaciju i zaštitu, kako bi i buduće generacije imale polaznu osnovu za sopstvena istraživanja i traženje odgovora na vječna pitanja i dileme.

B. I.

Svi koji budu imali u rukama ovu publikaciju morali bi, čitajući je, ponekad nad njom da zatvore oči – kao što sam i sam činio pišući kratke, neophodne prateće tekstove – i puste maštu da slobodno prošetava ovim prostorima u davno minulim vremenima. Da zavire u pećinu nastanjenu ljudima, starim i mladim, muškarcima i ženama, da ih vide kako obavljaju svakodnevne poslove i uopšte: kako žive. Da prostranim šumama prošetaju sa ilirskim kopljanicima, dok love divljač ili se okupljaju da idu u borbu.

M. Š.

CRNOJEVIĆI

ZBORNİK

Zaahvojtvo nam je da Vas pozovemo na promociju

Zbornika

CRNOJEVIĆI

na promociji govore

Radoslav Retković

Česlomis Drašković

Galerija Buće Luković, Tivat

utorak, 19. april 2011. u 19 sati

* * *

Crna Gora, nažalost, tradicionalno nije formirala svoje stručnjake i nije imala izgrađene profesionalce koji bi se odgovorno i predano posvetili istraživanjima crnogorske prošlosti u ustanovama i institucijama osmanske kulture, kao i mletačke i italijanske – što je svakako bilo prioritarno za našu raniju povijest.

Za uspješan sistemski poredak stvari i civilizacijski koherentan odnos vodećih društvenih subjekata – neophodno je izvršiti kritičku valorizaciju i vrijednosno sistematizovanje naše kulturne i ukupne povijesti.

Č. D.

Jedan od stalnih izazova vraćanja u prošlost upravo je vrijeme Crnojevića. Moramo s više „reflektora“ osvjetliti kraj 15. vijeka kako bismo shvatili dubinu mraka u kojem je Crna Gora poslije toga živjela do 19. vijeka. Dinastija Crnojevića, civilizovanih Evropljana, obrazovanih vitezova koji prihvataju blistave ideje Renesanse i tek otkriveno štamparstvo pokretnim slovima, bila je posljednji kulturni ešalon prije civilizacijskog sunovrata.

Naš cilj je da se vratimo na izvore, razbistrimo naslage žabokrečine, opterećenje stereotipima i da, nakon inventara dostignutih saznanja, otvorimo dileme i pokušamo dati odgovore u skladu s našim vremenom. Držimo da je to pouzdan put za kultivisanje identiteta.

M. Š.

Saradnja je potreba vremena koje dolazi

Izuzetno mi je zadovoljstvo u ovoj prekrasnoj palati Bizanti koja podsjeća na vrijeme kada su današnja Hrvatska i današnja Crna Gora stajali rame uz rame sa Evropom, kada su se umjetnost i ljepota doživljavljavali i proživljavali i kada su znamenite ličnosti toga doba bilježile jedno vrijeme koje je tvorilo bogatstvo raznovrsnih izraza stvaranja, kazati da večeras počinje, ubijeđen sam jedna izuzetno plodna saradnja koju će na najbolji mogući način realizovati Ogranci Matica - Crnogorske i Hrvatske, Kotora i Dubrovnika.

Perom i pramcem vapura na ovom kontrapunktu neba i mora sabrali su se vjekovi i množile civilizacije, ali je od duha mediteranskog, renesansnog još na baladurima i taracama kotorskim istog šuga i atmosfere sa onih dubrovačkih, grada suparnika Kotoru od trgovine do pomorstva, od zanatstva do ljepote.

Priroda nadmetanja koju je stvarala jedinstvenost mističnih dubina u rane osvite i nesvakidašnja raskoš trgova, pjaca i pjaceta, ulica i portuna, palata i palacuna, činila je da se upoznaje bolje suština bogatstva mediteranskih vrhovnika i učini da se uoči potreba za povezivanjem i saradnjom od koje će se i jedni i drugi bolje osjećati.

Nema sumnje da je Matica Hrvatske - Ogranak Dubrovnik napravila snažan iskorak u prezentaciji bogate istorije, tradicije i kulture svoga grada i učinio se nezaobilaznim činiocem u kreiranju duhovnih vrijednosti i kroz prošlost i kroz sadašnjost.

Izdavački poduhvati, organizacija brojnih susreta i manifestacija, posvećenost pripadnika i nesebično davanje u kreativnom i svakom drugom smislu, težnja za saradnjom kako bi se vidici proširili učinili su da večeras govorimo o uspostavljanju kulturnih veza dva mediteranska grada, Kotor i Dubrovnika, dva Ogranka Matice Crnogorske i Hrvatske Kotor i Dubrovnika, koji će znati, siguran sam, na najbolji način osmisliti saradnju i dati joj puni smisao.

Ogranak Kotor, Matice crnogorske iako mlađi od dubrovačkog prijatelja, osnovan 10. februara 1995. godine, u vrijeme stroge konspiracije jer je sve što je crnogorsko imalo predznak unutrašnjeg neprijatelja, uspio je da se podigne visoko i prkosno pokaže povampirenom nacionalizmu i uvezenom šovinizmu da im ovđe mjesto nije. Brojčano samo slabiji ali u ideji brojniji i snažniji činili su svijetli trag koji je, zajedno sa onima koji se nijesu dali zavesti, sačuvaio obraz Crnoj Gori. Zahvalnost za to u prvom redu dugujemo njenom prvom predsjedniku, akademiku Rajku Vujičiću i njegovoj nasljednici mr Vesni Vičević. Naravno i ne tako velikom broju članova, čija je uloga upravo zbog toga časnija i vrijednija.

Saradnja koju večeras otpočinjemo garant je podizanja svijesti o potrebi međusobnog prožimanja kroz brojne zajedničke projekte, kulturne i edukativne razmjene, štampanje zajedničkih izdanja od interesa za Kotor i Dubrovnik i još mnogo toga što će se pojaviti kao potreba u vremenu koje slijedi.

Čini mi čast pozdraviti predsjednicu Matice Hrvatske Ogranak Dubrovnik gospođu Ivanu Burđelez, sa kojom sam se neđe u drugoj polovini prošle godine dogovorio o početku zajedničke saradnje. Obećao sam da će to biti brzo ali su me zdravstveni razlozi omeli. Prošloga mjeseca sreli smo se u Kotoru. Jednostavno me je upitala: Kad ćemo mi ono. Krajem mjeseca, kazao sam i tako je pao čvrst dogovor.

A veče početka naše saradnje je posvećeno velikanu hrvatske pisane riječi, znamenitom Dubrovčaninu Luku Paljetku, članu Matice Hrvatske Ogranak Dubrovnik.

Slavko Mandić

Međusobno uvažavanje - temelj saradnje

Ljudi okupljeni oko takog plemenitog cilja zasigurno su ponajbolji lučonoše uma i duha koji prenoseći svoje znanje i umijeće uspijevaju održavati kulturno ozračje svoga naroda na dostojanstvenoj, uvijek visokoj razini.

Samo takvi, izabrani, znaju da približavanje dvaju naroda započinju i traju utemeljeni na međusobnom uvažavanju i poštovanju tuđe baštine kao svoje, zato je i jedan od ciljeva svake matice upoznati i prepoznati ono najvrijednije što se nudi na nacionalnoj razini. Vodeći se takvim poticajima mi smo večeras došli u Kotor s onim najvrijednijim što dubrovačka Matica hrvatska ima a to je, naravno, naš Luko Paljetak.

Ne trebam naglašavati ali vrijedno je spomenuti da se Luko Paljetak rado odazvao pozivu Matice crnogorske svjestan da je prvi koji utire putove suradnje naših dvaju matice i to u vremenima kad se pojedinačni identiteti nastoje pokoriti i svesti pod zajednički nazivnik neumoljive globalizacije pa su ovakvi zvjezdani susreti neupitno sve potrebniji kako bi se u jedinstvu onoga velikoga pokazalo svo bogatstvo različitosti onoga maloga.

Ivana Burđelez

Pjesnik od zla dobro isplete

U svakom čovjeku čuči dijete, a ko se do djeteta u sebi spusti kroz kamare do kojih se dolazi bijelom krilatošću mašte, taj odraste do pjesnika i ne treba mu dalje ni više ni manje.

Luko Paljetak pjesnik, prozaista, dramaturg, prevodilac, lutkar, maštar koji kad kaže sunce riječ svijetli, pomisli li na goluba riječ leti, ako kaže školjka tajna se uvila u ljušturu, a kad kaže miš onda djetinjstva procvjetaju iz njegovog poetskog đardina đe zvončići i neveni mirišu do kušina za lak dječiji san od kojeg se raste.

Ja namjerno od miša krećem tog poetskog druga, tog početka igre kojoj nema kraja od koje slikovnice do svjetske slave se šarene kao klikeri u katalogu međ 250 najljepših svjetskih slikovnica, imenom Luka Paljetka nagradom koja mu je uručena nedavno u Bolonji na međunarodnom sajmu dječijih knjiga.

Odakle krenuti u moru stvaralaštva ovog gospara Dubrovačkih ploča otmjene patine poput starog srebra u zlatarskim radnjama malih butiga čiji su kameni izlozi na koljeno.

Odlučila sam baš da krenem naglavačke po pjesnikovom kroju i sjajnoj zbirci *Miševi i mačke naglavačke*. Pa ako je miš pravi, ne onaj plišani niti gumeni nego od prave bio prva igračka Luka Paljetka što ne bi bio i ostao u ljubavi s mačkom kakve niđe nema i neće biti, jer Paljetak od neprijatelja vječnih prijatelje stvara, od zla dobro isplete.

Đe to do u njegovim pjesmama se najviše na svijetu vole i druguju mačka i miš. Ako mi ne vjerujete poslušajte:

*Jedna je mačka jela slatkiše
i gutala ih što može više,
pa su joj zubi postali slabi
klimavi kao staroj babi
i sami su joj od sebe škljocali
i sami su joj od sebe zvocali.*

*Iz čista su se mira bušili
Iz čista su se mira rušili
I kao pravi pijanci vladali:
Sami su jedan po jedan padali,
Pa nije mogla grickati kosti,
Ni smješkat se kad dođu gosti,*

*Ni otići u grad na ples.
A najveći je hvato bijes
Što nije mogla loviti miše!
Jednog je dana mačka odlučila
Da stane na kraj tome kvaru
Da stane na rep tome jadu,
Pa se uputila zubaru
Ponajboljemu u tom gradu.
A taj je zubar bio miš.
Mačka je ušla u čekaonicu
I tamo našla jednu slonicu,
Kad su je pozvali po broju
Mački se srce ko kamen stvrdlo,
Ušla je, sjela je, sva u znoju
A miš je odmah uzeo svrdlo.
Sve joj je zube redom dirao
Ko po klaviru da je svirao
Neke je vukao
Neke je vadio
Neke je žbukao
Neke je sadio
Neke je bušio
Neke je lupao
Neke je rušio
Neke je čupao
Neke je blanjavao
Neke je brusio
Neke je sklanjao-
Svaki drmusio
i svaki zub joj tako armirao
Da je i samu mačku šarmirao;*

*Tako je divno i spretno radio.
A kad je bilo gotovo sve to
Miš je tada rekao:-eto,
Za vas problema nema više:
Možete jesti hranu svaku,
Možete gristi čak i žvaku
Šibice
Žbice
Žlice i
Žice,
Igllice
Ukosnice,
Možete loviti čak i miše!
I dok je mačka tu novost smjestila
Jadna se gotovo onesvjestila.
Miš je vidio da se pre naglio
I Lijepo smjesta je odmaglio
Smjesta je lijepo strugnuo
I kao mudar šmugnuo.
Mačka je tada od silne sreće
Slatkiša smazala tri vreće.
Mjesec je dana tako slavila
I tjerala je sve po starom,
Od tada se ista bolest javila-
Pred istim našla se zubarom.
Miš joj je vrata otvorio
I kad je vidio tko je
Znao je odmah što je,
Pa joj je odgovorio
Sa smješkom i u lice:
-oprostite mi gđice, danas me nema doma!*

Eto tako se igra naš pjesnik i filozofske nam poruke prenosi, vražje teškim poslom traženja riječi kojima treba stvoriti sebe i stvari oko sebe koje ne postoje ako ne uspijemo da ih dozovemo. A sve naizgled tako lako, jednostavno u igri naopačke uz miševu i mačku.

Kada je jedna mačka davno glasovir svirala iz Paljetkove istoimene pjesme, pa se žica otkinula; pa Mačka dva dana nije spavala samo je glasovir naštimavala i tražila je žicu svud; uzalud bješe svaki trud.

E na tu, pravu žici zapjevao je pjesnik koga je čini mi se nadmudrila pjesma jer je to i potrebno da bi pjesma trajala, da bi se premještala sama u sebi čas bliža čas dalja vlastitoj istinitosti.

I sjetih se jedne rasprave po Borhesu u kojoj se kaže da ni jedna poetska riječ ne može biti manja od svemira ili sume vremena.

I kako ko doživi stih, i kome se poezija pretače u arterije i vene s krvlju - zanos ga ćera, pa neki Boga vide u jednom bljesku svjetlosti, drugi u maču, treći u laticama ruže.

Tako je to sa poezijom i našim doživljajem. A kako je tek teško djeci, tim malim ljudima koje mi zovemo djecom istine, vrijednosti, univerzum približiti. Luku Paljetku lako - jer se nije odrekao djeteta u sebi.

Ali je i još jedna sreća na njegovoj strani. Rođen u Dubrovniku - Stradunom ponešen, podešen, posvećen, posrećen, povišen, - Muzika zvona, mora, broda, leuta, citre, i la muzika di note pa sve do široke, ispod svetaca iznad kampanela, bedema lako sama teče i stapa se, na lavandu melodija miriše pa na Stardunu gdje u krugu sreće radost sreće tugu piše Paljetak za note koje se nižu na kolani od nota starih skalama, urama, užancama, fjakom, burinom i jugom, stađunima, butigama, đardinima, barkama, valima, mačkama, zvonima, golubovima, dubrovačkim trubadurima, voltovima, serenadama, šoto voće pa krešendo iz lapisa nepresušnoga:

*Od fontane svako veče
gdje k'o život voda teče
šetam, draga, tebe tražim
svaku noć i svaki dan
Od Orlanda koji stoji
i udarce mukle broji
što ih stara ura bije
a svaki je kao san
Na Stradunu, gdje u krugu
srećem radost, srećem tugu
šetam, šetam svaki sat
šetam, šetam svaki dan*

Znate li da Paljetak u svakom slučaju voli i nema slučaja kad Ibrica sa Skalina zakanta jednu ljubavnu.

Antologijska ona što sa radija traži da se pojača i što traje što se sluša zatvorenih očiju ili među javom i međ snom:

*Volim te uvijek, i kada se budiš,
I kad na licu šminke nemaš,
I kad si ljuta, i kada se čudiš,
I kad bez mene na ples se spremaš.
Uvijek te volim, hoću da znaš,
Volim te, ne znam, o, kako da odolim,
U svakom slučaju te volim.
U svakom slučaju te volim.*

*Volim te kada si blijeda i sjetna,
I kada bore imaš na licu,
Volim te kada si divlja i sretna,
I kad u ruci držiš pticu.*

*Kada nećeš ništa da mi daš,
Volim te, ne znam kako da odolim,
U svakom slučaju te volim.*

*Volim te uvijek, čak i tada,
Kad ne volim te, kada si sama,
Kad veče pada iznad grada,
Volim te kad se praviš dama,
Kad ne voliš me kao sada,
I u tome i jest život naš,
U svakom slučaju te volim.*

.....

Ništa nije slučajno pa ni prošli susret sa gospodinom Paljetkom kada je u crkvi Svetoga Duha ovđe u Kotoru govorio sa prijateljima o najnovijim izdanjima Matice Hrvatske, ogranak Dubrovnik, u okviru međunarodnog kulturnog projekta „Kotor-Dubrovnik gradovi knjige“, baš o susretima i ljudima promovirajući kapitalnu knjigu „Povijest Dubrovnika“ Sarafina Racija koja je prvi put nakon 415 godina prevedena na hrvatski jezik i predstavlja prvu pisanu istoriju o gradu Dubrovniku.

Paljetak je, ne skrivajući zadovoljstvo, kazao da je autor baš u Kotoru, citiram njegove riječi, „osobno hodao, sve vidio, i čekajući brod da ga odveze u Dubrovnik još ponešto zapisao, dakle, in situ doživio ovo mjesto i zadužio i Dubrovnik i Kotor jer ih je predstavio svijetu u kome se ni o Dubrovniku ni o Kotoru nije puno znalo.

Racija je na taj posao navela i svijest o važnosti povijesti, kaže nam Paljetak, i dodaje da je već 1392. godine talijanski humanist Kolučo Salutati isticao vrline povijesti kao odgojiteljice čovječanstva jer, smatra on, ona obrazuje čovjeka, jer je humanost i istorija spomen na ovozemaljska ljudska djela, ona je filantropija, susret, a to smo mi i razgovor sa svim ljudima; a to smo takođe mi civilizovano društvo koje se ostvaruje u okvirima povijesti a u tim se okvirima definiše i politika. To su zacijelo bila načela kojim se pišući ovo dragocjeno djelo za nas rukovodila i Racija“ završen citat.

Tako Paljetak ne propušta ni jednu priliku da nas podsjeća na tradiciju, istorijske veze ,a istorija je susret i razgovor, čuli smo baš kao ovaj večeras u drevnom Kotoru od patine, kulturnih slojeva, morskih, trgovačkih, zanatskih puteva, od snažne ljudske riječi i djela, gdje uz mir zlatnog rama svjetlost portreta blista, od osvita, raskršća i ušća istog nam Mediterana koji oblikuje i šug daje ljudima svojim, svecima, čarobnjacima i pjesnicima kakav je naš večerašnji uvaženi gost.

Ili, nadrealnije, iz pera Paljetka:

Nešto čemu je možda ime baš to
Za savršeno jutro savršene i stvari
i riječi morale bi biti u svome čistom
poretku, kao lišće koje će, nakon zime,
osvojiti opet granu taktikom onom istom
kojom se i ti služiš, pa ipak nešto kvari
čistoću jutra, nešto čemu je možda ime
baš to – ta savršenost - piše Luko Paljetak.

Baš je to ta savršenost ta duhovna kičma, ta mašta od koje kada bi znali, a Paljetak sigurna sam zna da i to njegovi junaci znaju i miš i mačka, aplaudirali bi dugo, dugo i kada se spusti zavjesa i ugase reflektori tad Pjesnik lagano nove stihove smišlja ...U svakom slučaju, na Stradunu će u krugu sreće radost, sreće tugu. Želim mu radosti poetske povišene temperature i samo onoliko tuge za začim koliko se mora kada je pisanje, posebno poezije, u pitanju.

Dubravka Jovanović

Stvaralac potpune moći

Poznato vam je da se o poeziji može i treba govoriti, ali se malo šta može reći što bi nam njenu suštinu objasnilo i približilo. Vrijednost pjesme se može ošetiti samo kad ona počne da živi u nama, kad postane naše ošecanje, naš svijet. Zašto je to tako. Zato što je pjesma živa, neobjašnjiva klica života.

Ja ću i pored toga pokušati da nešto kažem o našem dragom gostu. Ne ništa što bi objasnilo njegovo djelo, nego samo ono što bi vas uputilo ka njemu. Iako su u bitnome isti, pjesnici su potpuno različiti i po onome što pjevaju i po onome kako pjevaju. Kao što se gotovo ne mogu sresti identične fizionomije, tako se ne mogu naći istovjetni pjesnici.

Kojoj vrsti pjesnika pripada veliki stvaralac, tvorac, Luko Paljetak? Onoj vrsti koja sve može, koja sve zna, koja sve razumije i sve umije. Dakle, riječ je o pjesniku potpune moći, o stvaraocu potpunog obrazovanja. Sve to pjesnika može i da ograniči ako to ostane samo racionalna ravan. Ali od te opasnosti Paljetak se spašava na jedini mogući način, kojega nalaze samo pravi pjesnici.

Maestro ne bi mogao biti to što jeste da u njemu ne živi prvobitnost, da nije čisto dijete, da nije dijete zauvijek. Otkuda u tom detetu takva nepogrješivost, takva odgovornost za ono što kaže i ono kako kaže. To je apsolutna moralnost bez koje nema jedinstva čovjekove ličnosti niti jedinstva umjetničke ličnosti. To je polje postojanja čovjeka i umjetnika. Dakle, Paljetak je apsolutni majstor, Paljetak je čisto dijete, Paljetak je neodstupna moralnost.

Paljetak se služi svim formama vezanog i nevezanog stiha i svuda je to onaj stepen savršene forme. Ali on nigđe ne ostaje na tome, to svuda kod njega postaje živi oblik koji je forma suštine, a ne forma forme. Sva bogata tradicija hrvatske poezije i hrvatskog jezika zrači iz tih oblika, u njima se čuje bruj poetskih vremena koji se doživljava kao savremenost, kao modernost. Sve te forme kod njega su poetski kontinuitet koji predstavlja trajnu vrijednost. Kao takve one su i sinteza i početak. Ti trajni kameni kvadri lelujavu su i melodiozni kao zvučna primorska stabla.

Paljetak savršeno vlada svojim, hrvatskim jezikom, njegovom značenjskom i zvučnom skalom i leksičkim fondom, ali i svim štokavskim jezicima srpskim, bosanskim i crnogorskim. Uz to je on poliglot koji presađuje poeziju gotovo sa svih evropskih jezika. A kako to čini? On tu poeziju nanovo stvara na svome jeziku, ona postaje naš original a ne bezlični prijevod. Put u evropsku kulturu Luko je davno prošao. Kako nas je doveo do velikih svjetskih stvaralaca čast mu i hvala. A vjerujte mi i to čudo on sve zna napamet. On svu poeziju drži u glavi. On je govori tako da to ona sama sebe govori.

Dragi prijatelji, pratite ga kad počne da se igra s đecom, uđite u njegovu dječju literaturu. To je sve neponovljivo, to se prvi put vidi i čuje. Da samo vidite mačku i klavir. Kažite deci da mačji rep i nije neki pijanist, ona će vas sažaljivo pogledati. Deca mu sve vjeruju i on vjeruje njima, to je ista družina. Zamislite, on s njima pravi i lutkarsko pozorište.

A kakvu taj ima moć preobražaja. Iz te zabavišne gužve evo ga pravo u profesorski kabinet koji je na fakultetu ili kući. Tu nastaju blistave studije i eseji o djelima i piscima, otkrivaju se nepoznate književne veze ili se poznatome daje novo značenje. Na naučnim simpozijima riječ mu je precizna i otkrivalačka. To što on vidi drugi ne vide ili malo ko vidi. Ali svi mu vjeruju. I to je novi prilaz, to je novi put.

Dragi Luko, dok si tamo đe si ja sam siguran da se neće moći praviti stariji i noviji Dubrovnik, da ga neće moći ispuniti prazninom ni turistička površnost. Do tvog djela dolaze i u njemu se ovaploćuju vrijednosti hrvatske i evropske kulture, tvoje djelo postaje put i oslonac.

Branko Banjević

Veliki smo kad smo djeca

Zašto smo u sred zemlje pali ovako prosti da opsujemo pticu, da pogazimo lale, da oduzmemo grubo sve što su grane dale rukama nekim ljepšim, da zabodemo osti u srce male ruže koja bi znala rasti, da skameni se leptir u zimi našeg oka, zašto smo tako mrki i pognuti i tmasti i ne vidimo stabla i ne vidimo male portrete ludog sunca, ni dojke pune soka, ni neiskusne krošnje koje tek uče cvasti pa idemo ovako za cijelo srce kljasti, a njima, njima, ruke da ljubi...

I dogodi se tak da neke ruke hoću

Od mojih mnogo mekše

I neku bjelju kožu

*I ružu ljepše krvi što dvije dojke nosi
da oduži se vatri*

Za vatru tijelom novim i pridruži se tada

po istom čudu noću

I dogodi se tada da cvijet od mene

prosi poneku moju glavu

Da izbjegne san nožu.

Zašto vas svako stablo mora tek samo kleti

U granama se oko, jedno pojedno gasi

A milost je daleko da pruži jake grane

Da umorna se ptica na kraju neba spasi

Zašto smo samo sjekli i ostavljali rane

Mogli smo našim tijelom čuvati svijet

od leda

I biti divno uho koje od sreće cvati

Dok usred polja sluša arije plavih vlati

I mogle su nam žene rađati divna čeda

Da igraju se tiho uz vodu

I da grnuce od dobre zemlje prave

I da se sretna smiju

Mogli smo svakoj grani dobrote malo dati

Da pjevaju, da jedu od tijela i da piju

Od poljubaca sunca da osjetimo trnce

Zašto smo puni zloće i zvijezde htjeli klati

Budimo stoga opet nježni i opet blagi

Poklonimo se, pomolimo se ruži

Zahvaljujem svojoj dragoj kolegici za sve što je izrekla počevši od mačaka, koje su naše suputnice i dio našega igrivoga srca bez kojega ne bismo, možda, mogli biti ljudi. Možda smo to zaboravili da samo na taj način kada uspijevamo i uspijemo biti djeca možemo biti jako veliki ili viši ljudi nego to mislimo da jesmo, ali pustimo to sada.

Danas je Veliki Četvrtak, zajednički ga slavimo, pa bih vam ja pročitao jednu pjesmu koju sam na način Biblije napisao na tu temu, na temu posljednje ili zadnje večere.

Zadnja večera apokrif in illo tempore in logo

Sazvao ih je Isus redom u skroman zapit, kvart

Večerati ćemo, reako im je

Možete a la carte izabrat jelo

Prema želji, ima ga za svih

Za nas svih, Petar će „ja ću kamenice, najviše volim njih“,

Matej će za njim „JA bih malo janjetine pod sač s mladim krumpirom i mladim lukom,

I like it very much“,

Konobarica Magdalena u mali notes svoj narudžbe im je bilježila

U kuhinji je znoj oblijevao joj sestru Martu marljivu kao crv,

stajalo je na stolu vino crveno kao krv.

Andrija reče „ja bih ribu ali da nije led vidjela“

Jakov na to srdit prenu se „nije red govorit tako, naša riba svježja je svaki dan,

Lovimo je u Galileji, što ti je, zar si pjan?“

„I ja ću ribu“, Tadija reče, „i malo blitve s njom“

„Pridružujem se“, reče Šimun „dajte mi“, reče „tom, da ipak kakve su boje škrge joj“.

„Što jest, jest, provjeri što se provjerit može ja se tu ne dam smest“.

„Ja ne bih“, reče Filip, „ni školjke njih sam sit,

radije bih kokoš ako može, salatu i pomfrit“

„Ivane, dragi“, reče Isus, „a što ćeš jest ti?“

Ivan će, „učitelju, ja bih isto to što i Vi“

Svi redom naručivali su kako je htio tko,

Jer im je zadnja zajednička večera bila to.

Javi se Juda s kraja stola „ne znam, dva jaja sad na oko ja bih najradije danas

Ne muči baš me glad“

„Zaista, zaista Vam kažem, jedan između vas izdat će me“, reče tad Isus

Spustivši malo glas.

*Njegove riječi doprle su do uha malo kom jer je na drugom kraju stola nasto neki lom
Nekome tanjur pao je na pod, zazveckao je lim
„O, Juda“, reče Petar, „ništa ne čusmo, stani s tim“
„Svakome to se može dogoditi“, reče mu Juda ljut.
„Molim te, učitelju, ponovi to nam još jedan put“
Ne reče Isus ništa, nego prelomi na to kruh i vino.
Reče „Ovo je tijelo moje, krv i duh. Činite ovo u spomen na me“
I komad kruha mek Ivanu pruži, sve na stolu „blagujte, dobar tek“
Jeli su kasno u noć.
Petar kamenica pun koš pojeo je,
A Juda jaja i palačinke još,
U uljenoj je svijeći polako dogorijevao plam,
Apostoli su pozaspali,
Isus je bdio sam.*

.....

Kutija koja pokazuje kakvo će biti vrijeme

*U malom paviljonu
Stanuje dama jedna
A njen gospodin živi do nje u sobi drugoj
Ona je nasmiješena, ljupka i vrlo čedna
Na glavi ima šešir, u haljini je dugoj
U šetnju oni tiho izlaze svakog dana gospodin i ta dama lijepa i nasmijana
Gospodin ima tamni kišobran i uvijek nosi kravatu, crni kaput
I hlače uske, sive
Dama se ljupko smješka i drži cvijet u kosi.
U paviljonu malom spokojno sami žive.
U šetnju oni, tiho izlaze svakog dana
Ta dama i taj vitki gospodin s kišobranom
Gospodin ide vani samo kad kiša lije
Kišobran drži mirno i lagano se šeta
A dama pojavi se samo kad sunce grije
Vitka i nasmiješena, rumena poput cvijeta
Čim pojavi se oblak ona se smjesta skriva
A pokaže se tiho gospodin kao prije
Pa, zatim opet ona iziđe kad je vruće i lagano se šeta*

*Kroz malu travu cvijetnu
Gospodin tada stoji miran i sam kod kuće
Izlaze svakog dana a nikad da se sretnu
Čim pojavi se oblak ona se smjesta skrije
A pokaže se tiho gospodin kao prije
Lagano tako redom gospodin, zatim dama
Izlaze tiho vani
On sam s kišobranom
A ona uvijek sama
A ne mogu se sresti
Polako teku dani u paviljonu malom
Borave oni skrivi
Vezani neprimjetno jedino tankom niti*

I za kraj, evo, jednu Dubrovačku koju vjerovatno imate svi u uhu, da vas ne ugnjavim više ili, kako bi mi u Dubrovniku rekli, da vam ne domorim.

Linđo

*Ispod mira Linđo svira
Vrte se kotule, čuju se frotule,
bedra se bijele u lijepe Pave,
u lijepe Kate k'o bijele štruce,
ma nijesu za Te
Pucaju, pucaju u lijepe Luce,
viđi sise kako vise
viđi moje kako stoje
Dižu se sotane od bijele botane,
Ko bijele pelene u lijepe Jelene
u lijepe Perice
O, udri Linđo
Što si se prepo? Sviraj Linđo pa maker krepo
Balaj, balaj, nebo skalaj
Kaži joj gaće,
Rekla je daće
Ma ne zna kad će*

*Boji se ćaće, boji se braće
Boji se maće
Vrti se kolo
U kolu Lolo
Bedro je golo, udri udri
Da nijesi molo
Balaj, balaj, nebo skalaj
Svaki svoju, ja ću moju
Ko gospoju
Ploča .puca, znoj se lije
Okreni, obrni je, iz našega sela nije
Dandara danda
Kotula landa, slomi joj kosti
Bog će ti prosti.
Vrti djavole, vrti,
Od sada do smrti
Udri Linđo, Linđo udri
Bala glupi, bala mudri
Bala trijezni, bala pjani
Bala danas ko i lani
Bala pravi, bala krivi
Bala mrtvi, bala živi
Udri linđo maker crko
Dok dan još se nije smrko
Udri u te žice vješte
Neka se crne oči bliješte
Dandara danda
Sad je anda
Molaj sadav večer pada,
Svaki svoju, ja ću moju
Mogu I tvoju
Biće mi milo, biće joj milo
Dosta je Linđo
Dobro je bilo.*

Luko Paljetak

Puniša Perović - sto godina od rođenja

Puniša Perović je svojim životom i djelom zaslužio naše sećanje i zato Ogranak Matice crnogorske u Danilovgradu obilježava stogodišnjicu njegovog rođenja. U okviru cjelovitog omaža pjesniku, publicisti i državniku, fokusiraću se na dva aspekta: današnji odnos prema jednoj generaciji crnogorskih intelektualaca i početak nove crnogorske štampe.

Puniša Perović, apsolvant prava iz Danilovgrada, prošao je put od ilegalca i revolucionara, organizatora ustanka, partizanskog borca, komesara i heroja antifašističkog rata do funkcionera komunističke vlasti. On je u dvadesetpet godina poslijeratnog aktivnog političkog života bio na odgovornim položajima. Bio je glavni urednik *Pobjede i Borbe*, ministar prosvjete u Vladi Republike Crne Gore, delegat CK KPJ pri CK KP SSSR u Moskvi, direktor Više partijske škole, direktor Instituta za međunarodni radnički pokret, glavni urednik časopisa *Naša stvarnost*, poslanik i funkcioner Savezne skupštine, potpredsjednik savezne konferencije SSRNJ i član Savjeta federacije.

To je impozantna biografija čovjeka koji je po vokaciji bio publicist i pjesnik i imao potencijal da piše članke i knjige. Međutim palo mu je u da se bavi politikom, uređuje listove i časopise, rikovodi institutima i školama, pa mu je ostajalo malo vremena za studiozniji rad i za privatni život. Puniša Perović je ipak uspio ostvariti kao ličnost i kao stvaralac.

Govoreći o Puniši Peroviću, portretišemo jednu generaciju crnogorskih komunisti, koji su nošeni idealima i spremni na žrtvu, postali heroji u ratu i pregaoci u miru. Ta generacija je vratila dostojanstvo Crnoj Gori, izvojevala njenu ravnopravnost u federativnoj Jugoslaviji, obnovila slavu crnogorskog oružja i vratila cijenu čojstva. Iz kruga crnogorskih studenta Beogradskog univerziteta, seljaka, pravnika i profesora postali su generali, ministri, partijski sekretari, ambasadori predšednici, direktori, isljednici, dekani, urednici... Najistaknutiji među onima koji su preživjeli rat i sačuvali glavu u raznim dramama poslije rata, bili su dio dedinjske nomenklature. Izrasli su u državnike i lidere. Svojom mladalačkom energijom i mentalitetom obilježili su Beograd i velikim dijelom Jugoslaviju druge polovine 20. vijeka. Kao odani vojnici partije cijelog života su prihvatili partijske zadatke i biti posvećeni promociji komunističkih ideja. Imali su entuzijizam revolucionara i uvjerenje da grade pravedno društvo. Fanatično su bili odani Titu i disciplinovano slijedili liniju Partije. Stvorili su državu sa velikim autoritetom u svijetu, ali i doprinijeli održavanju partijske svemoći koja je blokirala demokratiju. Doživjeli su slavu i razočarenje.

Nestankom Jugoslavije nestaje i poštovanje za njihov doprinos u ratu i miru. Mijenjaju se nazivi gradova, ulica, trgova, škola, nestaju njihove slike i biste, jedinice u leksikonima i udžbenicima. Više ni jedan muzej, arhiv ili institut ne mari za njih, ni jedan izdavač ne traži njihove tekstove i memoare, ni jedan list, radio i TV stanica ne bilježi njihove godišnjice. U sredini će su najviše dali sebe, niko ih se ne seća. Brutalno su izbrisani iz istorije i prepušteni zaboravu.

Ocjenjivanje tog fenomena je posao za istoričare, ali ne one koji ugađaju modi vremena, već one koji su svjesni da istorija ostavlja duboke tragove i da se čitavi periodi ne mogu ignorisati po metodama kineske kulturne revolucije.

Svi oni koji su sudbinski vezani za Crnu Goru, bez obzira će su živjeli biće uvijek sinovi i ćeri Crne Gore. Čak i oni koji su se odrekli svojeg porijekla su do kraja života sanjali svoj san o Crnoj Gori i ostali dio njene tragične zablude. Oni koji su za sobom ostavili djelo i trag u istoriji ovdje neće biti zaboravljeni.

Upravo zbog toga Matica crnogorska je večeras, organizujući veće posvećeno stogodišnjici rođenja Puniše Perovića, demonstrira svoju namjeru da u živoj memoriji održava crnogorske pregaoce i stvaraoce.

Puniša Perović je stajao na mnogim mjestima će se stvarala istorija. Palio je julske vatre, gazio Sutjesku i bio na mnogim dramatičnim raskršćima. Dovoljno se podšetiti 1948. Moskva. Hotel Luks. Hiljade jugoslovenskih građana u Rusiji na školovanju, idejnoj i policijskoj obradi. Srdačnost i uvažavanje najednom prestaju. Staljinova pisma i rezolucija IB. Nepodnošljivi pritisak na najodgovornije Jugoslovene u Moskvi, dva Crnogorca: ambasadora Vladimira Popovića i

predstavnik KPJ kod KP SSSR Punišu Perovića. Pokazali su se sposobnim i patriotski nepokolebljivim.

Jedna od dimenzija ličnosti Puniše Perovića je sklonost pisanju, javnom prenošenju poruka, korišćenju riječi, metafora, argumenata, učenosti i ličnih uvjerenja da bi kod drugih izazvao privlačnost za ideje. Saznanje da se putem informacije i propagande mogu pridobiti mase za komunizam preporučivalo je pjesnike, naročito one sa naglašenom socijalnom notom, za taj posao. Neko ko sa sedamnaest godina objavi pjesmu i ko je autor stihova „Što to huči Sutjeska...“ je imao predispozicije da bude organizator partizanske štampe. Sa starom štamparskom presom i ekipom grafičara u februaru 1944. Puniša Perović u Kolašinu i Lipovu izdaje *Riječ slobode*, a potom *Narodnu borbu*. U Nikšiću je od 24. oktobra 1944. na čelu redakcije *Pobjede*, organa Narodnooslobodilačkog fronta Crne Gore i Boke.

U prvoj redakciji *Pobjede* bili su Puniša Perović, glavni urednik i vijećnik CASNO-a, Branko Drašković, književnik i predratni novinar *Politike*, Mirko Banjević, pjesnik i književnik Erih Koš. Oni su bili prvi ešalon pismenosti i znanja crnogorskog novinarstva i propovjednici jedne nove religije, koja će kao i sve religije, veličati svoje ideje, ali i težiti monopolu na istinu.

Za prvi broj partizanske novine Blažo Jovanović piše uvodnik „Pobjeda je tu“, a glavna vijest je da Peko Dapčević predaje raport Titu u oslobođenom Beogradu. Bliži se kraj jednog krvavog, razarajućeg i bratoubilačkog rata. Antifašistička koalicija slavi pobjedu a jugoslovenski komunisti organizuju federalnu državu i novi društveni sistem. Glavna poruka *Pobjede* glasi „nadam se da će naši borci sačuvati ove tekovine“.

Ova naizgled agitpropovska parola sadrži univerzalnu poruku. Zadatak je svake generacije pobjednika u ratu i miru da sačuva i unaprijedi stečene tekovine.

Marko Špadijer

Carstvo ljudskih svrha

*Posvećeno Puniši Peroviću
(Šobajići, Danilovgrad, 1911-
Beograd 1985),
organizatoru 13-julskog ustanka,
narodnom heroju,
uredniku, ministru prosvjete,
istoričaru, književniku, pjesniku,
dobitniku nagrade AVNOJ-a i
Oktobarske nagrade Grada Beograda.*

Njegova najpoznatija djela, među 600. bibliografskih jedinica su: *Julske vatre* (roman), *Crveno sjeme* (poezija), *Istorija međunarodnog radničkog pokreta I-II*. On je koscenarista filma *13-jul* i autor čuvenih pjesama: *Komandant Sava* i *Lanci nam se kuju kleti*.

***

Vulkani izbacuju lavu i kamenje, a velike društvene prekretnice - velike ljude. Sitne savjesti trepeću, velike sijejavu kao munje. Naše oči govore koliko je u nama ljuckoće. *Tajna slobode počiva u hrabrosti*, poručio je antički strateg Perikle. *Hrabrost u životu, talenat u radu* (A. Kami).

Društveno pitanje svakoga vremena traži da bude okrenuto ka ljudskome dostojanstvu i samosvjesti. Čovjek nije sredstvo nego cilj. On je biće koje traga za neotuđivom suštinom i umnim i humanim mogućnostima sopstva. Humanističke nauke, nose to ime ne zbog toga što se bave čovjekom, nego njegovim humanim dimenzijama. Zato su veliki ljudi, poput planina - njihovi vrhovi ostaju nenaseljeni

ali oni nadvisuju horizonte pa su sve oči prikovane za njihove najviše tačke sa kojih blistaju zraci vjekova.

Ljudski duh je neprekidno u mijenama. Od svih rušitelja vremena najveći je čovjek. Njegov duh sve potkopava, bilo da izopačuje, bilo da preobražava, bilo da ruši. A tek kakav pijuk ljudskim ustanovama i djelima predstavlja vrijeme. Ono je, kako reče Njegoš, „*stravilo i svemogućemu nebu, a kamoli kukavnoj zemlji će sve na slabome temelju počiva*“. Veliki ljudi su prosvjetitelji. „*Prosvijećenost je duša ljudska bez kojeg je čovjek mrtav umom vječno*“.

„*Ima ljudi okeana*“, kaže Viktor Igo. Ti udari bure, te hridine i brodolomi, taj nemir u lukama, ta plavet neba, ta grka so što pročišćava savjest bez koje bi sve istrunulo, taj gnjev, ta bonaca nakon bure, ta skromnost to se zovu Veliki Ljudi. Oni su uvijek novi početak jer iskrsavaju u svim presudnim krizama čovječanstva. Na istorijskim raskršćima oni ukazuju na pravce, oni su kormilari na pučini bez kojih se lađa o bregove lomi. Oni ukazuju na ljudske ciljeve. Oni su emancipatori, jer prožimaju svjetlošću. Oni optužuju nepravedne zakone, ruše predrasude i zablude, otvaraju škole, zauzdavaju poroke, ukidaju svaku represiju, služe se ljepotom koja im je hrana za srce. Oni su nada slabome, sigurnost izgubljene. *Što je književnost i poezija ako ne služe narodu i ljudima* (Č. Miloš). Budućnost korača užurbano jer šutrašnjica ne može da čeka. Civilizacija traži humaniji poredak - vladavinu srca, čovječnosti i znanja. Svako ozdravljenje počiva na svježem zraku. „*Otvorimo prozore i prosvijetlimo duhove*“, poručio je Volter.

Ljudskost je posvećenost drugome! Odgovornost za drugoga postaje rješidba za bivstvo. Razumjeti bivstvo - to znači razumjeti drugoga, odnositi se prema pojedinačnom spoznajom univerzalnog poštovanjem dostojanstva, poimati stvarnost i procese kauzalnosti i time osvjetliti čitavo ljudsko ponašanje jer je cjelokupni čovjek ontologija. Ne postoji istina zbog čovjeka nego zbog čovječnosti. K tome vodi mišljenje i spoznaja koja iz svijesti prema sopstvenoj potrebi postaje samosvijest i samoodređenje čime se misleće biće uzdiže do metafizike, a što u krajnjem znači prodor ljudskoga u najtamnije strane individuma. Znanje, istina i mudrost to je filozofija, u grčkom smislu poimanja, to je suština duhovnosti, to je ljuckoća u pojedincu, čovječnost u čovjeku i persona u osobi.

Sloboda nije samo predmet iskustva nego i pretpostavka praktičkog uma. Savremenim naraštajima treba udahnuti dah velikih Platonovih dijaloga i Aristotolove metafizike. Filozofiju treba proučavati radi odgovora na njena pitanja, koja izlaze iz kruga čistog uma, jer ta pitanja obogaćuju našu intelektualnu maštu i smanjuju dogmatsku samouvjerenost koja zatvara spekulativni duh. Potreban je duh sviknut na slobodu i filozofska kontemplacija bez koje je sputan naš predmet mišljenja i

predmet djelanja i oštećanja, a putem koje čovjek postaje subjekt univerzuma, čime ga trajno smješta u sferu istinske slobode.

Neophodno je revandicirati principe crnogorske slobodarske i moralne aksiologije kao najuzvišenijeg kodeksa i najuniverzalnijeg pogleda na svijet. Čovjek u modernom svijetu više nije kod kuće, jer je čovječanstvo izgubilo bliskost i toplinu. Mišljenje se odvojilo od bića. Čovjek ignoriše prirodu. Tehnički um je potisnuo etički i socijalni.

Moć slobode je radom omogućeni svijet ljudskog napretka, začetak svjetsko - istorijske strukture društva kojom se otvara moguća forma svetosti svijeta i čovječnosti čovjeka čime se gradi univerzum nomosa i time prevazilazi živa konkretno - istorijska supstancija slobode koja preko organizacije ljudskog društva prerasta u carstvo ljudskih svrha.

***

Tvorbeni duh Puniše Perovića, podseća na romantičnog junaka iz Džojsovog romana „Portret umjetnika u mladosti“, koji kaže: *Ja idem da se po milioniti put suočim sa stvarnošću i da u kovačnici svoje duše vječno iskujem samoliku svijest svoga naroda.*

Čedomir Bogićević

Bar, 9. jun 2011. u 20 sati

Adnan Čirgić
CRNOGORSKI JEZIK U PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI

na promociji govore

dr Ivan Jovović

Borislav Stajević, profesor lingvистики

Zorica Lekić, profesor lingvистики

dr Adnan Čirgić, autor

Sala Matice crnogorske, Bar, Bulevar revolucije 3/1

Četvrtak, 9. jun 2011. u 20 sati

Jezik kao stub identiteta

Sa naročitim zadovoljstvom u ime barskog ogranka Matice crnogorske promovisemo novu knjigu dr Adnana Čirgića, pod naslovom *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*.

Pređen je dug put da bi crnogorski jezik postao ustavna i zakonska kategorija, mada ova normativna činjenica nema još uvijek punu sadržinu, upravo zbog djelovanja onih političkih koncepcija koje i danas na neutemeljen način, a katkad sa pozicija antievropskih vrijednosti negiraju Crnogorcima i svim drugim građanima Crne Gore, suprotno svim međunarodnim pravilima, da svoj maternji jezik nazovu crnogorskim. Zato su na pogrešnom stajalištu svi oni koji smatraju da je bila dovoljna samo ustavna nominacija crnogorskog jezika, koja bi se isključivo temeljila na osnovama nekadašnjeg srpskohrvatskog jezika, s obzirom da su Crnogorci tokom XX vijeka u različitim formama unifikacije bili izloženi dugotrajnom procesu asimilacije. Uostalom, jezik je jedan od stubova identiteta nekog naroda, u kome je sadržana istorijska, socijalna, pravna, politička i kulturna svijest o njegovoj samobitnosti. Imajući u vidu ove činjenice, možemo zaključiti koliki značaj imaju Pravopis i Gramatika crnogorskog jezika na oblikovanje crnogorskog društva u narednom periodu. Uprkos svim opstrukcijama, pobijedila je koncepcija pokojnog profesora Vojislava Nikčevića, čiji je dostojni reprezent dr Adnan Čirgić.

Ivan Jovović

Crnogorski jezik i njegov status

Sa zadovoljstvom sam prihvatio obavezu da učestvujem u predstavljanju odnosno promociji knjige dr Čirgića „Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti“. Ovo zbog ličnog uvažavanja njegovih stručno-naučnih i patriotskih napora (lična hrabrost) da značajno doprinese ostvarivanju višedecenijskog nastojanja da crnogorski jezik dobije svoj zasluženi status u našem društvu.

Naravno, u tom poslu je svesrdno podržavan od svojih starijih istomišljenika, crnogorskih rodoljuba: naučnih i kulturnih radnika, organizovanih u odgovarajućim institucijama, čija je briga očuvanje crnogorskih identitetskih vrijednosti.

Među tim institucijama, čelno mjesto ima i naša Matiac crnogorska, te se i mi – njeni članovi pridružujemo svom rukovodstvu u toj aktivnosti na osvjetljavanju nepravdi koje su našem narodu, decenijama, pa i po koji vijek, nanošene, te da vratimo svoje nacionalno dostojanstvo, koje nam zaslužen pripada.

Knjiga je zamišljena kao zbornik ranijih autorovih radova, naravno prilagođenih ovom sintetičkom osvrtu na crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti.

I

U početku knjige se daje, kako sam autor kaže, uslovna klasifikacija istorijskog razvoja crnogorskog jezika, oprezno ostavljajući mogućnosti da konačnu riječ o tome dadnu neophodna izučavanja neispitanih materijala. Istorijsko razdoblje obuhvata vrijeme od sredine 9. vijeka do naših dana.

Iako imaju štokavsku podlogu, bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski jezik imali su zasebne razvojne tokove, prateći razvojne puteve tih naroda i nacija.

Prvi razvojni period crnogorskog jezika je dukljanski period, od sredine 9. do 80-ih godina 12. vijeka tj. do pada Duklje/Zete pod vlast Raške/Srbije 1183-1389. godine. U tom periodu razvija se književna djelatnost uz Skadarsko jezero, sa centrom u manastiru Prečista krajinska, đe je nastalo reprezentativno književno djelo

Život zetskog kneza Vladimira od anonimnog Dukljanina iz Krajine. Drugo značajno djelo iz tog perioda jeste hronika *Kraljevstvo Slovena* popa Dukljanina. Oba djela nijesu sačuvana u originalu, već u latinskom prijepisu iz 17. vijeka. Pomenuto žitije o Vladimiru je izrazito beletrističkog karaktera, što ukazuje na relativno visok stepen pismenosti u tom vremenu.

Gubitkom državne samostalnosti i potpadanja slovenske, odnosno crnogorske Duklje/Zete pod rašku upravu, nestajali su tada pisani spomenici posebno religiozne sadržine jer se s novom vlašću korjenito mijenjao i odnos prema postojećoj religiji dijeleći sudbinu kulta o Svetom Vladimiru Dukljanskom. Pretpostavlja se da je u Duklji bila glagoljska pismenost, mada ima naučnih mišljenja da je književnost tog perioda pisana latiničnim pismom.

U zetskom periodu (od 80-ih godina 12. do kraja 15. vijeka) dominira upotreba staroslovenskog jezika i ćirilice, mada je prisutna upotreba i ostala dva pisma (glagoljice i latinice) iako ne sa istim statusom.

S početka zetskog perioda posebno je značajno *Miroslavovo jevanđelje*, koje predstavlja ekvivalent Kraljevstvu Slovena iz prethodnog dukljanskog perioda. Nastalo je u Kotoru 80-ih godina 12. vijeka i to njegov izrazito većinski i glavni dio, pisara Zećanina Virsameleona, a nekolike zadnje stranice napisane su od strane Rašanina Gligorija. Kotorski dio je pisan zetskom redakcijom staroslovenskog jezika, a drugi raškom. (Redakcija označava unošenje osobina lokalnog govora u staroslovenski jezik.)

U pravoslavnim crkvama na ostrvima i obalama Skadarskog jezera, sveštenici su radili na prepisivanju crkvenih knjiga.

Pojava crnogorske štamparije Đurđa Crnojevića na Cetinju i štampanje pet inkunabula, među kojima dva Oktoiha, svrstava Zetu Crnojevića među 4 slovenska naroda koji imaju ovu vrstu crkvenih djela na svom jeziku, odnosno na staroslovenskom jeziku svoje redakcije. Glagoljicu je u zetskom periodu potpuno istisnula ćirilica.

Od kraja 15. do sredine 18. vijeka nastaje period „pisanog jezika“, pod kojim se podrazumijeva pisana realizacija mjesnog govora, tj. postepeno se prelazi na ponovnu upotrebu crnogorskog jezika s narodnom osnovom. Ipak, u pravoslavnoj crkvi će se još dugo upotrebljavati staroslovenski jezik zetske redakcije. Međutim, u Boki će imati primat latinski i talijanski jezik, naročito u periodu humanizma i renesanse, da bi se u doba baroka sve više upotrebljavao narodni jezik u književnosti.

Dva najznačajnija pisca ovog perioda u razvoju crnogorskog jezika iz barokne epohe su Andrija Zmajević u Boki i Danilo Petrović Njegoš na Cetinju. I jedan i drugi su pisali crnogorskim narodnim jezikom.

Od druge polovine 18. vijeka pisani jezik spontano prerasta u nekodifikovani tj. nestandardni književni jezik pod jurisdikcijom države i crkve. Gotovo su izjednačeni narodni i književni jezik. I prije Vuka Karadžića, Peraštanin Ivan Antun Nenadić (1768) zalagao se za fonetsko pravopisno pravilo „piši kao što zboriš (govoriš)“ i obrnuto.

Od 30-ih godina 19. vijeka do I svjetskog rata dolazi do zvaničnog ukidanja nekih tipičnih crnogorskih jezičkih osobina. U cijelom tom periodu jezik je zvanično nazivan srpskim. Javlja se jezička reforma Vuka Karadžića, koji pri kodifikaciji jezika polazi od srpskog (opšteštokavskog) jezika. Ovaj kodeks je namijenjen prostoru čiji je Crna Gora samo neznatan dio. Vuk postepeno napušta neke tipične odlike crnogorskog jezika, kao što je upotreba **ć** i **đ** u jekavskom jotovanju (npr. *đevojka*, *ćerati*) a i glasove **š** i **ž** s obzirom na njihovu upotrebu u ograničenom prostoru. Ove tipično opšte crnogorske osobine, koje Vuk Karadžić i Đura Daničić svojim modelom nijesu obuhvatili, dobile su status provincijalizama i dijalektolizama. Tome procesu najduže su se, u svom beletrističkom stilu, opirali Petar II Petrović Njegoš, Stefan Mitrov Ljubiša i Marko Miljanov Popović.

U 20. vijeku ovi procesi će se finalizovati u dvije etape: Belićevoj i savremenu. U Belićevoj (između dva svjetska rata) nastaju najkrupnije promjene koje je pretrpio crnogorski književni jezik. Nastaje masovna upotreba ekavice, čije uvođenje sprovede preko udžbenika i nastavnog kadra, uglavnom ekavskog.

Savremena etapa u razvoju crnogorskog jezika počinje poslije Drugog svjetskog rata, đe je službeni jezik bio srpskohrvatski, odnosno srpski od 1992. godine, ali je status ijekavice bio zagantovan. Međutim, u Pravopisu iz 1961. godine se kaže da se književni jezik razvijao oko dva glavna središta Beograda i Zagreba te da su za izradu zaduženi srpski i hrvatski stručnjaci. Zvanična jezička crnogorska politika stajala je iza novosadskog pravopisa. No, već od 1968. godine pojavljuje se grupa kulturnih radnika koja ima nov pristup temeljnim crnogorskim vrijednostima, što su potvrđivale postojanje zasebnog crnogorskog naroda, nacije, jezika i države. Zahvaljujući zalaganju te generacije crnogorskih kulturnih radnika, poslije raspada SFRJ u Crnoj Gori će se formirati niz institucija koje će raditi na očuvanju suštinskih crnogorskih vrijednosti (crnogorski PEN centar, Matica crnogorska, Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, Institut za crnogorski jezik i književnost i Crnogorsko društvo nezavisnih književnika). Veliki značaj u tom vremenu imala je Deklaracija o ustavnom položaju crnogorskog jezika našega PEN centra, čija je pojava izazvala posljednji pokušaj nekih predstavnika unifikatorske lingvistike za uvođenje ekavice na autohtonom prostoru Crne Gore. Taj pokušaj, naravno, nije uspio. Ipak, u posljednjih desetak godina bilo je nastojanja pojedinih jezikoslovaca da normiraju određene ekavizme u

crnogorskom standardu, koji su neutemeljeni i predstavljaju odraz unifikatorske jezičke politike s ekavskog područja.

U posljednjoj deceniji 20. vijeka, kao plod dugogodišnjeg izučavanja crnogorskog jezika, pojedine institucije objavile su knjige za izučavanje tog jezika (istoriju crnogorskog jezika, pravopis i gramatiku), čiji je autor bio pok. Vojislav Nikčević. Iako u našoj zemlji neozvaničene, one su osnov utemeljenja nauke o našem jeziku, koji je postao predmet izučavanja na nekim slovenskim katedrama.

I, konačno, borba za afirmaciju crnogorskog jezika krunisana je novim crnogorskim Ustavom, đe je taj jezik prvi put stekao službeni status. Već 2008. godine formiran je Savjet za standardizaciju crnogorskog jezika radi izrade pravopisa, gramatike i rječnika.

Taj Savjet nije uspio odgovoriti zadatku zbog kojeg je osnovan, jer grupa njegovih članova, opterećena tradicionalističkim shvatanjima o jeziku, nije mogla prihvatiti kodifikaciju tipičnih crnogorskih jezičkih osobina. Savjet je ukinut, a formirana je Ekspertska komisija od 3 člana, koja je pristupila redakturi radne verzije Pravopisa crnogorskog jezika koji je sačinio dr Čirgić, nakon čega je taj pravopis i usvojen (2009). Komisija je, zatim, odredila jezikoslovce koji će izraditi gramatiku crnogorskog jezika. Formiran je Redakcijski odbor koji je pripremio prvo zvanično izdanje gramatike crnogorskog jezika 2010. godine. U Odboru je, naravno, i autor ove knjige dr Adnan Čirgić.

II

Crna Gora je u 20. vijeku dala značajan broj istaknutih dijalektologa. Većina je živjela ili još živi van Crne Gore, uglavnom u Srbiji. Svi su oni dobar dio svog naučnoistraživačkog rada usmjerili na proučavanje crnogorskih govora. Tako su naši narodni govori dobro izučeni ali kao dijalekti srpskog jezika. Većina izučavalaca crnogorskih govora nastojala je da dokaže dva strogo polarizovana dijalekta, koji zahvataju crnogorski prostor (ne poklapajući se s njenom državnom granicom). Za severozapadne crnogorske govore usvojen je termin istočnohercegovački dijalekat, dok se preostali dio govora različito imenuje: kao zetsko-lovcenski, zetsko-sjenički, zetsko-južnosandžački, zetsko-gornjopolimski i sl. Nijedan od tih termina ne sadrži atribut crnogorski.

Dr Čirgić, u posebnom poglavlju ove knjige, kritički analizira ovo stanje i za klasifikaciju ovih naših govora ne uzima samo dva, iako značajna elementa: zamjenu staroslovenskog „jata“ i akcentuaciju. Treba uporediti –kaže on– čitav niz ostalih dijalekatskih osobina crnogorskih govora. Čirgić dokazuje da se po, skoro, svim tim ostalim osobenostima crnogorskih govora oni mogu sagledati kao jedna zajednička cjelina, iako neke od njih prelaze granice Crne Gore, što je razumljivo s obzirom na česte migracije stanovništva, a i međusobne uticaje susjednih govora.

U okviru crnogorskih govora moguće je govoriti o govornim skupinama, koje se uklapaju u opštecrnogorski jezički sloj, a razdvajaju ih samo neke jezičke osobenosti mjesnih govora, što čine, po Vojislavu Nikčeviću, treći jezički sloj.

U jugoistočnoj govornoj skupini mogu se izdvojiti pet užih govornih grana: 1. podllovćenska (za teritoriju četiri stare nahije) i Crnogorsko primorje od Perasta do Bara; 2. barsko-mrkojevićka grana; 3. kučko-bratonožičko-piperska grana; 4. zetsko-podgorička grana; 5. donjopješivačko-bjelopoljsko-vasojevićka govorna grana.

Od te klasifikacije značajnija je činjenica da je broj specifičnosti pojedinih govornih grana srazmjerno manji od broja zajedničkih crta jugoistočne skupine.

Druga govorna skupina crnogorskih govora, na ševerozapadu Crne Gore obično nazivana istočnohercegovačka, bitnije se razlikuje od ove jugoistočne po akcenatskom stanju. Nju karakteriše čist četvoroakcenatski sistem, dok jugoistočnu - akcenatsko šarenilo: dvočlani, tročlani i četvoroakcenatski sistem.

Među ševerozapadnim crnogorskim govorima su govori Pive, Drobunjaka, Uskoka i Nikšića s Rudinama. Na osnovu ispitivanja koje je izvršio 1938. godine Jovan Vuković, 25 jezičkih osobina ih razlikuju od pravog istočnohercegovačkog dijalekta, a vežu ih za crnogorske govore, jer ne postoji nijedna jezička osobina koja se ne javlja u govorima jugoistočne Crne Gore. Ovo je razumljivo ako se zna da su Uskoci ovu teritoriju počeli naseljavati tek krajem 18. i početkom 19. vijeka, uglavnom s teritorije Morače, Čeva, Župe Nikšićke, Rovaca, Vasojevića i dr.

S obzirom da taj govor pošeduje gotovo sve opštije crnogorske jezičke osobine – onda se mora odbačiti klasifikacija po kojoj on pripada istočnohercegovačkim govorima.

Treća grupa crnogorskih govora obuhvata govore crnogorskog dijela Sandžaka, za koju važe već izrečene konstatacije zajedničkih osobina drugog jezičkog sloja.

III

Posebnu pažnju dr Čirgić obraća na ijekavicu u savremenoj crnogorskoj jezičkoj stvarnosti, kako glasi naslov trećeg poglavlja ove njegoe knjige.

Za razliku od teritorije koju pokrivaju bosanski, hrvatski i naročito srpski jezik, teritorija Crne Gore je dominantno i prepoznatljivo ijekavska. Crnogorsko ijekavski govori poslužili su, dobrim dijelom, kao osnov za Vukov književni jezik. On je tom narečju davao prioritet, a nazvao ga je južni govor.

Sa crnogorskoga i dubrovačkog ijekavskog govornog područja, ijekavica se u minulim vjekovima, prostirala na okolna područja masovnim seobama stanovništva na šever i na istok (u ševernu i zapadnu Bosnu, ševernu Dalmaciju, Liku i zapadnu Srbiju).

Međutim, 20. vijek obilježila je dominacija srpske jezičke politike u Crnoj Gori. Iako status ijekavice u doba Vuka Karadžića nije bio sporan, nastojanja u pravcu degradacije crnogorskoga jezika urodice plodom tek poslije 1918. godine tj. nakon uništenja crnogorske države i administrativne zabrane crnogorske nacije. Iako je ijekavica i dalje bila dio književnog jezika, crnogorski pisci u međuratnom periodu mahom prelaze na ekavicu.

U poslijeratnom periodu stvari se unekoliko mijenjaju. Premda je jezička politika i dalje vođena iz Beograda, status ijekavice je bio povoljniji. Pravopis srpskohrvatskog jezika iz 1961. dozvoljava dublete kao što su: prijedlog-predlog, prijevoz-prevoz, prijenos-prenos, ali u praksi su samo kraći oblici. Nastavlja se ekavizacija crnogorskog jezika. Udžbenici su mahom ekavski. Pojedini jezikoslovci i neki drugi kulturni radnici iz Srbije i Crne Gore, u posljednjoj deceniji 20. vijeka, predlažu da se zakonom uvede ekavizacija crnogorskog jezika (kako je to urađeno u Republici Srpskoj) radi ujednačavanja izgovora sa srpskim i razlikovanja od hrvatskog izgovora. Srećom, ta ideja nije prošla.

Kad to već nije uspjelo, prikriiven korak u tom pravcu je Rečnik ijekavizama srpskog jezika, autora Branislava Ostojića i Dragomira Vujičića na nikšićkom Filozofskom fakultetu, kojim se daje brojnim ekavizmima normativan status u Crnoj Gori. I sam naslov knjige je ekavski. Autori su u svoj Rečnik unijeli kao pravilan, često naporedan s ijekavskim, svaki ekavski oblik koji se makar i sporadično upotrebljava u Crnoj Gori. Za uvedene oblike se kaže da ih „ne treba povezivati sa ekavskim izgovorom, već da se taj proces razvio autonomno glasovnim putem u ijekavskim govorima“. Navešćemo neke takve riječi: starešina, rečnik, rečit, rešenje, rešavati, korenčić, sledeći, poslednji, usled, retkost, ređi, dosledno, upotrebiti, goreti, narečje, rečca, ogrev i sl. Jasna je tendencija da ijekavski oblici vremenom iščeznu i da se „na mala vrata“ uvede ekavica.

Mentorski uticaj Branislava Ostojića na neke članove Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika doprinio je njegovom neuspješnom radu. To se izrazilo i u suprostavljanju tih članova standardizaciji oblika s crnogorskom tj. jekavskom jotacijom (đevojka, ćerati) i tipično crnogorskih glasova **š** i **ž**.

IV

U narednom poglavlju „fonemi **š** i **ž** kao bitna razlikovna obilježja između crnogorskoga i ostala tri štokavska standardna jezika“ autor ukazuje na značaj opštecnogorskih fonema **š** i **ž**, koji uz **đ** i **ć**, kao produkata jekavske jotacije, predstavljaju najbitnije fonetske elemente crnogorskog standardnog jezika u odnosu na ostala tri. Pobjedom Vukove reforme 1863. godine ovim fonemima je dat dijalektalni status, što je zvanično crnogorsko jezikoslovlje u 20. vijeku bespogovorno prihvatilo. Cilj autora ovog priloga je da ukaže na njihovu zastupljenost u svim

crnogorskim govorima, a samim tim i na ispravnost uvođenja fonema **š** i **ž** u standardni jezik. Za razliku od crnogorskog jezika, one imaju dijalektalni status u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku. Na njihove teritorije ovi glasovi su stigli masovnim seobama stanovništva (od 15. vijeka) iz Crne Gore na sever i istok.

Pored toga što su opšteprisutni, ovi glasovi imaju i status fonema tj. da budu nosioci značenja. Nijesu uvijek proizvod jekavske jotacije, već se često ne bi mogli zamijeniti sa **sj** ili **zj**, osobito u antroponimima tipa: Vešo, Pušo, Dašo, Maša, kao i u drugim brojnim riječima, tipa: šutra, šćućurit, izđigat, šaji se, kožavina i sl, đe nema veze sa ijekavskom grupom **je**. Stefan Mitrov Ljubiša i Vuk Vrčević (19. v) pisali su: šjutra, sušjed, gušjenica, šjesti i sl. jer nijesu imali grafeme za glas **š**. I Njegošu su nedostajali ti glasovni znaci, pa kada je Vojislav Nikčević pripremio izdanje Gorskog vijenca sa ovim originalnim izgovorom crnogorskih glasova **š** i **ž**, nastala je srpska povika da se Njegoš falsifikuje.

V

Svoju knjigu dr Čirgić završava poglavljem *Jezička politika u Crnoj Gori od Njegoša do naših dana*.

U Crnoj Gori do danas nije bilo institucija koje bi se specijalizovano bavile jezičkom politikom, te je ova vođena iz Srbije, najprije iz Beograda, a zatim i Novog Sada, na čijim je univerzitetskim katedrama za jezik radilo i nekoliko vrlo uglednih crnogorskih jezikoslovaca. Oni su naučne titule stekli, uglavnom, na istraživanjima osobina crnogorskih govora no, nijesu se angažovali da se te jezičke osobine unesu u standard službenog srpskohrvatskog jezika.

Jezička politika u Crnoj Gori od Njegoša do naših dana nije bila crnogorska. I Njegoš i kralj Nikola su jezičku politiku prepustili, uglavnom, izvanjcima i izvanjskim udžbenicima, te je takav razvoj prosvjete uticao na razvoj svijesti o sopstvenim identitetskim vrijednostima, prije svega o svom jeziku, što je doprinosilo otuđivanju crnogorskih građana od svoje države.

Od aneksije Crne Gore 1918. godine i njezina stupanja u zajedničku državu SHS, kasnije Jugoslaviju, jezička politika je bila u potpunosti prepuštena Srbiji. Bilo je pojedinačnih istupa protiv toga. Svijetao je primjer Bogića Noveljića, čija su dva članka objavljena u crnogorskoj „Zeti“ 1937. U članku „Brisanje crnogorskog književnog jezika“, on pored ostalog, ističe: „Konstatujemo potpuno i apsolutno odsustvo svakog stvaranja i nastojanja za upotrebu ijekavskog književnog jezika u Crnoj Gori... udžbenici za sve naše škole... nabavljaju se iz Beograda. Oni su svakako pisani ekavski književnim izgovorom... da su Crnogorci, uz sve ostalo, širokogrudno žrtvovali zajednici i svoj narodni književni izgovor... Ako dohvatimo ma koji od udžbenika (bukvar, čitanku, gramatiku) vidjećemo na prvi pogled da Crne Gore nema u njima... Nastavnici moraju da prevode izraze sa istočnoga narodnog izgovora (ekavskog) na naš narodni (ijekavski)

izgovor...“ No, članci Noveljića samo su usamljen protest jednog javnog radnika jer u to doba niti je bilo institucija, ni pojedinaca koji bi mogli pružiti kakav organizovani otpor jezičkoj politici koja je vođena iz srpskih kulturnih centara.

Stanje se nije značajnije razlikovalo ni za vrijeme SFRJ. Tek krajem 1960-ih godina pojedini crnogorski intelaktualci počeli su da pružaju značajniji otpor jezičkoj unifikaciji. Lingvisti iz Crne Gore zastupali su stavove usklađene sa srpskom jezičkom politikom. Crna Gora nije dobila ni pravo na sopstvenu jezičku varijantu. Njen je jezik, u najboljem slučaju, tretiran kao crnogorski književni izraz, dakle kao podvarijanta srpskog jezika.

Crnogorska akademija nauka i umjetnosti i Društvo za srpskohrvatski jezik i književnost vodili su anticrnogorsku politiku. Po njima „dosad nijesu dati ozbiljni naučni argumenti o postojanju crnogorske varijante, a još manje o postojanju crnogorskog jezika“.

Raspad zajedničke države SFRJ, označio je i prestanak funkcionisanja zajedničkog SH jezika kao službenog. Nanovo formirane države Hrvatske i BiH pristupile su kodifikaciji sopstvenih službenih jezika (hrvatskog i bosanskog). Samo je Crna Gora prihvatila, opet, tuđi srpski jezički standard. Jezička politika nije sada vođena samo od lingvista iz Beograda i Novog Sada, već su u njoj značajno participirali i jezikoslovci iz Crne Gore, sa akademikom Branislavom Ostojićema na čelu, šefom Katedre za srpski jezik Filozofskog fakulteta u Nikšiću.

Nasuprot njima, grupa crnogorskih intelektualaca se zadnjih decenija 20. vijeka do današnjih dana zalagala za kodifikaciju posebnog crnogorskog jezika kao državnog u Crnoj Gori. Velika je uloga u tome Matice crnogorske, Crnogorskog PEN centra, Dukljanske akademije nauka i umjetnosti, Crnogorskog društva nezavisnih književnika.

Crnogorska državna nezavisnost neminovno je dovela do prihvatanja crnogorskog jezika kao službenog, što je definisano i novim Ustavom Crne Gore. No, postupak kodifikacije jezika, odnosno donošenja normativnih akata (Gramatike, Pravopisa, Rječnika) opet su umiješani srpski uticaji nastojeći da to ometu, učine polovičnim ili bar odlože. Država je formirala Institut za crnogorski jezik i književnost koji će se dugoročno baviti izučavanjem i afirmacijom crnogorskog književnog jezičkog blaga. Međutim, još uvijek ne postoji institucija koja će kreirati i raditi valjanu jezičku politiku, a ona je neophodna jer bitka za status crnogorskog jezika na studijskom programu pri Filozofskom fakultetu u Nikšiću još nije završena. No, glavno je postignuto. Ova knjiga je još jedan prilog tom uspjehu. Iskrene čestitke autoru i Matici crnogorskoj.

Boro Stojović

Jezik iz sopstvenog ugla

Večeras sam može biti dobio i nezasluženu počast – i odlukom Matice crnogorske o promociji moje knjige, i lijepim riječima predstavljača knjige i vašim dolaskom na promociju. U kakvoj drugoj državi, pa i onima iz najbližeg nam okruženja, ni ova knjiga ni činjenica da se neko bavi svojim poslom – izučavanjem sopstvenog jezika, koji je uz to još i službeni jezik u državi – ne bi izazivala nikakvu posebnu pažnju. No, kod nas je sve malo drukčije no kod drugih.

Činjenica da Crna Gora zadugo nije imala svojih institucija nauke i kulture svakako je uslovila današnje nemale otpore prihvatanju bjelodanih činjenica, pogotovo onih koje se tiču crnogorskoga nacionalnog i državnog identiteta. Zbog nepostojanja takvih institucija i jezičku i kulturnu politiku vodili su drugi, iz institucija izvan Crne Gore, pa se kao rezultat te politike danas neki opiru činjenici da je jezik u Crnoj Gori crnogorski, i to pogotovo oni što ne znaju drugim jezikom ni govoriti. Danas konačno imamo sopstvene institucije, ili bar neke od njih, ali nemamo svoje ljude u njima. Odnosno, nemamo u njima dovoljno stručnjaka koji rade u interesu sopstvene države koja ih finansira. Duskorašnja zvanična lingvistika u Crnoj Gori tretirala je odlike crnogorskoga jezika kao dijalektizme, arhaizme, provincijalizme, regionalizme ili slične –izme u okviru srpskoga jezika. I u skladu s tim stavovima odnosila se i prema normi jezika u Crnoj Gori. Nažalost, nijesu ni mali ni zanemarljivi ostaci takve svijesti o crnogorskome jeziku i u današnjoj Crnoj Gori. I možda su najprisutniji upravo onđe đe ih ne bi smjelo biti – na Univerzitetu Crne Gore koji bi zaludu morao školovati dostojan kadar koji će znati afirmisati cjelokupno crnogorsko kulturno nasljeđe, čiji je jezik najbitniji dio.

Ponovnim sticanjem državne nezavisnosti stekli su se uslovi za zasebnu standardizaciju crnogorskoga jezika, prvi put u sopstvenoj kući i u skladu s jezičkim odlikama unutar crnogorskih granica. Tako je tek nedavno Crna Gora dobila zvanični *Pravopis* i *Gramatiku crnogorskoga jezika*. Naša je javnost, i stručna i laička, nažalost, prilično nespremno „dočekala“ crnogorsku standardnojezičku normu.

Dobar dio jezikoslovaca teško se uspijeva otrgnuti naučenome tradicionalizmu. Zaboravlja se da crnogorski jezik nije jezik koji ima tradiciju od usvajanja Ustava, nego jezik koji je nekoliko vjekova stariji od toga Ustava. Kao da se ne zna da se na ovim prostorima komuniciralo i prije našega vremena i da smo u tim minulim vremenima bili uzor govorništa u okruženju. A onda se desio Novosadski dogovor, koji je ukinuo taj uzor. Ukratko: u jednome periodu crnogorski narodni i književni jezik bio je model za srpsku jezičku reformu koju je sprovodio Vuk Karadžić. Zato njegova reforma tada i nije imala velikih protivnika u Crnoj Gori. No kad su u nekoliko narednih decenija *vikovci* iz toga jezika počeli izbacivati i naposljetku Novosadskim dogovorom potpuno izbacili crnogorske jezičke odlike, pojavila se grupa intelektualaca koja će se usprotiviti takvome normiranju. Međutim, bilo je potrebno imati i institucije i sopstvenu državu koja bi se prema sopstvenome jeziku odnosila na primjeren način. Danas konačno imamo i jedno i drugo.

Tako je i nastala ova knjiga, zamišljena da kao zbornik tekstova ukaže na neke bitnije podatke o razvoju crnogorskoga jezika, crnogorskim govorima, crnogorskoj ijekavici, jezičkoj politici u Crnoj Gori i dr. – sa stanovišta aktuelne montenegristike.

Jedna crnogorska institucija, Matica crnogorska, inicirala je nastanak ove knjige, kako bi se na jednome mjestu našle različite studije koje su po tematici bitne za aktuelni trenutak i promociju crnogorskoga jezika i u Crnoj Gori i u njezinu okruženju. Zato je ovđe ukratko prikazan i istorijski razvoj crnogorskoga književnoga jezika, data podjela crnogorskih govora, ukazano na specifičnosti crnogorske ijekavice i zastupljenost pojave jekavske jotacije u Crnoj Gori, te na kraju sažet prikaz jezičke politike koja je glavni krivac za današnja opiranja jeziku kojim se govori u Crnoj Gori. Namjera mi je bila da na jednome mjestu, na osnovu dosadašnjih saznanja, crnogorski jezik prikažem prije svega s crnogorskoga aspekta i to u onim segmentima koji se našoj javnosti nerijetko prikazuju kao sporni. Pri tome je građa najčešće korišćena iz srpske literature, koja, tretirajući crnogorski jezik kao srpski dijalekt, nudi obilje materijala koji potvrđuje crnogorsku jezičku posebitost. Tako se otklanja svaka sumnja u moguću pristrasnost u prikazivanju stanja.

Koliko sam u tome uspio, naka čitalačka publika prosudi.

Adnan Čirgić

CRNOGORSKE DINASTIJE BALŠIĆI I CRNOJEVIĆI

CRNOGORSKE DINASTIJE BALŠIĆI I CRNOJEVIĆI

povodom izdanja

Josip Jelčić „Zeta i dinastija Balšića“ i Zbornika „Crnojevići“.

Govore:

prof. dr Radoslav Ratković

prof. dr Aleksandar Čilić

mr Vesna Višević

Kotor, Palata Bizanti

petak, 10. jun 2011. u 20 sati

Beograd, 10. jun 2011. u 20 sati

Neprekinuta svijest o kontinuitetu

Crnogorski identitet i kontinuitet države Crne Gore počivaju na čvrstim, višestoljnim i višestoljećnim temeljima, još od XI stoljeća.

Klesani su i riječju Popa Dukljanina, i „Oktoiha“, i riječima prava i pravde „Stege“ i „Imovinskog Zakonika“, ... i građom čvrstih palata, i ne manje čvrstim moralnim postulatima čojstva i junaštva. Junaštva uz muku, žuč i krv u osvajanju jedinog i najvećeg osvojenog i zadržanog bogatstva Crne Gore, - blaga njene stolječne slobode. Slobode da bi bili svoji na svome, da bi država opstajala i participirala na mediteranskom i evropskom miljeu, - kako u već osvojenim civilizacijskim tekovinama, - tako i onima koje su se tek stvarale.

Ideal slobode pratili su neprikosnovena pravičnost, cijenjenje ljudskih vrlina, poštovanje svojeg jezika, vjere, običaja, pisane riječi narodne i književne... i postale trajne vrijednosti ne samo kao istorijska, kulturna ili umjetnička, -već kao cjelokupna identitetska karakteristika crnogorske države i crnogorskog naroda.

Znale su generacije da se za tu cjelokupnost bore, da je čuvaju i očuvaju.

Međutim, od sredine XIX, i cijelog XX stoljeća, a evo i na početku XXI, osporavanja crnogorske prošlosti, negiranje njenih uspjeha, djela i događaja, ili njihovo prisvajanje, pa i falsifikovanje, uporni su pratilac njenog postojanja.

Od takvih necivilizovanih nasrtaja teško se odbraniti.

Ali se sigurno može i mora uporno braniti. Braniti argumentima, riječju, knjigom,

pa i ovakvim skupovima, da se što više podsećamo na svoju prošlost, novo saznamo i svoje znanje učvršćujemo, jer samo sa znanjem svakog pojedinca raste naša snaga za odbranom.

A boriti se i dalje u dokazivanju svoje prošlosti i svojeg postojanja, izgleda da nam je sudbina. Samo što je to danas, u, i iz, Samostalne Crne Gore, mnogo lakše, organizovanije, uspješnije, nego što je to donedavno bilo.

Pa upravo zbog toga, dozvolite mi da vas podsetim samo sa nekoliko rečenica na jedan izuzetno značajni za taj period, a i za dan danas, istorijski institut. Institut od jedne osobe- institut Radoslav Rotković.

Institut, jer obim i sadržaj njegovih knjiga u onom teškom vremenu devedesetih godina prošlog već stoljeća, vratile su nam sećanja, obradile i utvrdile fundament našeg postojanja, slobodno možemo reći, u pet do dvanaest. Mnogobrojni čitaoci njegovih knjiga, željni saznanja o istinitoj prošlosti Crne Gore, dočekali su njegove knjige kao što žedni žele i dočekaju bistri izvor vode u pustinji.

Na predstavljanju tada tih knjiga koje je moja malenkost imala čast da organizuje i promoviše pod okriljem Matice crnogorske Ogranak Kotor, sale su bile pune, neka nevidljiva snaga upijala je sve rečeno i zadržavala ga u atmosferi do posljednjeg trenutka, do završnih riječi autora. Željni smo bili istine, željni činjenica koje su i suviše dugo bile skrivane, mijenjane, falsifikovane. Rotković je prodrmao i razbudio, mitološkim snom duboko uspavanu Crnu Goru, i to u posljednjem trenutku, jer je prijetio prelaz iz sna u komu, iz koje je više niko, nikad ne bi mogao probuditi.

A kada govorimo o crnogorskim dinastijama, onda pomenimo iz tog obilja njegovih istorijskih knjiga i tema, za ovu priliku samo sljedeću činjenicu:

U Crnoj Gori prvi put je objavljen tek 1995. godine prvi zbornik građe o Kraljevini Vojislavljevića (X-XI vijek) - Najstarija crnogorska država, Kraljevina Vojislavljevića, izvori i legende, od autora Radoslava Rotkovića.

Dakle, od tada počinje saznanje, ne među istoričarima, svi su oni to znali, ali neki nijesu htjeli, drugi nijesu smjeli, da taj period i tu dinastiju jasno naučno-istorijski obrade, već od tada počinje saznanje unutar širokog čitalačkog auditorijuma, interesovanje i učvršćivanje znanja o dalekim temeljima naše države i o našoj najstarijoj dinastiji o kojoj su sačuvani mnogi dragocjeni materijalni dokazi, na pečatima, dokumentima i u starim originalnim rukopisima ili onim sačuvanim u prepisima i obrađenim od čuvenih evropskih istoričara.

Moja malenkost, shodno profesiji, bila je upoznata sa brojnim istorijskim izvorima-dokumentima ovog perioda, ali jasno saznanje i smještanje dinastije Vojislavljevića na njeno pravo i jedino mjesto - formirala sam tek poslije knjige R Rotkovića.

Mislim da nije suvišno, svi da se podšetimo:

Država zvana Duklja sa dinastijom Vojislavljevića a kasnije Zeta - Crna Gora, bila je samostalna slovenska država, već do sredine X st. formirana kao kneževina i jasno razgraničena od drugih susjednih slovenskih kneževina ali i od vizantijskog područja.

A te druge slovenske kneževine bile su: Raška, kasnije Srbija, Bosna i Hrvatska. Znači, Duklja je bila četvrta slovenska kneževina sa svojim kneževima-kraljevima Vojislavljevićima, sa svojim narodom-podanicima, sa svojom jasno naznačenom teritorijom, sa svojom vojskom, sa religijom hrišćanskom, a poslije podjele hrišćanstva na zapadno-rimokatoličko i grčko-istočno-pravoslavno, bila je država katoličkog obreda.

Da se podšetimo još i da je ta vojska te kneževine Duklje izvojevala jednu izuzetno važnu pobjedu za Duklju kada je oktobra 1042. pobijedila vizantijsku vojsku kojoj su se pridružile vojske raškog župana, bosanskog bana i humskog kneza, kod Bara, tj. Tuđemila, pa je poznata i kao Tuđemilska bitka, kojom je Duklja u potpunosti zbacila vizantisku vlast i postala nezavisna država.

Taj značajni datum iz naše prošlosti uzela je za svoj dan Vojska savremene Crne Gore.

I neizostavni podatak za stalno podšecanje:

Čuveni kralj Mihailo iz dinastije Vojislavljevića, čija je crkva – zadužbina u Stonu sa njegovim likom na zidu ostala sačuvana do današnjih dana, bio je već krunisan 1077. godine, jer mu se moćni papa Grgur VII u jednom pismu iz januara 1078. obraća sa „Michaeli Sclavorum regi“ tj. obraća mu se kao kralju Slovena.

Pomenimo samo, da su Balšići, na vlasti od 1360-1421 u teškom periodu povratka samostalnosti zemlji poslije stoosamdeset godina pod vlašću Nemanjića vodili vrlo složenu političku, diplomatsku i vojnu aktivnost za obnavljanje svoje samostalnosti. U tom periodu, zapravo za vrijeme zadnjeg Balšića, Balše III koji je pod uticajem majke prešao sa katoličanstva na pravoslavlje, Zeta i službeno polako preuzima taj obred koji za vrijeme Crnojevića u potpunosti prevladava .

Da su sve četiri crnogorske dinastije dobro znale jedna za drugu, nesporno je, ali iz svojih dinastičkih trenutnih interesa, nekad to svoje znanje nijesu ispoljavale, a nekad su se itekako, shodno interesu, na prethodne dinastije pozivale. Tako, posljedni vladar iz porodice Crnojevića, već predstavnik turskog sultana, dakle poslije propasti samostalnosti tadašnje države, naziva sebe u jednom dokumentu: Skender beg Crnojević, sandžak crnogorski, primorski i sve dukljanske zemlje gospodar.

Svijest o kontinuitetu crnogorske države, nekad zvane Duklja pa zatim Zeta pa Crna Gora, bila je očigledno prisutna kod Crnojevića koji su i hronološki najbliži

svojim prethodnicima iz Duklje - Vojslavljevićima i Balšićima, pa pretenduju na djelove zemlje koju su prethodnici poседаovali.

Svoj uticaj i porodične veze Crnojevići kao plemićka porodica, imali su i u tada mletačkom Kotoru: sestra Ivana Crnojevića, bila je udata u čuvenoj plemićkoj porodici Bizanti, kao i kasnije dvije njegove kćerke, Đurđeve sestre, u porodicu Drago i Buća.

Crnojevići, inače izuzetno obrazovani ljudi za svoje vrijeme, Ivan i Đurađ, iskristivši svoju upućenost na Mletke i svoje lične veze i imetak, kao što je poznato, nabavili su u Veneciji štampariju. Da već davno, puno prije štampanja knjiga Crnojevića štamparije usred Cetinja i Zete - Crne Gore, nije postojala latinska izreka: *habent sua fata libelli*, - mogla bi bez sumnje dobro pristajati upravo njima i samo zbog njih biti konstruisana.

Jer od samog početka proučavanja prvih štampanih knjiga kod Južnih Slovena, i u okviru njih, crnogorskog štamparstva XV stoljeća Ivana i Đurđa Crnojevića, štampane njihove knjige pratila je neka čudna sudbina. Prva evropska generacija istraživača smiješta ih u štamparska remek djela slavenske, južnoslavenske, jugoslovenske ili pak crnogorske duhovne i kulturne baštine. Druga pak generacija, uglavnom srpskih naučnika koji se bave proučavanjem starih ćirilčkih knjiga, pribraja ih skoro uvijek srpskoj kulturnoj baštini, što čine i njihovi savremeni istoričari.

Da su Crnojevići umjesto moderne štamparske radionice na Cetinju pribavili radionicu pušaka i topova, u teškom vremenu po Crnu Goru s kraja tog XV st., možda bi zahvaljujući tome stradalo mnogo manje njihovih savremenika ali i potomaka i možda bi duže sačuvali svoju državu. Ali, oni su sasvim sigurno, svojim savremenicima i dalekim potomcima, svojim štampanim knjigama postavili kulturni fundament iz kojega je zračila neophodna duhovna i kulturna snaga kojom su potomci uz svoje viteško junaštvo odolijevali i obezbjeđivali opstanak i trajanje. Svojim visokim umjetničkim dometom s obzirom na stoljeće kada su se pojavile i mjesto gdje su se pojavile, samo 38 godina poslije Guttembergovog otkrića, te knjige jesu kulturna baština ne samo Slovena već i čitavog civilizovanog svijeta. I mogle su biti u doba svog nastanka i plamen koji je zasijao mnogima, tada porobljenim Slovenima, ali su trajna svjetlost Crne Gore, i to je zasigurno njihova sudbina.

Tragovi čuvenih Crnojevića koji su sačuvani u mnogim krajevima i gradovima Crne Gore, i u raznim oblastima ljudskog stvaralaštva, kao materijalni i duhovni dokazi, nezaobilazni su i trajni istorijski izvori postojanja naše države kroz stoljeća.

Petrovići, izuzetno značajna i slavna dinastija u deset generacija dala je 252 ličnosti poznate ili spomenute u istoriji Crne Gore (muške i ženske) i vladala od mitropolita Danila 1697, do kralja Nikole 1918. godine Crnom Gorom (uz kraće prekide, za vrijeme Šćepana Malog i vladike Aresnija Plamenca) 221 godinu.

U svojim počecima, pozivali su se na odluku Crnojevića da vladike crnogorske upravljaju zemljom poslije njih, i da su oni nasljednici Crnojevića. U našoj historijskoj nauci nije još zauzet jasan stav, da li je to zaista bila dokumentovana odluka, ili je to rezultat na osnovu logičnog slijeda događaja u datim historijskim okolnostima u kojima se našla Crna Gora poslije gubljenja samostalnosti i biološkog nestanka Crnojevića sa političke i kulturne scene.

Kasniji članovi dinastije Petrović, veličali su uglavnom samo sebe, ne naglašavajući mnogo svoje prethodnike. Čak u jednom periodu uzimajući i tuđe predstavnike kao svoje, što je odgovaralo nereálnim, megalomanskim idejama Kralja Nikole, koje su ga ubrzo koštale i krune i države, poslije čega se vratio svojim precima i narodu, ali kasno, po tadašnju državu i po njegovu dinastiju.

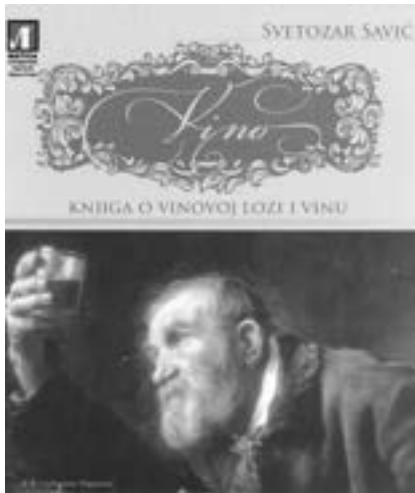
Obilje podataka o sve četiri dinastije, nalazi se sabrano u nekoliko kapitalnih historijskih djela savremene crnogorske historiografije koja su dostupna i širem auditorijumu. Međutim da su dalja istraživanja itekako neophodna, govori i sama činjenica da je štampanje sudije Jelčića o Balšićima, uz kritički komentar Rotkovića, i poslije 111 godina, korisno djelo.

Zato, neminovno se ipak nameće pitanje: da li bi bilo korisno da združenim snagama, Matica crnogorska, DANU, Istorijski institut Crne Gore, i naravno živa enciklopedija, još i dalje institut Radoslav Rotković, nažalost tu ne ubrajam i CANU, izdaju jednu ediciju u četiri toma: Crnogorske dinastije, đe bi svaka od njih dobila po jednu knjigu. I da budu priređene na naučno-popularan način, da budu dostupne za čitanje, prepričavanje i pamćenje i detu, i sinu, i unuku?

Ako te knjige ne bi doprinijele, a vjerujem da ne bi, promjeni stavova onih koji našu istoriju negiraju i prisvajaju, one bi sigurno doprinijele širenju našeg opšteg znanja o sopstvenoj prošlosti, koju jedino tako možemo dalje da čuvamo, branimo i odbranimo.

I sa tim znanjem obogaćeni, da nastavljamo i dalje, uprkos svemu, da istražujemo u svojem civilizacijskom maniru poštovanja tuđeg i u nastavljanju širenja tog stava, kako bi on postao opšte prihvaćen manir, ne samo nas prema drugima, već i drugih prema crnogorskoj istoriji i uopšte prema Crnoj Gori.

Vesna Vičević

O KNJIZI GOVORE

DR. MIODRAG JOVANČEVIĆ

MUJO VREVA, DIPL. ING. POLJOPRIVREDE

DR. SVETOŽAR SAVIĆ, AUTOR

RADOMIR ILIĆ, MODERATOR VEČERI

BIJELO POLJE

MALA SALA CENTRA ZA KULTURU „VOJSLAV BULATVIĆ STRLINIĆ“

ČETVRTAK, 30. JUN 2011. U 20 SATI

Kad sam ispisivao ove stranice nijesam imao namjeru da vas preko tekstova o vinovoj lozi i vinu uzdižem do božanskih zanosa, niti da vam pružim opravdanje ako govorite stihove, kudite državnu politiku ili se pijani valjate ispod stola. Naprotiv, samo želim da vam pomognem da otkrijete i upoznate vinovu lozu i vino iz pravih aspekata. Čini mi se da popularni pristup rigidnom naučnom štivu zaista odgovara sagi o vinu.

Takođe sam želio da pojasnim da gajenje vinove loze i produkcija vina imaju veoma dugu tradiciju pod različitim meridijanima, pa i na tlu Crne Gore, pa se često kaže da su oni vektori civilizacije; da upoznam čitaoca đe se prvi put počela uzgajati vinova loza i proizvoditi vino, kako je tekao razvoj te, danas, u svijetu veoma popularne i snažne industrije.

S. Savić, iz *Uvoda*

PJESNIČKI GLASOVI BRANKA BANJEVIĆA

Učestvuju Nela Savković
Mileva Pejaković Vujošević Novica Samardžić
Slavko Mandić Branko Banjević
Dubravka Jovanović profesori Muzičke škole „Vida Matjan“, Kotor
Pomorski muzej Crne Gore Kotor, petak 16. 09. 2011. u 20

Misionar u širenju znanja

Dozvolite mi da ovo izlaganje počnem antičkom mudrom izrekom koja tako lijepo ide uz Branka Banjevića: *Samo dobar čovjek može biti dobar naučnik.*

Književni prikazi Banjevića otkrivaju njegovu iskrenu i stručnu posvećenost crnogorskom kulturnom nasljeđu, svježu misao, visoku estetiku, utemeljenu kritiku. Iz bogate bibliografije o Njegošu, Laliću, Ljubiši, Cuci, o Radoju Radojeviću, Ujeviću, Kaštelanu, Vešoviću, Čedu Draškoviću, Luki Lagatoru i mnogim drugim, izdvojila sam samo neke refleksije, male fragmente, pojedine izraze i rečenice, u namjeri da nagovijestim veliko djelo Branka Banjevića.

Kao poseban dar u tumačenju književnog izraza kod Banjevića nalazim sposobnost da u svega nekoliko motiva, ili postupaka pjesnika dešifruje njegov umjetnički kod i predstavi djelo kao cjelinu koja vam je jasna i logična, koju ćete uvijek razumjeti, bez nepotrebnog mistifikovanja, sterilnih stručnih termina i nedorečenosti. Ono što posebno volim u analizama Banjevića jeste to što nema modela, šablona, ne postoji univerzalna skica – postoji iznenađenje za čitaoca. To iznenađenje za mene sadržano je npr. u jednom prikazu pjesništva Stefana Mitrovića, koji, po riječima Branka Banjevića, prevazilazi tradicionalni način pjevanja i mišljenja u crnogorskoj literaturi: *Lišavajući pjesmu „poetskih ukrasa“, Mitrović se nikad nije lišavao tog tona koji ima boju istorijske dubine, koji čuva kontinuitet patnje i slobode. Taj ton nije ritam pjesme, to je njena unutrašnja*

melodija. Ritam pjesme je lišen šematične pravilnosti, podređen je toj unutrašnjoj melodiji koja je slobodna, ali i jednostavna, jednostavna jednostavnošću ritmova bugarštice. Često taj ton, a ne radnja, ima karakter naracije i tada pjesma dobija u elegijskoj snazi. U mnogim našim pjesmama, usmene i pisane književnosti, oseća se iza fabule neki zvuk, neodrediv, koji se doživljava kao elemenat sadržaja, kao slutnja nesrećnog raspleta. Klasični primjer za to je pjesma Starca Milije „Ženidba Maksima Crnojevića“. U toj pjesmi se oseća neki zvuk kao jek, trepet neke strune kroz neke daleke dubine, koje mogu da dotutnje svakog trenutka i da se sruče na nas i oko nas. Taj zvuk kobi, kao neki uznemireni nerv pjesme, nije ništa drugo do sudbina zetske države, propast države kao melodijski podtekst koji se nekoliko stotina godina kreće kroz svijest i osećanje naroda.

Kao poznavalac kompletnog crnogorskog duhovnog bića, Branko Banjević se osvrnuo i na kult smrti. U Crnoj Gori čovjek je načinom svog života morao da zasluži pokajanje. Sačuvane tužbalice i lelci svjedoče koliko je taj trenutak važan za *sabiranje života koji je pretao*. Samo na pokajanju ili žaljenju može se sve reći o jednoj ličnosti. Srazmjerno značaju trenutka jeste i dignitet osobe koja tuži ili leleče. I dolazim do razloga zbog kojeg sam izabrala da prokomentarišem ovaj predgovor, a to je činjenica na koju Banjević skreće posebnu pažnju, naime, žene su u ovom tako važnom obredu imale jednaku ulogu kao i muškarci, bile su ravnopravne u činu iznošenja stava, njihova *riječ se cijenila ništa manje od čovjekove*. Ova uloga, samo jedna u stvaralačkom životu naše žene, negira sve komentare da je Crnogorka bila ropkinja, uvjerava nas Banjević.

Istorijska i literarna pojava koja intrigira Branka Banjevića je Marko Miljanov: *Marko Miljanov nije arhaičan pisac, nije on ono „naš hrabri Vojvoda pod starost nevjesto zamijeni mač perom“*. On je nepismen kao što je Sokrat bio nepismen. Marko se ne služi vještinama, on se služi čovječnošću. On ne stvara djelo zanatom nego čovjekovom ukupnošću. On se, dakle, služi onom vrhovnom stvaralačkom vještinom svojstvenom samo genijima. Njegovo djelo je sastavljeno od presudnih momenata, kad se postaje čovjek ili se nestaje kao čovjek. Njega interesuju samo čvorišta u koja se sve sastaje i gdje se sve razrješava. Ovaj fragment možemo uvrstiti u primjere retoričnosti – prigodne i akademske. Sugestivno, u kontrastima, snažno, kratko, sigurno, Banjević priziva stvaralački lik Marka Miljanova.

U osvrtima na kritike upućene povodom Luče, Branko Banjević je autor koji je i u ovoj prilici primarno misionar u širenju znanja, a o tome kako sam uočava nečiji polemički manir saznajemo iz komentara povodom stila raspravljanja velikog stvaraoca Radoja Radojevića: *U polemikama je bio jasan i oštar, dokumentovano opovraćajući mišljenja, čuvajući dostojanstvo ličnosti s kojom polemíše.*

Budući da sam imala zadovoljstvo da saradujem sa Banjevićem tokom snimanja serije o crnogorskoj književnosti na TVCG uvjerila sam se da način na koji Banjević kazuje stihove poeta potvrđuje njegovo duboko razumijevanje poezije. Poezija se ne glumi, ona je sva u riječi, intonaciji, dinamici, uz tek neku malu grimasu, bez gestikulacije. Banjević voli te stihove, pazi ih, ponire u njih, kao da ih baš u tom trenutku stvara, a opet emocija koja ih boji pokazuje da im se mnogo puta vraćao i da ih je na razne načine proživljavao. Beskrajno smo mu zahvalni što svoje umijeće dijeli sa nama.

Nela Savković -Vukčević

O poeziji i poetici Branka Banjevića

Prakticistička vremena oslobađaju čovjeka moralne obaveze i time ga osiromašuju, svodeći ga na jednu dimenziju, koja omogućava upotrebu. Sloboda je ograničavanje čovjekovih aktivnosti moralnim limitima, koji su i njegova mjera i njegova emocija, njegova i društvena osnova. To je izvjesnost i sigurnost koja podrazumijeva svu dinamiku života i vremena, a ne mir i nepokret u kojemu se ništa ne zbiva, kaže pjesnik Branko Banjević.

Društvo klasične Crne Gore je znalo da istakne one koji su slijedili put moralne dužnosti. Da li je to moguće u XX vijeku, stoljeću laži, licemjerja, manipulacije, denuncijacije, prevare, ropstva u ideološkim torovima od istoka do zapada? Vrlo rijetko, naše doba je neošetljivo na sve što nije materijalno. Na sceni su ideolozi, oni što svemu treba da daju intelektualni okvir, da besmisao opravdaju i proglašaju smislom. Slobodan čovjek i tada nadilazi stvarnost: u sudaru sa realnim svijetom nastaju vrijedna djela duha. Među njima je i poezija Branka Banjevića, lirska is-povijest, pročišćeno svjedočanstvo, lično i kolektivno iskustvo. Osnovna obaveza čovjeka i stvaraoca *je biti javno na strani istine na svakom mjestu i u svakom trenutku*, kaže Banjević.

Crnogorska moderna vratila se suštini jezika poezije, ili, oslobođeni jezik vratio se u našu poeziju. To se dešavalo spontano, po nedefinisanom unutarnjem nagonu, intuitivno. Branko Banjević je dosljedno nastavio tim putem i postao neumorni borac buđenja svijesti o važnosti jezika kao bića. *Jezik je vid postojanja naroda, i to njegov samoizražavajući vid. Ovo je prihvaćeno kao lingvistički aksiom, kaže. To znači da se jezik jednog naroda može imenovati samo njegovim imenom. Zato što se istorijski put, koji je poseban za svaki narod, nalazi samo u njegovom jeziku.* Pišući o Rječniku srpsko-hrvatskog jezika, kao produktu novosadskog dogovora, iznio je jeretičke stavove 1969. godine: *Ispada: postoji crnogorski narod, ali njegova književnost nije njegova književnost, njegov jezik nije njegov jezik. To je jedinstven izum koji može nastati samo onda kad naopaka politička koncepcija izazove poremećaj naučne svijesti i etike. Tako se nauka o jeziku pretvorila u sredstvo za*

negiranje nacionalnog integriteta jednog naroda. U pogovoru za antologiju Crnogorska moderna jezik vidi kao temelj reinkarnacije uniženog bića naroda. Oslobođeni jezik postao je prostor neuništive egzistencije naroda... on je, možda jedino on, bio izvan moći zla.

Današnji čovjek jednako površno razumije i jezik i svijet. U klasičnoj Crnoj Gori riječ je imala težinu, kao u starim civilizacijama. Ostalo je zapisano da je u Vavilonu *riječ prvosvještenika bila ubojitija od dvošeklog mača*. Petar I je govorio da on nema druge moći do pera i jezika. Danas to pogrešno razumijemo. Umjesto da smo ponosni što su u Crnoj Gori tako dugo čuvani tragovi drevnosti, to se tumači kao hendikep nepostojanja aparata državne prisile. U indoevropskim jezicima ostali su tragovi drevnih znanja. Vede su poezija i znanje, a čovjek koji vidi izvan granica realnog vidika u crnogorskoj tradiciji je *vjedit*. Pjesnička riječ ne posreduje samo smisao, ona djeluje neposredno, doziva u svijest sva prošla, sadašnja i buduća iskustva. Poezija je znanje o suštini, istina o biću.

Za Branka Banjevića ona je smisao i tajna života. *Vremena i prostori koji su ostali van poezije, ne postoje, nikad ih nije ni bilo. Poezija je stvaralački duh svijeta koji ga održava. Taj duh nosi najdublji zakon nastanka i opstanka... Pjesma trajno nosi živu klicu koja joj ne da da zastari, koja je drži otvorenom za nova vremena... O svemu tome se treba i može govoriti, ali je sve to, u konačnom, neobjašnjivo*, rekao je u jednom intervjuu.

Poezija Branka Banjevića je ukupno crnogorsko jezičko iskustvo. To je traženje u jeziku odgovora na pitanje pojedinca i naroda, monolog pred nemogućim i dijalog sa neznanim i nevidljivim. Ona je donosila fascinantne vizije svijesti ugroženog pojedinca... Svijet poezije Branka Banjevića postaje kosmički košmarni san po jezi realniji od same realnosti. Ovo je pakao koji se živi, smatra autor Crnogorske trilogije, Dragan Nikolić.

Marko Špadijer vidi poeziju Branka Banjevića kao *lirski putopis iz carstva sjenki... U njoj je kondezovan prezir prema nesojluku i odbijanje da se sa njim stane na istu stepenicu vremena. Banjevićeva poezija je lavirint iz kog se može naći izlaz ako se slijedi nit moždane svjetlosti...*

Pjesnik je iskusio instrumentalizovanu ideologiju kao sredstvo porobljavanja, stvarnost koju je ovlaplotio u univerzalni simbol zla: kosmičkog psa čuvara ljudskih torova, omeđene slobode i kontrolisanog mišljenja. U pjesmi *Pas* pokazao je suštinu totalitarnih ideja globalne kontrole XX vijeka, metafiziku pustoši i stravu neslobode. Na pozornici svijeta ostala je samo ideja koja svemir kontroliše, preži da ko ne podigne glas; i degradirani trag života u raspadanju.

Nije mi poznato da je u savremenoj književnosti tako sugestivno i tačno razobličena jeza ideje zla modernog doba, tako suštinski sažet smisao jednog vremena kao u ovoj pjesmi Branka Banjevića od četiri strofe sa po četiri stiha. Moć

Banjevićevog pjesničkog iskaza trijumfuje: bez epiteta i nepotrebnih emocija pravi preciznu, hladnu, sliku otjelotvorenog zla; htio je *zlo dati njim samim*, kaže autor.

Banjevićev *Ban Strahinjčić* je simbol pobunjenog čovjeka koji istrajava na putu moralnog imperativa i stamenosti u samoći; omaž Starcu Miliji i autoportret pjesnikov. Čovjek koji slijedi moralni zakon izgnan je u kosmičku samoću, kao i njegova zemlja i narod u *Snu Jovana kapetana*. To je dobrovoljni izbor samopoštovanja. Samosvjestan čovjek nužno je sam. Sloboda je temelj njegove egzistencije i uslov kreacije. Ko izabere taj put zna da predstoji neprestana borba za odbranu slobode. Branko Banjević kao rijetko ko istakao je kao zastavu taj princip čovjeka i pjesnika: *Ako ne postoji put časti / Evo vam grada / Ja mogu će god bilo / Gledati nebo i zvijezde/...*

Poema *Glasovi* je pjesnikovo glavno djelo. Koliko znam ona je narasla na više hiljada još neobjavljenih stihova, napisanih poslije objavljivanja knjige izabrane poezije 2002. godine. Posvetio ju je ocu Blažu, majci Milici i stricu Mirku. Sveto trojstvo: njegovi stvoritelji i onaj koji ga je inicirao u svijet poezije.

Glasovi su estetski fenomen posve usmjeren na sebe... u poemi je ostvareno globalno saglasje. To je zbornik pjesama pod svodom jedne vizije. Jezik proizvodi sebe, ali i poetsku strukturu pjesme.

Glasovi izviru iz riječi, istorijskih reminiscencija, lutajućih slika, istorije, budućnosti. To je zbirka bisera crnogorskog duha i crnogorskog jezičkog iskustva. Riječi, za razliku od ljudi, nikad ništa ne zaboravljaju niti zloupotrebljavaju- piše Dragan Nikolić.

Pjesnik traži u pamćenju i iskustvu puni smisao riječi, vraća ih suštini, čisti od konkretnosti i tragova vremena koje su neznaveni ostavili, daje im simbolično značenje, jer „vaspostavljanje simbolike je odbacivanje svega ograničavajućeg, kulturnog provincijalizma sredine i egzistencijalnog relativizma“. Riječi su arheološki nalaz u vremenu, krhotine drevnih svjetova. Kostii sa stratišta minulih vremena. One su okidač sećanja, prolaz u prošlost; asocijacije, lična mitologija i simbolika. Sačuvani tragovi djetinjstva i prvog susreta sa svijetom, slikama, zvukovima, mirisima, pojmovima.

Struktura poeme „Glasovi“ možda je najslabija fugi, polifonij muzičkoj formi. U prostor stvaralačke kupole pjesnik je pustio mnoštvo glasova koji dolaze iz svih vremena, različitog intelektualnog i moralnog profila, da bi ostavili trag svoga postojanja. Samoća je jedno od dominantnih osećanja u lirici Branka Banjevića. Slike su sugestivne kao ogromne projekcije u prostoru: *po nebu samo trag pašeg koraka*, na obzorju vidika „*tuđe oko trepće sa granice / vijemo se u nebu lednome / bez ičega sami kao tice*; konkretni vidik sveden je na prostor *obrastao u divlju dlaku*, pa je čovjek nemoćan jer je *zalomljen sa četiri strane svijeta, zarastao u neznanje / radeći nepotrebne stvari*. Oni koji su svjesni svestremene samoće znaju da nose breme smisla i sudbine, svoje i neznavenih u svim vremenima. *Izašao iz*

jedne studeni / Ušao u drugu studen / Iz svijeta kojega nema / U svijet koji se sluti/...Ostaješ sam / I ne znaš će si i ne znaš na čemu si / Ni tvoje samoće više nema / I nju su pronjušili/...

U *Balšinim pjesmama*, knjizi poezije za decu, emocija je drugačija. Atmosfera povjerenja, pozicija ravnopravnosti, zadovoljstvo igre i komunikacije, svijet se otvara u svojoj suštini. Iskaz i ton pjesme sad je iskonski čist. Ove pjesme su plod pjesnikovog angažmana na spasavanje od zaborava ličnih i kolektivnih vrijednosti i simbola. U vrijeme raspada sistema vrijednosti, lutanja i sirovih strasti, jedino je bilo moguće obratiti se onima što nijesu ukaljani stvarnošću - deci. Pjesnik želi da svekolektivne stubove ponosa i samosvijesti, svoj stav i doživljaj preda njima, onima koji to zaslužuju i koji će tradiciju prenijeti dalje. Jasne, u jeziku čiste, iskrene u iskazu, ove pjesme su vodič kroz život, nacionalne i kolektivne simbole, fenomene, pojmove.

Balši, pjesnikovom unuku, treba dati priznanje što je đeda svojom iskrenom radoznalošću i privrženošću raskravio i podstakao da se otvori i napiše pjesme svezremene svježine, okrepljujuće energije koju isijavaju i vječne istine koju čuvaju.

Snagu djelu daje ljudski integritet autora. Ono je neodvojivo od tvorca i podobno njemu. Uvjerenje i moć duha stoji iza poruke. To je ona tajna spona koju laž nikad ne može premostiti. Jedan filozof je jasno formulisao ovaj problem na području filozofije morala: *postoji filozofija koja se ne da ni misliti ako se u skladu sa njom ne živi*. Izuzetnu sugestivnost i snagu poeziji Branka Banjevića daje njegov karakter utemeljen na postulatima moralne obaveze izgrađene i kultivisane u crnogorskoj tradiciji. Čovjek u svakoj prilici mora biti i jeste čovjek. U današnjem svijetu to je izuzetna rijetkost. Da je tako bilo i u stara vremena znamo od jednog antičkog mudraca. Vremena ne postoje, postoje ljudi.

Iskustvo slobode i traženje smisla egzistencije čine magistralnu nit poezije Branka Banjevića. *Niko mi nikad nije bio rob / i ta sloboda u meni je kob* – autor je definisao svoju poziciju čovjeka i stvaraloca. Ta kob ga je vodila kroz iskušenja, životna i stvaralačka, da bi našao i sačuvalao riječ slobodnu od lažne slobode, *riječ u kojoj možeš da živiš i pogineš*. Riječ i pjesnički iskaz će je jedino moguće utočište. On nije pjesnik od zadatka, nije ni od zanata (mada savršeno njim vlada), on je pjesnik po biću. Nesaglasan sa današnjom modom stvaralačke produkcije i industrije. Branko Banjević je pjesnik posvećenik kao u vedskim vremenima.

Pogrešno bi bilo misliti da je stvaralaštvo Branka Banjevića poezija beznađa iako je puno tamnih tonova: ona razobličuje demonske igre sa čovjekom ali uvijek vjeruje u snagu istine. Iznad granice vremena ostaju samo oni koji se otmu kalu zemaljskom, ko smogne snage da prezre pašu njušku i uvo zidova među kojima živimo.

Ako ne možeš kroz ta čela niska / udri u visinu put sunčeva diska!

SIMPOZIJUM

BALŠIĆI

Četvrti, Beogradski listić, 21. 122. aprila 2011.

Učesnici

Adžić Novak	Pepić Adnan
Andrijašević Živko	Peročević Omer
Banjević Branko	Radojević Danilo
Borozan Đorđije	Radoman Aleksandar
Čilikov Aleksandar	Rastoder Šerbo
Čirgić Adnan	Rokai Petar
Drašković Čedomir	Rotković Radoslav
Džufi Pelumb	Sabljić Jakov
Folić Zvezdan	Samardžić Aleksan- dar-Saša
Jovović Ivan	Šekularac Božidar
Jovović Vasilj	Šekularac Božidar
Marković Čedomir	Špadijer Marko
Miljić Mašo	

Zeta / Crna Gora u doba Balšića (1360–1421)

Balšići su druga po redu crnogorska (dukljanska, odnosno zetska) srednjovjekovna dinastija (poslije Vojislavljevića, koji su vladali od kraja X do kraja XII vijeka). Bili su veoma moćna posjednička i vlastelinska porodica i u vrijeme nemanjićke okupacije Zete, da bi na zetski tron došli poslije povlačenja raške dinastije. Gospodarili su Zetom od 1360. do 1421. godine. Po nekim navodima (najčešćim), porijeklom su francuske aristokrate.

Prvi predstavnik Balšića, Balša I (Đurađ I Balšić) – bio je najuspješniji predstavnik Dinastije. Djelom se potvrdio kao veoma energična, preduzimljiva i istovremeno mudra ličnost. Za neprijatelje, bio je – opasan protivnik: „gnjevan čovjek koji se ne da razlogu“... U njegovo vrijeme Balšići su bili najmoćniji gospodari u širem okruženju. *Dominus* Balša I vladao je (iz Ulcinja, prijestonog centra Balšića): veoma prostranom „zemljom Zetskom i Pomorskom, i polovinom srpske zemlje, a dijelom i grčke“ – od rijeke Maće u srednjoj Albaniji pa do Dubrovnika, i od Lovčena do Prizrena (Zeta, Albanija, Kosovo, Hercegovina). Bio je katolik, kao i njegova dva nasljednika – Balša II i Đurađ II Stracimirović Balšić, dok je četvrti i posljednji Balšić, Balša III umro relativno mlad. Živio je, odnosno vladao i ratovao pod snažnim uticajem svoje majke Jelene, kćerke srpskog kneza Lazara Hrebeljanovića – i pod njenim uticajem prešao je u pravoslavni obred.

Slično najjačim suparnicima u regiji, Balšići su bili politički veoma okretni i okrutni, i nemilosrdni feudinci. Neumorni u ratnom nadmetanju sa okolnim rivallima za teritorije i posede, radi što veće ekonomske i vojničke moći! Česti su njihovi ratni pohodi i isto tako iznenadna primirja, po potrebi i veoma spretna politička laviranja – prema Kotoru, a naročito albanskim vlastelinskim i posedničkim porodicama (čije je teritorije Venecija imenovala kao Mletačku Albaniju sa fiktivnim granicama čak i prema Budvi). Njihovi veliki istorijski protivnici, a po potrebi i saveznici (često naizmjenično) bili su i Mletačka republika, takođe i Ugarsko kraljevstvo, pa srpski car Uroš, zahumsko-raški moćnik Nikola Altomanović, bosanski kralj Tvrtko, te srpski despot Vuk Branković... Naročito interesovanje ispoljavano je za njihovo porijeklo, zatim za njihovo vojničko angažovanje i posedničko raspolaganje, a takođe i za njihove porodične i međudinastičke veze – u cilju njihova što većeg političkog autoriteta i dinastičkog osamostaljenja. Poslije raspada Nemanjićkog, Dušanovog carstva, osnivač dinastije Balša I mudro je stvarao veliki uticaj i preko moćnih prijateljskih, ženidbenih veza: sinove Stracimira i Đurđa „oženio je kćerkama Vukašina Mrnjavčevića“, dok je najmlađeg Balšu II oženio kćerkom Jovana Asena, Komninom, brataničnom Dušanove udovice Jelene. Ubrzo se oslobodio i dominacije srpskog keza Lazara...

Počev od rodonačelnog Balše I, moć Balšića ogleda se, primjera radi, i u njihovoj posebnoj Povelji Dubrovčanima (1373) – kojom im garantuju „sva prava koja su imali i za vrijeme cara Dušana“, ali za uzvrat – kao priznatim vladarima – Dubrovčani su im isplaćivali poznati Svetodmitarski porez, odnosno dohodak na ime Balšićkog prava na poluostrvo Ston (kasnije Pelješac). Ili, već 1372. godine iz prizrenske kovnice počele su prve emisije njihovog novca, „Balšićkog dinara“, sa njihovim heraldskim simbolom: vučjom glavom sa šljemom. (Po nekim zapisima, Đurađ Balšić je „kovao sedam različitih tipova novca“). Numizmatika kao materijalni dokaz, odnosno novčarstvo Balšića posebno je značajno i zbog toga što je na dvije njihove serije novca bila utisnuta i titula vladara – sa natpisom kralj. To je bilo vrijeme Đurđa i Konstantina Balšića, što možda i nije toliko važno zbog oblika vlasti – koliko zbog stepena ostvarene samostalnosti. To podrazumijeva ne samo da su Balšići zadobili dukljansku (crnogorsku) nezavisnost, nego da su nominalno obnovili i dukljansko kraljevstvo! S druge strane, Crna Gora im se u svom „stilu“ odužila: npr. u uglednom glasilu crnogorske historiografije *Zapisi / Istorijski zapisi* (počev od 1927. godine) objavljena su svega četiri priloga o Balšićima, od čega su čak trojica autora – stranci (Ž. Andrijašević).

Da li ponekad neodmjereno „preduzimljivi, neobuzdani i sirovi“, ali kad zatreba i „mudri, oštroumni i vješti na oružju“, tek Balšići su svakako i kulturno-istorijska i etnogenetska tapija crnogorska. Matica crnogorska – kao matica kulture, i matica

moralnog građanskog suživota u Crnoj Gori – organizuje i ovaj simpozijum o Balšićima, odnosno o Zeti, tj. Crnoj Gori u vrijeme dinastije Balšića: sa prevashodnim ciljem da se odgovorno poradi na kritičkoj valorizaciji toga dijela prošlosti crnogorskog prostora, i njegovom ukupnom činjeničnom i vrijednosnom sistematizovanju.

Međutim, organizator Simpozija nije imao uslova (finansijskih, kadrovskih i sl.) da se istraživački bavi ovom temom. To bi značilo razučeno i dugoročnije projektovanje istraživačkog rada i na domaćem terenu, i u inostranim bazama podataka. Oslonili smo se na afirmisane domaće, tj. crnogorske kadrove. I uspjeli, takođe, da obezbijedimo učešće stranih respektabilnih stručnjaka (Paskal Milo i Pelumb Džufi, Albanija; Jakov Sabljčić, Hrvatska), tako da je skup i međunarodnog naučnog karaktera.

Meni kao operativnom organizatoru ovog skupa, predstavniku i koordinatoru bilo je posebno važno da sadržaj Simpozija, odnosno njegov zbornik radova – bude knjiga o trajnim kulturno-istorijskim, kulturološkim i umjetničkim vrijednostima epohe Balšića. Kao suštinskim, pa s toga i neprikosnovenim sadržajima i šedocima vremenima.

U Zborniku će se naći radovi *Umjetnost u doba Balšića* (dr Aleksandar Čilikov), *Arhitektura Balšića* (dr Čedomir Marković), *O književno-jezičkome nasljeđu epohe Balšića* (dr Adnan Čirgić i Aleksandar Radoman) i saopštenje *O slojevitosti romana „Kostadin Balšić“ Milana Šufaja* (dr Jakov Sabljčić).

Kumulativno o Balšićima, slijede radovi: *Balšići - od oblasnih gospodara do moćnih dinasta* (dr Božidar Šekularac), *Dinastički simboli Balšića* (Aleksandar-Saša Samardžić), *Ekonomske prilike u državi Balšića, kroz literaturu* (Marijan-Mašo Miljić), i *Balšići u školskom sistemu Crne Gore* (dr Šerbo Rastoder).

O pojedinačnom i lokacijski posebno karakterističnom bave se radovi *Osvrt na neka historiografska tumačenja o dinastiji Balšića* (dr Živko Andrijašević) i *Balšići i Barska krajina* (mr Ivan Jovović).

Kompleksnim crnogorsko-albanskim odnosima iz vremena Balšića bave se referati *Albansko - crnogorska podudaranja u srednjem vijeku* (dr Pelumb Džufi), zatim *Balšići u crnogorskoj i albanskoj historiografiji* (dr Đorđe Borozan), i *Balšići i albanska vlastela* (mr Vasilj Jovović). O suštini crnogorsko-srpskih odnosa toga doba bave se autorski prilozi *Jelena Balšić i srpski despoti prema Zeti* (dr Radoslav Rotković) i *Đurađ II Balšić i Kosovski boj 1389. godine* (dr Novak Adžić).

U Zborniku će biti tekstovi članka Matice crnogorske, predsjednika Branka Banjevića: *Uvodna riječ* i generalnog sekretara Marka Špadijera: *Skadarsko jezero - park kulture*, u kojima je iznesen odnos Matice crnogorske prema temi *Balšići* i saznanjima koja je donio ovaj Simpozijum.

Neko je nedavno realno i sugestivno primijetio da ga Crna Gora podseća na izmorenu i pretovarenu kamilu, koja trpeljivo i do iznemoglosti „vuče“ svoj ogromni tovar – a da ne zna ni što je u tovaru, ni đe je kraj puta... O „odgovornom“ gazdi koji je timari, da i ne govorimo. To je ubjedljiv „lakmus“ o crnogorskom zanimanju za sopstvenu prošlost (zarad savjesnog odnosa prema svojoj budućnosti): ukupnim bibliografskim pregledom o Balšićima, na nivou svih relevantnih zapisa u crnogorskoj kulturi i nauci, pokazala bi se tradicionalna crnogorska površnost i smušenost – u vezi sa položajem i pozicijom države Crne Gore, na njenom putu u zasluženu i „svijetlu budućnost“!

Na kraju, u ime organizatora (Matice crnogorske) i lično imam obavezu da zahvalim svim autorima, koji su prihvatili da budu saradnici na ovom projektu. Naravno, posebnu zahvalnost dugujemo preduzeću „Lovćen-Bečići“ i njegovom direktoru gospodinu Sretenu Mrvaljeviću – koji se već drugu godinu zaredom javljaju kao ljubazni i nesebični domaćini, odnosno odgovorni suorganizatori naših programa.

Čedomir Drašković

Napomena: radovi sa skupa su objavljeni u zborniku *Balšići*

***

Hiljadugodišnja borba koju Makedonci vode za crkvu i bogoslužjenje na makedonskom jeziku iscrpno je dokumentovana studijom Ognjena Bojadžiskog „Hronologija ohridske arhiepiskopije“ koja je preksinoć predstavljena u Matici crnogorskoj.

Trag svijetla

Knjiga o kojoj su govorili prof. dr Dorđe Borozan i doc. dr Zvezdan Folić pokušaj je da se u okeanu zabluda, mitova i zabuna vezanih uz Makedonce i Makedoniju, unese tračak svijetla. Između ostalog, u njoj se može naći i odgovor na pitanje: Koji su se to ljudi patnjom i krvlju, mukom i molitvom, izborili za pravo da Makedonska pravoslavna crkva danas s ponosom ističe kako baštini Ohridsku arhiepiskopiju?

„Nadijevali su im različita imena, dijelili i razarali zemlju, ali su oni sebe uvijek i zauvijek nazvali jednim imenom: imenom zemlje koja ih je hranila i sebi uzimala - Makedonci. Njihova borba za život i opstanak nije završena. Kao ponornica, čas je tu - čas je nema - čas je tamo. Makedonija i Makedonci iznova stupaju na evropski horizont s istorijskim iskustvom i spoznajama koje jamče sigurnu i blagotvornu plovidbu ka novim sazvežđima“ - kazao je Ognjen Bojadžiski.

Hrabre prati sreća

Doc. dr Zvezdan Folić je konstatovao da studija Ognjena Bojadžiskog predstavlja hronološki pregled crkvenog, ali i političkog života makedonskog naroda.

- Na sticanje autokefalnosti Makedonske pravoslavne crkve uticale su i složene spoljnopolitičke okolnosti, pretenzije susjedne Grčke i Bugarske. To je presudno uticalo da jugoslovensko rukovodstvo, poslije perioda nezainteresovanosti za taj problem, ipak podrži samosvojne makedonske političare i Makedoncima pruži podršku za ustrojavanje njihove u cjelosti autonomne nacionalne crkve. Tu priliku su oni iskoristili. Tako je 1958. godine, prvi put poslije 1767. obnovljena Ohridska arhiepiskopija kao Makedonska pravoslavna crkva - podsjetio je Folić.

Imperativ mira

Komentarišući „Hronologiju ohridske arhiepiskopije“ prof. dr Đorđe Borožan istakao je da Bojadžiski nastoji prikazati postanak, razvoj i sadašnje stanje institucije na čijim je temeljima sagrađena i na čiju se tradiciju nadovezuje ne samo današnja autokefalna Makedonska crkva, već i Makedonija i Makedonci.

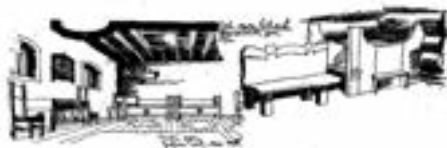
- Sabirajući iskustva autor je izveo zaključak da je savremeni imperativ mira, dobrote i blagostanja, Makedonija u Evropi i Evropa u Makedoniji - kazao je Borožan.

V. S.

Ognjen Bojadžiski je završio postdiplomske studije iz međunarodnih odnosa na fakultetu sociologije, politikologije i novinarstva u Ljubljani. Objavljuje članke, eseje, prikaze i feljtone, sa posebnim interesovanjem za međunarodne odnose i manjinsku problematiku na Balkanu. Bio je jedan od inicijatora utemeljenja makedonske zajednice u Hrvatskoj, glavni urednik njenog glasila *Makedonski glas*, jedan od osnivača Makedonske crkvene opštine Sv. Zlata Meglenska i Centra za interkulturalizam. Živi i radi u Hrvatskoj.

RANKO RADOVIĆ
(1935-2005)

Danilovgrad 8. oktobar 2011.

Matica crnogorska – Ogranak Danilovgrad i Savez arhitekata Crne Gore
organizuju večer arhitekta

Ranka Radovića
/1935-2005/

Genere:

Marko Špađket, generalni sekretar Matica crnogorska
Anđelka veća Ranka Radovića sa Crnom Gorom

Dr Ljiljana Blagojević, vanredni profesor Arhitektonskog fakulteta u Beogradu

Ranka Radović: profesor, urbanist, arhitekta i teoretičar arhitekture

Dr Risto Albišić, docent Arhitektonskog fakulteta u Podgorici i profesorik Saveza arhitekata Crne Gore

Čel nekoliko gradnje do radnih stala

Veče će se održati u Danilovgradu, srećama sala Skupštine opštine
Crvenak 8. oktobra 2011. u 19 časova

Domaćin večeri gradonačelnik Danilovgrada
Branislav Đurasević

Tradicija okrenuta ka budućnosti

Matica crnogorska oživljava šecanja na značajne stvaraocce i organizujući ovakve večeri. Ovoga puta nam se pridružio Savez arhitekata Crne Gore.

Arhitekta, profesor, teoretičar arhitekture i urbanizma, grafičar, akademik DANU i crnogorski ministar, Ranko Radović, počiva već šest godina na groblju u Gornjim Martinićima. Našao je spokoj prema vlastitoj želji ovdje, đe uživa poštovanje i puni pijetet. Šecanje na njega je živo, a Kalendar Televizije Crne Gore svakog 16. februara podšecća na dan njegove smrti.

U Srbiji se već nekoliko godina dodjeljuje nagrada Ranko Radović, koju je ustanovilo Udruženje likovnih umetnika primenjenih umetnosti i dizajnera, za kritičko-teorijske tekstove, multimedijalnu prezentaciju i za realizovano arhitektonsko djelo.

Ovo večc mođe biti podsticaj da razmislimo i o drugim oblicima memorije na ovog stvaraoca.

Ranko Radović je imao sreću što je svoje obrazovanje i naučna zvanja stekao u inostranstvu, pa je svoj talenat i erudiciju obogatio svjetskim idejama i bez kompleksa komunicirao o društvu, naući i arhitekturi.

Intrigirao ga je svaki doticaj graditeljstva, prostora, čovjeka, vizuelnosti, mašte, vremena, a posebno se zanimao za modernu arhitekturu i kontinuitet formi.

On je spajao arhitektonsku teoriju i praksu i kako sam kaže „pripadao i jednoj i drugoj“.

Upoznao sam ga kao momka moje kolegenice. Šezdesetih godina spremali smo ispite iz književnosti u njenom stanu u Beogradu, a Ranko je već bio završio arhitekturu. Bio je srdačni sabesjednik i razbarušeni sanjar. Beskrajnim šarmom osvojio je ne samo najljepšu curu na našoj grupi, već i nas Crnogorce iz njenog društva. Ranko i Mirjana su živjeli u harmoničnom braku i podsticali jedno drugo da razviju intelektualne potencijale.

U svojoj lucidnoj knjizi *Poetika svakodnevnog* Mirjana Dom vidi kao umjetnost življenja i *arhetipski oslonac porekla*.

Upravo *oslonac porijekla* je bila stajna tačka arhitekture života i rada Ranka Radovića. Slijedio sam tu nit u pokušaju rasvjetljavanju fenomena njegove vezanosti za Crnu Goru.

Jedan od najtežih zadataka za moderna čovjeka je živjeti po ubjedenjima. Ranko nije mogao svoju etiku arhitekture predavati kao licemjer. Devedesetih je napustio Srbiju. Sa suprugom i dvoje dece otisnuo se u svijet. Pješačili su, vozili bicikl po gradovima Evrope, Amerike i Japana, naporno radili, bogatili se novim saznanjima i - sačuvali samopoštovanje.

Razmišljajući o Ranku Radoviću nametnula mi se misao o tome kako Crna Gora privlači ljudi od duha i porijekla. Asocijacija me odvela na dvije ličnosti gotovo iracionalno vezane za Crnu Goru. Jedan je Valtazar Bogišić, Dubrovčanin, profesor univerziteta u Odesi, koji je bio crnogorski ministar pravde i autor Imovinskog zakonika. Drugi je, nedavno preminuli, slikar Dado Đurić. Bogišić je znao da u „besudnoj zemlji“ da pravda ima posebnu cijenu i smisao. Nije se zadovoljio da propiše gotovu evropsku pravnu normu, jer to „za Crnu Goru nikako ne vrijedi, ako se zakonodavna vlast neće uniziti do uloge prosta prepisivača“.

Bogišić je uspio da nađe suštinu i prikaže Evropi originalnu crnogorsku pravnu praksu.

Dado, fascinantni slikar i grafičar, koji je svoje djelo ispunio nadrealnom svjetlošću crnogorskog dijela Mediterana, a veći dio života proveo u Parizu, ostavio je amanet da se sahrani u Crnoj Gori. Time je potvrdio ne toliko da se osećao izgnanikom, već da se činom vječnog sjedinjenja sa svojom zemljom simbolično spaja sa svojim izvorom umjetničkog nadahnuća.

Jedan i drugi su tragali za smislom i uspjeli da u Crnoj Gori nađu stimulans za kreaciju. Mislim da tom ekskluzivnom društvu pripada i Ranko Radović.

Ranko Radović je praktično u pelenama napustio Podgoricu, najveći dio života proveo u Beogradu, bio istinski kosmopolita, a opet organski vezan za Crnu Goru. Ona ga je nadahnjivala i davala mu jednostavne odgovore na najteža pitanja.

Vjerovao je u ono u što svaki pošten čovjek vjeruje: vertikale čojstva i harmoniju u odnosima sa prirodom i među ljudima. Nije tražio relikte patrijahalnosti, već

ono opštevažće i opšteživeće što čini smisao ljudskog postojanja. Slutio je da „zlatno runo“ postoji u Crnoj Gori.

Iz dubine genetske strukture i šććanja izvlačio je pouke za lično ponašanje i te putokaze ugrađivao u svoju stručnu nadgradnju. Sa tim principima uskladio je porodične odnose i stvorio snažnu emotivnu vezu svoje supruge i đće prema Crnoj Gori. Toliko osobenu i nenalik mnogim našim ljudima koji su svoje porijeklo nastojali da što prije zaborave, a svoje najbliže upućivali na druge uzore.

Ranko Radović je vjerovao da se može sačuvati prostor Crne Gore. Bar ono što je od izvornosti i moralnosti ostalo. „Ideal mora biti očuvanje naše prirode i nasleđa, sa kojim se tako bezdušno obračunavamo i lažno klanjamo u lažnim govovima... Treba svi da rade na oporavku arhitekture i gradova Crne Gore, kao projektu lepote i smislenosti ovih krajeva, koje smo dobili u nasleđe i moramo ih predati drugima, mladima i novima, kao još bolje“, pisao je Ranko neku vrstu svog programa.

Kratko vrijeme bio je ministar u Vladi Crne Gore za urbanizam i zaštitu životne sredine. Jedan građanin je, reagujući nanjegovu ostavku, napisao internet poruku „Mi nijesmo zreli za takve ljude. Mi preziremo bicikle, a obožavamo Audi i obezbjeđenje.“ Nažalost, bio je u pravu.

Crna Gora kao dio potrošačkog svijeta, postala je neodgovorna prema prostoru i tradicionalnom životu. Naišao je na grabljivice zaslijepjene koristoljubljem koje prostor zatrpavaju betonom i staklom, ne mareći što će prekinuti kontinuitet graditeljstva, naružiti njegovu ljepotu i cementom zaprljati more i otežati disanje čovjeku, palmama i čempresima. Njihova bahatost obrušila se na suptilnog sanjara Ranka Radovića. Otišao je kao prognani misionar. U ono vrijeme ovaj prostor nije bio pogodan za propovijed nove kulture, niti trpio apostole nove religije - ekologije.

Ministarska funkcija nije bila njegova ambicija, već slučajna epizoda.

Rankova vokacija bila je arhitektura, koju je razumijevao kao *jezik identiteta*.

U pristupnoj besjedi na svećanoj šććnici Dukljanske akademije nauka, 29. februara 2000. godine u Podgorici, podšććio je na proročke riječi Le Korbozijeja: „tradicija je strela okrenuta ka budućnosti“ i konstatovao: „Smisao i znaćenje arhitekture kao forme, ovde u Crnoj Gori, kao i svuda, treba da počiva, bez sumnje, na daru i znanju neimara, ali isto tako na razumevanju ljudskih potreba, društvenih poziva, opšććeg ideala ove zajednice, ovog vremena i ovih ljudi, od njihove geografije do njihovog dostojanstva, od ovih istorija do narednih i budućih ciljeva.“

Tradicionalno graditeljstvo nije stil nego pogled na svijet. Možda je u toj formulaciji sadržana sušććina shvatanja arhitekture Ranka Radovića, a *Soba kuma Saveljića* je ne samo antologijski tekst iz arhitekture i uređenja prostora, već manifest

Rankovog poimanja moderne arhitekture, pa ako hoćete i života. Soba je prazna, ali topla od ljudi koji su je oblikovali prema svome liku. Geometrija i mobilijar sobe u svojoj veličanstvenoj jednostavnosti sublimišu život ljudi koji tu obitavaju, poslije svakodnevnog rada, zaštićeni od zlobe, žege i vjetra. Ranko je u toj sobi vidio ne samo odraz jednog života punog smisla, već je ona postala njegov tip moderne ljepote za sva vremena.

„Sem dostojanstvene svrsishodnosti u ovoj sobi živela je i nedvosmislena lepota, pečat jednostavne istine, sjaj skromnosti zbog koje je bila toliko raskošna... Nisu zato ovi redovi o sobi kuma Saveljića romantičarska nostalgija za „prošlim“. Oni su pre žudnja za istinskom arhitekturom, koja ne razume granice vremena i ne priznaje privilegovane sredine.

Budućnost je arhitekture, budućnost je naših soba svuda gde je bit života iznad skupog dekora“

Tekst Ranka Radovića *Soba kuma Saveljića* „topao od djetunjstva i uspomena“ u svom čistom iskazu živi kao uglačan stih narodne pjesme.

To nije samo poruka da je smisao arhitekture da dostigne „bit života“, već tražanje za zvijezdom koju želimo da dohvatimo u svakoj kreaciji, a koja nam uvijek izmiče.

Ranko Radović nije od Crne Gore tražio ništa sem pravo, koje je rođenjem stekao i smrću potvrdio, da se nadahnjuje njenom mjerom za dostojanstvo čovjeka i da traga za raskošom skromnosti i jednostavnosti.

Marko Špadijer

Ranko Radović: profesor, urbanist, arhitekt i teoretičar arhitekture

Kao uvod ovog priloga o Ranku Radoviću, postaviću jednu osnovnu skicu kroz tek nekoliko crta izvedenih iz sopstvenog iskustva njegovog studenta, crta kojom ću proširiti reči navedene u naslovu. Prva reč, *profesor*, dakle, čini mi se da je osnovna crta, a uz to, rekla bih, *nesebičan profesor*; jeste ona karakteristika koju želim da stavim u prvi plan. Pored izvanrednog poznavanja istorije i teorije novog veka, moderne i savremene arhitekture koju je sistematično izlagao na svojim predavanjima, i koje je u svakom smislu bilo jedinstveno u jugoslovenskom kulturnom prostoru druge polovine dvadesetog veka, Ranko Radović je bio profesor koji je sa studentima nesebično delio svoje ideje, interpretacije, fascinacije, dileme, sumnje i strasti za arhitekturu i urbanizam, i čitanje i mišljenje o arhitekturi. I kada je *ex-cathedra* govorio punom amfiteatru, njegova predavanja uključivala su svakog pojedinačno u svojevrstan dijalog, ako ne sa predavačom samim, onda, sasvim sigurno, sa njegovim idejama i stavovima i, naročito, sa literaturom čijim stranicama je svako predavanje direktno vodilo. Poseban autorski pečat posvećenosti predavačkoj misiji nosila je njegova vizuelna dokumenacija, kojom je kroz projekcije otkrivao najfinija zapažanja zasnovana na poznavanju i neposrednom iskustvu svetske arhitekture. Uvek otvoren za dijalog i usredsređen na pitanja i dileme svojih studenata, široke ruke davao je one najdragocenije upute, individualno skrojene prema svakoj ličnosti i svakom pitanju. Uz to, ova je velikodušnost bila laka za podneti; u njoj je uvek bilo duhovitosti, nikada patosa, i nikada zadržke.

Ali, ono što vidim kao najvažniju crtu portreta Ranka Radovića jeste *teorijska* linija njegovog rada. Upravo ta linija, rekla bih, ostaje i dalje živa i otvorena, kao najvredniji legat sredinama u kojima je radio, njegovo zaveštanje prava na kritičko mišljenje, a koje je ostavio na teret intelektualnih naslednika. Ako prihvatimo da se teorija arhitekture može definisati kao niz principa i koncepata koji čine sam osnov arhitekture – od fundamentalnih teorija klasičnih proporcija do teorija o društvenoj ili kulturnoj ulozi arhitekture – ulogu Ranka Radovića možemo videti

u artikulaciji jedne emancipatorske teorijske pozicije. U artikulisanju svoje kritičke i teorijske pozicije, Radović je nastavio i razvio nekoliko značajnih kritičkih linija svojih prethodnika, naročito profesora Nikole Dobrovića, Olivera Minića, Milorada Pantovića i Bogdana Bogdanovića, ali i postavio sasvim nove pravce razvoja kritičke misli u arhitekturi.¹ Pokušaću, stoga, da u ovom predavanju, kroz tek nekoliko primera otvorim temu istraživanja njegovog rada na uspostavljanju značaja društvene uloge arhitekture i stvaranju linije kritičke teorijske pozicije u arhitektonskom diskursu, kao i da uspostavim neke osnovne relacije i intelektualne veze njegovog rada sa prethodnim i budućim generacijama.

*Preseci, granice i raskršća savremene arhitekture u
teorijskom diskursu Ranka Radovića*

Ranko Radović je bio jedan od ključnih učesnika u artikulaciji novog arhitektonskog diskursa koji je otvarao prostor za nove i eksperimentalne estetske prakse 1960tih i 1970tih i, naročito, postmodernizam osamdesetih godina dvadesetog veka. Ovaj diskurs nastaje kroz jedan višegeneracijski, heterogen, dug i diskontinuiran proces kritike formalizma i dogmatizma, i prakse otklona od kanona visokog modernizma, odnosno socijalističkog estetizma, koji su u posleratnom periodu pokrenuli Dobrović, Minić, Pantović i Bogdanović (Blagojević, 2011). Radović se u ovaj proces uključuje već kao student i mlad arhitekt, prvo kroz aktivizam u okviru Kluba mladih arhitekata, a potom, već od 1966. godine, kroz pedagoški i teorijski rad, kao i kroz svoju arhitektonsku praksu. Istražujući avangardnu i eksperimentalnu arhitekturu, ulogu tehnologije i materijala u savremenoj arhitekturi, utopijske prostorne modele, pitanja kontinuiteta i evolucije u savremenoj arhitekturi i, paralelno, radeći arhitektonske projekte i objavljujući eseje o urbanitetu, urbanoj kulturi i arhitekturi, Radović je formulisao svoje stavove o arhitekturi i njenoj društvenoj i kulturnoj ulozi i postavio nove granice u promišljanju arhitektonskog stvaralaštva.

Diplomirao je 1962. godine na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, gde je i magistrirao 1971. godine kod profesora Olivera Minića. Izabran je za asistenta na Katedri za urbanizam 1966. godine, a od 1970. godine na beogradskom fakultetu, kako sam piše u svojoj biografiji, „sa posebnom pažnjom prihvata rad na predmetu Savremena arhitektura, koji je od 1952. godine uveo u školski program Nikola Dobrović i sa željom da koliko je to moguće održi korak i nivo predavane materije postignut izuzetnim ugledom i značajem arhitekta Dobrovića

---

¹ Nikola Dobrović (1897-1967), Milorad Pantović (1910-1986), Oliver Minić (1915-1979), Bogdan Bogdanović (1922-2010) i Ranko Radović (1935-2005).

za obrazovanje arhitekata u našoj sredini.“ (Radović, 1979: 124) U najboljem duhu otvorenosti i inspirisanog kritičkog i raspravnog pristupa materiji, Radović je konstruisao jedan veoma poseban, složeni verbalni, odnosno narativni diskurs savremene arhitekture, kroz koji je sistematično konstruisao i sebe kao subjekta, kao i svetove o kojima je govorio i u koje je posvećeno uvodio svoje studente i slušaoce. Kada je u svom značajnom tekstu o Nikoli Dobroviću pisao o uticaju koji je ovaj imao na generacije studenata među kojima je i sam bio, Radović je napisao jednu rečenicu koja mnogo govori i o njegovom sopstvenom radu sa studentima. Napisao je, naime, da „(n)ije lako steći poverenje u obrazovnom procesu, ali ga nije lako ni dati.“ (Radović, 1979: 20). Iz ovakvog razumevanja Dobrovića profesora, prirodno je proizašlo ono duboko poverenje – stečeno i dato – koje je generacijama uspostavljano kroz profesuru Ranka Radovića.

Sa profesorom Oliverom Minićem je, pored saradnje u nastavi urbanizma, godinama sarađivao u pionirskom radu na uređivanju beogradskog arhitektonskog časopisa *Arhitektura urbanizam*, koji će i sam kao glavni urednik voditi početkom 1980tih, naime, od br. 88-89 (1982) do br. 96 (1984). Rad u ovoj, po mnogo čemu jedinstvenoj arhitektonskoj publikaciji koja je obeležila epohu 1960-1990, predstavlja jedan od važnih formativnih uticaja na Ranka Radovića. U ovom časopisu objavio je neke od svojih najznačajnijih tekstova iz kojih bih izdvojila tekst „Revolucionarna arhitektura revolucionarne Rusije“, koji je, 1966. godine kada je objavljen, zaista, u svetskim okvirima, bio jedan od pionirskih tekstova kojim je reaktuelizovan avangardni pravac sovjetskog konstruktivizma. U konstruktivističkom eksperimentu Radović je još tada prepoznao ono što će biti jedna od važnih uporišta njegovog teorijskog razmatranja savremene arhitekture, naime, kako sam piše trideset godina kasnije: „Post-moderna, Kasno-moderna ili Transmoderna (...) i svaka druga arhitektura danas duguje i postoji na jeziku i duhu, oblicima i elementima avangarde dvadesetih.“ (Radović [1989b]: [xi]).

Iste godine, 1966, u časopisu *Arhitektura urbanizam* predstavljen je i Radovićev projekt za Memorijalnu kuću na Tjentištu, posvećenu bici na Sutjesci. Zbog svog veoma specifičnog arhitektonskog karaktera koji je u posebnom sinergičkom sadejstvu sa freskama Krsta Hegedušića u enterijeru, memorijalna kuća na Tjentištu predstavlja jedan od najsloženijih memorijala posvećenih Drugom svetskom ratu na području bivše Jugoslavije, čija kritička tumačenja tek predstoje (Cf. Vesić, 2003). Koncipirana kroz svesno preispitivanje modernističke paradigme u odnosu na prirodno okruženje i kulturno-istorijski kontekst, kuću karakteriše betonska konstrukcija prizmatičnih formi četvorovodnih krovova, koja je moderna u konstrukciji, kompoziciji i formi. Istovremeno, to je jedna višestruko kodirana arhitektura, od svedenosti u duhu japanske estetike i privilegovanja taktilnog kvaliteta

betona, do reference na vernakularnu arhitekturu brvnara iz regiona i modernog transponovanja regionalne tradicije u duhu finske arhitektonske paradigme, ali i prisutne reference na epohu prosvetiteljstva i Marc-Antoine Laugierovog koncepta primitivne kolibe. Radović svesno konstruiše ovu složenost već u ovom svom prvom realizovanom delu, na samom početku karijere. Kao mlad, tridesetjednogodišnji arhitekt, on u tekstu o projektu memorijalne kuće, postavlja jedan duboko promišljen, univerzalni stav o arhitekturi:

... nije ovde moglo biti reči o folklorističkom formalizmu ... (a)li se po mom dubokom uverenju nije mogao mimoći onaj autentični duh podneblja, inspiracija etičkim i materijalnim suštastvima sveta surovosti i čistote. „Nacionalno“ [ili, ono što bismo danas nazvali *regionalno*, prim. Lj. B.] izgledalo mi je univerzalno. ... Japanska i finska škola time su čini mi se afirmisale sebe: poimanjem svojih univerzalnih, večitih neimarskih kodeksa, poimanjem sopstvenog duha i duha u sopstvenoj formi. (Radović, citiran u: O.M.N. 1966: 12)

U vreme kada je radio na projektu Memorijalne kuće, Ranko Radović je napisao jedan tekst povodom nagrade »Borbe« za arhitekturu, koji takođe možemo protumačiti i kao njegov tadašnji arhitektonski kredo:

Objekat je iznad svega plastična vizija. Gradi se u betonu, kamenu, vezuje se za prostor, datu tradiciju. Gotovo bi se reklo da je to arhitektura sećanja. Izraz te arhitekture je samosvojan, ona izmiče mogućim shematskim klasifikacijama i pleni svojom autentičnom naivnošću u kojoj su osećanje i intencija ispred razloga i čvrste duhovne strukture, koja modernu arhitekturu sve više prati i podstiče. (Radović, 1969: 11)

U nastavku on navodi da je najtipičniji primer takve arhitekture objekt hotela „Podgorica“ u Podgorici arhitekta Svetlane Kane Radević iz 1967. godine, a mogli bismo dodati da je to i Memorijalna kuća na Tjentištu. Radović svoj komentar zaključuje sledećim rečenicama: „Prava sinteza ovih pristupa čini se da tek predstoji. To je i iskra novih istraživanja. Pa čak možda – hrabro ćemo tvrditi – i jednog mogućeg jugoslovenskog izraza u arhitekturi.“ (Ibid.) Memorijalnu kuću na Tjentištu, stoga, vidim i kao arhitektonski iskaz ovakvog stava, u kojem je u punom smislu ostvarena težnja njenog projektanta ka jedinstvenoj sintezi savremenog/modernog, regionalnog i kulturnog u njenom izrazu.

Još jedna značajna, a mogla bih reći i središnja teorijska postavka Ranka Radovića datira iz teksta objavljenog 1970. godine u časopisu *Arhitektura urbanizam*. Radi se, naravno, o njegovom stavu o ključnoj ulozi eksperimenta i istraživanja u arhitekturi, kako sam objašnjava: „U ovim sedamdesetim godinama promene sveta izazivaju tako sudbinske transformacije prostornih sistema i načina prostornog mišljenja da su istraživanja i eksperimenti postali uslov za opstanak arhitekture“.

(Radović, 1970: 25) U ovom kontekstu, postavila bih relaciju ovakvog njegovog pisanja sa specifičnim duhom i idejama i teorijom avangarde i modernog pokreta, koje u beogradskoj sredini još od sredine 1930tih godina, najjasnije i najbeskompromisnije artikulisao Milorad Pantović, značajni moderni arhitekt prethodne generacije, Le Korbizjeov saradnik iz herojskih dana modernizma, i profesor beogradskog fakulteta. U osvit po mnogo čemu prelomne 1968. godine, u anketi o posleratnom razvoju arhitekture Jugoslavije, a koju je za časopis *Arhitektura urbanizam* uredio upravo Ranko Radović, Pantović paralelno postavlja s jedne strane, uticaj velikih promena – nauke, elektronike, automatizacije i kibernetike – i tehničkog napretka na arhitekturu, a sa druge strane, odlučujući značaj kritike i teorije arhitekture u tom kontekstu, pre svega kao mesta otpora pozitivizmu, formalizmu, odnosno dogmatizmu. Radović je, čini se, bio jedan od retkih koji je umeo da čuje Pantovića i da teorijski artikuliše suštinski duh eksperimenta i vizionarstva u arhitekturi i to ne kao stalno traženje novog po svaku cenu, već kao kreativno istraživanje uz shvatanje *socijalne neophodnosti* arhitekture i puno uvažavanje njene praktične i društvene uloge.

Konačno, još jedna linija kritičkog mišljenja i delovanja sa kojom je bio u stalnom dijalogu, jeste ona koja se bavila pitanjima urbane kulture i urbaniteta i sa njima povezana linija organskog urbanizma, koju još sredinom 1950tih formulisao arhitekt Bogdan Bogdanović (Cf. Blagojević, 2007: 198-202). Bogdana će Radović upoznati još kao student 1960. godine, saradujući sa njim na projektima memorijala u Jasenovcu, Kraljevu i Leskovcu. Bogdanovićeve kritika monotonosti socijalističkih stambenih kolonija, zalaganje za raznovrsnost i simboličku, emocionalnu i romantičnu funkciju arhitekture, kao i njegov koncept „malog urbanizma“, naći će refleksiju i nadgradnju u Radovićevim „malim esejima“ koje je 1960tih i 1970tih objavljivao u dnevnim novinama i koji će biti sabrani u njegovoj knjizi *Živi prostor* (1979), a koju kao recenzent potpisuje Bogdan Bogdanović. Ova publikacija objavljena na kraju osme decenije zaokružuje period kritike visokog modernizma i kroz prikaz mogućih reinterpretacija moderne i ispitivanja odnosa modernosti i tradicije najavljuje ono što će u narednoj deceniji biti definirano kao diskurs postmodernizma.

Izrazita linija Radovićevog kreativnog senzibiliteta očitava se kroz njegove crteže, u vinjetama, slobodnim ili arhitektonskim studijama. U tekstu povodom svoje samostalne izložbe crteža „Arhitektura kao likovni jezik“, održane u Salonu Muzeja savremene umetnosti u Beogradu, 1981. godine, Radović arhitekturu i urbanizam definiše kao polje antinomija, naime kao:

... složeno i sveobuhvatno područje ljudskoga rada i delovanja ispunjeno motivima, materijalima i metodama, egzistencijom i idejama, duhovnim i fizičkim,

tehnikama i vizuelnim, društvenim i ličnim, trajnim i prolaznim, kulturnim i biološkim i kakvim sve ne antinomijama ...,

i dodaje da u tom polju za njega:

... arhitektura jeste i mora ostati umetnost, ali umetnost duboko prožeta realnošću i životom, idealima i ljudskim težnjama, daleko od larpurlartizma i samozadovoljstva ... (ali *nota bene*) ... rad i istraživanje likovnog u arhitekturi i njenog jezika jeste i treba da ostane prirodna i legitimna dimenzija svakoga graditeljskoga posla ... i ... ima i neke autonomije crteža u arhitekturi. (Radović, 1981: nepaginirano)

Poznati istoričar i teoretičar moderne i postmoderne arhitekture Čarls Dženks (Charles Jencks), u svom razvojnom stablu postmoderne evolucije druge polovine 20. veka, arhitekturu Ranka Radovića hronološki postavlja u sredinu devete decenije i to pod kategoriju *Romantic Revival* – oživljavanje romantizma – u okviru *metaforičko-metafizičke* tradicije (Dženks, 2007, 50-51). Sledeći Dženksa, mogli bismo, delo Ranka Radovića videti kao postmoderno i višestruko kodirano, ili, pre, kao pluralističko, dijaloško, kako sam kaže:

Naše je zalaganje za duhovni i jezički pluralizam arhitekture, za znanje i postojanje ogromnog, neiscrpnog niza iskustava / i istorije i modernog vremena / u novom, uvek novom i pozitivnom dijalogu. (Radović, [1989]: XIV).

Zaključna beleška

Konačno, kao zaključak ovih sažetih analiza, moglo bi se tvrditi da je u sredinama bivše Jugoslavije u kojima je delovao Ranko Radović u procesu kritičkog mišljenja stvorio nešto sasvim novo u polju arhitekture. To novo je, sa sigurnošću bih rekla, u tome što on proširuje modernistički koncept *praxis* (odnosno usko shvatanje arhitektonske prakse), na postmodernistički koncept arhitekture kao diskurzivnog polja koncepta, ideja, stavova, verovanja, dijaloga, koji čine *diskurzivne prakse*. Upravo tu, u tome što je svojim radom uspeo da u jednoj teorijski inertnoj sredini pokrene višesmerni, strukturisani, iterativni dijalog i vidim najznačajniji doprinos Ranka Radovića teorijskom polju arhitekture. U svojoj doktorskoj tezi *L'évolution et la continuité des idées et des formes dans l'architecture moderne*,² koju je odbranio 1980. godine pariskoj Sorboni i u njegovoj knjizi *Savremena arhitektura između stalnosti i promena ideja i oblika*, Radović je sistematski razvio svoj pristup istraživanju diskontinuiteta, preseka, granica i raskršća savremene arhitekture. U tome, kako sam kaže, uzima Foucaultovu *Arheologiju znanja* kao metodološku osnovu za istraživanja diskontinuiteta arhitektonske istorije, a *Zadovoljstvo u tekstu*

---

² Teza odbranjena 11. februara 1980, kod prof. Bernarda Dorivala na *Institut d'Art et d'Archeologie, Paris-Sorbonne*.

Rolanda Barthesa postavlja kao analogno zadovoljstvu u građenju. Kako piše, Foucaultovi radovi pomogli su mu da formuliše koncept različitih arhitektonskih serija „... koje se prepliću, preklapaju, nastavljaju, dodiruju, presecaju, a da je nemoguće svesti ih na jednu linearnu šemu.“ (Radović, 1999: 33-34). U tome, Radović uvek zadržava i pro-modernističku i pro-postmodernističku poziciju (tako reći, liotarovsku [Lyotard]) posvećenost novoj i tek nastajućoj kulturnoj produkciji postmodernizma, kao mogućnosti reinvenicije jednog novog modernizma, koji u sebi nosi snagu modernog pokreta ali i svežinu novog. Konačno, zar Radović sam ne potvrđuje svoju viziju jednog regenerisanog modernizma kada kaže:

Da ne bude zabune – nismo za san o kućici ... Radi se mnogo više o traganju za integralnim gradom integralnih ljudi integralnog sveta, u novim društvenim odnosima, u novim materijalnim uslovima i novim likovnim kategorijama.“ (Radović, 1964: 55)

Bibliografija

- Blagojević, Lj. (2011). Postmodernism in Belgrade Architecture: Between Cultural Modernity and Societal Modernisation, *Spatium International Review* (Belgrade), no. 25, forthcoming.
- Blagojević, Lj. (2007). *Novi Beograd: osporeni modernizam*. Beograd: Zavod za udžbenike, Zavod za zaštitu spomenika kulture, Arhitektonski fakultet.
- Dženks, Č. (2007). *Nova paradigma u arhitekturi* (2002). Prevod Marijana Milosavljević. Beograd: Orion Art.
- O.M.N. (1966). Informativni centar Tjentište, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), 38: 11-13.
- Pantović, M. (1967). Anketa o posleratnom razvoju arhitekture Jugoslavije, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), 47: 38.
- Radović, R. (1964). Sinteza ili zbir, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), 30: 55.
- Radović, R. (1966). Revolucionarna arhitektura revolucionarne Rusije, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), 37: 7-10.
- Radović, R. (1969). Nagrada »Borbe« za arhitekturu, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), 59: 11.
- Radović, R. (1970). Smisao i vrednost eksperimenta i istraživanja u arhitekturi, *Arhitektura urbanizam* (Beograd), 60: 25-30.
- Radović, R. (1979a). Nikola Dobrović ili o povećanju s vremenom, *Urbanizam Beograda* (Beograd), 52: 18-29.

- Radović, R. (1979b). *Živi prostor*. Beograd: Nezavisna izdanja (Slobodana Mašića).
- Radović, R. (1981). Traktat o kreativnom mišljenju arhitekta. Arhitektura kao likovni jezik, *Komunikacija* (Beograd), 3: nepaginirano.
- Radović, R. (nedatirano [1989a]). Jakov Černjihov, konstruktivista koji je omogućio dekonstruktivizam, u: Černjihov J. (1931) *Konstrukcije arhitektonskih i mašinskih formi*. Prevod Marina Bojić. Beograd: Građevinska knjiga: XIV.
- Radović, R. (nedatirano [1989b]). Od stila ka stilizaciji, od uzvišenih nada do izgubljenih iluzija, u: Hičkok Džonson, *Internacionalni stil* (1931). Beograd: Građevinska knjiga: nepaginirano [xi].
- Radović, R. (1999). *Savremena arhitektura između stalnosti i promena ideja i oblika*. Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka i Stylos.
- Vesić, J. (2003). Povodom 60-godišnjice bitke na Sutjesci, u: *Tiho teče Sutjeska ...* Katalog izložbe Goranke Matić, Beograd: Muzej savremene umetnosti: 20-34.

Ljiljana Blagojević

Omaž Draganu Nikoliću u Skoplju

Govorili

Branko Banjević	Omladinski
Risto Lazarov	kulturni
Dranko Tričkovski	centar
Jasminka Mirković	Skoplje
Ljubomir Gajdov	3. novembar 2011.

Dana 03. 11. 2011 godine u sali Omladinskog Kulturnog Centra u Skoplju održana je promocija *Crnogorske trilogije* i omaž u povodu pete godišnjice smrti Dragana Nikolića. Prigodni program osmislila je i vodila počasna članica Zajednice Snežana Konevska Rusi. O književniku, publicisti, scenaristi i novinaru govorili su predsjednik Matice crnogorske Branko Banjević i predsjednik makedonskog PEN centra Risto Lazarov, a između njihovih obraćanja prikazivane su scene iz filmova čiji je scenarist bio Dragan Nikolić. Tekstove iz romana „Kuće“ čitali su Redžo Balić i Snežana Konevska.

O novinaru Draganu Nikoliću govorili su ugledni makedonski novinari Dranko Tričkovski, Jasminka Mirković i Ljubomir Gajdov. Na kraju je prikazan dio intervjua sa Draganom Nikolićem koji je početkom 2006. godine sa njim snimila crnogorska televizija. Za prisutne je priređen koktel koji je potrajao u razgovoru prisutnih sa porodicom i članovima Zajednice u kojem su dominirale teme o životu i radu Dragana Nikolića.

* * *

U sklopu manifestacije obilježavanja pet godina od smrti Dragana Nikolića zajednička delegacija porodice, Matice crnogorske i ZCGM dana 03. 11. 2011. pošetila je njegov grob na gradskom groblju u Skoplju u položila cvijeće.

Porodicu je predstavljao Boris Nikolić, sin Draganov, Maticu crnogorsku Branko Banjević i Novica Samardžić, a ZCGM Miroljub Orlandić i Zoran Popović.

M. O.

U SPOMEN PRIJATELJU

RADOMIRU KONSTANTINOVIĆU
(1928-2011)

Govore:

Marko Špadijer
Sreten Asanović
Branko Banjević

Utorak, 8. novembar 2011. u 12 sati
Podgorica, prostorije Matice crnogorske,
Beogradska 24 c

Putnik između skepe i optimizma

Ovaj čas pijeteta posvećujemo Radomiru Konstantinoviću, nedavno preminulom srpskom književniku, filozofu, esejisti i dugogodišnjem uredniku Trećeg programa Radio Beograda. Posvećujemo njegovom duhovnom i moralnom nasljeđu koje nas je duže od četrdeset godina obogaćivalo i nadahnjivalo. Posvećujemo stvaralačkoj ličnosti koja ima poštovanje mnogih građana Crne Gore. Posvećujemo prijatelju na koga smo mogli da se oslonimo kad je bilo najteže.

Dugujemo poštovanje neumornom istraživaču granica ljudske prirode, modernom misliocu koji je ispisao tolike stranice proze, eseja, stihova, dramskih tekstova, književnih studija... On je inteligentno i znalčki putovao kroz lavirinte savremene svijesti, između skepe i optimizma. Otvoren za evropske ideje, stvaralac velikog formata, Rade Konstantinović je imao visoke i pouzdane kriterijume u vrednovanju domaće književnosti, tako da je iza njega ostalo grandiozno djelo.

Kao da se pripremio za smrt. Otišao je tiho, sa jednim svjedokom zemnog postojanja. Međutim, on je djelom obezbijedio šećanje. Rekao bih i divljenje. Mislim da će doći dan kad će Rade Konstantinović biti slavljen kao gromada srpske demokratske misli, pisac i rafinirani tumač jezika poezije.

Radova *Filozofija palanke* nije bila samo kulturna knjiga intelektualnog Beograda, već i generacija u drugim sredinama u Jugoslaviji, pa i Crnoj Gori. Njegovo razarajuće skeniranje duha srpske palanke bio je nauk i za sve naše palanke, ali i

crvena marama za sve branioce tradicionalizma i nacionalizma. Uvjerljivost Radovih analiza djelovala je kao upozorenje na produkovanje nacionalizma iz zatvorene i autistične strukture palanke.

Proročki je nagovijestio da metan palanačkog menatliteta može eksplodirati u dodiru sa šovinizmom na pukotinama istorije i napraviti pomor. Dvije knjige koje će nam pomoći da shvatimo ljudsko i društveno ponašanje u krvavim vremenima su svakako *Psihologija gomile* Gistav Le Bona i *Filozofija palanke* Radomira Konstantinovića.

Duh palanke, duh pripadnosti plemenu van svijeta i van vremena, duh sve-tosavlja, duh mita države - hegemonu i duh opasnog zla preplavio je devedesetih Srbiju i prelio se na naše prostore sa istom brutalnošću i sljepilom.

Zatečeni veličinom i snagom pomame i nemoćni pred zločinom, Rade je sa prijateljima u Beogradu progovorio antiratnim protestom, zalažući se za građansku Drugu Srbiju. Rukovođeni istim motivima, mi smo na Cetinju formirali drugu Crnu Goru - Maticu crnogorsku. Oglasili smo nepristajanje na sudjelovanje u zločinu, istakli zastavu savjesti i moralnog samopoštovanja.

Bili smo zadovoljni što postoji skupina elitnih ljudi koja svojim glasnim nepristajanjem na zločinstva uliva nadu da će se jednog dana razvedriti nad Srbijom i da će se od Balkana moći graditi mjesto za život dostojan slobodnog čovjeka.

Dok su se ulicama Podgorice valjale povorke prigradske rulje, stapale se sa svojom duhovnom braćom na trgovima i izvikivale ratoborne parole da zastraše sve koji nijesu pristalice njihove crkve i njihovih snova o slobodi i državi, postali smo svjesni da je nacionalistički palanački duh veoma živ u Crnoj Gori. Naučili smo što je naša palanka, što je duh oholosti, svijet zatvorenosti, đe ne možeš da pre-poznaš čovjeka po liku i obrazu, već utopljenog u masu, đe ne čuješ riječi od smisla, već samo ponavljenje banalnosti. Vraćali su nas u tor, u pleme, u krst, služeći se vojskom, paravojskom, štampom i policijom.

Mentalna matrica na koju se prirodno nalijepila odanost novom mesiji Slobode i slave poništiće slobodu, kulturu i različitost.

Oni koji su u državu, politiku, vjeru, kulturu, društvene nauke, štampu, ugradili duh palanke, izdvojili su državu iz svijeta, učinili je samodovoljnom i toliko otrovnom da ne može pridobijati prijatelje, već samo umnožavati neprijatelje. Pored svih zločina i poraza, očuvali su taj otrov nacionalizma toliko djelotvornim da može drugima zagorčavati život. Šeme zla ima duboke korijene i ne da se iščupati samo kultivisanjem vrta. Ono je žilavo i sposobno da se regeneriše čim mu se pruži prilika.

Rade Konstantinović nije ostao u svom kabinetu sa svojim knjigama i idejama. On je intelektualnom angažmanu dodao svoj moralni i prkosni stav. Bio je jedan od aktivnih učesnika Beogradskog kruga 1991. godine.

Nazivaju ga „guruom Druge Srbije“ koju je definisao kao „nemirenje sa zločinom“. Ta intelektualna elita kojoj je pripadao Rade Konstantinović sa Bogdanom Bogdanovićem, Filipom Davidom, Borom Ćosićem, Mirkom Tepavcem, Latinkom Perović, Zagom Golubović, Nebojšom Popovom, Živoradom Kovačevićem, Borkom Pavićević, Ivanom Čolovićem, Vojinom Dimitrijevićem, Aleksandrom Nenadovićem, Mirjanom Miočinović i drugima, je za nas predstavljala Ponos Srbije, nada da naš antiratni krik od nemoći i bola od poniženja što se osećamo strancima u svojoj domovini, naći odjek i razumijevanje u građanskom Beogradu, u kome stoluje Glavni štab za razaranja.

Ljudi iz tog kruga dali su Matici crnogorskoj nesebičnu pomoć prilikom formiranja ogranka u Beogradu 1997. godine. Biljana Kovačević je uradila dokumenta za registraciju, Borka Pavićević obezbijedila salu, a Rade Konstantinović i Filip David došli su na osnivačku skupštinu.

Tada smo iskazali nadu da će Crnogorci biti poštovani u Beogradu kad njime ne bude vladao duh palanke i kad se nad Srbijom razvedri od nacionalizma.

Možda smo malo bili preoptimistični u očekivanjima.

Ljudi iz Druge Srbije, koju je velikim dijelom oličavao Rade Konstantinović, bili su jedini saveznici iz srpskog društva, Pokretu za crnogorsku nezavisnost. Te smo činjenice više puta isticali i zapisali u anale Matice, ali danas valja naglasiti da se to ne može, niti smije zaboraviti.

Rade Konstantinović je posljednjih dvadeset godina bio budan sanjajući san o građanskoj i demokratskoj Srbiji. Umro je ne dočekavši da vidi bar svijetlo na horizontu. Bojim se da se ni mi u Crnoj Gori nećemo skoro kupati u svjetlosti svojih ideala.

Dozvolite da iskažem i jednu ličnu notu. Sa Radom Konstantinovićem sam postao prijatelj prilikom zajedničkog rada u žiriju jugoslovenskog TV festivala u Portorožu sredinom sedamdesetih. Postao prijatelj nekako može zvučati pretenziono i intimistički. Međutim, svi oni koji su ga poznavali znaju da sa njim nije bilo moguće održati generacijsku distancu ili odnos poštovaoca. U kasnijim susretima u Podgorici, Puli, Rovinju, Beogradu naš odnos je postao prisniji. Uvijek je imao razumijevanja za naše napore i ljubavi za Crnu Goru.

Žao mi je što nijesmo priredili njegovo književno veče u Podgorici. Sa zadovoljstvom je prihvatio našu ideju, ali su njegove privatne neprilike stalno odlagale datum. Ovo komemorativo prišećanje postaje neželjena replika obećanog sastanka.

Možemo da izrazimo zadovoljstvo što smo bili savremenici i prijatelji Rada Konstantinovića. Bez njega bili bismo siromašniji za veliko kulturno djelo, usamljeniji u teškim vremenima, kao što se danas osećamo tužnim što ga više nema.

Neka je slava Radomiru Konstantinoviću.

Marko Špadijer

Konstantinović i Beket

Konstantinovićeve knjiga „Beket prijatelj“ (Beograd, 2001) sadrži dio jedva sačuvane prepiske Samjela Beketa, a većim i najdragocjenijim dijelom, komentare i zapazanja, objašnjenja i bilejške samog autora.

Rade, ovđe, svojim jedinstvenim filozofskim reminiscencijama, daje jedno nekanonsko tumačenje enigmatičnog, zatvorenog Beketa, istovremeno upotpunjujući svoj pogled na svijet na liniji svojih velikih i tragalačkih romana i svojih literarno - filozofskih studija. Kazao je ovđe, Rade, sa malo riječi, gotovo sve o velikom Beketu: to je vjerovatno i najsazetiji ali i najcjelovitiji portret ove izuzetne ličnosti dvadesetog vijeka.

Beketova prepiska očito je bila samo povod Radomiru da nam približi velikog Irca koji nije htio niđe da pripada i koji je bio zatvoren za svijet - u svijetu i u sebi.

Autor prati i tumači Beketov rad, kritički osvjetljava i obavještava o Beketovim tekstovima, naročito romanima „Moloa“ i „Malone umire“, dramama „Čekajući Godoa“ i „Kraj partije“ („Svršetak igre“); dakle, Beketov način života i ćutanje, umor i neželju da ispriča...

O tome Rade kaže: „Gledao sam ja tog Beketa koji pokušava da iziđe iz Beketa, onoga bez glasa među glasovima. (...) A Beket, nije li on upravo ovo nemirenje sa post rem? Ponekad verujem da je njegovo beznade na neki način i stvar ove nade u vraćanju stvarima, i to zbog toga što je to vraćanje u prostore izvan inteligencije, izvan ma kakvog značenja, u potpuno tuđinstvo. Beket je tuđinac (...) koji pokušava da prihvati tuđinstvo. Beket je sam čovek koji pokušava da prihvati smaoću. To je njegov antiintelektualizam: pokušaj prihvatanja samoće. U tome je đavolski rad. Đavolski težak rad.“

Neobična po formi, otkrivalačka po sadržini - ova knjiga Rada Konstantinovića prikazuje u punom svijetlu dvojicu ljudi koji su svaki ponaosob svijet za sebe, zatvoreni za gomilu a otvoreni svojim djelom...

Ovđe su predstavljena dva gorostasa, stariji (Beket) i mlađi (Konstantinović),

dajući sažeto i zgusnuto tumačenje ovog tjeskobnog i nasilnog svijeta, zebnju i otklon pred njegovim efemerisom, otkrivajući čovjekovu sudbinu i njegovu egzistenciju i svakodnevicu,

Na kraju, angažovani stav i glas filozofa i književnika Radomira Konstantinovića, pored njegovih avangardnih romana i drama, autora neponovljivog djela „Filozofija palanke“ - glas je i stav moralnog kritičara posrtanja i nazadovanja dvadesetog vijeka; mislioca stalno usmjerenog i opredijeljenog u ovim potonjim decenijama; glas ubojit i uticajan nasuprot svim prećutkivanjima i sapiranjima kojima je Rade bio izložen od strane zvanične kvazi kulture i novokomponovanih skorojevića što deseterački zapomažu za novim šečama „Turaka“ i svih drugih i drukčijih. Sve to zato što je Rade „Filozofijom palanke“ još hiljadudevetstotinašezdesetdevete anticipirao užas ranih devedesetih prošlog vijeka... Rade je prepoznao i najavio i ovo sadašnje vrijeme klerofašizma koji priželjkuje nove reprize iseljavanja i raseljavanja, etničkih progona i genocida.

Sreten Asanović

Dragi lik velikog stvaraoca

Dragi prijatelji,
siguran sam da danas odajemo poštu jednom od najvećih stvaralaca savremene Evrope.

Rade Konstantinović je velika ličnost, genijalan pisac i mislilac. Nažalost, njegov prostor ga nije shvatio, niti razumio značaj njegovoga djela za njegovu zemlju, za ukupnu društvenu situaciju, za Balkan.

Konstantinovićeve djelatnosti se, uslovno, može podijeliti na tri oblasti; prva je prozno-romaneskni, druga esejistički i treća kritički dio.

Ja ću nešto reći o kritičkom dijelu.

Kritički dio čine knjige *Filozofija palanke* i osmotomno djelo *Biće i jezik*.

Filozofija palanke je djelo koje je razorilo jedno društvo koje se oslanjalo na konzervativizam, na zaostalost.

On je prvi koji je tako suvereno sociofilozofski, etnopsihološki razotkrio filozofiju palanke.

Filozofija palanke je duh zaostalosti prostora kome je rođenjem pripadao.

Palanka je jedinstvena, ona ima sistem, ona ima odnos prema prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Njen odnos prema prošlosti je mitomanija. Odnos prema sadašnjosti je retrogradnost, sijanje mržnje i pripremanje budućnosti koja bi se obezbijedila energijom zla koja razara međusobne odnose i odnose među narodima.

Konstantinović je to duhom genijalnoga stvaraoca, snagom velikoga pisca uočio i vidio da taj prostor ne može napredovati dok se ne oslobodi te filozofije.

Filozofija palanke pojavila se sedamdesetih godina. Ondašnje vladajuće strukture tome nijesu pridavale važnost. Da su spoznali to, tada, ne bi se desilo ono što se desilo. A oni to nijesu mogli spoznati. Režim je padao, polako, na duh palanke, postajao je duh palanke.

Njegovim značajnim strukturama, centrima moći, ovladao je duh palanke. Duhu palanke, nije bilo teško u jednom momentu institucije sistema sa energijom mržnje okrenuti protivu okolnih naroda, protivu demokratskih snaga i na kraju, protivu samih sebe.

To je Konstantinović vidio i upozorio.

A to je bio beskrajno hrabar čin.

Duh palanke, kojega je razorio i razotkrio Konstantinović, na nesreću i danas je živ. On je i danas, u vidu importa, živ i u Crnoj Gori.

Mi u Crnoj Gori moramo dobro da proučimo duh palanke, *Filozofiju palanke*, da bi spoznali taj zloduh koji se ne da, koji svud djeluje, u raznim formama i u raznim institucijama, i bogtepita za čiji interes.

Konstantinovićevo djelo je živa pouka onima koji se zalažu za demokratiju, za slobodu ljudi, za slobodu naroda, za kulturu, kako se odbraniti od mržnje koju razorno sije duh palanke i filozofija palanke.

Hvala Konstantinoviću za hrabrost, za veliki čin da se njegova zemlja osvijesti i oslobodi.

Druga oblast djelovanja njegovog kritičkog duha je kritika umjetnosti. To je ostvareno u osmotomnom djelu *Biće i jezik*. Ovo, koliko mi je poznato, nema ni jedan jezik u Evropi, ovako kritički, sistematski preispitan: svoj jezik, svoji stvaraoci, veza stvaralaca sa jezikom i sve ono što čini kontekst tih veza. Ovđe je, uz to, kompletna stvaralačka biografija pisaca, ovđe su kompletne bibliografije, ovđe je istraženo i izmjereno sve što je ikad iko rekao o određenom piscu. Ovo je trajno validan arhiv činjenica za poeziju i istoriju kulture.

On je shvatao da je poezija, kao najreprezentativnija umjetnost, biće jezika, a da je jezik biće društva, naroda i vremena. Tu vezu bića društva, bića naroda, bića jezika i poetskoga iskaza, Konstantinović je s takvom suverenomšću istraživao, s nepogrješivim uranjanjem u vrijednosti i osobenost poetika.

Ovo genijalno djelo istražilo je rezultate poetsko-jezičkih sublimata našega jezika, odnosno naših jezika, i pokazalo ono što je vrhunsko u poeziji. On je razdvojio stvaralački dio, istinski kontinuitet vrijednosti, od onoga što je samo forma, što je samo nekakva boja vremena.

Dakle, danas iskazujemo poštovanje genijalnom stvaraocu. Ja to iz punih usta govorim jer poznajem njegovo djelo. Takav stvaralac se ne rađa često.

Njegova zemlja, kad ga upozna i prihvati moći će da napreduje ka slobodi. On danas nema nikakvog uticaja u sopstvenoj kulturi. Nažalost, tamo divlja duh palanke. Njegovo djelo, njegovo viđenje, ne mogu reći da je zabranjeno, ali je potisnuto u nevidelicu.

Svima će Konstantinović pomoći da idemo istinskim, kreativnim putem, da brže stizemo do sebe i do suština svijeta.

Slava Radu Konstantinoviću. Hvala mu što je bio Čovjek u svakoj prilici.

U Crnoj Gori zgodan čovjek – je fizički lijep čovjek, a lijep čovjek –je moralan čovjek, a dobar čovjek –je hrabar čovjek.

Konstantinović je bio i zgodan, i lijep, i dobar čovjek. Želim da on u našoj uspomeni ostane takav, da uđe u naše školske programe, u vaspitanje naših mladih generacija. Veza sa Konstantinovićevim djelom je veza sa suštinom, veza sa slobodom, veza sa sobom, veza sa svijetom i njegovim vrijednostima.

Slava Konstantinoviću a vama hvala.

Branko Banjević (usmena riječ)

O knjizi govore:
Ivan Jovović
Svetozar Savić
Ženevjev Mejer Iličković, autorka

Sala hotela „Sidro”,
četvrtak, 10. novembar 2011.
u 19 sati

Nacionalni identitet na tacni

U ime Matice crnogorske – Ogranka Bar želim da pozdravim sve uvažene goste i članove naše organizacije. Takođe, kao predsednik barskog ogranka želio bih se zahvaliti na gostoprimstvu Hotela Sidro.

Razlog našeg večerašnjeg okupljanja jeste promocija knjige *Crmnička kuhinja na francuski način*, autorice Ženevje Mejer Iličković, a o čijom tematici će govoriti i gospodin Svetozar Savić. Pošto se radi o atpičnoj publikaciji za naš prostor predvidjeli smo da nakon završetka promocije bude jedan manji koktel baziran na tradicionalnoj hrani i vinu sa ovog podneblja.

Knjiga poput gospođe Mejer Iličković ima jedno šire značenje, jer je ova publikacija svojevrsna promocija interkulturalizma, jer iz samog naslova knjige zaključujemo kako se odvija proces prožimanja običaja, kultura, regija i naroda. Na samom početku knjige, kao moto autora, naveden je citat iz jednog stručnog časopisa, koji glasi „da se nacionalni identitet ogleda i na tacni“, što će reći da je on determinisan istorijskim, političkim i ekonomskim promjenama koje su ciklične u svakoj društvenoj zajednici. Zato se, u doba sveprisutnog globalizma, koji se u i ovoj branši najviše očituje preko fast – food hrane, nameće obaveza očuvanja nacionalne kuhinje. U suprotnom, gubimo dio svog kulturnog nasljeđa, što eksplicitno autor poručuje svojim čitaocima.

Da bi se napisala knjiga sa ovom tematikom bilo neophodno prikupiti određene istorijske podatke i uporediti ih sa svakodnevnom crmničkom kuhinjom. Ovo je bio posao dostojan etnologa, s obzirom da o ovoj tematici ne postoji odgovarajuća literatura, a i većina Crmničana više decenija žive izvan svog najužeg zavijača. Stoga svaki dan ima sve manje ljudi na selu koji bi na autentičan način prikazali tradicionalno spremanje jela i pića u Crmnici. Uz navedeno, gospođa Ženevje je napravila uspješnu kombinaciju naših jela sa najboljom kuhinjom u svijetu – a svi znamo da je riječ o francuskoj kuhinji.

Na kraju, želio bih da istaknem da knjiga može da posluži široj društvenoj zajednici, odnosno korisna je za turističku promociju barske regije, pogotovo ako bi bila prevedena na francuski jezik. Ona je ujedno i turistički katalog zahvaljući njenom izdavaču, jer kvalitet teksta prate i luksuzne fotografije.

Ivan Jovović

Valorizacija nasljeđa

Ja ću reći nekoliko riječi o knjizi koja ima šarmantan naslov CRMNIČKA KUHINJA NA FRANCUSKI NAČIN, tačnije počecu moje večerašnje izlaganje rečenicom koja za mene oslikava suštinu onoga što je gđa Meyer-Iličković željela istaći: *u Crmnici čaj se pio samo kad je neko bolestan...* Ova rečenica oko sebe širi niz interesantnih konotacija. A najznačajnija, i kojom se bavila autorica, je da ukazuje da je u crmničkoj ishrani preovladavalo niz značajnih nutritivnih komponenti, tako da im nije bilo potrebno da, kao mi, danas, kad pijemo čaj smatramo da unosimo u organizam nešto od blagodeti netaknute prirode.

Slične konotacije na mene je ostavio tekst u „Glasu Crnogorca“ (1892) g. Jergovića, školovanog agronoma koji je predavao zemljoradnju i prirodne nauke na Cetinju. On uzdiže kvalitet crmničkog vina upoređujući ga sa vinima Francuske. On piše da, navodim *ad litteram*, „rijetko se kad čulo ili u stručnim listovima čitalo o crnogorskom vinu, ali ko je samo jednom čašicu dobrog crnog crmničanina iskapio, zacijelo ga zadugo zaboraviti neće. To je vino, spravljeno od grožđa vranca i poneđe kratošije, kad je dobro priređeno, svojim ukusom, bojom i jakotom ne zaostaje ni malo iza vina Žironda“.

Vjerujem da je gđa Mejer-Iličković, u toku svog radnog i privatnog angažmanama, imala priliku da kuša jela i pića drugih nacionalnih i regionalnih kuhinja. Znam koliko je kušanje, ili degustacija, ili senzorsko ocjenjivanje, težak posao. Uostalom kao i svaki posao koji želimo da radimo kako treba.

Takođe, vjerujem da su sve te boje, mirisi i okusi ostali u memoriji autorice i dijelom stimulisali jednu Francuskinju da se upusti u ovaj interesantan poduhvat: da dijelom napravi inventar pripremanja jela, sačuva kulinarske izraze (usko lokalne ili regionalne) i komponente koje se sastavni dio crmničkih jela (bilo porijeklom iz svijeta flore i faune), i nazive kuhinjskog inventara, raspored prostorija u kućama đe je kuhinja zauzimala centralno mjesto, porodice koje su na tradicionalan način gajile i primjenjivale ljekovito bilje, predloži recepte – izvanredne predloge valorizacije crmničkih proizvoda.

Svaka kuhinja pa i ona crmnička, bez obzira pod kojim se meridijanom nalazi, ima svoje specifičnosti. Okvire crmničke kuhinje čini mediteranska ognjište. A narav kozjem mesu, porom luku, kao i vinu daju godišnje doba, doba dana i čovjek.

Pričaju mi stariji da su, baš ta tri faktora, **kada, šta i s kim**, u ljetnji sumrak, ispred konobe činili najsvetiji trenutak: vino se servira u bocunima, sipa u putijere, da je ispred njih bila kastradina i pregrš suvog voća. S pogledom na jezero, oni kao da su znali da hrani i vinu treba perspektiva, da vino voli da gleda odozgo. Oni su dopuštali da hrana i vino utiču na njih.

A baš taj pristup ukazuje koliko su bili daleko od barbarstva, đe god ste šeli imali ste taulin, sa bijelim stolnjakom, jer samo barbarin pije i jede s nepokrivenog stola i bez protokola. Znali su: čašica rakije, nezaboravna, kao da je sama muza oblikovala, i kraj, jer od rakije se kleca, posrće, to je piće za usamljenike; zatim meze, sir čija bjelina zaslijepi, masline, pregršt oraha i suvih smokava, pa čorba i glavno jelo, i dobro zapamtite, kafa na kraju, jer samo barbarin pije bez protokola, a gost je u Crmnici bio neprikosnoven, zaštićen.

Onaj ko ne može prepoznati ovaj trenutak smatrajte ga izgubljenim čovjekom.

Zar ovo nije dovoljno ozbiljnom vremenu, ozbiljnom čovjeku i ozbiljnom narodu...

Vjerujte znali su prije od nas šta je zdravo, iako to danas zovu: *antioksidantima, nutrijentima*;

znali su šta ide prije, uz i poslije jela, iako to danas zovu *aperitivi i digestivi*;

znali su za sos na bazi luka iako ga danas zovu vočester sos i

znali su da serviraju povrća i mesa na tanjiru iako taj postupak danas zovu garniranje Znali su da pripreme meso, odvajaju meso od kosti iako za taj postupak mi danas kažemo *tranžiranje*

i znali su da se ispod sača i u kotlu ne gube nutrijenti iako danas se o tome govori svakodnevno;

oni su znali odabrati kad, šta i s kim. I što ih čini velikim, radili su to od srca, prostodušno.

I na kraju pogledajte osobu koja se napila vina, te silne hiperbole, parabole, lelujanje – toliko draži u govoru i kretanju, *perpetum mobile*.

O tome i govori knjiga sa šarmantnim naslovom *Crmnička kuhinja na francuski način*.

Savić Svetozar

Govorili

Vesna Vičević
Jovan Martinović
Slavko Mandić

Gradska biblioteka, Cetinje
6. decembar 2011.

Osobiti pjesnički talenat

Pa tako je i večeras kad imam divnu priliku, da u svom voljenom rodnom gradu govorim o poeziji. Ovđe, đe se vezduhom udišu stihovi Njegoša, Lesa, Mladena... Tu ćemo biti večeras sa stihovima Dubravke Jovanović, koja, ako nije neposredno tim vazduhom bila opijena, posredno, preko majke Cetinjanke sigurno jeste, jer to snažno izvire iz njenih stihova koji su obojeni plavo i sivo, koji su amalgam mora, krša i Dubravkinog osobitog pjesničkog talenta.

Njene pjesme znače ono što svako od nas pojedinačno oseća da mu znače. Tako ću i ja večeras. Pokušaću, u formi jedne poetske priče iz tri dijela da izrazim što njena poezija znači za mene.

Ali prije priče da se upitamo i podšetimo:

ima li onih, koji su bar samo jedanput videli Peraški zaliv i dva otoka, Gospu od Škrpjela i Sv. Đorđa, a da nijesu ostali fascinirani njihovom ljepotom a ona ostala za dugo u njihovom oku i duši? I ko zna, koliko li je samo lijepih misli i osećanja ostalo zarobljeno tada u tim ljudima, a podstaknuto tom ljepotom?

Želim podšetiti večeras samo na dvoje, od onih pak, koji su imali snage i umjetničkog dara da izazvana osećanja iskažu i oblikuju riječima, zadovoljavajući tako svoje duhovne potrebe, a nama poklanjajući stihove za uživanje.

Veliki Njegoš, daleke 1845. boraveći u Perastu, opčinjen prizorom koji ga je okruživao, jedne tople ljetnje noći, piše: *dok plava luna, vedrim zrakom, u prelesti*

divno teče, ispod polja zvjezdanije... siplje zrake magičeske, čuvstva tajna neka budi, te smrtnika žedni pogled u dražesti slatkoj bludi... Pri zrakama krasne lune... plamena se spoji duša ka dušici raskaljenoj i cjelivi božestveni dušu s dušom dragom sliju... druge sreće, malo važne, za nju bi da i sve slave, ne miču se usta s ustah - cjeliv jedan noći cijele... Iz zbilje ili iz fikcije, do danas misterije, ostala je ta veličanstvena, jedina ljubavna pjesma Vladičina, „Noć skuplja vijeka“.

Druga iz tog dvojca, na svoj, suptilan, ženski način, kroz svoju osobitu, tananu pjesničku dušu i talenat, inspirisana istim predjelom i njegovom ljepotom, poklanja nam svoje stihove o dva otoka. Ovo je veće Dubravke Jovanović, i evo moje priče u tri dijela o njenoj pjesmi „Gospa od Škrpjela i Sv. Đorđe“ i njenoj poeziji uopšte.

* * *

Padalo je sunce iza morinjskih brda, plutala je barka nošena peraškim maestralom. Dva otoka na istom mjestu kao i uvijek, samo još mnogo, mnogo ljepša nego što su to, do tog trena bila. Blistaju kao da su sad izronila iz mora, a evo vječnost tu stoje. Ali, tog dana Dubravkina pjesma i riječima ih je ovjekovječila. Uljepšani su i oni i ovaj zaliv odkad njeni stihovi lebde tu.

Pulsira život, miriše more, pluta na maestralu barka. Ljubav caruje i prvu misao daje: Romeo i Julija vaša ljubav je vječna, ali na ovom mjestu, ona je nešto blijeda.

Prostor ovaj pod nebom i nad morem, - Njegošev je noći skuplja vijeka i Dubravkinih stihova – vječno nepovezanih ljubavnika, Gospe od Škrpjela i Svetog Đorđa. Pa započinje pjesnikinja:

„U ušima Boke dvije minduše
blistaju morem, čistotom duše
ona je velom pokrila lice
da ga otkriju vjetrovi, ptice“

Ljepotu samu - Otok Gospin, obasjan suncem i opčinjenošću iz oka Svetog Đorđa koji ga gleda, on čempresima ka Gospi tamno zelene ruke čežnjivo pruža. Ali Gospa dostojanstveno i dalje na odstojanju stoji. Ljubav se oseća, - morska struja je nosi, nijema, i more ih žali, ali zagrljaja nema. Pjesnikinja kaže:

„Srebrna čežnja, more i postelja
ljubav bi dala Gospa od Škrpjela
Sveti je Đorđe motri i pazi
ali joj nikad, nikad ne prilazi“

Još kad je Gospin otok samo stijena bio, njenom ženskom domišljatošću navedeni su ljudi da svakog avgusta kamenje u more bacaju - da približe tako njen

otok, onome Svetog Đorđa. Ali, svo kamenje što ljudske ruke u peraški sumrak u more bace, - tajne morske vile noćnih struja tu istu noć sve dalje i dalje od otoka nose. Da se nikada ne sastave ta otoka dva!

Stoljećima to rade, ali zašto? Tajnu tu, samo -Dubravka zna i otkriva:

„Dok Gospa sneno i čedno spava
tajnu joj šapuće cvijet agava
Sveti joj Đorđe ne smije prići
boje se da će ih kletva stići
na vječnoj straži svetac bdije
u smaragdu Bokeljske elegije.“

Arhivski dokumenti pak drugačije kažu. To su istinita ali mrtva slova na papiru. Stoljećima prašina ih pokriva.

Slova stihova ovih, maštovita su, ali živa. Sazdana od svjetlosti, mora, kamena i ošućanja. Pa od tog sastava, a iz Dubravkine duše, kako ne bi bila istinita, prava, naša, bokeška, tj. Dubravkina i vječno živa!

A peraški maestral i dalje puše, plovi barka ka otocima, pa onda krene dalje, krene ka obali, ali se opet otocima vrati.

Otplovila bi barka tamo do obale da se uz stvarnost na ponti veže, ali Noć skupljeg vijeka i Ljubav otoka dva, - začarali su je, i ona dalje zalivom pluta, nošena zvukom zvona sa obale i sa njihova zvonika dva. Pluta, svjedoči, i priča.

Nju vide samo privilegovani, oni što slušati a čuti znaju - tu divnu storiju noći skuplja vijeka i storiju Dubravkina otoka dva: -ispod istog Sunca, bijeli kamen Gospinog zdanja plavim pogledom od mora što ih razdvaja, - tužno doziva Svetog Đorđa koji joj kao odaziv tamnim čempresima mahne, i tugu joj samo povećava. Jer sastat se neće nikada. Tu njihovu tajnu, Dubravkina pjesnička duša ošetila je, i samo ona je zna a nama je poklanja:

„Do njih na vesla da se ne probude
da niko ne vidi, da im ne presude
zvona se ljube pred zalaz sunca
rubina vatra, srce im kuca“

Istina jeste: ljubav Romea i Julije bila je i traje. Ali ovđe blijedi.

Ljubav Gospe od Škrpjela i Svetog Đorđa bila je i jeste i vječno traje. I ovđe ona blista. I u ranu zoru i za vrelog dana i u suton zlatni i za juga sivog i u buri plavoj - ne prestaju da se vole !

Dubravka im ne da!

Jer zaliv je peraški samo za Njegoševu noć skuplja vijeka i Dubravkina otoka dva.

Maestral peraški i dalje puše. Zalivom začarana barka pluta, čekajući samo one što mogu da vide i čuju, i tu Dubravkinu priču koja je vječna, samo se priča o njoj u ovoj, mojoj priči, ovđe završava.

* * *

Kotoranka, Dobročanka, Katunjanka, pjesnikinja, novinarka, gorska voda, morska pjena, sve je to ona - a opet samo svoja, vedra kad zbori i kad se druži, zna biti i tužna kada tvori. Sve je to ona, uvijek samo svoja, - a naša, neponovljiva Dubravka.

Bez njenih stihova izblijeđele bi nam davnašnje i današnje kotorske ure, kad želimo biti u duši luštri a u umu bistri, slušati muziku staru na nove, stare note i Dubravkine stihove iz njih proizašle i s njima i s nama melodijom, neraskidivo srasle.

Pa njenim riječima:

ne bi nam pjenilo more u čaši vina jer ne bi više bila u našim mislima kafana Dojmi, nekad i od doma milija. Bile bi zaboravljene velike i male tajne sa velike i male ponte i iz parka hotela Slavije.

Kako bi piturale žene kosu u bjonda kolur, dočekivale študente, furešte i razne meštre?

Kako bi znali za ono doba kapelina, šinjora i šinjinorina, kad su rivom fišćali vapori, galioti igrali briškule i trešete, a šinjore se ladile ventulama, namušćane i okićene maninama, orekinima, merlima, u šotanama od bombažina, bluzama od velura i bušticima ispod kombineta, šedajući nasred parapeta.

A tek kad fešte dođu!

Dubravkini stihovi s muzikom oroženi, i fjakune stare bude, srca naša zatrepere, i neka forca sama dođe, ne mogu je utišat nikakva juga ni bure nevere! Iz škatula i bajula sve se vadi: kapelini bagulini, veštiti i stare vešte, još od karte i od pliša, čuje se naftalin a i biša. Feštanjuli pituraju, šiju, kroje, furešti ne znaju što se to zbiva, ko išenpijani po pjacama stoje. Oni od luša i od mode u veštite idu nove, namušćani, inkolani, ala, Dubravka zove: Svi na fešte, svi na fešte! Od Šuranja do pazara, i pituri i maranguni i šusteri i špacakomini i pompieri i đordžini, i svi drugi, i veliki i mali, i svi oriđinali.

A za feštu treba jesti: tu je bokeška kužina, s malo šufigece, luka česna, petrusina, ružmarina, ako ima bar pola brancina, malo ulja, osta i bar deset demižana vina. Sve pokreće Pjesnikinja - od Kotora vila, stihovima iz srca Grada a iz njene duše, sve nas, dok smo živi, pjesmama svojim na fešte, prijateljstvo, ljubav, radost, - izvodi i veseli.

* * *

Vjetre od juga kad Kotor strasno grliš,
kad sve lomiš i u kovitlac neznano kud nosiš,
kad uzburkaš kao more sva sjećanja što život znače
puši ti dalje i Bokom, pomamno puši,
samo jedno, dobro pazi:
nikad ne otkači pontapet-
on nije samo ukras, on drži i Dubravkine stihove
u njenoj bokeškoj i katunskoj duši.

Sve što Dubravka vidi oko sebe - ima u njenim stihovima poseban život. Onaj pravi. Njena istina je maštovita i živa.

Ona je morska i gorska vila što spaja pjenu od mora i snjegove Lovćena.

U njenim mislima lete zajedno orao i galeb, sivi krš i plavo more kičicom u ruci slike prave, - a njen stih, ram im daruje.

Neka Dubravka piše i dalje. Dok svoje pjesma dijeli s onima koji ih čitaju i vole, one se umnožavaju... S njenim stihovima i mi možemo da mijenjamo ovo čudno vrijeme i da uspijemo da ono ne promijeni nas.

Vesna Vičević

o slobodi i pravima čovjeka i naroda, pa do neponovljivih književnih i umjetničkih djela, još čekaju istinsku afirmaciju u drugim kulturama.

Prevođenje je stvaralački čin kao i pisanje poezije. To je posao koji se ne može raditi po narudžbi već samo po odabiru prema senzibilitetu i duhovnoj srodnosti. Takav susret Kolje Mićevića sa djelom Ratka Vujoševića imao je srećan ishod. *Kolja Mićević* je prevodilac, pjesnik i esejista koji je kulture južnoslovenskih naroda zadužio antologijskim prevodima sa više jezika, posebno sa francuskog, ali i prevođenjem poezije južnoslovenskih pjesnika na francuski. Sredinom sedamdesetih godina prošlog vijeka Krleža je, inače škrt na pohvalama, pročitavši Mićevićev prevod Vijona, rekao da je *to značajan datum u našem prevodilaštvu*. Mićević je preveo niz nezaobilaznih djela francuskog jezika: od trubadura, Vijona, Igoa, simbolista, do Valerija i Apolinera. Prevodio je i sa drugih jezika: djela Prešerna, Lorke, Poa, Dantea.

Jednako je čuven i po prevodima na francuski jezik na kom je, između ostalog, objavio i devet varijacija Poovog *Gavrana* i Danteovu *Božanstvenu komediju*. Našao sam podatak da je on jedini stvaralac koji je Danteovo remek djelo preveo na dva jezika (francuski i srpski). I jedini koji je Danteovu *Komediju* na francuski preveo u stihu, kao u originalu, što su svi raniji prevodioci smatrali nemogućim.

Na francuski jezik preveo je i antologiju južnoslovenskog pjesništva XIX vijeka, a evo, tom impresivnom opusu, danas dodaje i jedno klasično djelo savremene crnogorske poezije, *Orevuar Montenegro* Ratka Vujoševića.

Crteži Rajka Todorovića Todora koji se nalaze u ovoj knjizi, njih 16 ovđe izloženi, nastali su kao omaž Ratkovoj poemi. Poetike dvojice stvaralaca su se ukrstile: kao što je Ratko svojom poemom, kako sam kaže, htio da preispita *crnogorski apsurd traženja potvrde života u smrti*, tako i Todor u jednom od svojih glavnih stvaralačkih tokova, u čijem centru je ciklus *Vučji do*, peispituje surovu borbu za opstanak na granici ljuskog dostojanstva i slobode, koju stalno opsijedaju *strvine* i *zvjerovi*.

U knjizi su objavljena tri ogleda o poeziji Ratka Vujoševića. Napisali su ih Kolja Mićević, prevodilac, pjesnik, esejista i muzikolog, Branko Banjević, predsjednik Matice crnogorske, pjesnik, jedan od urednika i priređivača antologijske biblioteke crnogorske književnosti *Luča*, Ratkov prijatelj i kolega iz *Grafičkog zavoda*; i Borislav Jovanović, književnik i književni kritičar. Imaćemo zadovoljstvo da ih večeras čujemo na ovoj promociji.

U knjizi je štampan i notni zapis kompozicije koju je na stihove iz Vujoševićeve poeme napisao poznati crnogorski kompozitor Boro Taminžić sredinom sedamdesetih godina prošlog vijeka.

Na kraju ovog uvoda da kažem kako je nastalo ovo izdanje. Sve je, naime, počelo proljetos kada je u Maticu došla Ratkova sestra Čedomila Vujošević

Đurđić, pjesnikinja i novinar, predočila nam svoj plan knjige i izrazila želju da, ako prijedlog smatramo vrijednim, Matica bude izdavač. Nalazeći srodnu nit između Ratkovog pjesničkog i Todorovićeovog likovnog izraza, povjerila je Todoru 2009. svoju zamisao zajedničkog objavljivanja Poeme i njegovih crteža. Todor je ideju prihvatio i posebno za ovo izdanje uradio ciklus crteža. Iste godine Kolja Mićević će posjetiti postojbinu svoje majke u Kućima i Ratkovu rodnu kuću i tom prilikom Čedomila će mu dati tekst poeme *Orevuar Montenegro* u nadi da će ugledni prevodilac naći onu duhovnu srodnost koja bi ga uvela u avanturu njenog prevođenja na francuski jezik. Da je dalje sve išlo dobrim tokom svjedoči i to da je ubrzo u zaostavštini Bora Tamindžića pronađena partitura kompozicije *Orevuar Montenegro*.

Raduje me što mogu u ime Matice crnogorske da otvorim ovo poetsko veče i ukažem na sretan spoj poezije, prevodilaštva, slikarstva, muzike, izdavaštva i štamparstva.

Novica Samardžić

Problemi heterogenih zajednica

U februaru 2012. u Novom Sadu i Vrbasu održana je promocija višetomnog zbornika *Crnogorci u Vojvodini - Kolonizacija 1945 – 1948* Nenada Stevovića i Slobodana Medojevića. Na tribini VANU, u svečanoj sali Fakulteta tehničkih nauka, promoteri su bili Marko Špadijer, prof. dr Aleksandar Kasaš, akademik Julijan Tamaš i autori; u Vrbasu, uz autore, govorili su prof. dr Ranko Končar, Marko Špadijer i Novica Samardžić. Promocija se uklopila u međunarodni projekat akademika Tamaša *Problemi identiteta heterogenih regija i država* koji finansira Pokrajinski sekretarijat za nauku i tehnološki razvoj.

Predstavnici Matice crnogorske, izdavača ovih zbornika, naišli su na otvorena vrata. Unutar tih vrata razumevanje je bilo obostrano, jer Vojvodina kao heterogena regija i Crna Gora kao heterogena država, nacionalno i konfesionalno - a to znači sa silnicama koje vuku ka raznim nacionalnim centrima moći u okruženju susednih država - imaju o čemu da razgovaraju, razumeju se i pomažu. Naravno, uz bitnu činjenicu da je crnogorska dijaspora u Vojvodini vidljiva i uticajna.

Crna Gora i Vojvodina imaju slične probleme heterogenih zajednica, ali i bitne razlike. Recimo, iako ima zetsku tradiciju državnosti Crna Gora ima i stalnog hegemonu u Srbiji; Vojvodina ima istorijske dve autonomije, austro- ugarsku i avnojevsku i, takođe, srpskog hegemonu. Vojvodini se pripisuje da je vojvođanski identitet uvod u separatizam, kao što Srbi crnogorski identitet doživljavaju kao

separatizam. Pandan vojvođanskom identitetu, kao kulturološkom kohezivnom faktoru, za sada je potisnuti bokeljski identitet, što ne znači da se neće istorijski ponovo probuditi, pa bi tada rešavanje vojvođanskog identiteta imalo svoj pandan u bokeljskom. To može biti problem za stabilizaciju cmogorskog identiteta kao što je vojvođanski problem za stabilizaciju homogenog i centralizovanog srpskog identiteta, ali može biti i odlična i efikasna veza Crne Gore sa Mediteranom, kao što vojvođanski identitet jeste odlična potencijalna veza Srbije sa Srednjom Evropom. Da bi to centri političke moći u Srbiji i Crnoj Gori razumeli trebaće još vremena, ali za pametne ljude naoko hendikepi mogu se pretvarati u prednosti. Treba za to mudrosti. Mudrost u politici nije rasprostranjena biljka. Uz to tu su ozvaničene nacionalne manjine i u Crnoj Gori i u Vojvodini. Nisu manjine uvek trojanski konji susednih država. Ukoliko nemaju razloga da zaviruju pneko granice, u matične države, mogu biti kohezivni faktor saradnje riaroda koji se pomažu, a ne konfrontiraju. Primera bih mogao navesti pregrst.

Nacije nema bez naroda koji je stekao državnost: postoje i nacije sa više državotvornih naroda, istina s jakim federativnim težnjama, ali postoje. Švajcarci recimo. Postoje i nacije sa jakim separatističkim nabojem, Španci sa Kataloncima i Baskima, recimo. U konfliktnim situacijama nacije su najčešće protiv sopstvenih naroda, tačnije protiv su nacionalne političke elite. Osnova ljudskih prava prema evropskim i svetskim standardina nije nacionalna pripadnost nije homogeno opredeljeno nacionalno biće. To su sve vrste razlika od jezičkih, verskih, nacionalnih, kieativnih, do seksualnih. Uz tradiciju državnosti, jezičke razlike daju Crnogorcima pravo na crnogorsku državu i naciju. To za Srbe ne bi trebalo da bude problem. Šta fali nemačkom narodu što pripada trima nacijama: nemačkoj, austrijskoj i švajcarskoj. Šta bi falilo Srbima da žive u Sibiji, Crnoj Gori, BIH i, recimo, Vojvodini, svejedno da li federalnoj republici unutar Srbije, evropskom regionu ili nezavisnoj državi. Pod uslovom da žive svugde dobro, bolje nego u jednoj, centralizovanoj, da životare. Praktikovanjem nasilja nad građanima Vojvodine, danas unutrašnjoj koloniji Srbije, u kojoj nije osnovno pitanje da li je to pitanje mađarske ili sipske državnosti - nego je osnovno pitanje to da se građanske inicijative iz Vojvodine ne mogu rešiti u Beogradu, Srbija neće postati stabilna i evropski prosperitetna zemlja. Može biti samo istočna despotija ili ruska gubernija. Konsekventno, i Cma Gora treba da bude prosperitetna evropska država, a ne plemenska zajednica, bez obzira što je davno Marko Miljanov više učinio za evropsku Cmu Gom nego jezik mržnje jednoga Matije Bečkovića, bez obzira na složeni kreativni sistem aluzija iz govora Rovaca.

Valja, međutim, napomenuti da ljudska bića nisu nacionalno jednoznačno isključiva. Identiteti se slažu kao vremena, kao ljudsko iskustvo, pa ja mogu istovremeno

da budem rusinski, ukrajinski, srpski, crnogorski, južnoslovenski i srednjeevropski pisac. Identiteti nisu sukobljeni monstrumi u ljudskom biću, oni su hor anđela ili patnika koji istu pesmu od muke ljudskog trajanja pevaju u više jezika ili više jezičkih verzija. Zaturene i nepotrošene kulturne i jezičke tradicije, ukoliko pisac vlada tekovinama savremene tehnološke civilizacije, jesu zlatni resursi čovečanstva više od ispražnjenih kulturnih tradicija takozvanih velikih naroda.

U praktičnom smislu zbornici o doseljenu Crnogoraca u Vojvodinu to višestruko potvrđuju. U njima se zna tačno šta je ko dobio kolonizacijom, zna se da li je to ratna renta za hrabrost i čojstvo ili je nagrada za poslušnost tada aktuelnim komunističkim vlastima, ili je, pak, milostinja za sirotinju ili gubitnike sa druge, četničke strane. Nažalost, zbornik sa molbama za kolonizaciju u Vojvodinu nije objavljen, valjda zbog osetljivosti celog poduhvata, jer poduhvat je podrazumevao i izgon 500.000 Nemaca od kojih najveći deo nisu bili saradnici nemačkih fašističkih formacija.

Postavlja se pitanje: da li objavljivanje ovih zbornika, ovih činjenica, često vrlo neprijatnih za sve zainteresovane strane, donosi više koristi, ili štete; da li iza svega ne sledi restitucija oduzetih pa dodeljenih imanja; ne predstoji li potreba za otvaranjem izbegličkih kampova za Crnogorce iz Vojvodine u nekoj novoj konstelaciji političkih i dižavnih prekomponovanja, u kojima Vojvodina vekovirna nije oskudevala.

Istina je da se Vojvodani nikada nisu pitali šta žele, ni 1918. jer su odlučivali samo slovenski narodi a zemlja oduzimala posednicima koji nisu bili jasno anti-mađarski optedeljeni, recimo porodicama Dunderski i Gavanski, uz nemalobrojne „nemeše“, pa je deljena kraljevskim kolonistima za srpsku „okupaciju“ Vojvodine, kako to brojna dokumenta iz tog vremena nazivaju; ni 1944. kada su hercegovačke i crnogorske brigade iz centara partizanske pobedničke vlasti ponovo volju Vojvođana podredili volji komunističke vlasti; niti 1990-2000 kada je autonomija Vojvodine razorena za Miloševićev naci-komunistički projekat i Vojvođani slani na najcrnja ratišta da im ostanu zločini, a oni koji su o svemu odlučivali da se izvuku iz sopstvenih prljavih projekata, danas se razara do kraja, do ostatka jedne polovine cigle. Međutim, takođe je istina da građani Vojvodine, zbog nemogućnosti realizacije osnovnih građanskih prava u Beogradu: zbog činjenice da raspadom Kraljevine SHS, Kraljevine Jugoslavije i SFRJ, Srbija temelji svoju državnost na Berlinskom kongresu iz 1878. - kada Vojvodina nije deo Srbije - imaju pravo da se izjasne sa kime će i kako će. Tu je Vojvodina na istom putu kao Cma Gora, bez obzira na razliku pozivanja jednih na zetsku državnost a drugih na austro-ugarsku odnosno avnojevsku nasilno suspendovanu autonomiju. Crnogorci u Vojvodini kao dijaspora, oni koji se nisu nakon formiranja nezavisne

Crne Gore izjasnili kao Srbi da bi ostali u centralističkoj vlasti Srbije u Beogradu (čuveni krug dvojke), razmišljaju i ovako: „ja sam limar i to ću ostati, bio Srbin ili Crnogorac, a dosad sam bio poreklom Crnogorac pa ću to i ostati“.

Lično, odrastao sam u starom Vrbasu, mešavini domicilnih Srba, Mađara, Rusina, Ukrajinaca i Crnogoraca. Moja lična satisfakcija je što sam odrastao sa svima, bolji đak bio čak i od Crnogorca, što im nije lako da priznaju, ali priznaju. Kći mi je udata za Crnogorca, unuci su mi po inerciji Crnogorci, i danas, posle svih iskušenja. Sin mi je oženio Crnogorku. Ja sam diplomirao književnost sa pisanim radom, bez pripreme kući, na času, sa temom „Neoplatonističke ideje u Njegoševoj Luči mikrokozma“ iz glave, sa najvišom ocenom. Govorim to da bih dokumentovao zašto podržavam crnogorski identitet, koji poznajem i razumem od rođenja. Crnogorci u Vojvodini treba da, kao i sve nacionalne zajednice koje se vekovima podržavaju, a retko se konfrontiraju iako velikosrpski istoričari više insistiraju na konfliktima nego na suživotu, prosto prihvate Vojvodinu kao svoju kožu a ne kao tuđu košulju. U tom slučaju nema razloga za strah od restitucije i promene političkih snaga.

Dakle, da zaključim. Zbornici o kolonizaciji Crnogoraca su dragoceni i kao međunarodni projekat, ne samo kao nacionalni, crnogorski. Sve države bivše Jugoslavije, pa i Srbija i Crna Gora, moraće da polože račune za promenu etničke slike i strukture stanovništva, pogotovu što je to uglavnom činjeno nasilno, bez zvaničnih sudova, prekim odlukama vojnih vlasti, dakle nasiljem. Srbija i danas ne želi da pruži na uvid sva poznata i dostupna dokumenta o stradanju stanovništva Vojvodine u toku i nakon drugog svetskog rata. A moraće jednom. Objavljivanjem ovih zbornika Crna Gora i Crnogorci koji su to podržali pokazali su se ne samo u evropskom smislu kooperativni, nego i kao istraživači i kao ljudi sa zavidnom merom građanske hrabrosti i intelektualne i nacionalne odgovornosti.

Julijan Tamaš, predsednik
Vojvođanske akademije nauka i umetnosti

Manjine kao most saradnje

Zadovoljstvo mi je što se čin promocije ove knjige obavlja pod krovom i u organizaciji Vojvođanske akademije nauka i umetnosti. To pokazuje da ova institucija ima senzibilitet za istraživanja sudbine Crnogoraca u Vojvodini i simbolično postaje dom u kome će se moći slobodno provjeravati i buduća saznanja. Za Maticu crnogorsku, kao organizaciju koja se prevashodno bavi identitetom Crnogoraca i drugih naroda u Crnoj Gori, to bi bilo dragocjeno partnerstvo. Pozdravljam gospodina akademika Endre Papa, predsjednika VANU, i naglašavam da smo dirnuti toplinom kojom smo Novica Samardžić i ja, kao zvaničnici Matice crnogorske, dočekaani u Novom Sadu. Veoma smo ohrabreni dobrim namjerama i idejama za buduću saradnju. Vrijeme će pokazati hoćemo li uspjeti da realizujemo te ideje.

Ono što već imamo kao realizovani rezultat je četvorotomna publikacija o kolonizaciji Crnogoraca u Vojvodini 1945. do 1948. čiji su inicijatori, organizatori, realizatori i istinski autori Nenad Stevović i Slobodan Medojević, dvojica vojvođanskih Crnogoraca.

Dozvolite mi da ovim povodom iznesem nekoliko opservacija.

Za uvod, citiraću fragmente o doživljaju Banata Mare Nikove iz Brajića, crnogorskog sela iznad Budve.

„Kad stigismo u onu ravnicu, samo što mi srce ne puče. Oko nas je sve ravno da ne možeš vjerovati. Obrnuh se na jednu, pa na drugu bandu, niđe nema ni krša, a kamo li planine. Ovi ođe se nemaju đe ni popišati, a da ga ne vidi po sela... Dođosmo na sred sela, a oni komunisti dijele kuće. Tebi ova, tebi ona, po zasluži. Dadoše mi neku švapsku kuću... Kuća je lijepa i puna, ma nije moja. Ža mi bi i onih ljudi što su morali iz svoje kuće bježat. Nađoh na tavan brašna, masti i cukra. Ljudi su se kućili, pa utekoše preko noći. Nije to lako. Vele to su Njemci. Mora se znat da svaki Njemaac nije Njemaac, ni svaki Crnogorac nije Crnogorac. Uveče kad šednem sve čekam kad će neko uljeć da me išćera. To nije moje i gotovo. Milije mi

je bilo da sam ostala na ono moje zgarište, znala bi da je to ognjište Prentovića. Ođe rasprećem ognjište tamo nećesovog Švabe, a ne znam ni ko je ni kakav je.

Ovi Mađari sade cvijeće ispred kuće ka da je, ne daj Bože, groblje. Što će im toliko cvijeće. Ravnica se rasprostrla ka jorgan, no nema kraja. Dobili su Petar i Milica zemlju da rabotaju. Kad uljegneš u ove redove, zaboraviš i đe si poš. Teško smo mogli pogodit čije je koje polje, sva su ista. Došetise se ljudi pa na kraju svoje njive ukucaše jednu drvenu tablu i ime i prezime. Nije se više dešavalo da neko opraš ili ubere tuđi kukuruz. Mađari su nam se smijali...

Po zidovima bješe dosta novih slika... Što će nam slike kad ne znamo ni ko su ni što su. U svoju kuću držiš sliku svoje čeljadi, a ne nečije što ne poznaješ. Te slike je vele neko crta. Što se neko ne šeti da nacрта Njegoša ili Lovćen.“

Ovdje se vidi kako se planinska patrijarhalnost suočava sa ravničarskom paorskom civilizacijom, a epska kultura sa navikama i moralnim uzorima iz minulog doba, prilagođava novoj realnosti po šemama sovjetske kolektivizacije.

Kolonizacija je po definiciji „stvaranje naselja na stranim područjima“, ali ova je izvedena kao veliki socijalni i humani poduhvat u stilu tadašnjeg usrećiteljstva u zemlji „bratstva i jedinstva“.

Masovno naseljavanje Vojvodine Crnogorcima je provedeno planski, od strane komunističke vlasti, kao jedan od projekata revolucionarnih društvenih promjena. Doselili su se gorštaci uglavnom iz kraških predjela Stare Crne Gore oko Cetinja i Nikšića. Svaki 15. građanin Crne Gore postao je stanovnik Vojvodine. Neki to nazivaju kolonizacijom „mitskih razmjera“, neki „epskom seobom“.

Doselili su se u urbanizovani, nepoznat kraj. Hiljade porodica se obrelo u dalekoj ravnici, na nepoznatoj zemlji, u tuđim kućama i tu su ostavljeni da se sami snađu i nađu sreću. Crnogorci nijesu dolazili sa popovima i vladikama, već sa političkim komesarima. Nijesu donijeli biblioteke i pismenost, već epsku pjesmu i surove lične sudbine. Došli su u Vojvodinu, obećanu zemlju, sa snovima o boljem životu. Stigli su „na gotovo“, dobili kuće i imanja. Siromaštvo je ostalo iza njih.

Naseljima, zemljoradničkim zadrugama, ulicama, KUD, školama davali nazive ličnosti ili toponima iz svoje domovine. Život crnogorske zajednice u Vojvodini ima političke i psihološke posljedice. Sačuvalo se dosta izvornog, nekad konzervirano kao relik, a češće kao kultivisano osećanje.

Crnogorskom doseljeništvu su se otvorili novi horizonti. Dostupnije školovanje i promocija ličnih sposobnosti su oslobodili kreativnu energiju koja je dovela do značajnog doprinosa crnogorske zajednice poslijeratnom razvoju Vojvodine u svim domenima. Mnogi su se izdvojili „viđene ličnosti“ u raznim oblastima, kao pisci, slikari, sportisti, naučnici, profesori univerziteta, ljekari, rukovodioci raznih kombinata i fabrika, predšednici opština, ministri, poslanici...

Crnogorski kolonisti su njegovali folklor, jezik, čuvali predanja, držali se moralnih uzusa i navika starog kraja. Bili su zajedno, ali nijesu imali predrasude prema susjedima i bez podozrenja su stupali u prijateljstva i bračne odnose izvan nacionalne zajednice. U narednim generacijama slabila je koheziorna snaga i prilagođavanje se kretalo u pravcu utapanja. Crnogorci su mahom prihvatili kulturu Srba kao etnički, vjerski, jezički najbližih i postupno se asimilovali.

Na jednom od sajtova na internetu pročitao sam konstataciju da mnoga mjesta u Vojvodini koja su imala nesrpsku većinu (Ukrajinci, Rusini, Crnogorci, Makedonci – uglavnom pravoslavci) „sve više postaju srpska i asimilacija postaje standardna ovde“.

Dešava se nešto „već viđeno“. Hiljade crnogorskih porodica su u devetnaestom vijeku naselile Užički kraj, Šumadiju, Miroč, Kruševac... Samo u periodu od 1879. do 1892. u Srbiju se iselilo 3.607 porodica sa 20.051 članova. Malo je njihovih potomaka kod kojih živi šećanje na porijeklo. Beograd duže od jednog vijeka privlači crnogorsku intelektualnu emigraciju, a od kako su kao partizanska elita Crnogorci nastanila Dedinje stalno su se reprodukovali u organima savezne vlasti. Jedan broj njih ne samo da su prestali biti Crnogorci, već su najžećći zagovornici nepostojanja crnogorske nacije. Crnogorske kolonije u Vojvodini su živjeli u istoj državi sa maticom. Otudjenje je došlo u vidu asimilacije koja se odvija u već nekoliko generacija.

Crnogorci u Srbiji od popisa do popisa doživljavaju nevjerovarne promjene koje nisu rezultat demografskih procesa nego proizvod političkih manipulacije.

U Vojvodini je po popisu iz 1991. bilo 44.721, a 2002. – 35.513 Crnogoraca. Za deset godina nestalo je deset hiljada vojvođanskih Crnogoraca. Ne znam kakvi su rezultati popisa iz 2011, ali izgleda da su Crnogorci u Srbiji postaju statistička misterija. Vojislav Koštunica je pred referendum u Crnoj Gori tražio od Brisela da glasa 290.000 crnogorskih državljana koji žive u Srbiji.

Poslije obnove državne nezavisnosti Crna Gora je počela institucionalno ozbiljnije da se bavi svojim iseljeništvom.

Matica crnogorska dvadeset godina gaji prisne odnose sa crnogorskim patriotским iseljeništvom u svijetu, sistematski istražuje i pomaže njegovanju identiteta u uslovima nove realnosti.

Objavili smo članke i knjige o našim ljudima na Aljasci, u Australiji, u provinciji Čako u Argentini, otimamo od zaborava borbe za crnogorsku suverenost u svijetu, saradujemo posebno dobro sa Zajednicom Crnogoraca Hrvatske... U mnogim sredinama bivše nam zajedničke države crnogorske iseljeničke organizacije pokazuju posebnu vitalnost i postaju značajan most međudržavne saradnje.

Život Crnogoraca u Vojvodini je nenapisana istorija crnogorskog naroda. Tek smo zagrebli u suštinu drame masovnog preseljenja i posljedice koje je ona donijela na svijest, sudbine porodica i pojedinaca u dvije ili tri generacije.

Emancipacija crnogorskog nacionalnog korpusa u Srbiji i primjena evropskih mjerila dobrim dijelom zavisi od zvanične politike. Srbija je frustrirana zbog obnove crnogorske državnosti i njene samostalnosti pa pomaže političke eksponente srpske politike u Crnoj Gori, favorizuje „misionarska uloga“ SPC u održavanju svetosavlja i tako održava svijest o privremenosti izlaska Crne Gore iz projekta Velike Srbije. Crna Gora još nema snage da se odlučno suprotstavi asimilatorskoj politici Srbije. Jedan od primjera nekonzistentne politike je i odnos države Crne Gore prema Crnogorcima u Srbiji, a posebno u Vojvodini.

Uoči referenduma o samostalnosti Crne Gore 18. marta 2006. godine sam na zboru Crnogoraca u Lovćencu, koji je organizovao „Krstaš“, rekao „poslije 21. maja 2006. živjećemo u dvije države. Živjećete u civilizovanoj Evropi i, nadamo se, civilizovanoj Srbiji, u kojoj ćete ostvarivati svoja životna pitanja i bićete bogatiji jer ćete imati i svoju Crnu Goru, đe uvijek možete da okrijepite svoju dušu“.

Vraćam se iz emotivnih i političkih relacija na temu današnje prezentacije jedne neobične publikacije.

Knjige koje danas preporučujemo plod su dugogodišnjeg rada 60 saradnika koji su po arhivima u Vojvodini sakupljali podatke po projektu Slobodana Marojevića i Nenada Stevovića. Ova dvojica autora su fanatičnom posvećenošću obavili misiju koja obično pripada specijalizovanim institucijama. Matica crnogorska je uradila svoj dio posla – izdala ovo četvorotomno djelo, sa uvjerenjem da je finalizovala kapitalno djelo od važnosti za očuvanja i osvježavanje crnogorske nacionalne memorije.

Ove knjige su virtuelni telefonski imenik putem kojeg možemo da pozivamo prošlost i saznamo odgovore na mnoštvo pitanja o nama samima.

Za građane, za Crnogorce koji još imaju strasti da kopaju po rodoslovima i porodičnim hronikama, ovi popisi znače izlazak iz anonimnosti preko 40.000 ljudi, pružaju mogućnost identifikacije i praćenje rodbinskih veza. Njihova društvena funkcija sastoji se u podsticanju ošućaja zajedništva, sudbinske, nacionalne, vjerske, kulturne specifičnosti i povezanosti. Činjenica u njima sadržane nezaobilzne su za razna demografska, sociološka, kulturološka i druga istraživanja. Jednom riječju, ovo su veoma korisne knjige.

Nemamo dovoljno uvida kako u realne u socijalne promjene crnogorskih kolonista, a još manje u metamorfoze, simbioze i duhovno bogaćenje ispoljeno u umjetničkim izrazima u djelima vojvođanskih umjetnika crnogorskog porijekla... Predstoje tek poslovi na razjašnjavanju mnogih fenomena koje je proizveo život

crnogorske zajednice u multinacionalnoj Vojvodini u toku proteklih šezdesetak godina. Treba izučiti procese prilagođavanja, prožimanja, asimilacije, istraživati ostatke tradicionalne kulture crnogorske zajednice u Vojvodini, njene odnose sa kulturom Srba, Mađara, Rusina, Bunjevaca...

Upravo publikacija Crnogorci u Vojvodini čini bazu budućih istraživanja.

Mislim da će nam taj posao biti olakšan u evropskom okruženju. Multinacionalna i multikulturalna Vojvodina je pogodno geopolitičko područje đe se svaka zajednica, pa i crnogorska, mora izboriti ako želi da opstane, za puna kulturna, politička, nacionalna, vjerska i druga ljudska prava.

Na poslu podsticanja međusobnog poštovanja i povjerenja, Matica crnogorska je uvjerena da će u Vojvođanskoj akademiji nauka imati pouzdanog partnera.

Marko Špadijer

Svjedočanstvo jednog vremena

Čini mi zadovoljstvo da kao univerzitetski profesor koji na Filozofskom fakultetu na master studijama drži predmet Privredna istorija Jugoslavije - predmet koji sam nasledio od pok. profesora Nikole Gaćeše i Ranka Končara. Naravno, u svojim predavanjima veliku pažnju poklanjam agrarnoj reformi i kolonizaciji posle Prvog i Drugog svetskog rata, posebno ističući sličnosti i razlike. Na osnovnim studijama dao sam nekoliko tema za diplomatske radove vezanu za ovu temu. Recimo, naseljavanje Srba iz Bosne i Hercegovine, Kolonizacija Bačkog Jarka, ali jedan od najboljih radova na ovu temu bio je baš *Naseljavanje stanovništva iz Crne Gore u Bačku* u kojem je diplomand uložio ogroman istraživački rad, koristeći arhivsku gradju iz Arhiva Vojvodine, porodičnu dokumentaciju, jer potiče iz kolonističke porodice, vodio intervjuje sa još uvek živim prvim kolonistima, posebno iz Vrbasa itd.

Prostor današnje Vojvodine oduvek je bilo veliko i dinamično migraciono područje, sa tendencijama promene etničke strukture stanovništva. Ono je nekad bilo nasilno, ali i dobrovoljno i planski kao deo državne politike. Završetkom Drugog svetskog rata jedna od važnih pitanja kojima je ona pristupila uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu bilo je rešavanje agrarnog pitanja koje je bilo nerazdvojno sa kolonizacijom stanovništva, iz pasivnih krajeva koji su ratom najviše stradali i pripadali narodnooslobodilačkom pokretu. Ove mere imale su socijalnu, političku i nacionalnu dimenziju i karakteristiku. Nije slučajno da je Privremena narodna skupština usvojila Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji donela 23. avgusta 1945. godine.

Dabi u svoj pokret privukli što veći broj seljaka komunisti su im obećali zemlju i bolje životne uslove. Prostor za tu meru našli su logorisanem i proterivanjem vojvođanskih Nemaca i time stvorili uslove za naseljavanje ratom stradalog stanovništva i preseljenja na vojvođanske prostore. Politička dimenzija se svodila na procenu KPJ da će ovim merama oni biti sigurni glasači za Republiku, ali i glavni nosioci budućih revolucionarnih promena na vojvođanskom selu.

Kolonizacijom je rukovodio Agrarni savet DFJ, a u Crnoj Gori posebno je postojalo veliko interesovanje mada je za nju određena kvota od 7000 porodica. Za kolonizaciju Crnogoraca u Vojvodinu i određivanja prostora koje će naseliti od posebnog značaja bila je poseta predsednika vlade Crne Gore Blaža Jovanovića uoči kolonizacionog procesa. Rešenje o dozvoli preseljenja kolonista u Vojvodinu donelo je Ministarstvo unutrašnjih poslova još 17. marta 1945. Na osnovu rešenih molbi precizno su određena mesta za naseljavanje. Tako su Vrbas naselili Crnogorci iz Nikšićkog sreza, Bačko Dobro polje srez Durmitorski, Sekić (Lovćenac) srez Cetinjski, Crvenku srez Danilovgradski, Stari Sivac srez Bjelopoljski, Novi Sivac Pljevaljski, Savino Selo srez Beranski i Andrijevački, Zmajevo i Ravno selo Podgorički, Feketić srezovi Hercegnovski i Kotorski i Kruščić srez Kolašinski.

Kraću uvodnu studiju napisao je prof. dr Milenko Perović. Po meni uz naslov *Crnogorci u Vojvodini kolonizacija 1945-1945 godine* trebalo je staviti podnaslov da se radi o spiskovima kolonizovanih Crnogoraca – tematski zbornik, jer će ovako svakako zbuniti buduće istoričare i druge, koji će putem pretraživača na internetu smatrati da se radi o voluminoznoj sintetizovanoj monografiji. Tema zasigurno zaslužuje jednu objektivnu i naučnu monografsku studiju jer se radi o jednom važnom segmentu novije istorije, kolonizacije ne samo Crnogoraca već i ostalih. Ovu temu treba proučavati, posebno interdisciplinarno. Navešću samo nekoliko aspekata i odgovora na neka, po meni značajna pitanja: Zašto su baš Crnogorci dobili kuće i zemlju najbogatijih naselja oko Velikog bačkog kanala gde je pre toga živelo većinsko nemačko stanovništvo, proces prilagodjavanja kolonista i kako je na njih delovao taj kako je jedan moj kolega istoričar nazvao civilizacijski šok, odnos sa starosedeocima prvih godina, da li j on bio baš tako idiličan kako ga je posleratna komunistička historiografija prikazivala, zašto su pojedine grane gotovo nestale, tu pre svega mislim na kudeljarsku industriju, da li su ih starosedeoci baš tako srdačno primili kako je onovremeno nova vlast na lokalnom nivou obaveštavala više organe, jeli bilo primera nezadovoljstva oko dodele kuća smatranjem da su pojedine porodice zaslužnije za pobeđu partizanskog narodnooslobodilačkog pokreta i mnoga druga brojna pitanja kojima naša historiografija mora i treba da se i nadalje bavi.

Na kraju bih istakao da su ove knjige vredan doprinos daljem proučavanju ove složene teme, da su kolonizovani Crnogoraci objavljeni na jednom mestu, da će zasigurno biti dragoceni istorijski objavljeni izvor, posebno za istoričare lokalne istorije gde su kolonizovani. Takođe će ostati kao svedočanstvo jednog vremena o kojem se naša historiografija danas manje bavi, ali i biti sačuvana od eventualnog uništenja i jednostranog tumačenja.

Aleksandar Kasaš

МУЗЕЈСКА ЗБИРКА КУЛТУРНОГ ЦЕНТРА ВРБАСА
и Удружење Црногораца Србије „Крсташ“
ОРГАНИЗУЈУ ПРОМОЦИЈУ КНИГА

Црногорци у Војводини колонизација 1945-1948

Аутори: Ненада Стевовића и Слободана Б. Медојевића

О књигама ће говорити: Проф. др Ранко Ковчар, историчар
Марко Шпадијер и Новица Самарџић - Матица црногорска
Субота, 25. 02. 2012. године, 18 часова, Свечана сала Музејске збирке

Nezaobilazna knjiga za dalja izučavanja kolonizacije

Trotomna knjiga dvojice autora, Slobodana Medojevića i Nenada Stevoića o kolonizaciji Crnogoraca u Vojvodini 1945-1948. godine ima prevashodno dokumentarna svojstva i najpotpunije je delo te vrste u nas. Otuda mi dozvolite da izrazim nekoliko opštih misli i zapažanja u njenom povodu. Knjiga se zasniva na primarnoj istorijskoj dokumentaciji, koja je čini nezaobilaznom za pouzdanije ocene o karakteru kolonizacije kojoj se danas imputiraju i neka politička svojstva koja objektivno nije imala – ni u svoj nameri, ni u praktičnoj realizaciji – da nije bila uvek dobrovoljna, da je pomerala pojedine nacionalne grupacije da bi određene prostore učinila više etničkim u korist drugih naroda i dr.

Oslanjanjem na primarne istorijske izvore a ne na kasnije političke reminiscencije, kolonizacija se može razumeti samo u istorijskom kontekstu, i ako se posmatra kao značajna ekonomska i socijalno politička mera kojom se rešava složeno seljačko pitanje, uveliko nasleđeno iz vremena Kraljevine Jugoslavije (nedovršenost agrarne reforme i dr.), i posebno, zbog razornih posledica Drugog svet-skog rata, kada su mnogobrojne zemljoradničke porodice ostale bez elementarnih uslova za egzistenciju u svojim zavičajima. Pomeranju i naseljavanju brojnih zemljoradničkih porodica u Vojvodini rešavao se i problem viška poljoprivrednog stanovništva u siromašnim matičnim krajevima, koje je u velikoj meri omogućilo i njihovo ekonomsko osamostaljivanje i stabilizaciju.

Već u definisanju principa kolonizacije naslućuje se njen pravi smisao i karakter – da pomogne postradalom stanovništvu u ratu i da ga naseli na bogate prostore Vojvodine posle kažnjavanja i iseljavanja Nemačke manjine čiji su posedi i imovina potpuno konfiskovani. Merama konfiskacije uopšte, u Vojvodini je tada stvoren zemljišni fond sa 668.412 ha, ili 40,58% od ukupnog zemljišnog fonda Jugoslavije koji je iznosio 1.647.305 ha. Bila je to ogromna materijalna pretpostavka za kompleksnije rešavanje seljačkog pitanja u zemlji putem agrarne reforme i kolonizacije stanovništva za koje su se nosioci antifašističkog pokreta – Narodno oslobodilačkog pokreta, opredelili već u toku rata, s obzirom na njihovu preovlađujuću seljačku strukturu. Otuda primat u kolonizaciji imaju boračke porodice koje su se u NOP-u našle u vremenu od 1941-1943. godine. Učinjeno je to iz razloga da bi svi krajevi Jugoslavije bili izjednačeni u pravu na kolonizaciju, s obzirom na neravnomernost u organizaciji i pristupanju NOP-u.

Plan kolonizacije predviđao je naseljavanje 16.500 porodica boraca u Banat, 20.000 u Bačku i oko 2.000 u Srem. Tako se iz Bosne i Hercegovine doselilo 12.500 porodica, iz Hrvatske 8.300, iz uže Srbije 6.200, iz Crne Gore 7.000, iz Makedonije oko 4.000 i iz Slovenije 500 porodica. Ovim kolonistima dodeljeno je 668.000 ha zemlje. Ovom velikom seobom naroda na tle Vojvodine znatno je uvećan broj njenog stanovništva koji će do 1948. godine porasti na 1.640.757 stanovnika, čime je Vojvodina, sticajem istorijskih prilika, postala i dominantno slovenska u svojoj nacionalnoj strukturi, iako to nije bio cilj nove vlasti.

Kolonizacijom je posebno osnažena politička osnova nove vlasti koja je u Vojvodini jedinstvenije prihvatila njene revolucionarne mere, i koje su išle u smeru radikalnijih premena u posedovnim odnosima – kolektivizaciji poljoprivredne proizvodnje, razvoju seljačkog zadrugarstva, otporima tzv. kulačkim uticajima, za koje starosedelačko stanovništvo Vojvodine nije imalo previše razumevanja i političkog senzibiliteta, naročito u odnosu na procese deprivatizacije poseda. Otuda su i agrarna reforma i kolonizacija naizalile na negativne reakcije nosioca građanske političke misli, verskih zajednica idr., koje su smatrale da kolonističko stanovništvo nije vično intenzivnoj poljoprivrednoj proizvodnji, da će doći u sukob sa starosedelačkim stanovništvom zbog svojih radikalniji političkih i socijalnih ideja, da će njegovo adaptiranje na nove geografske, klimatske i etničke prilike, kakvim je Vojvodina bila karakteristična, stvarati mnoge probleme i dr.

Izvesno je da je ovako veliko i kompleksno pomeranje stanovništva stvaralo i brojne probleme – političke, adaptivne, psihološke, zdravstvene i dr., zbog kojih se jedan broj kolonista i vrećao u stare zavičaje. Naročito je to bio slučaj sa kolonistima iz Crne Gore i Hercegovine.

U kontekstu ovih opštih zapažanja, mora se reći da knjiga vrlo pedantno beleži kolonističke porodice iz svih krajeva Crne Gore, njihov broj i mesta u koja se naseljavaju, ali i one kojie su se vraćale u stari zavičaj. Sa drugim istorijskim izvorima knjiga predstavlja nezaobilaznu osnovu za kompleksnije proučavanje kolonizacije u njenim historiografskim, sociološkim, medicinskim i dr. aspektima. U tom smislu naročito bi bilo zanimljivo proučiti promene koje su nastajale među kolonistima u kasnijim periodima njihove egzistencije, s pozicija interdisciplinarnih pristupa procesima njihove integracije sa novom sredinom. To treba pre-pustiti generacijama koje će za to imati poseban senzibilitet i osećanje.

Ranko Končar

CRNOGORSKI JEZIKU U PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI

MONTENEGRIN LANGUAGE IN THE PAST AND PRESENT

Danilovgrad, 16. mart 2012. u 18 sati

ADNAN ČIRGIĆ

CRNOGORSKI JEZIKU U PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI
MONTENEGRIN LANGUAGE IN THE PAST AND PRESENT

na primocij govore:

Čedomir Drašković, publicista
Dragan Radulović, književnik
Adnan Čirgić, autor
Žarko Matić, medijator veštini

Sala Zavičajnog muzeja Danilovgrad, petak, 16. mart 2012. u 18 sati

O jeziku crnogorskom

Jedno od glavnih identitetskih stubova crnogorske države svakako je i pitanje crnogorskog jezika; da je tako, svjedoči stopedesetogodišnji kontinuirani otpor njegovom priznanju, standardizaciji i njegovom uvođenju u crnogorski školski sistem.

Crnogorsko društvo je otpočelo nezaustavljiv proces prihvatanja da se jezik kojim je oduvijek govoreno u Crnoj Gori napokon imenuje narodnim imenom – crnogorski. Prije svega crnogorski jezik je državni jezik Crne Gore i Ustavom određen službeni jezik u njoj.

Parlamentarna većina je stavljena pred izbor između principa i rokova za usvajanje zakona koji su uslov za Evropske integracije i prinuđena je na kompromis. Međutim, ima stvari s kojim ne bi trebalo praviti političku trgovinu.

Crna Gora mora sticati samopouzdanje, dostojanstvo i povjerenje u svoj identitet kako bi znala da se adekvatno tome ponaša na evropskoj pozornici. Crna Gora kao nacionalno i kulturno obezličen prostor ništa ne treba Evropi, a još manje Evropa njoj.

Nažalost, crnogorska vlast je popustila pred ucjenama opozicije i prihvatila dogovor da se crnogorski jezik ustanovi u nastavi kroz predmet Crnogorski – srpski, bosanski, hrvatski jezik i književnost.

Matica crnogorska je reagovala na tu odluku saopštenjem od 9. septembra 2011. godine. Neću citirati saopštenje Matice, jer je ono poznato, samo ću napomenuti

da će Matica crnogorska pokušati da pred Ustavnim sudom zaštititi ime i smisao crnogorskog jezika – što znači borba za crnogorski jezik se nastavlja.

Večerašnje veče posvećeno je promociji knjige Adnana Čirgića *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*. Pored Adnana Čirgića govoriće Čedomir Drašković i Dragan Radulović, koji su poznati crnogorskoj javnosti kao pisci i publicisti.

Žarko Mališić

Bez moralnosti nema realnosti

Protiv raznih istorijskih obmana, naivnih i davno kičerajski romantizovanih iluzija – u stvari odurnih političkih podvala i uporno pratećih im manipulacija..., pa potom nemilosrdnih personalnih i institucionalnih kleveta za protagoniste drukčijeg mišljenja (koje vremenom rezultiraju kao prekrivni korov tih dirigovanih „ključara“ i uzurpatora istine) – moguće se uspješno boriti jedino zdravom simbiozom moralnosti i stručnosti. S tim u vezi, odavno je poznata verzija priče o „naučnicima koji se ponašaju poput kljukanih gusaka: koji bukvalno preuzimaju i (uslovno rečeno) živo gutaju sve ono što im je namijenjeno“, a da ništa pritom valjano ne probave... Dakle, bez prirodnog i procesnog apsorbovanja „materijala“ – suštinski se čini nasilje nad spontanim tokom događaja. Takva forsirana društvena realnost daje prinose, ali danajske. Postiže se kvantitet na uštrb kvaliteta: važna je, dakle, prohodnost ideje, odnosno ideologije a ne briga o istini – kao osnovnom kvalitetu života! Dugoročne posljedice takvih odnosa u kulturi, nauci i obrazovanju veoma su složene i štetne, i vraćaju se (prije ili poslije) kao opasan bumerang. Od svega je najtragičnije što se takvim devijantnim ponašanjem – krivotvorenjem i dugoročnim samo-obmanjivanjem, radi licemjernog podilaženja sopstvenoj javnosti – adekvatno zasniva proces vaspitanje i obrazovanja. Koji bi trebalo da bude prioritetni nosilac i realni garant izvjesne budućnosti – a ne ishodište opasnih istorijskih strasti i nacionalnih frustracija! Za razliku od takvog dominantnog stanja *racia*, pojedini autori nas povremeno obrađuju svojim radom – djelima iz drugog stvaralačkog korpusa: rezultatima koji se procesno nameću iz moralnog konteksta kulturno-istorijskog prosuđivanja, i pratećeg analičko-kritičkog prosijavanja i zaključivanja. Takvom doživljavam knjigu o kojoj je riječ: *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti* dr Adnana Čirgića.

Politička kontaminacija i vaspitno-obrazovno dezavuisanje Crne Gore

Autentično je zapisano da su 1841. godine Cetinje i Njegoša pošetili Ljudevit Gaj, Vuk St. Karadžić i Antun Mažuranić (brat poznatijeg Ivana Mažuranića) – sa osnovnom namjerom da upoznaju „razne dijalekte ilirskoga jezika“. U Beču, devet godina kasnije – u naletu romantičarske ekstaze u politici i književnostima na južnoslovenskim prostorima – Srbi Vuk Karadžić i Đuro Daničić, Hrvati Ivan Kukuljević, Ivan Mažuranić, Dimitrije Demetar i drugi, zatim Slovenac Fran Miklošič, ostvarili su Bečki književni dogovor, između ostalog – o jednom jeziku južnoslovenskom. Turbulentni politički iluzionizam toga vremena, povukao ih je čak ka razmišljanju o jednom jeziku i jednoj književnosti, za opet (u slobodarskom transu okupljani) jedan narod – ali, ipak, troimeni: Srbe, Hrvate i Slovence... No, i pored toga, kad su trebali da potpuno uobliče strukturu Bečkog dogovora, jedino se nijesu mogli dogovoriti o nazivu jezika. Naziv „ilirski“ nije odgovarao revolucionarnim srpskim nacionalistima, a termin „srpski“ bio je očigledno stran i neprihvatljiv nosiocima Ilirskog kulturnog preporoda u Hrvatskoj i Sloveniji.

No, u duhu svog jasno proklamovanog i publikovanog kulturno-političkog manifesta „Srbi svi i svuda“, Karadžić krstari Balkanskim poluostrvom i neumorno istražuje, bira i sabira, preuzima, konstituše i reformiše usahlu srpsku kulturu: skuplja i objavljuje narodne pjesme i pripovijetke, poslovice, zagonetke, zatim „piše istorijska svedočanstva“(!?), i – u duhu njegove monogenetske teorije štokavskog srpstva (jedan narod – jedan jezik, prvobitno tu računajući i Bugare!) stvara novo-sistemske srpski jezik, adekvatno se baveći najširim kontekstom „srpske“ etnografije... Još kad je Đ. Daničić objavio afirmativni tekst podrške „Vukov rat za srpski jezik i pravopis“ – za srpsku kulturu i nauku (ali i u širim relacijama) to je bila presudna potvrda i javna inauguracija Karadžićevih reformi.

S tim u vezi, sve što je kasnije dolazilo na tom fonu od zvaničnog Beograda, objeručke je prihvatano. Na pr. godine 1890. u nastavcima prenosi „Glas Crnogorca“ i (još uporedo) cetinjski časopis „Nova Zeta“ – tekst beogradskog profesora i „odličnog književnika“ Jovana Boškovića (koji je bio štampan kao predgovor Gundulićevom „Osmanu“), đe se između ostalog kaže: „Kad se prosveta na jednom kraju našeg naroda stade gasiti, na drugome, iako malenom nastaje i rascvjeta se nova kultura. Spljet, Hvar i osobito Dubrovnik bjehu gotovo u isto doba, na izmaku 15-oga vijeka, središte te nove kulture na narodnom jeziku. Od razriječja (dijalekata) jedni izabraše ikavsko čakavsko i, upravo jugozapadni ogranak takozvanoga „južnog“ govora srpskog“... Taj tekst očekivano je protkan i drugim velikosrpskim apetitima, i sintagmama tipa „srpska narodna država“, „srp-

sko carstvo“, „srpsko primorje“, pa čak i takvim političkim zaumnostima, kao npr. „srpsko-bugarsko carstvo“, „južno-slovenska Skandinavija“ i sl.

Ako se osvrnemo kako su Crnogorci zvanično vaspitavani i obrazovani – u dugom kontinuitetu izgubljenih generacija XIX i XX vijeka, počev recimo od „Srpskog bukvara radi učenja mladeži crkovnome i graždanskome čitanju“ iz 1833. godine, u kojemu se još govori o srpskoj istoriji od Nemanje do Kosovskog boja (sa nekoliko deseteračkih pjesama u prilogu). Dalje, po sličnom konceptu sadržaja i načinu rada srpskih i ruskih udžbenika i nastavnika izvanjaca u prvoj fazi rada, sljeduju kasniji školski udžbenici i prosvjetni radnici crnogorskog porijekla. To je bio snažan kontinuitet negiranja crnogorskog identiteta i glorifikovanja srpske kulture i tzv. srpske prošlosti Crne Gore – od čega je vrvilo na sve strane. „Jadransko more je od starine srpsko more, srpsku je državu za doba slavnijeh careva i kraljeva srpskijeh oblijevalo ovo more i donosilo joj znatne koristi“ piše u „Čitanki za IV razred osnovnijeh škola“ (šesto izdanje, iz 1909.) autora Đura Popovića. Koji dalje, u istom izdanju, u crnogorski vaspitno-obrazovni sistem temelji takve nesuvisle konstrukcije i istorijske neistine, tipa: „Crnogorac je uskok s Kosova..., on je prisvojio sve ono što liči srpskom duhu i srcu, što liči junaku i poštenju ljudskom“. Slične nebuloze nalazimo čak i u udžbeniku geografije, „Zemljopisu Kraljevine Crne Gore“ za III razred osnovnijeh škola autora Đura Popovića i Jovana Roganovića (u njegovom četvrtom izdanju iz 1911. godine): „U Crnoj Gori žive sve sami čisti i pravi Srbi koji govore srpskijem jezikom, i ima ih oko 300.000. Većina su pravoslavne vjere, a ima ih nešto malo rimokatoličke i muhamedanske vjere, ali treba znati, da smo svi srpskog porijekla i srpske narodnosti“. Da su i udžbenici istorije na takvom saznanom i vaspitnom nivou, potvrđuje nam udžbenik „Istorija Crne Gore“ Živka Dragovića iz 1910. godine, koji je takođe tobože stručno i naučno prenemagao kako se rodonačelni srpski osvajač Stevan Nemanja prema Crnoj Gori odnosio „s nekom osobitom ljubavlju i poštovanjem svoje dje-dovine“, nakon čega je Cetinje „postalo središte svjetske (valjda svjetovne) i duhovne vlasti, a Crna Gora vječita čuvarica srpske slobode i srpske državne misli“. Iako je Cetinje nastalo nekoliko vijeka kasnije, i on osvajački nemilosrdno sve pred sobom predavao ognju i maču – jedino izuzimajući Kotor kao svoje prijestono mjesto...

Tako, ili slično tome šablonizovana je matrica ideološko-mitomanske kulturne, prosvjetne i naučne politike u Crnoj Gori. Na tako etnički i etički izmanipulisanoj vaspitno-obrazovnoj funkciji, saznanju i mentalno varana je i zavođena crnogorska mladež, i primitivno degradirano ukupno crnogorsko javno mnjenje. Takvo falsifikovanje crnogorske istorije i crnogorske kulture – prije svega u

domenu istoriografije, zatim crnogorskog jezika i crnogorske književnosti (i ostalih oblasti umjetnosti), pa čak (viđeli smo) i geografije – tradicionalno su služili za apsolutnu i besprizornu manipulaciju. U cilju potpunoga negiranja crnogorskog kulturnog i nacionalnog entiteta, a samim tim i državnog integriteta. U interesu izmišljanja, krivotvorenja i poturanja, a zatim glorifikovanja navodno srpske suštine i srpske prošlosti srpske Crne Gore. (Treba se podšetili i prvih srednjih škola u Crnoj Gori, Učiteljsko-bogoslovske škole i Đevojačkog instituta na Cetinju – koje su funkcionisale u potpunoj ruskoj funansijskoj i programskoj organizaciji, sa godišnje limitiranim donacijama od ruskog Sinoda i ruske carice. Inače, po porijeklu polaznika bile su regionalnog karaktera, i u njima ama baš ništa crnogorsko predmetno nije bilo aktuelno).

U politički manipuliranoj, kulturno izrabljivanoj i vaspitno dezorijentiranoj Crnoj Gori – nakupila se velika kulturna i kvazi istorijska rđa na njenom liku. Karadžićevo i Daničićevo, a zatim Belićevo štokavsko „srpstvo“ degradirali su Njegošev i njegoševski, odnosno crnogorski narodni, odnosno još tad uspješno promovisani književni jezik – na nivo „pokrajinskog dijalekta“, „južnog dijalekta“, „južnog narodnog govora“, pa kasnije čak i „cetinjsko-njeguškog govora“. Uporedo sa etičkim potiskivanjem i nacionalnim potiranjem Crnogoraca – secirajući ga i drobeći na dijalekte. Kao da crnogorski jezik nije bio (i ostao!) prirodno stanje duha crnogorskog i spontana kulturna, odnosno prirodna pojava njegovog istorijskog i geografskog areala. A ne, maltene, jezički budžak od kojekakvih provincijalizama, varvarizama, lokalizama, arhaizama itd., i tsl. Koliko su nas samo razvlačili i razgrađivali „teoretisanjem“ o dijalektima na prostoru „južne srpske pokrajine“, iako je već danas dosta savjesnih i moralnih intelektualaca, koji baštine principijelno saznanje o tome što je jezik, a što dijalekat. Odnosno, „što je jezik, a što dijalekat – o tome odlučuju ljudi, a ne lingvistika“, „packe“ su za tvrdoglave nacionalističke pristalice, koje im je namijenio poznati američki lingvista Fišman.

No, đe nema države da jemči pravo na istinu i pravo na demokratiju, onda je sve podložno zlorabljenju, i uvijek je u riziku negativnih promjena, krhko i sklono padu. Jezik crnogorski, kao objektivno naša najvažnija „kuća bitka“ (Hajdeger) – samo povremeno i parcijalno, i više formalno dobija zvaničnu podršku. Uglavnom, i dalje biva prepušten nemilosti aktuelnih političkih i kulturnih elita, koje ustavno pravo crnogorskog jezika uglavnom gledaju kao varijantu srpskog jezika ijekavskog izgovora! Vodeća univerzitetska i slična gospoda iz aktuelnoga crnogorskoga jezikoslovlja nijesu ništa drugo do i dalje trabanti i pristavi unitarne lingvistike – po ranijim jezičkim dogovorima i lingvističkim kodifikacijama. Nepopustljive su doktrine raznih političkih oligarhija, i njihovih „eksperata“, udruženih

sa bahatim popovskim nadgornjavanjima (kako to u kontinuitetu čini Srpska pravoslavna crkva u Crnoj Gori – koja bjelodano i bučno propovijeda „narodni pokret srpskog naroda u Crnoj Gori za očuvanje srpskog jezika“). Kojima je za odgovarajuću političku etapu bio dobro došao i srpsko-hrvatski jezik Novosadskog dogovora, kulturni surogat po političkom konsolidovanju srpskih i hrvatskih odnosa), što i dalje (valjda kao prelazno rješenje) pogoduje brojnim lingvističkim i drugim protagonistima u ravni srpsko-crnogorskih odnosa, koji redovno politički „teoretišu“, odnosno igraju površno i izvještačeno, anticrnogorski – licemjerno i nerijetko „kao vrana na dva koca“! Sa takvima, kod kojih je kulturna i istorijska laž utkana u biće, i adekvatno tome lingvistička laž postala prestižni standard za ostvarivanje ličnog konfora, iluzoran je pokušaj svakog korektnog dijaloga.

Jedini crnogorski izlaz je – „raditi svoj posao, ne mareći za okolna kokodakanja“! Neovisno od toga što nam je država prevashodno, još uvijek – priča sa mnogo praznog hoda (bez izgrađenih institucija i njihove odgovornosti, jer se redovno ponašaju kao da ih se crnogorsko kulturno i jezičko konsolidovanje uopšte ne tiče). S tim u vezi, imamo i čitave oblake inferiornih auto-kolonizatora („jednom obrazovane“ domaće inteligencije, koja uz to praktikanski koketira i gotovo se srami „neudobnih riječi“ iz crnogorskog jezika). Objektivno ispada (čak!) – da su nam najbanalniji problem brojni dobro organizovani ešaloni apsolutnih velikosrpskih negatora i crnorizačkih asimilatora...

Od crnogorske „izviskre“, do „nacije s greškom“

Duga crnogorska kulturna i nacionalna obmanjivanja – u duhu kontinuiranog pravoslavnog velikosrpskog performansa – učinili su da ova iako malobrojna, ali istorijski zaslužna nacija – u osvit XXI vijeka zaglavi kao politički inferiorna, i „crvotočno“ degradirana „nacija s greškom“!? Iako za trezvenu javnost i ozbiljnu nauku, „srpstvo“ izvan Srbije nije etnički pojam, već vjerski: u značenju pravoslavlja. O tome su vjerodostojno pisali i mnogi ugledni stranci, na pr. P. A. Rovinski, Jozef Holeček, Simo Matavulj... „Ako ga pitaš što je po vjeri, Crnogorac će reći da je Srbin, a ako ga pitaš što je po narodnosti, reći će da je Crnogorac“, piše Holeček. Dok S. Matavulj, ugledni pravoslavac i Dalmatinac po porijeklu, kaže da je u Dalmaciji „srpstvo značilo samo pravoslavlje, kao što u ovim krajevima (na istoku) znači i danas“. Poslije nestanka državnosti Crnojevića, u nedostatku snažnog državnog autoriteta, pravoslavna crkva u crnoj Gori preuzela je sve najvažnije društvene i državne poslove – simbolizujući „srpstvo“ kao jedinstveni orijentir za svu pravoslavnu populaciju na Balkanu. S tim u vezi, dr Slobodan Tomović, kao jedan od ubjedljivih savremenih naučnih istraživača sa crnogorskog prostora, u

knjizi *Komentar Gorskog vijenca* ide još dalje, i apostrofira: ...“Evidentno je da se Njegoš služi terminima, Crnogorci’ i, Crnogorac’ u svim slučajevima kad se njegovi literarni junaci neposredno obraćaju skupu ili svojim savremenici, za razliku od upotrebe pojma, Srbin’ kojim pjesnik nostalgично doziva slike daleke (imaginarne) prošlosti“.

Prirodno je da su i ostali državotvorni Petrovići rezonovali u duhu njegoševskom, i u istom maniru obraćali se „narodu hrabrom crnogorskom“, ali i „kukavnom u isto doba i viteškome narodu crnogorskome“ (kako ih je Njegoš skicirao u svom Testamentu). No, u odnosu na takav, a kasnije i mnogo primitivniji i naivniji dualizam tih odnosa, moralni i mudri ljudi odavno su „predošćevali“ rizičnu sudbinu Crnogoraca i Crne Gore. Recimo, poznati češki slikar, muzikolog i folklorist Ludwig Kuba (koji je nekoliko puta, na konju i pješice proputovao bukvalno cijelu Crnu Goru: između ostalog zapisujući i muzikološki obrađujući crnogorske narodne pjesme, u publikovanom zbiru od preko 250 naslova), u svojoj poznatoj knjizi „U Crnoj Gori“ (Prag, 1892.), između ostalog, o Crnogorcima zaključuje: „Žive u prostodušnosti i siromaštvu, u jednostavnosti i otpornosti – ali slobodni, mirni i srećni“. I onda vizionarski upozorava: „Stoj čvrsto ti stožeru jugoslovenski! Preživio si bure koje su te htjele slomiti, i odolio si. Sada dolaze drugi naprijatelji, crvotočine – oni su opasniji! Budi budan!“ Nažalost, nijesmo bili budni – već dremaljivi i površni, kao drogirani. U velikoj mjeri i dan-danas: neotporni i nesvjesni najvećeg neprijatelja Crne Gore i Crnogoraca: „crvotočnog“ rastakanja kulturnoga i duhovnoga, u konkretnom smislu – jezičkoga bića crnogorskog.

*„Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti“ A. Čirgića –
– efikasan je eliksir protiv crnogorskih „crvotočina“*

Crnogorski podanički i navodno vjerski (pravoslavni), odnosno kulturni, nacionalni i državni avanturizam srozao je kolektivnu inteligenciju naših prostora, i opasno reducirao duhovno i razvojno stanje crnogorskog mentaliteta. Civilizovanost određenog prostora i efikasnost njegovog društvenog sistema, najmanje su podložni autoritarnim vođama, umišljenim gospodarima, i njihovim okoštanim tehnologijama vlasti. I pored dobro poznate istine o apsolutnom znaku jednakosti: kakva je država – takve su i njene institucije, i dalje mahom ostajemo tamo gdje smo bili u veoma dugom nizu iznevjerenih decenija. Dakle, suštinski i dalje – u nedostatku vaspitanja bez predrasuda, i obrazovanja bez asimilacije. Ili, što bi se jednostavno i našim rezonom narodnim zaključilo: „Pored bestija se najlakše prćija kupi“.

Crna Gora vapi za iskrenim i otvorenim, odvažnim i jasnim stručnim i javnim govorom. Dugoročno, u kulturi i nauci, prije svega. Da bismo pokazali suštinu i

strukturu crnogorskog trajanja, pozitivnog i zdravog sebe! Da se, napokon, adekvatno pozabavimo svojom baštinom, svojim kulturnim nasljeđem – te da na tome situiramo naše vaspitno-obrazovne procese – spontano, kao nadgradnju toga prirodnog resursa crnogorskog kulturnog i državnog prostora.

Metaforički rečeno – kad zagraju vrane, soko se ne čuje. U takvim paušalnim i tradicionalistički sterilnim prilikama, sve što je novo i autentično najčešće biva dočekivano „na nož“, pa je u toliko teže prokrciti put pravim autorima, i dobronamjerno dočekati njegovo djelo. Takvu kanonadu čaršijskih provokacija, ličnih kleveta, i naučnog paušala trpio je i autor knjige *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*, dr Adnan Čirgić, utoliko više što je već potpuno izvjesno da se ovaj mladi (ali već referentno dokazani) lingvistički stručnjak u potpunosti doima kao moderan i efikasan „eliksir“ protiv duge crvotočne epidemije u crnogorskoj kulturi i nauci, odnosno crnogorskoj lingvistici. Intelektualno otvoren, i odvažan; koncizan i ubjedljiv – kao svaka ličnost kojoj je istina i cilj i sredstvo – Čirgić ne gubi vrijeme zauzlavanjima i zavrzavanjima standardizacije i kodifikacije po „Markovim konacima“ srpske lingvistike. Već eksplicitno, informativno jasno i naučno ubjedljivo, odnosno u potrebnoj mjeri i popularno, i šire edukativno – izlaže procese, iznosi za i protiv argumente, koordinira i korespondira detaljno i sumarno, i kulturološki i znanstveno redovno se oglašava onim najsloženijim u nauci: naučnom sintezom! Znači, na dvjesto i nešto stranica zbornika o kojemu je riječ, autor je pokazao razvoj crnogorskog književnog jezika – sa svim relevantnim podacima, procesima i pojavama u njegovu razvoju, počev od izvornog govornog apliciranja, do tragičnog crnogorskog kulturnog i političkog raskolništva: trajnog odsustva strategije autentičnog crnogorskog razvoja. Posebno u njenoj jezičkoj politici – kao nihilistički najubjedljivijoj kulturnoj i društvenoj determinanti crnogorskoj. Riječ je, znači, o još jednoj Čirgićevoj knjizi: naročito potrebnoj i veoma prijemljivoj – kako laičkoj tako i stručnoj javnosti. Poseban kvalitet ovog dugoročno značajnog poduhvata je taj – što će izdanje biti dostupno i znalcima engleskog jezika; odnosno – knjiga je uporedo objavljena i na engleskom jeziku.

Čirgićev naučni govor u startu je nadmoćan: zbog njegove superiorne istraživačke otvorenosti – u odnosu na uobičajeno naučno ponavljanje ili parafraziranje kleronacionalističkog lingvističkog šovinizma. Odnosno, njegova naučno-istraživačka i stručna pregnuća u interesu su objektivne istine o crnogorskom jeziku – razložna su i jasna, konkretna i ubjedljiva. Takvim se doimaju noseće studije u ovoj knjizi o crnogorskom jeziku, zasnovane na njegovim osnovnim istorijskim i razvojnim fazama i karakteristikama. Prva je „Istorijski razvoj crnogorskoga književnoga jezika“, zatim slijedi „Klasifikacija crnogorskih govora“, pa „Ijekavica u savremenoj crnogorskoj jezičkoj stvarnosti“. Potom imamo studiju „Fonemi *ś* i *ž* kao

bitna razlikovna obilježja između crnogorskoga i ostala tri štokavska standardna jezika“ i, na kraju, „Jezička politika u Crnoj Gori od Njegoša do naših dana“. To je, uz Riječ urednika i Predgovor (autora), te Indeks imena na kraju knjige – kompletan pregled ovog sadržajnog i koherentnog naslova.

Počinjući sa izlaganjem o istorijskom razvoju crnogorskog književnog jezika (od sredine IX vijeka, odnosno njegovog dukljanskog perioda), Čirgić daje cjelovit i argumentovan pregled toga razvoja, nudeći pri tom i njegovu sumarnu kulturno-istorijsku analizu i postupnu periodizaciju. Zaključno sa zvaničnim prihvatanjem pravopisa i gramatike crnogorskog jezika 2010. godine. U vezi sa klasifikacijom crnogorskih govora (počev od zamjene „jata“ i spontanog akcenatskog sistema), ovaj autor nudi njihovu nešto drukčiju klasifikaciju (koja se uglavnom poklapa sa istorijskim fazama u razvoju crnogorskog društva). Takođe, argumentovanim postupkom pokazuje put jezičkog ujednačavanja do opšteg (naddijalekatskog ili interdijalekatskog) *koine* tipa opšternogorskoga narodnog govora, odnosno jezika. U studiji o ijekavici u savremenoj crnogorskoj jezičkoj stvarnosti, na analitičko-kritički način potencira opšte-crnogorska ijekavska obilježja – u odnosu na „jezikoslovlje u službi politike“, tj. sistemski dozirano ijekavsko-jekavsko-ekavsko nasilje. Baveći se fonemama *ś* i *ž* (kao bitnim različitostima između crnogorskog, na jednoj strani, i srpskog, hrvatskog i bosanskog/bošnjačkog jezičkog standarda, na drugoj strani), Čirgić ih – zajedno sa *đ* i *ć* „kao produktima jekavske jotacije“ – utemeljuje kao „najbitnije fonetske distinktivne elemente crnogorskoga standardnog jezika“ (za razliku od njihovih dijalekatskih svojstava u ostalim jezičkim varijantama štokavskog sistema, koje su uglavnom uslovljavane čestim i razuđenim raseljavanjima Crnogoraca). U zadnjem autorskom prilogu u ovoj knjizi, „Jezička politika u Crnoj Gori od Njegoša do naših dana“, dr Čirgić pokazuje da ta politika – od vremena prvih školskih udžbenika (za prve škole u Crnoj Gori, od vakta Njegoševa) – nije bila crnogorska – već anti-crnogorska. Tako je startovano sa obrazovanjem, na što je uspješno kalemljena ukupna kultura, a zatim je destruktivno pobrzala i nauka: da u dugom kontinuitetu (sve do naših dana) – mnogo više svi zajedno rade na otuđivanju Crnogoraca, nego na njihovom prirodnom, nacionalnom i državnom, institucionalnom integrisanju crnogorskom. I to sve u interesu odavno tragikomično naivnog vjerskog ravnjanja – kao nekad davno jedine šanse za snažnije homogenizovanje porobljenih naroda za oslobodilačku borbu.

U kontekstu takvog kulturnog apsurdna, Čirgić posebno apostrofira i nedavni *Rečnik (i)jekavizama srpskog jezika*, „đe se brojnim ekavizmima daje normativni status u Crnoj Gori“... Znači, u vezi sa programski sprovedenom dugom akulturacijom Crnogoraca, i dalje je neumorna Crna Gora u svom kulturnom i jezičkom „bestijanju“ – i pored toga što je (između ostaloga) i potpunim jezičkim

laicima redovno bivalo jasno, i isticano da „čim otvori usta, odmah prepoznamo Crnogorca i razlikujemo ga od svih drugih, pa i Crnogorca novoštokavca od drugih novoštokavaca“ (kako je to, između ostalih, javno komentarisao Dalibor Brozović, i zapisao 1984 godine).

To je ta specifična istorijska kolektivnost crnogorska. Odnosno, kulturno-istorijska specifičnost crnogorskog kolektiviteta u povijesno-kulturnom i jezičkom značenju, rezultirali su brojnim stvaralačkim i kulturnim osobenostima. Kad je crnogorski jezik u pitanju, šetimo se samo tirada o Njegoševoj „genijalnosti“ – da bi to (za mnoge zlonamjerne) išlo na uštrb jezika na kojemu je „cetinjski bonik“ stvarao svoja djela. Shodno tome, Njegoš kao veliko književno ime – zahvaljujući, dakle, svojoj iznimnosti, svojoj genijalnosti – stvorio je svoje izuzetno književno djelo (samo što nijesu rekli: „Da prostite“! anticnogorski lingvisti) – na jeziku, nižnih, „običnih“ ljudi, pastira i seljaka... Međutim, suštinski, i u inat takvim destruktivcima i diletantima, tu samo treba promijeniti redosljed. Ne raspravljajući o Njegoševoj genijalnosti, samo treba biti realan na ukupnom kulturnom horizontu. Odnosno, poštovati izvorno i objektivno bogatstvo crnogorskog narodnog duha – koji je Njegoša produkovao, sasvim spontano i sasvim prirodno. Posebno njegovu „izgrađenu društveno-istorijsku poziciju“ – koja je legitimisala crnogorski (književni) jezik kao „blistav primjer crnogorske narodne mudrosti“, na kojemu se „u obilju gotovo savršenih iskaznih oblika i metafora“ mogu stvarati najubjedljivija književna ostvarenja (kako je eksplicirao i jedan od najmeritornijih stručnjaka, akademik Slobodan Tomović u već pomenutom *Komentar*u „*Gorskog vijenca*“).

Dok god svoje najviše kulturno-istorijske vrijednosti naivno i olako još uvijek otvoreno puštamo niz maticu nevremena, i dok god nam je istina o crnogorskom jeziku i crnogorskoj kulturi prepuštena vodoplavnoj i „mutnoj Moravi“, dotle će crnogorska nacija da čami kao (nezahvalno) pastorče, i da se spotiče kao inferiorna „nacija s greškom“. Međutim, svaki novi pojedinac u društvu najboljih, odvažnih i nesebičnih stručnjaka – jača optimizam i širi nadu da sve ide svojim prirodnim tokom: da će potpuna kulturna istina vremenom doći na svoje mjesto! Knjiga Adnana Čirgića *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti* biće jedna od značajnih perli u tome nizu.

Čedomir Drašković

Prevazilaženje kompleksa inferiornosti

Kod nas se svi razumiju u sve, stavovi se o svemu uglavnom olako izriču, pa su stoga ti stavovi najčešće i pogrešni. A niđe to – čini mi se – nije tako evidentno kao kad je u pitanju jezik. Crnogorski jezik ponajviše negiraju upravo oni koji i ne umiju drugim jezikom govoriti. Jezičke odlike, koje su karakteristične podjednako za sve nas bez obzira na to kako se nacionalno izjašnjavamo, i koje svi podjednako koristimo – neuki i neznaveni proglašavaju arhaičnim, dijalektalnim ili ruralnim. Crnogorski jezik naziva se najmlađim štokavskim jezikom – kao da se njime nije komuniciralo i prije ustavnoga priznanja i sl. Kad takve stavove izriču laici, to se nekako može i oprostiti. Ali je neoprostivo da cijela jedna Katedra, Katedra tobože za crnogorski jezik, potpomognuta uslužnom dnevnom novinom, odnosno njezinim doskorašnjim urednikom za kulturu, svako malo zasipa crnogorsku javnost gomilama nesuvislosti i dezinformacija o crnogorskome jeziku, o jezičkoj standardizaciji u Crnoj Gori, o tobožnjoj jezičkoj getoizaciji i sl. Kao pred kraj Drugoga svjetskoga rata, neki su naši lingvisti i kulturni radnici samo zamijenili značku na kapi, ali je i kapa i glava pod njom ostala ista. Najčešće i pamet, nažalost. Zbog svega toga je crnogorski jezik i dalje priličan *tabu* u Crnoj Gori, iako se mora priznati da se stanje dosta promijenilo u odnosu na predreferendumsko vrijeme.

Da je, kad je jezik u pitanju, posrijedi gotovo nacionalni kompleks inferiornosti – najbolje potvrđuje činjenica da se ne osporava nijedna osobina crnogorskoga jezika koja je zajednička s ostala tri štokavska jezika. Problem su jedino tipične naše osobine, osobito glasovi *ś* i *ž*. Da ih je kojim slučajem kodifikovao Vuk Karadžić na Bečkome dogovoru, ili grupa srpskih i hrvatskih lingvista na Noosadskom dogovoru – danas ih niko ne bi osporavao. Ali, budući da su oni tada proglašeni dijalektalnim jer ih izvan crnogorskoga jezika nema (osim u krajevima đe su ih prenijeli crnogorski iseljenici), danas neki naši javni djelatnici pokušavaju nametnuti stav da je pridržavanje vještačke „srpskohrvatske“ jezičke norme (koja

više niđe nije na snazi) zapravo mjerilo pameti i elokvencije. A tu normu, koja je u potpunosti negirala Crnu Goru, žele predstaviti kao crnogorski jezik. Tome naruku posebno ide činjenica da mi – osim *Pravopisa* i *Gramatike* – još uvijek nemamo neophodnu literaturu u kojoj bi crnogorski jezik bio predstavljen u skladu s naučnim saznanjima o njemu i u kojoj bi bio dat kritički osvrt na dosadašnji tretman jezika u Crnoj Gori, koji je gotovo po pravilu bio ideološki usmjeravan iz beogradskih kulturnih centara. Još uvijek nemamo monografski obrađenu kompletnu istoriju crnogorskoga jezika – iako je na tome polju ogroman doprinos dao Vojislav P. Nikčević koji je montenegristici utirao put do prestižnih evropskih slavističkih centara, nemamo Dijalektologiju crnogorskoga jezika, nemamo Rječnik crnogorskoga jezika (a po svojoj prilici ga nećemo u narednih nekoliko decenija ni imati – budući da je njegova izrada povjerena Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti) i tako dalje.

Zbog svega toga smatrao sam da bi bilo dobro na jednome mjestu, u jednoj knjizi, objediniti nekoliko studija u kojima bi se predstavilo sve ono čemu nedostaje ozbiljna monografska obrada. Tako je umjesto monografije o istoriji crnogorskoga jezika u ovoj knjizi dat kratak pregled istorijskoga razvoja crnogorskoga jezika, umjesto dijalektologije data je klasifikacija crnogorskih govora koja ne polazi od unitarističke predstave o jeziku u Crnoj Gori kao zajedničkome četvoroimenom jeziku ili kao o dijelu srpskoga jezika. Uz to je data opsežna studija o glasovima *ś* i *ź* u crnogorskome jeziku, o crnogorskoj ijekavici te kratak pogled na jezičku politiku od Njegoša do naših dana. A onda je sve to prevedeno i na engleski jezik – kako bi se o crnogorskome jeziku mogli obavijestiti i zainteresovani evropski slavisti, kojih nije malo.

Svih pet studija koje su objavljene u ovoj knjizi zahtijevaju mnogo širu i dublju obradu. Nadati se da će se u Matici crnogorskoj ili Institutu za crnogorski jezik i književnost uskoro naći zainteresovanih istraživača koji će te teme i monografski obraditi. A ako ova knjiga posluži kao podsticaj za taj rad, moći ćemo reći da je ispunila svoju svrhu.

Adnan Čirgić

Višestruko korisna monografija

Monografije o istorijskim ličnostima ne pojavljuju se tako često u našoj istoriografiji, iako imamo – i kako društvo i kao struka – naglašenu potrebu da personalizujemo istorijske procese, pokrete, ideje... Čak ni mnoge krupne istorijske ličnosti, do današnjeg dana nemaju svoju monografiju. Pomenuću da još nemamo monografiju o Nikoli I Petroviću Njegošu, iako se političko biće Crne Gore XX vijeka ne može razumjeti bez njegovih ideoloških zasada. Još je neobičnija činjenica da se posljednja monografija o Petru II Petroviću Njegošu kao vladaru, pojavila 1896. godine. Da ne govorimo o čitavoj političkoj eliti XX vijeka, koja je uglavnom daleko i od dobrog istraživačkog članka, a još više od monografije koja bi u cjelosti prikazala njihovo djelovanje i značenje. Zbog toga pojavu knjige Marka Špadijera “Vladimir Popović Španac – biografska priča i sjećanja savremenika”, možemo smatrati kao koristan i potreban istraživački iskorak. Jedna od velikih ličnosti sa prostora Crne Gore, koja je imala znajno mjesto u stvaranju i političkom životu najmoćnije i najnaprednije balkanske države Novog vijeka – Titove Jugoslavije, dobila je historiografsku monografiju.

Knjiga o Vladimiru Popoviću Špancu, autora Marka Špadijera, ima uobičajene karakteristike historiografske monografije koja je posvećena jednoj istorijskoj ličnosti. Ona je, najprije, pregled sređenih i provjerenih podataka o njegovom životu, političkom djelovanju, porodici, ali i vremenu i okolnostima koje su njegovo djelovanje

i ličnost odredile i oblikovale. Autor Marko Špadijer, kako u predgovoru navodi, sakupio je sve ono što je objavljeno o Vladimiru Popoviću – u leksikonima, zbornicima, zapisima, zbirkama izvora, pridodajući tome i sjećanja Popovićevih savremenika, i na osnovu toga je napravio priču o ovoj ličnosti. On je svoje djelo upravo tako i nazvao “biografska priča i sjećanje savremenika”, dodajući kasnije da je napisao “jednu dokumentarnu publicističku hroniku”. Autor napominje da je zadržao vokabular i semantiku Popovićevog vremena, svjestan da time otežava komunikaciju savremenog čitaoca s njegovim djelom, što nije uvijek najbolji izbor.

Iako nepretenciozno nazvana kao „biografska priča“, knjiga Marka Špadijera o Vladimiru Popoviću Špancu, ispunjava osnovne zahtjeve naučnog štiva, težnjom ka istinitom i objektivnom prikazivanju ličnosti, djela i vremena. S druge strane, zadatak autora je i da saopšti sve činjenice o ličnosti o kojoj piše, u ovom slučaju uglavnom one koje se nalaze u publikacijama i objavljenim izvorima. Samo manjim dijelom u knjizi se prepoznaju i djelovi nekih arhivalija, što budućim istraživačima ostavlja prostor za neka nova istraživanja, posebno u arhivu nekadašnjeg DSIP-a i Arhivu Josipa Broza Tita. Na osnovu takvih istraživanja, dobili bismo cjelovitu sliku o Popovićevoj političkom misiji u vrijeme obavljanja ambasadorskih dužnosti u Mosvu, Vašingtonu i Pekingu, kao i u Generalnom sekretarijatu Josipa Broza Tita.

Svojom strukturom, koja je u ponečemu i neuobičajena, načinom korišćenja podataka i izvora, a posebno autorskim rukopisom, ova knjiga predstavlja izvjestan novitet u crnogorskoj istoriografiji. Prije svega, pisana je bez didaktičkog opterećenja i naboja, pa i pretenzije autora da bude ovlašćeni tumač „lika i djela“. To tekstu daje na prijemčivosti i literarnosti, koja nije tako česta u istoriografskim radovima. Autoru nije strano i da prilikom opisa nekih događaja unese crte filmske dramaturgije, što kazivanju daje korisnu dinamičnost. Ovakvim postupcima, autor je „rasteretio“ tekst i tako ga učinio interesantnijim i čitalački poželjnijim. Naravno, mnoge moje kolege neće se složiti sa mnom. Neki od njih smatraju da su spoljna obilježja teksta nevažna, i da su jedino vrijedna ona istoriografska djela koja su pretrpana fus-notama. To je, prema mom mišljenju, pristup koji u prvi plan stavlja autora monografije, a ne ličnost o kojoj piše. Djelo, dakle, treba da pokaže kakav je autor istoričar, a ne kakva je ličnost o kojoj piše. Da li će to djelo čitati bilo ko, osim recenzenata, njima je nevažno. Moje mišljenje je drugačije - istoriografsko djelo koje niko ne čita i koje ni na koga ne utiče, bezvrijedno je čak iako je u naučno-istraživačkom iskazu savršeno. Jedan se čak naš istoričar hvali da je napisao knjigu od 1754 fus-note, a pri tome prećutkuje da oda priznanje i aparatu za fotokoripanje, bez koga bi ovu građu prepisivao petnaest godina. Umjesto da ispričaju priču o jednoj ličnosti ili događaju, istoričari, nažalost, prepričavaju

izvore koji se na njih odnose. A to nije isto. Upravo knjiga o Vladimiru Popoviću Špancu, predstavlja taj drugačiji pristup – ona je priča o jednoj ličnosti, ispričana na osnovu izvora koji služe da bi tu ličnost prikazali, a ne da bi je zatrpali. Naravno, u Špadijerovoj knjizi ima ocjena i tumačenja koja poneki historičar ne bi izrekao, ili bi ih rekao na drugačiji način. Takođe, ponekad se autoru omkne i očita porodična naklonost prema ličnosti o kojoj piše, ali se knjizi, u cjelini gledano, ne može osporiti vrijednost dobrog istoriografskog štiva.

Pored vrijednosti koje ova knjiga ima kao biografija jedne ličnosti, ona je značajna i kao svjedočanstvo o nedovoljno spoznatom fenomenu Crne Gore. O čemu se radi? Historičari mogu dokazati da su u istoriji Bakana samo dvije političke ličnosti imale svjetsko značenje: Aleksandar Makedonski i Josip Broz Tito. (Ovdje ljude koji su imali svjetsko značenje razlikujem od balkanskih zločinaca koji su bili svjetski poznati). Tako su postojale i samo dvije balkanske države koje su imale svjetski značaj. S tim u vezi, nepobitno je da su u stvaranju takvog Tita i takve Jugoslavije, Crnogorci odigrali posebnu ulogu. Kao uvijek – ne toliko brojem, koliko značenjem. U toj velikoj misiji, na čijem je čelu stajao Broz, prepoznavala se njihova energija i ideja „boljeg svijeta“ koji žele da stvore. Crnogorci su svojim idejama, svojim zanosom i iracionalizmom (jer racionalni ljudi i nemaju takvih ideja) bili pravi ljudi za Broza. Barem kada se radi o borbi za taj svijet. I Vladimir Popović bio je dio tog velikog pokreta, kao čovjek od posebnog značenja i povjerenja Josipa Broza Tita. Ne znam što to tačno znači, ali je njegova partijska knjižica imala broj 51. Toliko značajnih ljudi iz Crne Gore oko jedne takve ličnosti kao što je bio Josip Broz, ne može biti slučajnost. Razloga za to ima više, ali je jedna činjenica nesporna – nigdje se, kao u Crnoj Gori, iz tako malog broja ne može dobiti toliko značajnih i velikih ljudi. I još nešto – taj veliki kvalitet pravi veliku kreaciju jedino kada se nađe izvan Crne Gore. Nažalost, mnoge velike kreacije u samoj Crnoj Gori, izgleda da samo nastaju kao oblik otpora.

Iz knjige Marka Špadijera uočava se da se Vladimir Popović u mnogo čemu razlikovao od crnogorske elite komunističkog pokreta. Kod Popovića je primjetno odsustvo negativnih osobina koje su imali vodeći Crnogorci pokreta ili uopšte kod ljudi koji imaju izuzetnu moć u sistemu vlasti. Uočava se i odsustvo vlastohleplja i volje za beskrupuloznost koju čak i najmanja vlast proizvodi. Popović je odmjen i suzdržan u iskazivanju moći i obavljanju vlasti, nesklon površnosti i stihijnosti u radu ili prosuđivanju, samoreklamerstvu, paradi i precjenjivanju sopstvenih dometa... On nije, kao neki poznati Crnogorci, svoju revolucionarnu biografiju koristio u estradne svrhe ili za stvaranje mita o „prvom gerilcu Balkana“. Kod njega nema ni traga od crnogorskog vjerovanja – da je nepokazivati moć isto što i nemati moć. Vladimir Popović, očito, nije pripadao klasičnom crnogorskom po-

litičkom tipu, formiranom u Titovoj Jugoslaviji, koji bi se nestručno mogao nazvati: pravedni kabadahija. On nije sličan Đilasu, Peku, Tempu, Jovu Kapi i mnogim drugim. Vladimir Popović, kao ni Veljko Mićunović i još nekolicina drugih Crnogoraca, nijesu pripadali tom tipu moćnika u vlasti. Svojim znanjem, političkim profilom i ličnošću, on je bio pripadnik – da upotrijebim tu sintagmu – komunističkog plemstva. Shodno tom profilu, veliki Broz mu je odredio pravo mjesto – diplomatiju. Ali, što je još važnije, Vladimir Popović je bio ambasador nove Jugoslavije u tri velike zemlje: Sovjetskom Savezu, SAD i Kini. Zamislite politički profil čovjeka koga Josip Broz postavi za ambasadora Jugoslavije u Sovjetskom Savezu poslije 1945., a za ambasadora u SAD poslije 1948. godine? To nijesu uobičajena imenovanja, niti su samo rezultat ličnog povjerenja. Socijalistička Jugoslavija bila je velika i ozbiljna zemlja, koja je vodila ozbiljnu spoljnu politiku, tako da je njen ambasador, osim povjerenja, morao da ima i veliko znanje i umijeće u poslu kojim se bavi. Vladimir Popović je, nesumnjivo, sve to imao.

Kada imamo u vidu ličnost i djelo Vladimira Popovića Španca, a posebno kada imamo u vidu što on danas takvim svojim djelom i ličnošću može da znači, knjiga o njemu višestruko je dobrodošla. Pored toga što znači kao izvor znanja i spoznaja, ona nas podsjeća na još ne izliječenu lakoću zaboravljanja značajnih i zaslužnih ličnosti.

Živko Andrijašević

O Vladimiru Popoviću Špancu

Zamislio sam se i još i sada strijepim kako ću i šta reći o Vladimiru Popoviću – Špancu kako, u vremenu koje je izmijenilo ideologiju njegovih generacija osavremeniti potrebu strasnog žrtvovanja za opšte dobro naroda kako je to on radio od gimnazijskih dana na Cetinju do smrti 1972. godine u Londonu.

Dilas je u memoarskoj knjizi „Vlast i pobuna“ zapisao: „Vladimir Popović je, po mom sudu, izuzetna, briljantna pojava, ljudska i politička...“ s prigovorom na to što nije pisao o događajima u kojima je učestvovao.

Međutim, Vladimir Popović je svojim djelom motivisao druge ljude da iz drugog vremena bace pogled na njegov revolucionarni značaj, kako je to ovom knjigom o kojoj večeras razgovaramo učinio publicista Marko Špadijer.

Svako od ovih sedam poglavlja ovu biografsku priču čini čitljivom i preglednom.

Na izgrađivanje ličnosti utiče sredina u kojoj se ona, ta ličnost, rađa i razvija, a Crmnica je dio Crne Gore, čiji su radno sposobni ljudi odlazili u „bijeli svijet“ i iz njega se vraćali sa novim načinom života. U 17. vijeku iz Crmnice i Ljubotinja organizovano se iselio veliki broj porodica u Peroj, pa je po jednoj legendi to mjesto trebalo da se nazove Brčelo.

S početkom 20. vijeka u Americi je bilo 17.000 Crnogoraca, među kojima su, naravno, bili brojni Crmničani; 1915. godine na Badnji dan ispred albanske luke Medovo stradalo je 50 Crmničana dobrovoljaca.

Vladimirov otac Luka je bio perjanik. Kad je Crna Gora određena od velikih sila da formira odred koji će održavati mir između zaraćenih Turaka i Grka na ostrvu Krit, Luka je izabran kao „valjan, pouzdan i pošten“ među 80 crnogorskih vojnika u međunarodnu policijsku jedinicu. Kralj Nikola im je na odlasku poručio: „Hoću da ostane ime Crnogorca na onoj visini na kojoj je vazda bilo, pa vas to koštalo i života!“

U Brčelima su imali ljetnjikovac zetski vladari Balšići. Tu je nekoliko godina stolovao vladar crnogorski Šćepan Mali i sahranjen u manastiru Sveti Nikola.

U Gornjem manastiru je 1832. godine osnovana škola za obuku svještenika i vojnih starješina, koju je otvorio Petar II Petrović Njegoš. Nju je pohađalo dvadesetak Crnogoraca iz raznih crnogorskih plemena. Godine 1842. u Brčelima je otvorena svjetovna osnovna škola.

Iz svih tih sjemeništa iznikli su mnogi ljudski i umni potencijali, koji su prelazili njene granice. Napušтана je plemenska uskogrudost, širili vidici i formirana internacionalna svijest. Iz takvog ambijenta uzdigao se Vladimir Popović-Španac i mnogi drugi Crmničani, tako da je od deset narodnih heroja Crmničana šest iz Brčela i Podgora, tri iz Seoca i jedan iz Sotonića.

Koliki je značaj učešća španskih dobrovoljaca u oslobodilačkom ratu u Jugoslaviji govori podatak da su od 250 dobrovoljaca učesnika u ratu 25 njih postali generali, a 94 narodni heroji. Komadanti sve četiri armije na kraju rata bili su „Španci“, ističe autor ove knjige.

Vladimir Popović je oputovao u Španiju s španskom delegacijom crvenog krsta i zapisao ovaj događaj: „Sve su nas strpali u jednu sobu, zahtijevajući od nas muškaraca da skinemo kaiševe i kravate. Po tome je izgledalo da će nas duže zadržati. Međutim, ubrzo su pozvali druga Zamoru, šefa španske delegacije. Saopštili su da ga otac traži preko telefona. Kad se vratio, rekao nam je da ga je otac zvao iz vazdušne banje Po i da traži od njega da ostane u Francuskoj. Tek tada smo saznali da je Zamora sin bivšeg predsjednik Španske Republike koji je napustio Španiju i emigrirao u Francusku. Zamora je odlučno odbio njegov poziv, rekavši da je njegovo mjesto u Španiju, da dijeli sudbinu svoga naroda... da se ponosi što je oficir Španske republikanske armije... i da se odriče svog oca.“ To su primjeri na kojima se kalio revolucionarni duh toga vremena.

Za istoričare a i političare, za izučavanje revolucionarnog rada Vladimira Popovića-Španca najinteresantniji odjelci ove knjige su: Rukovodilac ustanka u Hrvatskoj i Diplomacija, tako da ja neću o tome govoriti, samo ću istaći prvi pasoš i vizu nove Jugoslavije koje je 12. januara 1945. godine za odlazak u Bugarsku dobio Vladimir Popović, da bi 23. maja iste godine akreditivna pisma u Moskvi predao Vrhovnom savjetu Sovjetskog Saveza. Zatim je bio ambasador u SAD i Kini. O boravku u Pekingu Vlado je vodio dnevničke zapise u periodu između 1955. i 1957. godine. Zapisi su interesantni za izučavanje kineskog puta u socijalizam.

Vjerni životni pratilac bila mu je supruga Vjera, koja potiče iz bogate plemićke porodice Radimir iz Dobrote, što nije bila rijetkost da se mlađi ljudi iz bogatih porodica opredijele za komunistički pokret. Ona se, inače, od drugih izdvajala otmjenošću i ljepotom, kako srpski akademik Dejan Medaković zapisa: „Vjera Popović je bila žena izuzetne ljepote... Bila je to žena rođena da reprezentuje i da se kreće u otmenom društvu... Uvek ćutljiva povučena u sebe, bludila je svojim

prelepim očima negde daleko, kao da sa pučine iščekuje povratak kakve galije na kojoj je brodio njen dragan“.

Sačekala izuzetnog, stasitog i otmenog „reprezenta najljepšeg što Crna Gora rađa“ kako kaže Slavko Komar, dugogodišnji saradnik Vladimira Popovića za vrijeme partijskog rada u Hrvatskoj. „Vlada smo zvali „Grof“ jer je uvijek bio divno obučen. U jednom trenutku se uhvatio za glavu i rekao: Slavko, maknimo se! Maknuli smo se u jedan ćošak, kad ja vidim da on gleda u cipele i pita: Slavko, kako naša kožna industrija?! Pogledam cipele i vidim da su se tri rupe sastale.“

Komarova majka je kad je Vlado bio gost u njihovoj kući kazala: „U mom dugom životu srela sam mnoge muškarce i žene, ali ovakvog čovjeka, ljepotana, elegantnog i ljeporečivog nikada nijesam srela.“ I Nikola Gažević i Slavko Komar su rekli da joj vjeruju, dok je Slavkova žena samo klimnula glavom.

Vlado Lukin je dok mu je majka Tala bila živa često navraćao u Brčele i šetao po Virpazaru držeći je ispod ruke uz njeno majčinsko ushićenje i ponos što ih prolaznici i poznanici posmatraju i dive im se. Mnoge su crmničke majke doživljavale i strah i brigu, za vrijeme burnih vremena u kojima su njihova djeca učestvovala, a onda u starosti ispoljavale ponos i dičenje.

Vladimir Popović-Španac je „cijelog svog političkog djelovanja u odlučnim trenucima bio uz Tita. Prije rata kao član Vojne komisije, kandidat za člana CK KPJ, organizator povratka španskih dobrovoljaca u Jugoslaviju, Titov delegat i organizator ustanka u Hrvatskoj, general Titove vojske, Titov diplomata, desna ruka u organizaciji Konferencije nesvrstanih, jedan od intimnih i pouzdanih prijatelja koje je Tito volio da ima u svojoj blizini prilikom donošenja teških odluka. Vladov život je bio vezan za Tita. On mu je bio uzor, idol, kome je bio bezrezervno odan.“

I ja sam bio prisutan na jednom političkom aktivu kada je Vladimir objašnjavao odluke IV plenuma CK SKJ o deformacijama u službi državne bezbjednosti. On je to radio na dostojanstven, kulturni ali i odlučan način što je na učesnike skupa ostavilo snažan utisak.

Generacija kojoj je pripadao Vladimir Popović-Španac ostvarila je ideje o boljem i dostojnom životu svih ljudi što treba da služi drugima. Međutim, vrijeme je donijelo, da li vrijeme ili ljudi, novo društvo proždrljivosti i izelica poput Vorančeve pripovjetke „Boj na proždrljivce“ ili serije „Budva na pjenu od mora“. Nova pojava dedu Joku otima parcelu za grobno mjesto tik uz šen crkveni.

Poštovani posetioći, pročitajte knjigu uvaženog autora Marka Špadijera, koja je plod velikog pregnuća i znanja za ovakvu vrstu književnosti!

Zarija Lekić

O knjizi će govoriti:
 SLAVKO MANDIĆ, predsjednik Matice
 Crnogorske – ogranak Kotor
 Dr ČEDOMIR MARKOVIĆ, arheolog
 Mr VILMA KOVAČEVIĆ, arheolog
 AUTOR

U muzičkom dijelu programa učestvuju:
 profesori ŠOSMO „VIDA MATJAN“ Kotor

Povodom godine jubileja
 POMORSKI MUZEJ CRNE GORE Kotor
 MATICA CRNOGORSKA – ogranak Kotor
 pozivaju Vas na promociju knjige

*Antički
 natpisi
 u Crnoj Gori*
 autora mr JOVANA J. MARTINOVIĆA

Petak, 30. mart 2012. godine u 19 sati

Knjiga višestrukog značaja

Pored toga što sam večeras počastvovan učešćem u promociji jedne zaista izuzetne knjige sa rijetkom i specifičnom tematikom, moram da dodam i da mi je neobično drago, jer je riječ o knjizi mog kolege i dugogodišnjeg i mog i vašeg prijatelja, uvaženog Jovana Martinovića, magistra arheologije. Knjiga o kojoj će večeras biti riječ, vjerujem da već znate, nosi naslov „Antički natpisi u Crnoj Gori“, koja je, kako smo čuli, prije izvjesnog vremena izašla iz štampe u izdanju Matice crnogorske. Ja ću pokušati, koliko mi moje znanje dopušta, da vam u par rečenica prenesem svoje utiske o ovoj značajnoj monografiji, kao i još o nečemu što njeno objavljivanje u ovom trenutku pobuđuje. Uz to, moram i to da dodam, da sam se ja kao jedan od recenzenata već ranije upoznao sa njenom sadržinom, pa mi s toga neće biti zamjereno ako ovom prilikom i ponovim nešto što sam u svojoj recenziji već saopštio.

Odmah na početku želim da naglasim da se pred nama nalazi izuzetno dragocjena, ne samo knjiga i ne samo monografija, već prije svega dokument koji svjedoči o mukotrpnom i dugotrajnom radu na prikupljanju podataka koji služe za otkrivanje naučne istine, a što se čini isto toliko značajnim kao i samo otkrivanje istine. Jer, ne treba posebno naglašavati da je rad kolege Martinovića na prikupljanju latinskih i grčkih natpisa sa područja Crne Gore započeo davno, još sredinom proteklog vijeka, prvobitno usmjeren samo na područje Boke Kotorske, zatim

proširen na čitavo Crnogorsko primorje, a potom i na čitavu Crnu Goru, da bi se kao konačan rezultat uloženi napori pred nama našao iscrpan pregled ovih dragocjenih svjedočanstava, koji na sasvim osoben način tumače i osvjetljavaju period antike u Crnoj Gori. Ovo, reklo bi se predugo čekanje da se na prostorima Crne Gore pojavi jedno ovakvo djelo, nosi u sebi i određenu poruku, koja nije bez značaja, jer upravo ona podsjeća koliko je vremena i napora potrebno uložiti u ispitivanju, prije svega sopstvenih otkrića, a zatim i u preispitivanju svega onoga što su drugi o datoj materiji ranije saopštili ili samo naznačili. Trebalo je sve to višestruko provjeriti, proanalizirati, dopuniti ili pak izmijeniti, da bi se konačno došlo do željenog cilja, odnosno do naučne istine zasnovane na preciznoj i argumentovanoj interpretaciji ukupnih rezultata istraživanja. Ovo istovremeno govori, ne samo o upornosti, već i o stalno prisutnoj želji kolege Martinovića da svoje znanje i svoje bogato iskustvo stečeno u proučavanju različitih segmenata kulturne prošlosti Crne Gore pretoči u odgovarajuću, posebno značajnu monografiju, dajući time značajan doprinos arheološkoj nauci Crne Gore, čineći je bogatijom novim i trajnim saznanjima, omogućavajući istovremeno bolje razumijevanje i svestranije proučavanje razvoja antike na našem tlu.

I kao što se večeras i sami možemo uvjeriti, trud i čekanje se isplatilo, jer smo sada u prilici da baštinimo saopštenja i zaključke jedne studiozno sačinjene monografije o ukupnom fondu antičkih latinskih i grčkih natpisa sa teritorije Crne Gore, monografije koja nam bez sumnje otkriva nekoliko novih stranica jednog, od mnogih segmenata naše prošlosti, koji je još uvijek uveliko zatamnjen.

Korpus antičkih latinskih i grčkih natpisa koji večeras predstavljamo po prvi put cjelovito i na jednom mjestu pruža čitaocu uvid u sve antičke natpise sa područja Crne Gore, u ova svojevrsna dokumenta koja nude obilje dragocjenih informacija o razvoju antike na teritoriji Crne Gore, budući da je njihovim čitanjem i pravilnim tumačenjem moguće dobiti niz podataka o društvenim, ekonomskim i političkim prilikama, kao i o duhovnim, odnosno religijskim i umjetničkim preokupacijama stanovništva u vrijeme antike, kako na užim, tako i na širim prostorima Crne Gore.

Imajući pred sobom zaista veliki broj, prije svega latinskih natpisa, autor ih je razmatrao u okviru tri i geografski, i što je posebno značajno, u okviru tri kulturno izdvojene cjeline - primorja, središnjeg i sjevernog dijela Crne Gore.

Opravdanje za ovakvu podjelu autor je našao u činjenici da se ova tri prostora Crne Gore, kada je riječ o antici, međusobno razlikuju, posebno u stepenu sprovedene romanizacije, odnosno u intenzitetu prihvatanja tekovina rimske kulture, na prvom mjestu jezika i pisma, a onda i administrativnog uređenja, društvenih odnosa, kao i osnovnih manifestacija duhovne kulture.

Budući da je proces romanizacije na Crnogorskom primorju započeo veoma rano i da je tekao ubrzanim tempom, domorodačko stanovništvo je bilo primorano da veoma rano prihvati osnovne tekovine rimske kulture. Za razliku od Primorja romanizacija u središnjim djelovima Crne Gore tekla je nešto sporije, tako da se na ovim prostorima relativno dugo osjećalo prisustvo elemenata tradicionalne, ilirske kulture, dok je, pak, u sjevernim djelovima ovaj proces bio sasvim usporen i po svemu sudeći nikad nije bio sproveden do kraja, što se posebno zapaža upravo na natpisima, na kojima se uporno, sve do kraja rimske dominacije, javljaju čisto ilirskih imena.

Autor je sve natpise, u zavisnosti od njihove namjene i tipa, raspodijelio na nekoliko osnovnih grupa - na tzv. monumentalne, zatim počasne, votivne i nadgrobne natpise, od kojih su ovi posljednji prema tipu, razvrstani na stele, cipuse, tituluse i natpise koji se nalaze na sarkofazima i urnama. Pored toga, autor je, što je posebno značajno, naveo i sve one, istina malobrojne grčke natpise, kao i veći broj natpisa koji su u literaturi poznati, ali koji su davno izgubljeni.

Koristeći se rezultatima sopstvenih istraživanja, kao i obimnom literaturom u kojoj su obrađeni pojedini natpisi ili grupe natpisa sa područja Crne Gore, autor se potrudio da svaki natpis pravilno pročita, služeći se pri tom osnovama rimske paleografije, koja mu je, uzgred budi rečeno, dobro poznata, zatim da svaki natpis doslovno prevede, da ukaže na eventualna ranija pogrešna čitanja i pogrešne interpretacije, te da na kraju o svakom natpisu iznese svoj komentar, koji se najčešće odnosi na morfologiju teksta, na epigrafske karakteristike, na onomastiku i, što je posebno značajno, na samo datovanje natpisa, tako da knjiga koju večeras predstavljamo u pravom smislu riječi predstavlja cjelovito obrađenu zbirku antičkih latinskih i grčkih natpisa sa područja Crne Gore, kako to i sam naslov sugeriše.

Uz to, što se u knjizi dobro primjećuje, autor se potrudio da uz svaki tekst natpisa priloži i njegov crtež, na kome je prikazan osnovni oblik natpisa u zatečenom stanju, eventualni ukrasi, kao i sam tekst koji je precizno ispisan, zapravo onako kako se sačuvao na samom natpisu, što sve skupa dozvoljava da i sam čitalac može steći utisak o izgledu i stepenu očuvanosti svakog natpisa, omogućavajući mu pri tom da i sam provjeri tačnost autorove interpretacije.

Boljem razumijevanju sadržaja knjiga doprinosi i zavidan broj fotografija natpisa, koje dijelom potiču iz sačuvanih terenskih dokumentacija, dok je dio naknadno snimljen za potrebe same knjige.

Ukazujući na poseban značaj natpisa za razrješavanje prisutnih dilema u arheološkoj nauci Crne Gore, autor je, između ostalog, saopštio i mogućnost da se korišćenjem natpisa odgovori na pitanje da li je grad Risan u vrijeme rimske dominacije imao status kolonije ili municipijuma, kao i da se odgonetne ime rimskog grada formiranog u sjevernom dijelu Crne Gore, u blizini Pljevalja.

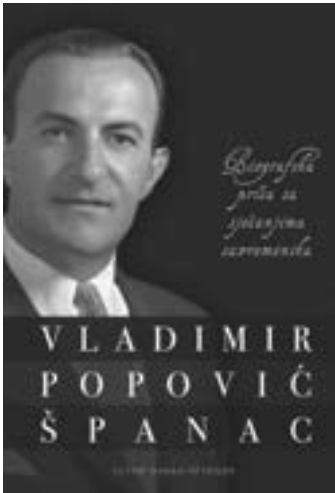
Na pitanje da li je Risan imao status kolonije i ako jeste, kada je taj status dobio, autor pored natpisa, koji su za razrješavanje ove dileme ranije navođeni, ali koji nisu nađeni u samom Rusnu, navodi i postojanje monumentalnih natpisa nađenih u samom gradu, koji su morali pripadati zgradi koja se svojom veličinom i svojom reprezentativnošću izdvajala od ostalih zgrada i koja bi po tome prije odgovara gradu sa statusom kolonije, nego municipijuma.

Pored dileme o statusu Risna, autor navodi i pokušaj da se na osnovu natpisa razriješi i ime rimskog grada čiji se ostaci nalaze u blizini Pljevalja. Od imena grada, koje nije zabilježeno u pisanim izvorima, poznato je samo početno slovo S i status minisipijuma, što se upravo čita sa natpisa, tako da je danas ovaj zagonetni grad u arheološkoj nauci i dalje poznat kao „municipijum S...“ U nemogućnosti da ponudi konačno razrešenje prisutnih dilema, autor pored značaja pomenutih natpisa, ukazuje i na potrebu daljih istraživanja i proučavanja.

Na kraju ovog mog kraćeg osvrtu, u kome sam pokušao da ukažem na značaj objavljivanja knjige „Antički natpisi u Crnoje Gori“, arheologa Jovana Martinovića, dužan sam da napomenom da autor nije zaboravio da se na početku knjige zahvali brojnim kolegama širom Crne Gore koji su mu pomogli u prikupljanju podataka o natpisima i da posebno istakne zaslugu svima nama dragog kolege i poznavaoca latinske epigrafike, pokojnog Milana Pravičevića, čiji je rad o latinskim natpisima antičke Duklje, istina u nešto izmijenjenom obliku, doprinio da zbirka antičkih latinskih i grčkih natpisa Crne Gore bude znatno sadržajnije. Istovremeno, dužan sam da dodam da autor, ali i ukupna arheologija Crne Gore duguju punu zahvalnost i Matici crnogorskoj, koja je uvidjevši značaj jednog ovakvog djela našla dovoljno opravdanja i razumijevanja da ga prihvati i uvrsti u svoj izdavački program.

I na samom kraju, cijeneći da večeras prisustvujemo promociji jedne zaista višestruko korisne knjige, autora koji je i svojim dosadašnjim radovima zasigurno obogatio arheološku nauku Crne Gore, ja sam podstaknut željom da vam njene vrijednosti što više približim, pokušao da o njoj iznesem svoje utiske, vjerujući da će oni, moguće, postati i vaši. Zbog ovog vjerovanja ja vam knjigu „Antički natpisi u Crnoj Gori“, uvaženog kolege magistra Jovana Martinovića, svesrdno preporučujem, pri tom sam uvjeren da će u našoj arheološkoj nauci, zbog svojih nespornih vrijednosti i svog višestrukog značaja, zauzeti odgovarajuće mjesto.

Čedomir Marković

Govorili

Slavko Goldstein
Budimir Lončar
Tvrtko Jakovina
Dragutin Lalović
Marko Špadijer

Zagreb, Novinarski dom, 19. april 2012.

Knjiga o jednom Crnogorcu, koja je posebno zanimljiva za Hrvatsku

Napominjući kako on nije povjesničar, publicista Slavko Goldstein, naglasio je da se radi o knjizi koja govori o jednom značajnom Crnogorcu, da je knjigu napisao crnogorski autor, da su je objavila dva izdavača koja u imenu imaju riječ „crnogorski“, ali da je knjiga posebno zanimljiva za Hrvatsku, što je ovako obrazložio:

– Vladimir Popović je bio glavni organizator i vodeća ličnost prvih šest mjeseci antifašističke borbe u Hrvatskoj. To nije tajna, to nije niti u hrvatskoj historiografiji prešućivano previše, ali je sasvim sigurno nedovoljno poznato.

Rekavši kako je jako dobro što se ova knjiga pojavila, tako da se i u Hrvatskoj može nešto vrijedno pročitati o Vladimiru Popoviću, g. Slavko Goldstein je to pojasnio riječima:

– Vladimir Popović bio je u kolovozu 1941. delegat CK KPJ za Hrvatsku. Poslije toga ubrzo je postao član, a zatim i sekretar operativnog rukovodstva CK KPH, a to operativno rukovodstvo (koje se sastojalo od V. Popovića, A. Hebranga i R. Končara) bilo je zapravo koordinator cjelokupnog antifašističkog otpora 1941. i djelom 1942. u Hrvatskoj.

Objašnjavajući što je sve prethodilo imenovanju V. Popovića u operativno rukovodstvo, g. S. Goldstein je prvo naveo da je V. Popović stekao reputaciju u

Španjolskoj i da je imao izuzetno veliki ugled među jugoslavenskim dobrovoljcima te da je, kad se 1939. vratio u zemlju, vrlo brzo bio zapažen od strane generalnog sekretara KPJ – tada je to već bio Tito – i postao Titov pouzdanik, što je potkrijepio i podatkom da je, kada je Tito morao u maju 1941. ilegalno napuštati Zagreb i preći u Beograd, Vlado Popović bio taj koji je otišao u Beograd da traži stan za Tita. Podsjetivši na poznatu tragediju Kerestinec i da je Tito tada iz Beograda uputio Vladimira Popovića i Blagoja Neškovića da ispitaju i srede okolnosti u partijskoj organizaciji u Zagrebu, g. Goldstein je ustvrdio:

– Vlado Popović je u tom trenutku *de facto* preuzeo vodstvo antifašističkog pokreta, odnosno KP u Zagrebu i vrlo brzo (u avgustu 1941.) bio je imenovan za člana operativnog rukovodstva.

Zadržavajući se na specifičnostima i razlozima takvog oblika rukovodstva za Hrvatsku, g. Goldstein je iznio kako je Vlado Popović u toj trojci (V. P., A. H. i R. K.) bio daleko najsposobniji za posao koji je pred njima stajao: sa iskustvom španjolskog borca, ratnika on je bio u stanju procijeniti i vojničke mogućnosti gerilskog ratovanja, te organizirati dolazak grupe od 60 ljudi iz Njemačke koji su zapravo postali vođe ustanka. Ističući da ih je V. Popović rasporedio po jedinicama i da je dva-tri mjeseca kasnije sa njima formirao Glavni štab Hrvatske, g. Goldstein je zapravo objasnio ključnu ulogu V. Popovića u prvim mjesecima antifašističke borbe u Hrvatskoj:

– U tada imenovanom štabu bilo je šest ljudi, pet od njih su bili španjolski borci. Niti Hebrang, niti Končar nisu poznavali te ljude – poznavao ih je Vlado Popović i zato možemo tvrditi pouzdano da je *de facto* Vlado Popović imenovao Glavni štab partizanskih odreda Hrvatske.

Rade Končar biva ubrzo uhapšen i strijeljan, a Andrija Hebrang je, nakon jedne provale, dospio u Jasenovac, pa je Vlado Popović ostao jedini u tom operativnom rukovodstvu (koje se nije više popunjavalo!) i iz Zagreba je još neko vrijeme, preko kurira, sâm rukovodio partizanskim odredima u Hrvatskoj, a potom prelazi na oslobođenu teritoriju, u Drežnicu, gdje se – napominje g. Goldstein – i danas mogu vidjeti spomen-obilježja sa podacima gdje je tada bio Glavni štab Hrvatske, gdje je bio Agitprop, gdje štab 5. operativne zone itd., ali nigdje ne piše gdje je bio CK KPH, jer:

– Tada Centralnog komiteta KPH *de facto* nije bilo – to je bio Vlado Popović ...

Slavko Goldstein

Intelektualac koji je proživio devet života

Istakavši da je Vladimir Popović Španac u jednom burnom vremenu, kao legenda, proživio devet života i da se o svakom od njih može napisati jedna knjiga, diplomata Budimir Lončar je kazao:

– Knjiga Marka Špadijera zaslužuje veliku čestitku, jer – kao što je rekao Milovan Đilas – Vladimir Popović je bio intelektualac, ali nije volio pisati, iza sebe nije ostavio mnogo pisanih tragova i to je bila sigurno jedna od velikih teškoća za autora.

U nastavku svog gotovo polusatnog kazivanja, g. Lončar je kroz više anegdotskih situacija evocirao uspomene na čovjeka za kojeg je najprije samo znao da je „lijep, elegantan i neobično strog kao rukovodilac“. Nije mogao ni slutiti, u trenutku kad je stupao u diplomatsku službu, da će najdublji trag u njegovoj diplomatskoj karijeri ostaviti upravo Vlado Popović – čovjek koji mu je najprije bio pretpostavljeni kao ambasador FNRJ u SAD i za koga iznosi da je bio autoritaran, netolerantan i vrlo čvrst u svojim stavovima, ali i čovjek koji je ipak ljude jako volio. To je g. Budimir Lončar postepeno spoznao i na brojnim zajedničkim putovanjima, na kojima je Vladimir Popović najviše pričao o ilegalnom Zagrebu i boravku u Hrvatskoj, smatrajući taj period najznačajnijim u svom revolucionarnom i političkom životu, jer prema riječima Vladimira Popovića kojima je svjedok bio g. Lončar:

– „Sve dileme, od vojnih do političkih i društvenih, su se u Hrvatskoj najprije pojavljivale, sazrijevale i riješavale.“

Nastavljajući svoje kazivanje, g. Lončar je iznio kako je bio impresioniran samom činjenicom da je V. Popović bio Titov ambasador u Moskvi, koji je predao pismo koje je bilo Staljinu „Ne“:

– Nije bila samo Titova hrabrost, bila je hrabrost i Vladimira Popovića, na njihovom terenu, u odajama Kremlja, isprситi se svojom visinom i ljepotom i reći „Ne, ne prihvaćamo!“

Ispričavši potom sve detalje o jednom nimalo diplomatskom postupku V. Popovića, što je, međutim, za rezultat imalo gotovo trenutno upućivanje

američkog žita u Jugoslaviju (u vrijeme nerodne godine), g. Lončar je konstatovao:

– Prvo smo se svi za glavu hvatali, a poslije se divili. Takav je bio Vlado Popović diplomat!

A da je često bivalo tako, g. Lončar potvrdio je i iznošenjem detalja sa dramatične sjednice Vijeća sigurnosti UN u vrijeme kubanske krize, kada se radilo o nuklearnom ratu i miru. Naime, za vrijeme oštre polemike između američkog predstavnika i sovjetskog ambasadora Zorina i u krajnje napetoj atmosferi, V. Popović se digao iako ga niko nije bio prozvao, došao pred njih i jednom i drugom uzdignutog prsta rekao: „Nemojte se igrati sa ratom i mirom!“, a na ruskom se Zorinu obratio riječima: „Vi lažete!“, vezano za tvrdnje Moskve oko situacije s raketama. Sjednica je poslije toga prekinuta, a Zorin je, nakon obavljenih konsultacija, povukao svoju argumentaciju.

Direktan je bio Vladimir Popović i kad je na sastanku kod Tita (trebalo je odlučiti da li se, zbog pada Hruščova, hitno vratiti u zemlju ili ostati u Kairu, na Drugoj konferenciji nesvrstanih) ustao i rekao: „Druže Stari, kada je potres u Moskvi ne mora biti detonaciju u Beogradu i Jugoslaviji. Mi moramo pokazati da nismo mi dio njihove krize, dio njihovog stanja, da smo mi nezavisni i ti druže Stari trebaš ostati ovdje!“, s čime se, nakon direktnog Titovog upita, složio i Koča Popović ...

Budimir Lončar

Studija koja nam nedostaje

Istakavši na početku svog izlaganja da je Vladimir Popović – ako bi se rat, otpor Staljinu i politika nesvrstanosti ocijenili kao najveći Titovi dometi – bio vrlo važan, ako ne i jedan od najvažnijih Titovih suradnika u sve te tri dionice, prof. Jakovina je naglasio i da je Vlado Popović bio trostruki ambasador, danas bi se reklo na tri najvažnija mjesta u svijetu: u Moskvi, Washingtonu i Pekingu.

Navodeći da je V. Popović 7. lipnja 1950. godine predao vjerodajnice Trumanu i da su tada novinari prenijeli da je izrekao rečenicu u kojoj se govori o odanosti odbrani slobode, miru, ravnopravnosti i prijateljskim odnosima sa svim zemljama koje misle isto, prof. Jakovina je nastavio:

– U materijalu koji je bio priređen američkim političarima o novome ambasadoru iz Jugoslavije rečeno je kako je iznimno lijepa osoba, dobro građen, visok oko 6,22, tamne kose, govori ruski, francuski, grčki, španjolski (što je možda bilo malo uljepšano), govori se da razumije engleski iako ga ne govori javno.

Tada se mogao saznati i gotovo bizaran podatak kako je Vladimir Popović, upitan jednom prilikom u Moskvi o svojoj reputaciji najmlađeg generala jugoslavenske vojske, navodno odgovorio: „Da! I najzgodniji takođe!“

Iz tih materijala se može pročitati i kako se smatralo da je Vladimir Popović imao veliki utjecaj na maršala Tita i da je bio osoba velikog ega, plahovitosti i nepredvidljivosti, pa bi se moglo zaključiti kako su oni koji su procjenjivali ko iz Jugoslavije dolazi u Ameriku imali dosta dobre informacije.

Napomenuvši da je Vlado Popović jedan od rjeđih visokih crnogorskih diplomata koji nisu pisali i ostavili nešto zapisano – te istakavši da je, iz perspektive mlađih ili današnjih generacija, zapravo nevjerovatno da je neko ko je rođen još u Kraljevini Crnoj Gori, došao na studije u Beograd, tamo se afirmirao na fakultetu kroz ilegalni rad, otišao u Španjolsku, potom došao u jednu sasvim drugu sredinu,

ulazio ilegalno u Zagreb u lovačkom odijelu ... i da sve to gotovo izgleda kao neko herojsko vrijeme koje teško da se može ponoviti – prof. dr. sc. Tvrтко Jakovina završio je svoje izlaganje riječima:

– Meni je drago da se ova knjiga pojavila. Ona pokazuje zapravo da postoji svijest i zanimanje za osvjetljavanje nekih ličnosti kao što je i Vladimir Popović. To su studije o tipu političara i kadrova koje nam u historiografiji nedostaju.

Tvrтко Jakovina

Moralni dug prema jednoj ličnosti i jednom vremenu

Valja ponajprije odati iskreno priznanje cijenjenom Marku Špadijeru, koji je s mnogo mara i lucidnosti osvijetlio lik jedne prvorazredne povijesne ličnosti. Shvatio je to, s pravom, kao moralni dug prema jednoj ličnosti i jednom vremenu. Pritom se, kao i svaki biograf o tom vremenu i značajnim ličnostima u njemu, suočio s krupnim izazovima.

Tumačeći pobude i dileme ovoga svog životopisnog pothvata, u svojim sjećanjima na Vlada Popovića, sam autor ističe svoje „osjećanje duga prema toj ličnosti“, koju je prethodno ocijenio kao „ličnost najvišeg ljudskog i političkog nivoa“ (str. 411). Pritom iskazuje i dvojbu koliko će ga ljudska (i rodbinska) bliskost s tom ličnošću eventualno hendikepirati da o njoj piše *sine ira et studio*.

Odlučio se za formu suzdržanosti, objektivne i potpune informacije, a ne vrijednosnih sudova ili čak osuda. Išao je i dalje u svojoj skrupuloznosti: odbio je da se svojem glavnom liku „uvuče pod kožu“, da ga plastično individualizira, tako da se stječe osnovni dojam kako je Vlado Popović bez ostatka pripadao novovjekovnom soju „načela javnoga života“ ili „zaljubljenika u opće“, kako je antičke građane nazivao veliki Montesquieu.

Je li baš tako, je li taj dojam posve točan, je li Vladimir Popović doista bio utjelovljenje političke ili revolucionarne strasti?

Evo jednog primjera iz sjećanja samog Špadijera na Vlada Popovića, kad nam u krokiju nagovještava osobnost svojeg glavnog lika, uspoređujući dvojicu prijatelja Svetozara Vukmanovića Tempa i Vladimira Popovića:

„Dva Crnogorca, Crmničani, obojica proslavljeni revolucionari, partijske legende, ljudi iz udžbenika, a tako različiti. Tempo prijek, samouvjeren, agresivan, bez volje da čuje drugo mišljenje ... Vlado ne bez zora, ali tolerantan, civilizovan, spreman da sasluša. *Vlado je imao ljudske, a Tempo političke strasti.*“ (str. 417; istaknuo D. L.)

Autor je knjigu podijelio u dva dijela: prvi je objektivistički izvještajna kronika života Vladimira Popovića u revolucionarnome komunističkom pokretu, pri čemu

nije izostala ni obiteljska strana njegova života; drugi pak subjektivistički dio sadrži svjedočanstva, uključujući i već citirano svjedočanstvo samog Špadijera.

Takav postupak može se i razumjeti i opravdati, ali nije uobičajen u ovom žanru. Čini se naime nedvojbenim da je umijeće dobre biografije upravo u nerazdvojenosti tih dviju komponenti, objektivističke (duha vremena) i subjektivne (osobnih nada, osjećaja i drama). U objektivističkom pristupu Marka Špadijera, pojedinačno Ja našeg glavnog junaka samopodvrgava se pod konkretnu univerzalnost Ideje, Partije i Tita, tako da se samo povremeno, na mahove, doznaje i poneka njegova intimna sumnja ili nedoumica kao političkog aktera. Tek nam uzgredne opaske (poput navedene) dočaravaju živu konkretnu osobu, prepoznatljivu ispod idealiziranog lika revolucionara što samozatajno izgara na oltaru općega.

Da to ilustriram jednim osnovnim pitanjem. Je li Vlado Popović, kao i svi drugi iz njegove generacije, bio staljinist? (točnije u kojoj mjeri, jer je svaki član komunističkog pokreta to tada morao *per definitionem* biti). Špadijer ustvrđuje da Vlado Popović nije bio dogmat, da nije bio ideološki zatucan, da je bio širok i otvoren, upravo uman svjetski čovjek. Istodobno, sve pokazuje da je u cijelom svom vijeku vjerovao u Partiju i Tita kao jamstvo socijalizma i Jugoslavije.

Uvjerava nas se da je bio za demokraciju i demokratizaciju poretka, ali bi bilo zanimljivo znati je li ikad naslutio da demokracije nema niti može biti bez političkog pluralizma i pune slobode mišljenja i štampe, čemu su upravo vrh SKJ i Tito bili principijelni protivnici. Pred kraj priče saznajemo da je na kraju svog životnog puta bio razočaran i pun skepse spram budućnosti zemlje. Od tako pametnog čovjeka očekivali bismo da je ostavio makar kakav trag kritičkog promišljanja o vlastitom usudu u revolucionarnom kovitlacu, o sustajanju „revolucije koja teče“ – barem u svjedočanstvima svojih bližnjih.

Uvjerem sam da svaka kronika života izabranih protagonista tog doba može biti uvjerljiva i bliska mladoj generaciji samo ako istakne i strukturne bitne manjkavosti jugoslavenske varijante socijalizma i naše varijante zajedništva jugoslavenskih naroda. Ni hrvatska 1971. ni srpska 1972, primjerice, ne mogu se svesti na partikularističke nacionalizme, a da se u njima ne vidi i očajnički otpor mlađe generacije članova SKJ i njegova vodstva protiv sklerotičnosti starog modela i jednopartijskog monopola – nad radnicima i građanima.

Izdvajam zanimljiv i kontroverzan konkretni primjer iz političke biografije Vlada Popovića. U dijelu u kojem se govori o njegovu djelovanju kao šefa Generalnog sekretarijata Predsjednika Republike nalazimo sljedeću ocjenu: „Vlado se nije identifikovao s Titom, niti hranio važnošću funkcije koju je obavljao, ali je objektivno imao političku moć. U nekim političkim krugovima se govorilo da

je Vlado važniji od Vlade SFRJ i da se preko njega ostvaruje uticaj na politički život i odluke u vrhu države.“ (str. 288-289).

Špadijer osvjetljava konkretnu povijesnu epizodu iz toga vremena za koju, s pravom, ističe da je imala „posebnu težinu, jer je njena interpretacija ostavila traga na odnos prema Vlado Popoviću u Crnoj Gori“ (str. 292). Politički kontekst je smjena generacija krajem šezdesetih, kada se mlađa ekipa rukovodilaca s Veljkom Milatovićem na čelu (a uz podršku Veljka Vlahovića) otvoreno i principijelno politički sukobljava s konzervativnim otporom stare garde (na čelu s Blažom Jovanovićem i Svetozarom Vukmanovićem Tempom). Podroban opis nalazi se na str. 292-296. U toj epizodi, s kojom završavam, susreću se dva lika ove naše biblioteke Vlado Popović i Veljko Milatović. Evo kako njihov ključni politički razgovor iznosi biograf Veljka Milatovića Miodrag Mališa Marović (a koji Špadijer samo djelomično citira):

„Plahovit i pun sebe, sa oreolom španskog borca, u to vrijeme smatranog jednim od najbližih Titu, Vlado Popović je politički ‘mlađanog’ Veljka dočekaio nervoznom primjedbom kako su razgovore sa njima u Federaciji mogli ranije obaviti da se to željelo. Na njegov odgovor da ga traži nedjeljama, ali da ga nije mogao dobiti, Vlado, očigledno uvrijeđen, povišenim glasom presijeca Veljka prijekorom kako je to mogao učiniti Veso, prilikom njihovog susreta na Brionima.

Na pitanje o svom kandidovanju odgovorio je da ne želi da bude u partijskim forumima ni u Crnoj Gori ni gore.

Na Veljkovu opasku da nije sumnjao u takav njegov stav, Vlado je nastavio da ni on nije bez nekih opterećenja, pa se tako boji da naša zamisao o predstavnicima gore, ne oslabi reprezentativnost crnogorske delegacije u vrhu federacije.“ (v. M. Marović, *Veljko Milatović*, 2006, str. 208-209).

U tom se političkom sukobu, kao što vidimo, Vlado Popović aktivno uključio u crnogorske političke borbe za vlast u Savezu komunista Crne Gore, na strani Tempa. Doživio je poraz, koji svjedoči o ograničenosti njegove političke moći, usprkos svoj bliskosti s Titom. Ali svjedoči i o njegovu integritetu i smislu za politički realizam jer se nakon poraza lojalno povukao i podržao novo, pomlađeno crnogorsko vodstvo. Nameće mi se u ovom kontekstu sasvim uzgredna napomena: nije mi nikad bilo jasno zašto se Tempova pretenzija da bude kandidat za čelnika crnogorskih komunista smatrala bahatošću i političkim karijerizmom. Sam Špadijer ističe kako Tempo s mjesta predsjednika Sindikata odlazi relativno mlad u penziju (1912-1967, sa samo pedesetpet godina). Zar Tempo nije bio član najužeg rukovodstva SKJ, između sedmoga i osmog kongresa (1958-1964), jedan od pet članova Sekretarijata IK CKSKJ (Tito, Ranković, Kardelj, Gošnjak, Tempo)? Cijelo je desetljeće bio na čelu jugoslavenskog Sindikata, u kojemu je izrastao u

jednog od lidera jugoslavenskoga samoupravnog pokreta. Bio je godinama nedvojbeno čelni crnogorski komunist u Federaciji (poslije Đilasa, a prije Vlahovića). Za takvog rukovodioca odlazak u Crnu Goru nipošto nije bila nekakva pretenziona, nego skok s konja na magarca. Drugim riječima, čisto formalno, to je morao biti ogroman dobitak za Crnu Goru, za jačanje njezine pozicije u Jugoslaviji. Tako u tome političkom sukobu valja, po mom sudu, razumjeti pobude i opredjeljenje Vlada Popovića.

Da završim: *Fortuna* je bila jedinstveno sklona našem Vladu Popoviću. U povijesti je živio u sazviježđu jednoga velikoga generalnog sekretara (KPJ/SKJ), sam je bio odličan generalni sekretar Titova predsjedničkog sekretarijata, a eto je danas dočekao da o njemu u ime povijesti sudi još jedan uman generalni sekretar (Matice crnogorske)!

Sve je ostalo ljudska i revolucionarna *virtu* Vladimira Popovića Španca.

Dragutin Lalović

Crnogorac koji je sudbinski vezan za Hrvatsku

Polaskan sam vašim prisustvom i onim što sam čuo od uvažениh govornika.

Raduje me što sam ovim štivom obnovio interesovanje za Vladimira Popovića i što vidim da ovdje uživa poštovanje.

U ovakvim prilikama autoru ne priliči da naknadno „mudruje“, jer je svoje rekao u knjizi. Nadam se da neću zloupotrijebiti vašu pažnju iznoseći nekoliko napomena. Pokušao sam da obiman dokumentarni materijal koji sam skupio pretvorim u čitljivu biografsku priču o Vladimiru Popoviću.

Nastojao sam da budem objektivan, ne zaboravim na vremensku distancu i o njegovom vremenu ne „presuđujem“ iz današnje svijesti. Izbjegavao sam da ponavljam činjenice koje su dvadesetak savremenika iznijeli kroz svoja šecanja. Nijesam imao potrebu da razigravam maštu zbog toga što je život junaka priče bio uzbudljiviji od fantastike.

Prošlo je četrdest godina od smrti Vladimira Popovića. Pomjerene su i naše percepcije vremena, procesa i ličnosti. Na prostoru nekadašnje Jugoslavije smo se veoma međusobno udaljili. Ipak, u stremljenju prema trajnoj stabilnosti, ostala je zajednička uporišna tačka – antifašizam. Antifašizam obilježava i modernu evropsku misao više od bilo koje druge integrativne ideje. Kroz tu vizuru pokušao sam da rekonstruišem životni put Vlada Popovića, istaknute ličnosti internacionalnog antifašističkog pokreta.

Radeći na rukopisu, imao sam mnoge dileme i prolazio sam kroz razna obeshrabrenja. Jedan od najžešćih kritičara, Dragutin Lalović, je precijenio moje mogućnosti i pokušao da od mene napravi književnika i političkog mislioca. Svjestan mnogih nedostataka svoje dokumentarne publicistike, gurao sam po svome i doveo stvar do kraja.

Za ohrabrenje, pomoć i saradnju, pored Lalovića, dugujem zahvalnost izdavačima, mnogim ljudima, a posebno ističem novinarku Dubravku Vojvodić koja je zapisivala razgovore sa saradnicima iz Beograda i nažalost umrla ne dočekavši knjigu, Zorana Draškovića, koji je pripremio šecanja savremenika iz Zagreba, Danku Barović koja je predano radila na prelomu, svoju ćerku Anu, koja

je grafički oblikovala knjigu, štampara i izdavača Dragog Savićevića, koji je je knjizi dao civilizovanu formu i Rada Pavićevića koji mi je oteo rukopis i insistirao da Zajednica bude suizdavač.

U ovoj priči o zahvalnosti nezaobilazna je jedna izuzetna dama. To je Nada Radimir, zagrebačka skojevka, koja je diplomirala na Novinarsko diplomatskoj visokoj školi u Beogradu, radila na odgovornim mjestima u turizmu u Hrvatskoj, bila vlasnik turističke agencije u Cirihu i Njujorku, a prije neki dan je proslavila 82. rođendan u Sidneju kao član reprezentacije Australije u bridžu. Ona me prosto natjerala da napišem ovu knjigu, pomagala u svakom pogledu, kontaktirala Vladove prijatelje, slala dokumenta koja je sačuvala poslije smrti svoje sestre, Vladove supruge. Zahvaljujući njoj mogao sam da objavim nekoliko ekskluzivnih dokumenata.

Ova knjiga je već prisutna u javnosti. Nedavno je bila njena veoma posjećena promocija u Baru. Tamo je Vladimir Popović u živoj memoriji. Dom kulture, koji nosi njegovo ime, priredio je izložbu o životu i radu Vladimira Popovića sa preko stotinu eksponata iz fondova Zavičajnog muzeja.

Vladimir Popović imao je više zavičaja. Jedan od njih je Hrvatska. Crnogorac Vladimir Popović je kao jugoslovenski partijski funkcioner, u vrijeme ustaškog terora i rata, sudbinski bio vezan za Hrvatsku.

Imao je puno povjerenje u hrvatske partijske kadrove, na njih se oslanjao i povjeravao im svoj život. Sticajem okolnosti postao je prvi čovjek Partije i ustanka. Ponosio se tim dijelom svoje biografije kao najdinamičnijim i najuzbudljivijim periodom svog života.

Stekao je mnogo prijatelja u Hrvatskoj, a Zlata Šegvić, profesorica književnosti iz Splita, njegova vjerenica je ubijena u Lepoglavi, dok je posljeratni život je proveo sa suprugom Vjerom Radimir, skojevkom iz Zagreba, koja je zbog njega dospjela u Jasenovac.

Vladimir Popović je ostavio trag u Hrvatskoj. Magline koje prate snažne ličnosti kada protutnje istorijskom scenom, otvaraju prostor interpretatorima da umanje njihovu ulogu. Tih nepravdi nije pošteđen ni Vladimir Popović.

Hrvati i drugi, a posebno Crnogorci, građani Republike Hrvatske, imaju razlog da njeguju sećanje na Vladimira Popovića i da se ponose svojim sunarodnikom koji je dao veliki doprinos izgradnji antifašističke Hrvatske.

Raduje me što sam ovom knjigom doprinio da se Vladimir Popović vrati na simboličan način u Zagreb i Hrvatsku kojima je toliko dao i koje je volio.

Marko Špadijer

**SINOVI
CRNIH
PLANINA**
Henrik Angell

Herceg Novi, 17. maj 2012.

O knjizi će govoriti:

MARIJA ČOLPA, moderator i dramaturg

RADMILA PEROVIĆ, urednik i priređivač crnogorskog i engleskog izdanja

LJILJANA BORIČIĆ – DUFGRAN, književnik

U muzičkom dijelu programa učestvuju:

ARNE PLASSEN, violina - Bride-marsh from the west part of Norway

VUKOMAN CEROVIĆ, guslar

Slijedi projekcija kratkog dokumentarnog filma: Henrik Angell „Sinovi crnih planina“

Prostorije Matice crnogorske Ogranak Herceg Novi, Njegoševa br. 46
četvrtak, 17. maj 2012. u 18 sati

Svjetle majske zore

1. Desilo se, a tako smo i šćeli, da o knjizi Budimira Dragovića pod naslovom *Srbija i Crna Gora* besjedimo u *Domu kulture*, u Beranama gradu na Limu, ispod brda Jasikovca.

Rijeka Lim povremeno ruši stare mostove na sebi, poslednji put je biješnjela u novembru 2011, da opomene neimare da zaslužujemo bolje i švršće, andrićevske zidanije. Rijeka Lim heraklitovskim tokom, od izvora ispod Prokletija do ušća podno Javorja i Goleša spaja dvije susjedne države, Crnu Goru i Srbiju. Brdo Jasikovac udomilo je Bogdanovićeve spomenik-fišek koji (jakišćevski – kroz oblake, prema nebu) ispostavlja cijenu našeg dostojanstva kojem drago nadobudnom zavojevaču.

Odlično je da razgovaramo o ovoj knjizi u okviru prazničnih dana, stoga ću prisutne koji meni, slušajući me, čine čast pozdraviti i narodnim pozdravom: *Da je vječna Crna Gora*.

Maj je Crnogorski mjesec, broj pet, on je čista đaćka petica među mjesecima i godišnjim dobima, on je naš mjesec-simbol. Ne da moraju nego hoće – građani Crne Gore baš u maju obilježavaju *Prvi maj* (gospodski praznik ljudskog rada, kojeg se stide samo dripci), *Deveti maj* (dan pokopa mosturma Svetskog rata) i *Dvadeset prvi maj* (praznik svjetle majske zore u nezavisnoj Crnoj Gori).

Tako, himnični mjesec Maj nas inspiriše; čini mi se i ubuduće ako se jave bodre ideje, ako bude snažnih mišica u neimarstvu, i zvonkog jezika u kulturi – to će se desiti u nekom od naših majeva.

2. Građa u knjizi Budimira Dragovića stala je na 190 strana nešto užih od A5 formata. Font je standardni, Times New Roman, slova u jedanaestici. Teme su raspoređene interesantno, bez većih poglavlja: postoji jedino određen broj cjelina sa 55 ravnopravnih naslova. Ta organizacija teksta je, izgleda, i svojevrsna autorova poruka – da treba koncentrisano čitati detalje. Kontekst će se na kraju prirodno pojaviti, jedan i zaokružen. Moj je zadatak da slušaocima za kratko vrijeme prenesem suštinu, pa ću ipak prijeći jednoj vrsti uopštavanja.

a) Crnogorsko slobodarstvo. Prvih desetak naslova govori o Crnoj Gori i o Srbiji kao o dvije posebne države i dva izdiferencirana, mada bliska naroda.

b) Načertanija Srbijanaca. U sledećih desetak tekstova čitamo o mesijanskim ambicijama raznih srbijanskih administracija. Teritorijalna ekspanzija i nacionalistička kohezija u centru su alkoholisanih pijemontskih ideologija.

c) Srbijanski instruktori u Crnoj Gori. Nekoliko priloga odnosi se na ovu kontroverznu odrednicu. S tugom koju tajimo primećujemo da tvrdo siromaštvo i neobrazovanost Crnogoraca jesu bili motiv i sredstvo olakšanog onecrnogorčavanja.

d) Srbovanje Petrovića. Jedna mučna tema, a nezaobilazna, crna rupa u sazvežđu naših površnosti.

e) Aneksija Crne Gore. Prilozi o postradanju filozofije iskrenosti. Ovaj tip pogibije desio nam se ne jednom, najteži gubitak pretrpjeli smo na kraju Prvog svjetskog rata. Vodeći oslobodilačku borbu, braneći i Srbiju, vojujući u koaliciji sa zemljama pobjednicama – Crnogorcima se zaturila država.

Razmišljajući o ovoj mogućoj strukturi knjige, vidimo da ona jeste upotrebljiva i kao podsjetnik, kome treba i kad zatreba.

3. Autor u obradi dokumenata stavlja snažan akcenat na ličnosti istorijskih aktera. Uvijek ističe koji su to ljudi, i kakvi su im postupci, i na koji su specifičan način oblikovali događanja. U ovoj knjizi, čitalac ne mora da bude u dilemi za koga se veže pojam neljuckotine, a za koga modernost, i hrabrost, i etika, i progres – kad se pominju imena Draža, Pavle, Moljević ili pak Svetozar Marković i Tucović. Ovaj polaritet osobina, ovo sučeljavanje krajnosti, ide kroz godine (ide kroz vijekove) od prvih časnih podvižnika do prvih uknjiženih nesoja, od korektnih savremenika do današnjih samoidentifikovanih vagabunada.

4. Autor u ovoj knjizi poštuje citate; privržen je snazi dokumentarizma. Zaista, iz karakterističnih, autentičnih rečenica izbija i duša pojedinca, ne samo podatak kao takav. Na primjer, naučeni smo u našim školama da je dr Cvijić istraživački svijet naših geografskih prostora. A citat kaže da ljeporeki naučenjak procijenio

kako su Srbi bez mora – uhapšen narod. Pa se stoga mora preko Crne Gore do mora. Kako inače?

(U trinaestom vijeku imali su Englezi kralja Jovana bez zemlje. U dvadesetom vijeku smatralo se među Srbima da je nedopustivo da imaju suvu kontinentalnu Kraljevinu, po mišljenju Jovana Cvijića bez mora, utemeljivača nečije geografije.)

Učili smo dugo i uporno da je Pašić svetionik, ne mogu da se šetim čega. To je onaj iz niza svetačkih Nikola (sada ih je tri, izgleda i četiri) koji je u porodici odnjivio sina kao bitangu i švercera i kriminalca. A treba da napravi uzornu, nekorumpiranu državu. Svaki nam se dan oko nogu motaju nasrtljivci kojima je crnogorski vladar kriminalac, dočim je Nikoletina uzorna veličina. Njegov citat glasi ovako: „Crnu Goru treba tretirati kao most preko koga treba preći, pa ga onda razrušiti“.

Pročitajte sami pasus o nekakvom Ivanoviću, govečetu u mantiji. Negativna uloga Srpske pravoslavne crkve u profilisanju konstruktivnih odnosa dvije države je prosto opšte mjesto.

5. Uvijek ističem da ovakve knjige treba pozdraviti, jer svojom konkretnošću traže da budu na vidnom mjestu. Razlog je dvojak: a) Mjesto im je u bibliotekama i u školama nadohvat mlade ruke, da đaci po cio dan mogu da ih prate krajičkom oka; b) Oni budući autori koji žele da naprave još bolju knjigu ovog tipa mogu od danas da koriste Dragovićev tekst kao početni stepenik. Ne moraju početi od nule, imaju građu koju treba eventualno usavršiti.

6. Ovakve se knjige pišu u vezi sa najvažnijim pitanjem: Šta dalje? Dvije su dosadašnje paradigme u odnosima Srbije i Crne Gore: Garašanin (ili Vladan Đorđević, ili ...) i Đura Jakšić. Ja, sa izvjesnim iskustvom građanina dvije države, stajem na stranu nesrećnog pjesnika i blistavog slikara Đure. Niko ne bi bio veseliji od mene kad bismo podigli spomenik ovom bardu jugoslovenskog boemstva (molim recenzenta, ma ko bio, da mi u ovoj rečenici ništa ne promijeni).

Znate li đe? U Zostru, tamo bar ima opčinjenih obeliscima. Ispod, na bijelom mermeru s Žoljevice napisali bismo: *Ta zar bi tako s Avale plave / gledali ledno u ognjen čas?* Šećate li povoda ovim potresnim stihovima? Bilo je to ono vrijeme kad je crnogorac Mirko Petrović rezignirano govorio: Sve je osim časti izgubljeno.

Da prevedem ovu rečenicu: Častan čovjek ne može biti apsolutni gubitnik.

7. Danas, ne treba ići stazama lukavstva, ni patriotskog romantizma. Rešenje je kultura građanske države. Sve su spletke iz kuhinja aktuelnih administracija. Stvari stoje bolje na planu odnosa pojedinaca i porodica. Naime, tako se iskrenije razgovara.

A kakav nam je razgovor na moćnim televizijama? Skoro pa ciničan. Šta hoću da kažem? Čitam ovih mjeseci renesansnog Galileja. On na jednom mjestu opominje da postoji samo jedna vrsta mogućeg Dijaloga neistomišljenika. Svi učesnici u raspravi moraju poštovati osnovni princip svake razmene mišljenja. A tu sentencu su izrekli stari Latini; njoj me je podučavao i moj dobri profesor latinskog iz beranske gimnazije, vječno u uspomenama živ Živko Vešović.

Taj imperativ glasi: *Contra principia negantem non est disputandum*.

Kad kažemo da je sadašnja crnogorska administracija (vlast) mlaka u pojedinim razgovorima i zahtjevima, mislimo itekako i na tolerisanje negatora principa. Po crnogorskoj društvenoj sceni godinama zuje Dan... i ostale muve koje su prethodno boravile na većma buđavom moljevićevskom izmetu. Čim su u kadru, pljunu osnovni princip i državni razlog. Poslije budu citirani u *Politici*.

8. Nije naše da budemo ljuti, niti da se oduševljavamo. Već, da slijedimo Ustav, poznajemo citate prošle i sadašnje i gajimo naučnu skepsu u odnosu na svaku današnju i buduću komšijsku kontroverzu. Htio sam reći:

Prije nego dobijemo sepsu, moramo da gajimo skepsu. Mi Beranci znamo kako: Naučili smo od Miljana, i od sina mu Gavra, i od Jola Piletića, i mnazine potom, na primjer od Panta Mališića.

Ova je knjiga nekoliko koraka ka tom cilju.

Vukota Babović

Knjiga kojoj se iznova vraćamo

U vraćanju pod krilo matične države otrgnutih severnih crnogorskih prostora, uz viteška pregnuća Drobnjaka, Uskoka, Moračana i Rovčana, prednjačili su vazda Vasojevići. Sa podlovcenskom Crnom Gorom iza pleća stremili su dalje na sever, pripravnici uvijek da u pogodnom momentu izbiju naprijed, i ne manje odlučni, da presijeku neprijateljske prodore s boka kao u primjeru legendarnog pregnuća na Lopatama. Najbliži protivnik zajedničkom neprijatelju bila je Srbija, pa su preko sandžačke tampon zone opet najistureniji Vasojevići prednjačili prema budućem ratnom savezniku. U svijetlu crnogorsko-srpskih približavanja, i ratnički i intelektualno poletni od vremena Karađorđevih južnosandžačkih pohoda do Miloševićevog slijetanja u Berane, većina Vasojevića je previše odmicala naprijed, previše se udaljivši od matičinih bedema. Na pitanje –zašto je bilo tako? –odgovor je jednostavan: Pomenuta neumjerena preduzimljivost nije isključivo Vasojevićka, već dominantna opšternogorska osobina. Mnogo puta su Crnogorci plativši danak svojoj neumjerenoj slobodarskoj agilnosti pravili radikalne zaokrete i vraćali se ponovo na početak, na svoju autohtonu etničku poziciju. Podsetimo se samo Drljevićevog i naročito Đilasovog primjera, a o starome Kralju, Caru junaka i njegovim osamnim izgnaničkim francuskim noćima da i ne govorimo. Cijela ozbiljna studija interdisciplinarnog karaktera mogla bi se pozabaviti crnogorskom objavom rata Japanu, jurušanjem sa levorima na mitraljeze na Bregalnici, Mojkovačkom bitkom, prvačenjem u „osvajanju komunističkog svjetskog poretka (Amerika i Engleska/biće zemlja proleterska)“, informbirovskom odanošću, Dubrovačkom avanturom. No, Crnogorci se danas konačno vraćaju sebi, svojoj domovini, da konačno prvo tu riješe mnoga svoja krucijalna civilizacijska pitanja, pa, pored ostalih, i nacionalno. Ne može a da ne raduje što nije nimalo slučajno da je na tome fonu pojavljivanje dragocjene knjige koju večeras predstavljamo, i što je iz pera jednog uglednog Vasojevića.

Kao i kod većine, uz druge istorijske okolnosti i kod Crnogoraca nacionalno pitanje je dominantno bilo demokratsko pitanje. Iako se bavi prvjenstveno državnim odnosima Crne Gore i Srbije, Dragovićeva studija indirektno osvjetljava i mnoga druga pitanja od krucijalnog kulturološkog značaja za Crnogorce. Nakon njenog iščitavanja jasnijima se, naime, doimaju brojni uzroci crnogorske etničke podvojenosti, na mahove čak strastvene konvertitske mržnje prema pripadnicima istog etničkog stabla, ili kukavičkog pridvorištva svojstvenog nekada samo rijetkima koje su dostojanstveni crnogorski viteški preci duboko prezirali. U samom uvodu autor ističe očiglednost fakta da su (citiram): „Nasuprot nekorektnom, netolerantnom i neiskrenom međudinastičkom rivalstvu, međuljudski odnosi i lične veze takozvanih običnih ljudi ova dva etnički bliska južnoslovenska naroda svakodnevno su prijateljski i djelotvorni“, što lako navodi na zaključak da ne treba svaljivati krivicu isključivo na asimilatorska i ina htjenja vladajućih elita susjedne države, već da kritičku pozornost treba obratiti prvjenstveno na djelanja ovdašnjih vrlih glavara kojima je sopstveni interes (dinastički ili partitokratski, svejedno) najčešće bio ispred narodnog i nacionalnog, što je rezultiralo gubljenjem države i slobode za koje su Crnogorci dali nebrojene žrtve.

Jasna i zanimljiva, pisana jednostavnim jezgrovitim stilom, uz zadivljujuću akribiju, lišena zamornog analitičkog metajezičkog balasta kojim su krcate savremene naučne publikacije, sa obiljem podataka i relevantnih istorijskih izvora, Dragovićeva knjiga se lako i brzo čita, takoreći na dah, i što je najvažnije, čitalac joj se iznova vraća. Niđe do sada, tako pregledno i sveobuhvatno, nijesu na jednom mjestu jukstaponirani brojni znakoviti segmenti iz korpusa crnogorsko-srpskih sučeljavanja. Pored ostalih implikativnih vrijednosnih značajki, ovo bi bile najvažnije osobenosti Dragovićeve studije koje su je preporučile kod uredništva izdavačkog sektora Matice crnogorske. Zadovoljstvo mi je, još jednom, što sam bio u prilici da u najkraćem izložim neke od strukturnih posebnosti ove odlične knjige i da iskreno čestitam njenom autoru.

Radomir Ilić

Uspomeni na borca i stvaraoca

Raznovrsna i bogata životna i intelektualna iskustva, što hotimično kao izraza vlastite intelektualne ambicije i radoznalosti, što igrom životnih okolnosti, sakupio je u svojoj stvaralačkoj i životnoj biografiji Vuk Minić. Bio je u prvom redu filolog slavista, iskusni prevodilac i tumač starih, prije svega srednjovjekovnih ruskih književnih tekstova (Slovo o polku Igorovu), naučni znalac specifičnih odnosa između nacionalnog usmenog nasljeđa, odnosno nacionalnog folklorista sa istaknutim književnim djelom, u Rusa, primjera radi, Šolohova a u domaćoj književnoj praksi Branka Ćopića, što je bio predmet njegove doktorske disertacije. Tu je iskustvo vojne službe, pa zatim pedagoška praksa profesure u školi i na univerzitetu, a, iznad svega, Vuk Minić je stvaralac koji je posjedovao izuzetno pripovijedačko umijeće, o kome se do danas malo zna, i, na kraju plodno iskustvo pisca za djecu, u kojem je sadržan, pored nesumnjivog autorovog talenta, i suptilni pedagoški takt bez čega i ne može postojati stvaralaštvo ove vrste. Da ne govorimo o značajnim naučnim radovima u oblasti folkora slovenskih naroda kojima je posebno uspješno učestvovao na međunarodnim kongresima folklorista. Sticajem okolnosti ušao je u složenu sferu domaćih crkvenih prilika priređivanjem za štampu višetomnog memoarskog djela Mitrofanu Bana, posljednjeg poglavara autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve.

Do svih pomenutih iskustava Vuk Minić je dolazio zaobilaznim i ni malo komfornim putevima. Počeo je, kao dijete iz siromašne i mnogoljudne porodice odlaskom

u podoficirsku školu, zatim dužom službom u armiji za koje vrijeme je, uz sigurno izuzetne napore, uspijevao da vanredno završi i srednju školu i fakultet, pa onda iz prosvjetne struke doktorira na već pomenutoj zahtjevnoj temi iz uporedne književnosti. Bavio se i književnom kritikom i publicistikom, posebno u vezi sa godinama vrućom temom crnogorskog nacionalnog i državnog subjektiviteta. Mnogo toga je pokojni Vuk Minić savladao, i ako mu okolnosti nijesu bile naklonjene, mnogo toga postigao svjedočeći o svojim talentima, intelektualnoj radoznalosti i strasti za novim saznanjima.

Kad mi je kao prijatelju i književnom kritičaru 2001. godine povjerio zadatak da iz njegovog ukupnog objavljenog opusa proze za odrasle i proze za djecu napravim izbor i napišem predgovor za oba pomenuta književna žanra, nijesam, i ako sam razumije se pristao, bio odmah oduševljen. Očekivao sam da će biti riječ o relativno konvencionalnim i ne previše uspjelim literarnim pokušajima dijela prosvjetnih radnika koji pišu za sebe, odnosno za vlastitu fijoku ne usuđujući se da nešto od toga objave. Moja početna skepsa bila je pomognuta činjenicom da je prva Minićeva knjiga proze *Dva svijeta* objavljena kod nedovoljno afirmisanog izdavača Međurepubličke kulturno prosvjetne zajednice u Pljevljima 1987. godine, a druga *Mlada sa pruge* tek 1998, dakle 11 godina kasnije, kod takođe malog izdavača Centra za kulturu u Tivtu. Skepsa je potrajala samo do prvog čitanja. Vuk Minić, što je odmah bilo očigledno, darovito vlada pripovijednom tehnikom, stvara živopisne likove iznikle iz svoga planinskog okruženja, odnosno vlastitog djetinjstva. Fino uočava i uspješno sjenči sukobe generacija, one, primjera radi, domaće vječite ratove između snahe i svekrve, dobro pounaje silinu elementarnih osjećanja koja njegove književne junake često vuče u provaliju. Tu su i prva adolescentska ljubavna iskustva, potvrda naznaka muškog identiteta u složenom i nenaklonjenom svijetu. Riječ je o specifičnoj poeziji dijela sjeverne Crne Gore i to ostvarene moćnim crnogorskim jezikom koga, doduše, samo tako nijesmo zvali. Novele *Mlada sa pruge*, *Miluša*, *Dunjo moja mirisava*, *Rudo polje*, ili *Tuđa svadba* - pripadaju najuspjelijim trenucima domaćeg narativnog umijeća. Posebni kvalitet Minićeve proze sadržan je u vještini lijepo i elegantno zasvođene kompozicije. Njegovi donekle podrazumijevajući književni ruski i domaći uzori (Babelj, Varlam Šalamov ili makedonski Živko Čingo) rječito govore o Minićevom savladanom nivou književne kulture.

Što se tiče književnog stvaralaštva za djecu, u razmaku od samo 1995. do 2000. godine, Vuk Minić je objavio četiri knjige proze za najmlađe. Maštovito, pedagoški suptilno, čvrsto naslonjeno na realno iskustvo djeteta iz naših krajeva, bez onog gotovo obaveznog slijeđenja izvancrnogorskih uzora donekle karakterističnih za domaće stvaraoce ovog žanra. Minićevim dječjim svijetom u

njegovim knjigama ne tutnje tramvaji ili hodaju žirafe, već se događaju druga čuda i u realnosti i dječjoj mašti, pa i u jeziku koga dijete sazrijevanjem sve više otkriva. Žao mi je što autori naših školskih udžbenika nemaju u sluhu Minićeve priče iz dječjeg života koje i jezikom i miljeom predstavljaju prave primjere za takozvane čitanke ili građu za obaveznu školsku lektiru. Njegovim umnim zalaganjem, kompetencijom i entuzijazmom nastala je ona lijepo pripremljena knjiga *Rovačka republika* kao rezultat dvodnevnog naučnog skupa održanog u Kolašinu.

Sa Vukom Minićem sam se upoznao i intenzivno družio nekoliko godina. Spojio nas je neki dublji afinitet, slično djetinjstvo, slična književna interesovanja, a, prije svega, njegova duboka i iskrena ubijedenost u potrebu stvaranja crnogorske nezavisne države, kao i spremnost na borbu za crnogorsko osvješćivanje poslije decenija ropstva različitim folklornim i drugim falsifikatima. Vuk Minić je ušao u politiku nesebično, ne očekujući od nje nikakve privilegije, prosto kao jedan od boraca pomenutog fronta. Bio je i prije toga afirmisani naučni radnik, univerzitetski profesor, šef katedre za rusku književnost na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. I svojom naobrazbom i životnim iskustvom bio je predodređen za jednog od pionira i intelektualnih nosilaca antišovinističkog borbenog fronta na crnogorskom tlu. U svom skupštinskom sazivu bio je najkvalifikovaniji tumač crnogorske istorije, jezika, crnogorskog kulturnog i duhovnog identiteta. Posebno smo bili nestrpljivi očekujući njegovu riječ u moru nesuvislosti kojima su pojedini poslanici zasipali javnost u vezi sa Crnogorskom pravoslavnom crkvom. Pripremajući za štampu sedam tomova memoara Mitrofana Bana Vuk Minić je slobodno mogao doktorirati na temu unutrašnjeg ustrojstva i ukupnog domaćeg i međunarodnog položaja Crnogorske pravoslavne crkve.

Pišući nekrolog povodom iznenadne i šokirajuće smrti Vuka Minića 2003. godine, rekao sam, između ostalog: Odlaskom Vuka Minića, univerzitetskog profesora, književnog znalca i stvaraoca, ličnosti široke kulture i svestranih interesovanja, čovjeka izuzetne energije i plemenite osjećajnosti, prijatelja i saborca, na gubitku je i crnogorska pedagoška, književna i kulturna scena, ali i front snaga za duhovni preobražaj Crne Gore. Vuk Minić je bio jedan od ubijedenih i oduševljenih kreatora ukupnog crnogorskog intelektualnog preporoda od devedesetih godina proteklog vijeka.

Rajko Cerović

Vuk Minić - oličenje kulturnog izazova i stvaralačkog entuzijazma

U novembru 1983. godine, u listu *Rad*, u rubrici „Junaci naših dana“ (iz pera crnogorskog pjesnika i novinara Fehima Kajevića), između ostalog piše: „Nemirni duh na trnovitoj stazi života – iz siromaštva do najvišeg duhovnog bogatstva, od ukradenog djetinjstva do odbrane doktorata – to je krivulja rada i učenja Vuka Minića“! U nastavku teksta Kajević citira Minića: „Ja sam generacija siromašnih godina. Rat nam je ukrao djetinjstvo. Morali smo isuviše mladi da brzo sazrijevamo, da se snalazimo... Ja sam se davno odlučio, onog dana kada sam otišao iz Prošćenja, da se družim sa knjigama. Knjige su mi bile najbolji drug i skoro i jedini prozor u svijet koji se ni jednog trenutka nije zamaglio“...

Vuk Minić je rođen 1940. godine, i bio je jedno od desetoro dece (petoro braće i isto toliko sestara) u brojnoj porodici Minića iz mojkovačkog sela Prošćenja. Bio je odličan đak, i uz to uvijek – veoma smiono dijete. Siromaštvo i tzv. ranjeno, odnosno ratno djetinjstvo prosto su ga „istisnuli“ iz roditeljskog doma! Prvo je završio podoficirsku sanitetsku školu. Bio je, dakle, vojni pitomac (i to najbolji u klasi) – i već sa sedamnaest godina domogao se svoje plate i pristojnih uslova za život. Surova životna škola, odnosno veoma gruba prozaičnost rođenja i odrastanja, izvorno su krijepili njegovu mentalnu snagu i bogatili njegovo moralno žilište. Radio je u Jugoslovenskoj narodnoj armiji od 1957 – 1962., zatim u Medicinskom centru u Karlovcu (1962-1964). Međutim, kao suštinski pregalac i čovjek budućnosti, mladi Vuk Minić uz rad stalno uči: završava gimnaziju, a onda je na Višoj pedagoškoj školi u Karlovcu diplomirao na grupi – ruski jezik i književnost. Potom je od 1964. do 1976. radio kao nastavnik po mnogim manjim mjestima u Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini, da bi već 1973. godine (vanredno studirajući, ali gotovo redovno stižući) diplomirao na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Uporno učeći i radeći, i lično i principijelno mijenjao je uzuse usvajale društvene sredine. Nametao je alternativu neznanju, površnom i pogrešnom obrazovanju, zapuštenom vaspitanju. Oprezan je bio prema ideologijama –

političkim, stranačkim i kvazi-religijskim – svjestan njihovih pogubnih posljedica za narod iz gomile, za prepuštene pojedince u licemjerno tetošenim tzv. narodnim masama.

Definitivno se vraćajući Crnoj Gori, godinu dana (1976) bio je sekretar Mjesne zajednice Kruševac u Titogradu, a od 1976. do 1984. radio je kao prevodilac za ruski jezik u Mornaričko-tehničkom remontnom zavodu „Sava Kovačević“ u Tivtu. Neumoran u borbi za bolji život, magistrirao je na Zagrebačkom sveučilištu 1980. godine, na kojemu je i doktorirao samo tri godine kasnije, na temu: *Interferentni i konstitutivni odnosi usmene narodne i pisane književnosti u djelima Mihaila Šolohova i Branka Ćopića*. Od 1984. godine (do iznenadne smrti u Bijelom Polju 2003. godine) radio je kao profesor na Katedri za ruski jezik i književnost na Nastavničkom, odnosno na Filozofskom fakultetu u Nikšiću.

U poštenim kulturno-istorijskim i društveno-političkim realijama, rad bi trebao biti osnovni, tj. presudni kriterijum koji određuje mjesto čovjeka u društvu. Nažalost, nije veliki broj onih koji ostvare takve svoje želje. Život često đavolski zna da bude nemilosrdan, i oprečan snovima, i nerealnim planovima. Međutim, snažna ličnost Vuka Minića kao da je ostvarila sve svoje želje, počev od dječaćkih snova ovog tršavog mališana iz surovog mojčkovačkog zaleđa, koji se 1955. godine otisnuo „trbuhom za kruhom“ u potpuno mu nepoznati i neizvjesni svijet. Bukvarski jednostavno, na primjeru Vuka Minića uzorno je dokazana simbioza mentalne snage, tj. snage volje i moći njegove inteligencije, koji samo u zdravom sadejstvu ostvarene ličnosti grade snažnu vertikalnu razložnost i primarne humanosti. U drukčijem odnosu razvoja, i najveća inteligencija – ako infrastrukturno nije zasnovana na temeljima jakog karaktera – biva rizična raskrsnica i promajno mjesto na kome se često svašta događa, ili može dogoditi.

Jedinstven je primjer i kako se dr Vuk Minić, redovni profesor univerziteta, direktno uključio u pred-referendumski politički život Crne Gore! Osećajući veliku opasnost po budućnost Crne Gore od dodatno smraćenog i nameračenog hegemonalno-svetosavskog velikosrpskog nacionalizma (Miloševićevskog), samoinicijativno je pošao u prostorije reformisanoga krila tivatskoga DPS – i ponudio saradnju i želju „da koliko mogu pomognem u svetoj dužnosti crnogorskoj i građanskoj: za odbranu njena dostojanstva i čistog imena, i vraćanja njene potpune samostalnosti“. Dakle, potpuno svjesno, i bez rezerve (čak i politički angažovano) – Vuk Minić je snažno pregnuo za slobodnu, samostalnu i emancipovanu Crnu Goru! Naravno, takva ličnost rado je prihvaćena... Vuk se odmah veoma aktivno uključio u društveno-politički život Crne Gore. I to ne simulirajući, niti bilo kako; nego veoma dinamično: britkim perom, osobeno snažnom živom riječju, žestokim polemikama i izuzetno ubjedljivim i sugestivnim elaboracijama kulturno-istorijskih i društveno-političkih

problema. Postao je gotovo nezamjenjiv u indipendističkome i procrnogorskom bloku! Nastavljajući sa živi jednako skroman i pošten život, do potonjega dana (između ostaloga) vozeći jedan svoj dobro polovni „jugo“ – čak i na veoma čestim službenim relacijama do Podgorice i Nikšića. Nažalost, nije dočekao 21. maj 2006. godine. Sagorio je u vrtlogu borbe, u svom dugom i nemilosrdnom, cjeloživotnom dvoboju sa banalnim i podmuklim izazovima života.

Rijetkom stazom, od izgledne šanse do ostvarenog kapaciteta!

Dr Vuk Minić bio je čovjek širokog interesovanja, i u svemu iskrenog i snažnog djelovanja. Prevođenjem sa ruskog jezika bavio se čitavog radnog vijeka, a naučne priloge, pripovijetke, razne stručne zapise, epigrame, reportaže i sl. objavljivao je u mnogim listovima i časopisima, počev od: *Jedinstva, Mostova, Pobjede, Prosvjetnog rada, Zbornika Matice srpske (za slavistiku), Stvaranja, Spona, Odziva*, revije *Ovdje, Univerzitetske riječi*, itd. O osobenom „sistemu vlastite poetike“ Vuka Minića pisao je još 1980. J. Grebelja u zagrebačkom *Večernjem listu*, a ta poetika (kako je sam govorio) počela je u njemu da tinja i prije nego je sigurno ovladao azbukom, slušajući uz ognjište mnoge mudre razgovore, koji su ga navodili na razmišljanje o vjekovnoj borbi naroda za opstanak, i uporedom pretakanju i sublimiranju mudrosti toga istog naroda... Počev od jedne posebne „formule“ čovječnosti, koja ga je naročito zaokupljala: - Junak čovjeku konja vodi!? Na osnovu ovog tipičnog iskaza našeg često paradoksalnog podneblja, Minić se kasnije spremno hvatao u koštac odnosa najjačih stvaralačkih veza i kreativnih uzajamnosti između narodne i usmene pjesme i priče, i kasnije pisane tj. autorske književnosti. „Još kao čitalac, a ne kao naučni radnik, zapazio sam da su najbolja ona književna djela koja sublimiraju mudrost naroda“..., koja na osnovu „pročišćenog iskustva“ bivaju „pretočena u čistu filozofiju“, obrazlaže dr Minić suštinski značaj narodnog predanja i narodnog vjerovanja za razvijanje kasnijeg narodnog i nacionalnog duhovnog habitusa (*Pobjeda*, V/1983). Zbog toga je, stasavajući sa tako široke vaspitne i obrazovne platforme, Minić bio podjednako uspješan slavista, univerzitetski profesor, istoričar kulture i literature, književnik, prevodilac, folklorista. Veoma obrazovan, uz to razuman i hrabar – Minić je uvijek bio i idealan demokratski sagovornik, kakvim se pokazivao kao poslanik u Crnogorskom parlamentu: kao dio najčistije savjesti naše nedavne neprilične istorijske etape kada se, nažalost, i mnogo varalo i obmanjivalo, i klelo i klevetalo, a često i olako ubijalo!?

„Najteže za istinu je vrijeme kad sve može da bude istina“, govorio je poljski sociolog S. J. Lec. Odnosno, „istorija je puna kao oko, a ipak je prije svega rupa“!

Takvim posljedicama je u zadnjem periodu života bio posebno zaokupljen prof. Minić, što ga je navelo da se aktivno eksponira – i pokaže u punom svijetlu angažovanog intelektualca, namećući se kao snažna moralna kategorija crnogorske sačuvane izvornosti i primarne dokumentarnosti. I kad je u svom političkom i javnom djelovanju reagovao vrlo konkretno i enegrično, ili se principijelno suprotstavljao kao kamijeovski „pobunjeni čovjek“ – uvijek je ostajao (prije svega) otvoren, lucidan i dosljedan, što je uporedo garantovalo njegovu urođenu džentlmensku odmjerenost i dobrodušnost. Minićevo političko djelovanje u pripremi Referenduma sa samostalnu Crnu Goru je *a priori* bilo moralno i intelektualno angažovanje – što je u tim godinama, za najširu javnost, dopunjavalo njegove kreativne sadržaje, i kompletiralo široki dijapazon njegove stvaralačke ličnosti. Takvo duhovno osvježanje, za razliku od inače dominantne nam provincijalne malograđanštine (koja inferiorno i snishodljivo živi i radi „iz računa“), Vuk Minić se nikad, ničemu i nikome nije ni predavao ni prodavao. Nego, po principu: „Da istina ne ostane bez šedoka“, on je uvijek bio u žiži interesovanaja, postojan i dostojanstven, hrabro govoreći i obrazlažući, pišući i okupljajući ljude – oko istine! Kao čovjek mjere i demokratskog rezona, čuvao se takođe opasno svirepe „duhovne batine“, iako duboko svjestan da je najteže uticati na javno mnjenje. I kad je komunicirao sa ljudima skromne pameti i kratkog horizonta – „koji misle da znaju, a ne znaju da misle; već gledaju pojave, a ne vide suštinu“ – više je nastojao da ih potakne na razmišljanje, pouči i podsjeti na odgovornost, prizove na uvažavanje i nekog ko je drukčiji...

Neko je davno primijetio: - Valjda knjige utiču (ponešto) da svijet bude bolji. Jamačno, bez njih bi sigurno bio mnogo gori! Kao da je i zbog toga Vuk Minić stalno nastojao da što više bude u tom društvu knjiga i autora – zaslužnog najmundrijeg dijela planete – marljivo tome beskonačnom ljudskom bogatstvu dajući i svoj pristojan i originalan doprinos. Objavljivanjem znatnijih naslova počeo je sredinom devete decenije prošlog vijeka, knjigom *Odnosi narodne i pisane književnosti u „Tihom Donu“ Mihaila Šolohova i „Prologu“ Branka Ćopića* (Nikšić, 1986), zatim antologijom *Odabrane stranice stare ruske književnosti: izbor, prevod i propratni tekstovi* (Cetinje, 1994), pa zborničkim knjigama *Domaće i ruske teme* (Nikšić – Tivat, 1990), te monografijom *Mojkovačko školstvo 1870 – 1995* (Podgorica, 1997), a priredio je za štampu i *Sabrana djela mitropolita Mitrofana Bana* (1999). Takođe, priredio je knjigu Špira Račete – „*Bokeljke priče*“ (Tivat, 1986), potom *Valove lutanja* Mirka M. Kostića (Tivat, 1990), kao i *Životopis ili uspomena iz života mitropolita Mitrofana Bana* (Cetinje, 1991).

Od značajnijih prevoda sa ruskog jezika prof. Minića treba istaći knjigu *Crnogorska teokratija* Jovana P. Roganovića, i njegov veliki doprinos prevođenju

višetomne *Crne Gore u prošlosti i sadašnjosti* Pavela Apolonoviča Rovinskog. Takođe, jedan je od prevodilaca i kapitalne monografije Evgenija Ljvoviča Nemirovskog o Crnojevića štampariji i njenim inkunabulama, *Počeci štamparstva u Crnoj Gori 1492-1496*. Međutim, prevedeni su i Minićevi radovi, na pr. *O crnogorskoj narodnoj epici od Vuka do Putilova*, na ruski jezik, ili *Naša narodna epika i ruske biljine* – na makedonski jezik. Vuk je bio učesnik i brojnih naučnih skupova na prostoru bivše Jugoslavije, prije svega, ali i u Rusiji, Bugarskoj, Slovačkoj, Njemačkoj...

Talenat je brusio radom i karakterom

Praktično, čitav životopis Vuka Minića bio je jedna ubjedljiva priča o etičkom, i estetičkom! Od toga kako se od deteta gradi i formira čovjek, i kako nastaju originalne i zrele, mentalno snažne i dominantne ličnosti. To je raritetna priča o ljudskom postanju, o racionalnom sazrijevanju života i odgovornom trošenju vremena, o dostojanstvenom rvanju i sa najsloženijim životnim izazovima. Dugi proces školovanja i stručnog sazrijevanja, uporedo sa sticanjem naučne afirmacije najvišeg ranga – samo su podizali univerzalnu vrijednost ovog inače skromnog i stamenog čovjeka. Koji je bio svjestan koliko se teško, čak i personalno „razapinje novo nebo“..., i da za to imaju šansu samo oni pojedinci koji vrlo konkretno vjeruju u budućnost – radeći za njen preporod, i koji je svakodnevno oblikuju kao izvjesnu i ostvarivu „riznicu nade“. Zbog toga je, kad se već ostvario u svom osnovnom životnom opredjeljenju (kao naučni istraživač i univerzitetski profesor), ubijedjen sam – sasvim spontano, i bez želje da i tim svojim rezultatima dodatno utiče na sticanje veće popularnosti i šireg autorskog prestiža – počeo sve više i krajnje iskreno da se vraća onome što mu je najviše nedostajalo, čega je sve više bio i željan i žedan: đetinjstvu, zavičajju, rodnoj grudi, i njihovim fenomenima života. Ono što nije mogao nadoknaditi, niti naučiti i steći ni na jednoj školi niti univerzitetu – bila je glad za đetinjstvom. Jedino u čemu su njegov život i njegova ličnost bili suskraćeni, i što je bilo snažnije od bilo kakvog poriva za autorskim prestižom...

Zbog toga se Vuk Minić, kao već zrela ličnost i zavidan intelektualac, počeo baviti književnošću, odnosno prije svega pisanjem priča za omladinu, i to na jedan veoma emotivan i osobeno lirski način; redovno – u njihovoj kratkoj i jezgrovitoj formi. I što je vrijeme više odmicalo, kao da se Minić sve više predavao toj novoj strasti, pisanju za podmladak. Imaginarno se vraćajući ranoj mladosti kao raju života, i njegovoj najbujnijoj i najljepšoj bašti. Svjestan da su mladi naraštaji najvrijednije i najbolje sa čim raspolaže svako društvo, ali i najranjiviji sastav kojemu

se ne poklanja odgovarajuća pažnja. S tim u vezi, reklo bi se da njegovo stvaralaštvo o deci i za decu predstavlja posebno iskreni i spontano sugestivni iskaz njegova karaktera! Naravno, ova Minićeva proza (što je književna kritika već istakla) ima visoke umjetničke domete, jer autorov talenat i karakter nije podlegao pragmatičnim i poučnim izlaganjima, ili sličnim pedagoškim ili didaktičkim didaskalijama. Taj posebno značajni, literarni opus Vuka Minića čine (koliko je meni poznato) sedam knjiga: *Dva svijeta* (1987), *Ljudi kao mravi* (1995), *Mladi sa pruge* (1998), *Među ptičicama* (1998), *Naša velika livada* (2000) i *Šta jede kralj* (2000). Godine 2001., u izboru i sa predgovorom Rajka Cerovića, pojavila se još jedna knjiga Minićevih kratkih priča, naslovljena imenom jedne od njih – *Rudo polje*.

Što je vrijeme više odmicalo, Vuk se sve više i fizički i stvaralački vraćao zavičaju. Na koliko suptilan i odgovoran način, posebno govore, recimo, i njegove literarno-reporterske opservacije – koje je svakodnevno objavljivala podgorička *Pobjeda*, a koje je on u kontinuitetu pisao svih tih dana (čini mi se) zadnjeg godišnjeg odmora kojega je proveo u mojkovačkom kraju i svome rodnom Prošćenju. Koliko je bio kreativan i komunikativan, između ostalog pokazuju i činjenice da je bio i član Udruženja književnika Crne Gore, predsjednik Društva za ruski jezik i književnost Crne Gore, šef Katedre za rusku književnost u Nikšiću, član Predsjedništva Komisije za folklor na Slavističkom kongresu..., itd.

Kao razuđen i odgovoran intelektualac (inače po osnovnoj vokaciji slavista), Minić nikad nije uzmicao od problema – nego analitički i argumentovano spremno im išao u susret. O tome govori i jedan od njegovih zadnjih javnih nastupa: predavanje o jeziku, na tribini Crnogorskog univerziteta 08. aprila 2003. godine, koje počinje ključnim stavom: „Svaki narod ima svoj jezik. Nema nemuštih naroda“... Druga je stvar kako je koji narod politički vođen kroz istoriju, i koliko je autentično mogao da ostvaruje sopstvenu istoriju kulture!? To što je engleski jezik zvanično nametnut narodima Amerike (čak i Indijancima), ili recimo Australije – nikako ne može biti pravilo za uskraćivanje prava drugim narodima da svoj jezik nazivaju svojim imenom! Zatim ovaj pouzdani istraživač elaborira o nacionalnim i nacionalističkim lingvističkim usaglašavanjima na južnoslovenskim prostorima – od vremena Bečkog dogovora (1850), počev od stavova i ideja Vuka Karadžića i Bogoslava Šuleka, Franca Miklošiča i Ivana Mažuranića, te kako je to politički još uvijek nedefinisano, *nemušto* bečko dogovaranje, tj. još uvijek politički obazrivo imenovanje južnoslovenskih jezika kao „južnog narječja“ – kasnijim odgovarajućim društveno-političkim dogovorima, odnosno konvencijama – ozvaničavalo nazive „srpski“, i „hrvatski“ jezik. Odnosno „srpsko-hrvatski“ u Novosadskom dogovoru (1954). Ni na tom političkom i lingvističkom dogovaranju (kao ni u Beču, naravno), opet nije bilo ni Crne Gore, niti njenih institucija

i pojedinaca (u koliko u njih ne računamo Radovana Lalića, Mihaila Stevanovića i Jovana Vukovića, koji su bili predstavnici srpske kulturne i jezičke politike). – Zbog toga, obrazlaže dalje dr Minić, Crna Gora i Crnogorci vremenom zapadaju u potpuno apsurdnu situaciju da je „naš standardni jezik, u Crnoj Gori, mnogo bliži jeziku Milovana Glišića i Janka Veselinovića – nego Stefana Mitrova Ljubiše i Marka Miljanova. A svaki jezik se zasniva zapravo na jeziku najboljih pisaca toga vremena“, zaključuje Minić. Dalje, na onaj nacionalno nemušti jezik u Crnoj Gori (kako je Minić eksplicirao na početku navedenog predavanja), veoma su uticali mediji, a zatim i kadrovi školovani van Crne Gore. Takođe, i to veoma, literatura za decu – od predškolskog uzrasta do srednje škole (jer „Crnogorci vrlo kasno dobijaju kvalitetnije pisce za djecu“, smatra Minić). S tim u vezi, sva velika imena svjetske literature, kojima su opskrbljivane crnogorske škole – prevedena su i štampana najčešće u srpskim centrima. Zbog toga, „u čitanci za prvi razred imamo 27 % ekavskih tekstova, za drugi razred – 20,7%, za treći 26,4% i tako dalje, da bismo u čitanci za sedmi razred imali 40,9% ekavskih tekstova“, uobičajeno je argumenovan i egzaktno ovaj nepotkupljivi naučni istraživač.

Površni i naivni Crnogorci uvijek su se guslarski razmetali bojevima i megdanima, i svojom (izvjesno je) bogatom istorijom. A bagatelno su se odnosili prema onome što je bilo važnije, ukazuje Minić: „Niko se ne sjeti da imamo bogat jezik, bogatu književnost i bogat govorni izraz“. „Davno je osnovan Istorijski institut (1948)...; „moguće je bilo vrlo lako osnovati i Institut za strane jezike“... „ali nikako da osnujemo Institut za jezik i književnost koji bi proučavao jezičko blago Crne Gore“. Politički osioni a kulturno marginalizovani Crnogorci – sve više su udaljavani od sopstvene duhovne suštine, od svoga temeljnog kulturnoga bitka, jezika crnogorskog. Leksički i stilski osobenog i prepoznatljivog, lapidarnog, metaforički razućenog, bogatog sinonimima. Na žalost, kao po drevnom pravilu: zaludnjacima se zalud stiče! Ni sadašnja norma kodifikovanog crnogorskog zvaničnog jezika ne prolazi mnogo bolje. Izložena je potpunom negiranju, pa i patološkom izrugivanju nacionalnih i državotvornih protivnika. Na primjer, prvi zvaničnik Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori, i jedna od vodećih ličnosti ukupnog velikosrpskog korpusa, g. Amfilohije, nameće se „pastirski“ ignorantnim i politički nasilnim tonom – nazivajući ga „ćirgicom“... Takođe, svjesno je zaobilazan i nemuštim prećutkivanjem indiferentne i inferiorne „domaće“ inteligencije!? Sve to, naravno, pod uticajem i neodgovorne crnogorske političke elite, kojoj je strateški često bilo najbitnije – izmicanje od suštinskih društvenih problema, i „kanonsko“ prepuštanje inicijative u kulturi militantno objesnom sveltosavskom protivniku! I pored toga što je službeno aktuelna norma crnogorskog jezika veoma bliska, gotovo identična ranijoj sadržini: jednim dijelom izuzimajući

primjenu jotacije *đ* i *ć* – formalno aфирmisane još od Vuka Karadžića – i dvije isto tako tipične crnogorske grafeme, *ś* i *ž*. Koje su takođe u govornom iskazu bile apsolutno zastupljene, može se reći na cjelokupnom crnogorskom području.

Toliko o ovom značajnom Minićevom prilogu (koji, koliko mi je poznato, nije publikovan – zbog iznenadne smrti autora). A taj tekst je samo nastavak nekih njegovih ranijih elaboracija o „bogatoj fakturi crnogorskog jezika“, jezika veoma ubjedljivog „za nijansiranje opisa, likova, karaktera“... Identičnim pristupom, i sa slično ubjedljivom argumentacijom prof. Minić se zalagao i za potpunu istorijsku rehabilitaciju – institucionalnu, vjersku i državotvornu – Crnogorske pravoslavne crkve, koja tek sa ostalim kompletnim korpusom izvorne i autentične crnogorske kulture (oslobođene ideoloških stega i klero-nacionalističkih predrasuda) treba da stvara platformu za miran život i koherentan multietnički suživot na dugo već veoma „trusnom“ crnogorskom prostoru. Pri čemu je glavni preduslov da država bude istinski sekularna, a crkvene institucije da budu isključivo obredne i kanonske – bez vlasničkih pretenzija nad teritorijom i sopstveničkog gazdovanja objektima, spomenicima kulture, i bez dnevno-političkog uplitanja u socio-politički i kulturološki projekat strategijskog razvoja državnog.

Mirni i dostojanstveni, i džentlmenški sigurni Vuk Minić svemu je prilazio studiozno, sa analitičkom preciznošću – ali i sa stvaralačkom strašću, i polemičkom žustrinom. Uvijek na oprezu od istorije kao tzv. učiteljice života, jer je dobro znao kako ona nije nikakva učiteljica, već samo bezošćajni šedok za mnoge ljudske patnje i istorijske nepravde. I zbog sebe, i za sve nas – uradio je mnogo! Zbog toga mu dugujemo da ga dostojno pamtimo, i da makar, za početak, sačinimo i publikujemo potpunu bio-bibliografsku informaciju o njegovom životu i radu. Kao i da mu se pokušamo javno zahvaliti – posthumnim dodjeljivanjem državne, „13-julske nagrade“ za životno djelo.

Čedomir Drašković

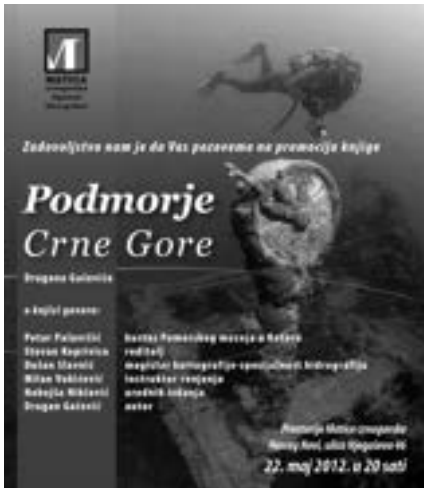
Čovjek koji je sebe darivao zavičaju i Crnoj Gori

Dr Vuk Minić je čovjek koji je svojim raznovrsnim stvaralaštvom i javnom angažovanošću zaslužio da ga se sjeća ne samo ovaj kraj iz kojeg je ponikao već i cijela Crna Gora. Njegov zavičaj trebalo bi da bude posebno ponosan na njega i njegovo djelo. A o njegovom djelu naučnom, književnom i njegovoj ulozi u borbi za nacionalnu stvar svoga naroda u jednom od najtežih perioda novije crnogorske istorije mogli bi se organizovati, i organizovaće se, skupovi različitih formi, tematika, i posebnih povoda, kako bi se dao kompletan uvid i odredilo relevantno mjesto u naučnom, književnom i političkom životu Crne Gore. Mi, njegovi savremenici, možemo već govoriti o onome što će biti nesumnjiva skica za budući portret dr Vuka Minića. Matica crnogorska, odnosno njen Ogranka u Mojkovcu nije, naravno, bez razloga, odabrao, upravo, ovo predprazničko veče – dakle veče uoči sjutrašnjeg Dana nezavisnosti Crne Gore, uoči sjutrašnje svijetle majske zore, da bi podsjetio na ovu ličnost. Vuk Minić, profesor univerziteta, naučnik, pisac, slavista, priređivač Memoara Mitrofana Bana, etnolog, narodni poslanik i svojevremeno profesor u ovdašnjem, mojkovačkom, Srednjoškolskom centru „Vukasan Đukić“, nije dočekao obnovu crnogorske državnosti ali je, bio utemljen u toj ideji i vidio njenu realizaciju. Da nije tako mislio ne bi cijelim svojom energijom i hrabrišću bio posvećen ideji slobodne i nezavisne Crne Gore vjerujući da je to, neminovnost civilizacijske, istorijske i nacionalne pravde. Vjerovao je antejski da se za tu ideju treba žrtvovati po cijenu hajke koja ga je neštedimice stizala na javnoj sceni. Branio je Crnu Goru i njenu istoriju od svega što nije bilo autentično i faktografsko tumačenje njene istorije, ne bivajući nikad isključiv, i ne osporavajući ničije nacionalno opredjeljenje ali ne dozvoljavajući ni osporavanje i potiranje sopstvenog.

Vuk Minić, zapravo, pripada plejadi onih ljudi, naših savremenika, koji su se u novim, preokretnim, istorijskim uslovima, krajem 20. i početkom 21. vijeka svojom riječi i djelom borili za povratak Crne Gore samoj sebi; da bude u društvu država

kojima je uvijek pripadala kao jedna od najstarijih evropskih država. Pri tom kao da je nosio zavjet onih naših predaka koji nijesu priznali nestajanje Crne Gore 1918. godine a čija je buntovna, komitska, poruka bila: „Za pravo, čast i slobodu Crne Gore“. U svakom slučaju Vuk Minić je znak jednog vremena i jedne dostojanstvene borbe! On nije bio političar dnevne, već uzvišenije misije. Bio je zaljubljenik svog zavičaja ali i sa zavičajnim ranama. Vuk Minić je jedan od onih zaslužnika koji su sebe darivali kako rodnom kraju tako i Crnoj Gori.

Borislav Jovanović

Civilizacijski tragovi pod morem

Autor knjige *Podmorje Crne Gore*, Dragan Gačević, pripada onim ljudima koji imaju najjednostavniju i samim tim najkomplikovaniju životnu i radnu poetiku. Namjerno pominjem riječ „poetika“ koja pripada umjetničkom diskursu, jer, energija, mašta, istraživački duh i želja za otkrivanjem nepoznatog, drugačije viđenje naizgled poznatih pojava i događaja jesu nešto što Dragana Gačevića svrstava u ljude čiji život i rad imaju karakteristike stvaralaštva i domaštavanja, nemirenja sa postojećim poretkom stvari. Ono što je, naizgled, jednostavno i jasno je Gačevićeva posvećenost moru. More je njegov kategorički imperativ, ono što on „sanja i što su se dešava“, kako bi rekao Andrić. Pripada onoj vrsti rijetkih sretnika koja radi ono što voli i što je njihov izbor. Iako vojnik po obrazovanju, što podrazumijeva dogmu i krutost, Gačević, ne bez vojničke disciplinovasti, ulazi u avanturu otkrivanja tajni mora, to mu postaje i i „kriv i gušt“, što je rijetka privilegija, jer obično to ne ide jadno s drugim. To je ono što je jednostavno u priči o Draganu Gačeviću. A znamo, ništa komplikovanije od jednostavnosti. Sastavljena je od mnogo truda, volje, muke, samopregora, fanatičnosti, nerazumijevja okoline, uloga koji se mjere životom. Iz tog dijalektičkog jedinstva suprotnosti proizlazi i ova knjiga i ne samo knjiga, nego i niz projekata koji su u planu nemirnom duhu Gačevićevom.

Rođeni Bjelopljac, edukovan u ambicioznim školama nekadašnje JNA, otkrivši da mu okruženje i dogma neće dozvoliti da se bavi morem na način kojim on hoće, napušta vojsku /koja je nešto kasnije, bolno, napustila samu sebe/, skrasivši se u Herceg Novom, stiče sve relevantne licence ronilačke instruktaze. Sa prijateljima i istomišljenicima pravi ronilački epicentar u novskom mulu osnivajući ronilački klub „Marina“, pravi suvo pribježište i zimovnik brodova u Sutorini, angažuje se u ekološkim i istraživačkim poduhvatima, ulazi u sukobe sa establišmanskim manipulacijama i manipulantima na delikatnom polju crnogorskog podmorja, skipuje, roni, obučava stotine onih koji hoće da zavire u tajne beskrajno plavog.

A onda, fanatičnom posvećenošću, roneći na pragu opasnog, Gačević se upušta u avanturu pronalaženja civilizacijskih tragova nestalih u dubinama ovog dijela Jadrana. Njegovi zaroni i registracija potonulog brodovlja su svjedočanstva o vremenima, ljudima, ratovima, neverama, mucima mora, danku koji se plaća bogu Posejdonu, prije i poslije svega o moru koje daje i uzima. Iz toga nastaje ova knjiga koja u sebi spaja tehničke, historiografske, sociološke i civilizacijske aspekte, ali je i brevijer onima koji imaju hrabrosti da zarone za Gačevićevim perajama.

Dragan Gačević roni tragom junaka naših djetinjstava, Vernovog kapetana Nema, Spielbergovog Indijane Džonsa, Lare Kroft (sa kojom, na žalost nije ronio), energijom i ljubavlju prema moru koju je imao Ernest Hemingvej, traga i bilježi.

Dio tih traganjani bilježaka je između korica ove divne knjige, a nama ostaje da čekamo šta nam donosi poslije narednih zarona i izrona.

Stevan Koprivica

Stvaralački izraz pobunjenog bića

Postoje događaji koji daju mjeru stvarima, vrte fragmentiranom kulturnom prostoru svijest o postojanju više nivoa znanja, pokazuju da je duh autonoman i da ne zavisi od svakodnevnih kalkulacija, da mu je vrijednost imanentna, da tu vrijednost ništa van njega ne determiniše i da se spolja ne može ništa dodati ni oduzeti. Takav događaj je antologijski izbor crnogorske moderne poezije u pet knjiga u izdanju **Pobjede** i **Matice crnogorske** koji je sačinio Branko Banjević a u kojem je zastupljeno stvaralaštvo Mirka Banjevića, Radovana Zogovića, Janka Donovića, Stefana Mitrovića i Aleksandra Lesa Ivanovića.

Ovom antologijom Branko Banjević je nastavlja ono što je radio i prethodnih decenija: otkriva crnogorsko književno nasljeđe i nama i drugima kao dio duhovne baštine svijeta, stavlja ga u koordinatni sistem univerzalnih vrijednosti i pokazuje da najviša ostvarenja crnogorskog duha suvereno stoje u istoj orbiti sa velikim ostvarenjima kultura drugih naroda.

Crnogorska književna baština, od Dukljanina do pjesnika crnogorske moderne, ima jedinstven matični tok koji baštini principe na kojima su nastale sve velike kulture: istinu, slobodu, moralno dostojanstvo čovjeka, pravednost, pobunu protiv tiranije, ropstva i prosečnosti.

Na istim principima počiva *društveno ustrojstvo* klasične Crne Gore - čovjek nije podanik države i vlasti, već se slobodni ljudi udružuju i prave zajednicu, državu, po mjeri svoje slobode; *borba i neprekidni rat crnogorski* kao stalna

odbrana pravde, slobode i sopstvenog dostojanstva; crnogorsko *pravno nasljeđe*, *kodeks ponašanja* i *odgoj karaktera mladih naraštaja*. Naše nasljeđe je potvrda da je Crna Gora bila zemlja slobodnih ljudi đe je u prvom planu bio čovjek.

Branko Banjević nije običan antologičar, on je prije svega pjesnik duboke intuicije i znalac suštine i puteva poetske baštine, tragač koji je pažljivo prošao kroz predjele crnogorskog pjesničkog nasljeđa u potrazi za živom riječju. Iznio je na svjetlost dana ono što je trajno i utemeljeno u istini, čovječnosti, autentičnom iskustvu autora. Držao se principa sopstvene poetike i tražio *riječ koju za nos ne mogu da vode/ riječ u kojoj možeš da živiš i pogineš/... riječ slobodnu od slobode...* Oslobođenu slobode ponuđene spolja kao ideološke zamke svih tirjana i usrećiteljske podvale za stada spraćena u torove.

Bliska mi je misao da je *modernost nova polazna tačka*, resetovanje vremena, da je *modernizam živući i obnavljajući element u literaturama svih vremena* (Pol de Man), što potvrđuje i ova antologija. Ona pokazuje da je crnogorska književnost, suštinski, bila u matičnim tokovima evropskog duha, da nije bila pomodna, da je izraz autentičnog stanja *nekorumpiranog i pobunjenog bića* koje svoje utočište nalazi u stvaralaštvu i jeziku.

„Oslobođenje se dogodilo, moć jezika je progovorila. Ona je postala osobena kod svakog stvaraoca, i tako, umjetnički, poetski, živa i djelatna. Evropski tokovi, koji su vratili poeziju njoj samoj, od simbolizma do nadrealizma, odjednom su, u manjoj ili većoj mjeri, u ovoj ili onoj formi, zaživjeli u poetskoj praksi crnogorske moderne“ - zapisao je Branko Banjević.

Još u vrijeme knjaževine i kraljevine, Crna Gora se počela odricati sebe. Nevješto kopiranje „prosvijećenih“, sukob stranih interesa koji je krojio sudbinu zemlje, podaništvo i udvaranje vlasti, hipertrofirane i nerealne ambicije dvora – pretvorili su zemlju i narod u taoca. Uzalud je Marko Miljanov u zrelim godinama pisao svoja djela da podseti savremenike đe je crnogorsko uporište i snaga, opereta režirana sa više strana morala je imati tragičan kraj. Apologetika i demagogija ovog vremena, a od Svjetskog rata podvala, prevara, sila, zločin i strah, prognali su prave vrijednosti i temeljna uporišta, pa su kasnije pjesnici crnogorske moderne, kako priređivač konstatuje, ulazili u zonu imenovanja.

Vrijednosni sistem klasičnog crnogorskog društva, napor da se ljudskoću u ime dostojanstva prevazilaze izazovi, postao je predmet poruge porobljivača koji su došli pod zastavom bratske sloge. Crna Gora je postala prostor ponižene slobode i pogažene čovječnosti, inficiran svim mogućim zarazama koje su nemilosrdno napadale neotpornog i na podlosti nenaviklog čovjeka.

U društvu koje gazi temeljne vrijednosti zajednica se fragmentira, ostaje bez orijentira i čovjek postaje plijen manipulacije. To je dominantno stanje i modernog

i postmodernog svijeta, svih ideoloških sistema i totalitarnih društava. Čovjek nema više status autonomne ličnosti, cjelovitosti, ljepote. Nema ni dostojnih i vidljivih, odvažnih, neprijatelja. Samo „*hajka mučka*“ i „*neke glupe hrpe koje glođu Boga/ kao mrtvi polip u sjen gnjilog ruha*“, kako piše pjesnik Mirko Banjević.

Svaki od pet pjesnika ove antologije čini posebno, autonomno poglavlje jedne cjeline. Međusobno se dopunjuju i djelo jednoga u kontekstu ostvarenja drugih još više dobija na snazi i autentičnosti.

Poezija *Mirka Banjevića* je u tajni, slutnji, energiji koja dolazi iz nedefinisanog područja prapočetka, singulariteta, otud će ne važe nama poznati zakoni. U Banjevićevim stihovima artikulisana je patnja konkretnog iskustva svijeta i čovjeka, ali još više ono što nevidljivo dolazi sa *tamne strane mjeseca*, kako sam kaže, čemu je čovjek stalno izložen, prinuđen da brani svoju bit pred utvarama što kidišu da *iskobe serdare božanstvenog tkanja*.

Njegove pjesničke vizije su holografske predstave koje izranjaju i odlaze u neki jedinstven prostornovremenski ambijent. Ti žigovi svijesti su neprevodivi, ulaze u nove dimenzije, racionalno su neobjašnjivi i često sadrže neku onostranu, mističnu energiju mantre.

Radovan Zogović je Banjevićev antipod. On je pjesnik vidljivog i spoznatog svijeta, bdije nad svim, pa i nad sobom i svojom pjesmom. Kipar koji hoće da izađe iz sebe i sa svake strane vidi i sebe i svoje djelo. Pažljivo opservira svijet, svoj doživljaj i predstavu i sve prilagođava dostupnim dimenzijama. Pjesnik je svijeta će su sve relacije po mjeri čovjeka, kao u antičkom svijetu.

Zogovićev pjesnički svemir je antropocentričan, sa moralnim principima kao idejom vodiljom. U skladu sa pravom crnogorskom tradicijom, sve mjeri ljuskošću, u ime dobra i pravde. Zogović je pjesnik pobune koji se ni jednog trenutka ne šteti. Poezija mu je bila zaklon i oružje za borbu protiv tirjana i nasilnika, pa i nekadašnjih saboraca koji su se ideala odrekli zarad koristi i moći.

Janko Donović traži utočište u sećanjima na predjele svog djetinjstva, vraća se elementarnom životu na zemlji i od zemlje, diže glas zbog ropskog rada čovjeka upregnutog u kolo tuđih interesa. On piše jednostavnim i prirodnim jezikom svoje *poslove i dane*, sa istinskim osećanjem životnog ritma zemlje, onom iskonskom vezom sa rodnim tлом kao poslednjim utočištem.

Stefan Mitrović je višegodišnje robijanje, muke i patnju pretočio u poeziju prkosa i pobune čovjeka koji je izgubio sve osim samog sebe, sopstvenog dostojanstva. U *toj poeziji je sve*: od patnje do pobjede, što sam konstatuje, kao čovjek koji je uradio veliki posao. U poeziji Stefana Mitrovića ima nekog svečanog, himničkog, trijumfa neporažene ličnosti koja svodi životne račune.

Pjesnik koji se povukao u sopstvenu samoću i melanholiju, svoja *jutra jugova* i beskrajne dubine neba, pjesnik koji nije imao s kim podijeliti svoju samoću sem sa šenama mrtvih prijatelja, *Aleksandar Leso Ivanović*, napisao je stihove koji isijavaju istinski ošćaj prolaznosti, nestalnosti vremena i svijeta.

Čovjekove nemoći da promijeni svoju sudbinu, piše Branko Banjević.

Crnogorska moderna poezija je svjedočanstvo, sadržajnije i suptilnije, neuporedivo složenije i mnogoznačnije, od svih hronika i istorija svoga vremena. Pjesnici ove epohe su suštinski društveno angažovani iz pozicije slobodnog čovjeka. Kad je neki od njih politički angažovan, to je izlazilo iz moralnog načela da onaj koji pretenduje da bude čovjek od integriteta mora da se bori za pravo drugoga kao za sopstveno pravo. Svijet, zasnovan na interesu i trgovini principima i dušama, više ne razumije ljudska načela koja su održala čovjeka kroz iskušenja vremena.

Pjesnici crnogorske moderne nikad nijesu pripadali interesnim grupama koje su ideologiju koristili kao zaklon. To pokazuje i njihov razlaz sa lijevim pokretom kad su videli da on prestaje biti ono za što su se borili braneći slobodu, suštinsku poziciju čovjeka i naroda. Zbog odbrane svog ljudskog statusa trpjeli su osvetu režima nekadašnjih saboraca.

Čovjek nema izbora: ako je Čovjek dato mu je da uradi ono što mora, da ostane vjeran svojoj biti i da djeluje u skladu sa njom. Čovjek posvećen ljudskoj misiji nikad se ne boji, laž i zlo boje se njega.

Crnogorsko duhovno nasljeđe, ono suštinsko i najvišeg reda, plod je spoznaje temeljnih vrijednosti svijeta i života. Ono ima svoj autentičan izraz i utemeljenost u životnom iskustvu i naporu da se sačuva iskra istine, dobra i ljepote, ma kakva bila stvarnost. Takva je u svojim najvišim dometima i crnogorska moderna objavljena u pet knjiga koje su ovđe pred nama.

Novica Samardžić

Sinteza poetskog iskustva

Petotomna „Antologija moderne crnogorske poezije“ obimom i kvalitetom poetske građe prevazilazi sve dosadašnje antologijske sinteze crnogorskog poetskog iskustva. U njoj su najvrjedniji poetski radovi književnika koji su pripadali pokretu socijalne literature i koji su perom i stihom pokušavali da se izbore za jednakost među ljudima i stvore svijet slobodan za sve. Priređivač je vrsni tumač i poznavalac crnogorskog književnog nasljeđa Branko Banjević. To ovu ediciju čini važnom i trajnom, jer, poznato je ovakvim projektima autori daju kredibilitet, a Branko Banjević je čovjek kojemu se u stvarima književnim i vanknjiženim, može vjerovati.

Prvi tom „Antologije moderne crnogorske poezije“ je knjiga Mirka Banjevića, pjesnika koji je prkosnim pjesmama, spjevanim „muci u inat“, crnogorsku književnost prvi izveo iz sjene Njegoševe.

Između dva svjetska rata, on je bio predvodnik generacije crnogorskih pjesnika koji su zastupali mišljenje da književnost mora biti neprestano angažovana i revolucionarna. Obimni opus tog stvaraoča u znaku je polifonog bogatstva i nastao je na granici stvarnosti i sna. Po duhu i jeziku pjesništvo Mirka Banjevića, kada je crnogorska književnost u pitanju, nema premca. Na žalost, izostao je adekvatan književno-istorijski monitoring, pa se veliki pjesnik danas u javnosti posmatra kroz prizmu sjećanja na ideologizirane udžbenike čiji su supstrati decenijama bile njegove poeme „Sutjeska“ i lirski struktura „Razgovor kostiju“, tvorevine cjelovite, no estetski inferiorne u poređenju sa poemama „Gosti“ ili „Zloslut“. Nepravda učinjena ostavšini kakvu je crnogorskom jeziku zavještao Mirko Banjević, moguće da je najbolnija u nizu previda koju naše pokoljenje čini u odnosu na klasike crnogorske nacionalne biblioteke. Antologijski izbor njegove poezije što ga je priredio Branko Banjević, vjeruje, dijelom ispravlja tu ljutu nepravdu.

Knjiga „Žilama za kamen“ Radovana Zogovića drugi je tom „Antologije moderne crnogorske poezije“.

Zogović nezaobilazan je stvaralac crnogorske književnosti 20. stoljeća. Djelo Radovana Zogovića, reprezentuje borbeni tip međuratnog pjesništva..Njegovu poeziju karakterišu zanimljivi psihološki kvaliteti i nije on „pjesnik od jednog komada“ kakvim su ga dugo predstavljali. Po oštrini, principijelnosti, aktuelnosti i društveno-moralnom angažovanju u ravni je sa velikanima crnogorske literature Mihailom Lalićem i Mirkom Banjevićem. Marksistička teorija i sociologija umjetnosti njen su magistralni pravac, ali njegova poezija nije klasno determinisana do nivoa kada estetsko svojstvo poetske tvorevine biva podređeno elementu socijalne propagande. U deklarativnim pjesmama u kojima je iskazivao opšta uvjerenja, slabiji je nego u onima u kojima je provjeravao sebe. Naravno, Branko Banjević u svoj antologijskom izboru akcentuje ove druge.

Kad pomijem Zogovića moram reći da su rijetki su kod nas pisci koji su tako kreativno i precizno koristili crnogorski jezik. Dugo vremena, bio je stigmatiziran od nekadašnjih saboraca. U novije vrijeme taj pjesnik autentičnog prkosa na odgovarajući način i kontinuirano je sagledavan i vrednovan. Čitajući poeziju Radovana Zogovića u izboru Branka Banjevića na pravi način upoznajemo jednog od prvih pjesnika Crne Gore onakvog kakav je on zaista bio. Spoznajemo ga kao zagovornika „volje“, „svijesti“ i „učešća“ ali i kao pjesnika „diverzije suza“.

Antologijski izbor iz poezije Janka Đonovića „Crnci i Crnogorci“ treći je tom antologije koju večeras predstavljamo.

Uzimajući motive sa vrela života i gorkog socijalnog iskustva naroda u Crmnici, Janko Đonović pisao je pjesme koje su crnogorsko pjesništvo obogatile notom elementarnosti i svježine crmničkog govora i poimanja svijeta.

Krševita je i krcata pjesničkim korovom bila „njiva“ koju Đonović krčio skupa sa Banjevićem, Zogovićem, Ratkovićem. Tradicija nove savremene književnosti u Crnoj Gori uspostavljena je značajnim dijelom zahvaljujući Janku Đonoviću, pjesniku koji je poeziju shvatao kao odbranu i afirmaciju života, nalazeći inspirativnu podlogu i podsticaj svojim djelima u stvarnosti i svom okruženju.

U antologijskom izboru iz opusa Janka Đonovića, što ga je priredio Branko Banjević, vidljiva je pjesnikova težnja ka jednostavnosti, govornom modalitetu. Đonović je pjesnik koji ima volju da ljudima na razumljiv način prenese ono što ima reći, podrazumijevajući i one koji tek treba da se izbore za svoje socijalne, ekonomske i etsetke „pravice“. Literatura koju je pisao od onih je koje prodiru u srž crnogorskog narodnog bića, izražavajući svo bogatstvo njegovih unutrašnjig sadržaja i nijansi. Njegove nas pjesme uče da nam valja biti solidaran sa ljudima u onome što je pravo.

Janko Đonović ljude posmatra kao cjelinu, u krajnjoj liniji nedjeljivu. Dosadašnji tumači njegovog stvaralaštva bili su prilično jednostrani primjećujući

prevashodno, i skoro isključivo socijalnu i deskriptivnu notu, a zapostavljajući meditativnu, intimističku mediteransku i internacionalnu tematiku. Janko Đonović pripada krugu pjesnika koji su stvarali decenijama ali ih pamtimo po jednoj pjesmi. Za šezdeset godina književnog rada napisao je niz bespriječnih pjesama koje su strogi antologičari uvrstili u svoje izbore crnogorskog i južnoslovenskog pjesništva, ali je čuveni crnogorski pjesnik prevashodno poznat po pjesmi „Crnci i Crnogorci“. Čitajući antologijski izbor Branka Banjevića možete se uvjeriti da je veliki pjesnik Crmnice napisao niz djela koja su makar ravnopravna krunskom ostvarenju njegovog duha.

I poezija Stefana Mitrovića pripada pokretu socijalne literature čiji su pripadnici perom i stihom pokušavali da se izbore za jednakost među ljudima i stvore svijet slobodan za sve.

Njegova poezija događa se u primorskom pejzažu, pod suncem i galebovima. Misao, iskazanu u raskošnoj leksičkoj ornamentici, vezivao je za zavičajni vrt, obalu mora, uspavanku zvijezda i mirise mediteranskog bilja. Snom i duhom bježi na slobodu.

Među crnogorskim pjesnicima on je jedini pjesnik apsolutne patnje i robije. O patnji Mitrović pjeva hladnokrvno, kao o najobičnijoj pratolji svakodnevice. Nije bio miljenik sudbine i sreće, ali je na svojoj strani imao čvrstinu duha i snagu riječi. Tragedija njegovog života ima dimenziju antičke drame. Dvije sestre i tri brata izgubio je u Drugom svjetskom ratu. Sestra Vukica, narodni je heroj. Robijao je u kazamatima kraljevine Jugoslavije. Preživio je pakao Golog otoka i izašao iz njega sa saznanjem da stalna patnja opravdava neprestanu borbu.

Revolucionar i vječiti logoraš koji je doživio slast vlasti i gorčinu kazne svojih idejnih drugova, spasio je dušu u poeziji. Umro je u samoći u Beogradu 1985. godine, kao slobodan čovjek koji je sve njemu drage izgubio, ali je sačuvao duh i dostojanstvo.

U svojim stihovima, osobito intimističkim, Stefan Mitrović, čovjekovu egzistenciju pojednostavljuje i svodi na primarne oblike. Postoji muka ali postoji i ljubav prema životu. Tragičan položaj čovjeka (mučenika) rezultat je nesavršenosti koje vladaju svijetom i utopije apsolutne slobode. Patnja životu podiže cijenu. Patnja i žudnja za životom smjenjuju se u ritmu plime i oseke. Dominiraju antiteze: mrak i sunce, ropstvo i sloboda, snijeg i more. Jedan je Stefan Mitrović – Budvanin koji je govorio sa zvijezdama i spjevao stih „o ptico dana na tamničkom prozoru“. Revolucionar i vječiti logoraš koji je doživio slast vlasti i gorčinu kazne svojih idejnih drugova, spasio je dušu u poeziji.

Pjesme Aleksandra Lesa Ivanovića karakteristične su po krajnjoj ekonomičnosti stiha i bespriječnom ritmu.

U životu – nije bio čovjek od velikoga zbora. U poeziji, kao istinski pjesnik sklon učiniti napor da bi za sebe sačuvao dio tajne o kojoj svjedoči – težio je čistoti. Pjesmu je otkrivao u, za druge, nevidljivim gestovima, riječima, vidicima. Svaka njegova pjesma mala je drama – lična i jezična. Cijenio je dostojanstvo riječi i dostojanstvo tuge. Pozornica njegove pjesme/drame uvijek je Cetinje, a glavni junak čovjek koji nije kao metodu otpora nesklonom mu svijetu, izabrao zlobu i pakost. Osnovno poetološko i estetičko opredjeljenje Aleksandra Lesa Ivanovića je žudnja za savršenstvom. Srećom, na vrijeme je uočio da savršenstvo van stiha i poezije ne postoji i osposobio se da savršenstvo iskusi u prostoru čiste poezije. Pisao je sporo i teško. Stvarajući 40 godina, objavio je dvije pjesničke zbirke u kojima ne postoji nijedan banalan ili nepotreban stih.

Ono što je htio reći kazao je Ivanović kristalno čisto i jasno, tihim, elegičnim tonom. Sve što je napisao odolijeva vremenu i nevremenu. Kao čitaocu pouzdan sabesjednik priznao je ljudima pravo da imaju emotivnu potreba za dobrom pjesmom. Sposobnost čitaoca da ocijeni pjesmu smatrao je većom od njegovih mogućnosti da mu je pruži. Zato je pisao lagano i odgovorno prema sebi i jeziku. Pod bičem najraznovrsnijih nevolja, nije se odricao sopstvene prirode, svog lica i svoje volje. Intiman sa svim svojim zabludama i istinama, zamišljen i zagledan u sebe i svijet oko sebe, uvijek je polazio od života. Zahvatajući klasičnim pjesničkim postupcima umjetnički sadržaj, izgradio je autohton stil. O bezmjernom bolu pjevao je s mjerom – kratko, nadahnuto. Brižni i oštromni posmatrač života, sa malo pjesama ostavio je dubok trag u crnogorskom pjesništvu 20. vijeka. Među mirnim i dobrim ljudima odlučnim da kroz život gaze tiho i nečujno sudbina je njemu namijenila besmrtnost.

Postoje dvije vrste velikih pjesnika – pjesnici koji nadžive svoju poeziju i pjesnici koje njihova poezija nadživi. Aleksandra Lesa Ivanovića nadživjelo je njegovo djelo. U njegovoj domovini i na njegovom Cetinju, malo je ljudi koji ne znaju makar jedan Lesov stih. Tajnu te dugovječnosti pjesnikove treba tražiti u činjenici da je pisao pjesme koje su ljudima bile potrebne suštinski.

Vlatko Simunović

O Božidaru Boru Pejeviću

Što je Crna Gora vremenom, i prividno više dobijala – državne površine, broja stanovnika, formalnog nivoa obrazovanja i numeričkog broja diploma sticanih po svijetu – postajala je sve manje državotvorna, kulturno ne konzistentna, etički i etnički sve manje ubjedljiva. S tim u vezi, Crnogorci su sve više postajali nacionalno obezduhovljena populacija, nacionalna manjina i u sopstvenoj državi, i identitetska suvišnost! Zbog takvog kulturnog i duhovnog koeviteza, uglavnom lavinom dominiraju različite emocije, pa su s toga ovdašnji neurotični anarho-demokrate toliko podložni ideološkim i društveno-političkim talasanjima – da se, po pravilu, ne može biti izvjesno sa dugoročnim ostvarivanjem kapaciteta neke solidno nagoviještene ličnosti, niti na kojoj će nas koti u nekom narednom trenutku dočekati... Drugim riječima, svaki čovjek je rekapitulacija mentalnog i moralnog, porodičnog i vaspitnog, obrazovnog i državnog. Odnosno, „Ko kako umije – tako klikuje“, kako je kritički uočavao još Marko Miljanov, da bi na to pokušao vizionarski da upozori: „Ovo je vrijeme koje naročito ište čojstvo, da bi se uočile i iznijele prave vrijednosti!“ Po Markovoj poznatoj poetici (ljudskosti), čovjek treba da se ostvaruje „intelektualno i čojski“, pa bi s toga bilo prirodno, naravno, da se „čovjek i perom služi kao i svakim drugim oružjem – u odbranu slobode i ljudskog dostojanstva“. I da mu to narod i država uvažavaju!

Uzalud je Marko „klikovao“...

Crna Gora nije imala (uglavnom do današnjih dana!) svoje recentne nacionalne i državne institucije – kulturne ustanove i naučne centre, niti pouzdane nosioce racionalnog i autentičnog obrazovnog sistema. Niti (s malim izuzecima) autore i stvaralačke autoritete – koji nijesu (prije svega) radili za druge poslodavce, za tuđi sistem vrijednosti, i konkurentski suprotstavljene političke gospodare. Dugotrajni površni i izvještačeni, patetični i politikanski miks – otuđio je Crnu Goru od crnogorskog recepisa, i ostavio je bez snažne intelektualne analitičko-kritičke podrške za rehabilitaciju crnogorskih pronevjerenih, izigranih i izgubljenih kulturnih, nacionalnih, pa i državnih prava!

No, kako god se što politički i historiografski dešavalo, kultura je, ipak, konačni arbitar, i neumitno „magnetno polje“ određenog naroda, prostora, države. I najveći tirani i njihove ideologije i tvrđave, i njihova carstva i nasilja nemilosna vremenom nestaju sa lica zemlje, a ostaje kultura i – knjige! I to naročito one knjige koje nas ničim ne uslovljavaju, niti bilo što od nas zahtijevaju – nego jednostavno šedoče o vremenu i istini, i pružaju zadovoljenje za sve vrste intelektualnog i moralnog prosvjetljenja...

„Svojom ukupnom pojavom i naučnim ostvarenjem Božidar Pejović sasvim sigurno pripada redu utemeljivača i najznačajnijih imena savremene crnogorske književne historiografije. Iako prerano i tragično prekinuto, njegovo djelo čini izvjesnu cjelinu u okviru koje središnje mjesto pripada proučavanjima crnogorske književnosti XIX stoljeća. Rijetkoga dara da prepozna i rastumači estetski fenomen, lapidarnog stila, silovite istraživačke energije i izuzetne erudicije, Pejović je ostavio neizbrisiv trag svojim oglecima o Njegošu, kratkom sintezom (crnogorske) nacionalne književnosti XIX vijeka, pregledom perioda realizma te osobito neprevaziđenom monografijom o književnom djelu Stefana Mitrova Ljubiše“... (A. Radoman). S tim u vezi, slučaj prof. dr Božidara-Bora Pejovića posebno je ubjedljiva i markantna priča o tragičnom sindromu crnogorske nacionalne prosu-tosti, kulturne indiferentnosti i civilizacijske jalovosti. Boro Pejović bio je Cetinjanin po nastajanju (rođen u Orasima 1941. godine), filolog i naročito uspješan književni kritičar, plodan istoričar književnosti i veoma cijenjen univerzitetski profesor (na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, đe je poslije teške bolesti umro 1979., a sahranjen na zavičajnom Cetinju). Ostaće pamćen kao autor pet studioznih monografskih izdanja, takođe i sedam posebnih priređenih knjiga (koje su publikovane u više izdanja), a uspio je da u svom relativno kratkom životu, u jedva petnaestogodišnjem efektivnom stvaralačkom ciklusu, objavi i preko osamdeset posebnih ogleđa, članaka i studija u jugoslovenskim periodičnim naslovima. I da bude, dakle, i jedan od „utemeljivača i najznačajnijih imena savremene crnogorske kritike i historiografije“!

Nažalost, o tome Crna Gora malo zna, i malo se interesuje. Čak i tzv. intelektualna elita! Izvjesnije je reći da dr Pejović uglavnom ostao primitivno zanemaren

i neodgovorno zaboravljen od strane njegove domovine, dezorijentisane i tradicionalistički površne i rasplinite Crne Gore!? Nema ovog uglednog naučnika ni u čitankama, ni u đačkim lektirama (iako je uspješno ostvarivao i takve sadržaje). Takođe ni u kakvom popularnom kulturološkom pregledu, niti pak u nekoj pretpostavljenoj naučnoj sintezi. Apsolutno ga – do ovog vremena – nije bilo čak ni u izdavačkoj produkciji Crne Gore! I pored toga što se Pejović bio nametnuo i kao jedan od najuspješnijih savremenih njegošologa? I pored toga što je prije četrdesetak godina napisao najcjelovitiju i (do danas) najbolju knjigu o stvaralaštvu Stjepana Mitrova Ljubiše, knjigu čiji je rukopis poslije višegodišnje čamotinje kod tada vodećeg crnogorskog izdavača – morao preuzeti i poslati u egzil, odnosno publikovati ga van Crne Gore! Sa dodatnim saznanjem i razočarenjem da je rukopis u međuvremenu bio korišćen...

Drugim riječima, nažalost, Crna Gora dugo nije bila svjesna sebe, niti se na civilizovan način bavila svojim pravim vrijednostima. Sa svojom kulturnom, opšteobrazovnom i naučnom površnošću i proizvoljnošću, bez stručno utemeljenih i profesionalno konzistentnih kulturnih i naučnih, državnih institucija, Crna Gora se suštinski doimala kao ram bez sopstvene slike. Bliže rečeno, kao ram bez jasne kulturne, i autentične crnogorske kreativne panorame. Ako se takva ličnost, i takav crnogorski stvaralac kakav je bio Boro Pejović, danas prvi put predstavlja crnogorskim izdanjem Cetinju i Crnoj Gori – sa svojom knjigom o crnogorskoj kulturi, odnosno knjigom studija o najvrijednijem dijelu njene književne i kulturne baštine, onda to samo po sebi govori o olakoj „zaboravnosti“ i dugoj crnogorskoj kulturnoj i vaspitno-obrazovnoj površnosti i naivnosti, i gotovo retardnom primitivizmu. Međutim, noviji kontekst prilika koje su (napokon!) omogućile pojavu ove Borove knjige u crnogorskoj naučnoj pripremi i izdavačkoj produkciji, može biti melem na tu duboku i ljutu crnogorsku ranu. Crna Gora je na jedvite jade, ipak nekako uspjela da zasnuje i konsoliduje svoje dvije krovne i osovinski bitne državne, tj. kulturne i naučne institucije: Maticu crnogorsku, i Institut za crnogorski jezik i književnost, čijom zaslugom se pojavila ova knjiga dr Božidara Pejovića: *Studije i ogledi o crnogorskoj književnosti XIX vijeka*. Dakle, u izdanju Matice crnogorske, a sa izborom, predgovornom studijom i ostalom priređivačkom odgovornošću g. Aleksandra Radomana, mladog stručnjaka Instituta za crnogorski jezik i književnost.

Putevi crnogorske kulture i nauke bili su neizvjesni, i često – bez povratka!

Poslije Cetinjske gimnazije, započelo je Borovo stranstvovanje – studiranje, a onda i realno zaposlenje van Crne Gore. Prvo je započeo studije na Beogradskom univerzitetu (Filološkom i Pravnom fakultetu, uporedo), da bi iznenada (iz njemu presudnih, principijelnih razloga) prekinuo studiranje! Poslije jednogodišnje

pauze, nastavio je da studira na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, i od 1963. do 1966. diplomirao je na grupi Istorija jugoslovenskih književnosti i srpskohrvatski jezik. Počeo je da radi kao saradnik Instituta za jugoslovenske književnosti u Sarajevu, a od 1969. kao asistent na matičnom fakultetu, za predmet: Romantizam u jugoslovenskim književnostima. Doktorsku disertaciju o S. M. Ljubiši odbranio je 1972. na istom fakultetu, i od tada teče njegova uspješna profesorska karijera. Osim toga, bio je predavač i na Slavističkoj katedri u Berlinu, pa višegodišnji rukovodilac Odsijeka za jugoslovenske književnosti na „svom“ fakultetu, te predsjednik Odbora za jezik i književnost pri CANU, zatim stalni književni kritičar u sarajevskom „Oslobođenju“...

Spontano slijedeći misao da je čovjek uvijek dužnik svoje zavičaju, Pejović se svo vrijeme interesovao za crnogorsku književnost i crnogorsku kulturu uopšte. U svakoj svojoj knjizi, i ne samo u njima, okretao se problemima i sadržajima iz crnogorske književnosti – osećajući koliko je crnogorsko kulturno nasljeđe nedovoljno istraženo i ne sistematizovano prezentirano naučnoj i široj javnosti. Bio je rukovodilac projekta „Crnogorska književnost između dva rata“, član redakcije za kritičko izdavanje Sabranih djela S.M. Ljubiše, a posebno se interesovao, između ostalog, i za ostale predstavnike crnogorske književnosti iz nedovoljno obrađene druge polovine XIX vijeka, za slabo rasvijetljeni i „odsječeni“ postnjegoševski period u crnogorskoj književnosti. Zadnjih godina naročito je prikupljao građu o Stevanu Peroviću Cuci, Njegoševom literarnom i porodičnom izdanku – kao jednoj od atraktivnijih političkih ličnosti toga perioda, i svakako jednoj od najznačajnijih najava crnogorskog literariteta toga doba.

Ipak, najznačajniji dio Pejovićevog opusa su njegove studije o Njegošu i Ljubiši, poslije čega se podjednako odgovorno i lucidno bavio i tokovima realizma u Crnoj Gori do kraja njene samostalnosti. Osim toga, pojedinačno je pisao i o djelu drugih crnogorskih autora: Mihaila Lalića, Danila Kiša, Stevana Bulajića, Velimira Miloševića, Mira Glavurčića, Marka Vešovića, i dr. Shodno njegovom profesorskom zanimanju za predstavnike romantizma u jugoslovenskim književnostima, Pejović se „ogledao“ i nad djelom Laza Kostića, Ivana Mažuranića, zatim Petra Preradovića, Branka Radičevića, Đura Jakšića, J. J. Zmaja... Takođe, privlačilo ga je i djelo Matoša, A. B. Šimića, Andrića, a stizao je da piše i o savremenicima Antoniju Isakoviću, Radomiru Smiljaniću, Pavlu Ugrinovu, Ljubomiru Simoviću, Blažu Koneskom... Zanimao se i narodnom poezijom, bavio se i srpskom građanskom lirikom, a posebno je iskazivao interesovanje i za savremenu bosansko-hercegovačku književnu kritiku.

Prof. dr Božidar Pejović bio je ličnost rijetkog formata, dragocjen prijatelj i drag čovjek, podjednako važan i sa etičkog i sa estetičkog stanovništva. „Oni, pak, koji su ga poznavali neće moći da zaborave toplinu i prirodnost njegova ophođenja, iskrenost i poštenje i, nadasve, jednu divnu skromnost, koja je plijenila utoliko

više, ukoliko ste upoznavali duhovni opseg tog čovjeka“, zapisao je o njemu prof. dr Novo Vuković. Iako je raspon njegovog analitičko-kritičkog interesovanja bio veliki, nameće se zaključak da je on svakom radu prilazio maksimalno ozbiljno, prepun koncentracije, pažljivo promatrajući, naprosto studirajući temu u njenom odabiranju. „Svako svoje pregnuće, u književnosti, kao i u životu, iz dubine je započinjao, bez olakih reči i olakih odluka“ (prof. dr Novica Petković). I kada je svojim radom dolazio do izuzetno zapaženih i vrijednih naučnih otkrića, Pejović ih je saopštavao gotovo diskretno, bez „buke i besa“, osvjetljavajući cjelinu (djelo) iz jedne tačke, iz svog ugla promatranja – kao reflektorom. Radio je veoma čisto, pisao izuzetno čitko, „intelektualno pošteno, bez zamućivanja učenom maglom, bez propinjanja na prste“ (R. P. Nogo). Zbog toga njegov stil „nije stil jednog dosadnog profesora, već jednog oduševljenog istraživača tajni i lepote književnog dela“ (prof. dr Slavko Leovac). A kad bi se desilo da sijevne žestinom polemičkog tona, Pejović to nije činio da bi nametao svoje mišljenje, da bi *a priori* isticao svoje poglede i lični stav – nego da bi uvjerljivim postupkom i što jačom naučnom argumentacijom kazao određeni problem u što logičnijem i objektivnijem slijedu. Iz dubine njegove neprikosnovene moralnosti, „kada se za svaku reč i za svaki gest po dram duše plaća“ (N. Petković), izranjalo je sve što je činio ili stvorio, i što je kanio da uradi...

Detaljnije o zamašnom sadržaju knjige Bora Pejovića, o kojoj je večeras riječ (*Studije i ogledi o crnogorskoj književnosti XIX vijeka*, na blizu 700 stranica) prije svega će Aleksandar Radoman. On je to, svakako, prioritetno zaslužio – zbog njegove inicijative da bude publikovana ova knjiga, zatim zbog njegovog uspješnog izbora Pejovićevih radova za njene korice, i posebno zbog meritorno sačinjene Radomanove prateće studije uz ovo djelo.

Cijeneći rano pretrgnuto Pejovićevo ljudsko i intelektualno obilje, čak *izobilje* (kako ga je posthumno ispratio kolega mu i pjesnik R.P.Nogo: „O Mitrovu dne počet trunut/U izobilju na sramotu/Liznuti rane u san sunut/U mlaku smrt U do-brotu“) – svojevremeno sam se ošetio dužnim da sačinim i publikujem cjelovitu bio-bibliografsku informaciju o prof. Boru Pejoviću (objavljena je 1984. godine, u cetinjskom časopisu *Bibliografski vjesnik*). To potenciram iz razloga što je to jedini moj rad te vrste (iako sam tri i po decenije radio u bibliotečko-informativnoj djelatnosti), a to znači da sam prosto bio prisiljen da to uradim – izuzetno cijeneći ljudsku i stvaralačku dimenziju prof. dr Božidara Pejovića.

Čedomir Drašković

Čovjek koji je zadužio crnogorsku kulturu

Pripala mi je posebna čast, ali i pomalo nezahvalna uloga – da pred probranim prijestoničkim auditorijem govorim o jednome izuzetnom Cetinjaninu, Božidaru Boru Pejoviću.

Knjigom *Studije i ogledi o crnogorskoj književnosti XIX vijeka* Matica crnogorska je više od tri decenije nakon Pejovićeve smrti na dostojan način odala pijetet čovjeku koji je, živeći i radeći izvan Crne Gore, u Sarajevu, itekako zadužio crnogorsku nauku i kulturu.

Može se reći da je pojava Božidara Pejovića jedinstvena na crnogorskoj književnoistorijskoj pozornici. A teško bi se i u cjelokupnoj južnoslovenskoj nauci o književnosti našlo ime koje bi mu po plodnosti i postignutim rezultatima moglo parirati. I po godinama i po uspješnosti vrlo je blizak Skerliću, koji je samo godinu dana kraće živio od njega. No dok oni koji baštine Skerlića itekako ističu značaj njegova rada, naša se nauka olako razbacuje vrijednim i zaslužnim montenegristima, koji su čak i izvan domovine, poput Pejovića, cio svoj radni vijek posvećivali toj domovini. Za svega trideset i osam godina života i petnaestak godina književnokritičkoga i književnoistorijskoga rada Pejović je ostavio četiri autorske knjige, osam priređenih izdanja i osamdesetak ogleda, prikaza i rasprava publikovanih u onovremenoj jugoslovenskoj periodici. Opus zamašan, zaokružen u smislu teorijsko-metodološke izgrađenosti, zavidne upućenosti i utemeljenosti uvida, no ipak nedovršen, u nagovještaju širokih poteza i sinteza koje su se od toga rijetko vrijednog i darovitog književnog historičara tek mogle očekivati. S Pejovićevim radovima, razjedinjenim i rasutim po jugoslovenskim časopisima, zbornicima i knjigama susreo sam se još kao student da bi docniji razgovori s još jednim značajnim našim kulturnim stvaraoцем – Ljubomirom Đurkovićem i lingvistom Adnanom Čirgićem bili presudni da se prihvatim posla njihova objedinjavanja u jednu cjelinu. Zahvaljujući, prije svega, tim dragocjenim sugestijama, stupio sam u kontakt s Pejovićevom kćeri Tanjom koja je s oduševljenjem i bez nadoknade dala pristanak da se štampa knjiga koja nas je večeras okupila.

No vratimo se Pejoviću. Ukupan njegov opus mogli bismo podijeliti u dva segmenta. S jedne strane su književnokritički osvrti i eseji u kojima je znalački, s izuzetnim ošjećajem za mjeru lakonski i lucidno ukazivao na čvorišni problem književnoga teksta, pratio recentne tokove tadašnje jugoslovenske književne produkcije. Nerijetko su predmet njegova književnokritičkoga interesovanja bili i crnogorski pisci (M. Lalić, M. Vešović, D. Kiš, S. Bulajić, V. Milošević, M. Glavurčić...). Premda se još kao student na grupi Istorija jugoslovenskih književnosti i srpskohrvatski jezik Filozofskoga fakulteta u Sarajevu, 1964. godine, počeo oglašavati esejima i književnokritičkim priložima u domaćoj periodici te je u domenu književne kritike ostavio značajan trag, Pejović je, po svojim primarnim interesovanjima i ostvarenjima, zapravo istoričar književnosti. Kao dugogodišnji rukovodilac Kolegija za srpski i hrvatski romantizam Filozofskoga fakulteta u Sarajevu, Pejović je, razumljivo, najveći dio svojega književnoistorijskoga angažmana posvetio upravo piscima južnoslovenskoga romantizma. Otuda ogledi o Mažuraniću, Radičeviću, Preradoviću, Kostiću, Zmaju, te posebna priređena izdanja tih pisaca. No pored interesovanja za epohu romantizma, Pejović je, u ovome domenu, dao vidan doprinos izučavanju srpske književne historiografije, posebno priređivanjem hrestomatije *Stojan Novaković i filološka kritika*, a njegova razučena interesovanja vidljiva su i u tekstovima vezanim za usmenu književnost, Andrića, Matoša... O tome segmentu njegova opusa vrijedno je zapažanje Novice Petkovića, njegova kolege s Filozofskog fakulteta u Sarajevu: „Ali ma koliko da je razgranato njegovo interesovanje, ono je bilo najplodotvornije i za nas dragoceno onda kad se sužavalo ka tačno određenim, katkad neprimetnim pojavama u velikim tekstovima i kod velikih naših pisaca. Ovo je sužavanje – što je posebno zanimljivo – išlo uporedo sa Pejovićevim zrenjem...“ Ostajući izvan dominantnih tokova onovremene jugoslovenske akademske nauke o književnosti, kako onih pozitivističke orijentacije tako i onih bliskih marksističkoj kritici, Pejović se svojim usmjerenjem na sam tekst i nastojanjima da na nov način pročita i rastumači fenomene književnoga umjetničkog djela približava referentnim tendencijama savremene teorije književnosti, ponajviše onima strukturalističkoga smjera.

Središnje mjesto Pejovićeva opusa zauzimaju istraživanja crnogorske književnosti XIX vijeka. Tu, u prvome redu, mislimo na njegovu doktorsku disertaciju *Književno djelo Stefana Mitrova Ljubiše*, odbranjeno na Filozofskome fakultetu u Sarajevu 1972. a objavljeno 1977. godine. Pored Ljubiše, Pejović je kontinuirano pokazivao interesovanje i za drugu veliku ličnost crnogorske književnosti XIX vijeka – Petra II Petrovića Njegoša. Već u njegovoj prvoj knjizi, *Problemski ogledi* naći će se tri ogleda o Njegoševu stvaralaštvu, radovi objedinjeni programskim naslovom „Za novi pristup Njegošu“ kojima se skreće pažnja na neke zanemarene,

nedovoljno proučene ili nerazjašnjene elemente u Njegoševim najznačajnijim djelima, *Luči mikrokozma* i *Gorskome vijencu*. To su ogledi „Pjesnikov život u mitosu“, „Herkulova čaša“ i „Tragedija unifikacije u Gorskom vijencu“. Osim radova vezanih za dva stožerna pisca crnogorske književnosti XIX vijeka, Njegoša i Ljubišu, Pejović je u nekoliko radova ponudio i sintezu crnogorske književnosti XIX vijeka, najprije u tekstu o tokovima realizma u Crnoj Gori, a potom i u enciklopedijskoj jedinici pisanoj za drugo izdanje Enciklopedije Jugoslavije.

Pejović je pripadao onoj generaciji crnogorskih naučnika koji su se autoritativno i beskompromisno suprotstavili okoštanim shvatanjima tradicionalističke književne historiografije, zastupajući tezu o autentičnosti crnogorske nacionalne književnosti i kulture.

Svojom ukupnom pojavom i naučnim ostvarenjem Božidar Pejović sasvim sigurno pripada redu utemeljivača i najznačajnijih imena savremene crnogorske književne historiografije. Iako prerano i tragično prekinuto, njegovo djelo čini izvjesnu cjelinu u okviru koje središnje mjesto pripada proučavanjima crnogorske književnosti XIX stoljeća. Rijetkoga dara da prepozna i rastumači estetski fenomen, lapidarnoga stila, silovite istraživačke energije i izuzetne erudicije, Pejović je ostavio neizbrisiv trag svojim ogledima o Njegošu, kratkom sintezom nacionalne književnosti XIX vijeka, pregledom perioda realizma te osobito neprevaziđenom monografijom o književnome djelu Stefana Mitrova Ljubiše. Ovaj izbor iz njegova opusa posvećenoga crnogorskoj književnosti XIX vijeka koji večeras promoviramo, inače prva Pejovićeva knjiga objavljena u zemlji njegova rođenja, zamišljen je kao skromno podsećanje na jednu vrijednu i darovitu, no djelimično zanemarenu ličnost naše bliske povijesti. Matica crnogorska ima čast da baštini taj izbor koji je još davno mogao ugledati svjetlost dana da je na primjer Crnogorska akademija nauka i umjetnosti do naših dana ostala na kursu na kojemu je bila kad je Pejović s njome saradivao. Ličnošću Božidara Pejovića još jednom se potvrdila teška istina da su u Crnoj Gori samo jake ličnosti nadomještale nedostatak institucija. Nažalost, i danas je tako. A većina tih ličnosti ili je s Cetinja ili je Cetinje birala za svoj dom. Jedan od njih i među značajnijima od njih svakako je i Božidar Pejović.

Aleksandar Radoman

MATICA
crnogorska
Neposredni
Njegovani

O DJELU SVETOG PETRA CETINJSKOG

POVODOM DANA DRŽAVNOSTI

PREKLAD
Marjan Meša Milijic
DOKTOR IZ OBLASTI IZJAVLJIVANJA

Urednik: Saša Čurina sa saradnjom: 12. jul u 19 sati

TRINAM
M

Sveti Petar Cetinjski je bio čovjek najviše plemenitosti, ali kada je bilo u pitanju odbrana slobodnih ljudi i njihove države, njihove obitelji ili domovine, on je postajao vojskovođa kojega nije pobijedio nijedan neprijatelj, za vrijeme njegove vladavine. Svemu je prilazio sa jedinom svedećom osjetljivošću koja mu je pomagala da ne povjeravi ništa što koristi slobodi naroda, države i čovjeka. Jednako je branio i posebne interese ljudi izvan svoje države. Bio je čovjek izvanrednog ljudskog dara, kojega je koristio samo u utilitarne svrhe ugrožene naroda, države i čovjeka.

B. Borjević

(Petar I. Petarović, iz pogovora)

Vladika u oreolu slave i svetosti

Imam veliku čast i posebno zadovoljstvo da večeras, ovdje u Mojkovcu, na svečanosti koju je, na Petrovdan, uoči 13. jula – Dana državnosti naše zemlje, upriličila Matica crnogorska, jedna od rijetkih istinskih i autohtonih crnogorskih institucija, govorim o velikanu crnogorske istorije, jednoj od najvećih, ako ne i najvećoj ličnosti ukupne crnogorske prošlosti, vladici i gospodaru Crne Gore koji je još za života nazivan *Svetim* – Petru I Petroviću Njegošu.

Neko je, ne slučajno, svojevremeno rekao da su Crnom Gorom kroz istoriju upravljali veliki vladari, pjesnici i sveci. Kad je riječ o Petru I onda je sve to u jednoj ličnosti – najedno i zajedno, u nekom ontološko-istorijskom i sudbinskom kontrapunktu. Na početku crnogorske hiljadugodišnje državnosti stoji oreol oko mučeničke glave dukljanskog kneza/kralja Svetog Vladimira Dukljanskog, vjerovatno sina arhonta Petra (Petrislava), sa čijim olovnom pečatom počinje istorijsko doba naše prošlosti.

Po sredini crnogorskog ontološkog postojanja i viševjekovnog trajanja stoji ime, takođe u svetačkom oreolu, sa insignijama moći samostalnog vladara, u renesansnom duhu a crnogorskom ruhu – gospodara Zete i utemeljitelja Crne Gore Ivana Crnojevića, a tri vijeka kasnije uzdiže se gorostasna svetačka i vladarska figura Petra I Petrovića Njegoša. To su uporišne tačke našeg stvarnog postojanja, duhovnog uzleta i metafizičke visine, naravno sa Njegoševom neponovljivom

pojavom i zadivljujućim književnim djelom, kao i cijelom galerijom kraljeva, gospodara, vojvoda, hercega, knjaževa, guvernadura i vladika crnogorskih, u čijem su dostojanstvu, u vjekovnom lancu, bile objedinjene svjetovna i duhovna vlast. Crnogorske vladike je na Opštercnogorskom (nadplemenskom) zboru birao i potvrđivao narod, a tek onda bi, pošto Crna Gora nije imala dovoljno episkopa za posvećenje, išao na hirotonisanje ili zavladičenje u okruženju.

Vladiku Danila, rodonačelnika dinastije Petrović Njegoš (koja je dala pet vladika i dva svjetovna gospodara), narod je dočekao s usklikom i riječima: „U dobri čas, i srećan nam bio!“

Od tada počinje sazdanje novovjekovne crnogorske države, čije je težnje, na ranijem državnompravnom nasljeđu, članovima zakonske *Stege* zasnovao i spučio vladika Petar I 1. jula 1796. godine, deset dana pred sudbonosnu bitku na Martinićima (2. jula 1796) i nekoliko mjeseca kasnije odlučujuću bitku na Krusima (22. septembra /3. oktobra iste godine).

To je vrijeme u kome se potvrđuju crnogorska sloboda i sloga, junaštvo i hrabrost, zadivljujući patriotizam i nacionalna svijest, kad Crna Gora izlazi iz sopstvenog „besudnog doba“ i sve manje biva „besudna zemlja“, a sve više, kao sve značajniji činilac ruske i pomalo austrijske politike na Balkanu, stupa na evropsku političku scenu.

U Evropi u to vrijeme, nakon Francusko-buržoaske revolucije i meteorske pojave Napoleona, pred čijom furioznom najezdom nestaje nakon hiljadu godina postojanja Mletačka republika, moćna pomorska i trgovačka sila u srednjem vijeku, koja je vladala i velikim dijelom našega Primorja.

Pred Napoleonom Bonapartom umalo nije posrnuo i ruski kolos, dok je oslabljeno i uspaničeno Otomansko carstvo, koje su potresali česti ustanci i pobune, nastojalo da se oporavi, prezdravi i krene u nove pohode, koristeći se sudarom dva velika evropska svijeta – feudalnog, oličenog u Austriji i carskoj Rusiji i novog kapitalističkog koji se širio na valu francuske revolucije.

U tome kovitlacu velikih sila Petar I i Crna Gora našli su se u društvu saveznika: Rusije, Engleske i Austrije, u sukobu sa Napoleonovom armijom koju je duž Dalmacije sve do Bokotorskog zaliva i Budve predvodio francuski general Ogist Frederik Luj de Marmon (1774-1852), guverner Ilirskih provincija.

Malo kasnije došlo je do ujedinjenja Crne Gore i Boke (1813-1814), prvi put poslije mletačke okupacije 1420. godine. Ali su, na žalost, velike sile za diplomatskim stolom, inkognito, već bile dale Crnogorsko primorje skoro do Bara Austriji, namirujući se međuse i crnogorskim pogibijama i teritorijama.

Petar I je rođen na Njegušima 8. novembra 1748. godine. Sin je Marka Damjanova Petrovića i majke Anđelije, rođene Martinović, iz Bajica kraj Cetinja. Ne

zna se njegovo svjetovno ime. Zakaluđerio se 1760, kada je imao samo 12. godina a u 17. godini je bio jeređakon. Međutim, ni o njegovom djetinjstvu ni o njegovom dječastvu i mladosti ne zna se mnogo, ali se zna da ga je vladika Vasilije 1765. poveo u Rusiju na školovanje. Kad je vladika Vasilije umro 1766. godine, Petar je bio u Petrogradu nakon čega se vratio u Crnu Goru. Od 1767. do 1773. Crnom Gorom upravlja Šćepan Mali, koji se lažno izdavao za navodnog ruskog cara Petra III, muža carice Katarine Velike.

Vladika Sava je sve vrijeme bio prinuđen da se bavi samo crkvenim pitanjima, nakon dva svojevrsna udara: prvi je doživio od svoga koadjutora, mitropolita Vasilija, a drugi od Šćepana Malog. Zapravo, vladika Vasilije je pokazao da novo vrijeme, evropske i crnogorske prilike zahtijevaju na kormilu Crne Gore mnogo energičnijeg vladara, dok je Šćepan Mali dao primjer kojim pravcem i smjerom trba da se kreće novovjekovna crnogorska država.

Nakon smrti „prvog crnogorskog cara“ poslije Konstantina Bodina, Crnom Gorom, opet, devet godina, kao duhovni i svjetovni gospodar, upravlja vladika Sava, uz naglašeniju ulogu crnogorskog guvernadura. Po smrti starog vladike Save (1781) za vladiku je izabran njegov sestrić, mitropolit Arsenije Plamenac, koji je nakon smrti vladike Vasilija bio predviđen za to mjesto. Za pomoćnika (koadjutora) postavljen je tridesettrogodišnji Petar Markov Petrović.

Inače, o životu mladoga Petra malo se pouzdano zna, naročito od smrti vladike Vasilija do smrti vladike Save. Zna se, između ostalog, da je bio prijatelj sa mladim Stefanom Zanovićem, te da je stalno bio uz vladiku Savu, uglavnom u manastiru Stenjevići.

U čin arhimandrita proizveden je 1773. godine. Takođe, zna se i to da je bio član crnogorske deputacije koja je krenula u Rusiju 1778. godine a predvodio ju je guvernadur Jovan Radonjić. Pošto se delegacija zadržala u Beču, uputila je austroćarskom dvoru i carici Mariji Tereziji memorandum u kome se od Austrije traži pokroviteljstvo i materijalna pomoć za Crnu Goru, nudeći zauzvrat Habzburškoj monarhiji savezništvo u eventualnom ratu, uz neminovno i neizbježno rusko podozrenje.

Nakon povratka u Crnu Goru došlo je do političkog sukoba između guvernadura Jovana Radonjića i arhimandrita Petra Markova Petrovića. Taj sukob neće tada koliko kasnije ostaviti pečat i nezgodne posljedice na društveni život Crne Gore u drugoj polovini 18. vijeka. Guvernadur J. Radonjić je htio da zadrži političko prvjenstvo i premoć koje je stekao nakon smrti Šćepana Malog, u vrijeme staračke i političke nemoći vladike Save Petrovića. S druge strane, guvernadur je bio osokoljen i ponesen svjetovnim primjerom samozvanog cara Šćepana Malog, dok je mladi Petar želio da Petrovićima povrati moć i ugled koje su ranije imali i radio

na tome da se obnovi i nastavi njihova osmodecenijska vladavina Crnom Gorom, pogotovo zato što je vladika Sava za svog nasljednika odredio mitropolita koji nije iz njegovog vladajućeg bratstva.

Poslije smrti vladike Arsenija Plamenca (1784) i njegove skoro trogodišnje vladavine, Opšti crnogorski zbor je za vladara Crne Gore izabrao arhimandrita Petra Petrovića.

Iako je želio da za vladiku bude posvećen u Rusiji i na tom putu stigao do austrijske prijestonice, ruski ambasador u Beču mu nije odobrio pasoš, najvjerovatnije zbog onog učešća u delegaciji koja je tražila austrijsko pokroviteljstvo (1779). Zbog toga je novi vladika, u duhovnom činu arhimandrita, pošao u Sremske Karlovce, gdje ga je za mitropolita posvetio srpski patrijarh Mojsej Putnik.

Nakon hirotonije i loma ruke, pošto je ispao iz kola, vladika Petar se zaputio u Rusiju. Međutim, zahvaljujući raznim spletkama, perfidnim intrigama i prljavim balkansko-ruskim galioštinama, novi crnogorski vladika je protjeran zbog sumnje u njegovu odanost i vjernost Rusiji, mada je kult velike zaštitnice i pokroviteljice crnogorske nosio u sebi čitavog života, razvijao ga i širio, a svoga nasljednika je na „potonjoj uri“ savjetovao:

„Vjeruj u Boga i drži se Rusije!“

Za vrijeme boravka u Rusiji, Crnu Goru je 1785. godine napao osiljeni i od sultana odmetnuti skadarski vezir Mahmut-paša Bušatlija. Paša je slomio crnogorski otpor, stigao do Cetinja – gnijezda crnogorske slobode i državnog ognjišta, zapalio Cetinjski manastir i razorio sve što mu se našlo na putu a Crnogorce prisilio da mu plate harač.

Kad se vratio u ojađenu i popaljenu svoju zemlju 1786. godine, vladika Petar I je nastojao da sredi unutrašnje prilike i sanira posljedice Bušatlijskog pohoda na Crnu Goru. Godinu dana kasnije izbio je rat između Rusije i Austrije, s jedne strane, i Otomanskog carstva, s druge. Vladika crnogorski Petar I se 1788. odazvao na poziv oba carska dvora da učestvuje u ratu protiv Osmanlija. Zato je Austrija u Crnu Goru uputila svoga oficira Filipa Vukasovića koji je donio pomoć u novcu i naoružanju.

Međutim, ubrzo je između Vukasovića i Petra I došlo do nesporazuma i sukoba zato što je austrijski oficir sarađivao sa njegovim političkim protivnicima na čelu sa gubernadurom Jovanom Radonjićem.

Pošto je to štetilo interesima Rusije i Austrije, koje su u to vrijeme bile saveznice, ruski poslanik u Veneciji je uspio da se nastali nesporazum izglati i prevaziđe a saradnja između austrijskog oficira i vladike crnogorskog nastavi.

Međutim, ratovanje se nije odvijalo prema očekivanjima, već neuspješno, tako da su Rusija i Austrija bile prinuđene da sa Osmanskim carstvom sklope mir u Svištevu 1792. godine.

No, ubrzo se opet nad Crnom Gorom nadvila ratna opasnost od strane Mahmut-paše Bušatlije, koji je težio da porazi i definitivno pokori Crnu Goru, kujući planove o sopstvenoj državi uz francusku pomoć, a koja bi se protezala na velikom prostoru. Zbog toga je, neizbježno, moralo doći do sukoba Crne Gore i moćnog skadarskog paše.

Prva bitka između Crnogoraca i premoćnije vojske Mahmut-paše Bušatlije se odigrala u Bjelopavličkim Martinićima, oko brda Visočice, 11/22. jula 1796. godine, u kojoj su Crnogorci izvojevali pobjedu, a ranjeni su bili i skadarski vezir i crnogorski vladika.

Druga, odlučujuća, bitka je vođena na Krusima, u Lješanskoj nahiji. Turci su i u ovoj bici doživjeli poraz a Crnogorci izvojevali zadivljujuću pobjedu. Na Krusima je poginuo Mahmut-paša Bušatlija a njegova glava je odnesena na Cetinje.

Tako su plemena Bjelopavlići i Piperi inkorporirana u sastav crnogorske države. Vladici Petru I su ove dvije sudbonosne pobjede donijele veliki ugled, poštovanje i slavu, pomogle mu da nastavi sazdanje crnogorske novovjekovne nacionalne države i utemelji državne organe vlasti, da Crna Gora ne bude „besudna zemlja“, da suzbije plemensku neslogu, samovolju, partikularizam i krvnu osvetu.

U oktobru 1798. godine na Opštetricnogorskom zboru donesen je *Zakonik obšči crnogorski i brdski* od 16 članova, koji je 1803. dopunjen sa još 17 novih. Tako su stvoreni istorijsko-pravni preduslovi i konkretne društvene okolnosti za utemeljenje i konkretno sazdanje crnogorske novovjekovne nacionalne države.

Na Opštetricnogorskom zboru u Stanjevićima ustanovljeno je *Praviteljstvo suda crnogorskog i brdskog*, u narodu poznatije kao *Kuluk* (pošto njegovi članovi za svoj rad nijesu dobijali nikakvu nadoknadu već su dobrovoljno „kulučili“ za narod). Pri Praviteljstvu je bila otvorena Narodna kancelarija. U njoj su radili vladičini sekretari, od kojih su najčuveniji Franjo Dolči i Sima Milutinović Sarajlija.

Pošto članovi Kuluka nijesu imali nikakvih primanja za svoj rad niti neku veću političku moć, a država nije najčešće imala snage da sprovede donijete odluke, uspjeh je, iako polovičan, bio vrlo značajan za formiranje organa centralne vlasti, što je bio veliki korak u stvaranju Crne Gore kao države u 19. vijeku.

Na žalost, vladika Petar I, koristeći se povoljnim istorijskim prilikama, nakon propasti Mletačke republike i poraza Napoleona Bonaparte, i pored privremenog ujedinjenja nije ispio da pripoji Primorje Crnoj Gori koje joj je Stvoritelj svijeta darovao na početku njegovog stvaranja.

Petar I je osim protiv Francuza u Boki, ratovao i protiv Turaka u Hercegovini, nastojeći da osvoji utvrđene turske gradove Nikšić i Klobuk, u čemu nije uspio.

Na Bečkom kongresu (1814/15), nakon potiskivanja Francuza s jadranske obale, Rusija nije podržala crnogorsko-bokeški zahtjev da Boka ostane u sastavu Crne Gore. Pod pritiskom Rusije Crnogorci su predvođeni svojim šezdesetšestogodišnjim

vladikom morali nevoljno da napuste Boku i veliki dio svoga primorja, koji su narednih sto godina pripadali Austriji.

Ono što je posebno pogađalo i vladiku Petra I i njegove Crnogorce u tim teškim vremenima i prilikama koje im nijesu išle na ruku jeste izostanak godišnje ruske pomoći u sušnim i gladnim godinama koje su bile nesnošljive, i po nekolike uza-stopno, tako da je on morao da razmišlja i o spasu naroda i njegovom masovnom seljenju u Rusiju, do čega, na sreću, nije došlo.

Iz ovog perioda, na kraju druge i početkom treće decenije 19. vijeka, posebno važan događaj je boj na Morači 1820. godine u kome je poražena vojska Dželaludin-paše. Od tada Morača i Rovca faktički ulaze u sastav Crne Gore.

I pored svih neprijatnosti i poniženja koja je vladika Petar I doživio od Rusije, crnogorske pokroviteljice i zaštitnice, naročito sukoba sa Svetim ruskim sinodom (16. X 1803) i pokušaja ruskih oficira da ga strpaju na brod i deportuju u Sibir, što im na sreću nije uspjelo jer su listom svi glavari, guvernadur i cijeli narod bili uz svoga vladiku (3.jula 1804).

Istina, u vrijeme kratkotrajne vladavine cara Pavla I, kada su odnosi Rusije sa Crnom Gorom bili dobri, vladika Petar I Petrović Njegoš je odlikovan ordenom Aleksandra Nevskog I stepena (1. maja 1798), a crnogorskoj državi je redovno isplaćivana godišnja pomoć.

Nesporazumi ruske vlade sa Petrom I su vremenom izglađeni a završili su se osnivanjem Ruskog konzulata u Kotoru 1804. godine, kada je na prijesto stupio car Nikolaj I, 1825. godine, Rusija je opet počela da redovno isplaćuje pomoć Crnoj Gori, koja je bila njeno jako uporište u Sredozemlju.

U vrijeme vladike crnogorskog Petra I Petrovića Njegoša uspostavljene su veze Crne Gore sa ustaničkom Karađorđevom Srbijom, dok je, kasnije, sa knezom Milošem Obrenovićem, zahvaljujući galioštinama i špijunskom radu Sima Milutinovića Sarajlije, ta saradnja bila poremećena.

Vladika Petar I je, onemoćao, star i bolestan, uglavnom, bio vezan za Cetinje, Manastir i svoju isposnicu. Pred kraj života je molio rusku vladu da pomogne u daljem sazdanju Crne Gore i izgradnji organa centralne zemaljske vlasti, ali i onih lokalnih, dok prisprije njegov nasljednik Radivoje-Rade Tomov – budući Petar II Petrović Njegoš.

Vladika Petar I, crnogorski Mojsije, zakonodavac i zakonopisac, upravljao je svojim narodom ne samo zakonom i običajem, moralnim načelima nego i svojim velikim autoritetom, više riječju nego sankcijama, ugledom, strahopoštovanjem ljudskim i strahom božjim.

Kad nije mogao da obilazi nahije i plemena, pisao je narodu i glavarima poslanice, koje su na visini onih biblijskih, kako po moći riječi tako i po ljepoti, i na taj način upravljao državom kad je riječ bivala u službi i ljudskoj i božijoj. Kad je „riječ bila Bog“.

Krajem oktobra 1830. vladika Petar I, za života još nazivan *Svetim*, razbolio se i pao u postelju.

A kad je, onako mudar i dalekovid, vidio da mu je kraj blizu, pred prisutnim glavarima i narodom crnogorskim, izdiktirao je sekretaru Simi Milutinoviću Sarajliji svoj čuveni *Testament*, kao proročko zavještanje, poslanicu i amanet.

Za nasljednika na tronu crnogorskih vladika proročki je odredio svoga sinovca koji će Crnu Gori još više proslaviti. Vladika Petar I se predstavio 30. oktobra 1830. godine. četiri godine kasnije vladika Petar II ga je proglasio za svetitelja, potvrđujući samo ono što je on u svome narodu već bio. Kad je umro na njegovim prsima zakleli su se glavari crnogorski da će do proljeća naredne godine biti u ljubavi i slozi i da će držati mir.

Crna Gora, pored realnog istorijskog sazdanja, počiva i na tri kulta u njenom svetiteljskom sazviježđu: kultu Sv. Vladimira Dukljanskog, kultu Sv. Vasilija Ostroškog i kultu Sv. Petra Cetinjskog.

Vladika Petar I je, pored brojnih poslanica, govora i pisama, autor i *Kratke istorije Crne Gore*, objavljene u Njegoševoj „Grlici“ 1835. godine, kao i nekoliko pjesama, mada ima izvjesnih sumnji u pogledu njihove autentičnosti.

Petar I Petrović Njegoš je nesumnjivo velika ličnost crnogorske istorije. Bio je živa, hodajuća crnogorska institucija: državnik, vladar, pjesnik, besjednik, svetac – čovjek i od ljudskog i od božanskog svijeta.

Njegov politički i moralni lik znamo iz istorijskih izvora, njegove zaostavštine, šedočenja njegovih savremenika, iz rekonstrukcija crnogorske prošlosti u njegovom dobu, ali iz stvaralačke imaginacije umjetnika i naučnika.

Po šedočenju savremenika Petra I i kasnijih njegovih biografa i istoričara zna se da je bio visokog rasta i lijepog stasa, prijatnog lica, čovjek izuzetne ljepote, moralne i fizičke. Bio je pravi duhovnik: blag ali ne i puki bogomoljac, vođa i ratnik, isposnik i vitez, sirotinjski otac, narodni dobrotvor, gospodar i sluga i usto vrijeme. Strance je lijepo primao, častio a nejake od silnika zaklanjao i štitio. Za njega je pravo azila bilo svetinja. Bio je dobri arhipastir koji čuva svoje stado a isto tako i odvažni državnik koji državu stvara, čuva i misli na narod – junak i vitez, narodni čovjek, s oreolom slave i svetosti.

Čast svim znamenitim i najznamenitijim Crnogorcima, crnogorskim velikanima i nacionalnim veličinama, ali smatram da je Petar I Petrović Njegoš najznačajnija ličnost, pored toliko značajnih i velikih, u cjelokupnoj istoriji Crne Gore. Milenijska!

U isto vrijeme bio je vladika, državnik i mitropolit, vojskovođa, zakonodavac, mislilac, diplomata, mučenik, književnik, vizionar i kulturna istorijska ličnost, utemeljivač i arhitekta novovjekovnog sazdanja crnogorske države i državne samostalnosti i nezavisnosti.

Vidljiv i različit od drugih

Prihvatio sam prijedlog da učestvujem u podsjećanju na velikana crnogorske istorije, Veljka Milatovića. To sam doživio kao čast ali i kao rizik. To je izuzetno odgovorno i za one koji su dugo bili sa njim i mnogo ga bolje poznavali od mene.

Što izabrati iz toposa ove ličnosti? Nema mu se što dodati, bio je ličnost sa svih aspekata.

Ostaje mi da priznam: što kažem malo je i subjektivno.

Bio je vrlo vidljiv, različitiji od drugih, originalan i čvrst, zapažen među savremenima a isto tako i u sredinama gdje je živio i radio. Čovjek širokih ličnih shvatanja, jasnog opredjeljenja, ne osporavajući pravo drugima na mišljenje.

Slušao sam ga kako iznosi neka opšta, univerzalna i posebna tumačenja koja su i u tom vremenu mogla doticati vrijednosni sistem u Crnoj Gori. Slušao sam njegove etičke i etničke jasne postavke kojima se sa nedovoljno pažnje prilazilo.

Veljka Milatovića prvo sam znao po čuvenju a potom sam ga upoznao i lično kod Ratka Đurovića. Kad god sam bio prisutan u njihovom društvu osvajala me je i napajala njihova priča. Iz takvih susreta zračio je dah crnogorskog bića. I odlazio sam obogaćen saznanjima da se Crna Gora događa i u Beogradu. Doživljavao sam ga kao visoko intelektualnu ličnost svog vremena, sa izgrađenom i razvijenom istorijskom svijesću. Njegovo pričanje nosilo je naglašenu istrajnost u vrlo primjetnom isticanju ideje patriotizma koja je dominirala i to bi činio energično,

posebno kada bi bio isprovociran identitetskim pitanjima. Od objektivnih kritičara savremenika čuo sam da kažu Veljko Milatović je prkosni intelektualac kojemu istinoljublje stoji u proćelju ljudskih vrlina. To me podsjećalo na njegove riječi da se svaki čovjek bori za opstanak sa istinom, za saznanje o sebi, svome postojanju, bez kojeg nema naroda ni države.

Oko Veljka i Ratka kao duhovno produktivnih ljudi koji su bili žive enciklopedije okupljali su se i gotovo grabili crnogorski intelektualci i emitovala se izvorna priča o Crnoj Gori. Veljkovu izvornu priču slušao sam često i u Herceg Novom, opet kod Ratka Đurovića, sa pogledom prema Lušnici đe se kao na dlanu vidi mjesto Rose, đe je Veljko Milatović često boravio, đe su se opet družili viđeni ljudi i, bogme, po koja čaša crnog vina popila.

Zašto večeras u podsjećanju na Veljka Milatovića ističem Ratka Đurovića? Ratko je meni blizak rođak, sa istog smo ognjišta, i često sam kod njega provodio vrijeme i u Beogradu i u Herceg Novom. U vrijeme učenja, pravog duhovnog, dobijao sam istinsku podršku i osjećao se sigurnim. Lako sam zaključio da su Veljko i Ratko imali neke zajedničke osobine, koje su ih spontano, patriotski i intelektualno zbližavale. Veljko je Ratka cijenio kao pravu enciklopediju, kao stvaraoca, čovjeka znalca.

I da se vratim na studentske dane kada me je ta moja privrženost njima naučila kako valja misliti, jer tu se pričalo, pored onoga što sam malo prije rekao, i o mnogim vrijednim filozofskim i književnim djelima. Bila je to odlična osnova za formiranje ličnog stava i mišljenja, i s ponosom mogu reći: ako je iko snažno uticao i ako sam i od koga ucijelo upijao lekcije, onda je to bilo od Ratka Đurovića sa podrškom i nadogradnjom Veljka Milatovića. Prosto sam se bio odomaćio u tom njihovom intelektualnom starocrnogorskom ambijentu nošen tim prihvatanjem bliskosti i prijateljstva, ubijeden da sam duhovno profitirao. Napravili su sintezu starocrnogorskog duha i visokog intelektualnog nivoa jer su u običnom razgovoru jednostavnim rečeničnim spojevima znali da saopšte svoje misli a da se pri tome ne ponove ili uproste svoj izraz.

Na kraju, Veljko Milatović, starocrnogorac i intelektualac, istovremeno je nosio i razabranu hrabrost po čemu je bio prepoznat kao uzor i primjer. I naravno, kao o svim velikanima istorija, priča se i još će se pričati o Veljku Milatoviću iz vrlatne Crne Gore.

Miodrag Miško Đurović

Strateg stvaranja moderne Crne Gore

Izabrali smo ovaj dan uoči najljepšeg praznika crnogorskog naroda da se šetimo Veljka Milatovića. On je čovjek koji lijepo pristaje velikim datumima.

Šećajući se njega iskazujemo poštovanje ljudima koji su se borili da Crna Gora vrati nacionalnu i državnu nezavisnost, kao uslov za prosperitet i ličnu slobodu njenih građana, onima koji su stali na stranu antifašizma i kao pobjednici obezbijedili da Crna Gora bude ravnopravna federalna jedinica u socijalističkoj Jugoslaviji, da ukažemo poštovanje istrajnim i odlučnim borcima za crnogorsku suverenost.

Prošlo je samo osam godina od Veljkove smrti u kojima je istorija ovđe imala dramatično ubrzanje. Crna Gora se iz nepostojanja vinula u evropsko sazvežđe. Smjenjuju se važni događaji i datumi, rađaju novi junaci, pa i zaboravljaju stari.

Crnogorska državna svijest ima duboke korijene, a njen pobjedonosni ishod duguje se i istrajnoj borbi generacija za nacionalna i socijalna prava Crnogoraca i drugih naroda kojima je Crna Gora jedina domovina. Duboki su korijeni i negiranja crnogorske nacionalne i državne samobitnosti iz kojih se regrutuju protivnici njene samostalnosti.

Veljko Milatović je njegovao šeme crnogorske suverenosti koliko god su mu prilike dozvoljavale. Sa cijelom porodicom borio se u partizanskim jedinicama. Uvijek je isticao da je svaki jugoslovenski narod izvojevao sam slobodu i da je Crna Gora izborila pravo na ravnopravnost. Ovaj heroj u ratu odlučno je, na humci strijeljanih roditelja, odbacio Staljinov hegemonizam. Odlučno se borio protiv dogmatizma, staljinizma i unitarizma. Trebalo je da bude na čelu SKJ, ali nije prihvatio ovu funkciju, jer je shvatio da poslije Tita Jugoslavija bespovratno nestaje. Povukao se u Herceg Novi, đe je proveo dvadeset penzionerskih godina.

Iako je obavljao niz značajnih funkcija u Federaciji, Veljkova ljubav i društveni angažman su vezani za Crnu Goru. Veljko Milatović je živio u Nikšiću, na Cetinju, u Titogradu i Herceg Novom, izabrao da vječno počiva u Vinićima, ali je cijelu Crnu Goru osjećao kao svoj dom.

Ime Veljka Milatovića se ne može zaobići kada se govori o Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti, Univerzitetu, dnevnom izlaženju „Pobjede“, RTV Crne Gore, Leksikografskom zavodu, Njegoševom mauzoleju, obnovi zemlje poslije razornog zemljotresa... U poodmakloj životnoj dobi odlučno se svrstao uz borbu za slobodu Crne Gore devedesetih godina. Učestvovao je na mitinzima Liberalnog saveza, skupovima i protestima Građanskog foruma, angažovao se u stvaranju Socijaldemokratske partije. Posebno mi je zadovoljstvo da istaknem da je Veljko Milatović bio jedan od osnivača Matice crnogorske i aktivni učesnik u stvaranju njenog Programa „Crna Gora pred izazovima budućnosti“. Vjerovao je u važnu ulogu ove organizacije u crnogorskom kulturnom preporodu. Matica je iskazala poštovanje prema ulozi Veljka Milatovića u savremenoj crnogorskoj istoriji izdavanjem monografije o njemu.

Milatović je bio strateg stvaranja moderne Crne Gore koja vraća samopouzdanje i uspostavlja veze sa slavnom prošlošću i gradi svoju budućnost. Bio je odlučan u odbrani prava Crne Gore na čuvanje svojih posebnosti.

Za vrijeme njegovog petnaestogodišnjeg rukovođenja Crna Gora je uspostavila temelje buduće suverenosti kako na privrednom, tako na kulturnom polju. Stvorene su nacionalne institucije kulture, nauke i informisanja koje je držao za stubove identiteta. Nažalost, unutar njih ostao je da živi duh nevjerice u sopstvene snage i dvojna nacionalna svijest. Tome su kumovali u velikoj mjeri ljudi unitarističkih ubjeđenja u vrhu crnogorske vlasti koji nijesu shvatali značaj nacionalnog pitanja, što je Milatović objašnjavao „endemskim bjelaškim i staljinističkim“ sindromom u crnogorskoj Komunističkoj partiji.

* * *

Veljku Milatoviću kao ličnosti od formata dobro pristaje krilatica: *Ništa ljudsko nije mu tuđe.*

Na tradicionalni crnogorski moral sa jasnim osećanjem za pravedno i pošteno, nadgradio je komunističko shvatanje socijalne pravde, disciplinu, nesebičnost i žrtvovanje za opšte dobro. Vjerovao je u ideale i progres i za to se srčano borio.

Milatović je čovjek van serije. Bio je nekonvencionalan u odijevanju i ophođenju i imao šarm dobroćudnog namćora. Vodio je uzoran porodični život i družio se sa prijateljima raznih doba i profesija. Bio je čovjek za razgovor, a ne za ogovaranje i naređivanje. Nije pristajao na ideološke diskvalifikacije, stereotipe, razumijevao je ljudske slabosti. Nastojao da vidi u ljudima ono najbolje, kreativno i ljudsko. Ta su mjerila bila za njega mnogo preča od ideoloških. Zbog toga je ponekad bio neshvaćen od svojih drugova iz vrha, ali zato veoma omiljen i veliki oslonac običnim ljudima. Zalagao se da se piscima i drugim umjetnicima daju stanovi i ateljei, pomagao im da objave knjige, štiti ih od rigidne vlasti. Ne znam da je neko imao problema što je pred njim rekao jeretičku riječ, ali znam da je svim silama branio ljude kojima je vjerovao. Imao je mnogo ožiljaka od političkih

sukoba, ali to nije bio razlog za mržnju i osvetu. Nije bio oportunist niti praštao svojim saborcima kada bi iznevjerili principe rodoljublja, morala i slobode. Iako nekonformista i „narodni čovjek“ nije podnosio populizam i jeftinu popularnost. Bio je državnik širokih vidika i jasnih vizija. Svakom položaju koji je zauzimao davao je lični pečat i autoritet.

Tako sam ja doživio Veljka Milatovića, a vjerujem da sličnu sliku o njemu imaju savremenici koji su ga poznavali.

* * *

U času kada održavamo ovo šećanje, na Cetinju se odvija prijem povodom Dana državnosti. Tamo je sada sva crnogorska svita, ali i dvadeset i četiri rezidentna ambasadora, duplo više nego u Kraljevini Crnoj Gori, i preko pedeset akreditovanih diplomata iz raznih zemalja i međunarodnih organizacija.

Koliko je ljudi prije deset, dvadeset, trideset, a da ne kažem prije pedeset godina, vjerovalo da je tako što moguće? Koliko je onih koji se nijesu mirili da Crna Gora bude zapećak Balkana, bezlični i siromašni kraj iz koga odlaze sposobni, koji nema pravo na svoju istoriju ni svoju budućnost? Oni koji su vjerovali u Crnu Goru i borili se za njeno dostojanstvo, među kojima je u vrhu Veljko Milatović, zaslužili su naše šećanje i poštovanje.

Njihov primjer ne njeđujemo samo iz pijeteta i zahvalnosti za patriotski angađman, već da nam budu pouka za budućnost.

Obnovljenu državu i slobodu osvojenu na civilizovan način na Referendumu 21. maja 2006. godine treba čuvati i obogaćivati kao najvišu tekovinu demokratije. Moramo biti svjesni da to nije kraj puta, već novi početak borbe za srećnu i pravednu državu svih njenih građana. Crnogorski državni interes mora biti mjera stvari danas i ubuduće.

U Evropu ne ulazimo kao region koji ispunjava obaveze, već kao država kojoj je istorija, borba i kultura omogućila slobodu, suđivot i odgovornost svih za zajednicu. Crna Gora ne smije biti država u kojoj svako iskazuje svoj bijes, već dom đe nikome nije tijesno.

Vlast mora pokazati više odlučnosti u njegovanju i odbrani crnogorskog identiteta. Ako se omogući snagama koje se ne mire sa nezavisnošću Crne Gore da nameću tuđe interese, ne samo da će usporiti naš put i razarati unutrašnja harmonija, već se Crna Gora može pretvoriti u zemlju stalnih sukoba na koje će trošiti svoju dragocjenu razvojnu energiju.

Na tu istorijsku lekciju, koja je i danas aktuelna, ukazivao je Milatović.

Veljko Milatović je kalemio autohtone crnogorske sorte sa evropskim da bi dobio najbolje vino.

Neka ovo bude poruka poštovanja i za njegova politička uvjerenja.

Marko Špadijer

Veljko i Vinići

Iskreno vas sve pozdravljam iz moje skromne anonimnosti sa ogromnom odgovornošću koja je skoro prešla u strah, da večeras govorim u društvu poznatih i priznatih ljudi pisane riječi, da govorim pred vama gdje najveći broj vas ima zapažene domete u umjetnosti, nauci, politici, pred vama koji ste se na tim poljima u potpunosti ostvarili.

Dugo sam se opirao i javno a u sebi posebno, da se ne nađem u ulozi da večeras, iako svjestan časti koja mi je povjerena, govorim o Veljku Milatoviću, bojeći se pri tome da mojom pričom ne umanjim vrijednost ovog zaista velikog čovjeka što za mene predstavlja ogroman rizik.

Isto tako, tvrdu vjeru dajem, da koliko moje mišljenje i moje osjećanje prema njemu doseže Veljko ne bi za života dozvolio da se o njemu, njegovim zaslugama, radu i postignućima govori javno.

No, znajući koliko je volio i poštovao i u sebi nosio Viniće i svu Crnu Goru a posebno koliko je zadužio moj rod i bratstvo cijelo, prelomilo je u meni i dalo mi za obavezu da mu se obratim ne bih li se i na ovaj način odužio njegovoj pažnji i postupcima prema Vinićima i Vinićanima i ljubavi prema meni lično.

Zato će se moja priča o Veljku temeljiti i imati za osnovu aspekt na relaciji Vinići-Milatovići-Stanišići.

Zbog neke srdžbe i ijeda rodonačelnik mojega bratstva, Staniša, krenu iz sela Sretnje na relativno daleki put jer bješe naumio da se seli u okolinu Šavnika. Njegova seoba traje veoma kratko, tek pola sata oda, jer ga na početku sela Vinića sačeka jedan Milatović sa djetetom u kolijevci i ponudi mu kumstvo i dio imanja. Ni dan danji ne bi bilo moralno odbiti takvu vrstu časti, dočeka i predusretljivosti. Minulo je od tada ravno 416. godina. Za više od četiri vijeka nije zapamćena nikakva razmirica između Milatovića i Stanišića. Naprotiv, rasplelo se tu stotine kumstava, čak i nedavno, brojna prijateljstva a sa jednim ogrankom Stanišića, kojemu i sam pripadam, više od stotinu godina dijelimo „bratsku“ što znači da dijelimo radost i žalost podjednako. Pogotovu u materijalnom smislu jer je jednako koštala i udaja odive i smrt i Milatoviće i familiju u kojoj se to događa bez obzira koja je to i čija kuća.

Milatovići su se doselili u Viniće početkom 15. vijeka iz Komana, iz Katunske nahije. Bili su imućni, vrlo pametni i na glasu junaci. Nikada nijesu bili brojni. Razlog njihove malobrojnosti su česta ratovanja Crnogoraca za slobodu a oni, istaknuti junaci, vrlo često se nijesu vraćali iz bojeva živi. Ta stalna borba za slobodu vjekovima je Crnogorce „osudila“, moguće jedino njih, da mudrost i hrabrost, da um i junaštvo dovedu u istu ravan moralno-etičkih vrijednosti ljudskoga roda. Zato nije čudno, a mislim veoma moguće rijetko, da se u jednom bratstvu kao u Milatovićima, što se najčešće događalo, sin ne zapamti oca a unuk đeda nikada. No njihovi ratni poklič i pogibije, niti njihova malobrojnost nijesu ih omeli da u svakom vremenu imaju po jednoga čovjeka koji je uvijek iskročio nogom plemena i kao čovjek i kao junak.

Nikada nijesu brojali preko šest pušaka a u svakom boju ako je poginuo i jedan od 60 pušaka Stanbišića poginuo je i jedan Milatović. Tako je to bilo i na Borovoj glavi, na Karkovoj luci, na Vranjini, na Kleku Metkovića, na Skadru, na Iljinom brdu i u svim bojovima i ratovima koje su Crna Gora i Crnogorci vodili. Istinito je ovo što je rečeno pa u isto vrijeme skoro neobjašnjivo, meni odgonetnuto samo u dubokoj samotinj, a pred vama moguće jedinstvo, poštovanje i ljubav. Nije zapamćen nijedan rđav postupak prema bilo kome ali su zato zapamćeni i Lazar, i Pejo, i Mušika, i Đoko, i Milosav koji sa petoricom Stanišića bi u Bodagasonu, a Veljko istinski je njihov izdanak.

Od kad smo zajedno, spojeni već kazanim, uvijek smo imali zajedničkog i prijatelja i neprijatelja. Od 1942. godine najveći broj Stanišića drugačije gleda na neprijatelja, nego što to čine Milatovići. Ne želim ničega da se odreknem. Naprotiv. U tim teškim vremenima srijetali su se i spasavali kao što to čine pravi ljudi i kao što ljudima priliči.

U tim vremenima magle i praha, uvijek se pojavljivala svjetlost koja se među njima, stopljena ljubavlju i poštovanjem, ljuljala na način kao ona puna kolijevka Milatovića iz 1596. godine u Stanišinim rukama ne dajući im da se životna ravnoteža među njima kao ljudima izvrne i sasiječe u korijenu.

Drugi svjetski rat se završio a devet Stanišića se predaje novoj vlasti. Poslije predaje stiže sjutradan u prijepodnevnim satima Veljkova poruka: „Rat ste izgubili, teška srca to priznajte, ali poštuju vlast i državu, mislite šta god hoćete i neka vam je sretna sloboda“. Nije to bio zajam za vraćanje kako se ima pravo s razlogom misliti već je to samo vjekovni odnos ljudi koji to jesu i koji mirno tvori i živi crnogorsko biće u postupcima, za razliku od mnogih drugih.

Veljko će relativno često dolaziti u Viniće. Pamtim to i kao dijete i potpuno odrastao. Nikad Veljko neće sa sobom donijeti diplomatiju, niti vlast, niti zasluženo ordenje i priznanja, niti visinu skromne penzije. Proslavljao je sa nama sv. Petku, u vremenima kada je to, moguće neko, krišom radio. Ali je to mogao Veljko i ne znam ko drugi i kome bi to pristajalo kao njemu. Njegovi dolasci u

Viniće vraćani su našim odlascima u Herceg Novi. I na jednom i na drugom mjestu je to bio praznik s najljepšom gozбом koja je prelazila preko usana, slivala se odnekud najljepša priča na trpezi punoj poštovanja, ljudskih postupaka, otmotalavalo se klupko vremena prošlog i budućeg samo po sebi a u isto vrijeme lagano se plela tanana koprena za dušu i poštovanje. Možda ih je neko posmatrao, moguće da nije razumijevao, a vidio je, jer postojali su ljudi koji to gledaju ne očnim kristalom, nego kroz stakleno oko ali Veljko nikada nije uvažavao slijepce koji se nude. Poštovao je samo čovjeka a koliko ja znam ništa nije postradalo od njegovih namjera, postupaka i vizija. Skoro 20 godina prije njegove smrti pozvao me je da dođem u Herceg Novi gdje su bili na okupu njegova supruga i sinovi i braća i sinovci. Tražio je od svoga roda i nasljedstva saglasnost da kad smrt dođe za njega, prije ili poslije, da se sahrani u Vinićima. Njegova odana i vjerna ljubav Hajka, emotivno je i sa suzama prihvatila Veljkov predlog jer ga prvi put čuje i shvata, opet po prvi put, da će i na onom svijetu biti zajedno kao što su bili i za života.

Ako bi čovjek imao pravo na slobodu izbora ulaska u život i na slobodu časa odlaska iz života, mjesto osveštano duhom predaka najpovoljnije je i pravo je mjesto za vječiti mir i počinak. Veljko je za ovo drugo izabrao mjesto ali ne i vrijeme odlaska, a za ovo prvo često bi se ozbiljno šalio kako mu je žao i krivo što se njegov otac pola godine prije njegovog rođenja odseli iz Vinića u Nikšić.

Rijetko se kad dogodi da Stvoritelj u jednom ljudskom biću sklopi i um i hrabrost i pomirljivost i razboritost i nježnost i odlučnost i humanost, a kod Veljka je sve to bilo njegov posjed, i cjelokupno i ucijelo objedinjeno.

Bio je „ex homo“ – pravi čovjek, a za moju tvrdnju sasvim pri kraju, poštovane dame i gospodo, uzimam za svjedoka Slobodana Tomovića, najvećeg živog filozofa u našem narodu, koji će u knjizi „*Ličnosti i događaji*“ o Veljku zapisati ovako: „*On je jedan od najviših državnih funkcionera SFRJ koji me posebno zadužio naklonošću koja mi je niz godina osiguravala političko spokojstvo. Imao je ličnu potrebu da pomaže intelektualcima. Pošto je prisustvovao odbrani moje doktorske teze u Beogradu lično mi je postao sklon što je prenio i na svoje saradnike. U tome ga je slijedio Branko Pavićević tadašnji organizator naučnog života u Crnoj Gori. Obojica su poticali iz uglednih građanskih porodica sa elementima patrijahalnog crnogorskog vaspitanja.*“

Uvažene dame i gospodo zahvalan Veljku Milatoviću što je učinio za moj rod, neka mi bude dozvoljeno da će i Crna Gora, kad se istorijski gleda suština, morati biti zahvalna Veljku Milatoviću kao utemeljivaču njene državnosti. Poznato mi je da se odavno zalagao za Crnu Goru. Moglo je to biti i drugima ali nijesu htjeli ili nijesu mogli a Veljko jeste, na čemu mu se još jedanput zahvaljujem .

Branislav Miko Stanišić

Državnik koji se zalagao za nacionalne institucije

Prije skoro osam godina, 19. oktobra 2004, Veljko Milatović je napustio ovaj svijet. Dogodila se jedna, rekao bih pravedna istorijska koincidencija: uporni borac za podizanje Mauzoleja Njegošu na Lovćenu, čovjek koji ga je kao prva ličnost Republike i predao Crnoj Gori na čuvanje i njegovanje uspomene na velikog pjesnika i državnika, sklopio je oči u danu u kome je to učinio i njegov veliki prethodnik.

Ophrven bolešću, koja ga je u posljednjim godinama života sve više vezivala za dom i postelju, znao je da deprimirano kaže: „Danas se brzo živi a sporo umire“. Sazdan od posebnog materijala nije se, međutim, predavao. Svjestan kratkotrajnosti posljednje međunarodne tvorevine savezne zajednice Srbije i Crne Gore, javno je istupao: govorio i pisao, ukazujući na neminovnost samostalnosti Crne Gore, zbog čega su ga neki njegovi bivši saborci, „vinske mušice“ kako ih je nazvao, proglasili „crnogorskim nacionalistom“. A on je samo preostalom snagom nastavljaao sa onim što je činio i u sedamdesetim godinama prošloga vijeka: da radi i potpomaže razvoj institucija koje su jačale identitet i duh Crnogoraca. U tome je posebnu ulogu, uz Dukljansku akademiju i Crnogorsku pravoslavnu crkvu pridavao Fondaciji Svetog Petra Cetinjskog i Matici crnogorskoj, kojima je kao aktivni član davao sve što je mogao do posljednjeg svog daha.

Na tome kontroverznom putu ka nezavisnosti - kroz koji je Crna Gora prolazila na početku XXI vijeka - razdirale su ga mnoge nedoumice i dileme. Osuđivao je velikosrpski nacionalizam, ali je strahovao i od naših crnogorskih zastranjivanja. Istovremeno, svjestan psihološkog dualizma u mnogima od Crnogoraca, upozoravao je da se moramo odlučnije oslobađati našeg istorijski nakalemljenog provincijalizma i inferiornosti, i da sve hrabrije i svestranije razvijamo naše milenijumski nataloženo blago u liku multinacionalne kulture i značajnih naučnih i obrazovanih dostignuća. Svoje ogromno iskustvo političara i državnika nesebično je dijelio sa onima koji su mu dolazili po mišljenja i savjet, od Mila Đukanovića i Slavka Perovića, do Ranka Krivokapića. Iskreno im je stavljao zamjerke, savjetovao što

i kako valja činiti da se izbjegnemo greške prošlosti i trasira put ka jednoj posve novoj, savremenoj i evropskoj Crnoj Gori. Ono u čemu je bio siguran bilo je uvjerenje da se sa puta kojim se pošlo natrag ne može i da je proglašenje nezavisnosti samo pitanje vremena.

Na svoj posljednji trinaestojulski prijem došao je na Cetinje u bijelom smokingu, koji decenijama nije oblačio. Kada smo ga sutri dan Vuko Dragašević i ja pitali je li to učinio namjerno da bi se razlikovao od ostalih, odgovorio nam je kroz smijeh: „Uživao sam u zapanjujućim pogledima kojim su pratili Hajkino i moje kretanje kroz masu zvanica. A samo sam htio da pokažem da 13. jul nije dan za crna odijela, mada još nijesmo postali potpuno samostalni. Da je to dan jarkih boja, koji će ubrzo postati simbol naše nezavisnosti i državnosti. Dan slobode i radosti, koji će kada postanemo svoja država sinuti novom energijom“.

Nije dočekao ostvarenje svog životnog sna. Ali je knjiga o njemu ugledala svjetlo dana upravo u toj godini našeg velikog slavlja, povezujući životopis ovog savremenog velikana sa završnom epizodom borbe građana Crne Gore za slobodom i nezavisnošću, kojoj je i on dao svoje pečat.

U godini voljom naroda stečene nezavisnosti - uprkos postavljenim preprekama za kakve savremeni demokratski svijet do tada nije znao - Matica crnogorska je objavila ovu romansiranu biografiju čovjeka koji je sav sebe utkao u savremenu crnogorsku istoriju. Uz državničke i političke odluke koje je donosio, namijenjene napretku jedne od najnerazvijenijih republika u jugoslovenskoj zajednici (sjetimo se samo programa preporoda poslije katastrofalnog zemljotresa 1979. godine) za Veljkom su ostali nerazrušivi spomenici crnogorskog kulturnog i naučnog preporoda.

Pomenimo samo prerastanje nedjeljne „Pobjede“ u prvi crnogorski dnevni list. A u njoj je Veljko, kao direktor i glavni urednik svojom uređivačkom politikom i komentarima koje je pisao – još dalekih pedesetih godina prošloga vijeka - najavio svoju reformatorsku djelatnost. To je, naravno, izazvalo javnu konfrontaciju sa vrhom Partije i napuštanje novinarstva. Ali, dvije decenije poznije - kao predsjednik Predsjedništva Crne Gore - neposredno učestvuje u stvaranju prvog broja dnevne „Pobjede“, istovremeno kreirajući program pretvaranja područne tv Podgorice kao dotadašnje ispostave beogradske televizije, u savremenu i samostalnu nacionalnu televiziju. Te poduhvate pratio je razvoj Univerziteta „Veljko Vlahović“, kao prve krovne crnogorske obrazovne institucije; zatim prerastanja Naučnog društva u Crnogorsku akademiju nauka i umjetnosti; bujanje književnih časopisa, osnivanje Leksikografskog zavoda Crne Gore i početak rada na prvoj crnogorskoj enciklopediji. Sve do krune simbola crnogorskog identiteta - Njegoševog Mauzoleja na Lovćenu.

Neke od tih institucija su se u teškim i prelomnim vremenima gasile ili mijenjale imena; neke se tek obnavljaju, a neke bi i danas da ruše. No, uprkos svemu one odoljevaju vremenu, rastu i razvijaju se, da bi, sutra u evropskoj Crnoj Gori bile lučonoše ove tako osobene multinacionalne kulture u stabilnoj Crnoj Gori na balkanskom buretu baruta. Iako se neki sa mnom vjerovatno neće složiti, duboko sam ubijeđen da je onim što je svemu ovome doprinio Veljko Milatović mogao s pravom da ponese ime jednog od rodonačelnika pokreta za obnovu crnogorskog identiteta i državnosti.

Kazivanja o Veljku i knjizi o njegovom životnom put, u ovom prelijepom danilovgradskom ambijentu - šest godina poslije njenog pojavljivanja u javnosti i uoči Dana crnogorske državnosti – divna su prilika da se sjetimo ovog velikana naše istorije. Za njenog autora je posebno zadovoljstvo što se to čini u postojbini Veljkovih predaka i u blizini njegovog vječnog počivališta.

Miodrag Mališa Marović

JP KULTURNI CENTAR BAR
MATICA CRNOGORSKA - OGRANAK BAR

Imaju čast da Vas pozovu na
promociju reprint izdanja
BARSKI GLAGOLJSKI MISAL

Učesnici promocije:

Ivan Jovović, predsjednik Ogranka Matice crnogorske u Baru
Aleksandar Radoman, književni kritičar
Stevo Vučinić, publicista
Mila Čordašević, moderator programa

BAR, DVORAC KRALJA NIKOLE, UTORAK, 10. JUL 2012. u 20:00h

Osvrt na Barski glagoljski misal iz 1893. godine

Crnogorsku hiljadugodišnju povijesnicu, složenu po svojoj civilizacijskoj strukturi, uglavnom prepoznamo po brojnim ličnostima i obilju raznovrsnih sukoba i ratova. Međutim, previše proizvedene istorije na tako malom prostoru manifestuje se u nemogućnosti njenog apsorbovanja kod značajnog dijela crnogorske populacije, u čijoj kolektivnoj memoriji je mnogo prisutnija ona događajna od kulturne istorije.

Jedan od mogućih razloga takvog stanja su neproduktivne institucije, koje djeluju bez utvrđene nacionalne strategije u ovoj oblasti. Nasuprot spomenutog procesa postoje vrijedni pojedinci i nevladine organizacije koje svojim entuzijazmom i odgovornim odnosom prema kulturnoj baštini pokušavaju nadomjestiti birokratizovano djelovanje crnogorskih institucija kulture. Najbolja potvrda navedenog stava jeste luksuzno opremljeni reprint Barskog ili Parčićevog glagoljskog misala na staroslovenskom jeziku (Treće izdanje, Rim, 1905.) u suizdavaštvu NVO „Ivan Mažuranić“ i Fonda za manjine Crne Gore. Reprint izdanje ima posebno značenje, jer se radi o veoma rijetkoj knjizi, nedostupnoj široj javnosti.

Iako je ratnički mentalitet Crnogoraca trajna identifikaciona odrednica, često zaboravljamo i ostale segmente našeg nacionalnog habitusa, poput brojnih tragova materijalne i duhovne kulture naših predaka. Kada je u pitanju pismenost na slovenskom jeziku, akademik Pavle Mijović smatra da je autentičnost duha crnogorskog čovjeka najbolje očitovana u „Ljetopisu popa Dukljanina“, „Oktoihu“

i „Gorskom vijencu“, gdje svako od navedenih djela nastaje na onim istorijskim razdjelnicama koje su bile od presudnog značaja za očuvanje identiteta crnogorskog naroda u svim fazama njegovog razvitka. Ujedno one svjedoče da knjiga na crnogorskom prostoru nije bila incident kulture.¹

Da bi spoznali društvene okolnosti koje su uslovile nastanak Barskog misala na glagoljici iz 1893. godine, neophodno je razmotriti najdublje slojeve naše duhovnosti, kako bi shvatili da povratak glagoljice krajem XIX vijeka u Crnoj Gori nije bila neutemeljena projekcija crnogorskog knjaza i dijela ondašnjeg hrvatskog katoličkog episkopata. Prva od gore spomenutih knjiga, Ljetopis popa Dukljanina nastala je u okrilju najstarije žive duhovne institucije na crnogorskom tlu Dukljansko – barske nadbiskupije. U buli pape Klementa III 1089. godine kojom je utemeljena nadbiskupska katedra u Baru, vidimo da se pod crkvenom vlašću barskog nadbiskupa nalaze manastiri Latina, Grka i Slovena.² U doba Dukljanskog kraljevstva ova duhovna institucija zauzima centralno mjesto u društvenim procesima na ovom dijelu Balkana, zbog čega je u u jednom trenutku prepoznata kao *Primaria Sedes* (Prvoprijestolnica) hrišćanstva cijelog slovenstva.³ To je razlog što su barski nadbiskupi još u XIII stoljeću počeli da nose titulu *archiepiscopus Sclaviniensis* – prvi put zabilježene 1256. godine.⁴

Treba napomenuti da ni u Rimu ni u Carigradu nijesu blagonaklono gledali na proces kulturne emancipacije južnoslovenskih naroda. Odluke Splitskog sabora 925. godine nanijele su težak udarac slovenskom bogoslužju, pobjedom popova latinaša nad glagoljašima. Književnik Miloš Crnjanski u tim saborskim odlukama nalazi osnov budućih nesporazuma među južnoslovenskim narodima, vidjeći poraz popova glagoljaša kao neprovratnu izgubljenu nit povezivanja katoličanstva i pravoslavlja.⁵ Ipak u istorijskoj nauci preovladava mišljenje da u primorskim latinskim biskupijama južno od Neretve nema tragova progona slovenske liturgije.

Još početkom X vijeka u basenu Skadarskog jezera postojale su slovenske crkve u kojima se obavljala književna i prepisivačka djelatnost pod uticajem Ohrida i Rima. Slovenska literatura u Duklju dolazila je iz Ohrida (rasadnika glagoljice), i prvenstveno se odnosila na biblijske tekstove, dok su djela religiozne dogmatike dolazila iz Rima. Uostalom, pop Dukljanin, odnosno nadbiskup Grgur barski kaže na početku „Ljetopisa“ da ga preveo sa slovenskog na latinski jezik, dok iz autorovog izlaganja zaključujemo da je bio upućen u život i djelo slovenskih

---

¹ Mijović P., Iz kulturne prošlosti Bara, Bar, 1995, str. 134.

² Rotković R., Kraljevina Vojislavljevića XI i XII vijek, Podgorica, 1999., str. 48.

³ Tomanović L., Primas Serbiae, Zapisi, Podgorica, 1927, str. 350.

⁴ Šufflaj M., Srbi i Arbanasi, Beograd, 1925., str. 90.

⁵ Crnjanski M., Sveti Sava, Beograd, 2011., str. 15. – 16.

prosvetitelja sv.Ćirila i Metoda.⁶ Iako izvornik „Ljetopisa popa Dukljanina“ nije sačuvan na slovenskom jeziku, dosadašnja istraživanja ukazuju da je latinska verzija prepisana sa glagoljskog predloška.⁷

Staroslovenski jezik je tokom srednjeg vijeka smtran za jedan od sakralnih jezika pri katoličkoj crkvi u Duklji/Zeti, s obzirom da je papa Inoćentije IV 1248. godine dao saglasnost barskoj nadbiskupji da latinska služba prevede na staroslovenski jezik.⁸ Iako je slovenska liturgija do skorašnjih dana imala dosta protivnika u katoličkoj crkvi, ali i izvan nje, rimska kurija se nije protivila slovenskom bogoslužnju u onim dijecezama u kojima je ono stoljećima bilo utemeljeno, odnosno za čijom su upotrebom postojale duhovne potrebe vjernika i klera. Na to ukazuju i kodicili papa Benedikta XIV i Pia VI u drugoj polovini XVIII vijeka, kojima se ponovo omogućava upotreba slovenske liturgije u barskoj nadbiskupiji, kao i u nekim drugim krajevima Dalmacije.⁹ Zato među crkvenim mobiljarom u primorskim župama barske dijeceze nailazimo na misale na slovenskom jeziku, o čemu svjedoči izvještaj barskog nadbiskupa Frana Borzija 1795. godine. Međutim, iz spomenutog izvještaja ne doznajemo da li su misali štampani glagoljicom ili ćirilicom (bosančicom),¹⁰ budući da je Kongregacija za širenje vjere u Rimu još 1627. godine odobrila upotrebu tih crkvenih knjiga na primorju za potrebe katolika slovenskog porijekla.¹¹ Sličan slučaj je i sa pastirskim pismom barskog nadbiskupa Marina Bicija 1610. godine, upućenim barskom kleru i vjernicima na slovenskom jeziku, ali nepostojanje izvornika onemogućava konkretna saznanja o pismu kojim je napisana ta poslanica.¹²

Kod katoličkog klera i vjernika u barskoj dijecezi od XVII vijeka nailazimo na sporadičnu upotrebu slovenskog jezika u službenoj i privatnoj korespondenciji, na latiničnom i ćirilichnom pismu, ali ne i na glagoljici. Međutim, ovdje ne možemo zauzeti konačan stav, s obzirom da srednjevjekovni arhiv barske nadbiskupije uništen za vrijeme turske uprave, od kaptolskog do samostanskih i župnih arhiva.

---

⁶ Rotković R., op.cit., str. 359.

⁷ Radoman A., O pismu izvornika hronike Kraljevstvo Slovena Popa Dukljanina, *Lingua Montenegrina*, br.2, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav Nikčević“, Cetinje, 2008., str. 10. – 108.

⁸ Bošković Đ., *Stari Bar*, Beograd, 1962., str. 270.

⁹ Antivari, *Catholic Encyclopedia*

¹⁰ Jovović I., *Naznake o slovenskom jeziku i pismu među barskim katolicima do Bečkog dogovora*, *Lingua Montenegrina*, br.7, Podgorica, 2011., str. 315.

¹¹ Butorac P., *Kulturna povijest grada Perasta*, Perast, 1999., str. 252.

¹² Bici M., *Iskušenja na putu po crnogorskom primorju, Albaniji i Srbiji 1610 godine*, Budva, 1985., str. 20.

To je razlog da sva saznanja o ovoj duhovnoj instituciji do druge polovine XVIII vijeka dobijamo posredno, koristeći prvenstveno arhive Rima i Venecije, kao i arhive gradova duž istočnojadranske obale. Tako, na primjer, sredinom XVIII vijeka susrijećemo pobornike glagoljštva u zadarskoj nadbiskupiji, čije mjesto rođenja vezujemo za podrumijski kraj. Jedan od popova glagoljaša je don Jure Jović, rođen u Gornjim Šestanima, a obavljao je službu u župi Arbanasi nedaleko od Zadra. Drugi mnogo poznatiji glagoljaš je Ivan Petani (Petanović), rođen u selu Briska u Krajini 1715. godine, koji je kao dječak napustio svoj zavičaj. Bio je imenovan za šibenskog biskupa, ali kao glagoljaš nije odgovarao latinaškom dijelu zadarskog nadbiskupskog kaptola, pa je zbog intriga bio primoran da papi vrati oznake biskupske časti. Međutim, papa ga je ubrzo imenovao za rektora zavoda u Loretu (Italija), najznačajnijem katoličkom studijskom centru za bogoslove sa južnoslovenskog etničkog i jezičkog prostora.¹³

Za vrijeme Otomanske uprave barska nadbiskupija je teško devastirana u duhovnom i materijalnom pogledu. Sve škole pri crkvama i samostanima bile su zatvorene. Obnavljanje prosvjetne djelatnosti katoličke crkve u Starom Baru (naselje Gretva) vezujemo za 1845. godine, kada je otvorena konfesionalna škola, u kojoj su djeca podučavana pismenosti i vjeronauku na slovenskom jeziku.¹⁴

Tek potpisivanjem Konkordata između Knjaževine Crne Gore i Svete Stolice 1886. godine stvoreni su preduslovi za reafirmaciju barske nadbiskupije. Koristeći povoljne spoljnopolitičke prilike poslije potpisivanja konkordata, knjaz Nikola u dogovoru sa nadbiskupom Milinovićem i J. J. Štrosmajerom nastoji da isposluje saglasnost Svete Stolice oko upotrebe staroslovenskog liturgijskog jezika u katoličkoj crkvi u Crnoj Gori. U obrazloženju svoga zahtjeva za uvođenjem staroslovenskog jezika, knjaz Nikola ističe u svom pismu papi da je on prvi slovenski vladar koji je sa Svetom Stolicom potpisao konkordat, pri tome konstatujući da bi potpisani konkordat imao potpunu primjenu ako bi u njegovoj državi Božja služba bila na staroslovenskom jeziku.

U svom obraćanju papi knjaz Nikola evocira uspomene na istorijski razvitak katoličke crkve na ovim prostorima, osobito u primjeni slovenske liturgijske službe, gdje spominje slovenske misionare sv. Ćirila i Metoda, čijom je zaslugom slovenski jezik uvršten među sakralne jezike. S tim u vezi on napominje papi jednu značajnu ličnost iz crnogorske crkvene povijesti, barskog nadbiskupa Andriju Zmajevića, koji je između ostalog poznat po tome što je za njegovog pontifikata

---

¹³ Krstić K., Arbanasi u Zadru, Zadar, 1988., str. 57. usp. Barančić M., Arbanasi i etnojezični identitet, *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, 2008., str., 563.

¹⁴ Perkolčić P., Škole u Baru u tursko vrijeme, *Sveti Nikola (Katolički list mladih)*, Bar, jul, 2001., str. 11.

u barskoj arhidijecezi uveden staroslovenski jezik. Na kraju svoga pisma papi on navodi da uvođenje staroslovenskog jezika ima i državnu i političku konotaciju, jer bi se taj način crnogorski podanici raznih vjera približili jedni drugima, a ujedno katolici bi mogli na maternjem jeziku razumjeti Božju službu.¹⁵

Uvođenje starosloveskog jezika u liturgijski obred katoličke crkve u Crnoj Gori imalo je šire crkveno-političko značenje, što zaključujemo po interesovanju velikih sila, ali i po novinskim člancima u domaćoj i inostranoj štampi. Naročito za ovo pitanje je bio zainteresovan hrvatski katolički episkopat, bez čijeg angažovanja teško da bi se isposlovalo vraćenje slovenske liturgije. Upravo zbog tih širih interesa, papskim kodicilom je Sveta Stolica 29. 03. 1887. godine nakon više vjekova ponovno odobrila upotrebu staroslovenskog jezika u katoličkoj crkvi u Crnoj Gori.¹⁶

Na zahtjev crnogoske vlade i hrvatskih intelektualaca, a za potrebe crnogorskih katolika, Kongregacija za širenje vjere u Rimu je pristala odštampati liturgijske knjige na građanskoj ćirilici, ali se ruska diplomatija suprostavila toj odluci, vidjeći u tome nove zakulisne radnje rimske kurije.¹⁷

Istovremeno sa objelodanjivanjem papskog kodicila koji se odnosio na upotrebu staroslovenskog jezika, bečka vlada i njen poslanik pri Vatikanu, grof Paar, preduzeli su korake kako bi pokrenuli papu da povuče ovu dozvolu. Ali sve što je austro-ugarska diplomatija mogla da postigne bilo je obećanje pape Lava XIII da Crna Gora dobijenu koncesiju nikako ne proširi na slovenska područja Habzburške monarhije.

Austro-ugarski poslanik pri Vatikanu u jednoj studiji u prilično nediplomatskom vakabularom optužuje Vatikan za političku kratkovidost, pri tome, smatrajući inicijatora, tj. glavnog krivca za realizaciju ove ideje đakovačkog biskupa J. J. Štrosmajera. U stvari bečka vlada je strahovala od panslavističkih snaga pri katoličkoj crkvi u Češkoj, Slovačkoj i Hrvatskoj, jer su se pribojavali da te snage ne zahtjevaju ona ista prava koja je Sveta Stolica priznala Crnoj Gori.

Svakako da je ova odluka rimske kurije imala mnogo šire okvire nego što je to bila barska nadbiskupija, ali pojedini historičari, u zahtjevu knjaza Nikole vide i čisto lokalne interese za uvođenjem staroslovenske liturgije u katoličkoj crkvi u Crnoj Gori. Jedna od tih pretpostavki počiva na tvrdnji da je crnogorski knjaz putem slovenskog bogoslužja htio postepeno da slavizira Albance katoličke vjere. Međutim, više je vjerovatno da je njegova glavna ambicija bila da kod domaćih

---

¹⁵ Petrović N., Djela (priređio Ratko Đurović), Podgorica, 2001., str. 940.

¹⁶ Dragičević R., Ugovor Svete Stolice sa Knjaževinom Crnom Gorom 1886, Zapisi, XII, knjiga XXIV, 1940, str. 83. – 85.

¹⁷ Rastoder J. – Rastoder Š., Dr Nikola Dobrečić nadbiskup barski i primas srpski, Budva, 1990., str. 14.

katolika, kao i onih na južnoslovenskim prostorima borbom za slovensku liturgiju stvori simpatije za sebe i crnogorsku dinastiju, i da pokaže da će on kao eventualni vladar neke buduće južnoslovenske državne formacije biti tolerantan i naklonjen pripadnicima rimske crkve.¹⁸

Iako je papa Lav XIII svojim kodicilom 1887. godine riješio pitanje oko upotrebe staroslovenskog jezika u barskoj nadbiskupiji, pokazalo se da ovo pitanje u potpunosti nije skinuto sa dnevnog reda, jer je postojao problem kojim pismom (ćirilicom ili glagoljicom) treba štampati staroslovenske crkvene knjige. To je poslužilo kao osnov za bezrazložno odugovlačenje štampanja *Misala*, koje se proteglo na više godina. U pozadini je stajao austro – ugarski pritisak na rimsku kuriju, što je stvaralo nezadovoljstvo kod knjaza Nikole i nadbiskupa Milinovića. U jednom pismu od 26.12.1889. godine, biskup Štrosmajer po ovom pitanju savjetuje knjaza Nikolu na strpljenje, ukazujući mu na bezrezervnu lojalnost nadbiskupa Milinovića. Na kraju spomenutog pisma, Štrosmajer crnogorskom knjazu saopštava stvarne razloge odugovlačenja štampanja *Misala*, riječima koje bezmalo imaju proročki karakter: „*Nesreći našoj uzrok je rascjepkanost, razdvojenost i rastrojnost naša. Naši neprijatelji o tomu rade, da u rascjepkanosti uvijek slabi ostanemo. Najveća nam je pak nesreća što smo mi sami u duši rascjepkani i razdvojeni a naši vječiti neprijatelji iz svih sila nastoje, da nam dušu i srce otruju i da nas jednoga od drugoga razdvoje. Vjera nam je sveta s jedne to jest pravoslavne i s druge to jest katoličke, divna ona s jedne i druge strane strane na ljubav i slogu opominje. Mi Slavjani na jugu Bog sam znade kakvu ćemo sudbinu dočekati. Od dvoga jedno ili drugo: ostat na vijeke razdvojeni, tako da nam je smrt i propast konačni udes; ili ćemo svi što nas je na balkanskom poluotoku združiti se tako da nam je konačni udes život, sloboda, pobjeda i slava.*“¹⁹

Nakon urgencije knjaza Nikole i nadbiskupa Milinovića, papa Lav XIII je ostao na svojim ranijim stajalištima, pa je posebnim kodicilom 15.03.1890. godine odobrio štampanje crkvenih knjiga glagoljicom za barsku nadbiskupiju.²⁰

Dozvolom papske kurije više nije bilo prepreka za štampanje *Misala*, a glavnu aktivnost na realizaciji ovog projekta je preuzeo nadbiskup Milinović. Iz njegovog pisma upućenom tadašnjem ministru prosvjete i crkvenih poslova Jovanu Pavloviću saznajemo da se Milinović konsultovao oko izrade *Misala* sa najviđenim hrvatskim naučnicima toga doba, i tom je prilikom ovlastio Dragutina Antuna

---

¹⁸ Zoller M., O odnosima J. J. Štrosmajera prema Crnoj Gori, Istorijski zapisi, 1-2, Podgorica, 1978., str. 191.

¹⁹ Ivanišević F., Šimun Milinović, Pučka prosvjeta, II/1922, str. 79.

²⁰ Živković D., Neka razmišljanja oko publikovanja „*Misala*“ i bogoslužjenja na staroslovenskom jeziku, Glasnik cetinjskih muzeja, knjiga I, 1968, str. 76.

Parčića u stručno-organizacionim i tehničkim poslovima u vezi pripremanja i štampanja *Misala*. Prvobitna zamisao da se *Misal* štampa u Zagrebu bila je u potpunosti neostvariva, jer pobornici te ideje nijesu mogli izboriti njeno ostvarenje. To je uticalo da se štampanje *Misala* otegne do sredine 1893. godine.²¹ Primjerak *Misala* štampanog u Rimu nadbiskup Milinović je svečano uručio knjazu Nikoli, a kardinal Rampola je takođe poslao primjerak ministru spoljnih poslova, javljajući mu da će štampanje *Misala* biti završeno do kraja godine, kada će preostali tiraž poslati u barsku nadbiskupiju. Takođe, Milinović je s odobrenjem i blagoslovom pape Lava XIII poslao na poklon i jedan primjerak ruskom caru Aleksandru III posredstvom ruskog poslanika na Cetinju.²²

Međutim, prvu službu na staroslovenskom jeziku u katoličkoj crkvi u Crnoj Gori trebalo je sačekati još godinu i po dana, tj. do 01.01.1895. godine. Bogosluženje u katedrali u Starom Baru je ciljno održano na mlado ljeto i datum svečane mise se poklapao sa godišnjicom oslobađanja Bara od Turaka. U *Glasi Crnogorca* ovaj događaj je zabilježen u članku pod naslovom „*Sa barske svečanosti*“. Na početku ovog novinskog članka prisutne su istorijske reminiscencije u pogledu upotrebe staroslovenskog jezika, dok su najveće zasluge pripisane knjazu Nikoli i nadbiskupu Milinoviću za realizaciju ovog svetog cilja. Iz reportaže zaključujemo da su država i crkva ozbiljno pristupile organizaciji ove svečanosti. „*Ima već četiri pet dana da se čine pripreme u ovdašnjoj varoši za mnoge predstavnike iz svih krajeva naše mile domovine. Nemilosrdna priroda na naše veselje se nije obazirala, nego svoje sile, kišu i vjetar upotrebila – ali badava. Naš ministar predsjednik g. Vojvoda Božo Petrović i pored sve te prirodne nepogode, sa svojom svitom juče je prispio. Ovdašnja varoš bila je zastavama iskićena, a barska Arcibiskupija, zastavama i raznim vjenčevima od lovorike. U crkvi pri bogosluženju, bilo je naroda od sve tri vjeroispovjesti, da, koliko god što je crkva prostrana, u njoj narod nije mogao stati, nego je i avlija oko crkve dosta punana bila*“. Po obavljenoj misi, svečanost je nastavljena u nadbiskupskom dvoru, uz prisustvo najviših predstavnika političke vlasti i delagacija crnogorskih gradova. Kraj teksta posvećenog ovim svečanostima u Baru, izvještač *Glasa Crnogorca* završava sljedećim riječima: „*Ko god razumije ovog događaja svak će reći : daj Bože da se u čovječanstvu rađaju i dugo žive muževi, koji su kao rimski Papa Lav XIII i crnogorski knjaz Nikola I, pa takvim duhovima Bože daj izvršioca njihovih poduzeća, kao što je današnji barski prabiskup o. Šimun Milinović*“. Zbog strahovanja austro-ugarskih vlasti da bi *Misal* mogao biti prodavan u slovenskim

---

²¹ Nikčević M., Odsjaji kultura (Hrvatska i crnogorska kultura stoljećima), Zagreb, 2002., str. 80. – 82.

²² Vujović D., Štrosmjer i Crna Gora, „Pobjeda“, feljton 02. – 15.07.1990. godine

biskupijama Habzburške monarhije, austro-ugarski poslanik pri Vatikanu je otkupio skoro cjelokupni tiraž Misala, zbog čega je samo 4-5 primjeraka poslato u Crnu Goru. Međutim, i da je u dovoljnom tiražu dopremljen i pušten u Crnoj Gori *Misal* ne bi riješio pitanje bogoslužnja na staroslovenskom jeziku. Radi se o tome što crnogorska katolička provincija nije imala dovoljno popova glagoljaša koji bi se njome služili. Jedino gdje je primjenjivanja staroslovenska služba u Crnoj Gori bila barska crkvena opština, a jedini poznavac glagoljice među klerom barske nadbiskupije bio je opat Metod Radić.²³

Ipak, glagoljanje u katoličkoj crkvi u Crnoj Gori na razmeđu XIX i XX vijeka nije dalo nekog značajnog rezultata, s obzirom da je u pitanju bila lingvistička regresija u odnosu na nekadašnji srpsko – hrvatski jezik. Staroslovesnki liturgijski jezik, koji je u srednjem vijeku Južnim Slovenima bio jednako blizak i razumljiv, nije mogao naći jače uporište u širim narodnim masama, zbog izmijenjenih društveno – političkih okolnosti, pa otuda njegova disfunkcionalnost u svakodnevnom životu. Zato Barski misal iz 1893. godine možemo označiti kao sociolingvistički relikv davno minulih stoljeća, mada, u konačnici, i kao neuspjeli politički projekat njegovih inicijatora. Uprkos tome, Misal na glagoljici je trajna zaloga prijateljstva crnogorskog i hrvatskog naroda, čije štampanje je obogatilo zajedničku ćirilo-metodsku riznicu kulturnog blaga ova dva naroda. Kako se približava stodvasetogodišnjica od njegovog prvog izdanja, stvara se obaveza za dostojno obilježavanje ovog jubileja, ne samo unutar barske nadbiskupije, već i od strane referentnih institucija Crne Gore i Hrvatske.

Ivan Jovović

---

²³ Živković D., op.cit., str. 70.- 71.

Knjiga koja otvara mnoga pitanja

Prije no što išta kažem o knjizi koja se večeras promovise – ojećam potrebu da istaknem koliko sam počastvovan pozivom organizatora da govorim povodom ovoga prvorazrednoga kulturnog događaja. Tu počast ne vidim toliko ni u tome što mi je dopalo da govorim o knjizi o kojoj je riječ, koliko što ću o toj knjizi govoriti pred najprobranijom crnogorskom publikom – barskom publikom. Teško je i na mnogo širem prostoru od crnogorskoga naći manjega grada s toliko kulturnoistorijskoga značaja kao što je Bar. Podrumijski kraj s gradom Barom kao svojim centrom – nije to dovoljno istaknuto, čini mi se – ogledalo je i nekadašnje i današnje Crne Gore. Nigđe kao ovđe ne može se pratiti razvoj crnogorske države i njezine cjelokupne prošlosti. Može se slobodno reći da se na primjeru Bara mogu pratiti i gotovo sva značajnija historijska događanja na Balkanu. I nije čudo što je već u srednjem vijeku ovaj grad stekao epitet *slavni*.

Objavljivanje glagoljskoga misala prije nešto više od 100 godina, u vrijeme kad je glagoljica gotovo potpuno istisnuta iz upotrebe, bilo je gotovo jedino moguće u Baru. I promocija njegova reprinteda najprimjerenija je danas u ovome gradu. Pojava reprinteda barskoga, odnosno Parčićeva glagoljskog misala, prvorazredni je događaj za crnogorsku kulturu, ali i dragocjeno podsećanje na dugu i plodotvornu tradiciju crnogorsko-hrvatskih kulturnih veza. Kako smo u Crnoj Gori navikli, ni ovo izdanje nije posljedica osmišljene i odgovorne kulturne politike države ili kakve naučne institucije, već rezultat truda pojedinaca – u prvome redu Steva Vučinića, marljivoga i predanog istraživača crnogorske prošlosti i agilnoga borca za očuvanje naše autentične kulturne baštine.

Novo izdanje *Rimskoga misala slovenskim jezikom*, prvi put štampanoga u Rimu 1893. godine, od višestrukoga je značaja i otvara brojna pitanja vezana za našu povijest i kulturu. Jedno od njih je, svakako, i pitanje prisustva glagoljske tradicije u Crnoj Gori. Premda su njeni tragovi mahom posredni, danas se s velikom sigurnošću može govoriti o tome da je u srednjemu vijeku na prvome slovenskom pismu, glagoljici, u Crnoj Gori nastao značajan korpus spisa. Već u buli pape Kli-

menta III iz 1089. godine kojom se utemeljuje Barska nadbiskupija, nailazimo na pomen slovenskih manastira u Duklji. Za potrebe bogoslužjenja moralo je u tim manastirima biti i knjiga pisanih slovenskim jezikom i pismom, a to je u tome periodu nesumnjivo bila glagoljica. Uostalom i najznačajniji ćirilski spomenik koji pripada našem nasljeđu, *Miroslavljevo jevanđelje*, nastalo u Kotoru osamdesetih godina XII vijeka, nosi tragove prisustva glagoljskoga predloška. I naš najzagonetniji i najvredniji srednjovjekovni rukopis, *Kraljevstvo Slovena*, odnosno *Ljetopis Popa Dukljanina*, nastao u trećoj četvrtini XII stoljeća, kako sam autor u uvodu latinske redakcije hronike tvrdi izvorno je pisan slovenskim pismom („sclavonica littera“). U nauci je postojala dilema kojim je to slovenskim pismom pisan izvornik te dragocjene hronike, no novija istraživanja, kako u Crnoj Gori, tako i van nje, upućuju na zaključak da je prototekst *Kraljevstva Slovena* pisan glagoljskim pismom. Da je glagoljske tradicije na ovim prostorima moralo biti svjedoči nam i Oksfordski glagoljski zbornik iz XV vijeka u kojemu je sačuvana barska legenda o čudima Sv. Mikule. U tome rukopisu razaznajemo tragove prisustva kulta Sv. Nikole, odnosno Mikule, u Baru još u XI vijeku, jer se pored toponima Duklja pominje i stara barska Crkva Sv. Tiodora, na čijim je ostacima još u XI vijeku sagrađena stolna crkva Sv. Đorđa. Zanimljivo je da se na nedavno otkrivenome pečatu dukljanskoga kralja Bodina javljaju upravo predstave Sv. Đorđa i Sv. Teodora. Tek je u skorije vrijeme u krugovima crnogorskih filologa značajnije afirmisana stara teza Vatroslava Jagića, da je jedan od rukopisa koji pripadaju užem kanonu staroslovenskih tekstova – *Marijinsko jevanđelje* iz X–XI vijeka, takođe moglo nastati na prostoru srednjovjekovne Duklje. Dragocjena proučavanja Radoslava Rotkovića, Vojislava P. Nikčevića i Milorada Nikčevića tu su tezu, čini se, minuciozno potkrijepila. Konačno, dva glagoljska fragmenta iz XII vijeka, *Grškovičev* i *Mihanovičev odlomak apostola*, od kojih je ovaj drugi nađen u koricama *Ilovičke krmčije* (1262), po svemu sudeći takođe su dio crnogorskoga srednjovjekovnog glagoljskog nasljeđa.

Nemanjino osvajanje Duklje u osmoj deceniji XII vijeka, prekinuće autentični kulturni razvoj, nastao na dodiru zapadnih i istočnih uticaja, i donijeti nove modele i obrasce pismenosti, prije svega kroz pojavu novoga pisma – ćirilice, i nove, pravoslavne religijske prakse. No time nijesu prekinuti svi tragovi prisustva te tradicije na tlu srednjovjekovne Zete, pa već 1248. godine papa Inoćentije III daje saglasnost barskoj nadbiskupiji da se latinska služba prevede na slovenski jezik. I pored stalnih pokušaja istiskivanja slovenskoga jezika iz bogoslužbene prakse Barske nadbiskupije, u drugoj polovini XVIII vijeka pape Benedikt XIV i Pio VI nastoje obnoviti slovensku liturgiju u crkvama Barske nadbiskupije, o čemu svjedoči i prisustvo misala na slovenskome jeziku, koje je u izvještaju iz 1795. godine notirao barski nadbiskup Frano Borzija, na što je u novije vrijeme skrenuo pažnju prilježni istraživač prošlosti Dukljansko-barske nadbiskupije Ivan Jovović.

Danas je već izvjesno da su glagoljicu na ovim prostorima potisnule ćirilica, odnosno tzv. bosančica, ali i latinično pismo.

Pitanje barskoga, odnosno Parčićeva misala, nazvanog tako po njegovu uredniku, uqlenome hrvatskom filologu Dragutinu Antunu Parčiću, u novije vrijeme u naučnim krugovima aktualizovali su prije svih Milorad Nikčević i Milica Lukić. Njihova istraživanja osvijetlila su brojna manje poznata pitanja vezana za taj kulturološki izuzetno važan spomenik naše povijesti. Posebnu pažnju u tome kontekstu zavređuje uloga đakovačkoga biskupa, zanesenog ćirilometodijanca, Josipa Jurja Štrosmajera, i njegov odnos prema crnogorskome suverenu, knjazu Nikoli I Petroviću. Potpisivanje Konkordata između Crne Gore i Svete Stolice 1886. godine, u značajnoj mjeri posredovano ulogom biskupa Štrosmajera, imalo je za cilj regulisanje položaja katoličkoga življa na prostoru drevne Barske nadbiskupije (zapravo u granicama ondašnje Crne Gore), ali je i aktualizovalo pitanje slovenskoga bogoslužjenja u okrilju katoličke crkve, što je pogodovalo težnjama hrvatskih ćirilometodijanaca, predvođenih Štrosmajerom i Račkim, čiji su zahtjevi za uvođenje slovenskoga bogoslužjenja na hrvatskome nacionalnom tlu decenijama bili onemogućavani. Stoga su aktivnosti oko pripreme i štampanja slovenskoga misala – kao najznačajnijega liturgijskog teksta u hrišćanskoj liturgijskoj praksi – za potrebe Barske nadbiskupije, okupile značajne ličnosti crnogorskoga i hrvatskoga kulturnog života, od biskupa Štrosmajera i knjaza Nikole, do dalmatinskoga franjevca i barskoga nadbiskupa Šimuna Milinovića, filologa Dragutina Parčića do knjaževa sekretara Jovana Sundečića.

Ni činjenica da glagoljski misal u onovremenim okolnostima na prostoru Barske nadbiskupije nije mogao dobiti svoju punu primjenu, budući da je glagoljsko pismo već dugo pripadalo korpusu kulturne arheologije te da je na prostoru barske dijeceze djelovao samo jedan glagoljaš, fra M. Radić, ne umanjuje u prvome redu kulturološki značaj pojave *Rimskoga misala slovenskim jezikom*. Njegova prva liturgijska upotreba, 1. januara 1895. godine, kad je nadbiskup Milinović održao prvi glagoljski pontifikal na staroslovenskome jeziku, u prisustvu Boža Petrovića, izaslanika knjaza Nikole, te brojnih gostiju s Cetinja, Rijeke, Nikšića, Podgorice i mnoštva lokalnoga katoličkoga i pravoslavnoga stanovništva, označila je nadmoćni trijumf ekumenskih principa, koji su sastavni dio života podrumijskih krajeva već vjekovima. Taj duh je i danas, kad s velikim zadovoljstvom najavljujemo novo izdanje barskoga misala, i pored agresivnih i anticivilizacijskih pokušaja njegova potiranja od strane velikodostojnika Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori, dominantno obilježje suživota i vjerske trpeljivosti stanovništva koje gravitira planini Rumiji i slavnome gradu Baru, iskonskoj kolijevci crnogorske milenijumske državne memorije.

Aleksandar Radoman

Spomenik prvog reda

Prije nego izgovorim samo nekoliko rečenica o Misalu o kome su govorili moji prethodnici sa stanovišta jezikoslovne i povjesne struke, podšetiti ću vas na pet događaja koja su u svezi s Barom čije će dimenzije šteta koje će prouzrokovati ovoj zemlji, u budućnosti utvrđivati historičari. Oni nijesu slučajno povezani s ovim gradom nego je ta veza posljedica činjenice da je u kulturološkom i političkom smislu Bar najševjernija orijentalna i najjužnija zapadnoevropska tačka na balkanskom mediteranu. Za Crnogorce značajna zbog dukljansko-barske arcibiskupije, najstarije crnogorske nacionalne i državne institucije koja u sebi oličava suštinske vrijednosti zapadne civilizacije. Stoga, važne spona sa vrijednostima ujedinjene Evrope u koju treba da se integrišemo u narednoj deceniji. To je dovoljan razlog da se u Baru, na njegovom primorju, rješavajuće sukobljavaju crnogorska nacionalna i državna i beogradska velikodržavna ideja. Taj sukob je u simboličkoj ravni, u samo jednoj tački, na vrhu Rumije, doveden do vrhunca. Od njegovog razrješnja zavisiće sudbina naše domovine. Jer će iz njega ishoditi odgovor na pitanje: Da li ćemo sačuvati nezavisnost ili ćemo biti podvrgnuti Beogradu u kolonijalnom statusu? Ovom prilikom ne mogu a da ne pomenem i prvu promociju Liberalnog Saveza u Baru koju smo održali u kasnu jesen 1990 godine, u sali Opštine, u prisustvu desetak građana. Taman kad smo nas trojica, Slavko Perović, Miodrag Vukmanović i ja izašli vani i uputili se ka zadnjoj strani zgrade Opštine, između naših glava je prošao metak koji je bio namijenjen Slavku Peroviću i udario u betonsku stazu iza nas. Zato se uvijek, čak i kad samo pomislim na ovaj grad, šetim tog mračnog i sivog popodneva, zgrade barske opštine, tog metka koji kao da mi i danas ponekad prođe pored glave i onog zlog i naopakog vremena.

Događaji o kojima je riječ su počeli izgradnjom saborne crkve u Baru neprimjernih oblika i dimenzija. Ovaj tip crkava koje oblikom i materijalom zidanja predstavljaju negaciju crnogorske graditeljske tradicije, u materijalnoj ravni, simbolizuje takozvano jedinstvo srpskog prostora. Njima se gledaocima nameću

srpski arhitektonski obrasci koji treba da posluže kao simboli koji trebaju da se utisnu u svijest, naročito, generacija crnogorske maladeži i posluže njihovom odrođavanju od sopstvene tradicije i vrijednosti

Početak februara 2002. godine pošeli smo bili goricu Bešku na jezeru, sagradili privremeni objekat za monaštvo Crnogorske pravoslavne crkve namjerni da obnovimo manastir Balšića. Ali, čim su saznali, s dopuštenjem države i podržani od nje, svještenstvo i naoružani članovi srpskih stranaka iskricali su se na Bešku, uništili naš privremeni objekat i uspostavili pravne i stvarne kompetencije nad manastirskim kompleksom koje se protokom vremena samo utvrđuju.

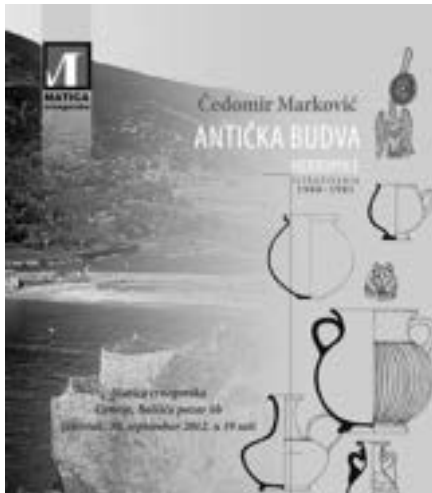
U julu 1995. godine, u barskoj luci, na očigled svih građana sagrađen je limeni objekat, s pratnjom barske policije odvezen do pogodnog mjesta, i helikopterom prenešen i posađen na prethodno razorenom kulturnom mjestu na vrhu Rumije. U njenom podnožju je nedavno sagrađen manastir i u njemu crkva posvećena ruskom svecu Sergeju Radonješkom koja i izgledom podseća na ruske crkve. Prije neko-like godine svještenstvo beogradske patrijaršije u dvooltarskoj crkvi svete Petke u Sutomoru slomilo je i izbačilo vani katolički oltar. Naši javni, i više puta napisani i izgovoreni protesti povodom ovog neljudskog čina nijesu zaslužili ozbiljniju pažnju političke i kulturne javnosti. A nedavno je ratifikovan i temeljni Ugovor sa Svetom stolicom kojim je poništena dukljansko-barska arcibiskupija kao katolička crkva u Crnogoraca katoličke vjere pa i oni sami kao takvi. Taj akt nažalost nije uzrokovao proteste niti jedne crnogorske nacionalne ili državne institucije. Takvo njihovo držanje u ovom pitanju držim nacionalnom sramotom. Zato ovi događaji nemogu ostaviti ravnodušnim nijednog razumnog građanina, jer ne navješćuju dobro niti ovoj zemlji niti njenim građanima.

O barskom ili Parčićevom glagoljskom *Misalu* na staroslovenskom jeziku izrekao sam svoj sud u predgovoru. Ali ću ponoviti kvalifikaciju da je on spomenik kulture provoga reda koji služi na čast crnogorskom i hrvatskom narodu koji ga baštine. Njegovi naručioci i tvorci bili su mudri i premudri knjaz Nikola, đakovački biskup Štrosmajer i svještenik Antun Dragutin Parčić, kojima je sreća i napredak južnoslovenskih zemalja i naroda bio cilj kojemu su težili cijeloga života. Kako je to Parčić lijepo iskazao u jednom pismu: da bi se sačuvalo ono malo slovenskoga bogoslužja što tinja u južnijeh krajeva našeg naroda, a to je bio uvijek cijelj za koji sam težio. A nadbiskup Štrosmajer je izrekao dalekosežnu misao koja se i danas potvrđuje kao utemeljena: da vječno naši neprijatelji uprav o tome rade da na vjeki vjekovah u toj rascjepkanosti i slaboći ostanemo. Najviše nam je palo odtale nesriće što smo mi sami u nutranjosti i duši našoj rascjepkani i razdvojeni a naši vječiti protivnici u tome upravo iz sviju sila nastoje da dušu našu i srdce otruju i da nas jednog od drugog rascijepu. Zato je barski ili Parčićev glagoljski

misal ne samo veliki spomenik konačne pobjede staroslovenskog jezika u liturgiji katoličke crkve, nego i spomenik međusobnoj ljubavi, poštovanju i jedinstvu naroda podrumijskoga kraja. Ono nikad nije bilo dovedeno u pitanje iako se od davnina u podnožju Rumije praktikuje i pravoslavlje i katolicizam i islam. Ovim prostorom prolazili su i vladali mnogi zavojevači, ostajali duže ili kraće vrijeme i širili svoju vjeru. Ali je svijet tog kraja, nezavisno od vjere koju je prihvatao i praktikovao, ostajao i opstajao zajedno i u zlu i u dobru. Svjedoče to i dvooltarske crkve, kult svetoga Vladimira i običaj iznošenja Vladimirovog krsta na Rumiji. Sloveni, pripadnici sve tri vjere, ujedinjeni oko praotačkih svetinja - različite vjere, ali jedan narod koji je od davnina živio u miru i ljubavi, međusobno, i s podrumijskim Albancima.

Nažalost, od nedavno je na njega nasrnula Beogradska patrijaršija raspirujući u narodu međuvjersku mržnju rušenjem katoličkih oltara u dvooltarskim crkvama i razaranjem svetinje na vrhu Rumije. Stoga, neka ovaj mali poduhvat izdavanja preštampanog trećeg izdanja barskog *Misala* bude veliki podsticaj da ponovo ujedinjeni sačuvamo sebe i svoje od svih i svakoga koji pretenduje na naše. Da se po ko zna koji put branimo i odbranimo od nasljednika raškoga župana Nemanje za koga je u jednom pismu pisanom oko 1173. godine onovremeni barski nadbiskup Grgur napisao da je primorao grad da mu se obaveže da će mu platiti 800 perpera, pa kako Barani nemogu da plate, jer im je zemlja opustošena, piše Grgur, bijesni on i prijeti nanovo. Zato vas na kraju pozivam da ponovo ujedinjeni oko praotačkih svetinja uputimo apel kulturnoj, naučnoj i političkoj javnosti da se založi za uklanjanje metalnog objekta sa Rumije, inače, simbola beogradske nadmoći nad nama i svim našim, da inicira obnovu polomljenih katoličkih oltara u dvooltarskim crkvama, a saglasno članu 20 stav 3 već potpisanog Temelnog ugovora sa Svetom Stolicom, da podstakne administraciju da ponovo povede pregovore s Vatikanom s ciljem da se njime zaštiti Dukljansko-barska arcibiskupija kao katolička crkva u Crnogoraca katoličke vjere i Crnogorci katolici kao takvi. Tako bi se spriječile buduće ozbiljne i opasne nevolje kojima će ovakav Ugovor biti nesumnjivi uzročnik. Jer dozvoljava miješanje biskupskih konferencija sušednih država u vjerske prilike u zemlji i podstiče odrođavanje Crnogoraca katolika od narodne matice. A istovremeno da se pred Ustavnim sudom povede i postupak za ocjenu njegove ustavnosti i zakonitosti. Zato što je, kako sam već kazao, ovaj Ugovor, po svojoj suštini, akt uperen protiv naših državnih i nacionalnih interesa.

Stevo Vučinić

Čedomir Marković
ANTIČKA BUDVA
NEKROPOLE
ISTRAŽIVANJA
1980-1981

Učestvuju

Olivera Velimirović ŽIŽIĆ, arheolog
Dejan Gazivoda, arheolog
Stanko Roganović, arheolog
Čedomir Marković, autor

Matica crnogorska
Cetinje, Buljića pazar 46
četvrtak, 20. septembar 2012. u 19 sati

Djelo koje imponuje

Imam prijatnu dužnost da predstavim novoobjavljenu monografiju *Antička Budva – nekropola 1970 – 1981*, autor Č. Marković. Knjiga je uskostručna pa ću pokušati da je pojednostavim tj. približim široj javnosti.

Kao prvo, istakla bih Maticu, izdavača monografije, što se odvažila i uzdigla kao institucija, svjesna značaja kulturnog nasljeđa koja u nizu objavljuje i stručnonaučnu literaturu, bilo samostalno ili preko svog časopisa. Matica to svjesno i savjesno radi, jednostavno traga za kulturno istorijskim vrijednostima Crne Gore, a koje se rapidno urušava i nestaje zbog neadekvatne zaštite i nebrige.

Naša kulturna dobra, a tu spadaju i arheološka nalazišta, često se nalaze na udaru ljudi koji zbog kojekakvih opredjeljenja uništavaju ono najvrjednije u državi a to su kulturna dobra, osnovni znak raspoznavanja sebe samih, naroda kojem kao pojedinci pripadamo.

Rimskom gradu Doklea-i, Antičkim natpisima u Crnoj Gori, pridružuje se i *Antička Budva* -treća monografija koja približava i osvjetljava antičko doba Crne Gore.

Budva – grad u kontekstu razvoja, počevši od primitivne emancipacije naselja nekog područja ili etničkog sklopa – pa sve do njegovog oblikovanja u tip naselja koje posjeduje odlike gradskog naselja u kulturnom i vremenskom horizontu.

U tom smislu Budva je zahvalna tema za praćenje razvoja grada kroz tri faze – predurbanu, protourbanu i urbanu. No, to nije naš zadatak.

Iz ugla arheologije, postanak grada pripada velikim civilizacijama antičkog svijeta – Grcima i Rimljanima, bar što se tiče našeg crnogorskog prostora.

Grci i Rimljani stvaraju grad donoseći urbanizam, pismenost, religiju i druge kulturne tvorevine i iz tih korjena izrasta i crnogorski kulturni milje.

A sve se to odvijalo preko dva procesa: prvi je helenizacija, drugi je romanizacija koja je bila veoma složena strategija, od vojne do administrativne, radi postizanja krajnjeg cilja.

Važan momenat za postojanje helenističke Budve je stalno prisustvo Grka duž jadranskog primorja, a tim i njihovo prisustvo u organizovanom trgovačkom ilirskom centru u kojem su se Grci odomaćili i prilagodili mirnom i stalnom življenju.

Iz tog neposrednog dodira Grka i Ilira nastaje novi oblik kulture koju poznajemo kao helenistička i svodi se, u suštini, samo na miran proces grčkog uticaja. Ovom tipu kulture Grci daju osnovni ton i u nju je utkan niz lokalnih elemenata, odnosno duh ilirskih dostignuća u kulturi i umjetnosti.

Helenizacija u ilirskoj Budvi ostavila je tragove urbanizma, sa odrazom na šire zaleđe: u arhitekturi Meduna, Stare Gradine, Đuteze, Mataguža i dr. kroz izgradnju odbrambenog sistema uz sudjelovaje domaćih majstora u stilu tzv. kiklopske, tehnike. Helenizaciju prati još ogromno bogatstvo raznorodnog, luksuznog grčkog importa, nađenog u grobovima helenističke Budve od kraja III do kraja I v. stare ere, čime se potvrđuje prisustvo Grka u gradu Budvi.

Dalji tok kulturnog razvoja Budve vezan je za dolazak Rimljana, kao osvajača, na tlo današnje Crne Gore. Nakon uništenja ilirske države (230-229 god.), pacifikacijom ove i šire regije Rim sprovodi integraciju prostora, zajedno sa etničkim elementima, u Rimsku imperiju; a to se ostvarivalo vojnom silom ili administrativno s ciljem, unificirajući domoroce na jednom sasvim drugom kulturnom i društvenom nivou. To je praktično bila priprema za sledeći korak romanizacije, koja je dalje tekla veoma osmišljenom politikom i vršena je na razne načine prema uslovima koji su postojali u raznim oblastima. Evo nekoliko primjera: Lucije Anicije, kao pobjednik, saziva zbor svih predstavnika ilirske države i saopštava im da će porez koji su plaćali svom kralju Genciju smanjiti na polovinu, zatim im obećava: svi će stanovnici ilirske države biti slobodni i oslobođeni poreza, pa dalje navodi niz plemena i gradova koji su se još za vrijeme Gencijeve vladavine odvojili od njega i prišli Rimljanima. Što bi rekli danas: vlast s jedne strane nagrađuje, a s druge im ubacuje klicu razdora poznavajući nedostatak solidarnosti kod Ilira. Koristila se i metoda preseljavanja stanovnika iz jedne oblasti u drugu, naseljavanjem građani dobijaju imanja, tj. koristili su metodu kolonizacije i takvim

načinom razbijali su etničke cjeline. Poslije 25 godina isluženi vojnici dobijaju građansko pravo, a to je svakom u jednoj tako velikoj državi bio cilj – da postane rimski građanin...

Ilirsko stanovništvo Budve, a vjerovatno i zatečeni dio Grka, bilo je romanizovano u I deceniji prvoga vijeka i istovremeno grad je bio naseljen brojnim Italiciima, što potvrđuju grobovi spaljenih pokojnika, ritualom kremacije koji su donijeli sa sobom i praktikovao se na nekropoli tokom prvog i drugog vijeka.

Radi potpunije slike nešto treba reći i o samom gradu Buthua – Budva koja spada u najstarije centre organizovanog gradskog života na širem Jadranu. Ime Budve pominje Sofokle sredinom V vijeka st. ere, Pseudo Skilaks iz IV vijeka stare ere, a pominje se i kod Ptolomeja i Plinija. Za antičku Budvu vezan je mit iz grčke mitologije jedne dobro poznate priče, o tebanskom heroju Kadmu i njegovoj ženi Harmoniji, kao njenim osnivačima. Kao aglomeracija Budva se formirala veoma dugo. Grad je živio i razvijao se u različitim epohama. Egzistira kontinuo od IV vijeka stare ere, pa kroz vjekove i milenijume do dana današnjega.

Nakon zemljotresa 1979. godine konačno je ubicirana antička Budva na prostoru u starom budvanskom gradu kada su otkriveni ostaci arhitekture ilirskog bedema rađeni kiklopskom tehnikom, ostaci hipokausta, djelovi stubova, kapiteli, kao i temelji ranohrišćanske bazilike sa ostacima mozaičkog poda iz polovine VI vijeka.

U cijeloj priči o antičkoj Budvi nedostaju mnogi podaci: izgled, veličina, arhitektura, prateći objekti i drugi sadržaji ostaju, a najvjerovatnije će i ostati, nedogledani.

Međutim, viziju načina života neposredno pruža izumrli antički svijet, pohranjen i sačuvan u nekropolama, jedinog istraženog urbanog segmenta antičkog grada.

Položaj antičkih nekropola otkriven je slučajno, izgradnjom starog hotela „Avala“ 1938. godine, kada je za nauku uništen nesaglediv broj helenističkih i rimskih grobova koji su imali bogatstvo priloga koji su kasnije poslužili za unosnu trgovinu, od čega je jedan dio dospio u muzeje (Beograd, Split, Zagreb i dr.).

Prva arheološka sistematska istraživanja u Crnoj Gori organizovani su u Budvi daleke 1951-1957. godine. Mislim da je ukupni arheološki fond sa prostora nekropola, trebalo integrisati tj, povezati u ovoj prvoj monografiji, bez obzira na napor koji je trebalo uložiti. Autoru Čedomiru Markoviću za pisanje monografije poslužila su posljednja istraživanja, koja su obavljena u otežanim uslovima, odmah, naredne dvije godine poslije zemljotresa 1979. godine. Rezultati ovih istraživanja riješili su dilemu koja se vuče kroz literaturu od otkrića budvanske nekropole i konstatacija da su na istom mjestu u dva horizonta (sloja) ležali stariji grčki i mlađi rimski grobovi.

Čedomir Marković, zahvaljujući arheološkim istraživanjima otklonio je i razriješio pomenutu dilemu, a ona se u prvom redu odnosi na poziciju, obim i strukturu

terena koji je korišćen tokom dugog života antičkog grada, dok samo razgraničenje nekropola, diktiraju grobni prilozi i na toj osnovi autor, prvi put, odvaja prostorno i vremenski helenističku od rimske nekropole.

U monografiji su predstavljena dva poglavlja: helenistička nekropola i rimska nekropola.

Helenistička nekropola zauzimala je prostor duž same morske obale, zahvatala prostor ispod starog hotela „Avala“ i potez koji se završavao na istočnim padinama brda Spas.

Na tom potezu tokom posljednjih istraživanja otkrivena su 33 groba koji su omogućili sagledavanje svih oblika grobova i grobnih konstrukcija kao i pogrebni ritual inhumacije, praktikovan od sredine IV vijeka do kraja I vijeka stare ere. Grobove ove epohe karakterišu izuzetno bogati grobni prilozi, među kojima s posebno ističu predmeti izrađeni od zlata: prstenje, naušnice, privjesci, lančići kao i dekorativna keramika. Sve grobne nalaze autor je tipološkom interpretacijom i analizom opredijelio periodu helenizacije ilirske Budve, u kojoj pored ilirskog stanovništva živi mnogo Grka, odnosno grčkih trgovaca koji održavaju veze s drugim razvijenijim grčkim centrima, dok sama Budva predstavlja važan trgovački i kulturni centar ilirske države.

Drugo poglavlje monografije odnosi se na rimsku nekropolu sa ukupno otkrivenih 211 grobova tokom posljednjih istraživanja.

Topografija rimske nekropole praktično se naslanja na poziciju starije helenističke i podrazumijeva prostor hotelskog dvorišta, ekonomske objekte starog hotela i dalje se širi prema sjeveru i sjeverozapadu sve do podnožja brda Spas. Zbog skućenog i do kraja iskorišćenog prostora u nekim vremenskim intervalima došlo je do neznatnog preklapanja ove dvije nekropole, a taj prostor preklapanja upravo je bio granična linija između nekropola.

Sahranjivanje na nekropoli teče od I vijeka do kraja V vijeka, a vjerovatni i poslije tog datuma i tokom srednjeg vijeka. Na nekropoli je praktikovano spaljivanje i inhumiranje pokojnika. Spaljivanje kao stariji oblik pogrebnog rituala prisutan je od I vijeka pa do sredine III vijeka. Poslije ovog datuma inhumacija je dominantan obred pri sahranjivanju i zadržao se i kroz kasniji period.

Arheološki materijal rimske nekropole, autor je slično prethodnoj, obradio tipološko-analitičkim postupkom u okviru posebnih odjeljaka: više tipova grobova spaljenih pokojnika, grobovi inhumiranih pokojnika opis grobova i grobnih konstrukcija, naučno interpretira sve značajne vrste nalaza: staklo, keramiku, metal i sl. Poseban odjeljak posvećuje epigrafskim spomenicima iako su oni zanemarljivi u odnosu na karakter i broj grobova.

Autor je na lak, prihvatljiv i jednostavn način intepretirao ukupnu arheološku

građu sa jedne i druge nekropole, a propratnim tablama sa crtežima i fotografijama uz tekst, omogućio lakše praćenje i čitanje. Sliku antičke Budve danas dobijamo kroz njene istražene nekropole. Groblja su mjesta preko kojih se sučeljavamo sa duhovnim i kulturnim vrijednostima, sa prošlošću. Groblja preživljavaju milenijume, epohe, vjekove, opstaju kao sveta mjesta, kao simboli tišine, spokojstva.

Svaki grob je zatvoren trezor, iz kojeg nauka crpi brojne podatke i informacije: antropološke, duhovne, kulturne, ekonomske, socijalne, a sve to zajedno predstavlja naučno – istorijski doprinos za upoznavanje, u ovom slučaju života antičke Budve i njenog izumrlog svijeta.

Na kraju, izgled, volumen, likovna obrada knjige jednostavno imponuju, ostavljaju dobar utisak i kao takva je najljepši dar struci šireg značaja, posebno arheologiji Crne Gore.

Olivera Žižić

Doprinos razvoju arheologije u Crnoj Gori

U svoje i ime Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore, koji je i potpomogao izdavanje ovog stručnog djela, želim da kažem par riječi:

O radnom vijeku i samom djelu doktora Čedomira Markovića, govorele su moje iskusnije kolege, tako da ću se ukratko osvrnuti na arheološka iskopavanja koja je realizovao bivši Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Crne Gore tokom svog višedecenijskog postojanja.

Zahvaljujući svom položaju, uvijek na razmeđi velikih država i civilizacija, Crna Gora u svom tkivu sublimira jedinstvene tragove koji su ostavili pečat u njenoj prebogatoj istoriji, najprije se ogledajući kroz kulturno-istorijsko nasljeđe.

Svijest o očuvanju i važnosti kulturnih dobara kod nas se javlja još za vrijeme crnogorskih vladikâ, koji su sakupljali stare knjige, dokumenta, povelje i oružje. Tokom vladavine knjaza, odnosno, kralja Nikole I Petrovića-Njegoša, uporedo sa modernizacijom naše države u svim segmentima i u cilju zaštite kulturnih dobara donose se prve odredbe i Zakon o biblioteci i muzeju. U periodu između dva svjetska rata, u Crnoj Gori brigu o zaštiti pokretnih i nepokretnih kulturnih dobara preuzima Državni muzej, oformljen 1926. godine na Cetinju. Nakon Drugog svjetskog rata, konačno dolazi do formiranja institucije čiji je jedini zadatak zaštita kulturnih dobara.

Kroz djelatnost Republičkog zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture i prirodnih rijetkosti, formiranog 1948. godine, kasnije transformisanog u Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Crne Gore (1960. godine) i formiranje Opštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Kotoru 1980. godine, a već 1992. godine transformisanog u Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, jasno se izdefinisao pravac zaštite crnogorskih kulturnih dobara.

Arheološke kampanje u Crnoj Gori, najvećim dijelom su realizovane, kada su ih uzrokovali građevinski radovi koji su prekidani radi spašavanja kulturnog blaga. Tada je u većini slučajeva zaštitne arheološke radove realizovao Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Crne Gore. Tokom svog postojanja Zavod je obavio najzahtjevnije stručne poduhvate na zaštiti kulturnih dobara, tada spomenika kulture,

za šta je dobio Orden Republike sa srebrnim vijencem 1972. godine i najveće društveno priznanje u oblasti kulture i obrazovanja na prostorima bivše Jugoslavije – nagradu AVNOJ-a, 1989. godine.

U Zavodu, tokom njegovog postojanja, ilo je pet arheologa. Nažalost, u arheologiji Crne Gore uvijek je bilo deficita kadrova, kao i danas, ali ih to nije ometalo da odgovore svakom zadatku koji je bio postavljen pred njima, samostalno ili u saradnji sa drugim institucijama, ili pak kao sopstvenom izazovu nastalom za proučavanjem prošlosti.

Dr Čedomir Marković je čitav radni vijek proveo u Zavodu, prvo kao arheolog, zatim kao šef jedne od stručnih službi Zavoda, da bi u periodu od 1985. do pensionisanja 2003. godine, bio na njegovom čelu, sa kratkim prekidom od 1990-1991. kada je obavljao poslove na mjestu samostalnog savjetnika.

Pored gospodina Markovića, arheolozi Zavoda bili su i gospođa Vera Drecun, gospodin Stanko Roganović u periodu od 1976. do 1981., gospođa Marina Perović od 1985. do 2001. godine i moja malenkost u periodu od 2005-2011. godine, kada je Zavod transformisan i JU Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore preuzeo na sebe djelatnost terenskih radova za obje djelatnosti.

Najznačajniji arheološki lokaliteti od praistorije, preko antike do srednjeg vijeka istraživani su u organizaciji Zavoda, među kojima možemo izdvojiti:

Risan, Gotovuša, Municipium S..., Lužac, Beran Krš, Kremešnice, Spila, Lisijevo polje, Riječani, Sutomore, Budva (Stari grad i Nekropola), Duklja, Svač...Dakle, Zavod je u velikoj mjeri doprinio razvoju arheologije kao nauke na ovim prostorima.

Moram da dodam činjenicu da knjige, koju večeras predstavljamo ne bi bilo da nije bilo odgovornog i pravovremenog angažovanja bivšeg Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture Crne Gore, koji je rukovođen osnovnim principima zaštite kulturne baštine. preduzeo sistematska arheološka ispitivanja budvanskih nekropola, ugroženih izvođenjem građevinskih radova. Pored toga, Zavod je sve ekspanate pronađene u ovoj kampanji, podvrgao konzervatorsko-restauratorskom tretmanu u jednom od svojih ateljea, pod rukovodstvom Marije Marković, konzervatora-savjetnika. Uspješno je obrađeno blizu 2000 ekspanata od keramike, stakla, ćilibara, metala, kamena koje danas možete pogledati u postavci Arheološkog muzeja u Budvi.

Na kraju, ova knjiga koju večeras promovišemo govori o izvanrednim rezultatima, postignutim u kampanji realizovanoj prije više od trideset godina, dakle u vrijeme kada nije bilo tako razvijene opreme kojom danas mi arheolozi raspoložemo. Mogu slobodno reći, bardovi arheologije kakvi su gospođa Žižić i dr Marković za nas mlađe morali bi biti uzori i podsticaj za dalji uspješan rad.

Dejan Gazivoda

Pozdravno pismo

Bolest i starost, te pogane i ružne posestrime, onemogućile su me da prisustvujem tom svečanom činu. Koristim priliku da Matici zahvalim, koja je u svojoj dosadašnjoj bogatoj izdavačkoj djelatnosti i ovom prilikom promotor ovakve kulturne manifestacije. Knjigu *Antička Budva Nekropole* pročitao sam sa posebnim interesovanjem i zadovoljstvom. Bez laskanja i uobičajenih fraza, dovoljno je reći da je autor dr Čedomir Marković. Ovo naglašavam zato što je gospodin Marković doktor u najautentičnijem značenju te riječi. On nije doktor sveopšte prakse, raznih gemišta naučnih disciplina, profesije. Čitav radni vijek posvetio je proučavanju, očuvanju i prezentaciji kulturne baštine u Crnoj Gori. Ovaj homo doctus, poliglota, autor više knjiga iz oblasti Arheologije i saradnik mnogih naučnih institucija u našoj državi i inostranstvu, obogatio je biblioteke tih ustanova. Ubijeden sam da dijelite mišljenje sa mnom da ovaj vrli građanin Cetinja zaslužuje puno poštovanje i respekt sviju nas.

Stanko Roganović

Angeliki Konstantakopulu
GRČKE SLIKE CRNE GORE
do Prvog svjetskog rata

Učestvuju

Marko Špadijer, urednik izdanja

Dorlije Borozan, istoričar

Aleksandra Vuković, prevodilac

Angeliki Konstantakopulu, autorka

Prostorije Matice crnogorske
Beogradska 24 c, Podgorica
petak, 21. septembar 2012. u 19 sati

Djelo koje širi vidik

Kao urednik i zvaničnik izdavača knjige *Grčke slike Crne Gore*, koju danas promovisemo u Domu Matice crnogorske, imam prijatnu dužnost da vas srdačno pozdravim i zahvalim na posjeti.

Takođe imam obavezu da vam saopštim nekoliko informacija.

Knjiga koja je pred vama ima naziv na grčkom *Politika i memorija na Balkanu – Grčke slike Crne Gore u 19. vijeku do prvog svjetskog rata*. Nju je izdao Univerzitet u Janini 2004. godine, a Rektorski savjet je odobrio Matici Copyright 2010. godine. Autorka je izrazila zadovoljstvo da se knjiga prevede na crnogorski jezik i odrekla se honorara. Knjiga je značajki prevedena sa grčkog izvornika i štampana 2011. Dopunjena je spiskom Grka odlikovanih od crnogorskog Dvora, koji nam je ustupila gospođa Anđa Kapa, direktor muzeja kralja Nikole sa Cetinja.

Čekali smo da autorka, profesorka Angeliki Konstantakopulu dođe u Crnu Goru da bismo u njenom prisustvu promovisali ovo izdanje. Sa nama je i prevodilac, Aleksandra Vuković, tako da imamo zadovoljstvo da vidimo i čujemo ove dvije umne dame i naše drage saradnice. Pored nas troje, u predstavljanju knjige *Grčke slike Crne Gore* učestvovalaće i uvaženi profesor, istoričar dr Đorđe Borozan, koga svi dobro poznajete.

Ovim informacijama moja bi uloga mogla da se završi, ali osećaj važnosti ove knjige, prisustvo njene autorke, razlog su mojih širih napomena.

Crnogorska kulturna i naučna javnost je zahvalna ovoj učenoj Grkinji što je za svoja istraživanja izabrala temu o percepciji Crne Gore u Grčkoj do početka prvog svjetskog rata. Ona je uspjela da ne samo prikaže kakvu su sliku imali Grci o Crnogorcima, već je iznijela niz provokativnih opservacija o događajima iz crnogorske istorije.

Angeliki se vješto kreće između mitova, predrasuda, stereotipa, istorijskih kategorija, ideologija i prepoznaje realnost grčko-crnogorskih korelacija. Angeliki se potrudila da prouči i razumije procese kroz koje je prolazilo crnogorsko društvo i postalo „prepoznatljiv politički entitet“.

Prateći procese „poevropljenja“ Balkana u 19. vijeku, Angeliki polazi od doktrine Napoleona III iz 1859. „Evropa i nacija“ i traga za evropskim slikama Balkana kroz odnos Grka prema Crnogorcima.

Kako ne postoji jedinstveno evropsko viđenje Balkana, pojedini nacionalni stereotipi, ideologije i slike povezane su sa istorijskim procesima.

U balkanskoj historiografiji, kako kaže autorka, slika Crne Gore nije izazivala interesovanje.

„Grčke, kao i ostale balkanske historiografe 19. vijeka prvenstveno je interesovalo da prikažu prošlost na način koji bi legalizovao sadašnjost, i, prema tome, stvarali su slične historiografske verzije.“

Ona zapaža da je crnogorska historiografija prethodila historiografiji ostalih Slovena, djelom Vasilije Petrovića *Istorija Crne Gore* (1754), ali „slika crnogorske prošlosti data u tom djelu, nije snabdjela historiografiju 19. vijeka“, već su Crnogorci prihvatili nasljeđe Kosovskog boja i ideologiju „osvete“.

„Odlazak crnogorskog kralja Nikole u januaru 1916. značio je kraj političke nezavisnosti zemlje i u isto vrijeme početak procesa određivanja Crnogoraca kao članova iste grupe sa Srbima.“

Angeliki daje interesantne opservacije o „politizaciji religije“ na primjeru teme *Gorskog vijenca* i proglašenju Petra I za sveca.

Mit o kontinuiranoj nezavisnosti Crnogoraca i pokolju „nevjernika“ Božić 1702. godine *„pokazali su se kao vrlo održivi i u Grčkoj“*.

Nespremnost naroda da se kritički odnosi prema sopstvenim mitovima, produžava održivost i tuđih.

Pojava ove knjige fokusira javnost na crnogorsko-grčko prijateljstvo, koje je utemeljeno u staroj Crnoj Gori.

Grčka je sedma evropska, a prva i jedina balkanska zemlja koja je odmah poslije Berlinskog kongresa uspostavila diplomatske odnose sa međunarodno priznatom državom Crnom Gorom.

Aleksandar Logotetis je uručio knjazu Nikoli akreditive 16. januara 1881. godine. Za Grčku će crnogorski Knjaz tom prilikom reći „stariji brat moje zemlje po vjeri, patnjama i zajedničkim težnjama“.

Logotetis je u dva maha boravio kao diplomatski predstavnik Grčke na Cetinju i imao uvažavanje i prijateljski prijem na Dvoru i u narodu. Posebno je prisna sa prestolonasljednikom Danilom.

Simo Matavulj je Logotetisa opisao kao „*duhovitog i originalnog čovjeka*“. Logotetis je umro na Cetinju 1902. godine. U nekrologu se ističu njegove vrline i zasluge za „*čvrste prijateljske veze između Crne Gore i Grčke, kakve bi trebalo da postoje između svih balkanskih država u interesu njihove zajedničke bolje budućnosti*“.

Koliko su bili prisni odnosi grčkih diplomata na cetinjskom Dvoru vidi se i po članku Glasa Crnogorca od 26. X 1902. u kome stoji da su pored njegovog odra u grčkom poslanstvu prošli Knjaz i svi članovi njegove familije, diplomatski kor, crnogorski ministri i mnogobrojni građani Cetinja. ...*U subotu dolazi brat pokojnikov i u nedjelju mrtvo tijelo Aleksandra Logotetisa biće sa Cetinja ispraćeno u zagrljaj njegove rodne zemlje, mada njegov grob među našima šćaše biti mio i svet svakome Crnogorcu.*“

Na kraju nekoliko zapažanja o potrebi da saznamo kako izgledamo u očima Drugih.

Slika koju stvaramo o drugima i drugi o nama kako zapaža Angeliki, nije jednostrana, već je proizvod politike i pamćenja i stalno se i iznova mozaično dopunjava i mijenja. Kada se nacionalna istorija i događaji stavljaju u regionalni i evropski kontekst vidici postaju širi.

Angeliki je po ko zna koji put pokazala da se naše male istorije i sudbine kreću na periferiji interesa velikih sila i globalnih sukoba.

Za Grčku i za Crnu Goru je važno da njeguje evropske vrijednosti i veze koje nas spajaju sa tom civilizacijom, ali i da kritički sagledavamo savremene procese u stvaranju zajedničke evropske svijesti.

Poslije dobre monografije Františka Šisteka o Češkom viđenju Crne Gore dobijamo i vrijedno djelo o slici Crne Gore u grčkom društvu u 19. vijeku. Jedna srednjeevropska slovenska i jedna balkanska zemlja u 19. vijeku su imale gotovo glorifikatorsku sliku slobodne Crne Gore, njenih vladara i njenog ratničkog naroda, da bi poslije gubitka nezavisnosti prestali da se interesuju za nju. Nadam se da će se obnoviti interesovanje za modernu Crnu Goru kod evropskih naroda.

Preporučujem da čitate ovo nesvakidašnje djelo o Crnoj Gori, koje je napisala intelektualno radoznala naučnica koja prijateljstvo prema Crnoj Gori ispoljava izborom teme, poštenim odnosom prema činjenicama, nekonvencionalnim interpretacijama i velikim trudom da sakupi i prouči izvore i literaturu.

Pojava knjige Angeliki Konstantakopulu „*Grčke slike Crne Gore*“ predstavlja praznik crnogorsko-grčkog prijateljstva.

Marko Špadijer

Politika i memorija na Balkanu

Imam čast i zadovoljstvo da govorim o knjizi uvažene grčke historičarke, profesorke Angeliki Konstantakopulu, „Grčke slike Crne Gore – do Prvog svjetskog rata“.

Određujući predmet interesovanja knjige, naša večerašnja gošća, krenula je od premise date u podnaslovu – Politika i memorija na Balkanu i time jasno odredila zadati cilj saopštavajući da je zanimaju politički i ideološki uslovi koji su učinili neophodnim i aktuelnim diskurs o političkoj i istorijskoj prošlosti Crne Gore u Grčkoj politikologiji i historiografiji.

U traganju za rekonstrukcijom i shvatanjem grčkih slika Crne Gore, povezivanjem političko-ideoloških sa naučnim pitanjima, autorka pedantno analizira objavljene grčke tekstove o Crnogorcima i onovremenoj Crnoj Gori u vrijeme kada su velike sile u stvaranju ravnoteže na Balkanu ukazivale na njen značaj.

Polazeći od procjene da je stvaranje slike „drugoga“ složen i odgovoran političko-ideološki zadatak, poslužila se dimenzijom istoričnosti onih procesa, zbivanja i shvatanja koja su ostavila duboki trag u crnogorskoj povjesnici.

Analizirajući raspoloživi istraživački diskurs grčkih autora, koji je najčešće recepcija onovremenog evropskog javnog mnjenja o Crnoj Gori, kroz četiri tematska kruga: Crna Gora u srednjem vijeku; Od evropskog do grčkog interesovanja za Crnu Goru; „Otkrivanje“ jednog južnoslovenskog saveznika; Politički diskurs i nacionalno pamćenje, apostrofira geopolitički značaj crnogorskog prostora koji korespondira s društvenim strukturama u procesu dugog trajanja od srednjeg vijeka do prvog svjetskog rata.

Prostor Crne Gore, nekadašnje Duklje i Zete, prožet političkim, vjerskim i kulturnim uticajima Zapada ka Istoku i Istoka ka Zapadu, predstavlja kao polje susretanja i sukobljavanja, uspona i pada, čuvanja tradicije i slobodarskog života.

Trpeći pritiske i uticaje političkih i vjerskih podjela moćnih imperija tokom njihovih srednjovjekovnih i novovjekovnih presezanja, opstajali su Crnogorci u

planinskim predjelima čuvajući autohtonu političku i vojnu organizovanost, običajnost i tradicionalnost, konstatuje autorka.

Od vremena Dukljanskog kraljevstva do stvaranja crnogorske države tokom druge polovine 19. i prvih decenija 20. vijeka, „Grčke slike Crne Gore“ su znalački historiografski iznijansirane, tako da ostavljaju nedvojben utisak istraživača i analitičara procesa dugih trajanja sa posebnim senzibilitetom.

Upravo u poglavlju Od evropskog do grčkog interesovanja za Crnu Goru na primjeru Napoleonovih osvajanja na Balkanu, čime se otvaraju pitanja „nacije – države“, uočava da Crnogorci slobodno živeći na granicama Osmanskog i Austrijskog carstva i za vrijeme Napoleonove uprave u današnjem crnogorskom primorju, održavaju veze i odnose na temeljima punog suvereniteta.

Kako je geografski položaj Crne Gore tokom novovjekovne evropske istorije bio određen vojnopoličkom ravnotežom između Osmanske imperije i Mletačke republike, a politički bio u znaku interesa sila Rusije i Austrije, to su znanja o Crnoj Gori i unutrašnjim prilikama u njoj ostala po strani.

Istorija o Crnoj Gori vladike Vasilija Petrovića, objavljena u Moskvi 1754. godine, ne samo da je donijela niz novih saznanja već je bila pravi začetak crnogorske i nacionalnih historiografija na Balkanu, konstatuje autorka. Sa druge strane, za proučavanje geografske, etnografske i istorijske slike Crne Gore u zemljama zapadne Evrope, zasluge više od drugih pripadaju djelu Viale de Somiera – Istorijsko i političko putovanje kroz Crnu Goru. I dok Somijer pričanjem o moralu, običajima i predrasudama Crnogoraca nastoji da ubijedi čitaoce da su vrijedni divljenja, a ne da ih svrstavaju u divljake, njegov savremenik Bernardini apostrofira njihovu hrabrost i karakter, tako da „Crnogorci daju Evropi primjer, dostojan najljepših vremena Antike.“ Napoleonovo interesovanje za Crnu Goru zabilježio je pri crtanju Balkanskog poluostrva Riga od Fere na svojoj karti Grčke, naglašavajući herojske osobine Crnogoraca u Bojnom maršu „Tigrovi Crne Gore, orlovi s Olimpa“.

U preuređenoj Evropi nakon Napoleonovih ratova, interesovanje za Crnu Goru se bitno smanjilo naglašava autorka, ali je uplitanje Austrije i Francuske u tradicionalnu plemensku strukturu pomoglo knjazu Danilu Petroviću da na osnovu odvajanja svjetovne i duhovne vlasti otvori put ka stvaranju crnogorskog naroda.

Nakon Pariskog mira (1856) Crna Gora je iz sfere ruskog starateljstva priješla u polje evropske diplomatije, da bi poslije pobjede na Grahovcu 1858. isposlovala rad međunarodne komisije za razgraničenje sa Osmanskom imperijom. Pokušaj stvaranja saveza balkanskih država 60-ih godina 19. vijeka i ideje nacionalnih i oslobodilačkih pokreta pod uticajem italijanskog ujedinjenja, proširio je grčka interesovanja za Crnu Goru. Kontakti između Crne Gore i Jonskih ostrva, posebno Krfa, kada Garibaldinci nastoje plamen revolucije prenijeti na Balkan i posebno

crnogorsko-osmanski rat početkom 60-ih, pojačali su grčka osjećanja solidarnosti i pomoći. Atinski komitet 1862. sakuplja i šalje pomoć, a u grčkoj štampi sve češće se piše o Crnoj Gori.

Učešće Crnogoraca u Kritskom ustanku 1866-1867. godine, kada su Crnogorci po ocjeni grčkih generala bili „prepoznati po sposobnostima“, ostalo je u kolektivnom pamćenju Kričana i komentarima grčke štampe.

Od početka rata Crne Gore sa Osmanskom imperijom 1876, slobodarski duh grčkog naroda, prema pisanju lista „Ora“, slijedio je, mimo svoje vlade, Gledstonove poruke o Crnogorcima koji se bore za pravdu i u svojim planinama čuvaju „svetu vatru nezavisnosti“.

Analizirajući suparništvo između Petrovića i Obrenovića oko pijemontske uloge, pojačano tokom Istočne krize i nakon Berlinskog kongresa, autorka ističe da jasnu predstavu o tome ima grčki konzul u Skadru Mavromatis. U opservacijama za list „Akropoli“ 1884. ističe: „Iako je Srbija bogata, veća i, vjerovatno, kulturnija od Crne Gore i nalazi se u boljem položaju da ostvari navedenu misiju i Crna Gora ima veliku prednost kada se radi o uticaju na susjedne istorodne pokrajine, u tome što njom vlada dinastija duboko ukorijenjena u tle, u postojanju bliskog i čvrstog jedinstva između naroda i vladara...“

Cijeneći da se Crna Gora poslije Berlinskog kongresa nalazi u situaciji da sa Srbijom stoji na putu Austro-Ugarskoj namjeri kroz Novopazarski sandžak ka Makedoniji i Solunu, grčki diplomatski poslenici smatraju Crnu Goru važnom i u budućim odnosima Beča i Rima na Jadranu.

Budući da su odluke Berlinskog kongresa iskomplikovale balkanske antagoizme, iredentističkim pretenzijama nacionalnih država kojima su se pridružili i Albanci nezadovoljni granicama svojih susjeda, interesovanje za rješavanje albanskog pitanja sve je prisutnije zahvaljujući listu „Glas Albanije“, konstatuje autorka.

Osamdesetih godina 19. vijeka Crna Gora i Grčka su se našle pred potrebom rješavanja granica zbog zahtjeva i otpora Albanske lige kojom su se mimo Porte bavile evropske sile zbog svojih evropskih ciljeva i interesa.

Od uspostavljanja diplomatskih odnosa 1880. preko grčkog konzulata na Cetinju i ambasade, zapaženi su sve češći odlasci Crnogoraca na rad u Grčku. Računa se da ih je 1882. bilo 2.000 i da su većinom bili angažovani na kopanju Korinskog kanala i isušanju jezera Kopaida.

Boravak crnogorskog odreda na Kritu, nakon ustanka, u svojstvu mirovne misije, za slike Crne Gore u grčkom političkom i javnom mnjenju imaju poseban značaj. To što knjaz Nikola nije prihvatio da se njegov sin Mirko proglasi zapovjednikom Krita, shvaćeno je kao plemenita podrška namjeri da se Krit ujedini s Grčkom.

Posjeta knjaza Nikole Atini na povratku iz Carigrada, značajna je jer predstavlja

predodređeni političko-ideološki okvir za stvaranje balkanskog jedinstva već devedesetih godina. Ovu saradnju balkanskih država aktuelizovaće političke elite 1912, ali „savezništvo Srba, Bugara, Grka i Crnogoraca“, nije se ostvarilo ni kao „savezništvo“, još manje kao „ujedinjenje“, zbog promjene ruske politike prema Balkanu i interesa ostalih velikih sila.

Analitičke opservacije profesorke Konstantakopulu o navedenim pitanjima, uvijek zasnovane na izvanrednom poznavanju činjenica za sačinjavanje pouzdanog rama za grčke slike Crne Gore, obogatile su naša saznanja „drugih“ o nama. To s razlogom smatramo značajnim u vrijeme ove evropske realnosti, koja smisao zajedništva na osnovama Evropske unije propituje upravo na mogućnostima prevazilaženja tegobne prošlosti balkanskih naroda i država.

Politička konfiguracija Balkana nakon balkanskih ratova, Prvog i Drugog svjetskog rata i nakon raspada Jugoslavije, ostaje nedovršena, nesigurna i neizvjesna, koliko zbog još prisutnih nacionalnih mitova i revanšističkih ambicija, toliko i zbog očekivanja evropske sigurnosti i pravednosti prema svim narodima i državama Balkana.

Profesorka Konstantakopulu na osnovu bogate i sadržajne analize prošlosti Crne Gore i drugih balkanskih naroda i država konstatuje da „sve društvene snage, i ne samo na Balkanu, preživljavaju „prelazni period“, kao mnogo puta ranije.

U „Grčkim slikama Crne Gore“, čitaoci će naći čas tople čas hladne tonove obojene politički ćudljivim vremenima, shodno motivima i ambicijama političkih elita. Tu promjenljivu i ćudljivu sliku političkih viđenja „drugog“, uobličenu nazivom knjige, čija sadržina korespondira sa grčkim interesovanjem za Crnu Goru, naša uvažena gošća je znalacki isplela u tekst koji zavodljivo plijeni znanjem o činjenicama koje su pedantnim analizama pretkane u jasne i precizne autorske sudove.

Stoga, sve navedene slike, odnosno viđenja, sa svojom neuravnoteženom istorijskom dubinom, jasno se razlikuju od statičnih predstava. Treba ih shvatati kao istraživanje i tumačenje događanja, zbivanja i procesa u kojima su Crna Gora i Grčka „odživjele“ rasparčavanje Balkana pod Osmanskim carstvom, s promjenama nastalim tokom 19. i početkom 20. vijeka i sa tragičnim ishodom po Crnu Goru poslije Prvog svjetskog rata.

U želji da nastavi stvaralački rad daljim proučavanjem prošlosti Crne Gore knjigama u kojima ćemo nalaziti nova saznanja grčke historiografije o Crnoj Gori i sa nadom da ćemo biti u prilici da uzvratimo knjigom „Crnogorske slike Grčke“, izražavam iskrenu zahvalnost profesorici Angeliki Konstantakopuli na izvanrednom doprinosu, izdavaču Matici crnogorskoj na publikovanju ove knjige i prevodiocu Aleksandri Vuković, kao i svima koji su se ovom knjigom bavili da do javnosti dođe.

Dorđe Borozan

Tekst koji izaziva emocije

Na pitanje gospodina Špadijera da li bih mogla da se prihvatim prevođenja grčke istorijske knjige, koje mi je telefonom postavio potpuno iznenada, odgovorila sam, bez razmišljanja, pozitivno. Bezuslovni pristanak naslijepo, tako da su slanje knjige iz Podgorice na Žabljak, da bih vidjela o čemu se radi, naš dogovor oko detalja saradnje i obostrani definitivni pristanak, bili puka formalnost. Uopšte ne znam kako funkcionišu senzori koji su zaduženi za instinktivnu spoznaju, znam samo da mogu da se aktiviraju i preko telefona. Poslije nekoliko rečenica razmijenjenih sa gospodinom Špadijerom, znala sam, pouzdano, da će naša saradnja biti izvanredna.

Rok od četrdesetak dana koji sam sama odredila kao rok za završetak prevođenja, bio je, objektivno, prekratak. U toku prevođenja veoma često mi se dešavalo da jadikujem nad sudbinom i da u panici razmišljam o tome kako neću imati vremena da prevedenu knjigu ostavim da koji dan odleži, prije nego što joj se opet vratim i ispravim makar neprirodne jezičke konstrukcije u koje me, obavezno, svaki grčki tekst uvuče. Međutim, sada, s distance, mogu da kažem kako mislim da je cajtnot u kome sam se nalazila u suštini odigrao pozitivnu ulogu u procesu prevođenja. Da, objektivno, imajući u vidu težinu teksta i broj stranica, rok je bio prekratak, ali, opet, ova knjiga nije ostavljala prostora za opuštenost. Zahtijevala je potpunu posvećenost i koncentraciju, tako da bi svaki prekid, svaki odmor između dva prevođenja duži od petnaestak sati, sigurno bitno usporavao rad i izazivao daleko veće probleme od onih prouzrokovanih cajtnotom.

Prevođenje prve polovine knjige išlo je mnogo teže i sporije nego prevođenje njenog drugog dijela. Svi citati navedeni u knjizi napisani su na starijim varijantama grčkog jezika, jezikom, dakle, koji ja ne govorim. Što je citat u knjizi stariji, to je i jezik nerazumljiviji, ne samo meni, strancu, nego i samim Grcima. Uz pomoć interneta i mojih prijatelja Grka koji su mi u nekoliko slučajeva potvrdili tačnost prevoda i tako eliminisali moje strahove, ipak se sve srećno završilo.

Grčki jezik gospođe Konstantakopulu nije nimalo običan. Prevodeći knjigu susrela sam se sa mnogo novih, meni novih, riječi za koje sam morala da tražim pomoć u rječnicima, iako sam za veliki broj njih znala i po više sinonima. Rečenice u knjizi složene su i u svakom trenutku, kao što sam već rekla, zahtijevale su maksimalnu koncentraciju i razumijevanje, ali, s druge strane, izuzetna jezička preciznost i besprekorno vladanje rečenicom i u najtežim dijelovima pretvarali su rad na prevođenju u veoma zanimljivu logičku igru.

Ne znam da li uopšte postoje tekstovi koji kod prevodilaca ne izazivaju emocije. Pri prevođenju nekih tekstova emocije su zaista ogromne i one su ono što se pamti, ono na šta se prvo pomisli kada se tekst pomene. „Grčke slike Crne Gore“ knjiga je koja je u meni, iz više razloga, izazvala čitavu buru emocija. Bilo je u toku njenog prevođenja i glasnog smijeha i suza. U trenutku kada je do kraja knjige bilo ostalo još samo nekoliko stranica, umjesto da se radujem, bila sam veoma tužna što je kraj i što nema još...

Slike drugog o nama, nastale na razne načine ili preuzete od nekog trećeg, ili ko zna kog po redu u nizu. Drugi iz naše knjige gleda na nas sa izuzetnom simpatijom. Neću da ulazim u detalje, ni da iznosim svoje zaključke o grčkim slikama. Navešću jednu „sliku“ punu emocije, sliku koju najviše volim, iako sam svjesna koliko je u ovom trenutku ja nenaučno koristim i koliko bi se naučnih diskusija moglo oko nje razviti.

„...Tako se može objasniti uzbuđenje i saučešće koje je spontano osjetio G. Terzetis pred prizorom mošti Svetog Petra Cetinjskog, iako do tada nije znao za njega. U govoru koji drži atinskoj publici, poslije putovanja u Crnu Goru, pripovijeda svoje iskustvo pri poklonjenju moštima Svetog Petra. O tome kaže:

‘...rekao mi je (njegov pratilac) da idem da se poklonim moštima Svetog Petra. Kažem mu – mošti Svetog Petra su u Rimu. – Ne, kaže mi - ovdje je drugi Sveti Petar, naš vladika... Vidio sam Sveca u njegovom srebrnom, pozlaćenom čivotu; krupan, obučen u svoju arhijerejsku odeždu, imao je krstaški orden, poklone kraljeva, ratnički mač; poklonio sam se i nikad s toliko želje i poštovanja ni očevu desnu ruku ni majčine usne nije poljubio sin što dođe izdaleka, kao što sam ja tog Sveca. Činilo mi se, ljubeći ga, kao da sam predstavljao vas, kao da sam bio ambasador otadžbine.’“

Jednom prilikom u šali sam predložila gospođi Konstantakopulu da, poslije objavljivanja u Crnoj Gori, knjizi dodamo još jedno poglavlje. Čitaoci Crnogorci trebalo bi da u tom poglavlju iznesu ono što se u njihovoj slici o Crnoj Gori promijenilo poslije spoznaje grčkih slika, poslije čitanja njene knjige. Predlog zaista jeste rečen u šali, ali ja sam potpuno uvjerena da će poslije čitanja „Grčkih slika Crne Gore“ svakom našem čitaocu slika o svojoj otadžbini i, samim tim, slika o sebi samom, biti makar malo drugačija.

Često mi se desi da na crnogorskim putevima sretnem državne automobile sa pratnjom. Bude to, obično, kolona od nekoliko preskupih, modernih automobila sa nizom plavih svjetala na prednjem dijelu, svjetala koja se pale i gase. Nevidljive ljude, skrivene iza tamnih stakala tih automobila, zamišljala sam kao neke vanzemaljce, neka orvelovska bića koja su me pokorila i koja sa mnom nemaju baš nikakve veze. Prvi susret sa jednom takvom kolonom, poslije čitanja knjige, dogodio se u tunelu Sozina. Nasmijala sam se i pomislila: „Momci, izigravajte vi vanzemaljce koliko god hoćete, ali mene više ne možete prevariti! Tehnologija nije ubrzala evoluciju i vi ste, u stvari, isti oni, moji Crnogorci, što su na Cetinju gomilali suve glave. Sto pedeset godina – pa to je bilo juče!“

Aleksandra Vuković

Istorija Crne Gore kao Arijadnino klupko

Prije svega, treba da se izvinim i da kažem koliko mi je žao što ne govorim vaš jezik.

Toplo se zahvaljujem gospodinu Marku Špadijeru, predstavniku Matice crnogorske, na ljubaznosti i odluci da se moja knjiga prevede na crnogorski. Više sam nego dužna gospođi Aleksandri Vuković, koja je sa toliko savjesnosti i pažnje prevela novogrčki tekst, ali i sve odlomke iz starijih tekstova napisanih na „katarevusi“, što nije bilo nimalo lako. Ovom saradnjom dobili smo višestruko, jer je knjiga bila prilika da se, osim naučnih, uspostave i ljudski odnosi.

Moja knjiga „Grčke slike Crne Gore“ (19. vijek – Prvi svjetski rat) sada ima tu sreću da putuje svojim *prirodnim prostorom*. Želim da doprinese učvršćivanju međubalkanskih odnosa uopšte – grčko-crnogorski su inače veoma bliski – i široj promociji kritičke studije balkanske istorije.

U petnaest godina koje su protekle od maja 1997, kada sam učestvovala na Međunarodnom naučnom skupu „Grčko-crnogorski odnosi do 1918“, koji su organizovali Filozofski fakultet u Nikšiću i Odsjek za istoriju i etnologiju Demokritovog univerziteta u Trakiji, moje istraživanje balkanske istorije bilo je okrenuto opštijim i uporedim pristupima.

Odlučila sam da na našem večerašnjem susretu, umjesto da vam predstavim sadržaj knjige, podijelim sa vama neke ideje vezane za plodna pitanja o istoriji Balkana. Navešću jedno od njih: moja studija o Crnoj Gori omogućila mi je da ovu izuzetno zanimljivu problematiku sagledam kao *primjer* šireg balkanskog fenomena, čije bi proučavanje moglo da osvijetli demografsku podlogu i ideološko pitanje blisko vezano za grupe pastira i kulturu planinskog prostora uopšte.

Drugim riječima, istorija Crne Gore mogla bi da predstavlja *Arijadnino klupko* a) za opštije istraživanje puta nastanka novijih balkanskih država i b) za poređenja sa analognim, ali nepodudarnim zapadnoevropskim razvojem, pošto je ista demografska tradicionalna struktura postojala i u Zapadnoj Evropi, ali je nestala u

procesu sekularizacije i rađanja nove države, da bi se kasnije idealizovala i predstavljala ideološku strukturu političke ideologije.

Vjerujem, dakle, da u današnjim uslovima, u kojima se sve preusmjerava bez prisustva naroda, ili, vjerovatno, na njihov teret, kritička studija fenomena opstanka tradicionalnih struktura u novijoj državi, ako je ne idealizujemo antropološkim *politički ispravnim* načinima, može da se pokaže korisnom za razumijevanje i prošlosti i sadašnjosti.

Ne želim da večeras dalje razvijam ovo pitanje studije koja bi mogla da dovede, preko Crne Gore, do razumijevanja Balkana, van bilo kakvog oblika balkanizma.

Koristeći ljubazni poziv Matice crnogorske, htjela bih samo da predložim ideju za naučnu saradnju koja bi za cilj imala uporedni pristup socijalnoj istoriji i analizi diskursa u jednom međubalkanskom i evrobalkanskom okviru.

Angeliki Konstantakopulu

SIMPOZIJUM

Crkva, Ivanova kralja, 29. septembar 2012.

VOJISLAVLJEVIĆI I NJIHOVO DOBA

Učesnici

Banjević Branko
Bogićević Čedomir
Borožan Branislav
Borožan Đorđije
Čilikov Aleksandar
Čirgić Adnan
Jovović Ivan
Jovović Vasilj

Miljić Marijan
Nikčević Vojislav D.
Radojević Danilo
Radoman Aleksandar
Rastoder Šerbo
Rotković Radoslav
Samardžić Aleksandar
Samardžić Novica
Šekularac Božidar

Da li smo vlasnici sopstvene prošlosti

Tokom potonjeg vijeka govori se o zaboravljenoj, zabranjenoj i prepravljenoj istoriji zato što se istina nije uklapala u ideološke šeme i interes moćnika. U Crnoj Gori znamo i za „ozloglašeno nasljeđe“, podobne i nepodobne teorije i autore.

Filozofija istorije je temeljena na potenciranju zajedničkih elemenata prošlosti i sadašnjosti malobrojnog naroda sa hegemonom. Prečutkivanje razlika i ideološko diskvalifikovanje drugačijeg pristupa bila je naša višedecenijska realnost, a i danas dopire njezin eho.

Saznanje o sopstvenoj prošlosti u antici i ranom srednjem vijeku dobili smo preko usputnih navoda u tuđim izvorima: grčkim, rimskim i vizantijskim, pretežno. Koliko je znanje o prošlosti naša samospoznaja a koliko prihvatanje tuđeg znanja (i interesa)? Je li što preteklo u našem pamćenju od davnih vremena, kako prepoznati biljege žive tradicije koji nas vežu sa prošlošću a da nijesu proizvod naknadnog domišljanja i projektovanja? Gole činjenice, podaci, bez te energije ne znače mnogo.

Brojni su tragovi i svjedočenja o uništavanju spomenika „nepodobne“ prošlosti u Crnoj Gori. Mnogi crnogorski prvaci od druge polovine XIX vijeka zbog lične koristi prodavali su baštinu svoga naroda, prihvatili tuđi ideološki koncept i sproveli ga u nauci i politici. Tome pod ruku ide „nedoučenost nekih crnogorskih naučnika“, nesposobnost da analiziraju i razumiju procese, pa onda „prihvataju

što im drugi zgotove“, dok su „marksisti-komuniti istinu podvrgli pragmatizmu politike i ideologije“, kako reče P. Mijović.

Da bi postali vlasnici sopstvene prošlosti, narod sa korijenom i tradicijom, svjestan samorealizacije i dosega svog duha, moramo tragati za izvorima, korigovati postojeće znanje i komparirati ga sa onim što drugi znaju i misle o nama. Zato Matica crnogorska poslije skupova o dobu Crnojevića i Balšića organizuje simpozijum i o Vojislavljevićima i njihovom vremenu, crnogorskom istorijskom i duhovnom nasljeđu od X do XIII vijeka. Uvjereni smo da je neophodno sačiniti mapu postojećih znanja i pokrenuti nove ideje i istraživanja koje bi ovu epohu crnogorske istorije, tek u fragmentima poznatu, učinili živom i djelatnom na izgradnji i poimanju sopstvenog identiteta.

Novica Samardžić

Napomena: radovi sa Skupa biće objavljeni u posebnom zborniku

VESELIN VUJOVIĆ

PROMOCIJA KNJIGE POEZIJE ORLOVE STIJENE

Govore:
Dr. Čedomir Bogićević
Borislav Cimeša
Autor

Stihove govori:
Nikola Vujanović

Matice Crnogorska - Ogranak Cetinje, Balšića Pazar bb
Četvrtak, 25. 10. 2012 u 18.00 časova

* * *

U prostorijama Matice crnogorske Ogranak Cetinje (Balšića Pazar bb) 25. oktobra 2012. u 19 h održana je promocija zbirke pjesama „Orlove stijene“ Veselina Vujovića.

Veselin Vujović je rođen 1947. godine na Cetinju. Završio je Fakultete organizacionih nauka.

O knjizi su govorili dr Čedomir Bogićević, Borislav Cimeša i autor, a stihove je čitao prof. Nikola Vujanović.

Poetski pontapeti Dubravke Jovanović

Poetesa Dubravka Jovanović, večeras je gošća Herceg Novog, Matice crnogorske i iskrenog prijateljstva domaće, naše - bokeljske arije.

Za zeru i u naukovanje poezije, protumačiću vam njene pitke i britke, bokeljske broševe, ukrasne igle, čiode, nastanke i postanke njenih i naših „Poetskih pontapeta“... No, prvo da razjasnimo šta je to prijateljstvo.

Prijateljstvo na prvi pogled, direktno je proporcionalno količini sumanute emocije, koju je ponekad nemoguće kontrolisati. Prijateljstvo na drugi pogled, vezan je za istomišljenički karakter, energiju uma i sve one spontane napade smijeha, koje te nose i od kojih se rasplačeš i kad vrijeme nije. Poklopiš li se s tom i tom osobom, još u zodijačkom znaku, pa vrisneš i zamnta ti se, jer ste se rodili u isti vakat, e to je prijateljstvo ad acta - za sve tempe ovoga svijeta.

Slatke muke nastaju, tek sada. Na preklapanje i čitanje, upijanje i slaganje riječi naše uvažene poetese, dođe do posebnog preklapanja gdje se zapitah, da li ovo čujem sebe ili čitam nju tako šempijanu, srčanu i vodolijastu...Zaključujem ispovjed. Greške u ovom poestkom i prijateljskom slučaju, sa naslovom i imenom Dubravka Jovanović, su nepogriješive i filigraski tačne. Izbjegavanje istine, takođe nemoguće. Do kraja se čita, smije i plače, baš kako i živimo, ovaj začudni život naš ljudski...(umjetnički)...

Samo okvir ćutanju,
niz noć se spuštam
uramljenog straha
da me glas ne izda

Čitam i osluškujem sebe. Nastavljam u bradu da rojim... Nju, a opet sebe...

Riječi su vezane u brodski čvor
Tihu molitvu
Oči nebu izgovaraju
Za mir, za povratak
Uzbrdo u noć međ narove
A onda na jastucima
Kao na majčinim grudima
Istina umorna i mokra zaspi.

Njena gospostvena poetika, čini nit u posebnom ditiramskom tkanju ovog van-vremenskog prepoznavanja, i služi nam za upotrebu i kušanje. Valja reći da je čak i uglazbljena: *Nove ure, Kafana dojmi, Mambo Catareo, Pontapeti, Kotorske fešte, Nema više starih meštri, Hipnos i Teuta, Bokeška kužina, Gorska vila, Crnogorska elegija*, predata je svima- nama, za tancanje, glasan pjev ili onaj poseban i sasvim intiman za sottovoce.

Poetesa Jovanovic ne vezuje stih, rimu, jecaj duše samo za grad Kotor kao posebnu i veoma značajnu distinkciju svojih soneta. Ona ih daruje za ljude, magnolije, zvonike, palate i đardine, za fešte i nedosanjano vrijeme ove naše živuće vasion. Umjetnost daruje svima, što mogu ili žele ošetititi bilo ljepote od istinske emocije, koja pripada i onima što nisu umjetnici, a umjetnost ošecaju...

Marija Čolpa

Vraćam se tu, na tom mjestu bješe dom

Mi večras promovišemo jednu značajnu knjigu, za hrvatsku i crnogorsku literaturu. *Kiši li neprekidno nad Kotorom*, uslovno rečeno je roman. Ima ova knjiga u sebi i nešto od poeme, i od drame, i od eseja, reportaže, pripovijesti i, traktata... Mnogi žanrovi u njoj se prepliću. Ona je sve to i više od toga. Biografija autorice. Stvarna i imiginarna. Porođična hornika. Stvarnost podignuta na nivo fikcije. Fantastika koju može samo da izrežira život. Život kao proizvod neke više fantastike, nadnaravnije od nadnaravnog.

U najboljem smislu, ova knjiga podsjeća na djela srednjevropskih pisaca, Broha i Muzila, Kiša i Kundere, na forme koje su oni koristili, na mješavine stilova, korišćenje faktografije, ukrštavanje i preplitanje vremena. Ona predstavlja kombinaciju više književnih žanrova: onoga što je dobra proza i isto toliko dobra poezija, dokument, umetnuti pasaži iz drugih djela, stvarni, ali i izmišljeni. Teško je to odgonetnuti. Iako se autorica, na kraju, poziva na llireturu, koja isto tako može biti stvar fikcije. Kako je to radio Borhes u svojim djelima. Ili Magris u *Dunavu* i *Mikrokozmina*, Broh u *Mjesečarima*.

Ovo je knjiga bezdomstva, nekog ko je u ličnom i faktičkom egzilu. Junakinje koja se oslanja na svoje korijene koji su duboko u crnogorskoj zemlji, koja sanja domovinu, u drugoj domovini u kojoj se ostvarila literarno, intelektualno, egzizetacijalno. Raspeta između domstva i bezdomstva, između *onamo*, *onamo* i *ovamo ovamo*, između *negdje* i *nigdje*, a rasuta svugdje, ona kupi krhotine svog životopisa i od lične

biografije pravi biografsku literaturu. Unutrašnji dijalog i unutrašnji monolog, lični glas i porodični glasovi, kolektivni glasovi, pretvaraju se i višeglasnu fugu, oratorijum, u kome se jedan glas posebno izdvaja, artikulišući ličnu dramu.

U knjizi *Kiši li neprekidno nad Kotorom* autorica traga za svojim izgubljenim vremenom, izvlačeći njegove niti iz svestremenog okeana života, nižući ih kao dobra pletilja u Sudbinsko platno, na kojim tka lične šare, koje postaju univerzalni znakovi i svevažeći *kodovi*. Kao odrasla, sjeća se djetinjstva, svoje Visozemske, ili Crne Gore, uvijek sanjane, do nadstvarnosti uzdignute. Zemlje koja je postala lični usud, ili uspomena. Sjeća se Titograda, njegovih ulica, Skadarskog Jezera, Sutomora, Sutmorana. Topografija kojom se bavi i geografija kojom se kreće postaje literarna, mitska. Sjeća se mora, *te naše velike majke*, kako bi rekao Džojš, koje u ovoj knjizi ima čest i prepoznatljiv glas. Kuda god prođe, ona nalazi ono dublje, ono zaumno, ono trajno ispod prolaznih stvari. Ono tajno i tajanstveno, samo odbaranima čujno i prepoznatljivo. Ta stvarnost jednom stvorena, pa izgubljena, u ovoj knjizi je ponovo nađena. Koordinate kojima se ona kreće – višeznačne su, prostorno veoma udaljene, ali u nekom dubljem smislu paralelne. Ova knjiga liči na paralelne svjetove, koji, kad čitalac jednom krene njima, ne ostavljaju ga, a ni on njih. Idnetifikacija knjige i čitaoca i dubinska je i sudbinska. Tako sam je ja doživio.

Tamo gdje se poglavlja završavaju, zažališ: što još ne traju. I na kraju se pitaš: zašto se tok te okeanske priče odjednom prekida. Ali i neminovno iznova počinja da oživljava, nastavlja svoje trajanje u čitaocu.

Maksima Fjodora Mihajloviča Dostojevskog još jednom se osvjedočila, a to je da ništa nema fantastičnije od stvarnosti.

Stvarnost Lidije Vukčević dignuta je do nivoa fantastike, a to znači dobre literature.

Lidija Vukčević u ovoj knjizi opisala je, ličnu stvarnost, a to je ona stvarnost kroz koju smo prolazili u periodu ratova i tranzicije, svega onog što su nusproizvodi tih pojava. Autorica je neštedimice zahvatala sve ono što ta stvarnost nudila, m snažne umjetničke i senzibilne ličnosti. Nema nevažnog događaja, niti situacije, sve je važno, što i sama autorica potvrđuje jednim pasażom: „*Pripovijedanje se rastvara kao klobuci kiše ili kao listovi starog udžebnika. Nije za lijeve. Samo za znatiželjne. I nadobudne. Ne dodaj bilježaka i znakova. Ne potcrtavaj. I ne skraćuj. Ne preskači stranice ili poglavlja. Sve je važno*“.

Drugim riječima, sve uzmi, svemu udahni dušu, daj lični pečat, ali i univerzalni ton. Sve odjeni u metaforu, digni na nivo opšteg mjesta.

I kad traži taj toliko čeznutljivi i željni dom, kad vidi u njemu spasenje, od svih gonjenja kojima je izložena, dom kome su sva traženja usmjerena, slijedi bolna spoznaja: nigdje doma, ni utoka. Traženje je činjenica nenalaženja. Ni Crna Gora nije rajska zemlja.

Ona domaja koju traži daleko je negdje, nigdje je zapravo. I na kraju toga puta, toga traganja za iščezlim vremenom, poslije kretanja onim prsutovskim stazaam, čovjek shvata da je sve iluzija: i dom i svijet, i mi koji smo bačeni u svijet.

I onaj stvarni dom, hoće da kupe drugi.

Ova knjiga je pitanje identiteta, traganje za njim. Traženje njegove potvrde. Želja da se potvrdiš, da jesi svoj na svome. I bolna spoznaja da, u stvari, nigdje nisi, da si zamorče vremena, ljudi koji su nemilosrdni, svemirsko zamorče. Jagnje u vučjim vremenima. I da je ona krilatica: *raspni ga, raspni*, jednako aktuelna, zvučna i čujna, danas kao i prije dvije hiljade godina. U Jevanđelju i ovoj knjizi. U Hristu i nama. Svaki čovjek je Hristos. I mala sudbina ima vasseljenske srazmjere. Udes svih, isti je. I olimpijaca i zemaljaca.

Onih drevnih i ovih današnjih.

No, iako nije našla stvarno utočište u životu, autorica ga je našla u ovoj knjizi. Ona je njen, siguran sam, bezbjedan dom, u koji je sklonila čitavo svoje pokušstvo: život, snove, biće, uspomene, sve svoje drage, ali i one koji su prema njoj bili nemilosrdni i surovi. Svima je dala prostor za drugi, trajniji život.

Od ružnog vremena, napravila je lijep san. A od ne baš lagodnog života, metaforu!. Lična drama je dobila univerzalne razmjere.

„*Ako je ovo moj san, nemojte me buditi!*“, rekao je španski pisac i filozo Miguel de Unamuno.

Lidija kao da je slijedila tu krilaticu, na malo drugačiji način, ali u istom duhu: Ako je ovoj moj život, ja ga se ne odričem!, kazala je ovom knjigom, dajući najličniji pečat vremenu o kome piše, potvrđujući sobom vrijeme.

Najbolje su, one knjige, koje život piše. Ova, jeste takva!

Knjiga *Kiši li neprekidno nad Kotorom?*... čita se punim dahom, uz česte uzdahe, ali će na kraju pitati: zašto ne dalje i više. Zašto se sve odjednom prekida, kao u najljepšem snu. Takav osjećaj je u neku ruku i javna molba autorici, da nastavi da piše dobre knjige, kao što je ova. Sa željom da život pred njom bude lagodniji, ali da nas ta činjenica ne liši dobre literature, kakva je ova, besumnje.

Ako je patnja mjera veličine, onda, ne treba žaliti za propaćenim i proživljenim. Bilo je vrijedno patiti. Ta patnja dostojna jest, kako reče veliki Grk, pjesnik i nobelovac Elitis, u svojoj veličanstvenoj poemi s tim naslovom, *Dostojno jest*.

Zato, neka je svaka patnja blagoslovena. Bez nje nema velikog djela. Žrtvom je sve veliko potvrđeno. A svo žrtvovanje Lidije Vukečević: u porodici, društvu, pisanju, bilo je i dostojno jest ove knjige. I ova knjiga je dostojna njenog života.

Miraš Martinović

Lirika zbijene teksture

Crnogorsko pjesništvo i književnost uopšte čini nekoliko konstitutivnih slojeva. Jedan od njih pripada autorima ostvarenim izvan Crne Gore, ali čije djelo manje-više izrasta iz njenih ambijentalnih karakteristika ili je, svakako, na neki način s njom povezano. Temeljni dio tog sloja predstavljaju začetnici modernog crnogorskog pjesništva u prvoj polovini prošlog vijeka, a sada već imamo veliki broj autora s respektabilnim djelom u zemljama u kojima žive i rade. Ujedno, ono je prepoznato i vrednovano i u Crnoj Gori.

Iako pri svakom ozbiljnijem promišljanju određenog djela moramo imati na umu stav da dobra književnost izmiče raznim kategorijama i svrstavanjima, slažemo se da pomenuti pjesnici prije svega pripadaju književnostima zemalja u kojima stvaraju, a mi ih iz razloga pomenutih u uvodnom pasusu s pravom možemo svojatati i svrstavati u ovdašnje izbore, panorame, i tome slično. Jedan od takvih autora je Lidija Vukčević, književnica ostvorena u Hrvatskoj, a posljednjih godina sve prisutnija u Crnoj Gori, svojoj postojbini što posebno potvrđuje svojom knjigom „Zagrljaj jezika“ objavljenom prošle godine u izdanju Crnogorskog društva nezavisnih književnika.

Lidijine pjesme objedinjene pod naslovom koji umnogome odražava njihovu strukturu i inicijalnu potku izabrao je i priredio Mladen Lompar, a kako sama u napomeni sugerše zbirka je nastajala desetak godina i predstavlja „poigravanje s gramatičkim smislom.“ Iako početni dio knjige opravdava tako naznačenu tenziju i u jezičkoj kombinatorici ili poigravanju sa sviknutim jezičkim standardima nagovještava tvorevinu sazdanu od teoretizovanih sintaksičkih i semantičkih fragmenata i principa, kako dublje zalazimo u knjigu uvjeravamo se u ono što Lidija Vukčević određuje kao „tematski raspon od putopisne do ljubavne lirike“, odnosno „iskušenje da se arhajske i mitske pjevanje oblikuje u formi suvremene lirske ispovijesti.“

U prvom dijelu knjige pjesnikinja je u zoni vječite zapitanosti o samom smislu pisanja iznova promišljajući ono što se, zapravo, ne može definisati niti ičim

ograničiti. U odjelu „Zašto ne pišemo poeziju“ ona postavlja i ove Teze: „zato što oni koji pišu poeziju ne čitaju druge pjesnike“, „Zato što smo kukavice: poezija pokazuje svu golotinju svijeta“. U Antitezama konstatuje: „Zato što rođeni pjesnici znaju da poezija i tumači i mijenja svijet“, a u Sintezama poentira: „Stoga što je pjesništvo fenomen najviše, jezične tajne“.

U tom duhu nastaju njene pjesme koje propitkuju standardne jezičke okvire pokazujući kako funkcionišu tzv. jezička poezija i da pjesnički materijal lako mogu postati i naizgled nepjesnički elementi. I njima se, dakle, može promišljati život i tajne svijeta, kao i provjeravati teorijske konstrukcije. Inače se Lidijine pjesme često doimaju kao autopoetički eseji u kojima se ona gramatičkim kombinacijama i simboličkim aluzijama bavi pitanjima jezika, pjesništva, opoetizovanim filozofemama, i tome slično. Tako, recimo, nizanjem nesvršenih glagola ukazuje na kontinuitet svega, neprekidnost trajanja. Metafore i pridjeve posebno akcentuje: „Blisko i sjajno sunce zimsko spušta naglaske/ Na zadnje slogove silabe zadnje jeseni zlatne“... („Blisko i sjajno“), a da njena poezija, zapravo, nema nekog jasno preciziranog cilja već je sklona oponašanju fragmentarnosti i haotičnosti svijeta vidimo u Dučićevski intoniranom, nekoj vrsti programskog stava u pjesmi „Moja poezija“: „...ona je djeva što na trgovima spi/ i sa skitnicama objeđuje“...

Mada se katkad čini da poezija Lidije Vučević uzmiče pred lirskom tenzijom, ona se uvijek kreće u ambijentu višesmislene lirike zbijene tekstore ili tragom Remboove neodređenosti. Otuda se njene pjesme doimaju kao tekstovi raznih situacija i raspoloženja. Nekad je to ironično propitkivanje ustaljenih vrijednosti, nekad su sjetni slojevi što otkrivaju pjesnikinjinu krhkost. Nekad njeni stihovi odaju neusiljeni, spontani sentiment bogat intimnim stišanim slikama, a nekad imaju polemički naboj kojim prenosi svojevrsnu empatiju kada se obraća sebi i drugima. U svakom slučaju, čak i u slučajevima gdje prisustvujemo razbijanju sintaksičke strukture prisutno je autorkino istančano osjećanje svijeta koje se nameće kao nešto duboko proživljeno.

Iako je pjesma neobavezujuća tvorevina, kod Lidije Vukčević ona može poslužiti i kao važan identifikacioni faktor kojim se svrstava u poklonike nauke, prefinjene lirike i fleksibilnijih formi. Uz ono čime se u književnosti i bavi. Jedan od imperativa ove knjige je: „Neka poeziju pišu oni koji je zaslužuju“, a ovdje vidimo kako se poruka i te kako na nju odnosi.

Bogić Rakočević

SJEĆANJE NA RATKA ĐUROVIĆA

Govori

Milovan Stojović

Miroslav Đurović

Gejko Kastratović

Branislav Kadić, medijator rečeri

Više o ratku Đuroviću

Domaćin rečeri

Branislav Đuranović,
predsjednik Opštine Danilovgrad

Sala Skupštine opštine Danilovgrad, 22. novembar 2012. u 18 sati

O Ratku Đuroviću

Bjelopavlići su imali, i imaju, dosta znamenitih ličnosti u sferi nauke i stvaralaštva. Šetimo se, na primjer, genijalnog, tragičnog, svjetski poznatog lingviste Radosava Boškovića čija djela su prevedena na mnoge strane jezike; pa geologa Zarije Bešića. Njegovo djelo „Geološki vodič Crne Gore“ ušlo je u univerzitetske udžbenike kao primjer strateškog i sistematičnog istraživanja u ovoj oblasti; pa pripovjedača i romansijera Dušana Đurovića, autora visoko cijenjenog romana „Dukljanska zemlja“ o kojemu je sa oduševljenjem pisala čuvena Isidora Sekulić. Pa nedavno preminulog autohtonog arhitekta Ranka Radovića; filozofa Vuka Pavićevića; vajara Draga Đurovića čije djelo, između ostalih, krasi i naš Grad. I mnogih drugih, da ne nabrajam, koji svojim djelima čine čast i Bjelopavlićima i Crnoj Gori.

Ali, jedan je Ratko Đurović, drugačiji od svih. Čovjek enciklopedijskog znanja, putujući leksikon, kako su ga iz milošte nazivali njegovi studenti; stvaralac nepresušnih ideja i energije. Čovjek čije se djelo trajno utkalo u sve oblasti stvaralaštva u Crnoj Gori. Djelovao je na raznim stranama, u mnogim institucijama kulture i prosvjete – neke je i sam pokretao i osnivao. I svugdje je ostavio dubok trag.

Koliko energije u onom krhkom tijelu!

Teško je reći gdje je najviše doprinio i učinio. Ja bih ipak izdvojio tri oblasti njegovih posebnih interesovanja. To su film, enciklopedija i pedagoški rad.

Ratko Đurović je napisao scenarije za više filmova. *Lažni car*, *Zle pare*, *Četiri*

kilometra na sat, Mrtvi grad, Njegoš, pa u saradnji sa Stevanom Bulajićem *Kozara, Bitka na Neretvi* i mnoge druge, pominjem samo najznačajnije. Ali, njegova uloga nije se završavala izradom scenarija. On je do kraja pratio proces rada na filmu, unosio nove, svježije ideje i predlagao duhovitija scenska rješenja. Dodajmo, kad je riječ o filmskom stvaralaštvu, i veliki broj izvanrednih Ratkovih tekstova za razne televizijske serije, kao što je, na primjer, onaj o znamenitim crnogorskim junacima. Ratko Đurović je, riječju, jedan od utemeljivača crnogorske kinematografije, koja je, u jednom dosta dugom periodu, zahvaljujući i njemu, bila ponos crnogorske kulture.

Bio je prvi sekretar redakcije Enciklopedije Jugoslavije za Crnu Goru, a kasnije direktor Leksikografskog zavoda i glavni urednik Enciklopedije Crne Gore, u čiju je izradu unio svoje veliko iskusstvo i pouzdano znanje. Na žalost, rad na Enciklopediji prekinula je ondašnja crnogorska administracija i prenijela je u nadležnost Crnogorske akademije nauka i umjetnosti. Ne znam što je dalje bilo sa ovim izuzetno značajnim projektom.

Ratko Đurović je bio redovni profesor Fakulteta dramskih umjetnosti u Beogradu, jedno vrijeme i rektor Univerziteta umjetnosti. Kao vrstan stručnjak i pedagog, nekonvencionalan u najboljem smislu, veoma je zaslužan za organizaciju i osavremenjavanje nastave na ovom fakultetu. Ispod njegovog šinjela, s pravom kaže Igor Bojović, izašlo je, obogaćene mnogim znanjima, više generacija, nekad već široko poznatih glumaca, pozorišnih i filmskih stvaralaca i pedagoga. Svi su oni do posljednjeg časa Ratkova života imali privilegiju da se druže sa njim, da čuju njegovo mišljenje o raznim kulturno-umjetničkim djelima, o raznim poslovima i događanjima, ne samo umjetničke prirode.

Ratkov dom je uvijek bio otvoren za sve njegove prijatelje i saradnike, za sve radoznale i dobronamjerne ljude. Bio je neposredan, prislan, umio je da stvori atmosferu u kojoj će se svako prijatno ošjećati. U njegovoj kući vođeni su ozbiljni, kreativni razgovori, u kojima se uvijek mogla čuti nova ideja, nov podatak. Ratko je kod ljudi budio istraživačke strasti, moralnu disciplinu i profesionalan odnos u poslovima koji se preduzimaju.

Ovdje se, sa pietetom, prišććam njegove supruge, njemu i svima nama drage Kike, koja je uvijek zračila veselošću i dobrotom, neumorno se, i nenametljivo, trudila da Ratkovim i njenim prijateljima bude lijepo u njenom i Ratkovom domu.

Nedostaje nam Ratko Đurović, nedostaje nam njegova oštroumnost, njegovo neiscrpno bogatstvo ideja, njegovo plodotvorno znanje, izuzetna duhovitost, šarm, njegova iskrena briga za naš kulturni prosperitet (posebno za njegov uži zavičaj – Danilovgrad), za budućnost našega društva, riječju – za sve nas.

Jedan je Ratko Đurović. Neponovljiv. Ostaje da živi u nama njegov, kako reče Čedo Vuković, neugasivi trag, njegova erudicija, umnost i ljudska toplina.

Stvaralac koji je obilježio crnogorsku kinematografiju i kulturu

Imao sam zadovoljstvo da se družim sa dvojicom Đurovića: sineastom Ratkom i vajarom Dragom. Oba su ostavili neizbrisivi trag u crnogorskoj kulturi.

Drago mi je što se večeras sjećamo jednog od njih dvojice: nezaobilaznog erudite i velikana crnogorske filmske umjetnosti i kulture - Ratka Đurovića.

Belou je bio u pravu što je rekao da nas istorija i sjećanja čine ljudima.

Srećna okolnost pružila mi je priliku da kao asistent režije i pomoćnik režisera Veljka Bulajića radim na filmovima u kojima je Ratko Đurović bio scenarista.

S pravom su mi mnogi zavideli što sam imao jedinstvenu mogućnost da učestvujem u procesu umjetničke saradnje u nekoliko velikih filmova trojice sineasta kakvi su bili Ratko Đurović, Veljko i Stevan Bulajić.

Veljko je imao epski narativni pristup filmu. Ratko je unosio lirsku notu i humor, a Stevo je bio strogi racionalist. Zato su „Kozara“, „Bitka na Neretvi“, „Pogled u zenicu sunca“, „Čovjek kojeg treba ubiti“, mogli biti tako kompaktni i toliko gledljivi filmovi. Te filmove rado su gledali milioni ljudi u svijetu. „Neretva“ je prikazana u 128, a „Kozara“ u 117 zemalja svijeta.

Ratko je volio „fabularne hronike“ i većina ovih filmova imali su taj narativni okvir.

Svijet u kojem je Ratko rođen bili su ljudi u slikovitoj nošnji, sa bajkovitim pričama, sa srebrom okovanim oružjem. Ti ljudi za Ratka nijesu bili zanimljivi kao lutke u vitrinama etnografskih muzeja. Ti su ljudi za Ratka bili inspiracija i sa njima njegov zavičaj i veličina su se dodirivali.

Mnogi likovi iz njegovih scenarija bili su replike ljudi koje je on pamtio. Tim likovima je Ratko dodavao nadrealne vrline i uznosio ih do metafizičkih visina.

On je dobro poznao osobine crnogorskog mentaliteta, a posebno crnogorske kolektivne uobrazilje i opsesije. Sjećam se kako je jednom prilikom u Zagrebu u hotelu „Palas“ jednom društvu objasnio „tipičnog Crnogorca“.

„Tipični Crnogorac, veli im Ratko, sanja da bude ono što nije, a nikad ne želi da bude ono što može“.

Ne može se Ratko u deset minuta cjelovito predstaviti ni kao scenarist, ni kao pedagog, ni kao hroničar crnogorske kulture, ni kao erudita. Zato ću ja pokušati da vam pružim bitne informacije iz njegovog scenarističkog opusa, držeći se perioda ranih pedesetih i šezdesetih godina minulog vijeka, đe je Ratko, bez predrasuda svoga vremena, nadahnut vlastitim doživljajem otkrio s humorom svijet uzdignut do sfere razumnog.

To je najbitniji period u Ratkovom stvaralaštvu jer je tada estetsku autentičnost crnogorskog filma, njegovu „poetiku svakodnevnog“ utemeljio zajedno sa režiserom Velimirom-Veljom Stojanovićem.

Treba pogledati samo dva igrana filma čiji su autori njih dvojica, „Zle pare“ i „Četiri kilometra na sat“, pa se uvjeriti da se u njima najočiglednije očituje estetski ideal naše kinematografije.

U prvom dokumentarnom filmu „Njegoš“ iz 1950. godine nazire se osobeni karakter ovih autora. Koncept njihove prve filmske kreacije, naravno, oslonjen je na dokumentarni objektivizam. No, kako su autori htjeli da konsekventnije izraze ideju jednog striktno biografskog filma, oni su u filmu upotrijebili igrane inserte iz predstave „Gorski vijenac“, koji su snimljeni u prirodnom ambijentu. To je bio neuobičajen postupak za ono vrijeme kad je dokumentarni film bio još na nivou neumjesnih propagandno-svečarskih glorifikacija. Zato neki filmski teoretičari njih dvojicu smatraju i autorima prvog kratkog igranog filma u ondašnjoj Jugoslaviji.

Naredni dokumentarni film „Mrtvi grad“ snimili su 1952. godine. Film „Mrtvi grad“, sigurno je najbolji iz njihovog dokumentarnog opusa.

„Mrtvi grad“ je prvi crnogorski nagrađeni dokumentarni film. Nagradu je dobio od udruženja filmskih proizvođača. Ovaj film je prikazan na filmskim festivalima u Veneciji i Edinburgu, đe je bio veoma dobro primljen kod publike i stručne kritike. To je na samom početku crnogorske kinematografije nesumnjivo bio veliki uspjeh. Nezaboravni su još filmovi ovog tandema „Utkani tokovi“ i „Naša tamnovanja“, snimljeni 1954. godine. Kritika je u ovim dokumentarnim filmovima, prije svega u filmu „Mrtvi grad“, zapazila filmski izraz van standarda dotadašnje dokumentarne naracije. Vicko Raspor je to nazvao „školom prvog jasno određenog pravca u našoj filmskoj umjetnosti“, a Aleksandar Vučo, bez rezerve, potvrdio je - „Mrtvi grad“ se može ubrojati u naša najbolja ostvarenja. I ne samo to, njegovo je mjesto među najuspjelije savremene dokumentarne filmove svjetske proizvodnje.

Cjelokupna autorska vizija Ratka Đurovića osmišljena je u neizrecivim istinama crnogorskog ljudskog življenja. Vrijednosti koje je Ratko afirmisao u svojim scenarijima i dalje imaju odraz u crnogorskom dokumentarnom filmu. Dokumentarni film koji su utemeljili Ratko i Veljo imao je smisao autorskog otkrivanja novih aspekata stvarnosti. Poslije ovih filmova Ratko i Veljo se posvećuju igranom filmu: zajedno su snimili četiri igrana filma.

Godine 1955. proizveden je prvi crnogorski igrani film „Lažni car“. Naravno, ko bi drugi napisao scenario za prvi igrani film nego Ratko Đurović. Režiser je bio Veljo Stojanović. Većina filmskih kritičara i danas su mišljenja da „Lažni car“ doima ubjedljivim i upečatljivim likovima i sjajno riješenim masovnim scenama.

U ovom filmu autori su uspjeli da jasno izraze svoj autorski stav i svoje kinostetičko poimanje filma.

Ubrzo su snimili i drugi igrani film „Zle pare“. Na III festivalu jugoslovenskog igranog filma u Puli film „Zle pare“ dobio je nagradu žirija za najbolji scenario. Ovom nagradom Ratko je prvi nagrađeni crnogorski filmski scenarista.

Filmska kritika na cijelom jugoslovenskom prostoru sa oduševljenjem je primila film „Zle pare“ i isticala da su oba autora „još jednom potvrdila i dostigla najveću mjeru zajedničke darovitosti“. Komediografski pristup u ovom filmu ostaje dugo usamljen i potpuno je drukčiji od dotadašnjih pristupa koji se oslanjaju na klasičnu komediografsku literaturu. Poslije ovog filma Ratko i Veljo Stojanović napustili su Crnu Goru i u Beogradu nastavili da rade.

I u Beogradu su oba autora i dalje bila oslonjena i duboko vezani za Crnu Goru. Ona im je i dalje bila inspiracija. Za Avalu film snimili su dva igrana filma „Četiri kilometra na sat“ i „Kampo Mamula“.

U filmu „Četiri kilometra na sat“ scenarista Ratko Đurović oslonio se ponovo na izvore jasnog identiteta. Od trenutka kada skoro nestvarni „mali voz“ počne da se metaforično kreće u krug, Ratko je na najbolji način definisao zatvoreni palanački svijet, koji nije lišen dostojanstva.

Posljednji igrani film ovog autorskog tandema je „Kampo Mamula“. Drama je postavljena na potpuno novom narativnom okviru. Zatvorenici na ostrvu Mamula našli su se u teškom položaju kad su poslije kapitulacije Italije, italijanske vojnike zamijenili njemački, koji se nijesu samo borili za fašizam nego i za njega ginuli.

Oni su cinično zatočenicima obećali da će za deset demontiranih mina osloboditi jednog zatvorenika. Zatvorenici bi prihvatili ponudu ali ne umiju da demontiraju mine. Mole profesora fizike da demontira mine jer on to zna. Profesor neće da prihvati ponudu jer neće da saraduje sa fašistima.

Na ovom sadržaju počiva velika ideja koja uzdiže moral do neslučenih visina.

Velimir-Veljo Stojanović ubrzo poslije snimanja ovog filma teško se razbolio i umro. Tako je sudbina htjela da poznati crnogorski filmski tandem više zajedno ne stvara.

Poslije smrti Velja, Ratko je nastavio saradnju sa Veljkom Bulajićem, čije sam filmove na početku naveo.

Ratko je kao scenarista i koscenarista za života napisao 13 scenarija za igrane filmove. Bio je scenarista za 30 dokumentarnih filmova. Autor je 15 komentatorskih

tekstova za razne televizijske emisije i televizijske serije, koje su ukupno sadržale 32 epizode.

Ove brojke najbolje pokazuju da Ratko nije uzalud živio.

Posljednjih godina on se potpuno posvetio televiziji. Bio je ubijeden da će ta „industrija vijesti“ umnogome promijeniti svijest čovjeka.

Zajednički smo realizovali nekoliko televizijskih projekata. Televizijsku seriju „Crna Gora XX vijeka u filmskim dokumentima“, „Glasoviti crnogorski junaci“, „Tuđinci i izvanjci o Crnoj Gori“ i televizijsku hroniku crnogorske kulturne baštine od praistorije do danas „To je Crna Gora“.

Kad se pogledaju ove serije lako je zaključiti da Ratkovi komentatorski tekstovi prevashodno imaju esejističku literarnost koja im, uz dokumentarnu objektivnost, daje posebnu vrijednost.

Bilo mu je mnogo stalo do ovih serija jer su se sve one manje više bavile crnogorskom baštinom. Bela Havaš uzalud ne kaže da „baština vraća čovjeka samom sebi“.

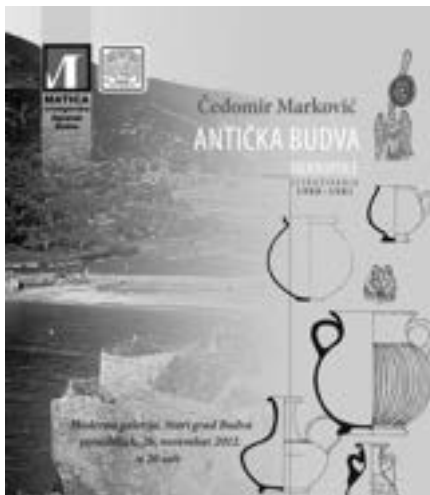
Žao mi je što mi vrijeme više ne dozvoljava da kažem i o Ratku – pedagogu koga su njegovi studenti više voljeli od svih ostalih profesora. To sigurno najviše govori o njemu.

Dobro i uvredu jednako je pamtio. Jedan režiser iz njegovog kraja zamolio ga je da mu pomogne i da za njega izvrši izbor stihova iz poezije inspirisane narodnooslobodilačkom borbom. Ti stihovi trebali su mu za scenski recital koji će i televizija direktno prenositi iz Sava centra, povodom značajnog datuma iz novije srpske istorije. Ratko je to naravno uradio, ne znajući da će ga taj režiser potpisati kao scenaristu scenskog recitala koji glorifikuje srpski nacionalizam i aktuelnu politiku. Ratko se uvrijedio i to mu nije oprostio.

Do kraja je Ratko bio lijevi intelektualac. Nikako nije podnosio ničiji šovinizam i antikomunizam. Nije se slagao ni sa zadnjim srpskim nacional-šovinizmom.

Na kraju dozvolite da zaključim. Ratko je velikan čije ime odjekuje istorijom crnogorskog filma i crnogorske kulture.

Gojko Kastratović

Čedomir Marković
ANTIČKA BUDVA
NEKROPOLE
ISTRAŽIVANJA
1980-1981

Učestvoju

Lucija Đuraković, *istoričar umjetnosti*

Jovan Martinović, *arheolog*

Čedomir Marković, *autor*

Dragan Radulović, *predsjednik Ogranka Matice Budva*

Moderna galerija, Stari grad Budva
ponedjeljak, 26. novembar 2012. u 20 sati

Monografija koja ne zastarijeva

Večeras imam posebnu čast i zadovoljstvo što sam u prilici da upravo ovdje, u Budvi, jednom od najstarijih urbanih centara Jadrana, pa i Mediterana, kažem nešto više o svakako jednom od najznačajnijih segmenata njene kulturne istorije, sadržanom u novoobjavljenoj knjizi dr Čedomira Markovića: „Antička Budva – nekropole/ istraživanja 1980 – 1981“. Studija koja je pred nama nastala je kao rezultat terenskog sistematskog istraživanja i proučavanja vrijednog arheološkog materijala koje su nam pružile budvanske nekropole u helenističkom i rimskom periodu antičke Budve, a otkrivenog nakon zemljotresa koji je pogodio Crnogorsko primorje 15. aprila 1979. godine, dakle studija na koju se sa posebnom znatiželjom naučnih istraživača čekalo, evo već, trideset godina. Ova činjenica ujedno i potvrđuje koliko je jedno ovakvo monografsko izdanje nedostajalo, ispunivši svojim objavljivanjem jednu veliku prazninu, jer upravo u ovoj knjizi autor metodološki precizno tipološko-analitičkim postupkom sabira, empirijski istražuje, te izvodi zaključke u vezi sa većim dijelom antičke zaostavštine koju su nam podarile budvanske nekropole sa specifičnošću i pokretnog i nepokretnog spomenika kulture. U tom sabiranju otkriva se kompaktnost vrijednog arheološkog materijala sa svim duhovnim, kulturološkim, antropološkim, ekonomsko-sociološkim i drugim karakteristikama antičkog grada kakav je bila Budva, utemeljenog u antičkoj politeističkoj religiji. Rezultat ovakvog saznanja i dugogodišnjeg naučnog istraživanja je i ova, neobično inspirativna i vrijedna knjiga koja direktno

korespondira sa arheološkom zbirkom u Muzeju grada Budve čije je otvaranje 2003.godine pomogao i čiju je arheološku postavku, takođe, stručno osmislio dr Čedomir Marković, kao tadašnji direktor nekadašnjeg Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture Crne Gore, u kome je proveo čitav svoj radni vijek. Ovo je i prilika da naglasim da je posljednja arheološka iskopavanja vodila sručna ekipa upravo ovog Zavoda koju su sačinjavali arheolozi: Čedomir Marković, Olivera Velimirović-Žižić, Jovan Martinović, Ilija Pušić, Stanko Roganović, Vera Drecun, Omer Peročević i, danas pokojni, Nataša Vukotić i Ranko Kujović. Takođe u Zavodu je urađena konzervacija i restauracija kompletnog arheološkog materijala od blizu 2000 eksponata od keramike, stakla, metala, ćilibara i kamena čime je stručno i brižno rukovodila Marija Marković, konzervator-savjetnik.

Nesumnjivo da je kulturno nasljeđe budvanske regije u okviru spomeničke baštine Crne Gore veoma značajno i raznovrsno, što daje dovoljno elemenata za postojanje niza studija i publikacija sa naučno-istraživačkim prefiksom. Međutim, to nasljeđe još uvijek nije dovoljno istraženo, sabrano i sistematizovano, te stoga raste značaj knjige koja je pred nama, a čemu bi ubuduće trebalo posvetiti posebnu pažnju. Ne treba zaboraviti da su se prva arheološka otkrića budvanske nekropole desila sasvim slučajno davne 1938.godine, prilikom izgradnje starog hotela „Avala“, kada je za nauku nepovratno uništen nesaglediv broj helenističkih i rimskih grobova, u kojima su pronađeni brojni vrijedni prilozi, a koji su kasnije grubo raznošeni i prodavani, tako da su pored dospjeća u beogradski, splitski i zagrebački muzej, preko privatnih kolekcija dospjeli čak i do bostonskog muzeja. Prva sistematska arheološka istraživanja u Crnoj Gori organizovana su u Budvi na istom lokalitetu, i, sa izvjesnim prekidima, trajala od 1951. do 1957. godine. Arheološki materijal je sačuvan, ali rezultati istraživanja na žalost, do danas nisu publikovani, ili su objavljavani samo parcijalno. U svemu ovome, kako potvrđuje i studija koja je pred nama, ravno je kulturnom skandalu, da je dio najznačajnijeg arheološkog blaga kada je riječ o nepokretnim spomenicima kulture kakve su budvanske nekropole, poslije pomenutog zemljotresa, morao biti uništen, kako bi se omogućila realizacija projekta novog hotela „Avala“. Hedonistička orijentacija turističke politike nije imala niti sluha, niti razumjevanja za cjelovito očuvanje ovog izuzetno značajnog spomeničkog kompleksa starog skoro dva i po milenijuma.

A kada je o knjizi riječ, stvaranje ovakvih publikacija monografskog tipa zavisi ne samo od namjere i odgovarajućeg pristupa, već, prije svega, od naučno-obrazovnog nivoa onih koji ih oblikuju bez obzira na kulturnu intenciju svakog objekta ili prostora da ima određeni vizuelni i analitički odraz. U slučaju knjige koja je pred nama, suočeni smo sa visoko cijenjenim autorom izuzetnih naučnih referenci, profesora i erudite, koji se upustio u istraživanje jednog, po mnogo čemu, privilegovanog prostora sa naročitim arheološkim, kulturno-istorijskim i umjetničkim

vrijednostima, odnosno jedne od najznačajnijih antičkih spomeničkih skupina ne samo kada je riječ o Crnoj Gori, već i o cjelokupnom evropskom prostoru. Drugim riječima, ovdje se susrećemo sa rezultatom dugogodišnjeg istraživačkog rada Čedomira Markovića, jednog od najeminentnijih arheologa u Crnoj Gori koji se odnosi na vanredno spomeničko i, posebno, duhovno bogatstvo viševjekovne budvanske antičke tradicije, prema kome se svaki kulturni poslenik mora odnositi sa najvećim poštovanjem. Kao što nam to autor u ovoj vrijednoj publikaciji predložava, za nekropole antičke Budve možemo reći da je malo takvih kulturno-istorijskih spomenika koji mogu dati tako neposrednu predstavu i uvjerljivu potvrdu o vjekovnom taloženju iskustava jedne stručne discipline kakva je arheologija, grčkoj i rimskoj kulturno-istorijskoj tradiciji i, kao njihovoj posledici, izrastanju jedinstvenog područja na Crnogorskom primorju, sa posebnošću muzealija visoke umetničke vrijednosti. Takođe se, posebno čini važnim istaći autorovo uočavanje veze između arheoloških istraživanja i naučne, istorijsko-umjetničke i kulturološke valorizacije preko kojih, otkrivajući ih, uspostavljamo nov odnos prema našoj kulturnoj prošlosti. Dakle, koncentrišući se na primjer knjige koja je pred nama, a koja istražuje položaj i karakteristike helenističke i rimske nekropole, kao i njihove grobnice sa brojnim posthumnim priložima, danas većinom izloženim u Muzeju grada Budve, Budva kao antički urbani centar postaje u duhovnom i umjetničkom smislu naša najaktuelnija saprisutnost. Ovim želim da naglasim da antička Budva nikako ne smije biti jedino istorijski ili arhivski faktum, već je treba doživljavati kao akt saprisutnosti u konstantnom trajanju, što potvrđuje i ova publikacija, a i arheološka postavka u Muzeju grada Budve. Takođe naglašavam da bi upravo ova monografija mogla biti povod za organizovanje međunarodnog simpozijuma koji bi se bavio ovom temom, pogotovu što ovakvih, za budvansku kulturu važnih naučnih razgovora, do sada uopšte nije bilo.

Ovdje bi valjalo posebno istaći sam koncept ove monografije, te autorov metodološki pristup, čiji je naučno-istraživački učinak u rasvjetljavanju arheoloških vrijednosti ovih spomenika praktično nemjerljiv, a samim tim predstavlja i nezaobilaznu literaturu za svaki novi naučno-istraživački poduhvat koji uključuje uporednu analizu i akcentovanje karakteristika i posebnosti naše antičke kulturne istorije. Metodološki postupak koji srećemo u ovoj knjizi tiče se empirijskog istraživanja na osnovu neposrednog terenskog rada i korišćenja stručne literature i izvora, te na tim osnovama, uporednom analizom i izvođenja jedne teorijske sinteze.

Knjiga „Antička Budva – nekropole/ istraživanja 1980 – 1981“ sadrži dvije osnovne cjeline, odnosno poglavlja naslovljena kao: Helenistička nekropola i Rimska nekropola, uz niz potpoglavlja koja se odnose na položaj nekropola, načine sahranjivanja i oblike grobova, opise grobova i kataloge nalaza, kao na i opise grobnih priloga i epigrafskih spomenika, a, takođe, i nekoliko opštih zapažanja

posebice vezanih za helenističku Budvu i njenu nekropolu i rimsku Budvu i njenu nekropolu. Dakle, kroz ova dva ključna poglavlja autor nas svojim strogo naučnim stilom uvodi u sveobuhvatnu analizu i arheološke karakteristike budvanske antičke nekropole, istovremeno rješavajući i otklanjajući dilemu o postojanju na istom mjestu, u dva horizontalna sloja, i starijih grčkih i mlađih rimskih grobova, a što se u osnovi odnosi na poziciju, obim i strukturu terena koji je korišćen za sahranjivanje žitelja tokom dugog života antičkog grada. Uz pomoć rezultata detaljne stručne analize posljednjih istraživanja, autor, po prvi put, jasno razgraničava, odnosno odvaja i prostorno i vremenski helenističku od rimske nekropole: „Istraživanja, o kojima je riječ, nedvosmisleno su pokazala da su u okviru antičke Budve postojale dvije zasebne nekropole, jedna starija, helenistička, i druga, mlađa, rimska, međusobno jasno razgraničene, i to ne samo vremenom, već i prostorom koji je korišćen za sahranjivanje.“

Prvo poglavlje koje se bavi rezultatima arheoloških istraživanja helenističke nekropole ukazuje da je ona zahvatala prostor ispod starog hotela „Avala“, duž same morske obale prema istočnim padinama brda Spas. U okviru ove nekropole pronađena su 33 groba preko kojih je bilo moguće sagledati i donijeti relativno precizne zaključake o vrstama pogrebnog rituala – inhumacije koji je karakterističan za period od sredine IV do kraja II vijeka stare ere, o vrsti i obliku grobova i grobnih konstrukcija, kao i analizu vrsta i oblika bogatih grobnih priloga među kojima se posebno izdvajaju: prilozi od keramike, prilozi od stakla i prilozi od metala, to jeste: metalno posuđe, metalne drške, oružje i oruđe, novac i posebno nakit izrađen od zlata, kao što su to: prsteni, naušnice, privjesci, narukvice i lančići. Tipološkom analizom svi ovi nalazi su svrstani u period helenizacije ilirske Budve, kada se ona razvija kao iliro-grčki trgovački i kulturni centar sa blisko uspostavljenim vezama sa drugim u ekonomsko-sociološkom i kulturnom smislu razvijenijim grčkim trgovačkim centrima na Mediteranu.

U drugom poglavlju autor sumira rezultate arheoloških istraživanja vezano za rimsku nekropolu gdje je u okviru posljednjih iskopavanja otkriveno 211 grobova. Položaj rimske nekropole se na izvjestan način naslanja ili preklapa sa pozicijom starije helenističke, s tim što zahvata prostor hotelskog dvorišta, šireći se dalje prema sjeveru i sjeverozapadu do podnožja brda Spas. Ovaj prostor preklapanja, ustvari predstavlja graničnu liniju između dvije nekropole. Na rimskoj nekropoli sahranjivanje se obavljalo u periodu od I do V vijeka, a kako pokazuje istraživanje, vjerovatno, i u ranom periodu srednjeg vijeka. Na nekropoli su vršene dvije vrste pogrebnih rituala, i to: spaljivanje i inhumiranje pokojnika. Pogrebni obred spaljivanja je stariji i praktikovan od I do sredine III vijeka, dok je poslije ovog perioda sve češći obred inhumacije. Slično prethodnom poglavlju, autor je arheološki materijal sa rimske nekropole obradio tipološko-analitičkom metodom u okviru potpoglavlja:

način sahranjivanja i oblici grobova, sa užim temama koje se odnose na grobove spaljenih pokojnika u okviru kojih obrađuje: ravne grobove spaljenih pokojnika i grobove spaljenih pokojnika sa nadzemnom konstrukcijom, i grobove inhumiranih pokojnika. Zatim slijedi opis grobova i grobnih konstrukcija sa katalogom nalaza, i dalje, analiza pokretnih nalaza koja se odnosi na: predmete od stakla, predmete od keramike i predmete od metala, kosti, staklene paste, ćilibara i kamena. Epi-grafskim spomenicima posvećeno je izdvojeno potpoglavlje, a posebne fotografske ilustracije i table sa precizno iscrtanim crtežima omogućuju konkretniji pristup tekstu. Takođe valja naglasiti i detaljnu bibliografiju koja otvara brojne prostore za dalje pretpostavke, saznanja i uporednu analizu.

Nažalost, danas smo neposredni svjedoci brojnog uništavanja i nebrige o očuvanju kulturno-istorijskog nasljeđa radi banalne komercijalizacije i sitnosopstveničkog profita, posebno kada je riječ o području Budve, ovakvi izdavački poduhvati naročito dobijaju na svom značaju. Samim tim, oni predstavljaju ohrabrujući podsticaj za dalja istraživanja i objavljivanja i brojnih drugih knjiga i studija, čime se uvećava saznanje da, uprkos evidentnom zanemarivanju, zapostavljanju i devastaciji vrijednog spomeničkog nasljeđa, duh kulture, naučnog i umjetničkog, koji se manifestuje kroz stvaralaštvo, nastavlja da traje uzdižući se u svojoj svojoj veličini kroz sliku i pisanu riječ.

Važno je, takođe, istaći da ova publikacija predstavlja jednu vrstu neophodnog metodološkog obrasca za buduća stručno-naučna istraživanja prebogate antičke istorije uopšte, i to posebno na tlu Balkanskih zemalja, te naročito, Crne Gore, koja još uvijek nisu adekvatno praćena naučnim ispitivanjima kakva po svojoj vrijednosti zaslužuju. U tom smislu ona predstavlja osnov za začetak dalekosežnih izučavanja bez kojih prave vrijednosti spomeničke kulture nikada ne bi bile spoznate. Bez knjiga različitih monografskih profila, ne bi mogli saznati suštinu prostora u kome prebivamo čime se potvrđuje i njihova naročita kulturna, naučna i obrazovna funkcija. Međutim, koliko god bi mogli zamisliti takvih knjiga ili monografskih publikacija, ova studija Čedomira Markovića će imati svagda aktuelnu i nezastarujuću vrijednost.

Na kraju ću, među svim funkcijama koje ova knjiga ima, izdvojiti i onu opominjuću vezanu za dalja moguća istraživanja budvanskih nekropola, s obzirom da se na ovom prostoru nalazi, još uvijek sasvim neispitano, neprocjenjivo arheološko bogatstvo ujedno naše i evropske kulture, koje će, na žalost, uskoro, sa već usvojenim DUP-ovima, biti do kraja uništeno, jer arheološke kulturne vrijednosti za budvanske graditelje XXI vijeka predstavljaju beznačajnu činjenicu koju treba na mah razoriti i što prije zaboraviti.

Lucija Đurašković

O knjizi *Antička Budva*

Odavno je poznata činjenica da je staro naselje na mjestu današnje Budve, kao jedino u nekadašnjoj Jugoslaviji, povezano sa grčkom mitologijom. Mit što nastao daleko prije pisanih historijskih izvora kaže da je kralj grada Tebe u Beotiji, mitski heroj Kadmos sa svojom ženom Harmonijom nakon poraza i gubitka svoga grada pobjegao u Iliriju na kolima koja su vukli brzi volovi (na grčkom: **βούς θοός**) i ovdje na području plemena Enheleja (jeguljara) osnovao grad **Buthoe**. Ovdje im se rodio sin Ilirios, praotac i kasniji kralj svih Ilira, a njihovi grobovi su se nalazili negdje na „modrodubokoj ilirskoj rijeci“ kojim su terminom stari pisci označavali Bokokotorski zaliv.

Istovremeno je antički grad Buthoe najstarije naselje na prostorima nekadašnje Jugoslavije koje je pomenuto u jednom pisanom izvoru, u jedinom sačuvanom fragmentu inače izgubljene Sofoklove tragedije sa kraja V vijeka stare ere, a pomnije se kao grčki emporion u izvorima IV i sljedećih vjekova..

Materijalna potvrda ovih podataka ostvarena je sasvim slučajno prilikom kopanja temelja za stari hotel „Avala“ 1937. godine, kada su radnici otkrili neutvrđeni broj grobova helenističke nekropole grada Budve sa dragocjenim grobnim priložima u vidu luksuzne uvezene keramike, zlatnog nakita najvišeg kvaliteta, primjeraka antičkog stakla i nekoliko natpisa. Nepostojanje bilo kakvog oblika službe zaštite spomenika u predratnoj Jugoslaviji omogućilo je vlasnicima i akcionerima hotela da najveći dio ovih nalaza prisvoje, ispoklanjaju ili rasprodaju, dok su ne mali dio odnijeli radnici ili čak obični prolaznici, tako da i danas ima primjeraka nakita u privatnom posjedu. Samo jedan mali dio tih nalaza našao se raznim kanalima u zbirkama bivšeg Muzeja kneza Pavla (Narodnog muzeja) u Beogradu ili Državnog muzeja na Cetinju.

Nakon rata je uspostavljena služba zaštite spomenika kulture uz čiji su nadzor još 1951.godine započela stručna iskopavanja budvanskih nekropola koja su potrajala sa prekidima sve do 1957.godine i dala izvanredne rezultate, ali je dokumentacija

sa tih istraživanja nedostupna a rezultati su samo djelimično objavljeni. U saznanju smo da se u zaostavštini jednog od rukovodilaca tih istraživanja, profesora Duje Rendića Miočevića, nalazi sačuvana kompletna dokumentacija, za koju smo čak svojevremeno dobili obećanje da će nam biti dostavljena, ali to nije izvršeno.

Kasnija istraživanja zaštitnog karaktera izvodila su se po potrebi, odnosno po željama investitora gradnje na prostoru nekropola. Tako su 1963. godine za potrebe gradnje poslovnog objekta turističkog preduzeća „Kompas“ na prostoru ispod nekadašnjeg ekonomskog dvorišta hotela „Avala“ izvršena zaštitna iskopavanja terena, kojima je rukovodio dr Miodrag Grbić iz Arheološkog instituta u Beogradu, i u kojima je pronađen izvjestan broj grobova i jedan kolumbarijum. Nažalost, dokumentacija sa tih istraživanja još uvijek se nalazi u privatnom posjedu u Beogradu i nedostupna je nauci.

Nešto kasnije je bilo potrebno izvršiti zaštitna iskopavanja na prostoru predviđenom za gradnju objekta JAT iza hotela „Mogren“, ali kako su ta istraživanja vodili crnogorski arheolozi, to je dokumentacija dostavljena Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture na Cetinju, a rezultati objavljeni.

Neposredno nakon katastrofalnog crnogorskog zemljotresa 15. aprila 1979. godine pojavio se investitor koji je bacio oko na ekonomsko dvorište „Avale“ i praznu ledinu do samoposluge „Vračar“, odnosno, upravo na prostor nedovoljno istražene nekropole, ali je Republički zavod za zaštitu spomenika kulture zahtijevao prethodna arheološka istraživanja. Bila je formirana velika ekipa crnogorskih arheologa koja je sredinom septembra 1980. godine započela zamašnu kampanju zaštitnih istraživanja. Radilo se u prostorima nekadašnjeg ekonomskog dvorišta hotela i to na dva načina: najprije je bagerom skidan sloj sterilne zemlje do nižeg nivoa helenističke nekropole od IV do I vijeka stare ere, a onda su na scenu stupali radnici koji su čistili zemlju oko grobova i grobnih cjelina, dok su arheolozi čistili same grobove sa skeletima i grobnim priložima. Članovi ekipe koja je radila na istraživanju nekropole bili su bitku sa vremenom, pokušavajući da što savjesnije i profesionalnije obrade svaki grob, kao i da ga isprazne i pakuju njegov inventar, dok je iza njih bruja upaljeni motor bagera-kašikara, čekajući da odmah po završenom poslu arheologa jednim zamahom kašike utovari istražen grob u kamion radi odvoza na deponiju. Svaki grob je nakon čišćenja bio iscrtan na milimetarskom papiru i fotografisan u svim fazama rada, tako da je ta dokumentacija zajedno sa dnevnicima poslužila kao baza za nastanak ove knjige.

Iskopavanja su se nastavila i tokom 1981. godine i to pretežno na sjeveroistočnom prostoru nekropole, gdje su pretežno bili grobovi kasnijeg perioda, od I do IV vijeka naše ere, a nakon završetka istraživanja prostor nekropole je poklopilo arhitektonski neprimjereno zdanje novog hotela Avala, nedavno to-

bože popravljano a zatim djelimično obojeno crnom bojom, koja izuzetno štrči u ovom ozračju. Umjesto dvojne helenističke i rimske nekropole sa njenim izvanredno sačuvanim zidanim grobovima i grobnim cjelinama napravljena je na potpuno drugom mjestu jedna anastilotična restitucija nekoliko krakterističnih grobnih cjelina, sada najčešće tužno zapostavljena, sa prekrasnim nadgrobnim cipusom koji zahtijeva hitnu konzervaciju.

Nijesu svi crnogorski arheolozi bili zadovoljni nestankom ove jedinstvene nekropole za potrebe gradnje novog hotela. Upravo sam ja bio predvodnik ovih bundžija, pa sam napisao protestni članak za „Pobjedu“ i na godišnjem sastanku Saveza društava arheologa Jugoslavije aprila 1982. godine u Vinkovcima održao referat „Dalja sudbina antičke nekropole u Budvi“, ali bez ikakvog uspjeha, čak sam bio elegantno odstranjen iz ekipe i pozvan na informativni sastanak i ispiranje mozga kod tadašnjeg ministra kulture dr Božine Ivanovića, kojemu smo inače omogućili da prouči i objavi osteološki materijal iz grobova nekropole.

Brigu tadašnje društvene zajednice za očuvanje integriteta najznačajnije pogrebne cjeline na prostorima Mediterana najbolje karakteriše činjenica da se tek sada, punih 30 godina poslije završetka istraživanja, pojavljuje monografska publikacija sa kompletnom stručnom i naučnom obradom, i to zahvaljujući izdavačkom poduzetništvu Matice crnogorske koja je prepoznala vrijednosti ove publikacije i njenog značaja za crnogorsku arheološku nauku te ostvarila njeno objavljivanje u sklopu svoje biblioteke „Nasljeđe“.

Monografija dr Čedomira Markovića o iskopavanjima budvanske nekropole tokom 1980. i 1981. godine kojima je on sam rukovodio, predstavlja klasičan primjer najkvalitetnije naučne obrade i prezentacije jednog od najznačajnijih arheoloških lokaliteta, ne samo u našoj zemlji. U knjizi je moj dragi kolega i poluvjekovni prijatelj najprije dokazao postojanje zapravo dvije nekropole, prostorno i vremenski razdvojene, i to najprije helenističke koja je trajala od IV do I vijeka stare ere, a zahvatala zapadni dio prostora, bliže moru, i bila više devastirana, posebno gradnjom starog hotela „Avala“. Zatim je opisan način sahranjivanja i to isključivo inhumacijom, kao i oblici grobnih konstrukcija za ukupno 33 helenistička groba nađena tokom ovih iskopavanja, a potom je donesen opis grobova po tipovima i katalog grobnih priloga od keramike, stakla i metala, a među ovima odvojeno analizirane metalne posude i njihove drške, te oružje i oruđe i na kraju zlatni filigranski nakit i novci. Bogatstvo grobnih priloga svjedoči o znatnom uticaju grčke materijalne kulture na ilirsko stanovništvo Budve i o znatnom prisustvu grčkih kolonista i trgovaca, koji su u bili posrednici u importu luksuznih predmeta iz razvijenih helenističkih centara toga vremena. Međutim, karakteristično je da nije nađen nijedan grčki epigrafski spomenik. Na ovu

helenističku se nadovezuje nekropola iz vremena rimske dominacije na ovim prostorima, koja je odvojeno obrađena, a širila se prema istoku te nastajala i trajala od I do IV vijeka nove ere. Grobovi u rimskoj nekropoli podijeljeni su po načinu sahranjivanja i to najprije grobovi po ritusu incineracije, odnosno spaljivanja pokojnika koji su opet podijeljeni na ravne grobove u nivou terena i grobove sa nadzemnim konstrukcijama, a trajali su tokom I i II vijeka nove ere. Na nekim od grobnih cjelina bili su latinski nadgrobni natpisi, obično uklesani na cipusima ili pak na titulusima. Grupa grobova inhumiranih pokojnika koji su u upotrebi tokom III i IV vijeka nove ere takođe se može podijeliti na nekoliko tipova po načinu gradnje. I jedna i druga grupa sa preko 240 grobova imale su bogate grobne priloge od stakla, keramike, metala, kosti, staklene paste i ćilibara te grupu kamenih urni od kojih neke su natpisane, što je zajedno sa natpisima na cipusima i titulusima obrađeno u završnom poglavlju o epigrafskim spomenicima.

Na kraju svakog odjeljka data su opšta zapažanja o ilirsko-grčkoj i o rimskoj Budvi i njenim nekropolama. Monografija je bogato ilustrovana izabranim terenskim fotografijama i studijskim snimcima najljepših primjeraka zlatnog nakita i posuda od bronz, keramike ili stakla, što sada krasi vitrine Arheološkog muzeja u Budvi.

Međutim, najdragocjeniju cjelinu u monografiji predstavljaju minuciozno rađeni crteži grobova i grobnih cjelina te grobnih priloga, koji predstavljaju eklatantan, školski primjer izrade stručne dokumentacije.

Imala je rađa naša arheološka nauka da čeka toliko godina jednu ovakvu knjigu koja je tokom proteklih decenija sazrijevanja iscizelirana do savršenstva. U njoj su sublimirana sva znanja i pozitivna iskustva u obradi jednog značajnog arheološkog lokaliteta, decenijama zapuštenog i zanemarivanog a na kraju uništenog. Da nije ove monografije o antičkim nekropolama u Budvi, mlađe generacije bi se pitale što predstavlja ona anastilotična rekonstrukcija nekoliko grobnih cjelina na prostoru kod nestalog hotela „Avala“, prostoru koji bi se po mišljenju određene napredne grupe građana možda mogao neuporedivo bolje turistički valorizovati za postavljanje nekog štanda ili kioska. Ovako, monografija o nekropolama antičke Budve dr Čedomira Markovića ostaje kao dragocjeno neposredno svjedočanstvo jednog davnoprošlog vremena ili bolje – memento negativnih tendencija naše neposredne prošlosti.

Jovan J. Martinović

Novo saznanje o crnogorkom nasljeđu

Matica crnogorska svojom kontinuiranom izdavačkom djelatnošću, a naročito ovakvim referentnim publikacijama, dokazuje da je stožer crnogorske kulture. I ovaj izdavački projekat je samo još jedna potvrda navedenog, jer se pred nama nalazi prva sintetizovana studija posvećena crnogorskom podmorju, nastala kao produkt višedecenijskog iskustva, odnosno višegodišnjeg istraživačkog rada gosp. Gačevića na ovom dijelu Jadrana.

Mnogi tragovi materijalne i duhovne kulture još uvijek su nepoznanica širokom populusu u Crnoj Gori, nezavisno od činjenice da li se kulturna baština nalazi na zemlji, pod zemljom ili pak, pod morem. Zahvaljujući podvodnoj arheologiji kao dijelu arheološke nauke možemo na osnovu najsavremenije tehnike i tehnologije izvršiti rekognaciju i dokumentovati brojna nalazišta od antičkih vremena pa do velikih brodoloma i drugih pomorskih nesreća nastalih za vrijeme i nakon Drugog svjetskog rata. Možda neko drugo izdanje će obuhvatiti i ostale plovne objekte potonule u crnogorskim vodama, prije svega, one na Skadarskom jezeru, ali i u rijekama Zeti i Bojani.

Područje istraživanja podmorja je neiscrpna tema i izazov laičkoj i stručnoj javnosti. Jedno od senzacionalnih otkrića za crnogorske prilike bilo je nedavno otkriće potonulog rimskog broda prepunog amfora. Istorijsko i arheološko bogatsvo potonulih gradova poput tzv. Starog Ulcinja, odnosno naselja Sveti Mauro

ili megalitskih struktura kod Maljevika svjedoče o davno zaboravljenim urbanim aglomeracijama. Ovi i slični lokaliteti sadrže još uvijek mnoge skrivene tajne na koje nauka treba da pruži odgovor. Sa druge strane, nažalost, neopravdano zaboravljamo činjenice koje se odnose na najveću pomorsku nesreću u Crnoj Gori, očigledno gubeći potrebu za pietetom prema stradalnicima. Riječ je o brodu *Cetinje*, kojim započinje ova publikacija, gdje autor apostrofiraju njegov istorijat, koji bi svakako mogao poslužiti za ekranizaciju crnogorske verzije *Titanika*.

Prve nazake o potonulom brodovlju nalazimo u kapitalnom djelu kapetana Dinka Franetovića, u *Historiji pomorstva i ribarstva Crne Gore do 1918 godine*, objavljene davne 1960. godine u Titogradu. U odnosu na spomenutu publikaciju, knjiga gosp. Gačevića predstavlja značaj doprinos nauci, s obzirom da je prilično unaprijedila saznanja o crnogorskom podmorju i približila ih široj javnosti, prezentiranjem 30 potonulih brodova, rasutih od rijeke Bojane do Prevlake. Ova publikacija sadrži osobeni metodološki aparat, jer svaku od opisanih olupina prati veći broj podataka, kao što su : tehnički podaci potonulog broda, njegov istorijat, preporuka za ronioce, koordinate, bilješka autora izvršena ličnim uviđajem i uz sve ove karakteristike priložene su luksuzne fotografije istih.

Sadržinski ova knjiga inicira kod čitaoca na promišljanje koliko je toga desetljećima prepušteno na milost i nemilost sudbine, odnosno silama prirode ili ljudske destrukcije, pri čemu je nemar državnih organa neupitan. Na individualnom planu, autor je učinio prvi korak, deskripcijom 30 potonulih brodova koje bi trebalo upisati u Registar kulturnih dobara Crne Gore, čime bi se konačno omogućila pravna zaštita i briga o njima. Na taj način i turistička ponuda bi bila atraktivnija, jer bi zainteresovani posetioци mogli da obiđu „podvodni muzej“, umjesto dosadašnje „samoposluge“, gdje je svako, bez bilo kakve sankcije, mogao prisvajati kulturno –istorisko blago. Zato brojni artefakti krasi privatne zbirke, umjesto da su pohranjeni i konzervirani u institucijama kulture. Najočigledniji primjer takve prakse je kraljevska jahta „Rumija“. I pored spoznaje o podvodno nalazištu od istorijske važnosti, uprkos što se nalazi u lučkom akvatorijumu, izložena je i dalje bezprizornom pustošenju.

Istovremeno knjiga g. Gačevića neupitno ukazuje da Crna Gora ima raznovrsnu kulturnu baštinu i da je njena vrijednost jedan od resursa za dalji razvoj. Prezentovani dokumentacioni materijal ujedno pokazuje da je crnogorski prostor ne samo na kopnu, nego i na moru, već stoljećima bio na razmeđu političkih uticaja i civilizacijskih krugova, čime je naša baština dobila na vrijednosti.

Da bi postigli mjerljive rezultate na području zaštite podmorja, neophodna je ne samo aktivnost pojedinaca – entuzijasta, poput autora knjige, već sistemski i koordinisani pristup nadležnih državnih organa, od Skupštine Crne Gore, preko

pomorske policije, pa do Mornarice VCG. U tom smislu, za početak Crna Gora bi trebala da ratifikuje UNESCO-vu Konvenciju o zaštiti podvodne kulturne baštine, ali mora donijeti i uskladiti pravne akte iz ove oblasti sa direktivama i uredbama EU-a, kojima se regulišu podvodne aktivnosti.

Upravo podvodna arheologija omogućava saradnju i prijateljstvo na regionalnom i međunarodnom nivou. Svojom knjigom gosp. Gačević nam je stvorio pretpostavke za komunikaciju sa okruženjem, a sebe legitimisao kao vrsnog i rijetkog poznavaoaca ove tematike. Veliki broj saradnika koje je autor imao u izradi knjige daju joj još više na značaju. Jedan od tih saradnika je Slobodan Lekić – Krnja, čovjek koji je mnogim Baranima nesebično prenosio svoja zapažanja o crnogorskom podmorju.

Na kraju, želim da istaknem da svako ko bude u prilici da pročita ovu knjigu biće bogatiji za jedno novo saznanje, što je do sada bila privilegija samo užeg kruga ljudi u Crnoj Gori.

Ivan Jovović

Nepoznato podmorje

Kako početi osvrt na ovu knjigu kad znate samo da se autor zove Dragan Gačević, knjiga je *Podmorje Crne Gore*, izdavač Matica crnogorska?! Ali onda se ne sumnja da Matica ne zna kakav značaj imaju ovakve publikacije, koje otkrivaju dio kulturno-istorijskog blaga koje leži na dnu mora.

Autor, gospodin Dragan Gačević u uvodu knjige kaže: „Nastojao sam svakoj olupini dati i do sada nepoznatu istorijsku dimenziju, udahnuti joj dušu, ispričati sve o njoj što sam saznao, nešto što će zanimati buduće posjetioce našeg 'podvodnog' muzeja, kako bi taj dio istorije bio sačuvan od zaborava“.

I metodički i didaktički pristup obradi ove teme je sasvim zanimljiv i životvoran. Prvo su iskazani tehnički podaci o brodu i istorija broda, stanje olupine, zatim preporuka za ronjenje i bilješka autora.

Što se više čitaju podaci o potonulim brodovima, sve više se saznaje o vrsnom ronioncu i pripovjedaču, gospodinu Draganu Gačeviću, autoru ove knjige, koja počinje istorijom parobroda „Cetinje“. Parobrod „Cetinje“ je izgrađen 1903. godine u Engleskoj. „Od 1905. do 1906. ovaj parobrod je u vlasništvu Barskog društva plovio redovnom prugom na Skadarskom jezeru pod prvobitnim imenom 'NETUNO'. Svakim danom, osim neđeljom, putnici i pošta putovali su ovim parobrodom, koji je u Virpazaru imao stalnu vezu diližansom za Pristan (današnji Bar). Ovaj brod je bio jedno od glavnih prevoznih sredstava preko Skadra i Bojane do jadranskog mora. Austrougarska vojska ga je artiljerijom potopila 1916. godine u Bojani.“

O sudbini ovog broda, dragi čitaoci, saznajte u nastavku knjige iz sjećanja kapetana Boža Paparele.

Zanimljivi podaci o svim potonulim objektima, među kojima je i jedan avion, a njih je u ovoj knjizi trideset, pobuđuju znatiželju i potrebu da se ovaj dio kulturne baštine Crne Gore ne zaboravi.

Podsjećam vas da su u ovoj knjizi dati podaci i mjesta gdje se nalaze olupine četiri broda u barskom zalivu i to: jahta *Rumija*, razarač *Dag*, parobrod *Kuinto* i *Jedrenjak*. Autor kaže da je dobio mnoge informacije o ovim brodovima od barskih ronilaca, među kojima posebno ističe Slobodana Lekića.

Preporučujem knjigu i radozalcima i ronionicima, a vama se zahvaljujem na pažnji.

Zarija Lekić

* * *

U prostorijama Matice crnogorske na Balšića pazaru, 24. 10. 12. održana je promocija knjige pjesama „Krik mašte“, mladog crnogorskog glumca Aleksandra Gavranića. Promociji su prisustvali studenti sa svih cetinjskih fakulteta.

„Pisanje poezije doživljam kao moralnu obavezu, jer smatram da imam šta da kažem kroz svoje stihove. Mislim da ne bi bilo pošteno kada bih svoja zapažanja i iskustva o ovom, trenutnom životu i nejasnom svijetu u kom se nalazimo, zadržao za sebe. Važno je da dijelimo saznanja i iskustva i olakšamo jedni drugima orijentisanje, koliko možemo. Ovo je moj mali, prije svega – ljudski i umjetnički doprinos mom prostoru na kojem živim, i mojim ljudima, i srećan sam što mogu nešto da uradim“, kazao je Gavranić o svojim stihovima.

„Bogatstvo metafora, sinestezija u kombinaciji sa personifikacijom, valorizacija paradoksa kao efekta neočekivanog, elementi su koji predskazuju očuđenje u čitanju i tumačenju ove poezije, jednako kao i njenom stvaranju. Zato, poetsku viziju ovog mladog pjesnika neizostavno treba podržati“, zapisala je mr Olga Vojičić-Komatina.

Aleksandar Gavranić je rođen 18. jula 1988. godine u Podgorici.

„Krik mašte“ je njegova prva knjiga i predstavlja izbor pjesama koje su nastajale između 2006. i 2009. godine. Dizajn omota i ilustraciju knjige uradio je Milutin Darić – Daka, a izdavač je Grafo Crna Gora. U međuvremenu, Gavranić je zaokružio rad na drugoj knjizi i počeo treću zbirku.

Momčila M. Šaletića ANDRO I DRUGE PRIČE

O knjizi govore

Milorad Stojović
Adnan Čirgić
Momčilo M. Šaletić, autor

Otkrivanje iz knjige čitače daci gimnazije „Petar I“ iz Danilovgrada

Nikola Ninković
Katarina Mlakšević

---

medijski program

Žarko Malin

Sala Centra za kulturu Danilovgrad (na obali Zete)
11. april 2013. u 19 sati

Predanje nadahnuto stvaralačkom individualnošću

Knjiga Moma Šaletića „Andro i druge priče“, po jednostavnosti, po prirodosti kazivanja, po bogatstvu i ljepoti jezika i stila, po životvornosti u slikanju ličnosti i zbivanja u onim zlim vremenima u kojima se s mukom živjelo, bolje reći opstajalo, asocira, kako je neko već primijetio, na prvog crnogorskog velikog pripovjedača Stefana Mitrova Ljubišu. Nije, naravno, riječ o banalnom podražavanju, već o istinitosti kreativnog čina koji Momo Šaletić ostvaruje kao poznavalac vremena i svijeta kojim se bavi u svom djelu. Svi onovremeni i savremeni pokušaji oponašanja Ljubišine proze svodili su se na anegdoticu.

Izašla iz predanja, kao i Ljubišino djelo, knjiga Moma Šaletića značajna je, između ostalog, po tome što je to predanje, koje je do njega doprlo u svojoj najboljoj varijanti, povezao u sistem mišljenja i pripovijedanja, nadahnuvši ga svojom stvaralačkom individualnošću.

Neko je, mislim Mirko Kovač, za Ljubišu rekao da je, između ostalog, od starocrnogorskog jezika stvorio nov jezik, moderan jezik, kojim je počela i nastavila se nova crnogorska književnost. Bez pretjerivanja može se reći da je i knjiga Moma Šaletića „Andro i druge priče“ obogatila crnogorski jezik, ne samo leksikom i govorom bjelopavličko-brdske krajine (neću reći kraja, da ne omalovažim prostor na koji mislim). Teško da bi se danas ovđe mogla naći knjiga čistijeg i ljepšeg jezika i stila od ove koja je danas pred nama. Nadam se da je neće mimoići

školski programi kao lektiru, jer ona nudi bogatstvo elemenata i u estetskom smislu i u moralnim kategorijama.

Knjiga „Andro i druge priče“ sadrži šest pripovjedaka nejednakog obima, ali istog, besprekornog umjetničkog iskaza. Neke od njih, kao što je, na primjer, naslovna priča, odnosno pripovijest „Andro“, odličan je materijal za filmski scenario. A priča „Prsten“ nije drugo do mali roman. Ili pripovijest „Omraza“, kojom se završava ova lijepa knjiga, koju je, koliko sam obaviješten, čitalačka publika lijepo prihvatila. Moglo bi se reći da svaka priča u ovoj knjizi ima dramsku strukturu. Kao da su pisane za film ili pozorište. A stvarnost koja se u njima odvija i jeste grdno pozorište, u kojemu su ljudskost, hrabrost, dobročinstvo često na staklenim nogama. Šaletićevi junaci na suptilan način odvrćaju ljude od nečojstva. Nije to pedagogija, nego stvaralački pokušaj da se ljudi vrte pameti i jedan drugome. Ova knjiga nas obogaćuje ljepotom i bogatstvom obrade motiva kojima se autor bavi, ali isto tako i ljepotom stila i jezika kojim je pisana.

Da bi čovjek doživio sve njene ljepote i vrijednosti – treba je čitati. Nju ne treba objašnjavati. Ona sama sobom sve govori.

Milorad Stojović

Proza za školsku lektiru

Nije kurtoazna izjava ako kažem da mi je čast i zadovoljstvo da govorim o knjizi priča Moma Šaletića, koju večeras predstavljamo. Njegova je knjiga priča pravo osvježanje za savremenu crnogorsku književnost, koja se više hvali no što se čita. Zatvorena u uske klanovske krugove, tematski i motivski uglavnom daleka od prostora u kojemu nastaje, naša je savremena književnost vrlo često otuđena od onih kojima je namijenjena. Nerijetko se ima utisak da savremeni naši pisci kao da zaboravljaju da je njihova publika ograničena na štokavski prostor, na prostor četiri štokavska jezika i na njihove govornike. Ili kao da pišu da bi se prije svijetu no domaćima predstavili, kao da im je bitnije da ih prihvate izvan kiće no u kući. Nekakva nejasna težnja većine savremenih crnogorskih književnika da naprave diskontinuitet i otklon prema tradiciji doprinijela je da se napravi otklon knjige od čitalaca. Jedna od rijetkih koja se po svemu od toga razlikuje jeste ova knjiga priča Moma Šaletića.

Moma Šaletića upoznao sam kao dijete. Ujčevina je moja nedaleko od njegove kuće. Nijesam tada znao da ću večeras govoriti na njegovoj promociji. Tek sam kasnije shvatio da Momo piše knjige. I čitao sam – sigurno ne sve – ali pročitao sam odličnu njegovu knjigu o knjazu Danilu, čitao sam o Bjelopavličima između istorije i legende i knjigu o Ždrebaniku (ne o Ždrebaoniku, kako je u novije vrijeme preimenovan, kao što se i crkva Svete Ćekle sve češće neopravdano zove Svetom Teklom). Ova je knjiga nešto drugo. Riječ je o zbirci priča, koja je svojim kvalitetom zaslužila da bude uvršćena kao obavezna lektira u crnogorskim školama.

Ova zbirka sastoji se od sedam priča, a svaka od njih opet je izdijeljena na manje priče, gotovo crtice, koje su objedinjene zajedničkim likom. Svaki je od tih likova stvarno mogao postojati, ne samo u Bjelopavličima, no bilo će u Crnoj Gori. Na manje prostora, svega 160 stranica maloga formata, nije se kroz književnu formu mogao bolje predstaviti crnogorski mentalitet. Likovi Moma Šaletića su živi i uvjerljivi, prikazani prije svega kroz karakteristične postupke. Takvi su i likovi

žena i muškaraca. Opisi su kratki, ali upečatljivi. „Bijaše već kasno ljeto, vrućine još pritežu, a Andru iznijeli njegovu stolicu, u koju niko drugi nije smio sijedati i kad njega tu nema, pred kuću u veliki lipovi hlad“. Na osnovu samo te jedne rečenice čitalac lako može stvoriti sliku i ljeta i stolice i dvorišta, a posebno Andra, lika kojemu je autor posvetio najviše prostora. Nije jezik autorov štur, on je oslobođen suvišnih detalja, fraza i opisa.

„Vidosava je uvijek bila ćutljiva i uvijek namrštena, tako da bi svako ko je vidi pomislio da je baš na njega nešto ljuta“ – tako počinje jedna od Momovih priča. Vjerujem da nema crnogorskoga čitaoca koji se odmah nakon toga uvoda nije prišetio neke Vidosave iz svoga vremena ili iz svoga pamćenja. Tako Momo čitaoca direktno uvodi u priču, uglavnom bez bespotrebnih uvoda, dugljanja ili suvišnih opisa. Čitalac će sliku Vidosave upotpuniti njezinim postupcima. Ili: „U planinskom selu Ubogići živjela je stara Zlatana sa dvoje unučadi, dva dječaka blizanca, koji su joj ostali od jedinca“ – opet autor uvodi čitaoca. Asocijativni naziv sela i ime žene koja se pod starost po nevolji prihvatila roditeljstva – dovoljni su da privuku pažnju. A opet smo svi, ili nam se tako makar učini, znali za neke Ubogiće i neku Zlatanu slične sudbine. Nebitno je jesu li Ubogići bjelopavličke Laće ili Osojnik, ili je to kakvo selo u Katunskoj nahiji, ili će drugo po Crnoj Gori. Momovi Ubogići i u njima Zlatana mogli su postojati bilo đe u Crnoj Gori. A njena sudbina, kao sudbina nekadašnje crnogorske žene, predane, odgovorne, poštovane i iznad svega tragične, kroz tu priču prikazana je ljepše i upečatljivije no što bi se to moglo iskazati kakvim etnografskim ili istoriografskim esejom. Baš je zato ova knjiga i zaslužila da bude uvrščena u spisak naše lektire.

Svi su Momovi likovi na neki način tragični. Tragičan je i Andro u svome drugima nedostižnom dostojanstvu, bogat i ugledan, okružen porodicom, on je ipak sam, i više poštovan no što je voljen. Tragična je Zlatana – iako je ostvarila svoj san, tragična je post mortem jer će joj san raspršiti unuci kojima je bila sve podredila. Tragični su podjednako i Goraš i Vidosava kao i Ljubica, njihova usvojenica. Život je njegovih likova surov, kao i podneblje u koje su smješteni, ali i pored toga svi likovi imaju neku toplinu, danas gotovo nepoznatu i zaboravljenu. Iz usta najoporijega Momova lika, uvijek ljute Vidosave, poteći će tužbalica, takva da će toplinom i iskrenošću iznenaditi i njezina muža Goraša, kojemu je život kraj nje dojadio. A ta tužbalica ne otkriva samo drugu stranu Vidosavina lika. Ona otkriva i Moma Šaletića kao pjesnika i čovjeka upućena u život crnogorskoga čovjeka. I formom i stilom i izražajnošću takva je tužbalica mogla poteći iz usta koje drago talentovane crnogorske tužilice. Odnosno, ona je kao takva, u neka druga vremena kad su se istraživači bavili književnim nasljeđem, mogla biti uvrščena u antologije. U vezi s likovima ovih priča treba reći da nijesu oni

stereotipni. Nije tu riječ o krotkim i poslušnim ženama bez prava glasa i brkatim namrštenim muževima koji imaju ulogu neprikosnovenoga autoriteta u kući – kako se to danas nerijetko bez utemeljenja pripisuje našoj tradiciji. Njegovi su likovi onakvi kakvi su se zbilja nekad mogli sresti na ovim prostorima, a njihove sudbine djeluju poznato. Neupućeni bi se mogao sad zapitati u čemu je onda ljepota ove knjige ako je sve tako poznato, stvarnosno potvrđeno i moguće. A ljepota je njezina upravo u načinu na koji je autor sve to predstavio.

Već je rečeno da je jezik priča Moma Šaletića jasan, da je naracija oslobođena suvišnih detalja, da su opisi asocijativni, kratki i upečatljivi. No u pogledu jezika bitno je istaći još jednu bitnu stvar. To je jezik njegovih likova, koji govore narodnim jezikom – bez greške. U njihovim dijalozima nema ničega što se ne bi moglo naći u dijalozima iz naših narodnih govora, što je bitan dodatni kvalitet ove knjige i još jedna potvrda autorove upućenosti u narodni život.

Najveća je mana ove knjige to što je objavljena gotovo kao privatno autorsko izdanje, a najveća mana autora njegova skromnost – zbog koje i ne pripada nijednome savremenom književnom taboru. No kvalitetom svojim ona će sigurno naći čitaoce – kao što ih danas nalaze knjige i autori koji nijesu uspjeli da se nametnu u svoje vrijeme. Ako ne sad, onda kad prođu aktuelne književne mode, ova će knjiga dobiti ocjenu koja joj pripada jer je ona nastavak dobrih pripovjedača čiji se kontinuitet u Crnoj Gori održava već puna dva vijeka – kao malo će na ovim prostorima.

Adnan Čirgić

IZLOŽBE I DRUGE AKCIJE

SALON MATICE CRNOGORSKE
Podgorica, Beogradska 24 b

Mihailo Jovičević

S VEMIRSKA SVIJETLA
crteži • slike • instalacije
19 - 29. maja 2008.

Svečano otvaranje
19. maja u 19 časova

Govori
Branko Banjević
predsjednik Matice crnogorske

Izložba slika

DARKA JOVOVIĆA

Galerija doma na Rsojevici
(15 - 30. maja 2010)

MATICA
crnogorska

SALON MATICE CRNOGORSKE
Podgorica, Beogradska 24 c

WOTA

crteži

OTVARANJE
24. decembra 2010. u 18 časova

govori:
Aleksandar Saša Čilikov
istoričar umjetnosti

MATICA
crnogorska
Ogranak Kotor

Legolba

Galerija Kulturnog centra Kotor
28. mart 2011. u 19 časova

izložba
karikatura

Čini nam zadovoljstvo da Vas pozovemo na koncert
MUZIKOM KROZ ŽIVOT

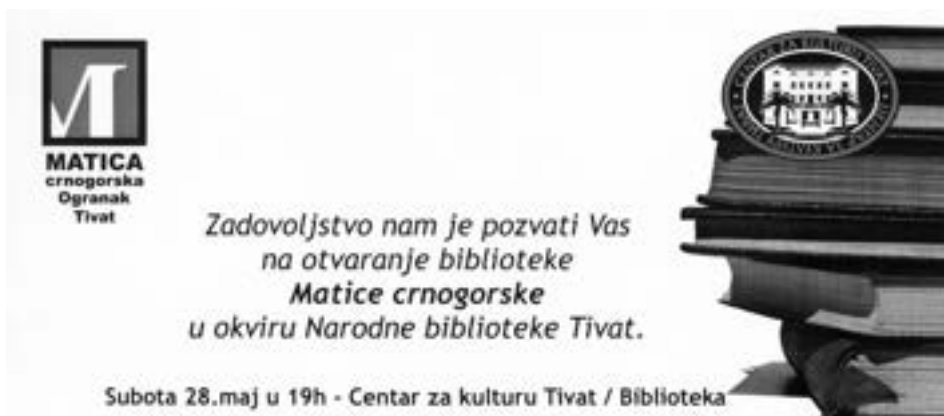
Program pripremila Pina Bubanja, direktorica Škole za osnovno muzičko obrazovanje Tivat

Voditelj programa: Mašo Čekić

*Koncertna sala Škole za osnovno muzičko obrazovanje Tivat
subota, 28. maj 2011. u 20 sati*

Učesnici programa

Matijević Bruna – flauta
Ševaljević Goran – harmonika
Klakov Nevena – violina
Kondratenko Marija – klavir
Molchanova Lidija – klavir
Marković Žizela – klavir
Marović Ivan – gitara
Đorđević Dragan – gitara
Obradović Nenad – udaraljke
Turkalj Goran – saksofon

Povešom 13. novembra -
Dana Prijestonice Cetinja

PRIJESTONICA CETINJE
I MATICA CRNOGORSKA OGRANAK CETINJE

srdačno Vas pozivaju da
prisustvujete promociji knjige

Veska S. Pejovića
OVOGA NIJE NEMA

CETINJSKI HUMOR
treća izmijenjena i dopunjena izdanje

KONGRESNA SALA HOTELA „GRAND“
subota, 12. novembar 2011. u 21h

U programu će učestvovati

Aleksandar Bogdanović | gradonačelnik Prijestonice

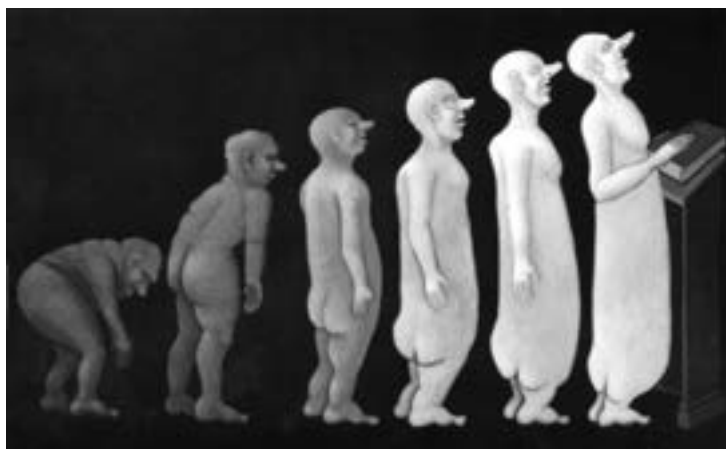
Aleksandar Gavranić i Slavija Grubiša | studenti spec. studija glume (FDU, Cetinje)

Ana Vučković, Gordana Mićunović, Miloš Pejović
i Momčilo Otašević | studenti III godine glume (FDU, Cetinje)

Lola Milošević sa prijateljima

SCENARIO | Vesko S. Pejović | autor knjige

REŽIJA | Milutin Đaka Đarić | student III godine Filmske i TV režije FDU, Cetinje

MATICA
crnogorska
Ogranak Tivat

Luka Lagator karikature

GALERIJA
LIETUJNOVICA
BUČA
23. Novembar,
utorak u 20:00h

Izložba karikatura Luke Lagatora otvorena je u galeriji „Buća“, u okviru manifestacije „Novembarski dani Tivta“. Ovogodišnji dobitnik najvećeg državnog priznanja „Trinaestojulske nagrade“ predstavio je tridesetak radova nagrađivanih na raznim internacionalnim festivalima.

- Lagatorove karikature tretiraju naš svakodnevni život, opšte teme i pojmove a mi se gledajući ih smijemo i razmišljamo. Zbog toga je njegov rad upečatljiv i zato je, pretpostavljam, toliko i nagrađivan. Bez obzira na sve analize mi na kraju dolazimo do osmijeha, nije važno da li je gorak ili veseo. Humor kroz aforizme i karikature je kod nas manje poznat i tretiran, a to je posebno čudo našeg življenja i filozofskog shvatanja života u kome se krećemo - kazao je, otvarajući izložbu, izvršni producent Centra za kulturu prof. Neven Staničić.

Na otvaranju izložbe velikan svjetske karikature pokazao je da ima i veliko srce. Rad „Prodor“ poklonio je Dnevnom centru za djecu sa posebnim potrebama. Na plemenitom gestu zahvalila mu je predsjednica Udruženja roditelja djece sa posebnim potrebama Marijana Mišić-Škanata.

- Karikatura je velikim dijelom ilustrovani aforizam, kratka priča, duhoviti opis često sa prizvukom satire, a nekada i sarkazma, a definiše pojave čiji smo mi akteri - kazao je Lagator, podsjećajući da je nakon pedesetogodišnjeg rada jedan od trojice najstarijih karikaturista na svijetu.

U muzičkom dijelu večeri nastupile su učenice Srednje muzičke škole iz Kotora Vanja Vrećo i Aleksandra Vučković.

Organizatori izložbe su Centar za kulturu i tivatski ogranak Matice crnogorske.

Pozivamo Vas na nekomercijalnu projekciju
dokumentarnih filmova Živka Nikolića

KINOTEKA U MATICI CRNOGORSKOJ - ČETVRTKOM

Saradnja Crnogorske kinoteke sa Maticom crnogorskom - Ogranak Herceg Novi

Uvodničar panel diskusije
prof. dr Zoran Koprivica
moderator Marija Čolpa i
studenti specijalističkih studija
katedre za dramaturgiju FDU
Cetinje: Jovana Bojović, Stela
Mišković i Ružica Vasić
Prostorije Matice crnogorske
Njegoševa 46, Herceg Novi
22. mart 2012. u 20 sati

Istina kao poetika

Da li između poetike kao konceptualnog okvira i estetike kao discipline koja se bavi suštinskim, dakako umjetničkim vrijednosti djela autora, i aksioloških parametara koji ih u tom smislu pojedinačno određuju, treba povući oštru graničnu liniju i tako ih u potpunosti razdvojiti, pitanja je koje je u teorijskoj misli *in continuo* prisutno još od vremena kada se uočila potreba za ovim vidom strukturalnog distingviranja. Cvetan Todorov, podržavajući stanovište da vrijednosni sud o umjetničkom djelu prevashodno zavisi od strukture samog tog djela, ipak, ističe da struktura nije jedini aksiološko uporište njegovih tumača.¹ Jasno je od kolikog je značaja ova Todorovljeva teza prenesena u ravan vrednovanja filmskih umjetničkih djela, budući da implicira potrebu njihovog cjelovitog analitičkog sagledavanja, i ne samo, kako Todorov predlaže, iz aspekta njihove strukturalne određenosti.² Stoga, rekli bismo, i analitički valjan i sveobuhvatan hermeneutički pristup koji implicira neophodnost prisustva svih elemenata značenjske strukture, bolje reći svih njenih aktivnih konstituenti, u procesu njihovog sveobuhvatnog dijegetičkog sagledavanja, mora biti u potpunosti okrenut ne samo unutarnjim vrijednostima

---

¹ Cvetan Todorov, *Poetika*. 'Filip Višnjić', Beograd, 1986, str. 80.

² Tu se, u prvom redu, misli na stilističke, kompozicione i tehničke aspekte, dakle, one koji presudno utiču na konačno uobličjenje jednog filmskog djela.

analizovanih djela, već i svim estetskim anastomozama koje upućuju na raznovrsne kompatibilne /i komplementarne!/ oblike umjetničke konceptualizacije.

Samo po sebi takođe je jasno od kolikog je značaja jedan ovakav pristup u tumačenju umjetničkih djela primijenjen na naš analitički prosek. Drugim riječima, hermeneutičko sagledavanje Nikolićeve poetike i pojedinih njenih, posebno s teorijskog stanovišta značajnih dijegetičkih konstituenti, odnosno referencijalnih estetskih konstanti, nikako nije moguće bez njenog dovođenja u direktnu vezu sa ostalim, konceptualno i estetički zaokruženim oblikovnim formama umjetničke komunikacije. Stoga, čini se, s pravom možemo reći, iako suočeni i sa drugačijim, sporadičnim i u kvazi-analitičkoj ravni površnim i 'incidentnim' tumačenjima u dnevnoj ili nekoj drugoj štampi, da intertekstualno estetičko prožimanje čini jednu od ključnih komponenti Nikolićeve poetičke fature i, istovremeno, polaznu premisu, bez koje je nemoguće, u ma kako valjano osmišljenom metodološko-analitičkom prosek, sagledati njenu cjelovitost, tačnije, odrediti njena suštinska dijegetička svojstva. To, drugim riječima, znači da je Nikolićeva poetika po svim svojim ključnim parametrima unutar-tekstualnog analitičkog distingviranja, poetika otvorenog diskursa. Iz tog razloga je njeno svođenje na ograničenu semantičku strukturu, inherentnu jedino i isključivo filmskom, ili bilo kom drugom narativnom kodu, jednosmjerno i neprihvatljivo.³ To dalje znači da je sagledavanje širokog opsega poetičke fature Nikolićevih filmova, jednako dokumentarnih i igranih, moguće ostvariti jedino minucioznim hermeneutičko-analitičkim iščitavanjem svih njenih konstitutivnih slojeva. Svaki od njih u Nikolićevoj poetici ima svoje osobeno mjesto, svoj značaj /i svoje značenje!/, pa je sledstveno tome faktor estetičke proizvoljnosti u njihovom tumačenju, uz isticanje autorove navodne nemotivisnosti da u cjelosti dijegetički osmisli problem kojim se bavi, u potpunosti isključen. Najviše iz tog razloga namjera nam je da ukažemo na one segmente poetičke fature Nikolićevih filmova kojima je moguće definisati na prevashodno naučnim osnovama zasnovan istraživački poduhvat i usmjeriti ga u pravcu konkretnih analitičkih sagledavanja njene suštine:

- geo-etnički pristup autora kao fundamentalni dijegetički agens (idiosinkrazija kao globalna poetska metafora);

- jedinstvena estetska sinteza u kojoj intertekstualna prožimanja čine jedno od njenih suštinskih svojstava (izdizanje problema na nivo estetske činjenice);

---

³ Pri tom, moramo, takođe, istaći, i ne samo kada su ovaj umjetnik i umjetnost o kojoj govorimo u pitanju, što se u teorijskoj praksi nerijetko previđa i preko čega se olako prelazi, da se porad nekakvih nazovi senzacionalističkih otkrića kojima bi trebalo baciti novo svjetlo na poetiku nekog autora, prenebregavaju suštinski problemi kojima bi se teorijski trebalo baviti.

- ukazivanje na kontekstualni okvir i okolnosti unutar kojih filmovi nastaju; odustvo disfunkcionalne faktografije;
- uporno i dosljedno traganje za arhetipom, osnovnom smjernicom autorove umjetničke sublimacije;
  - drame čekanja i drame odlazaka njegovih junaka (usud atavističkog prepoznavanja kao ‘kopče’ u vremenu nestajanja);
  - kontinualno prisustvo toposa ljubavi (razuzdani eros i strasti kao čest motiv prelaska sa uzvišeno-herojskog na katarzički-komično) i toposa smrti (apsurd svetkovine tanatosa, besmisleni sukobi i hipokrizija ‘ožalošćenih’);
  - traganje za ‘transcendentnim dodirom’ (Bog kao apsolutna imanencija);
  - mali čovjek – junak je koji „nudi neposredniju sudbinu“ (Živko Nikolić);
  - festiva sfera i specifičnosti humora koji se rađa iz depresije, kao jedna od ključnih odrednica etosa njegovih junaka;
  - idiolekt kao polazište u dijegetičkoj profilaciji lika;
  - vjera u moralno poštenje vs. ‘žoržijada’, iliti ‘sposobnost’ (groteskna inicijacija ‘osrednjaka’);
  - ‘politička fizika’ (Johanes Fabijan) kao metafora (transformacija referencijalne u kondenzovanu simboliku sa obilježjima ironije i sarkazma);
  - istina i represivno pravo na nju; ideološka indoktrinacija i obezličena masa kao dekor ohlokratskih moćnika;
  - pesimistične mitologeme o moći zla (zlo u ljudima; implicitne naznake problema teodiceje; demistifikacija satanskog u čovjeku);
  - umjetnost kao Nikolićevo uporište; prisustvo aleteje kao suštinske paradigme njegovog umjetničkog *vjeruju*;
  - pokušaji stigmatizacije autora od strane kritike niskog nivoa (ukazivanje na rediteljski pseudo-elitizam, nekomunikativnost, ‘opterećujuće’ metafizičke premise i sl.);
  - Nikolićeva ‘antejska’ (Novica Samardžić) vezanost za Crnu Goru i njene ‘mitske šifre’ (Srđan Vučinić), kao ključ za tumačenje njegove svekolike poetike.

Originalna, samosvojna, i po svojim suštinskim estetskim svojstvima univerzalna, Nikolićeva filmska poetika je jedinstvena i izvan hronotopa unutar kojega je nastala. Ukoliko bismo se usudili da tragamo za njenim pandanima, mišljenja smo da je po svom idejno-tematskom sklopu i snažnoj likovnoj ekspresivnosti, sa naglašenim elementima mitskog, folklorog i tradicionalnog /ne govorimo, dakle, o uzorima!/, Nikolićeva poetika veoma bliska poetici Sergeja Paradžanova, a na određeni način i poetikama Akira Kurosave i Pjera Paola Pazolinija.⁴

---

⁴ Tražanje dijahronijskih analogona u tom smislu, međutim, odvelo bi nas (ili će nas odvesti!) u opsežnu studija, po obimu znatnu veću od ove.

Nikolićeva estetika realističnog, okrenuta je istraživanju onih izražajnih i vrijednosnih segmenata i posebnosti koje su bliske perceptivnim, emotivnim i sazajnim moćima gledalaca. Ne govorimo, dakle, o estetici *in abstracto*, već o konkretnim iskaznim parametrima kojima se želi predstaviti punoća i cjelovitost utiska kao estetskog doživljaja u onome što Vsevolod Pudovkin naziva ‘umnoženim uvidom u stvarnost’. Ta, uslovno rečeno, primijenjena estetika sa naglašenim kompozicionim i eksplicitnim tradicionalnim i sinkretičkim ligaturama, od primarne je važnosti kako za sagledavanje inicijalnih parametara Nikolićevog poetskog diskursa, tako i određenih intertekstualnih i meta-strukturalnih konstituenti, jednako kao i za sagledavanje njihovog pojedinačnog /analitički izdvojenog!/ generičko-signifikativnog koda. Drugim riječima, pojedini elementi realističke fature Nikolićevih filmova imaju svoje estetske posebnosti koje su istovremeno korelativne anastomoze u formiranju cjelovitog estetskog izraza. U svojim minucioznim i sadržajnim sinematičkim ‘traganjima’, Nikolić je težio jedinstvenoj, jednostavnoj i čistoj, ali, u isti mah, i prepoznatljivoj pojavnosti oličenoj u nepatvorenoj, iskonskoj, prirodnoj, sveprožimajućoj ljepoti kao njenom eternalnom svojstvu. Svi izražajni oblici, ponekad su to gledaocu prepoznatljivi erzaci, koje je unutar posebnosti projektovane stvarnosti primjenjivao, bili su stoga usmjereni u pravcu ostvarivanja pune estetske komunikacije između prezentovanog djela i publike. Zato sa sigurnošću možemo tvrditi da je Nikolić težio uspostavljanju totalne, sveprožimajuće i objedinjujuće estetike, kao neophodnom uslovu za realizaciju cjelovitosti i punoće estetskog utiska, ali i estetike krajnje modernog poimanja konkretizacije objektivne stvarnosti, odnosno njenog adekvatnog dijegetičkog predstavljanja na način kako je to bila praksa i u drugim, mnogo razvijenijim kinematografijama od naše. To dalje znači da se osnovne smjernice estetske fature Nikolićevih filmova i njen aksiološki kod unutar te i takve posebnosti mogu kvalitativno-značenjski tumačiti kako iz ugla njihovog jezičkog duktusa i njemu inherentnih sredstava estetskog cizeliranja, tako i iz ugla primarnih estetskih doživljaja i raznovrsnih oblika ljepote koji se njima ostvaruju. Taj estetski specifikum koji karakteriše Nikolićeva filmove, u svom osnovnom određenju imanentan svim slojevima njihove pojavnosti, ne zahtijeva, dakle, uspostavljanje nekih posebnih inovativnih kriterijuma naučno-teorijskog istraživanja i vrednovanja. Tom hermeneutičkom logikom se i mi, i ne samo u ovoj studiji o ovom našem značajnom stvaraocu, prevashodno rukovodimo.⁵

---

⁵ To, s druge strane ne znači da bi se trebalo prepusti samovolji metodološki nekonzistentnog tumačenja i vrednovanje poetike ovog ili bilo kog drugog autora, već pokušati naći tačku presjeka koja na najpotpuniji način oslikava suštinske vrijednosti njegove poetike, a ne ugrožava u nauci opšteprihvaćene heuristički principe kao temeljne u naučno-istraživačkom radu. Dakle, a ne začu u banalnost, porad isticanja onog što bi — što je čest slučaj kod nekih naših, doduše, rijetkih analitičara.

Za Nikolića umjetnost je bila jedini istinski put preobražaja i pročišćenja /uzvišeni katharsis!/, i, istovremeno, jedan od načina razotkrivanja čovjekovog unutarnjeg bića. Istaknimo pri tom i njegovu odgovornost umjetnika i hrabrost da se, traganjući za istinom, suoči sa tabu temama, kojom je protkano i na kojoj se zasniva svekoliko njegovo djelo. To je, po Nikoliću, jedini mogući put, put odricanja i apsolutne posvećenosti i 'žrtve' koju umjetnost traži. Žrtve koju je, katkad, kao u njegovom slučaju, teško razlučiti od uzvišenog mučeništva, ali i jedini kompromis na koji je on, bez obzira na krajnji ishod, pristajao.⁶ Estetsko uobličavanje umjetničkog djela koje, po Romanu Ingardenu, „svojom strukturom i svojim svojstvima uvek prevazilazi ono što predstavlja fizički osnov njegovog bića“,⁷ ili, pak, „biva hotimična projekcija već gotovog mita, na skupnu uobrazilju“,⁸ kako ističe Lešek Kolakovski, za Nikolića je, nesumnjivo, predstavljalo suštinsko načelo i polazište. Dva pomenuta aspekta umjetničkog djela, ontološki i mitski, prvi, formalni, koji nadilazi oblikovnu matricu u kojoj se ostvaruje, i drugi, koji je implicitno prisutan i kojim se definiše njegov idejno-tematski sklop, čine uslov *sine qua non* Nikolićeve ukupne estetske izražajnosti. Njihova unutartekstualna dijegetička prožimanja u cjelosti konstituišu izražajnu fakturu njegovih filmskih priča čineći je osobenom po mnogim njenim estetskim svojstvima.

O Nikolićevim traganjima realmom filmske umjetnosti možemo, dakle, govoriti kao o svojevrsnoj askezi. To, s druge strane, ne znači da izvan filma za Nikolića nije postojalo neko drugo polje umjetničkog istraživanja /i umjetničkog djelovanja!/, naprotiv.⁹ Želimo samo da podvučemo da je estetsko istraživanje u oblasti filmske umjetnosti, Nikolić pretpostavljao ostalim. Zapravo, esencijalna svojstva objektivizacije duhovnog on je prevashodno prepoznavao i pronalazio u filmu kao kompozitnoj i kompleksnoj strukturi, unutar koje je

---

⁶ Pomenimo u tom smislu referentan citat Mire Mihelič koja se bavila problemom ovog odnosa: „Kakva odgovornost za svakoga koji se uputio tim putem i takođe kakva hrabrost krajnje istinoljubivosti koja u mnogim slučajevima od umetnika zahteva velika odricanja i skoro mučeništvo!“ /Mira Mihelič, *Uobličavanje stvarnosti u umetnosti*. Književnost 10-11, 1983, str.1707./ Kod Nikolića kao pregaoca i posvećenika i, nadalje, umjetnika koji je dobrim dijelom svoj životni *credo* zamijenio estetskim, nije teško prepoznati sve pomenute attribute iz navedenog citata.

⁷ Roman Ingarden. *Doživljaj, umetničko delo i vrednost*. Nolit, Beograd, 1975, str. 187.

⁸ Lešek Kolakovski. *Prisutnost mita*. Rad, Beograd, 1989, str.48.

⁹ Posebno treba imati u vidu činjenicu da je Nikolić bio i likovni umjetnik, što se na najbolji način očituje u bezmalo svim njegovim filmovima.

mogućno ostvarivanje cjelovite umjetničke vizije. Mišel Fuko podsjeća na značenje termina ‘askezis’ u kontekstu njegovog primordijalnog tumačenja u antičkoj retorici, ističući značaj “istinskih i razumnih diskursa”, koji su, po njemu, potrebni ‘logoi’, odnosno ‘oprema’ kojom je moguće ostvariti askezu u nauci i umjetnosti. Ako ovo Fukoovo zapažanje prenesemo u ravan naših teorijskih istraživanja sa sigurnošću možemo tvrditi da se svekolika Nikolićeva poetika bazira upravo na tako označenom diskursu /i takvim logoima!/, onim kojima je istina primarno i jedino polazište i opredjeljenje.¹⁰

Zoran Koprivica

---

¹⁰ Mišel Fuko, *Predavanja (kratak sadržaj) 1970-1982*. Bratstvo-jedinstvo, Novi Sad, 1990, str. 131.

MATICA
crnogorska
Ogranak
Danilovgrad

Pomorski muzej Crne Gore Kotor

*Nakit (li) ukras nošnje
u Boki Kotorskoj*

Danilovgrad
Galerija Umjetničke kolonije
25. do 30. april 2012.

NAKIT I (LI) UKRAS NOŠNJE U BOKI KOTORSKOJ
(iz fondusa Pomorskog muzeja Crne Gore Kotor)

Na otvaranju izložbe govore:

*Žarko Mušilić, predsjednik Ogranaka Matice crnogorske Danilovgrad
mr Mileva Pejaković Vujolević, direktor Pomorskog muzeja Crne Gore*

Galerija Umjetničke kolonije Danilovgrad
srijeda, 25. april 2012. godine u 20 časova

Domaćini izložbe:

*Marija Maja Čatović, predsjednica Opštine Kotor
Branislav Brano Đuranović, predsjednik Opštine Danilovgrad*

MATICA
crnogorska
Ogranak
Herceg Novi

Izložba slika
Alyse Rađenović
umjetnice iz Vašingtona (USA)

Galerijski prostor Matice crnogorske Ogranak Herceg Novi - maj 2012.
Njegoševa 46

MATICA
crnogorska
Ogranak
Herceg Novi

ORGANIZUJE

PRVO LIKOVNO NADMETANJE

ZADATA TEMA:

MOJ GRAD KAO SUVENIR

Pravo učešća imaju

sva deca iz vrtića, osnovnih i srednjih škola uzrasta od 4 do 17 godina.

Nagrađeni učesnici

Teodora Tomanović (5 godina); Teodora Ščepanović (5 godina), Tijana Tatalović (6 godina), Lara Nikićenović (5 godina), Nađa Jovanović (13 godina), Katarina Živanović (10 godina), Sara Kovačević (10 godina), Anđela Mila Kočović (10 godina), Ela Popović (9 godina), Krsto Vidović (8 godina), Sofija Ljubišić (12 godina), Aleksandra Odalović (16 godina), Ivana Vukčević (16 godina),

MATICA
crnogorska
Ogranak
Cetinje

Musovac izložba slika

Cetinje,
Balšića pazar
Otvaranje
22. maj 2012. u 19 sati

govore:
Luka Lagator
Aleksandar Čilikov

MATICA
crnogorska
Ogranak
Cetinje

Pejović Matija

izložba slika
5. jula do 12. jula

Cetinje,
Bašića pazar

Otvaranje
5. jul 2012. u 20 sati

izložbu će otvoriti
Luka Lagator

MATICA
crnogorska
Ogranak
Cetinje

Razgovor sa Cetinjankom

Olgica Milošević

operska pjevačica

Razgovor vodi

Simo Komadina, profesor

petak, 20. jul 2012. godine
u 20 sati

Prostorije Matice crnogorske Ogranak Cetinje,
Bašića pazar bb.

**MATICA CRNOGORSKA
OGRANAK CETINJE**

**IZLOŽBA SLIKA
SRĐE DRAGOVIĆA**

3. avgust 2012.

**MATICA CRNOGORSKA
OGRANAK CETINJE**

**IZLOŽBA SLIKA
LUKE RADOVIĆA**

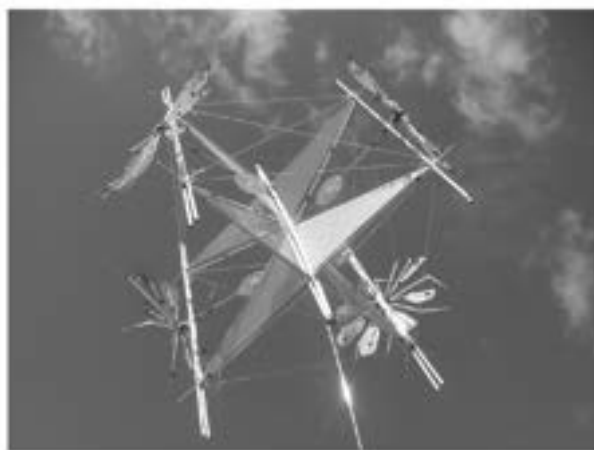
10. avgust 2012.

MATICA
crnogorska
Ogranak
Herceg Novi

Performans
UMJETNOST NA VIETRU

VJETROPERCI

MEĐUNARODNA IZLOŽBA SKULPTURA NA PLAŽI

Nedelja 23. septembar 2012. godine u 19^h

Hunguest Hotel Sun Resort
Sveta Bubała bb, Herceg Novi

Umjetničko veče

Izložba slika sa prve likovne kolonije - Cetinje 2012.

Dimitrije Popović

Predrag Gazivoda

Luka Lagator

Ratko Odalović

Vaso Nikčević

Mirjana Marsenić

Katarina Radović

Koncert studenata Muzičke akademije sa Cetinja

Učestvuju

Tamara Jašović, klavir

Anja Abramović, klavir

Igor Pejović, violina

Jovana Bogojević, flauta

Vasilije Gagović, kontrabas

četvrtak, 11. oktobar 2012. u 19 sati

Prostorije Ogranaka Matice crnogorske Bašiča pazar bb, Cetinje

Umjetničko veče

Matica crnogorske Ogranak Cetinje organizuje *Umjetničko veče* povodom promocije radova sa prve cetinjske slikarske kolonije i klavira koji su nam poklonili prijatelji.

U organizaciji Udruženje novinara Cetinja, a uz pomoć Lokalne uprave i Sportskog centra Lovćen, kolonija je održana od 12 do 17 septembra. U radu kolonije učestvovali su Dimitrije Popović, Ratko Odalović, Predrag Gazivoda, Luka Lagator, Kaća Radović, Mirijana Marsenić i Vaso Nikčević i njihovi radovi su večeras pred vama.

Cilj ove kolonije, po riječima organizatora Nikole Vujanovića, bio je da se dodatno promovira likovno stvaralaštvo grada koji je iznjedrilo neka od najvećih imena crnogorske umjetnosti, a u kojem se nalaze Nacionalna likovna galerija i Galerija savremene umjetnosti Crne Gore „Miodrag Dado Đurić“.

Planirano je da se sljedeće godine (u kojoj se obilježava jubilej 200 godina od rođenja Njegoša) organizuje tematska kolonija koja bi bila posvećena našem najvećem književniku i koja bi obuhvatila znatno više umjetnika sa prostora cijelog regiona.

Večeras, na otvaranju ove izložbe, poželimo im da ostvare svoje planove.

Neposredno nakon otvaranja prostorija pokušali smo da preko srednje muzičke škole „Vasa Pavić“ iz Podgorice dođemo do, makar i korišćenog, klavira. I pored obećanja da će nam se izaći u susret to nije realizovano u za nas očekivanom roku, tako da smo, uz pomoć prijatelja, uspjeli da realizujemo tu ideju.

Na predlog Zorana B. Martinovića da nas tridesetak Cetinjana i prijatelja Matice crnogorske davanjem donacije od po 30 eura kupimo klavir i poklonimo ga Matici, krenuli smo u akciju.

Dekan muzičke akademije na Cetinju prof. Miran Begić i prof. klavira Bojan Martinović definisali su tip instrumenta, a vlasnik firme *Montenegro Euro Unit* iz Podgorice, Petar Lazović pokazao je razumijevanje za kulturnu misiju Matice crnogorske i dao nam veoma korektan popust.

Za neđelju dana sakupili smo novac i kupili klavir. Ovu akciju podržali su: Zoran B. Martinović, Vesko Pejović, Ilija Stjepčević, Dejo Vujović, Pajo Kadić, Vako Đurić, Vesko K. Vujović, Vasko Zuber, Mija Nikolić, Dado Salagić, Jovan D. Martinović, Luka Lagator, Radmila Muhadinović, Banja Kaluđerović, Nebojša Vujović, Maja i Nikola Četković, Sreto Mrvaljević, Vesko Banović, Jovan Koljević, Vlado Vrbica, Adrijan Vujović, Nikola Koja Lekić, Mišo Vujović, Dejan Kela Radoman, Vojo Pejaković, Božidar Darić, Simo Komadina, Ljiška Zeković, Novak Abramović i Bojan Martinović.

Ovom prilikom se zahvaljujemo svima koji su na bilo koji način podržali realizaciju ove ideje, a posebno se zahvaljujemo prof. Bojanu Martinoviću, saradnici u nastavi Jeleni Vukićević Vukmirović i studentima: Tamari Jašović, Anji Abramović, Igoru Pejoviću, Jovani Bogojević, Dinu Beharoviću i Vasiliju Gagoviću koji će večeras, u čast ovog svečanog čina, održati mali koncert.

Luka Lagator

Promocija
radio drame
Veska Pejovića

Excuse me!

Sjećanje na
Đoka Vujića jezui

Tekst čitao
Srdan
Grahovac

Audió materijal iz 1957. godine
Drama je snimljena u studiju
Secret World
na Cetinju oktobra 2012.

Glavna

Smiljana
Martinec

Izbor fotica, muzike, scenario i
režija

Veska Pejović

Tanaka obrada i montaža

Nikola Radunović

Ponedjeljak, 29. 10. 2012.

u 20 časova

Cetinje, Hotel „Grand“ - Kongresna sala

projekcija dokumentarnog filma
CETINJE-OBOD-NAGIB

Režija: Gojko Berkuljan

Četvrtak 1. novembar 2012. u 19 sati
Prostorije Matice crnogorske Ogranak Cetinje,
Balića pazar bb

MATICA
crnogorska
Ogranak
Herceg Novi

OTVARANJE IZLOŽBE FOTOGRAFIJA

TUNCAY BAYAR

Pozivamo Vas na otvaranje izložbe

Turskog slikara Tuncay Bayar iz Ahlata

Izložbu će otvoriti novinarka i pjesnikinja Dubravka Jovanović.

Prostorije Matice crnogorske
Njegoševa br.46, Herceg Novi
20. decembar 2012. u 18 časova

MATICA
crnogorska

**MEĐUNARODNA IZLOŽBA
„UMJETNOST KNJIGE“**

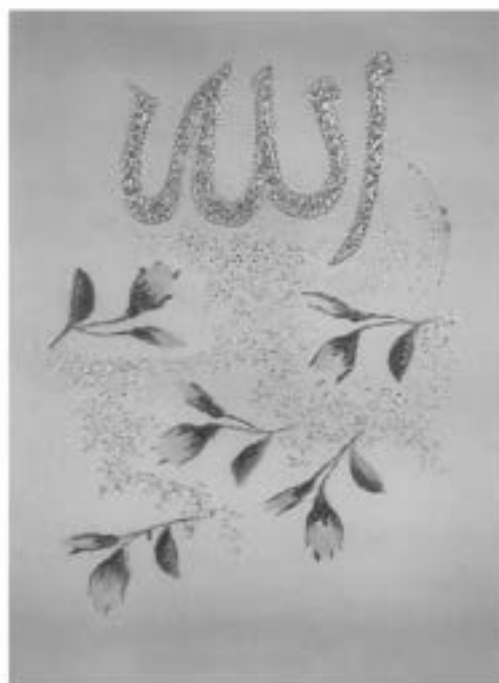
Prostorije Matice crnogorske
Njegoševa br. 46, Herceg Novi,
Utorak, 26.februar 2013. u 18 sati

MATICA
crnogorska
Ogranak
Herceg Novi

Pozivamo Vas

na izložbu slika „Illuminacije“ Fadile Šaćiragić iz Zagreba

Izložbu će otvoriti Radoslav Rotković

Prostorije Matice crnogorske - Ogranak Herceg Novi

Njegoševa br. 46, subota, 16. mart 2013. u 18 sati

MATICA
crnogorska
Ogranak
Cetinje

LUKA LAGATOR SLOVA

Izložbu će otvoriti Radoslav Milošević, pomoćnik direktora u Zavodu za školstvo Crne Gore

Matica crnogorska - Ogranak Cetinje, Bašića Pazar b. b. Cetinje
Četvrtak, 18. 04. 2013. godine u 11 časova

DOKUMENTA

SAOPŠTENJA

Reagovanje Matice crnogorske na događaje povodom priznanja države Kosovo od strane Vlade Crne Gore

Crna Gora je priznala državu Kosovo. Vlada, koja je po Ustavu i zakonu dužna i ovlašćena da artikuliše nacionalni interes, tom odlukom demonstrirala je kapacitet suverenosti.

Kako je ponašanje društvenih grupa uslovljeno kulturnim modelima, prirodno je i legitimno različito reagovanje na ovu odluku.

Odbacivanje kosovskog mita i prelazak iz balkanskih iracionalnosti u evropsku realnost od strane Crne Gore i Makedonije, simbolično označava novu etapu odnosa i okretanje evropskim civilizacijskim normama za sve zemlje regiona.

Srpski nacionalisti, međutim, ne mogu da prihvate da Kosovo, kao stvarnost, izađe iz mita, niti da Crna Gora samostalno donosi odluke.

Sračunato reagovanje zvaničnih krugova u Beogradu podstaklo je anticnogorsko raspoloženje. Primitivni, šovinistički, uvredljivi iskazi, kao dio političke osionosti i vašarske kulture, umjesto da su istopljeni u katarzi, opet su u javnoj upotrebi.

Najžešća rezonanca u odbrani kosovske zablude uslijedila je tamo đe su velikosrpske strasti moneta kojom može da se trguje na političkom buvljaku.

Amfilohije, poglavar okupatorske crkve, ostrašćeni negator samobitnosti i samostalnosti Crne Gore, sada kao mitingaš, kantri pjevač i lelekač, popuje državi i podučava institucije što je crnogorski nacionalni interes. Lideri srpskih partija u Crnoj Gori, kao njegovi politički eksponenti i rukoljupci, podstiču na nemire, a demokratske institute za izražavanje građanskog nezadovoljstva pretvaraju u divlji četnički hepening.

Država Crna Gora ne smije ustuknuti pred bijesom i prijetnjama protivnika, niti njena vlast, koja je mnogo puta sa njima koketirala, treba da se plaši svoje hrabrosti. Crna Gora mora u svemu da ima vododjelnicu između prošlosti i budućnosti.

Pristupamo civilizaciji koja ne prihvata mržnju, iracionalnost i osvetništvo, već uzdiže ideale pravičnosti, etičnosti, humanosti i poštovanja za druge. Tom dioptrijom treba da sagledamo svoju istoriju, kulturu i vrijeme da bismo brže usvojili evropske vrijednosti.

Podgorica, 16. oktobar 2008.

Novi Amfilohijev atak na državu Crnu Goru

Po sporazumu mitropolita Srpske crkve g. Amfilohija i atamana Velike donske vojske g. Viktora Petroviča Vodolackog na Cetinje će doći birani kozački specijalci da čuvaju i od Crnogoraca brane Cetinjski manastir! Sama ta monstruoza ideja svjedoči o krajnjem gubitku samokontrole i uma njenih inspiratora, a njeno ostvarenje bi bila kruna Amfilohijeve nadmoći nad Državom Crnom Gorom, nad dostojanstvom Crnogorskog naroda, nad ponosnim Gradom – herojem Cetinjem, nad multietničkim crnogorskim građanstvom! Ovo je još jedan drastičan primjer Amfilohijevog nepoštovanja Ustava i institucija Države Crne Gore – Vlade, Parlamenta, Vojske, Policije, jer sve te institucije, po Amfilohiju, ne mogu da sačuvaju crnogorsko *državno* nasljeđe koje se nalazi (ili se nalazilo) u riznici i muzeju Cetinjskog manastira.

Da li Amfilohije smatra da je Država Crna Gora toliko posrnula u svojim moćima da on može da radi sve što hoće, ili što mu matična centrala naredi, tek ovo je poslije naoružane Arkanove garde na prozorima Cetinjskog manastira i Sedmog bataljona za disciplinovanje Cetinja i Crne Gore najžešći izazov svim legalnim i legitimnim institucijama crnogorskim, ali i svim patriotskim građanima Crne Gore.

Cijenimo slavnu prošlost Ruskih Kozaka; bilo je situacija kad su ih u borbi za opstanak predvodili i crnogorski oficiri. Oni su, kao i drugi miroljubivi građani svijeta, dobrodošli u posjetu Crnoj Gori, ali njihova *pandurska* pomoć Amfilohiju u pokušaju zastrašivanja crnogorskih građana i ponižavanja Države Crne Gore ne može biti dozvoljena. Amfilohije možda vjeruje da je za još jednu svoju nepojmljivu drskost izabrao povoljan trenutak, kad se Crna Gora sprema za parlamentarne izbore, procjenjujući da će mu u toj situaciji lakše proći i ova teška provokacija. On valjda to svoje ubjeđenje zasniva na činjenici da mu je, na sramotu Crne Gore, pošlo za rukom da *ponizi* nadležne crnogorske državne institucije, koje su, iz nedovoljno poznatih motiva, iznevjerile svoje odluke i očekivanja građana i umjesto da uklone lažnu lastru crkvicu sa vrha Rumije, dozvolili da je Amfilohije, iz prkosa i inata, ojača *obesvećenim* kamenjem!

Istorijska Crna Gora je uspijevala da se odupre brojnim agresorima, pa vjerujemo da ni ova provokacija neće doživjeti svoje ostvarenje. Pozivamo Predsjednika Crne Gore, Parlament, Vladu i Ustavni sud da spriječi državnu i nacionalnu blamažu i zaustave dalje Amfilohijeve diverzije.

Za Maticu crnogorsku
predsjednik Branko Banjević

Za Fondaciju „Sveti Petar Cetinjski“
predsjednik UO Dragoljub Rašović

Za Dukljansku akademiju n/u
predsjednik akad. Božidar Nikolić

Za Crnogorski P. E. N. Centar
predsjednik akad. Mladen Lompar

Za CDNK
predsjednik Milorad Popović

U Podgorici, 16. jan. 2009.

Povodom publikovanja *Despe* Nikole I u izdanju Oktoiha i Svetigore

Dugo najavljivani roman *Despa* kralja Nikole uz agresivnu medijsku kampanju distribuiran je uz dnevni list Dan, u izdanju Oktoiha i Svetigore, pod uredništvom Radomira Uljarevića. To je još jedan u nizu falsifikata pod blagoslovom Amfilohija Radovića. Priređivač je Vesna Todorović, premda nekoliko redaka ispod njenog imena stoji podatak da je priređivač prezviter Predrag Šćepanović. Dodatnu zabunu unosi podatak da je kao priređivač Sabranih djela kralja Nikole potpisan protojerej Radomir Nikčević.

No, da su to jedine mane ovoga izdanja ne bismo se na njega ni osvrтали. Međutim, izdanje o kojem je riječ ostaće upamćeno kao prvorazredni plagijat i falsifikat. Niko od potpisanih priređivača nije imao uvid u rukopisnu građu kralja Nikole, o čemu svjedoče korisničke karte ustanove u kojoj se ti rukopisi čuvaju. To iznad svega potvrđuje činjenica da ni priređivač(i) ni izdavači ne znaju đe se nalazi rukopis romana *Despa*. To je jasno na osnovu netačnoga podatka u njihovom Predgovoru da je, otkad je izvađen iz zemlje poslije Prvog svjetskog rata, rukopis „do današnjih dana čuvan u Centralnoj biblioteci na Cetinju“, iako se on sve vrijeme nalazio u Dvorskom arhivu na Cetinju, tj. u Arhivsko bibliotekom odjeljenju Narodnog muzeja Crne Gore. Za razliku od priređivača (čitaj: prerađivača) ovoga izdanja, rukopisom romana *Despa* posljednjih godina bavili su se: Zagorka i Slobodan Kalezić, Milena Martinović, Aleksandar Radoman i Adnan Čirgić. No, uprkos tome, priređivač Vesna Todorović i(li) Predrag Šćepanović i(li) Radomir Nikčević ne da nijesu ni pomenuli te istraživače, nego je čak izdavač (u CIP-u) naglasio da je rukopis otkrila i za štampu priredila Vesna Todorović! Ovo izdanje kuriozitetnim ne čini samo podatak da priređivač nije imao uvid u originalni rukopis (po svemu sudeći koristio je na volšeban način dobavljenu kopiju ili samo njen dio), koliko činjenica da je ono objavljeno kao „otkriće“ i pored toga što je *Despa* objavljena još prošle godine u izdanju Matice crnogorske i Instituta za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“.

Beskrupuloznost izdavača ovoga izdanja potvrđuje i podatak da su priređivači prepravljali i mijenjali jezik kralja. A iza ovoga „blagoslovenog otkrića“, po svemu sudeći, krije se sasvim ovozemaljska istina: ovo izdanje romana *Despa* prodaje se po četiri eura u tiražu od deset hiljada primjeraka!

Podgorica, 07. april 2009.

Kancelarija Podgorica, Bеоградска 24 c. Podgorica

tel/fax 20 23 01; 20 23 02

e-mail: maticacg@t-com.me

žiro račun: 520-389-72

PIB 02185393

Vaterpolo klub PRIMORAC

Kotor

Vaš sportski podvig – osvajanje Vaterpolo prvenstva Evrope Matica crnogorska vam čestita od sveg srca.

Vašem i našem Kotoru, Crnoj Gori i našim ljudima po svijetu priredili ste istinsku radost.

Vaš uspjeh ispunio je sve ponosom što imamo vrhunske sportiste koji na najbolji način reperzentuju Crnu Goru.

U Matici crnogorskoj imaćete uvijek podršku.

Srećno!

Branko Banjević,

Predsjednik

Podgorica, 25. maj 2009.

Ministarstvo kulture, sporta i medija Crne Gore

Samostalni savjetnik za kulturnu baštinu
gđa. Lidija Ljesar

Predmet: *Zaštita crkve Sv. Mihaila u Stonu*

Matica crnogorska u svom dugoročnom programu planirala je istraživanje i valorizaciju maglovitih strana crnogorske istorije, onih perioda koji su ostali neistraženi i nedovoljno proučeni, i rad na zaštiti spomenika iz tog vremena kojih je malo i nalaze se u lošem stanju. Član Upravnog odbora Matice, prof. emeritus i akademik Rajko Vujičić, pokrenuo je neke teme iz doba Vojislavljevića, a među njima zaštitu i valorizaciju zadužbine kralja Mihaila, crkve Sv. Mihaila u Stonu u Hrvatskoj. (Tekst prijedloga dr. Vujičića šaljemo vam u dodatku). Pošto se spomenik nalazi na teritoriji susjedne države bilo je neophodno kontaktirati hrvatske nadležne institucije, što je za Maticu uradila Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske iz Zagreba. Ministarstvo kulture Hrvatske je predložilo svoju upravu za zaštitu kulturne baštine (ravnateljica gđa Blanda Matica), a iznijeli su i mišljenje da je to pravi projekat za međusobnu saradnju dvije države, pogodan i za neki od konkursa Evropske unije.

Kako postoji objektivna šansa da ovo bude znatno obimniji posao od onog koji je Matica crnogorska bila planirala kao svoj angažman na čuvanju i valorizaciji nasljeđa (snimanje objekta i kopiranje fresaka) i kako se radi o međudržavnoj saradnji, neophodno je da se sa svim upozna Ministarstvo kulture, sporta i medija Crne Gore, razmotri sve aspekte projekta i na adekvatan način se uključi u dalju realizaciju.

S poštovanjem,

za Maticu crnogorsku

Novica Samardžić, član UO

Podgorica 14. septembar 2009.

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

Uprava za zaštitu kulturne baštine
ravnateljica gđa Blanda Matica

Prijedlog saradnje na zaštiti crkve Sv. Mihaila u Stonu

Poštovana gospođo Matica,

Na Vašu upravu i Vas lično kao relevantnu adresu za rješavanje jednog problema od interesa za baštinu naše dvije države, Crne Gore i Hrvatske, uputili su nas prijatelji iz Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske iz Zagreba, udruge sa kojom je Matica crnogorske proteklih godina realizovala više vrijednih projekata na obostrano zadovoljstvo, koji su bili most za prevazilaženje mnogih hipoteka nastalih onda kad se ljudi od razuma nijesu ništa pitali.

Dakle, Matica crnogorska je pokrenula pitanje zaštite, snimanja i kopiranja fresaka crkve Sv. Mihaila u Stonu, zadužbine dukljanskog kralja Mihaila Vojislavljevića (dobio znake kraljevskog dostojanstva od Pape 1077.), koja je mnogo značajna za dukljanski period crnogorske istorije i umjetnosti i jedan je od rijetkih sačuvanih spomenika toga doba. Uz ovo pismo šaljem Vam i inicijalni tekst člana Upravnog odbora Matice, historičara umjetnosti, akademika i profesora emeritusa dr Rajka Vujičića, u kom ćete naći više elemenata da bi mogli donijeti zaključak o ovom prijedlogu.

Ovaj projekat se uklapa u jednu dugoročnu, stratešku, programsku orijentaciju Matice crnogorske na istraživanju manje poznatih i neosvijetljenih perioda u crnogorskoj istoriji, iz kojeg je ostalo malo materijalnih tragova, a jedan od njih je, svakako, i period dinastije Vojislavljevića.

O svojoj namjeri u vezi crkve u Stonu Matica crnogorska je uputila preliminarno pismo Ministarstvu kulture Crne Gore, sa mišljenjem da je ovo dobar i adekvatan projekat za međudržavnu saradnju naše dvije zemlje, te da bi uzimajući u obzir sve mogućnosti koje otvara, o čemu ste razgovarali sa gospodinom Danilom Ivezićem iz NZCH, mogao biti svestraniji i obimniji od prvobitne naše zamisli, a što mi pozdravljamo i svesrdno podržavamo.

Sa ubjeđenjem da ćemo ovu inicijativu završiti na način dostojan jednog tako starog i važnog spomenika, pozdravljam Vas.

S poštovanjem,

za Maticu crnogorsku
Novica Samardžić,
član Upravnog odbora

16. sep. 2009.

**Reagovanje Matice crnogorske povodom
neprimjerenog odnosa Filozofskog fakulteta
prema dr Adnanu Čirgiću**

Povodom Otvorenog pisma dr Adnana Čirgića rektoru Univerziteta Crne Gore, Matica crnogorska se oseća pozvanom da reaguje.

Sadržaj ovog pisma ne tiče se samo sudbine jednog mladog naučnika, stanja u toj akademskoj zajednici, već i odnosa Filozofskog fakulteta i Univerziteta prema nastavi tek normiranog crnogorskog jezika.

Da je odbrana stečenih pozicija na Katedri za crnogorski jezik organizovana i ostrašćena hajka na dr Čirgića glavni povod za navodnu borbu za principe i hijerarhiju u zvanjima, već je široj javnosti postalo jasno. Ono što je posljedica ovog svojevrsnog kulturnog incidenta može se naslutiti.

Mladi slavista, doktor lingvistike, jedan od najeminentnijih stručnjaka u montenegristici, poznat kao principijelni i dugogodišnji borac za afirmaciju crnogorskog jezika, autor velikog broja stručnih i naučnih radova, glavni urednik jedinog lingvističkog časopisa koji redovno izlazi u Crnoj Gori, najagilniji član Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika, kao i pisac prvog Pravopisa crnogorskog jezika koji je, uz neznatnu redakciju, proglašen za zvanični, prinuđen je da podnese ostavku. Tako je onemogućen da učestvuje u realizaciji principa proklamovane politike i kreira nastavni program crnogorskog jezika na matičnom univerzitetu i na drugim univerzitetima, đe se izučavaju crnogorski i južnoslovenski jezici, da svoje znanje i stavove prenese budućim nastavnicima crnogorskog jezika i da ostvari univerzitetsku karijeru.

Odnos prema dr Čirgiću na nikšićkom Filozofskom fakultetu i Univerzitetu Crne Gore u suštini je opstrukcija važnih odluka države i doima se kao politički i naučni skandal. Rukovodstvo Katedre za crnogorski jezik postaje centar otpora za njegovo izučavanje i adekvatnu nastavu. Stručni stavovi, koje su iznosile profesorice koje se protive usvojenom Pravopisu, mogu se smatrati legitimnim i razumljivim u procesu donošenja odluke. Ali kad je Pravopis usvojen, odnos koji one javno demonstriraju je – opstrukcija. Od te činjenice još poraznije je saznanje što imaju poziciju da onemogućavaju njegovu primjenu. One će svakog budućeg mladog lingvistu sličnih ubjeđenja dočekati sa neprijateljstvom i nastaviti da reprodukuju kadrove sebi slične. Očekivati od njih da angažovano i sa entuzijazmom šire misiju primjene Pravopisa crnogorskog jezika u školama i u društvu u cjelini je iluzija.

Vremena su se promijenila i ovaj gest protesta i nemoći jednog mladog naučnika da se bori za svoj stručni i ljudski integritet neće imati za posljedicu nezapošljenost naučnika ili odlazak u drugu sredinu. Adnan Čirgić je član Upravnog odbora Matice crnogorske i on će u njoj imati priliku da ispolji svoje naučne kapacitete.

Matica crnogorska je osnovana da čuva i „afirmiše kulturu i nacionalni identitet crnogorskog naroda“ što je kasnije i potvrđeno Zakonom o Matici crnogorskoj, a jezik je jedan od ključnih segmenata tog identiteta. Matica crnogorska neće nijemo posmatrati neefikasnost državnih organa i opstrukciju etabliranih univerzitetskih vlasti, već će se aktivno uključiti u odbranu ustavnih principa primjene crnogorskog jezika, sa ne manjim elanom od onog kad se javno zalagala za crnogorski jezik i u vrijeme kada je imala veoma mali broj saveznika.

Podgorica, 17. 09. 2009.

Branko Banjević
predsjednik Matice crnogorske

Riječ na okruglom stolu o multikulturi

Došao sam na vaš skup, odnosno na naš skup, na kome se govori o položaju kultura manjina, o kulturi Crne Gore, o Crnogorskom društvu, na način civilizovan, dijalogom, a dijalog znači samopoštovanje i poštovanje drugoga.

Na ovu temu treba da držimo stalne dijaloge i da razgovaramo bez mržnje, bez ograničenja, kao ljudi kojima je cilj da saznamo sebe, da saznamo svoju prošlost, da saznamo svoju sadašnjost i put kojim treba da se krećemo.

Dijalog je neophodan da spoznamo sebe, a spoznajući sebe - doći ćemo do zaključka da je jedini naš izlaz da gradimo društvo slobodnih ljudi, Crnu Goru kao društvo *slobode*, slobode za sve.

Sloboda je poštovanje drugoga, poštovanje sebe. Sloboda je demokratija, jer bez slobode nema demokratije, a niti ima slobode niti ima demokratije, ako ne budemo vaspitali svoje generacije i sebe u smislu etičkog personaliteta, u smislu individualizacije svakoga od nas.

U svakom od nas treba da žive ti principi humanosti, principi ljudskosti, koji dovode do opšteg, koji nas izdvajaju, iz istorijskih ograničenosti, koji vrijednosti nas kao ljudi i vrijednosti naše tradicije kao pripadnika malih etnosa, dovode do, funkcije - *funkcije slobode*.

Dakle, ta funkcija slobode, društvo slobode za sve, jedino je čemu ja težim i čemu se radujem.

Kad bi Crna Gora bila društvo slobode samo za Crnogorce, to bi bilo društvo neslobode. Nema slobode za izdvojene zone, za izdvojene populuse, ako pored žive ljudi koji se osećaju neslobodni.

Dakle, nama je cilj da gradimo društvo slobode. Svi ovi dijalozi ka tome vode.

Po tome smo mi primjer, na neki način, i za okruženje, i za dalji put kojim smo krenuli - put ka Evropi.

Mi pričamo o različitostima. Različitosti, to su svi rekli, su bogatstvo. To apsolutno nije fraza. Ako smo slobodni ljudi koji osmišljavaju sebe i svoj put, i koji su shvatili svoju istoriju, onda mi znamo da je sreća što se na našem terenu srijeću kulture, srijeću civilizacije. Zahvaljujući čemu? Nepogodnim istorijskim okolnostima. A te nepogodne okolnosti su prošle okolnosti.

Mi ne možemo da budemo zarobljenici prošlosti. Mi treba da sve to iskoristimo kao kvalitet našeg prostora. Zaista, to je kvalitet našeg prostora.

Vjerujte mi, da kad uđem u džamiju u Pljevljima, kad uđem u katedralu Sv. Tripuna, kad uđem u Cetinjski manastir, ja to sve ošjećam kao svoju kulturu. Ja to sve ošjećam, ne kao crnogorsku, već kao svoju kulturu, koja je sadržana i u crnogorskoj kulturi i u albanskoj, i u islamskoj, i u hrvatskoj kulturi.

Dakle, mi gradimo, ne mogu reći model nadkulture, ali model slobode, đe ima mjesta za sve što vrijedi i što je stvorila istorija i čega mi treba da smo svjesni, kad živimo i kad stvaramo.

Ako sam vjernik, ja u te institucije ulazim, kao u svoje institucije, ja se svuda molim istome Bogu. On se zove Jehova, Jahve, Elohim, Alah. To je isti Bog, to su gotovo isti sveci. Svi se mole istome Bogu. Bogu slobode, Bogu pravde, zajedničkom Bogu.

Ako sam ateist - to je moja kultura. Kad čujem albanski folklor, u njemu ima nešto što je dubinski srodno crnogorskom melosu....

Mi živimo na prostoru đe nas sve spaja - i teritorija i istorija, koja nas je učila ljudskosti i onda kad smo bili u nepravilnostima.

Dakle, Crna Gora danas, kao zemlja slobode, treba da se oslanja na nas, na našu novu svijest, na svijest slobodnih ljudi - uzdignutih do etičkih principa slobode, koji čuvaju taj prostor od gluposti prošlosti, od razaranja, od tuđih kolonijalnih interesa, koji su vazda živi u ovoj ili onoj formi.

Mi treba da smo jaki. A kako možemo biti jaki? Samo ako smo ljudi slobodni, samo ako gradimo zemlju slobode, u kojoj je komotno svima samo ako sloboda čini našu društvenu koheziju.

Branko Banjević

Izlaganje na okruglom stolu o multikulturi u organizaciji Foruma Bošnjaka / Muslimana Crne Gore, Podgorica, 5. decembar 2009.

Multikultura kao višestrukost manifestacije istog

Multikulturalnost je često korišten pojam u savremenom političkom govoru. Ali niko nije uspio odgovoriti kako sačuvati male kulture od nestajanja i od sve veće dominacije globalnog modela koji uniformiše svijet. Jednostavno, ta globalna igra je nametnuta i treba ozbiljno razmišljiti o svemu što ona nosi pa i tezi radikalnih skeptika da je „multikulturalnost politički okvir stabilne cirkulacije globalnog kapitala“ koji, na koncu, izjednačava svijet na nivou kulture i jezika zarad profita.

Kako razvijati jednu malu kulturu u modernom svijetu a živjeti bez izolacije i izbjeći pritisak dominantnih trendova ujednačavanja? I pored brojnog aparata i sredstava koji su angažovani na istraživanju i promociji multikulturalnosti, liberalna demokratija još nema odgovor na ovo pitanje. Evropska Unija je lako našla konsenzus za integraciju kad su bili u pitanju ekonomski interesi. Ali suštisku ideju sopstvenog zajedništva i identitetski temelj koji bi svi osjećali kao svoj još nema. Do sad je opstajala konstatacija da je to jedinstvo u razlikama, poštovanje drugačijeg i da evropske institucije teže ravnopravnom koegzistiranju kultura i plodotvornom dijalogu između njih. Ono što se najčešće nudi u novije vrijeme iz konzervativnih krugova je ideja o hrišćanskoj Evropi. Ali onda se vraćamo u rani srednji vijek i otvaraju se pitanja koja remete mnoga deklarativna obećanja.

Kako praviti multikulturalno društvo ? Prije svega afirmacijom temeljnih ideja na kojima počiva svijet i na kojima su zasnovane sve kulture i baština čovječanstva; na dobru, istini, pravednosti, ljudskom dostojanstvu i dužnosti. Onom sloju koji ćemo naći kad se uputimo dublje ka izvoru svih tradicija i kultura koji im daje smisao. Principima koji čovjeku nameću obavezu iznutra a ne spolja, oplemenjuju i uzdižu njegovu ličnost; sviješću da je podrška realizaciji drugog uslov sopstvene potvrde. Zato će novo, postpostmoderno doba, ako prevlada ideja o potrebi opstanka svijeta, insistirati na proširenju intelektualnih i moralnih ambicija, da se uspostavi istinski red vrijednosti, prevaziđe strah od nepoznatog i odbace mnoge okoštale i dogmatizovane „istine“.

Tu novu snagu uvijek tražimo na izvoru, u čovječnim i plemenitim postupcima pojedinaca zasnovanih na „moralnom zakonu u nama“ (po Kantu), ili primjerima

čojstva, koji su u svakoj real politici nedovoljno isticani, zbog čega se i sam Kant čudio što je to tako.

Crna Gora kad je god sama odlučivala o svojoj sudbini imala je razumijevanja za drugost, pa čak i onda kad su narodi koji na ovim prostorima žive bili u čestim ratnim sukobima zbog interesa koje su im nametale velike sile. Brojni su primjeri uzajamnog poštovanja i uvažavanja u doba ratnih sukoba, moralom limitiranih granica neprijateljstva ispod kojih se nije smjelo ići a da se ne izgubi lična i narodna čast. Sve etničke skupine poštovale su te norme. Poslije Veljeg rata Knjaz Nikola je drugim narodima iz pripojenih krajeva uputio proglas da su pod viteškom zaštitom njegovog doma.

Matici crnogorska je uvijek nastojala da poštuje temeljne ljudske principe i svijetle primjere iz sopstvene prošlosti. Vođeni smo načelom da je poštovanje tuđe slobode, ograničene slobodom drugoga, uslov i naše slobode. Da je identitet kolektivno osjećanje pripadnosti nekom narodu zasnovano na samospoznaji zajedničkih vrijednosti kao integrišućeg faktora, da svak ima pravo da afirmise te osnove, prezentira svoje nasljeđe i bude ravnopravan subjekat na crnogorskoj kulturnoj sceni. Sve je to još sredinom devedesetih godina izložili u *Programu Matice crnogorske*, uz uvjerenje da svako poništavanje, negiranje ili tutorstvo nad drugima smatramo aktom nasilja nedostojnim ljudi i zajednice sa integritetom.

U ime tih principa sve vas pozdravljam i zahvaljujem na pažnji.

Novica Samardžić

Izlaganje na okruglom stolu o multikulturi u organizaciji Foruma Bošnjaka / Muslimana Crne Gore, Podgorica, 5. decembar 2009.

Reagovanje Matice crnogorske na svetosavsko svojatanje Crne Gore

Matica crnogorska upozorava da zvanična Srbija, u savezništvu sa Srpskom pravoslavnom crkvom, nastavlja da vodi istorijski poraženu politiku. Sanjajući stare hegemonističke snove, predsednik Srbije, njegov ministar inostranih poslova i visoki kler Srpske pravoslavne crkve, na upečatljiv način pokazuju kako treba rušiti mostove između Srbije i Crne Gore. Nakon predaha, tokom kojega su se episkopi nadmetali za položaj patrijarha, Srpska pravoslavna crkva je, uz podršku zvaničnog Beograda, pokrenula novu akciju za jačanje svog uticaja u Crnoj Gori. U namjeri da se skrene pažnja s problema koji opterećuju srpsko društvo i neutrališe nezadovoljstvo zbog propale kandidature mitropolita Amfilohija, sadašnja propagandna ofanziva predstavlja još jednu brutalnu provokaciju prema Crnoj Gori.

Srpski državni i crkveni poglavari orkestrirano poručuju da ne treba prihvatiti poraz velikosrpske politike, već valja ohrabriti pristalice i uliti im nadu u obnovu propalog projekta. Nova srpska klerikalna politika garantuje kulturno i nacionalno jedinstvo „svojeg“ zamišljenog političkog prostora, kao kompenzaciju za propali imperijalistički projekt teritorijalnoga proširenja.

Centralna tačka takvih projekcija ostaje Crna Gora, koju valja držati u bratskoj pokornosti, pritom vrijeđajući Crnogorsku pravoslavnu crkvu i ignorišući našu državnu suverenost i pravo na posebne nacionalne interese. Prema tom konceptu Crna Gora je bez crnogorskog identiteta, privremena država. Sva ta poznata anti-crnogorska djelatnost predstavlja ignorisanje realnosti, prkos evropskim vrijednostima i poigravanje s regionalnom stabilnošću.

Samo politički slijepci mogu se čuditi porukama novog srpskog patrijarha i srpskih nacionalističkih zvaničnika. Ali, za Maticu crnogorsku je neprihvatljivo da crnogorska vlast, koja ima ustavnu obavezu da štiti državni integritet, prećutkuje nasrtaje koji vrijeđaju dostojanstvo Crne Gore, prisvajaju njeno nasljeđe, ponižavaju državu, pa i samu vlast.

Podgorica, 3. februar 2010.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica

Zagreb

Hrvatske bratske zajednice br. 4

MATICA CRNOGORSKA

Broj 251

Podgorica, 07. 04. 2010.

Gospodinu Tihomiru Maštroviću, glavnom ravnatelju

Poštovani gospodine Maštroviću,

U svom planu rada, Matica crnogorska namjerava da izda fototipsko izdanje **Cetinjskog psaltira**, rukopisne knjige koja je nastala početkom XV vijeka – u skriptorskoj radionici na Skadarskom jezeru. Po svojim jezičkim i paleografskim osobinama, ovaj rukopis pripada svome vremenu, i reprezent je podneblja u kojem je nastao. Osim toga, već izvjesna, naučna analiza njegove ornamentike – daje mogućnost da se rekonstruišu putevi skriptorskih uticaja od južne Italije, preko zetskih prepisivačkih centara, i dalje (prema Makedoniji) ...

Navedeni rukopis pisan je na papiru; obima je 216 listova, veličine 23 x 17,1 cm. Po našem saznanju, čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (R 3349).

Gospodin Čedomir Drašković, član Upravnog odbora Matice crnogorske, inače dugogodišnji direktor Centralne narodne biblioteke Crne Gore „Đurđe Crnojević“, boraviće u Zagrebu 13. i 14. IV ove godine s namjerom da ostvari uvid u stanje rukopisa **Cetinjskog psaltira**.

Molim Vas da mu omogućite pregled rukopisa, a posebno bi nas radovalo da ga primite Vi ili neko od Vaših saradnika, kako bi mogao razgovarati o saradnji na ovom projektu.

S poštovanjem

Marko Špadijer,
generalni sekretar

Podgorica, 7. april 2010.

Saopštenje za javnost povodom istraživanja javnog mnjenja

Matica crnogorska je u okviru tekućih programskih aktivnosti, u junu mjesecu, realizovala prvo temeljito istraživanje javnog mnjenja na temu identitetskih stavova građana Crne Gore. Istraživanje je obuhvatilo reprezentativan sociološki i metodološki uzorak na državnom nivou i bilo je fokusirano na relevantne aspekte savremenog crnogorskog identiteta. U okviru istraživanja ispitivani su stavovi građana prema državnom identitetu, patriotizmu, naciji i nacionalizmu, multikulturalnosti, jeziku, religioznosti, vjeroispovijesti i institucionalnoj zaštiti nacionalnog i kulturnog identiteta. Istraživanje je sprovedeno uz profesionalnu i tehničku pomoć CEDEM-a.

Matica crnogorska namjerava da temeljito analizira kulturne, sociološke, psihološke i političke aspekte dobijenih rezultata i da u narednom broju časopisa „Matica“, uz odgovarajući stručni komentar, objelodani cjelinu obavljenog istraživanja koje je obuhvatilo upitnik sa blizu četrdeset pitanja. U međuvremenu Upravni odbor Matice je odlučio da objavi nekoliko odgovora koji u ovom trenutku mogu biti nesumnjiv predmet interesovanja crnogorske javnosti.

Generalni sekretar
Matice crnogorske
Marko Špadijer

Podgorica, 02. jun 2010. god.

Prilog: Odgovori na dio pitanja

1) Stavovi prema državnim simbolima?

Stav prema:	Veoma pozitivan	Uglavnom pozitivan	Uglavnom negativan	Veoma negativan	Nemam stav
Crnogorskoj himni	36.4	25.6	8.0	10.8	19.3
Crnogorskoj zastavi	36.0	25.1	8.4	10.0	20.4
Crnogorskom grbu	37.1	25.3	6.8	9.5	21.2

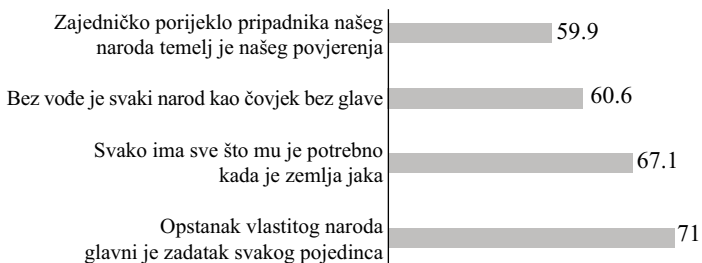

2) Nivo ponosa na pripadnost državi Crnoj Gori

3) Stavovi prema tradicionalnom shvatanju nacije i nacionalnog jedinstva

Tvrdnje:	U potpunosti se slažem	Uglavnom se slažem	Uglavnom se ne slažem	U potpunosti se ne slažem	Nemam stav
Opstanak vlastitog naroda glavni je zadatak svakog pojedinca.	39.2	31.8	6.9	3.5	18.7
Svako ima sve što mu je potrebno kada je zemlja jaka.	35.1	32.0	9.0	4.5	19.4
Bez vođe je svaki narod kao čovjek bez glave.	31.9	28.7	9.8	8.6	21.0
Zajedničko porijeklo pripadnika našeg naroda temelj je našeg povjerenja.	29.0	30.9	10.2	6.4	23.6

4) Kako shvatate identitet savremenog Crnogorca?

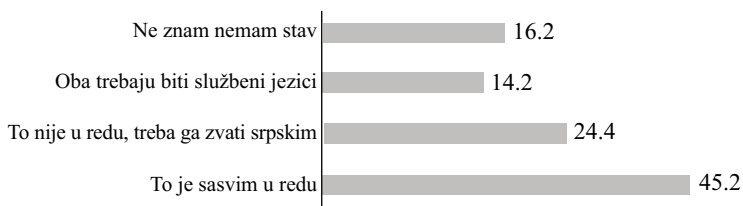
	Veoma važno	Uglavnom važno	Uglavnom nevažno	Potpuno nevažno
Biti rođen u Crnoj Gori	32.0	33.1	17.3	17.6
Poštovati političke institucije i zakone Crne Gore	43.4	34.5	11.9	10.1
Imati crnogorsko porijeklo	36.0	35.5	14.4	14.0
Govoriti crnogorski jezik	25.5	24.3	22.0	28.2
Govoriti srpski jezik	19.7	20.4	27.7	32.2
Dugo živjeti u Crnoj Gori	27.1	30.8	22.0	20.2

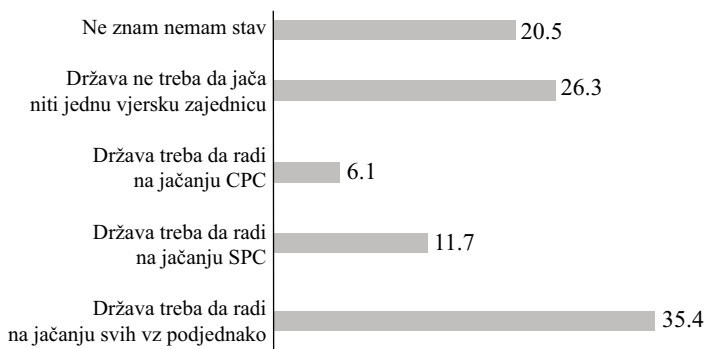
5) Kojim jezikom govorite?

6) Po Ustavu Crne Gore crnogorski jezik je službeni jezik u Crnoj Gori. Kakav je Vaš stav o tome?

7) Treba li država da jača religijske zajednice?

**Priznanje Matici crnogorskoj od
Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske**

Priznanje Matici crnogorskoj za unapređenje odnosa Crne Gore i Hrvatske
od Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske
povodom dvadesetogodišnjice osnivanja

Poklon porodice Žunjić

Skulpturu *Snaga jedinstva* **Koste Žunjića** uručila je na poklon Matici crnogorskoj gospođa Gordana Žunjić, udovica pokojnog vajara, 29. novembra 2010. godine. Prilikom uručivanja poklona predstavnici Matice, Danki Barović i Novici Samardžiću, gospođa Žunjić je kazala da hoće dio ostavštine svog pokojnog supruga da pokloni institucijama koje je odabrala poštujući temeljne stavove svog supruga, te da to prvo čini Matici crnogorskoj.

Skulptura napravljena od drveta, crnog graba (dimenzija 45x32x27), nastala je 1991. godine.

N. S.

Jezič i samosvijest

Pozdravljam vas u ime Matice crnogorske i lično ime. Zadovoljstvo mi je što danas obilježavamo *Međunarodni dan maternjeg jezika*, afirmišemo rezultate koji su kod nas postignuti na standardizaciji crnogorskog jezika i podržavamo stav o potrebi dosljedne primjene usvojenog standarda.

Ovo je prilika da podšetimo da je Matica crnogorska prije jedanaset godina, povodom proglašenja Dana maternjeg jezika od strane UNESCO-a, izdala proglas *Crnogorski kao maternji jezik*. Neposredno pošto je Generalna skupština UNESCO-a odredila 21. februar kao dan brige o maternjim jezicima kako bi afirmisala poštovanje jezičke raznolikosti i sačuvala jezičko bogatstvo svijeta, podstakla višejezičnost u obrazovanju i razvoj svijesti o jezičkoj toleranciji kao temeljnom preduslovu demokratije i svjetskoga progressa, Matica crnogorska je u svom saopštenju predočila tadašnju poziciju crnogorskog jezika. Ukazala je na napore pojedinaca i institucija da odbacimo višedecenijsko negiranje našeg prava da jezik kojim govorimo nazovemo svojim imenom i da jezičko nasljeđe vratimo u okrilje svijesti vlastitoga naroda. Matica je tada pozvala sve obrazovne, naučne, kulturne i medijske subjekte da se odazovu pozivu i shvate potrebu suštinskog i organizovanog bavljenja maternjim jezikom, jer je sopstveni jezik najsigurniji čuvar duhovnog suvereniteta naroda.

Polazeći od saznanja da je istorijski put svakog naroda sačuvan u njegovom jeziku, da je jezik oblik narodnog postojanja, samoizražavanja i samopotvrđivanja, Matica je zaključila da je zalaganje za očuvanje jezičkog bogatstva isto što i poštovanje temeljnih demokratskih načela svakog društva. To saznanje, dignuto na nivo obaveze, važan je garant stabilnosti svjetske zajednice naroda u budućnosti.

Imenovanje jezika vlastitim imenom jeste određenje, poruka sebi i drugima, definisanje sopstvenog uporišta. Pored lingvističke istine to se prepliće sa nacionalnim i državnim interesom. Dužnost imamo prema sebi, precima i potomcima da u svojoj generaciji odbranimo temelje ljudske slobode. To je razdjelna linija samopoštovanja od inferiornosti, kolonijalne svijesti i pristanka na odumiranje.

Samopoštovanje jeste najveća dužnost čovjeka prema samom sebi. Tim čovjek ljudsku bit uzdiže iznad drugih vrijednosti, ne miri se sa nakanama drugih da ga upotrijebe kao sredstvo. Naši preci su to savršeno razumjeli jer ih je u tome prosvjetlilo konkretno životno iskustvo koje je počivalo na etici ljudske dužnosti i moralne obaveze. Znali su da je aktivan odnos prema odbrani tih principa kultivisanje svijeta, čovjeka i njegovog istorijskog puta koji jedino tako dobija smisao. Zato nikome, bez obzira na cijenu, nijesu dali da nekažnjeno gazi njihova od boga data prava.

Matica crnogorska tvrdi da je crnogorski jezik jezik crnogorskog naroda kojim imenujemo dio štokavskog sistema koji zajednički baštini sa Bošnjacima, Srbima i Hrvatima. Svaki od ovih naroda ima svoj dio u zajedničkom sistemu koji pokazuje njegov osobeni istorijski put, samorealizaciju i definiše nacionalno biće. U svom programu *Crna Gora pred izazovima budućnosti* Matica je zaključila: *Crna Gora i Crnogorci imaju pravo i obavezu da svoj maternji jezik nazovu crnogorskim imenom i to treba da postane dio državne politike.*

Dosljedno se držala ovog stava od osnivanja i zahtijevala da se crnogorski jezik kao službeni unese u Ustav; da se standardizuje i uvede u javnu upotrebu; da se jezička politika u nas vodi po najvišim standardima za pripadnike manjinskih naroda. Poručili smo da se samo tako može među bliskim narodima utemeljiti poštovanje koje vodi do višeg nivoa i navika koje će isključiti nasilje nad kulturom. Pravo na posebnost širiće granice svijesti o novoj evropskoj i globalnoj civilizaciji zasnovanoj na razumijevanju i toleranciji.

Da bi se naša zemlja i narod pojavili kao punopravan činilac novog kulturnog poretka, Matica se založila za osnivanje *Instituta za crnogorski jezik*, sistematsko izučavanje jezika i adekvatnu javnu primjenu postignutih rezultata.

Matica crnogorska je svojim djelovanjem nastavila kontinuitet otpora asimilaciji Crnogoraca i njihovog nasljeđa, preimenovanju i omalovažavanju našeg jezika i kulture. Mnogi njeni ugledni članovi još od šezdesetih godina XX vijeka protestovali su na kulturnim, javnim i političkim tribinama protiv jezičke politike u Jugoslaviji koja je brisala sve osobine jezika Crnogoraca iz zajedničkog standarda i svodila ga na nivo dijalekta. Među prvim izdanjima Matice bila je *Istorija crnogorskog jezika* u dva toma dr Vojislava Nikčevića. Problemom jezika Matica se bavila u više javnih saopštenja, počev od svog strateškog programa razvoja Crne Gore i njene kulture, proglasa povodom ustanovljavanja svjetskog dana maternjeg jezika, okruglog stola iz 2000. o stanju u crnogorskom obrazovanju, pa do okruglog stola Matice crnogorske *Ustav Crne Gore- potvrda identiteta* od 26. januara 2007, na kom je više izlaganja bilo posvećeno jeziku. U časopisu *Matica* redovno su objavljivani prilozi koji su rasvjetljavali istinu o jeziku Crnogoraca, a u Matici crnogorskoj su držane šednice Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika. Ova institucija je odmah

počela primjenu pravopisa crnogorskoga jezika nakon njegovog usvajanja, a napravila je i koristi tastature za računar sa dopunjenom abecedom.

Više uglednih članova Matice bilo je na ključnim pozicijama u realizaciji posla na standardizaciji našeg jezika. Predsjednik Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika bio je pjesnik Branko Banjević, predsjednik Matice crnogorske, a većina članova toga tijela njeni članovi. I predsjednik Ekspertske komisije za standardizaciju crnogorskog jezika, prof. dr. Milenko Perović, njen je član i povjerenik za Vojvodinu. Konačno, pisac prvog standardnog pravopisa, koautor gramatike crnogorskog jezika i prvi direktor *Instituta za crnogorski jezik*, dr. Adnan Čirgić, član je Matice i njenog Upravnog odbora i bio je zaposlen u njoj gdje je vodio odjel za jezik.

Veliki i suštinski poslovi na polju jezičke politike urađeni su od obnove samostalnosti Crne Gore do danas. Potvrdila se teza da je država najbolji okvir za realizaciju strateških interesa naroda, njegovog identiteta, kulture i samopoštovanja. Matica će prepustiti Institutu za crnogorski jezik dalja naučna istraživanja i valorizaciju jezika, a državnim organima daje podršku za njegovo uvođenje u obrazovni sistem, javne i državne službe, sudove, javne medije, kulturne i naučne institucije.

Matica će i dalje držati u fokusu sve što se dešava u domenu jezika i njegove refleksije na naš identitet. Podstićaće i pomagati proučavanje crnogorskog jezika u dijaspori i objedinjavanje tih istraživanja s onim u Crnoj Gori. Koristeći svoje intelektualne potencijale i mrežu ogranaka Matica će organizovati seriju predavanja koja će prikazati suštinu jezičke politike u Crnoj Gori i rasvijetliti neistine čija je namjera da osujete primjenu crnogorskih jezičkih osobenosti, a ne da zaštite dosadašnji standard, jer je on ostavljen kao mogućnost.

Okretanje sebi je pozitivno: empirijska istraživanja u Evropskoj uniji kažu da narodi koji imaju jasno iskazano samopoštovanje i nacionalni ponos, uživaju veći ugled od onih koji su sebe zapuštali. Izvjesno je da identitetska određenost najviše zavisi od vlastitog poimanja svog bića.

Pored stalnih pritisaka sa strane, strah od nepoznatog je kočnica oslobađanju od okova koje smo bili sami sebi stavili. Ono što shvatimo prestaje biti izvor straha, prostor kojim se ovlada ne plaši. Kad odbacimo manipulacije koje su nas samima učinile nepoznatim i stranim, panuće, kao opsjena, dugo nošene stege. Spoznaćemo da se jezik ne može dati ni uzeti, kao ni identitet. On jeste, živi sa nama i mi u njemu. Naš je ma kakav sadržaj imao ili mu ga pripisivali. Sve je to rezultat istorijskih okolnosti i procesa koji su u njemu lako čitljivi. Više ne smijemo podlijegati manipulacijama koje nam decenijama uskraćuju pravo da mislimo sebe.

Novica Samardžić

Izlaganje na okruglom stolu o jezičkoj situaciji u Crnoj Gori, Podgorica, 20. februar 2011.

INSTITUT ZA ANTROPOLOGIJU

Matica Crnogorska
N/R g. Novica Samardžić

Zagreb, 21. 02. 2011. godina

Predmet: *Pismo namjere za suradnju*

Cijenjeni g. Samardžić,

Ovime Vam upućujem pismo namjere za potencijalnu suradnju naših dviju institucija, koja bi nesumljivo bila od obostrang interesa te od znanstvenog i stručnog značaja kako za Republiku Hrvatsku tako i za Republiku Crnu Goru. Obzirom da smo institucija koja se bavi interdisciplinarnim temama, a jednako tako imamo veliko iskustvo u provođenju istraživanja u svim područjima naše djelatnosti, postoje brojne mogućnosti za potencijalnu suradnju. Obzirom na trenutna istraživanja povijesnih migracija populacije u dubrovačkom području („genetičko porijeklo“) putem analiza mitohondrijske DNA i DNA Y kromosoma, voljeli bi ista istraživanja proširiti i na Crnu Goru, prije svega zbog geografske i povijesne povezanosti. Također, u sklopu ovih istraživanja voljeli bi obuhvatiti i selo Peroj u Istri, čime bi uistinu mogli upotpuniti znanstvene teze o migracijama.

Na kraju dozvolite da Vam u daljnjem tekstu ukratko predstavim našu Instituciju.

Institut je osnovan Odlukom Savjeta Instituta za medicinska istraživanja i medicinu rada Sveučilišta u Zagrebu 27. rujna 1991. godine nakon pozitivnog mišljenja 32 fakulteta i znanstvena instituta Sveučilišta u Zagrebu. Time je nastavljena znanstvenoistraživačka djelatnost u antropologiji koja je institucionalizirana još 1984. godine u Laboratoriju, a potom u Sektoru za antropologiju Instituta za medicinska istraživanja i medicinu rada Sveučilišta u Zagrebu. Institut je službeno zaživio pod imenom Institut za antropologiju Sveučilišta u Zagrebu Rješenjem Ministarstva znanosti, tehnologije i informatike od 10. veljače 1992. godine. Zbog novih zakonskih odredbi donesenih 1993. godine, Institut je izdvojen iz sastava Sveučilišta te je kao samostalna ustanova osnovan uredbom Vlade Republike Hrvatske pod imenom Institut za antropologiju koje nosi i danas. Institut je bio prva i jedina interdisciplinarna, institucionalno organizirana ustanova u Republici Hrvatskoj, za istraživanja u antropologiji kao medicinskoj, prirodnoj i društveno-humanističkoj znanosti.

Institut za antropologiju je kao javni institut nosilac kontinuirane znanstveno-istraživačke djelatnosti u antropologiji koju provodi u nadležnosti Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske. Od samog početka Institut sudjeluje i u visokom obrazovanju na nekoliko sveučilišta u Republici Hrvatskoj te u stručnom radu. Od svoga osnivanja do danas zadržao je interdisciplinarnan pristup u znanstvenoistraživačkom radu te okuplja stručnjake iz različitih znanstvenih područja oko zajedničkih antropoloških tema što ga čini jedinstvenim u zemlji i prepoznatljivim u međunarodnim znanstvenim krugovima.

Obzirom na sve navedeno, nadam se kako ćemo uskoro imati prilike razgovarati u živo te razmotriti sve mogućnosti potencijalnih znanstvenih suradnji u budućnosti.

Srdačno Vas pozdravljam,

Dr. sc. Saša Missoni
Pomoćnik ravnatelja

Ponovni pohod srpskog hegemonizma na Crnu Goru

Svaki narod i država vodi nacionalnu politiku prema svojem iseljeništvu. Takvu strategiju ima i Crna Gora. Nema ništa neprirodno da i Republika Srbija obznani svoju politiku prema svojim iseljenicima. Upozoravajuće je poglavlje o Srbima u regionu, pa time i u Crnoj Gori, koji se ne tretiraju kao iseljenici, već dio projektovanog srpskog etničkog prostora. Šta više, vrši se pritisak od druge države da se Srbi proglase konstitutivnim narodom, a time redefiniše poredak države Crne Gore koja je Ustavom proglasila suverenitet građanina i tolerantnu multietničku i multivjersku zajednicu.

Strategija Vlade Srbije za odnose sa dijasporom je politička namjera sa ciljem da se pod maskom evropske identitetske retorike obnovi propali velikosrpski projekat čiji prvi korak bi bio nacionalistička ustavna rekonstrukcija susjednih država. Umjesto suočavanja sa poražavajućom prošlošću, zvanična Srbija ponovo nudi oživljavanje pogubnih hegemonističkih ideja i pokušava da spoji kosovski mit i svetosavlje sa evropskim građanskim pravima. Ona je odraz neprevladanih trauma i nesuočavanja sa prošlošću.

Vlada Srbije ne naglašava da poštuje teritorijalni integritet država u okruženju, Ustav i zakone tih zemalja, njihovu kulturu, istoriju. Ne uvažava se činjenica da su Srbi, kao i drugi građani suverenih država, dužni da budu lojalni prema njima, da su se promijenile okolnosti u okruženju i da su nastale suverene države; da balkanske zemlje nastoje da stvore uslove za bolji život, civilizovan društveni dogovor novih generacija da žive u evropskoj civilizaciji, sa manje istorije, a više blagostanja i mira.

Ponovo su Srbi neravnopravni, ponovo srpski grobovi određuju srpsku teritoriju, ponovo podrška domovine. Previše su živa i bolna šecanja da takve poruke ne izazovu zebnju i odbojnost.

Pohod na Crnu Goru od strane sekularne Srbije u prvom ešalonu ima svještenstvo i monaštvo Srpske pravoslavne crkve, koje se finansira iz državnog budžeta, a ima „duhovnu misiju u Crnoj Gori u funkciji očuvanja nacionalnog /srpskog/ identiteta“. Na čemu počiva „misija“ Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori ako ne

na negiranju crnogorskog jezika, crnogorske istorije, crnogorske nacije, crnogorske crkve, ignorisanju crnogorske države i Ustava Crne Gore. U 21. vijeku se oslanjati na monaštvo, materijalno ga pomagati, štiti njegova „prava“ na otete manastire, crkve i zemljište, u najmanju ruku ne doprinosi porastu povjerenja u regionu i razvoju tolerantnih odnosa u multikonfesionalnoj Crnoj Gori.

Ofanziva na Crnu Goru i druge države u okruženju otpočinje uoči popisa u tim zemljama. Na djelu su pritisci kako bi rezultati popisa bili politički kapital za buduće manipulacije. To je nastojanje da se očuvaju rezultati politike Slobodana Miloševića i Amfilohija Radovića, pa se kreće u novu srbizaciju Crne Gore.

Konačno, strategija Vlade Republike Srbije prema iseljeništvu u dijelu koji se odnosi na Crnu Goru, po mišljenju Matice crnogorske, predstavlja opasnu instrukciju za destabilizaciju Crne Gore i zahtijeva odlučno reagovanje crnogorskih vlasti u cilju zaštite građanske demokratije i ustavnog poretka Crne Gore.

Za Maticu crnogorsku
Branko Banjević, predsjednik

Podgorica, 04. mart 2011.

Nacionalno izjašnjavanje je izbor svakog pojedinca

Ponešto ću reći i u svoje ime, ali prije svega u ime Matice crnogorske. Matica crnogorska je za dosljednu primjenu odredbi zakona o popisu. Nama je potreban potpuni istinski uvid u sve sadašnje resurse Crne Gore, ljudske, ekonomske i sve druge radi kreiranja i realizacije uspješne politike razvoja naše države u sadašnjosti i budućnosti.

Izjašnjenje o nacionalnoj pripadnosti je neophodno ako hoćemo istinsku ravnopravnost i istinski ravnopravni tretman naroda i nacionalnih zajednica iliti manjina u Crnoj Gori. Ja tu podrazumijevam i mi tu podrazumijevamo pored ostaloga i obezbjeđivanje sredstava za posebne programe nacionalnih zajednica. Kako se ta sredstva mogu pravično dodjeljivati ako nije poznat procenat u ukupnom stanovništvu Crne Gore?

Nemam razumijevanja, da ne kažem i poštovanja, a to je stanovište i Matice za pojedine ličnosti koje se ne izjašnjavaju šta su po nacionalnosti. Ako nemaju hrabrosti da to kažu, onda je to, moram reći, kalkulantski odnos prema vlastitoj poziciji u društvu. To je valjda puna legitimacija ličnosti. Shvatio sam da to pitanje tretira na isti način i prijatelj koji danas ovdje zastupa Hrvatsku nacionalnu zajednicu. Ja sam ovdje od vas svih prisutnih znatno stariji, ako dočekam 15. avgust 2011. biće mi 87. godina. Ali, još iz mladosti kao đak viših razreda Podgoričke gimnazije ja sam se ošeoćao kao Crnogorac, pa sam se tako ošeoćao i iskazivao i u NOR-u i u čitavom ovom minulom periodu, bez obzira koliko je to bilo, što bi rekli, korisno za mene ili za nekoga ko je postupao tako kao i ja. Konačno, gotovo svi pripadnici NOP-a, među njima i ja, zalagali smo se za ravnopravni status Crne Gore u obnovljenoj državi Jugoslaviji i razumije se za punu afirmaciju crnogorske nacionalnosti i crnogorske nacionalne kulture, kao i za afirmaciju drugih nacija i nacionalnih zajednica i njihovih kultura. Mi nijesmo računali ni tada, a ja, što bi rekli i pri kraju života, ni danas da favorizujemo u bilo kom pogledu po pravima Crnogorce. Ali, nemamo razloga da odlučno ne odgovaramo na pokušaje osporavanja crnogorskoga nacionalnoga identiteta. Što se tiče izjašnjavanja o vjeroispovijesti, normalno je da se svi popisnici izjasne po vlastitom opredjeljenju. Oni koji nijesu vjernici, a među tima pripadam i ja, izjasniće se, vjerovatno, kao ateisti.

Dio strategije Vlade Srbije o odnosima prema Srbima u Crnoj Gori je smišljena propaganda da se što više građana Crne Gore u popisu izjasne kao Srbi. To je nastavak imperijalnog odnosa Srbije prema Crnoj Gori, koji traje u kontinuitetu posljednjih dvjesto godina. Trebalo bi da mi vjerujete na riječi jer sam se posebno dugo bavio politikom Srbije prema Crnoj Gori i o tome objavio niz tekstova širom nekadašnje Jugoslavije.

Prvaci prosrpskih stranaka u Crnoj Gori se licemjerno ponašaju, kad se navodno zalažu da se popis ne politizuje a javno govore da će se pisati kao Srbi. Nadam se da ste imali prilike da ih čujete, da ih ja sad ne imenujem ovdje. Kažu da je popis tehničko pitanje, a onda dodaju da će se pisati kao Srbi. Jedan od tih lidera kaže da se do sada uvijek pisao kao etnički Crnogorac, a sada će se pisati Srbinom iz inata, jer se navodno, organizovano sve radi protiv srpskog identiteta u Crnoj Gori. Posebno je, u vezi s predstojećim popisom, karakteristično ponašanje Srpske pravoslavne crkve u licu Afilohija Radovića koji u razgovoru sa predstavnicima Kola srpskih sestara u Herceg Novom, poziva Srbe da se oslobode straha i pišu se srbima, kao što su se navodno, svi pravoslavci u Boki i Crnoj Gori izjašnjavali kao Srbi. Govori o davnim vremenima. To je velika neistina, jer su se na popisima stanovnici u knjaževini Crnoj Gori i kraljevini Jugoslaviji izjašnjavali samo po vjeri. To je očito iz sljedeća tri popisa. Slijedi pregled popisanih u procentima:

U knjaževini Crnoj Gori 1909. godine, pravoslavni 94,38%, muslimana 5,62% (drugih podataka nema).

U kraljevini SHS 1921, pravoslavni 84%, muslimana 12%, katolika 4%. U Kraljevini Jugoslaviji 1931. godine, pravoslavni 76%, muslimana 17%, katolika 7% (nema drugih podataka).

Slijede rezultati popisa iz vremena FNRJ, SFRJ i SRJ:

U Crnoj Gori, 1948. godine Crnogoraca 90,67%, Srba 11,78%, Albanaca 5,15%, Hrvata 1,8%,

1953. godine Crnogoraca 86,62%, Srba 3,3%, Albanaca 5,58%, Hrvata 2,34%, Jugoslovena 1,53%,

1961. godine, Crnogoraca 81,37%, Srba 3,3%, Muslimana 6,5%, Albanaca 5,47%, Hrvata 2,26%, Jugoslovena 0,33%,

1971. godine, Crnogoraca 67,15%, Srba 7,46%, Muslimana 13,26%, Albanaca 6,74%, Hrvata 1,74%, Jugoslovena 2,07%,

1981. godine, Crnogoraca 68,54%, Srba 3,32%, Muslimana 13,36%, Albanaca 6,46%, Hrvata 1,81%, Jugoslovena 5,67%.

1991. godine, Crnogoraca 61,86%, Srba 9,34%, Muslimana 14,57%, Albanaca 6,57%, Hrvata 1,2% i Jugoslovena 4,25%,

2003. godine Crnogoraca 43,16%, Srba 31,89%, Muslimana 3,97%, Bošnjaka

7,77%, Albanaca 5,3%, Hrvata 1,1% i Roma 0,42. Evo sada jedan kratki komentar za ovakvu promjenu odnosa u procentima između Crnogoraca i Srba. Rezultati popisa u Crnoj Gori i broj Srba imaju u sebi toliko demografskih i psiholoških iracionalnosti da nema te nauke, niti toga zdravog razuma koji može objasniti porast broja Srba u Crnoj Gori u periodu od 1991. do 1993. god. od 9,34% na 31,99%. Jedino racionalno objašnjenje je da je to rezultat politike Slobodana Miloševića i Amfilohija Radovića.

Sada ću vam pročitati reagovanje Matice crnogorske na „Strategiju očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijasporne i matične države i Srba u regionu“ – dokument Vlade Republike Srbije.

„Svaki narod i država vodi nacionalnu politiku prema svojem iseljentištvu. Takvu strategiju ima i Crna Gora. Nema ništa neprirodno da i Republika Srbija obznani svoju politiku prema svojim iseljenicima. Upozoravajuće je poglavlje o Srbima u regionu, pa time i u Crnoj Gori, koji se ne tretiraju kao iseljenici, već dio projektovanog srpskog etičkog prostora. Šta više, vrši se pritisak od druge države da se Srbi proglase konstitutivnim narodom, a time redefiniše poredak države Crne Gore, koja je Ustavom proglasila suverenitet građana i tolerantnu multietničku i multivjersku zajednicu. (Ova naknadna korekcija u toj strategiji objavljena početkom marta, ne znači faktički ništa. Oni, u suštini, ostaju i dalje na proklamovanoj politici, kako su to zapisali u ovom dokumentu na 26. stranica. Tamo postoji i poseban dio o odnosima prema Srbima u Crnoj Gori. Ja sam se potrudio da čitav tekst Strategije proučim, a posebno, razumije se, ono što se odnosi na Crnu Goru. – moja primjedba).

Strategija Vlade Srbije u odnose sa dijasporom je politička namjera sa ciljem da se pod maskom Evropske identitetske retorike obnovi propali velikosrpski projekat čiji bi prvi korak bio nacionalistička ustavna rekonstrukcija susjednih država. Umjesto suočavanja sa poražavajućom prošlošću, zvanična Srbija ponovo nudi oživljavanje pogubnih hegemonističkih ideja i pokušava da spoji kosovski mit i svetosavlje sa evropskim građanskim pravima. Ona je odraz neprevladanih trauma i nesučavanja sa prošlošću.

Vlada Srbije ne naglašava da poštuje teritorijalni integritet država u okruženju, ustave i zakone tih zemalja, njihovu kulturu, istoriju. Ne uvažava se činjenica da su Srbi, kao i drugi građani suverenih država, dužni da budu lojalni prema njima, da su se promijenile okolnosti u okruženju i da su nastale suverene države; da balkanske zemlje nastoje da stvore uslove za bolji život, civilizovan društveni dogovor novih generacija da žive u evropskoj civilizaciji, sa manje istorije, a više blagostanja i mira.

Ponovo su Srbi neravnopravni, ponovo srpski grobovi određuju srpsku teritoriju, ponovo podrška domovine. Previše su živa i bolna sećanja da takve poruke ne izazovu zebnju i odbojnost.

Pohod na Crnu Goru od strane sekularne Srbije u prvom ešalonu ima sveštenstvo i monaštvo Srpske pravoslavne crkve, koje se finansira iz državnoga budžeta, a ima „duhovnu misiju u Crnoj Gori u funkciju očuvanja nacionalnog (srpskog) identiteta“. Na čemu počiva „misija“ srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori ako ne na negiranju crnogorskoga jezika, crnogorske istorije, crnogorske nacije, crnogorske crkve, ignorisanju crnogorske države i Ustava Crne Gore. U 21. vijeku se oslanjati na monaštvo, materijalno ga pomagati, štiti njegova „prava“ na otete manastire, crkve i zemljište, u najmanju ruku ne doprinosi porastu povjerenja u regionu i razvoju tolerantnih odnosa u multukonfesionalnoj Crnoj Gori.

Ofanziva na Crnu Goru i druge države u okruženju otpočinje uoči popisa u tim zemljama. Na djelu su pritisci kako bi rezultati popisa bili politički kapital za buduće manipulacije. To je nastojanje da se očuvaju rezultati politike Slobodana Miloševića i Amfilohija Radovića, pa se kreće u novu srbizaciju Crne Gore.

Konačno, strategija Vlade republike Srbije prema iseljeništvu u dijelu koji se odnosi na Crnu Goru, po mišljenju Matice crnogorske, predstavlja opasnu instrukciju za destabilizaciju Crne Gore i zahtijeva odlučno reagovanje crnogorskih vlasti u cilju zaštite građanske demokratije i ustavnog poretka Crne Gore“. Ova izjava je data 04. marta a potpisuje je predsjednik Matice Branko Banjević.

Konačno, naša draga Vlada se odvažila da uloži protest protiv ovakve strategije i ovakvog odnosa prema Crnoj Gori. Eto, taj dokument nije samo odnos prema Srbima u Crnoj Gori nego i odnos prema Crnoj Gori, a naša Vlada ne preduzima ništa da stane na put pogubnom djelovanju Amfilohija Radovića i njegove srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori. On je danas barjaktar velikosrpstva u Crnoj Gori i njemu je sve dozvoljeno. To je kukavičluk Vlade Crne Gore. Ja to moram otvoreno reći i imam na to pravo kao čovjek koji je četiri godine u NOR-u nosio glavu u torbi da bi ta Crna Gora postala slobodna i da bi u svemu bila ravnopravna u novoj federativnoj Jugoslaviji, zajednici ravnopravnih naroda i narodnosti.

Amfilohije Radović se od svog dolaska na čelo Mitropolije crnogorsko primorske ponaša u praksi kao zakleti neprijatelj Crne Gore, negirajući u svakoj prilici crnogorski nacionalni identitet. Vi ste imali prilike i da ga čujete i na televiziji, da pročitate njegove izjave u novinama. On kaže da je crnogorsku naciju izmislio Milovan Đilas i u najskorije vrijeme dodaje da se pita ne pravi od onoga. I zna se na šta misli kad kaže „od onoga“. To je najteža uvreda za sve stanovnike Crne Gore koji imaju crnogorsko nacionalno ošćećanje. Tom zloduhu se mora stati na put ako nećemo da i dalje doživljavamo Crnu Goru kao državu na staklenim nogama. Dakle, ja se izvinjavam što sam bio mnogo oštrij od ovih mojih prethodnika, ali nadam se da mi nećete zamjeriti, jer sam još od takozvane antibirokratske revolucije i na javnim skupovima i u svojim publikovanim tekstovima ukazivao

na pogubnu djelatnost Amfilohija Radovića, posebno na predizbornom skupu koji je organizovao SUBNOR Crne Gore pred posljednje izbore za predsjednika države Crne Gore 2008. godine. Filip Vujanović je to slušao, ali je nastavio da toleriše antidržavne aktivnosti mitropolitove. Amfilohije Radović je dokazano veliko zlo i to naša vlast i vladajuća koalicija u cjelini, Rifate, mora da shvati i da tome pruža energičan otpor da ne može da radi što radi, i sa crkvom na Rumiji i sa devastacijom crkava i manastira po Crnoj Gori, a ja dobro znam koliko je autentičnost tih crkava i manastira narušena, što je direktni smišljeni udar na crnogorski nacionalni identitet.

Završavam ovo izlaganje izričitim stavom da se ne smije ni na koga vršiti pritisak kako da se nacionalno izjasni. To je slobodno opredjeljenje svakog pojedinca. U Matici crnogorskoj oko toga nema sporenja.

Radun Mićković

Izlaganje na okruglom stolu Kako zajedno sačuvati sebe, u organizaciji Foruma Bošnjaka / Muslimana Crne Gore, 12. mart 2011.

Otvoreno pismo Ivana Jovovića, predsjednika Ogranka Bar povodom potpisivanja Konkordata Crne Gore sa Vatikanom

Povodom natpisa u dnevnom listu „Vijesti“ od 17. 06. 2011. godine obraćam se saopštenjem u pogledu budućeg potpisivanja Konkordata Crne Gore i Svete Stolice (Vatikana).

Želim da napomenem da podržavam ideju o potpisivanju novog konkordata, mada sadržina ovog međunarodnog dokumenta je ostala nepoznata katoličkoj zajednici, naročito onoj u Baru koja broji više hiljada katolika, ali i široj stručnoj javnosti.

Smatram da crnogorska vlada prije potpisivanja i ratifikovanja konkordata je dužna da održi javnu raspravu i da obavijesti stručnu i širu javnost o njegovim odredbama, s obzirom na dalekosežni karakter ovog akta za buduće ukupne vjersko – političke odnose u Crnoj Gori.

Nijesu poznati razlozi zbog čega se pregovori vode iza očiju javnosti, kada taj akt treba, prije svega, da reguliše vjerska prava i obaveze crnogorskih državljana, ali i odnos lojalnosti katoličkih poglavara u državi Crnoj Gori. Zabrinjavajuće je da novi konkordat ne spominje više hiljada Crnogoraca katoličke vjere, koji predstavljaju apsolutnu većinu u Baru u okviru ove zajednice, već se Barska nadbiskupija, nasljednica Dukljanske metropolije bez bilo kakvog istorijskog utemeljenja smješta u neku instituciju koja pripada samo albanskom narodu. Da li se crnogorska vlada na taj način indirektno odriče svoje najstarije duhovne institucije, svog državnog kontinuiteta koji započinje katoličkim dinastijama Vojislavljevića i Balšića. Da li znate da je dvorska kancelarija kralja Mihaila Vojislavljevića bila u Kotoru, da li znate da je Blažena Oznana kotorska Crnogorka, da li imate spoznaju da je od strane katoličkog i pravoslavnog življa na Skupštini u Dobroti 1813. godine izvršeno ujedinjenje Boke i Stare Crne Gore, đe je potvrđena svijest ovog naroda o zajedničkom državnom i etničkom porijeklu.

Izostavljanje Crnogoraca katolika, pogotovo onih sa područja Bara, iz teksta budućeg konkordata bilo bi štetno i suprotno domaćem i međunarodnom pravu, jer su oni jedni od nosilaca državno – duhovnog kontinuiteta ovog naroda i države. U suprotnom, Vlada Crne Gore bi svojevoljno amputirala dio sopstvenog hil-

jadugodišnjeg identiteta, a što u krajnjem ne korespondira sa statističkim pokazateljima na održanim popisima stanovništva u Crnoj Gori od 1948. do 2011. godine. U konkretnom slučaju, tj. po prijedlogu konkordata to bi značilo da neko bratstvo Lukšića iz Crmnice koje potiče iz Spiča (Sutomora) bi moralo samo biti albanskog ili hrvatskog porijekla, ali ne i crnogorskog. (Viđeti: Erdeljanović J., *Stara Crna Gora i Bokelji*, Podgorica, 1997., str. 390. Detaljnije: Novaković R., *Spič*, Beograd, 1997., str. 102.).

Sve navedene činjenice ukazuju da bi bilo apsurdno da tekst Konkordata iz 1886. godine bude kvalitetniji i da je odražavao stvarne potrebe katoličkih vjernika, a da novi konkordat stvara predušlove za značajne podjele unutar katoličke zajednice. Vjerovatno ste upoznati da se više stotina vjernika i građana Bara obraćalo javnosti još 1998. godine, kada je imenovan sadašnji nadbiskup, zahtijevajući da se ne diskriminišu Crnogorci katoličke vjere, već da se poštuje notorna istorijska činjenica da je Dukljansko – barsku nadbiskupiju utemeljio dukljansko – zetski kralj Mihailo Vojislavljević, a obnovio je posljednji crnogorski suveren Nikola I Petrović 1886. godine. Dakle, Konkordatom se ne mogu uređivati prava pripadnika nacionalnih manjina, jer je to već regulisano crnogorskom ustavnom i zakonskom regulativom, već se ovim dokumentom mora konstatovati da su u istorijsko – državnom smislu Barska nadbiskupija i Kotorska biskupija autohtone crnogorske duhovne institucije, koje baštine vjernici crnogorske, hrvatske i albanske nacionalnosti.

U tom smislu, zahtijevam u ime Matice crnogorske – Ogranak Bar, ali i brojnih vjernika da Crnogorci katolici uđu u tekst novog konkordata, da u katoličkim župama jezik u upotrebi bude crnogorski, da se konačno Kotorska biskupija nađe pod crkvenom jurisdikcijom Barske nadbiskupije shodno praksi u drugih država i da se u rješavanju ovog pitanja uključuje relevantni istoričari i pravnici.

Na kraju, želio bih o naznačenoj temi da upriličimo sastanak, jer se smatram pozvanim kao Predsjednik Matice crnogorske – Ogranak Bar, član odbora za gradnju katedrale Sv. Petra u Baru, ali i kao autor knjige „Iz prošlosti Dukljansko – barske nadbiskupije“ čiji je izdavač Barska nadbiskupija.

S poštovanjem,

Mr. sc. Ivan Jovović, dipl. iur

Bar, 17. 06. 2011. godine

Podgorica, Ulica Beogradska 24 c

tel/fax: +382 20 232 301
+382 20 232 302
e-mail: maticacg@t-com.me
PIB: 02185393
www.maticacrnogorska.me

MATICA CRNOGORSKA

Broj 44
Podgorica, 22.07. 20 11 g.

MATICA CRNOGORSKA ČESTITA PRNCU NIKOLI PETROVIĆU ZVANIČNI POVRATAK U OTADŽBINU

Matica crnogorska pozdravlja zvanični povratak potomaka dinastije Petrović-Njegoš, na čelu sa Princom Nikolom, u otadžbinu. Želi im dobrodošlicu i sreću.

Donošenjem *Zakona o statusu potomaka dinastije Petrović-Njegoš* država Crna Gora je iskazala svoj odnos prema crnogorskoj istoriji, identitetu i opštečludskim vrijednostima.

Potvrdilo se da Crna Gora, kad samostalno donosi odluke, ostaje na putu svog istorijskog interesa.

Želimo da ovaj čin ima katarzično djevtvo kod crnogorskih građana, da prestanu raskoli koji su Crnoj Gori pripremani spolja da bi je onemogućili da sama odlučuje o svojoj sudbini. Samostalna i suverena Crna Gora okuplja snage na svom evropskom putu. Tome mogu i danas doprinijeti potomci kuće Petrovića, vladara čija vizija, mudrost i djelo svijetle u crnogorskom biću za sva vremena.

Matica crnogorska je 1996. godine pokrenula inicijativu da se riješi status Princa Nikole i njegove porodice. Princ Nikola je dao saglasnost na taj prijedlog i iskazao spremnost da služi Crnoj Gori na polju obrazovanja, kulture i razvoja.

Matica crnogorska je uvjerena da je za proces vezivanja pokidanog tkiva našeg identiteta i samopoštovanja od bitne važnosti razumijevanje djela crnogorskih gospodara iz kuće Petrović-Njegoš.

Na naše zadovoljstvo Princ Nikola Petrović je svojim dosadašnjim angažovanjem pokazao da je dostojan svojih predaka.

Za Maticu crnogorsku

Branko Banjević

Branko Banjević, predsjednik

Podgorica 22. jul 2011.

Matica crnogorska povodom aktuelnih rasprava o jeziku

Matica crnogorska se od osnivanja zalagala za građansku Crnu Goru i ostvarivanje sloboda za sve njene stanovnike, shodno čemu je u obnavljanju državne suverenosti i donošenju Ustava videla pravi put za ostvarivanje tih ciljeva. Orijentaciju vlasti na evropske i evroatlantske integracije ocijenila je kao optimalni izbor za budućnost. To su osnove koje omogućavaju da se vodi politika suverenog odlučivanja o dobrobitima građana i nacionalnim interesima. Međutim, ovo što se dešava posljednjih dana ocjenjujemo kao ucjenu i teror parlamentarne manjine i udar na najosjetljivija pitanja crnogorskog identiteta. Cilj je da se Crna Gora uspori na putu evropskih integracija i vrati u okrilje velikosrpstva. Oni koji su uništili Jugoslaviju i vodili rat za etnički čiste teritorije, sada obnavljaju imperijalne i asimilatorske projekte, nastojeći da ograde srpski duhovni prostor. Zahvaljujući pomoći srpske države i Srpske pravoslavne crkve, ova svijest se agresivno ispoljava u Crnoj Gori stalnim provokacijama i napadima političkih vazala na njen nacionalni identitet i državnu suverenost.

Matica crnogorska smatra da je bučna retorika oko jezika samo dio magle o tobožnjoj diskriminaciji i nepravdama prema Srbima u Crnoj Gori. Srpski šovinisti dobro znaju da je u crnogorskom društvu otpočeo nezaustavljiv proces prihvatanja da se jezik kojim je oduvijek govoreno u Crnoj Gori napokon imenuje narodnim imenom – crnogorski! Oni jasno uviđaju da se tim procesom nedvosmisleno urušava jedno od najduže građenih uporišta podaničke svijesti crnogorskog naroda, zbog čega postaje sasvim razumljiva njihova bjesomučna difamacija svega u Crnoj Gori što se suprotstavlja političkim naređenjima iz Beograda.

Crnogorski jezik je prije svega državni jezik Crne Gore i Ustavom određen službeni jezik u njoj. Njegova standardizacija izvršena je po mjeri svih crnogorskih građana, autohtonog stanovništva, bez obzira na njihovu nacionalnu i drugu pripadnost. Kako on odražava jezičku sliku Crne Gore, problem nije u njegovoj normi, već u njegovu imenu – ne zove se srpskim jezikom.

Problem jezika u Crnoj Gori je pravno demokratskije i fleksibilnije riješen nego i u jednoj zemlji regiona. Ustavom su priznati srpski, hrvatski i bosanski jezik,

kao jezici u službenoj upotrebi. U školskom sistemu svi kojima crnogorski nije maternji jezik, imaju mogućnost da pored službenog kao poseban predmet uče i svoj maternji jezik.

Parlamentarna većina je stavljena pred izbor između principa i rokova za usvajanje zakona koji su uslov za evropske integracije, i prinuđena je na kompromise. Međutim, ima stvari s kojima ne bi trebalo praviti političku trgovinu!

Uostalom, jedan od programskih ciljeva partija na vlasti je zalaganje za crnogorski kao službeni jezik. Upozoravamo vlast da ne smije dozvoliti da se političkim ustupcima obesmisli karakter crnogorskog nacionalnog bića i tekovine borbe za suverenost. Crna Gora mora sticati samopouzdanje, dostojanstvo i povjerenje u svoj identitet kako bi znala da se adekvatno tome ponaša na evropskoj pozornici. Crna Gora kao nacionalno i kulturno obezličen prostor ništa ne treba Evropi, a još manje Evropa njoj.

Za Maticu crnogorsku
Branko Banjević
predsjednik

Podgorica, 22. avgust 2011.

Politička nagodba umjesto lingvističke norme

Juče je u crnogorskom parlamentu žrtvovan crnogorski jezik i degradiran crnogorski identitet, da bi se političkim kompromisom usvojio novi izborni zakon.

Protivustavnim izmjenama Zakona o opštem obrazovanju i dogovorom između vlasti i opozicije, spriječeno je uvođenje crnogorskog jezika u domaći obrazovni sistem. Crnogorski jezik kao jedini službeni jezik neće se učiti u školama pod svojim ustavnim imenom.

Ovakvom politikom će Crna Gora možda ući u Evropu, ali sigurno ne kao država od integriteta. Crnogorska vlast je pokazala da su njeni dometi iscrpljeni obnovom nezavisnosti. Velikosrpska parlamentarna manjina je ovom trgovinom postigla cilj – obesmisllila je crnogorski identitet.

Dogovorom sa opozicijom, vlast je dezavuisala sve dosadašnje napore za primjenu standardizovanog crnogorskog jezika. U nastavnom procesu neće postojati službeni jezik. Crnogorski jezik je neustavno sveden na nivo jednog od jezika koji su u službenoj upotrebi. Jezički predmet imenovan je tako da izaziva opštu sprdnju. Ovim rješenjem Crna Gora postaje država u kojoj će se u školama učiti jezik kome se ne zna ni norma ni sadržaj. Politička nagodba umjesto lingvističke norme!

Matica crnogorska će pokušati da pred Ustavnim sudom zaštiti ime i smisao crnogorskog jezika.

Za Maticu crnogorsku

Branko Banjević
predsjednik

Podgorica, 9. septembra 2011.

Hajka na Nikolaidisa

Nevjerovatno je koliko se razbuktala organizovana hajka na Andreja Nikolaidisa, književnika i publicistu iz Podgorice, povodom njegovog teksta o proslavi jubileja entiteta BiH - Republike Srpske. Pored „dežurnih“ velikosrpskih ideologa, srpskih novina u svim krajevima „đe su srpski grobovi“ i zvaničnika Republike Srpske, što se moglo očekivati i što je postao manir propagande srpskih interesa u regionu, javila se i država Srbija, štiteći te interese i diplomatijom, za sada.

Ovaj mladi pisac, čiji su preci davno doseljeni u Ulcinj, odrastao je u Sarajevu i sa porodicom izbjegao u Crnu Goru, gdje je slobodno razvio svoj spisateljski talenat i izgradio ime kolumniste i oštrog kritičara društvenih devijacija. Ovakva hajka mogla bi da imponuje mladom čovjeku, jer njome dobija publicitet i važnost, kada ne bi bila tako brutalna i usmjerena na linč. Nikolaidis je došao pod udar pravoslavne inkvizicije, esmislenost ideologije na kojoj su sazdani.

Reagovanje na demarš zvanične Srbije prema Crnoj Gori je još jedno iskušenje za državu Crnu Goru. Srbija preko svojih institucija i tajnih službi fabrikuje ovakve slučajeve da bi držala napetost u Crnoj Gori i podsticala ovdašnje filijale velikosrpstva. Nadamo se da će otvoriti oči našim „plahim glavarima“ da shvate kako Srbija vidi ostvaruje misiju u regionu.

Marko Špadijer
generalni sekretar
Matice crnogorske

Podgorica, 18. januar 2012.

Podgorica, Ulica Beogradska 24 c

tel/fax: +382 20 232 301

+382 20 232 302

e-mail: maticacgp@t-com.me

PIB: 02185393

www.maticacrnogorska.me

MATICA CRNOGORSKA

Broj 9

Podgorica, 16. 01. 20 12. g.

Matica crnogorska pokrenula inicijativu kod Ustavnog suda o crnogorskom jeziku

Matica crnogorska je predala Ustavnom sudu najavljeni inicijativu za *pokretanje postupka za ocjenu ustavnosti i zakonitosti* odredaba koje se tiču upotrebe službenog jezika.

Skupština Crne Gore je 2. septembra 2011. godine donijela zakon o izmjeni zakona o obrazovanju kojim je promijenjen član 11. Umjesto da poštuje ustavno rješenje da je službeni jezik u Crnoj Gori crnogorski, izbjegnuta je njegova primjena. U suštini ovo znači da u Crnoj Gori i ne postoji službeni jezik, osim kao ustavna deklaracija koja nikoga ne obavezuje.

Matica crnogorska očekuje da Ustavni sud Crne Gore u najkraćem roku procesuiru Inicijativu i pokrene postupak za ocjenu ustavnosti i zakonitosti određenih akata. To je način da se zaštiti ime službenog crnogorskog jezika i obezbijedi njegova zakonita primjena u državnim institucijama, uključujući posebno prosvjetne ustavove.

Za Maticu crnogorsku

Branko Banjević
Branko Banjević, predsjednik

Podgorica 16. januar 2012.

Podrška doseljenicima iz Vrake

Matica crnogorska je davala podršku doseljenicima iz Vraca u Albaniji, koji od 1991. godine žive u Crnoj Gori, da dobiju crnogorsko državljanstvo i sva prava koja pripadaju drugim građanima Crne Gore i pozdravlja namjeru Vlade da hitno riješi njihov status.

Preseljenje građana crnogorske nacionalnosti iz Albanije u Jugoslaviju iskorišćeno je za ratne planove na Kosovu, a prema njihovim porodicama provedeno je policijsko nasilje. Ovi iseljenici su ostali bez imetka u Albaniji ali Crnoj Gori ni jednog trenutka nijesu predstavljali socijalni teret. Oni su godinama pravnim sredstvima nastojali da dobiju crnogorsko državljanstvo. Nažalost, naše institucije nijesu pokazale dovoljno senzibiliteta za njihovu poziciju i ispoljavale su birokratsku ravnodušnost prema sudbini oko 2.000 građana koji Crnu Goru drže za jedinu domovinu. Nema opravdanja zašto se do sada čekalo da se reguliše njihov status.

Matica crnogorska podseća da su Vračani u Crnoj Gori bili lojalni građani, vrijedni radnici, đaci i studenti i u mnogim sportskim disciplinama borili se pod crnogorskom zastavom. Takođe, nije bez važnosti napomenuti da je veliki broj Vračana zaslužan za albansku nauku i kulturu i da je najpoznatiji albanski pjesnik Miđeni, ustvari Miloš Đokov Nikolić, učitelj iz Vrake. Proučavanje toga nasljeđa obogatilo bi crnogorsku kulturu i pojačalo crnogorsko- albanske kuturne veze.

Za Maticu crnogorsku

Branko Banjević, predsjednik

Podgorica, 14. septembar 2012.

Pozdravna riječ na Lučindanskim susretima

Pozdravljam domaćine, Nacionalnu zajednicu Crnogoraca Hrvatske i Društvo Crnogoraca i prijatelja Crne Gore „Montenegro“, zvaničnike Republike Hrvatske i grada Zagreba i sve okupljenje na Lučindanskim susretima, u ime Matice crnogorske i u svoje lično ime. Svim našim sunarodnicima u Republici Hrvatskoj i njihovim gostima neka je sretan praznik, Lučindan, dan obilježen slavom sveca, jevanđeliste, pisca djela apostolskih, prvog ikonopisca, vidara i zaštitnika umjetnika; i dan kad je ovozemaljski život napuštio jedan drugi pregalac i svetac, crnogorski vladika, pisac poslanica jevanđeoske snage i sveti ratnik za slobodu i dostojanstvo Čovjeka, Petar Prvi Petrović Njegoš. Vladar koji je govorio da sam druge sile nema u upravljanju narodom i državom *osim moći pera i jezika*.

U našem vijeku koji je počeo neizvjesnim planetarnim promjenama, malobrojni narodi i države opstaće ako imaju jasno formulisanu predstavu o sebi iskazanu *silom pera i jezika* i koju će razumjeti drugi ako se temelji na univerzalnim vrijednostima duha. Slijedeći nit ljudskosti i razumijevanja drugačijeg a istog u imperativu slobode, koja povezuje sva velika djela crnogorskog stvaralaštva, vjekovima stvarani duh otvorenosti, saradnje i suživota, čiji smisao isijava neprevaziđena maksima cetinjskog sveca - *naša vrata slobode neka su svakom slobodu ištućem otvorena*, - imamo zublje što svijetle sa visine sopstvenog nam neba koje pokazuju put, jasan i prepoznatljiv. Slijedićemo ga ako budemo imali morala, volje i znanja.

Niko izvan Crne Gore kao pojedini velikani hrvatskog duha nije razumijevao i kao svoja prihvatao pregnuća naših predaka. Naše, hrvatske i crnogorske, viševjekovne veze i prožimanja, njihov karakter, intezitet, značaj i dosage, još nijesmo na adekvatan način istražili i osvijetlili. Tokom potonjeg stoljeća i po, rekao bih, uvijek je tuđi interes sprječavao i jedne i druge da to urade.

Maticea crnogorska sa Zajednicom Crnogoraca Hrvatske ima višegodišnju uspješnu saradnju i vidne rezultate. Susreti o Petrovu i Ličinu danu prilika su da na to sa zadovoljstvom podšetimo, radosni što smo sa prijateljima koji nesebično rade za opšte dobro. Smatramo da naši sunarodnici u Republici Hrvatskoj

pokazuju svojim primjerom kako se poštuje, razumije i voli domovina a šta im treba iz otadžbine da bi ostvarili ljudsku cjelovitost. Zato su njihova vrata otvorena svim dobrim namjerama.

U ime široko otvorenih vrata razumijevanja među ljudima i narodima, kulturama i pregaocima, srdačno vas pozdravljam.

Novica Samardžić

Zagreb, 20. oktobar 2012.

Sastanak slovenskih matica u Ljubljani 17. decembra 2012.

Predstavnici Matice slovenačke, Matice slovačke, Matice crnogorske i Matice srpske planiraju zajednički nastup u zemljama EU i saradnju oslobođenu elementata panslovenske retorike. Sastanak je organizovan na inicijativu Matice slovenačke, u cilju dogovora o zajedničkom nastupu u zemljama EU i projektima koji bi mogli biti realizovani u budućnosti.

Generalni sekretar Matice crnogorske Marko Špadijer pozvao je predstavnike matica slovenskih zemalja da sljedeće godine aktivno učestvuju u obilježavanju 200. godišnjice rođenja Petra II Petrovića Njegoša. Špadijer se sa kolegama sreo na sastanku predstavnika matica slovenskih zemalja, koji je u petak održan u sjedištu Foruma slovenskih kultura.

Na sastanku je i dogovoreno da jedna crnogorska knjiga bude prevedena u devet slovenskih zemalja. Istovremeno, u Crnoj Gori imaćemo devet, na crnogorski jezik do sada neprevedenih naslova.

„Polazni elementu su jasni. Civilizovan, demokratski, organizovan nastup. U tom smislu, inicijativa Matice slovenske, na čiji smo se poziv okupili u Ljubljani, dobrodošla je. Svi smo se složili da je korisna“, kazao je generalni sekretar Matice crnogorske Marko Špadijer.

Prvi veliki, zajednički projekat matica slovenskih zemalja biće realizovan na tlu Francuske.

„Forum slovenskih kultura, pod okriljem UNESKO, u maju iduće godine, organizovaće u Parizu veliku izložbu arhivskih dokumenata koja se odnose na glavne gradove slovenskih zemalja. Očekuje se da sve matice slovenske u saradnji sa odgovarajućim institucijama svojih zemalja aktivno rade na pripremi tog velikog događaja“, istakao je Marko Špadijer.

Zbog objektivnih razloga i međusobnih podozrenja sa skupa su izostali predstavnici matica nekoliko slovenskih zemalja.

„Dogovorili smo se da posvećeno djelujemo na prevazilaženju podozrenja. Funkcionisaćemo kao Evropa u malom. Svako će njegovati svoje osobenosti i samostalnost. Saradivaćemo respektujući naše različitosti. Zajednički nastup će

nas činiti dostupnijim i zanimljivijim našim prijateljima u neslovenskim zemljama“, poručio je Špadijer.

Na sastanku u Ljubljani je dogovoreno da se predstavnici matica slovenskih zemalja ponovo sastanu u avgustu 2013. godine, u gradu Martinu, u Slovačkoj, na proslavi 150. godišnjice osnivanja Matice slovačke. Do tada, biće pripremljen Katalog matica slovenskih, informativna publikacija čiji je cilj da olakša međusobnu komunikaciju. Predstavnici svih matica slovenskih u Slovačku će doći sa konkretnim prijedlozima projekata koje kandiduju za realizaciju.

Forum slovenskih kultura međunarodna je institucija oformljena 2004. godine sa ciljem njegovanja i razvijanja vrijednosti i tradicije slovenskih zemalja. Promoviše saradnju između slovenskih zemalja na polju kulture, obrazovanja i nauke, podstiče razmenu i zajedničke projekte. Predsjednik Foruma slovenskih kultura je Andreja Rihter, Članice Foruma su: Slovenija, Bjelorusija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Makedonija, Crna Gora, Rusija, Srbija i Ukrajina. Češka, Poljska i Slovačka imaju status posmatrača.

V. S.

Ženskoj rukometnoj reprezentaciji Crne Gore

Zadivljeni smo i ponosimo se vašim sportskim podvigom, kao i čitava crnogorska javnost.

Vašim odnosom prema igri, kvalitetom i samopouzdanjem u odbrani nacionalnog dresa, podstakli ste crnogorsku patriotsku energiju i dale nemjerljiv doprinos homogenizaciji našeg društva.

Matica crnogorska čestita vam na afirmaciji Crne Gore i njenog modernog identiteta.

Predšednik Matice crnogorske

Branko Banjević

Branko Banjević

Podgorica, 17. decembar 2012.

STATUT

Na osnovu člana 6. Zakona o Matici crnogorskoj (Sl. list CG br. 21/08), čl. 12. i 49. Zakona o nevladinim organizacijama (Sl. list CG 39/11) Skupština Matice crnogorske (u daljem tekstu: **Matica**) na šednici održanoj dana 22. maj 2013. donijela je sljedeći

STATUT MATICE CRNOGORSKE

I Osnovne odredbe

Čl. 1.

Matica je, kao nevladina organizacija, osnovana 22. maja 1993. godine na Cetinju. Zakonom o Matici crnogorskoj, usvojenom u Skupštini Crne Gore 18. marta 2008, Matica nastavlja da ostvaruje svoje programske ciljeve i da vrši djelatnost od javnog interesa, kao samostalna organizacija u oblasti kulture.

Čl. 2.

Matica afirmiše kulturu i nacionalni identitet crnogorskog naroda i promoviše i razvija multietnički karakter Crne Gore.

Čl. 3.

Matica djeluje u Crnoj Gori i drugim državama, đe za to postoje uslovi. Šedište Matice je u Podgorici, ulica Beogradska 24 c.

Čl. 4.

Matica je autonomna u obavljanju svoje djelatnosti.
Maticom upravljaju njeni članovi preko organa upravljanja.

Čl. 5.

Matica ima svoj pečat, štambilj i logo.

Pečat Matice je okrugao, promjera 30 mm. U sredini je logo Matice, stilizovano slovo M, u gornjem luku je natpis Matica crnogorska, ćirilično i latinično, a u donjem luku sedište - Podgorica.

Štambilj Matice je pravougaonog oblika, dimenzije 60 x 30 mm, u kojem su ispisani latinično i ćirilično nazivi Matica crnogorska, Podgorica, sa povlakom za ispisivanje datuma.

Čl. 6.

Dan Matice je 22. maj, dan njenog osnivanja.

II Ciljevi, zadaci i djelatnost

Čl. 7.

Svrha Matice je čuvanje, njegovanje i afirmacija nacionalnog i kulturnog identiteta crnogorskog naroda i pripadnika drugih naroda koji žive u Crnoj Gori, na svim područjima duhovnog, naučnog i umjetničkog stvaralaštva i javnog života.

Čl. 8.

Matica crnogorska radi ostvarivanja svojih programskih ciljeva obavlja sljedeće djelatnosti:

- razvija vrijednosti multietničkog i multikulturalnog demokratskog društva;
- učvršćuje i razvija nacionalni i kulturni identitet Crnogoraca;
- afirmiše nacionalni i kulturni identitet drugih naroda koji žive u Crnoj Gori;
- njeguje crnogorski patriotizam i produbljuje osećanje i poštovanje građana za crnogorsku državnost;
- proučava i afirmiše kulturnu baštinu Crne Gore;
- utemeljuje i podstiče veze crnogorskog iseljništva sa Crnom Gorom;
- popularizuje istorijske i savremene vrijednosti koje su od vitalnog značaja za identitet i kulturni prosperitet Crne Gore;
- organizuje naučne i stručne skupove, izložbe, javne tribine i predavanja u cilju snaženja demokratskog, kulturnog i multinacionalnog identiteta Crne Gore;
- obavlja izdavačku djelatnost koja je u funkciji postavljenih programskih ciljeva;
- otvara knjižare, biblioteke, čitaonice i klubove;
- proučava crnogorski jezik;

- izdaje časopis „Matica“ i druge periodične publikacije;
- dodjeljuje nagrade i priznanja;
- saraduje sa državnim organima i javnim institucijama i drugim kulturnim i društvenim subjektima i organima samouprave na razvoju kulture i društva;
- saraduje sa stranim institucijama iz oblasti kulture, nauke i umjetnosti;
- razvija kontakte sa evropskim i svjetskim organizacijama, posebno maticama slovenskih naroda u oblasti kulture, nacionalnog identiteta, prosvjete, duhovnog života i zaštite univerzalnih vrijednosti;
- okuplja kulturne djelatnike i sve one koji su spremni da ostvaruju svrhu i zadatke Matice u kulturi, prosvjeti i nauci;
- razvija unutrašnju organizaciju i širi članstvo u cilju afirmacije svojih programskih ciljeva i snaženja javnog uticaja;
- pomaže umjetnike i naučnike, a ponajprije svoje članove;
- vrši i druge poslove u skladu sa Zakonom, Statutom, Programom i planovima rada.

III Članstvo

Čl. 9.

Članstvo u Matici je dobrovoljno. Članovi Matice su stalni pomagači njene naučne i kulturne djelatnosti. Član Matice može postati svaki poslovno sposobni državljanin Crne Gore ili lice sa drugim državljanstvom koji želi ostvarivati njen Program i prihvata uslove članstva.

Čl. 10.

Članstvo u Matici vodi se u jedinstvenoj evidenciji i dokazuje se članskom kartom, a u Godišnjaku Matice objavljuje se stanje članstva.

Čl. 11.

Članstvo Matice čine:

- članovi,
- počasni članovi
- donatori.

Čl. 12.

Članom Matice postaje se dobrovoljnim pristupanjem Matici, nakon potpisivanja pristupnice i dostavljanja biografije, čime se potvrđuje lična spremnost da se prihvati svrha i djelatnost Matice.

Status člana potvrđuje Upravni odbor.

Čl. 13.

Počasni članovi se biraju na Skupštini Matice, na predlog Upravnog odbora, iz reda naučnika, književnika i umjetnika, domaćih i stranih, koji su se istakli posebnim doprinosom crnogorskoj kulturi.

Čl. 14.

Donatori su dobrotvori Matice koji su u dužem periodu materijalno pomagali njen rad.

Donatore u članstvo Matice imenuje Upravni odbor.

Čl. 15.

Prava članova Matice su:

- realizacija Programa, cilja i svrhe Matice;
- učešće u projektima prema stručnim sposobnostima;
- učešće i odlučivanje u njenom radu;
- izbor u organe Matice;
- uživanje stručne i ostale pomoći sa područja djelovanja Matice;
- popust od 50% za sva izdanja Matice;
- besplatan primjerak Godišnjaka Matice.

Čl. 16.

Obaveze članova Matice:

- zaštita ugleda i interesa Matice u skladu sa ovim Statutom i odlukama upravnih tijela Matice;
- upoznavanje sa Programom Matice;
- širenje i afirmacija programa i djelatnosti Matice u javnosti;
- redovno plaćanje članarine i pomaganje djelatnosti Matice i na drugi način, u skladu sa svojim mogućnostima.

Čl. 17.

U Matici stranačka propaganda nije dopuštena. Članovi Upravnog odbora i drugih organa Matice ne mogu biti funkcioneri političkih stranaka, niti funkcioneri izvršne vlasti.

Čl. 18.

Članstvo u Matici prestaje:

- izraženom pismenom željom;

- zbog djelovanja suprotnog ciljevima Matice, odlukom Upravnog odbora;
- zbog neplaćanja članarine u periodu dužem od dvije godine;
- odlukom Suda časti;
- smrću.

IV Upravljanje

Čl. 19.

Organe Matice čine:

1. Skupština,
2. Upravni odbor,
3. Predsjednik,
4. Generalni sekretar,
5. Nadzorni odbor i
6. Sud časti.

IV 1. Skupština Matice crnogorske

Čl. 20.

Skupštinu Matice crnogorske čine delegati ogranaka i članovi organa Matice. Lica iz stava 1. ovog člana čine delegate Skupštine Matice.

Upravni odbor donosi odluku kojom propisuje ukupan broj delegata po ograncima koji čine Skupštinu Matice.

Čl. 21.

Skupština Matice zasijeda jedanput godišnje. Svake četvrte godine skupština je izborna. Skupštinu saziva predsjednik na osnovu odluke Upravnog odbora, kojom se određuje dan, mjesto i vrijeme održavanja, prijedlog dnevnog reda, te o svemu obavještava delegate i šalje materijal najkasnije petnaest dana prije održavanja Skupštine.

Upravni odbor pojedinog ogranka Matice organizuje i sprovodi izbor svojih delegata koji učestvuju u radu Skupštine.

Član 22.

Predsjednik može sam ili na osnovu odluke Upravnog odbora, sazvati vanredno zasijedanje Skupštine, a dužan je to učiniti kada to zahtijeva trećina članova Mat-

ice ili ako to zahtijeva Nadzorni odbor Matice. Prilikom sazivanja vanrednog zasijedanja Skupštine, predsjednik je dužan navesti predmet rasprave i razloge sazivanja vanrednog zasijedanja Skupštine.

Član 23.

Skupština može punovažno odlučivati ako je prisutna najmanje polovina ukupnog broja predviđenih delegata.

Skupština donosi odluke natpolovičnom većinom glasova prisutnih delegata.

Član 24.

Skupština Matice:

- raspravlja i odlučuje o tome kako će se svrha Matice što bolje postići,
- donosi Statut;
- raspravlja o radu ostalih organa Matice;
- bira i razrješava predsjednika i generalnog sekretara;
- bira i razrješava članove Upravnog odbora, Nadzornog odbora i Suda časti;
- bira počasne članove Matice;
- raspravlja o izvještajima Upravnog odbora i Nadzornog odbora između dva zasijedanja;
- odlučuje o drugim pitanjima koja po duhu Statuta i Zakona o Matici crnogorskoj njoj pripadaju.

Član 25.

Skupštinskom zasijedanju predsjedava predsjednik Matice.

Zasijedanje Skupštine vode predsjednik i generalni sekretar.

Čl. 26.

Skupština odlučuje javnim glasanjem, osim kod izbora članova upravnih tijela Matice, kada se primjenjuje tajno glasanje, ako Skupština drugačije ne odluči.

IV 2. Upravni odbor

Član 27.

Upravni odbor čine: generalni sekretar i četiri člana koje bira Skupština Matice.

Član 28.

Upravni odbor je najviši izvršni organ koji rukovodi radom Matice između dvije Skupštine. Upravnim odborom rukovodi i saziva ga generalni sekretar.

Upravni odbor redovno se sastaje svaka tri mjeseca, ili po potrebi kad ga sazove generalni sekretar.

Dužnosti Upravnog odbora su da:

- održava veze sa odborima, ograncima i povjerenicima, pomaže im u njihovim djelatnostima i usklađuje njihove zadatke;
- održava veze sa crnogorskim iseljeništvom;
- odobrava planove odbora Matice;
- utvrđuje izdavački plan Matice i usklađuje izdavačku djelatnost ogranaka;
- imenuje urednike za pojedina izdanja Matice;
- imenuje glavnog urednika i redakciju časopisa Matice;
- donosi Pravilnik o organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta i druga opšta akta;
- postavlja poslovnog sekretara Matice, rješava o prijemu radnika za sva radna mjesta u Matici;
- donosi godišnji finansijski plan;
- odlučuje o visini ličnih primanja zaposlenih i stalnih honorara izabranih lica,
- inicira organizovanje predavanja, tribina, skupova i tečajeva, naučne i stručne projekte;
- brine o osnivanju knjižara, biblioteka, čitaonica i klubova;
- brine o plasmanu i promociji izdanja Matice;
- pomaže svaku javnu djelatnost usmjerenu na očuvanje kulturnih dobara i razvijanje kulture;
- donosi odluke o postupku kandidovanja organa Matice;
- imenuje žiri za dodjelu Matičine nagrade;
- imenuje predstavnike Matice kad su pozvani da u ime nje sudjeluju u raznim tijelima;
- osniva zadužbine;
- upravlja imovinom Matice i nadzire njeno cjelokupno finansijsko poslovanje;
- potvrđuje status člana Matice, odlučuje o prestanku članstva u skladu sa ovim Statutom i vodi evidenciju članstva Matice;
- utvrđuje iznos članarine i način plaćanja;
- usvaja Poslovnik o svom radu;
- provodi odluke Suda časti.

Upravni odbor obavlja i druge poslove Matice koji nijesu u djelokrugu ostalih njenih tijela.

Član 29.

Upravnom odboru mandat traje četiri godine.

Skupština Matice može razriješiti dužnosti člana Upravnog odbora ako je njegovo djelovanje u suprotnosti sa svrhom i odredbama Matice.

Član 30.

Upravni odbor može birati novog člana na mjesto onog koji je na bilo koji način prestao biti članom Upravnog odbora. Na taj način može biti zamijenjeno najviše dva člana.

IV 3. Predsjednik Matice

Član 31.

Predsjednik Matice:

- predstavlja Maticu;
- predšedava Skupštinom i saziva njene sednice;
- po svojoj volji učestvuje u radu Upravnog odbora i predlaže rješavanje pitanja iz nadležnosti Upravnog odbora;
- potpisuje opšta akta Matice;
- brine se o sprovođenju odluka upravnih tijela;
- potvrđuje izbor predsjednika ogranaka;
- dodjeljuje u ime Matice nagrade i priznanja.

IV 4. Generalni sekretar

Član 32.

Generalni sekretar je lice ovlašteno za zastupanje Matice.

Generalni sekretar:

- rukovodi Upravnim odborom;
- saraduje sa predsjednikom Matice;
- koordinira rad odbora, ogranaka i drugih radnih tijela Matice;
- stara se o pripremi materijala za Upravni odbor i Skupštinu i o izvršavanju njihovih odluka;
- obavlja dužnost finansijskog nalagodavca;
- nadzire rad Stručne službe Matice;
- stara se o redovnom izlaženju publikacija Matice;
- brine se o vođenju evidencije članstva i naplati članarine;
- obavlja i druge dužnosti u skladu sa zakonom, kao i one dužnosti koje nijesu u nadležnosti drugih organa.

IV 5. Nadzorni odbor Matice

Član 33.

Nadzorni odbor ima pet članova, koji iz svojih redova biraju predsjednika. Mandat odbora traje četiri godine.

Nadzorni odbor može u svako doba pregledati poslovanje i dokumentaciju Matice. O tome izvještava Upravni odbor i Predsjednika, a Skupštini Matice podnosi izvještaj o poslovanju Matice.

Nadzorni odbor radi u skladu sa svojim poslovníkom.

Nadzorni odbor punovažno radi samo ukoliko je prisutno više od polovine njegovih članova.

Odluke donosi većinom glasova.

Mandat Nadzornog odbora traje četiri godine.

IV 6. Sud časti Matice

Član 34.

Sud časti ocjenjuje da li je ponašanje člana Matice u skladu sa Statutom i ima ovlašćenje da izriče mjere opomene i isključenje iz članstva.

Sud časti ima nadležnost za sve članove Matice.

Postupak pred Sudom časti može pokrenuti bilo koji član, upravno ili radno tijelo Matice.

Sud časti donosi odluke prema svom Poslovníku.

Sud časti ima pet članova, koji iz svojih redova biraju predsjednika.

Sud časti radi u skladu sa svojim poslovníkom.

Sud časti punovažno radi samo ako je prisutno više od polovine njegovih članova.

Odluke donosi većinom glasova.

Mandat Suda časti traje četiri godine.

V Organizacija Matice

Član 35.

Radi obavljanja poslova i zadataka određenih Statutom, Matica formira odbore, ogranke, povjerenike i uredništva, redakcije, sekcije, žirije i druga tijela.

V 1 Savjet Matice

Član 36.

Savjet je savjetodavno tijelo koje se brine o kontinuitetu programskog djelovanja i svrhe postojanja Matice crnogorske. Čine ga bivši predsjednici i generalni sekretari Matice i aktuelni predsjednik. Članstvo u Savjetu je doživotno. Savjet inicira dugoročne projekte Matice i razmatra realizaciju godišnjih planova rada. Svoje mišljenje i prijedloge upućuje Upravnom odboru Matice. Savjet se sastaje po potrebi, na poziv predsjednika Matice.

V 2. Odbori Matice

Član 37.

Matica crnogorska ima četiri odbora: Odbor za identitet, Odbor za izdavaštvo, Odbor za koordinaciju rada ogranaka i Odbor za saradnju sa iseljenicima i međunarodne veze.

Odborom rukovodi sekretar koji je jedan od članova Upravnog odbora.

Odbore čine članovi Matice crnogorske opredijeljeni za rad u njima. Odbori rade na osnovu svojih Pravilnika, koji moraju biti u skladu sa Statutom, godišnjim i višegodišnjim planom rada, koje odobrava Upravni odbor.

Odluke o osnivanju novih, spajanju i ukidanju postojećih odbora donosi Skupština, uz obrazloženi prijedlog Upravnog odbora.

V 3. Ogranci Matice

Član 38.

Ogranak Matice može se osnovati u zemlji i inostranstvu, na području ili u mjestu đe za to postoje uslovi.

Da bi se mogao osnovati ogranak Matice mora postojati najmanje deset članova. Na području iste jedinice lokalne samopurave ne mogu djelovati dva ogranka.

Ogranci djeluju samostalno u skladu sa Statutom Matice i u koordinaciji sa njenim organima na unapređivanju svrhe i zadatka Matice.

Član 39.

Ogrankom Matice upravlja Upravni odbor koji mora imati najmanje predsjednika, sekretara i blagajnika. Predsjednika ogranka potvrđuje predsjednik Matice.

Upravni odbor ogranka bira se na skupštini članova koja se održava svake četvrte godine.

Upravni odbor donosi poslovnik o svojem radu. Poslovnik mora biti u skladu sa Statutom Matice.

Član 40.

Ogranak jednom godišnje podnosi izvještaj generalnom sekretaru Matice o svom radu i stanju članstva. O prijedlozima izdavačkih planova ogranaka raspravlja se istovremeno sa planom izdanja Matice i oni moraju biti potvrđeni i usklađeni.

Član 41.

Skupština Matice crnogorske može raspustiti ogranak ako njegova djelatnost nije u skladu sa svrhom Matice crnogorske i sa njenim odlukama.

V 4. Povjerenici Matice

Član 42.

U mjestima gdje još nema uslova da se osnuje ogranak Matice, Upravni odbor Matice može imenovati povjerenika.

Povjerenik djeluju u dogovoru sa predsjednikom Matice.

V 5. Matica u inostranstvu

Član 43.

Svoje djelovanje u inostranstvu Matica usklađuje sa zakonima države u kojoj osniva svoj ogranak ili imenuje povjerenike.

VI Donošenje odluka

Član 44.

Organi Matice mogu donositi punovažne odluke većinom glasova članova.

VII Stručna služba Matice

Član 45.

Stručna služba se brine za nesmetano programsko i finansijsko djelovanje Matice.

Tehničke, administrativne, organizacione i druge operativne poslove obavlja Stručna služba, kao posebna organizaciona jedinica.

Radom Stručne službe rukovodi poslovni sekretar, kojeg bira i razrješava Upravni odbor.

Član 46.

Prava, obaveze i odgovornosti Stručne službe i zaposlenih u njoj uređuju se aktima utvrđenim u skladu sa zakonom i Statutom Matice, koje donosi Upravni odbor Matice.

Upravi odbor bira i raspoređuje lica za rad u Stručnoj službi prema uslovima predviđenim Aktom o organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta. Saglasnost na akt o organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta daje Vlada Crne Gore.

VIII Finansiranje

Član 47.

Matica obezbjeđuje sredstva za ostvarivanje svojih ciljeva i zadataka, za održavanje i uvećavanje svoje imovine i za svoj rad:

- iz budžeta Crne Gore;
- od zadužbina, legata i fondova;
- od zavještanja, poklona i priloga;
- od članarine;
- od prodaje svojih izdanja;
- od raspolaganja svojom imovinom;
- iz poslovne saradnje;
- iz drugih izvora u skladu sa zakonom i Statutom

Sredstva iz stava 1, alineja 1 ovog člana obezbjeđuju se na osnovu godišnjeg programa Matice, na koji saglasnost daje Vlada.

IX Evidencija i dokumentacija

Član 48.

Matica vodi evidenciju i dokumentaciju i to:

- knjigovodstvo u skladu sa važećim propisima i međunarodnim računovodstvenim standardima;
- knjigu odluka Upravnog odbora i drugih tijela Matice;
- zapisnike i izvještaje o radu radnih tijela Matice;
- drugu dokumentaciju koja je propisana zakonom ili odlukama Upravnog odbora.

X Javnost rada i poslovna tajna

Član 49.

Djelatnost Matice je javna.

Izvještaji i drugi važniji dokumenti o djelovanju Matice objavljuju se u cjelini ili u djelovima u Godišnjaku Matice, koji se publikuje kao materijal za Skupštinu.

Član 50.

Matica obavještava javnost, zainteresovane organe i ustanove putem svojih publikacija, saopštenja i na drugi pogodan način.

O obavještavanju javnosti o radu Matice staraju se predsjednik i generalni sekretar.

Član 51.

Poslovni sekretar je odgovoran za zaštitu i čuvanje podataka koji se, na osnovu zakona, ne mogu javno razmatrati, kao i dokumenata koje je Upravni odbor odredio kao poslovnu tajnu.

XI Akta Matice

Član 52.

Statut je osnovni opšti akt Matice.

Druga opšta akta moraju biti u saglasnosti sa Zakonom o Matici i Statutom.

Član 53.

Statut i druga opšta akta mijenjaju se na način i po postupku predviđenom za njihovo donošenje. O promjenama Statuta Skupština odlučuje dvotrećinskom većinom prisutnih delegata.

Opšta akta objavljuju se isticanjem na oglasnoj tabli u Matici i stupaju na snagu osmog dana od dana oglašavanja. Opšta akta se štampaju u Godišnjaku Matice.

Član 54.

Organizacija rada i opšta akta utvrđena ovim Statutom uskladiće se u roku od godinu dana od donošenja ovog statuta.

XII Trajanje i prestanak rada

Član 55.

Trajanje Matice je neograničeno.

Član 56.

O prestanku rada Matice odlučuje Skupština Matice.

Odluka o prestanku rada Matice je punovažna ako je donesena tročetvrtinskom većinom glasova ukupnog broja delegata Skupštine.

Član 57.

Ako se Matica raspusti, moraju se podmiriti imovinske obaveze Matice, a preostala se imovina pretvara u posebnu zadužbinu za pomoć crnogorskim umjetnicima, naučnicima i udruženjima koja imaju iste ciljeve kao i Matica.

XIII Završna odredba

Član 58.

Ovaj Statut stupa na snagu danom usvajanja na Skupštini Matice.

Predsjednik
Branko Banjević

Podgorica, 22. maj 2013.

PROGRAM MATICE CRNOGORSKE

Program Matice crnogorske

Crna Gora na evropskom putu

Prošlo je petnaest godina od kada je javnosti predstavljen Program Matice crnogorske *Crna Gora pred izazovima budućnosti* posvećen istorijskim izazovima pred kojima se našla Crna Gora nakon raspada SFR Jugoslavije. Matica crnogorska je, ocjenjujući tadašnje političke i društvene okolnosti, nasuprot vladajućoj politici, nedvosmisleno istakla da budućnost Crne Gore zavisi od njenoga državno-pravnog statusa i mogućnosti da sama upravlja svojom sudbinom. Oslanjajući se na istorijsko iskustvo i savremene činjenice, Matica je svoju identitetsku i kulturnu misiju vezala za međunarodno priznanje crnogorske države. Smatrajući da je položaj Crne Gore u kvazi-federalnoj zajednici sa Srbijom poguban za ukupan razvoj Crne Gore, Matica se posvetila očuvanju identiteta Crne Gore i obnovi crnogorske države.

Afirmacija crnogorskoga nacionalnog i kulturnog identiteta i podrška očuvanju i razvoju multietničkoga i multikulturalnoga društva bila je i ostala tačka oslonca u djelovanju Matice. Dok je SFR Jugoslavija zločinački uništavana, Matica je perspektivu Crne Gore videla u miroljubivoj i samostalnoj državnoj politici, integriranoj u demokratsku međunarodnu zajednicu i posvećenoj idejama pravednoga društva, vladavine zakona, tržišne privrede i afirmaciji individualnih i kolektivnih prava. Matica je bila i ostala pobornik suočavanja s uzrocima i posljedicama raspada Jugoslavije, što uključuje političku, pravnu i moralnu odgovornost za zločine i patnju koji su nanosili građanima i narodima bivše jugoslovenske države. Istovremeno, Matica ostaje na stanovištu da je nužna saradnja i povezanost između postjugoslovenskih država i naroda koji su dugo dijelili zajedničku sudbinu, živjeli

u istoj državi i učestvovali u jednom od vodećih antifašističkih pokreta u svijetu tokom II svjetskog rata.

Godine koje su iza nas potvrdile su argumentovanost i vizionarsku utemeljenost aktuelnoga programa Matice. Međunarodne i unutrašnje političke okolnosti i uspješno vođena suverenistička politika omogućili su da se, uprkos deprimirajućim unutrašnjim podjelama, napravi odlučujući istorijski iskorak: 21. maja 2006. godine demokratskim putem, na referendumu, obnovljena je crnogorska država koja je brzo stekla međunarodno priznanje. Krajem 2007. usvojen je Ustav nezavisne i demokratske države republikanskoga uređenja. Time su stvorene systemske pretpostavke za preobražaj crnogorskoga društva i izgradnju demokratske, pravne i samosvojne države. Suverenost i predstojeće evropske integracije Crnu Goru stavljaju pred nove društvene izazove. Sposobnost elite da rukovodi procesima preobražaja društva od presudnoga je značaja za mjesto Crne Gore u Evropi i svijetu i za razvoj patriotizma koji će počivati ne samo na prošlosti, već na zadovoljstvu životom u sadašnjosti i dobrim izgledima za budućnost.

Pet godina nakon obnove nezavisnosti crnogorska državna politika ostvarila je značajne spoljnopolitičke rezultate i značajno napreduje u procesu evroatlantskih integracija. Brojni su naslijeđeni i stečeni problemi, mnogo je nedovršenoga posla i postoji dovoljno razloga za kritičko preispitivanje crnogorske stvarnosti, zbog čega Matica ne prihvata prećutkivanje ili relativizovanje aktuelnih državnih i društvenih problema. Savremenoj Crnoj Gori potrebna je razvojna politika oslonjena na preobražavajuću viziju koja će biti primjerena zahtjevima XXI vijeka. Takva politika mora biti koncentrisana na stvaranju stabilne i demokratske građanske države i dinamičnoga pluralističkog društva u kojem će se pojedinci i narodi osećati ispunjenim i slobodnim.

Matica je danas, devetnaest godina nakon osnivanja, samostalna kulturna organizacija koja je posebnim Zakonom proglašena za instituciju od nacionalnoga interesa, što bi trebalo da bude ohrabrujuća činjenica u pogledu identitetske i državne perspektive Crne Gore. To je i razlog više da Matica, motivisana iskrenom brigom za sudbinu Crne Gore, javnosti preda na uvid novi **Program**.

I. POSVEĆENOST VIZIJI

U vijeku koji je počeo neizvjesnim planetarnim političkim, kulturnim i ekonomskim promjenama, male države nemaju šanse da opstanu ako ne izgrade respektabilan identitet i postojeane vrijednosti. Zato je Crnoj Gori nužan istorijski raskid s naslijeđenim inferiornim kulturnim i političkim mentalitetom, kao i stvaranje institucionalnoga okvira koji će predstavljati podršku slobodnom, moralnom, obrazovanom i vrijednom građaninu koji će stvarati društvo sigurnosti, solidarnosti i prosperiteta. U takvoj Crnoj Gori crnogorski narod, zajedno sa svim drugim narodima, moći će da razvije svoje potencijale i uživa status slobodne i napredne političke nacije. Matica ostaje privržena afirmaciji državne politike koja će omogućiti Crnoj Gori da pronađe ravnotežu između samosvojnosti i globalizacije, održivoga razvoja, tržišta i socijalne pravde, individualnoga i kolektivnoga identiteta. Zbog toga je budućnost Crne Gore nezamisliva bez stvaranja humane političke, poslovne, kulturne i naučne elite koja će biti posvećena državnim interesima i razvoju pravednoga društva.

Crna Gora ima brojne iseljenike koji su sticajem različitih istorijskih okolnosti rasijani po svijetu. Crnogorski iseljenici svih vjera i nacija trajno su zadužili domovinu masovnom podrškom crnogorskoj nezavisnosti i učešćem na državotvornom referendumu. Njihova emocija i posvećenost Crnoj Gori zaslužuju naročitu pažnju matične države za njegovanje pripadnosti domovini i uključivanje njihovih intelektualnih, ekonomskih i moralnih potencijala u razvoj Crne Gore i promociju crnogorskoga identiteta u svijetu. Zato će Matica uvijek ostati pobornik bliskih i čvrstih veza s dijasporom, ali i promoter potrebe takve organizacije izvršne vlasti koja u fokusu mora stalno imati iseljenike i crnogorsku multietničku dijasporu.

Crna Gora se u ovome vijeku mora osloboditi destruktivnoga istorijskog nasljeđa, riješiti otvorena pitanja samoodređenja, usmjeriti se na mudro korišćenje raspoloživih resursa i stvoriti pravednu i privlačnu državu, oslobođenu siromaštva i svih oblika diskriminacije. Slijedeći takve ciljeve, Matica ostaje posvećena modernoj interpretaciji crnogorskoga nacionalnog i kulturnog identiteta kao sastavnoga dijela multietničkoga državotvornog bića savremene Crne Gore. Istovremeno, Matica je odlučna da čuva sopstvenu autonomnost i ne prihvata lojalnost bilo kojoj stranačkoj politici, pri čemu kao istorijski utemeljena crnogorska nezavisna organizacija ostaje vjerna okupljanju mislećih i slobodnih građana posvećenih emancipatorskim, humanim i pravednim društvenim idejama. Imajući u vidu istorijsko iskustvo i savremene protivrječnosti, Matica se u novome Programu trajno opredjeljuje za izgradnju građanske, demokratske i multietničke Crne Gore, prosperitetne i miroljubive države koju će građani svih nacija i vjera smatrati svojom

domovinom i koju će Crnogorci mudro graditi i čuvati, poštujućii zavjete nasljeđa i razumijevajući vrijeme koje dolazi.

II. RAZUMIJEVANJE PROŠLOSTI

Crna Gora baštini dugu istoriju država, civilizacija i kultura koje su egzistirale na njenom prostoru. Drame koje su se odvijale na Mediteranu i Evropi, te izloženost Duklje, Zete i Crne Gore aspiracijama moćnih osvajača, ostavile su tragove u povijesnome šecanju na političke, etničke, religijske i kulturne sukobe i prožimanja. Višak istorije, koji opterećuje crnogorsku savremenost, zahtijeva razumijevanje prošlosti, kritičko suočavanje s događajima i proteklim vremenima, ali i građenje multinacionalnoga i multikulturalnoga društva koje neće biti zarobljenik prohujalih stoljeća. Treba afirmisati nasljeđe koje nas je vodilo matičnim tokom univerzalnih vrijednosti.

Crna Gora je politička i kulturna zajednica s hiljadugodišnjom državnom tradicijom. Od stvaranja samostalne države Duklje, polovinom XI vijeka, pa sve do posljednje obnove državnosti u XXI vijeku, Crna Gora je, i pored perioda duže ili kraće okupacije, uvijek uspijevala da revitalizuje svoju samostalnost. Imajući u vidu veličinu i broj stanovnika crnogorsko iskustvo u održavanju državotvorne ideje je rijetkost u istoriji. Djelovi teritorije savremene Crne Gore u pojedinim periodima bili su pod tuđim kulturnim i civilizacijskim uticajima. Ti entiteti su težili ujedinjenju sa slobodnom Crnom Gorom. Tokom stoljetne državnosti u Crnoj Gori se formirao autentičan crnogorski narod koji povezuje zajednički sistem vrijednosti, istorija, jezik i kultura. Malobrojni crnogorski narod, boreći se za etnički i državni opstanak, egzistira kao svojevrsan socio-istorijski fenomen i opstaje kao relativno izolovana političko-kulturna zajednica sve do XIX vijeka. Nakon Berlinskoga kongresa i stvaranja međunarodno priznate nacionalne države, Crna Gora poprima obilježja multietničkoga i multikonfesionalnoga društva. Od tada se Crna Gora počinje izgrađivati kao zajednica građana koji su pripadali vodećim konfesijama u ovome dijelu svijeta, što je vremenom uticalo na razvoj međunacionalne i međuvjerske tolerancije, stvaranje institucija po evropskim uzorima i legitimne kulture različitosti.

U periodu vladavine kralja Nikole crnogorski identitet je bio podređen dinastičkim interesima, što je pogodavalo kasnijem nestanku crnogorske države i krizi nacionalne svijesti kod Crnogoraca. Po okončanju Prvoga svjetskog rata, zahvaljujući međunarodnim okolnostima, političkim interesima velikih sila vezanim za hegemonističke ambicije srpskoga dvora, Crna Gora je, protivno međunarodnome pravu i sopstvenome pravnom poretku, anektirana od strane Kraljevine

Srbije. Ukinuta je država, dinastija i crkva, dok je crnogorska nacija smatrana nepostojećom. Između dva svjetska rata Crna Gora pripada najzaostalijim djelovima Kraljevine Jugoslavije, a pristalice crnogorske političke samobitnosti stalno su izložene državnome teroru i stradanju. Tek se tokom II svjetskog rata obnavlja crnogorska državnost i jasno artikuliše crnogorska nacionalna ideja. Crna Gora postaje jedna od šest republika u okviru socijalističke Jugoslavije, a crnogorski narod jedan od konstitutivnih jugoslovenskih naroda. Antifašistička oslobodilačka epopeja crnogorskih partizana pod vođstvom komunista predstavlja slavan period novije crnogorske istorije, vođen duhom viševjekovne tradicije slobode.

Crna Gora je u kontinuitetu od 1945. do 1992. funkcionisala kao republika u okviru jugoslovenske federacije. Crnogorska nacija afirmisana je kao ravnopravni činilac u okviru jugoslovenskih naroda. Crna Gora se pod komunističkom vlašću modernizuje i doživljava krupan ekonomski razvoj, kao i nesumnjiv društveni i kulturni prosperitet. Cjelina crnogorskoga identitetskog pitanja u jugoslovenskome periodu ostaje nedovršena, dok se u nedovoljnoj mjeri i sa zakašnjenjem razvija potreba suverenoga odlučivanja i spremnost da se sopstvenim potencijalima eliminiše bilo koji oblik zavisnosti od šire državne zajednice i negativni paternalistički uticaji iz Srbije. Komunisti su se nemarno odnosili prema jeziku i crkvi, tako da je crnogorski identitet samo djelimično revitalizovan. Pravoslavna crkva u Crnoj Gori nastavlja da djeluje kao dio srpske crkvene organizacije. Jezičko pitanje smatra se riješenim u okviru srpsko-hrvatske konvencije, čime se kroz naziv službenoga jezika marginalizuje crnogorski identitet.

Tokom raspada SFR Jugoslavije vladajuća crnogorska politika je predstavljala bezlični politički subjekt koji je postupao po nalogima zvaničnoga Beograda. Ne pružajući otpor raznim vidovima velikosrpske asimilacione i šovinističke politike, vlasti u Podgorici su, uz direktnu podršku crnogorskih unitarista, doprinijele stvaranju političke klime koja je dugoročno obesmišljavala državotvorne napore. Stvoren je politički i društveni ambijent koji je razarao crnogorske ekonomske i kulturne potencijale, proizvedeći inferiornu i zavisnu političku zajednicu. Crna Gora je postala jedina bivša jugoslovenska republika u kojoj je većina građana na čelu s vladajućom elitom dugi niz godina pružala otpor sopstvenome političkom suverenitetu i nacionalnome dignitetu. Proindependistička, mirotvorna, multietnička i demokratska manjina branila je integritet, dostojanstvo i čast Crne Gore. Tek u uslovima političke i bezbjednosne konfrontacije s beogradskim režimom u Crnoj Gori se stvara kritična masa građana koji odbacuju dotadašnji kvazi federalni model i podržavaju suverenu državnu politiku.

Vrijeme je pokazalo da crnogorska politička zajednica, od raspada Jugoslavije i uvođenja višepartijskoga sistema, nema konsenzus u pogledu ključnih pitanja

društva i države. Crnogorske političke podjele već dvije decenije imaju obilježja destruktivnih neslaganja koja usporavaju stvaranje prosperitetnoga društva. Posljedice postjugoslovenskih podjela imale su, i danas imaju, negativan efekat na crnogorski identitet i državni integritet, jer je u njihovoj pozadini stalno bilo prisutno asimilaciono osporavanje crnogorske nacije i njenoga nasljeđa i hegemonistički pristup Crnoj Gori od strane zvaničnih i nezvaničnih političkih i društvenih struktura u Srbiji.

Početak devedesetih godina XX vijeka u prvome planu je bila podjela na pristalice i protivnike ratne velikosrpske politike. Domaći sljedbenici beogradske politike, s nesumnjivim uporištem u biračkome tijelu, izašli su kao pobjednici, uvlačeći Crnu Goru u proces višestruke destrukcije čije posljedice zadugo neće biti prevaziđene. Tek krajem devedesetih godina dolazi do političkog sukoba sa zvaničnom Srbijom nakon čega počinje proces samoosvješćenja i osamostaljenja Crne Gore. Stvara se podjela na većinsku suverenističku i upornu manjinsku unionističku politiku. Ta podjela razriješena je na demokratskome državotvornom referendumu u maju 2006. godine. I pored diskriminatorškoga načina odlučivanja nametnutog iz Evropske unije, na referendumu se građani izjašnjavaju za crnogorsku nezavisnost, čime se nakon 88 godina obnavlja crnogorska država. Nezavisnost je rezultat opredjeljenja većine Crnogoraca, Bošnjaka, Muslimana, Albanaca, Hrvata i pripadnika ostalih etničkih grupa u Crnoj Gori. Obnovljena država stvara se kao građanska, multietnička i multikonfesionalna politička zajednica.

III. ISKUŠENJA SAVREMENE CRNE GORE

1. Evroatlantski izbor

Crna Gora se prvi put u novijoj istoriji čvrsto opredjeljuje za prozapadnu spoljnu politiku, što praktično podrazumijeva članstvo u NATO i EU i političku pripadnost najrazvijenijem dijelu svijeta. Ta strateška državna orijentacija u sadašnjim međunarodnim i regionalnim okolnostima predstavlja optimalan politički izbor. Nasljeđe devedesetih godina je još uvijek politički uticajno u regionu, a ideologije militantnoga šovinizma koje su izazvale i vodile rat nijesu odustale od svojih ciljeva. Odluka Crne Gore da sebe izgrađuje kao građansko društvo, zajednicu slobodnih pojedinaca i naroda, kao nužan uslov pretpostavlja stabilnost u regionu i otklonjenu opasnost od izbivanja novih ratnih sukoba. Evroatlantske integracije su izbor Crne Gore koji će stvoriti okvir za nesmetanu izgradnju njene demokratske i građanske budućnosti. Oko toga ne smije biti kompromisa s onim snagama u društvu koje bi da ožive tuđi nacionalizam. Imajući u vidu našu prošlost, kao i is-

torijske posljedice mitomanskoga i naivnoga političkog svrstavanja, aktuelni evroatlantski državni ciljevi zaslužuju podršku i trajno će uticati na politički, ekonomski i kulturni profil buduće Crne Gore. Crna Gora sa susjedima nema otvorenih pitanja, nema teritorijalnih i drugih pretenzija i ima sve uslove da živi spokojno. U tom smislu, od suštinskoga je značaja očuvanje i razvoj crnogorskoga nacionalnog i kulturnog identiteta, samosvijesti i samopoštovanja, multietničkoga i multikonfesionalnoga karaktera građanske države Crne Gore.

2. Oспорavanje države

Krupan problem savremene Crne Gore jeste i dalje prisutna nelojalnost državi od strane prosrpskih političkih snaga, što direktno utiče na konsolidaciju države i negativno se odražava na razvoj demokratije i neophodne institucionalne reforme. Bivši unionisti, a sadašnja vodeća opozicija crnogorskim vlastima, još uvijek su privrženi poraženoj hegemonističkoj političkoj ideji i kulturnome modelu koji negira crnogorsku državnu, nacionalnu i duhovnu posebnost. Nacionalni konsenzus za realizaciju uslova pristupanja Crne Gore Evropskoj Uniji, opozicija zloupotrebljava ucijenama koje vode obesmišljavanju suverenosti. *Spiritus movens* velikosrpske politike u Crnoj Gori postala je Srpska pravoslavna crkva koja djeluje kao oruđe velikosrpske politike u regionu i kao klero-nacionalistička anticnogorska organizacija. Za dalji politički, ekonomski i društveni razvoj Crne Gore od ključnoga je značaja razobličjenje ideja i tumačenje ciljeva crnogorskoga velikosrpstva i njegovo svođenje na marginalni politički nivo. Da bi se stvorio demokratski ambijent nužno je konstituisanje državotvornih i autonomnih opozicionih političkih snaga koje će predstavljati progresivnu alternativu vladajućim partijama. Crnoj Gori je potreban demokratski politički sistem u kojem će se voljom građana smjenjivati vlasti koje su posvećene crnogorskim državnim i kulturnim interesima.

3. Partitokratska demokratija

Crnogorskom političkom scenom dominiraju političke snage koje se opiru promjenama nužnim za razvoj građanske demokratije i slobodnoga civilnog društva. Već dvadeset godina najveći uticaj ima jedna stranka (DPS), samostalno ili u koalicionim vladama (uglavnom sa SDP-om i strankama manjinskih naroda), i predstavlja primjer tranzicione postkomunističke partije koja je srasla s državnim aparatom i ima izrazit politički i institucionalni monopol. Vladajuće partije su po ukupnim kapacitetima i vještini vođenja politike superiorne u odnosu na aktuelnu opoziciju koja je bez progresivističke političke vizije i u suštini radi protiv Crne Gore a ne vlasti. Aktuelna crnogorska politička praksa u cjelini prepreka je za raskid s ukorijenjenim partitokratskim političkim modelom. Njeno bitno obil-

ježje je i briga o ličnim, liderskim, stranačkim interesima, što potiskuje opšti interes u drugi plan. Zato su od velikoga značaja za razvoj crnogorske demokratije unutrašnje partijske reforme.

4. Nesređena država i nezrelo društvo

Državna i lokalna administracija, pravosudni, zdravstveni i obrazovni sistem su po kvalitetu, kadrovima i organizaciji ispod evropskih standarda i nivoa koji omogućava brži državni i društveni razvoj. Administracija je primjer prekobrojne, neefikasne i nedovoljno kompetentne birokratije. Najozbiljniji problem je sporo konstituisanje pravne države i vladavine zakona. Primjena zakona i dobra profesionalna prakse od vitalnoga su značaja za uređenje države i stvaranje pravednoga društva. Zakonodavna politika ne smije se svoditi na nekritičko prepisivanje evropske regulative i usvajanje konfuznih i loše napisanih zakona.

Crnogorsko društvo izgubilo je tradicionalne, a nije dovoljno afirmisalo savremene humane vrijednosti i ljudska prava. Politička klasa ignoriše značaj moralnoga odgoja i etičkoga primjera. Neodgovorno i nemoralno vršenje javnih funkcija i odsustvo sankcija samo podstiče mišljenje o „trulom“ društvu u kojem je sve moguće. Korupcija vezana za javni sektor od ranije je prisutan i neriješen problem. Istovremeno, proces zapošljavanja u javnome sektoru je do sada često bio motivisan stranačkim interesima, što utiče na razvijanje zavisničkoga i neradnog mentaliteta i nanosi štetu javnim poslovima.

Medijska zajednica je ispod nivoa profesionalnoga, slobodnoga i odgovornoga novinarstva potrebnog demokratskim društvima. Crnogorski mediji se često pretvaraju u oruđe političkih i poslovnih sukoba, što diskredituje njihovu javnu ulogu. Odsustvo principijelnosti i dobronamjernosti te opadanje profesionalnoga nivoa učinili su ih destruktivnim i kontraproduktivnim za stvaranje pozitivne klime društvenoga razvoja i projektovanje njegove perspektive. Moć medija je realnost, te stoga treba raditi da se širi prostor slobode informisanja koja je u funkciji demokratije i javnog interesa. Mediji su dužni da ukazuju na društvene devijacije, ali i da poštuju institucije a ne da se ponašaju kao njihov supstitut. Zato je nužna podrška medijskim reformama u skladu s dobrom evropskom praksom, kao i sprječavanje miješanja centara poslovne i političke moći u uređivačku politiku. Obrazovani i humanistički opredijeljeni kadrovi ključ su razvoja medija kao zajedničkoga dobra.

Javni radio-televizijski servis treba da bude u funkciji razvoja demokratskog društva i konstituisanja nacionalnoga i kulturnoga identiteta. Odgovoran i profesionalno utemeljen javni radio i televizijski servis može da obezbijedi kvalitetne kulturne i obrazovne programe, razvijajući osećaj identiteta i podstići sopstvenu

kreativnost. Zato javni radio i televizijski servis treba da bude oslobođen diktata komercijalnosti, da se orijentiše na kvalitet i podizanje medijskih standarda, te da vodi računa o interesima manjinskih grupa. Javni elektronski mediji najveću pažnju moraju poklanjati sopstvenim arhivama đe je pohranjena građa o našoj prošlosti i značajan dio kulturne baštine.

Nevladin sektor, iako je od bitnog značaja za razvoj civilnoga društva, često je iz političkih i ličnih razloga limitiran u ostvarenju promovisanih aktivnosti, tako da na javnoj sceni nema dovoljno primjera posvećenoga i odgovornoga djelovanja nevladinih organizacija. Evidentna je opasnost da se nevladin sektor koristi za promociju stranačkih interesa i dijelom preobrazi u alternativnu političku scenu. Crnoj Gori treba nevladin sektor koji će svojim kapacitetima doprinositi demokratskome sazrijevanju društva, kreirajući konstruktivan kritički ambijent i podstičući socijalni pluralizam.

Niska politička, poslovna i građanska kultura zahtijeva dugotrajnu posvećenost preobražaju crnogorskoga društva. Korupcija, protekcijonizam i nepotizam predstavljaju ukorijenjene socijalne deformacije. Mentalitet oformljen u tranzicionim vremenima (zaštićeni politički i poslovni moćnici, pohlepa, bezakonje, nekažnjivost, filozofija lake zarade, funkcionalna nepismenost, preziranje napornog rada, amoralnost i nevjerovanje u vrlinu, itd.) čini krupnu prepreku na putu emancipacije Crne Gore. Napredno društvo i demokratska građanska država počiva na zakonima i društvenom napredovanju pojedinaca prema znanju, radu, moralu i ličnim sposobnostima, zašto je potrebna temeljita promjena mentaliteta.

5. Slabo i nefunkcionalno obrazovanje

Duhovni napredak Crne Gore u neposrednoj korelaciji je s izgradnjom drugačijega obrazovnog sistema koji će odgovarati konceptu otvorenoga društva, spremnog da se suoči sa izazovima globalizacije. U Crnoj Gori se mora otvoriti debata o stanju u obrazovanju na svim nivoima. Takođe, mora se ozbiljno raditi na uvođenju obaveznog besplatnog srednjoškolskog obrazovanja. Male nacije sebi ne mogu dopustiti luksuz površnoga ili nedovoljnoga obrazovanja u sadašnjim međunarodnim okolnostima koje uslovljavaju brzo zaostajanje država s neefikasnim i slabim školskim sistemima i limitiranim obrazovnim potencijalima.

Problem crnogorskog obrazovnog sistema je u drastičnoj nesaglasnosti između zahtjeva koje postavlja i rezultata koji postiže. Takvo obrazovanje produkt je sistema odnosa i stanja duha koji egzistira više od pola vijeka. Rezultati dosadašnjih reformi su slabi; međunarodna istraživanja pokazuju da je stečeno znanje u našem obrazovnom sistemu na nedopustivo niskom nivou. Postoji raskorak između vještina i znanja. Veoma su slabo opremljene školske ustanove svih nivoa i niska su

primanja prosvjetnih radnika. Jedan od ciljeva obrazovanja mora biti da svaki svršeni učenik ili student, završetkom svoga ciklusa školovanja, stečenim znanjem može obezbjeđivati egzistenciju sebi i svojoj budućoj porodici, bilo u svojoj bilo u nekoj drugoj sredini. Školovanje mora obezbijediti i mogućnost inoviranja, dopunjavanja i proširivanja znanja koja nameću savremeni civilizacijski procesi. Primjer neracionalnosti našega školskog sistema jeste izučavanje stranih jezika, čije je opšte znanje nedopustivo nisko. Učenje svjetskih jezika mora započeti u najranijem uzrastu, s idejom da krajnji rezultat bude aktivno vladanje bar jednim stranim jezikom, te da se, za one s najvišim obrazovanjem, postigne bilingvalnost. U Evropi se podrazumijeva da nastavnik na univerzitetu mora obavezno znati engleski kao jezik svjetske nauke. Treba podsticati učenje francuskog i njemačkog, zvaničnih jezika Evropske Unije. Bez znanja ovih jezika crnogorski kadrovi neće moći da konkurišu za uticajna mjesta u administraciji Evropske Unije, pa bez toga Crna Gora i kad postane njen član ne bi imala uticaja.

Samo obrazovani ljudi sa aktivnim životnim iskustvom u drugim, različitim, sredinama biće sposobni da Crnu Goru izvedu iz marginalizacije koja joj prijete. Crna Gora jeste mala, ali nije svaka mala zemlja nužno provincijska, autistično zatvorena u sebe. Zato treba početi od obrazovanja. Država koju je Crna Gora konstituisala u 19. vijeku i ono što se tada postiglo bio je rezultat svojevrzne otvorenosti i želje da se uči na primjeru drugih (tako su nastale ključne institucije tog vremena). U današnjoj situaciji, s obzirom na nedostatak i nizak standard iskusnih kadrova na svim nivoima (državna administracija, kulturne i obrazovne institucije), treba maksimalno koristiti potencijal dijaspore. Crna Gora dosad nije ništa uradila da iseljništvo uključi u razvojne planove i omogući im povratak u domovinu, a pojedincima ponudi značajna mjesta u državnoj administraciji, nauci, kulturi i privredi. Matica crnogorska je uvijek ukazivala na veliki značaj našeg iseljništva. Bez njihovog učešća teško će današnja Crna Gora postati moderna država.

Sistem obrazovanja u Crnoj Gori mora pružiti daleko više istinskih znanja o našoj sopstvenoj istoriji i tradiciji. Nema zauvijek datih istina, njih treba valorizovati u skladu s novim svjetonazorima i činjenicama. Život nam stalno potvrđuje da su zablude ili tendenciozna tumačenja realnost koja nas sputava da izađemo iz ograđenoga prostora. Treba delegitimisati centre moći koji hoće da zadrže hipoteku nad istinom radi kontrole naše budućnosti. Još u srednjoj školi treba odabirati perspektivne mlade ljude i omogućiti im da nastave obrazovanje u uglednim svjetskim centrima, da steknu sigurnost koja im treba da promijene našu stvarnost i navike. Treba preispitati školovanje u nekim regionalnim centrima koji proizvode kadrove sposobne samo da budu posrednici uticaja tih centara, jednostrano provodljiva veza koja će nas dalje držati u zavisnosti. Crna Gora mora primarno for-

mirati relevantne državne univerzitetske studije okrenute vlastitome biću, identitetu i nasljeđu i preispitati ko i zašto danas podupire i finansira one studijske programe koji podrivaju njen put ka samospoznaji i samopoštovanju. Mora se zaustaviti prisutna destrukcija i iznutra podržavana komercijalizacija državnog univerziteta, da bi se podigao ugled te visokoškolske ustanove.

Reforma uvijek podrazumijeva ostvarivu viziju, odane i obrazovane reformatore, istrajnost, dosljednost i odlučnu podršku države. Ne treba imati zablude da se u Crnoj Gori može za kratko vrijeme izgraditi moderan sistem obrazovanja, jer je to u velikoj mjeri uslovljeno opštim razvojem crnogorskoga društva. Otvaranjem Crne Gore savremenome svijetu možemo ostvariti mogućnost da primjenjujemo i prilagođavamo najbolja dostignuća u sistemu obrazovanja razvijenih zemalja. Boljim korišćenjem međunarodnih fondova i institucija treba omogućiti većem broju mladih ljudi da se školuju u zemljama uzorne univerzitetske tradicije i da angažujemo eminentne stručnjake iz inostranstva kod nas. Cilj reforme obrazovanja mora biti da osposobi mlade stručnjake za kreativan rad u zemlji i mogućnost da budu konkurentni za rad u državama Evropske Unije.

6. Identitetska iskušenja

6.1. Važnost identitetskih pitanja

Identitet kao zbir bioloških, socijalnih, istorijskih, geografskih, moralnih, kulturnih, intelektualnih i drugih odlika naroda i države je kolektivna svijest o sebi koja homogenizuje zajednicu i daje joj utemeljenje i sigurnost. On je spoznaja specifičnosti koje nas razlikuje od ostalih, najčešće ono što mislimo da jesmo ili bismo željeli biti. Identitet je prožimanje mita, istorije, sadašnjosti i planova za budućnost. Suštinom nadilazi ono što zovemo proizvodom poznatih objektivnih činjenica, živ je i promjenljiv, ne može biti zauvijek dat. Ako ga zanemarimo i zaboravimo, to smo uradili na vlastitu štetu. U njemu je korijen, uporište i zaklon zajedničkoga postojanja. U savremenome svijetu identitet je postao sinonim otpora globalnoj unifikaciji. Traženje i osmišljavanje vlastitoga nacionalnog i kulturnog identiteta odraz je duha vremena i nastojanja da se afirmiše bogatstvo svijeta i njegovih kultura u globalnome jedinstvu.

Temelj opstanka i napretka Crne Gore jeste jasno formulisan identitet, poželjan i prihvatljiv za većinu građana. Vrijednosti koje su ugrađene u crnogorski identitet - ideal slobode, neprikosновенost pravičnosti, pravo na lični integritet i slobodu da se kaže što se misli, težnja ka moralnome idealu, pretpostavljanje ljudskih vrijednosti društvenome položaju i materijalnome stanju, svijest o moralnoj obavezi i ljudskoj dužnosti, vjerska i nacionalna tolerancija, odnos prema odbrani naroda, države i sopstvenih vrijednosti, poštovanje stranaca i njihovih svetinja, svijest o

svojoj istoriji i dugoj državnoj tradiciji, bliskost narodnoga i književnoga jezika i njegova stvaralačka potvrda, bogato kulturno nasljeđe i baštinenje tragova prethodnih civilizacija, raznovrsnost narodne kulture, razvijeno običajno pravo koje je kodifikovalo sve temeljne vrijednosti humanizma, podudarnost bitnih narodnih običaja na cijeloj teritoriji, ošućaj međusobne etničke bliskosti, bratstva i krvne povezanosti – lako su prepoznatljive specifičnosti proizašle iz viševjekovnoga trajanja crnogorskoga naroda i države u borbi za slobodu i ljudsko dostojanstvo.

Malo je naroda koji nemaju tragove podjela u identitetu što im je ostavila istorija. Podjela u našem narodu oko imenovanja svoje nacionalnosti ima osnovu u viševjekovnome življenju na granici, u izolovanosti i neprijateljskome okruženju i prirodnoj težnji da se iz njega izađe. Pukotina u identitetu naročito je uočljiva od druge polovine XIX vijeka, otkad se srpstvo programirano podstiče spolja i manifestuje odricanjem od sopstvenih u korist „viših“ interesa. To je planirano u ondašnjim evropskim centrima moći i bilo je vezano za njihov interes prilikom preraspodjele uticaja na Balkanu poslije pada Osmanlijskoga carstva. Tome su doprinosile lične ambicije i dinastičke aspiracije crnogorskoga kralja, ali i pojedinci sa strane, koji su vodili kulturnu politiku i institucije, pa su crnogorske posebnosti programirano uklapali u srpsku, slovensku, pravoslavnu, jugoslovensku ili internacionalnu svijest. Crnogorski kosmopolitizam, otvorenost ka drugima, posebno srodnim kolektivitetima i spremnost da im se u nevolji pomogne, često su korišćeni kao energija tuđega nacionalizma, uglavnom srpskoga, čije utemeljenje je imalo duboke spoljašnje, ali i unutarnje razloge i koja je najrazornije djelovala na destrukciju vlastitoga identiteta.

Identiteti evropskih naroda stvarani su na malim razlikama i usvajanjem zajedničkih vrijednosti. Kreatorima evropskoga integralizma jasno je da on može opstati samo uz uvažavanje razlika koje proističu iz policentričnog karaktera evropske kulture. Evropsko postaje sinonim za ono što je raznovrsno, višejezično i višedimenzionalno. Multikulturno društvo je realnost Evrope, a multikulturalizam politika koja teži ravnopravnome koegzistiranju tih kultura i plodotvornome međusobnom odnosu. Zbog svega toga, a ne samo zbog istorijske obavezanosti i mogućnosti ekonomskoga prosperiteta, Crnoj Gori su potrebni evropski integracioni tokovi. To joj obezbjeđuje očuvanje državnoga, nacionalnoga i kulturnoga identiteta.

Svakome narodu, pa i Crnogorcima, potrebna je sopstvena vizija a ne prilagođavanje onome što dolazi sa strane. Preispitivanja i revalorizacija nasljeđa i izučavanje sopstvenoga istorijskog puta kao vertikale u vremenu stalni je proces: treba nam samospoznaja ukoliko želimo da budemo vlasnici sopstvene prošlosti. Sa sviješću o vrijednostima i znanjem o sebi izbjeći ćemo kompleks malobrojnoga naroda, uspostaviti ravnopravan odnos s drugima, pokazati dostignuća našega

duha u kontekstu kulturnih vrijednosti drugih naroda. Ne treba se bojati za svoj evropski status ako smo sami svjesni sopstvenoga nasljeđa. Izlazak crnogorske kulture na evropsku scenu afirmisaće ono što je utemeljeno na humanizmu i ljudskosti. To bi podstaklo stvaralačke, građanske i religiozne slobode i poništilo neistinite predstave, dezinformacije i falsifikate na temelju kojih je pravljena pogrešna predstava o nama, ali i o onima kojima je to bila korist. Potvrda vitalnosti sopstvenoga identiteta i kulture biće u tome koliko uspije da se zaštiti od asimilacije i afirmiše osnovne vrijednosti na kojima počiva - slobodu, čovječnost, pravdu, težnju ka istini, ravnopravnosti, razumijevanju drugačijeg. Ali ne samo da ih afirmiše pred drugima, već da ih, u ovom vremenu odumiranja i ugroženosti ljudskosti, reafirmiše u sopstvenome narodu.

6.2. Crnogorski jezik

Crnogorski jezik je jezik crnogorskoga naroda. Njime se imenuje dio štokavskoga sistema koji Crnogorci zajednički baštine s Bošnjacima, Srbima i Hrvatima. Svaki od tih naroda ima svoj dio u tome sistemu koji pokazuje njegov osobeni istorijski put, samorealizaciju i definiše nacionalno biće. Imenovanje jezika vlastitim imenom jeste određenje, poruka sebi i drugima, definisanje sopstvenoga uporišta. To je razdjelna linija samopoštovanja od inferiornosti (kolonijalne svijesti i pristanka na odumiranje). Intervencije u jeziku Crnogoraca vršene su organizovano na temelju uvezenog crnogorskog srpstva kao ideologije, a što su započeli prije više od vijek i po razni izvanjci preko udžbenika, obrazovnih, kulturnih i naučnih programa i sadržaja. Oni su u dobroj mjeri uticali da se autohtono crnogorsko duhovno nasljeđe prenese i transformiše u tuđi korpus. Sve je to vodilo do razgradnje, sakaćenja i rastakanja njegova bića, do apsurdne negacije sopstvene nacije, tradicije, kulture i jezika. Maternji jezik Crnogoraca je u doba romantizma ušao u osnovu jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca. Kako su jači centri, u prvome redu Beograd i Zagreb, preuzeli dominaciju u politici i kulturi, oni su, dogovorom u Beču 1850. i Novom Sadu 1954, nametnuli konvenciju o nazivu jezika srpskohrvatski ili hrvatskosrpski. To što je Crna Gora posljednja pokazala političku volju i svijest da službeni jezik nazove svojim imenom ostatak je dugog prisustva političkih zabluda, pristajanja na starateljstvo i asimilaciju, ali je odraz i realne snage tuđih interesa inkorporiranih u naše društvo.

Veliki i suštinski poslovi na polju jezičke politike urađeni su od obnove samostalnosti Crne Gore do danas. Potvrdilo se da je država najbolji okvir za realizaciju strateških interesa naroda, njegove kulture i samopoštovanja. Izvjesno je da identitetska određenost najviše zavisi od vlastitoga poimanja svoje tradicije i baštine. Matica će podržavati dalja naučna istraživanja i valorizaciju

crnogorskoga jezika, njegovo uvođenje u obrazovni sistem, javne i državne službe, sudove, javne medije, kulturne i naučne institucije. Podstićaće i pomagati proučavanje crnogorskoga jezika u dijaspori i objedinjavanje tih istraživanja s onim u Crnoj Gori. Koristeći svoje intelektualne potencijale i mrežu ogranaka, Matica će podupirati suštinu jezičke politike u Crnoj Gori i suprotstavljati se namjerama da se osujeti primjena crnogorskih jezičkih osobenosti.

Izmjenom Zakona o opštem obrazovanju u dogovoru sa opozicijom, vlast je dezavuisala sve dosadašnje napore za primjenu standardizovanog crnogorskog jezika. U nastavnom procesu neće postojati službeni jezik. Crnogorski jezik je neustavno sveden na nivo jednog od jezika koji su u službenoj upotrebi.

6.3. Crnogorska crkva

Jedan od temelja razumijevanja crnogorskoga identiteta jeste karakter i uloga Crnogorske pravoslavne crkve u prošlosti i odnos Crnogoraca prema idejama hrišćanstva i religioznosti. Razumijevanje klasične Crne Gore, istorijski utemeljen humanizam i poštovanje među ljudima, bez obzira na vjeru i naciju, stavljanje slobodnoga čovjeka u centar istorije, nijesu dovoljno afirmisani i istraženi. Crnogorska pravoslavna crkva bila je među rijetkim crkvama koja nije podlegla ovozemaljskoj koristi i želji da vlada ljudima. Kao što je zapadna crkva imala svoju nadbiskupiju u Duklji, tako je i Konstantinopolj podržavao neke episkopije. Realnost suživota istočne i zapadne crkve na prostoru današnje Crne Gore ima dugu tradiciju koja je rezultirala rijetko afirmativnim primjerima. Srpska crkvena organizacija sa svetosavskom ideologijom koja je odlukom državne vlasti potčinila Crnogorsku pravoslavnu crkvu dvadesetih godina XX vijeka bila je instrument okupacione i unitarne velikosrpske politike. U socijalističkoj Crnoj Gori taj problem je marginalizovan zbog nesprenosti vlasti da se s njim suoči. S istom namjerom i uz otvorenu pomoć matične države, Srpska crkva djeluje danas u nezavisnoj Crnoj Gori, otima njenu imovinu i otvoreno podriva njene institucije. Crna Gora je jedinstven primjer u pravoslavnom svijetu u kojoj tuđa crkva ima vodeću riječ u pitanjima vjere i otvoreno se miješa u poslove države. To je nezakonito jer je to posljednji element okupacije iz 1918.

Država Crna Gora mora sve crkvene objekte, pošede i vrijednosti koje je Srpska pravoslavna crkva prisvojila zakonito vratiti u državnu svojinu i omogućiti Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi njihovo korišćenje. Istorijski simbol crnogorske slobode, Cetinjski manastir, viševjekovno sjedište države, mora postati kulturno-istorijski spomenik prvoga reda pod okriljem države i imati otvorena vrata za sve pošetioce bez obzira na vjeru i naciju.

IV. KAKVOJ BUDUĆNOST TEŽIMO

1. Legitimna državna zajednica

Državna politika mora stvoriti uslove za raskid s istorijskim nasljeđem koje podriva crnogorsku državu. Crna Gora treba da bude prihvaćena od ubjedljive većine građana kao njihova jedina domovina, bez čijega ukupnog napretka ni njihovi životi ne mogu biti bolji i srećniji. Filozofija „rezervne države“ i toliko puta pokazana spremnost Crnogoraca da olako izgube sve što su im preci kroz istoriju stekli i predali, mora postati nepovratna prošlost. Samo legitimna država, istovremeno oslonjena na crnogorski nacionalni identitet i multietnički kulturni model, zajednica slobodnih ljudi, ima šanse da opstane u globalnome svijetu i transformiše se u političko društvo ograničenoga državnog suvereniteta u Evropskoj uniji (*što uključuje i pripadnost evropskom identitetu i vrijednostima na kojima se temelji evropski politički, kulturni i ekonomski prostor*).

Vladajuća državna i kulturna politika može biti uspješna samo ako je oslonjena na državotvornu ideju, posvećenu izgradnji stabilne građanske demokratije, afirmaciji crnogorskoga naroda, njegove tradicije i multietničke Crne Gore. Budućnost Crne Gore je u stvaranju slobodnog, otvorenog i humanog društva, spremnog da osudi mane a nagradi vrline, u izgradnji države koja će imati nedvosmislen patriotski legitimitet. Takva država, ma koliko bila mala, biće uvaženi politički činilac u zajednici evropskih država. U mjeri u kojoj uspije da obezbijedi političku koheziju u pogledu razumijevanja i formulacije državnoga i nacionalnoga interesa, Crna Gora će biti zajednica koja može da opstane kao subjekat u globalizovanom svijetu.

Etika političke klase mora biti promijenjena, što podrazumijeva podršku onima koji su spremni da putem ličnog primjera pokažu da su dostojni vršenja javne funkcije. Odgovorni, pametni i patriotski političari, bez mrlja u imovinskim kartonima i umiješanosti u kriminalne afere, preduslov su stvaranja političkoga sistema koji ne bi bio prepreka miroljubivoj smjeni vlasti i razvitku stabilne demokratije. Crna Gora mora stvoriti održive i sposobne javne institucije, uspostaviti vladavinu zakona baziranu na nezavisnom i stručnom pravosuđu i učiniti svaku javnu funkciju zahtjevnom i odgovornom. Funkcionalan i sposoban državni aparat, primjeren ekonomskoj moći crnogorske privrede, predstavlja preduslov ukupnoga društvenog razvoja. Odgovorna država se mora bazirati na razumijevanju kibernetškoga XXI vijeka, shvatanju planetarne političke, ekonomske i kulturne multipolarnosti, posvećenosti društvu znanja i informatičke efikasnosti.

2. Inovativno društvo

Crnoj Gori je neophodna strategijski definisana futuristička obrazovna politika. Razumijevanje globalističkih procesa, slabljenje ali ne i nestanak nacionalnih država, međunarodni integralistički procesi u čijem središtu su dinamični inovacioni razvojni modeli, zahtijevaju napuštanje anahronih političkih gledišta. Nova crnogorska politika fokusirana na budućnost podrazumijeva promjenu važećih zakonodavnih rješenja, prevrednovanje sadašnjeg institucionalnog obrazovno-naučnog okvira, redefinisanje politike upravljanja u domenu naučne djelatnosti i trajno rješavanje problema finansiranja naučno-istraživačkog rada. Crnoj Gori je potrebna državna politika koja će podsticati konkurenciju na tržištu znanja ali istovremeno i politika koja će se zasnivati na očuvanju i razvoju koncepta respektabilnog državnog obrazovanja i dugoročnom modelu umrežavanja opšteg interesa, akademskih i ekspertskih resursa i inovacionog poslovnog sektora.

Za razliku od niza loših primjera iz prošlosti, kad je crnogorska vladajuća politika bila talac retrogradnih ili inferiornih političkih stanovišta, budućnost Crne Gore moguće je graditi na definisanju državne politike koja bi podrazumijevala stalnu posvećenost ubrzanom razvitku istraživačkih projekata primjerenih realnim razvojnim potrebama. Jasna, realna, istrajna i stabilna razvojna politika odgovor je na iskušenja koja donosi budućnost sve više globalizovanog svijeta. U tom smislu, državna politika mora biti stalno uporediva s međunarodnim mjerilima, ne samo da bi se izbjegle provincijalne zamke i štetna politička demagogija, već da bi se odista izgradili kriterijumi za obrazovnu politiku koja je spremna da svoje domete mjeri internacionalnom konkurentnošću crnogorske države.

Ako hoćemo demokratsko, otvoreno i slobodno društvo, onda se mora znati da se slobodan čovjek ne rađa sam po sebi, već izgrađuje od rane mladosti, u najvećoj mjeri kroz demokratizovan školski sistem koji dopušta i podstiče kreativnu sposobnost i sumnju u svaku vrstu dogme.

Suštinski pomak u obrazovnom sistemu, pa i u društvu kao cjelini, dogodiće se tek onda kad se reafirmiše svijest o humanističkom karakteru svakog istinskog obrazovanja i kad se uvidi da je posmatranje školstva samo u kontekstu ekonomije pogrešno i kratkovidno, da je to afirmacija destruktivnog stava da je čovjek samo vrijednost u funkciji proizvodnje. Bez osnovnih znanja o prostorima duha, vrline, dobra i dužnosti čovjeka kao slobodnoga bića, pojedinac je odvojen od svoje suštine i postaje sredstvo tuđega interesa. Favorizovanje materijalizma, tehničkog standarda, nagonskih zadovoljstava, nuđenje loših primjera kao uzora, već je dovelo do toga da se često s neshvatanjem i prezirom gleda na vrijednost duha i humanosti, što omogućuje da amoralizam potiskuje čovječnost.

Društvo je rastočeno nevjerovanjem u vrlinu, pravdu i istinu višega reda, pojedinac je odvojen od moralne dužnosti, prekinuta je živa veza sa suštinom i ljudskoga i narodnoga bića, pa je teško da se svom humanom liku može spontano vratiti, bez dugoročno osmišljene i principijelne politike države. Zato će odgoj karaktera mladih naraštaja biti prioritetan i najsuptilniji posao za ozbiljnu politiku.

3. Održivi razvoj

Ulaganjem u jačanje preduzetničke svijesti, razvijanjem radne etike i stvaranjem disperzivne privrede, strateški planirane na dugi period, koja bi bila u stanju da se nosi sa stranom konkurencijom i neminovnim ekonomskim krizama, crnogorska ekonomija bi se transformisala u održiv politički i ekonomski sistem. Privreda bazirana na konceptu održivoga razvoja (razvoj koji zadovoljava sadašnje potrebe i ne dovodi u pitanje perspektivu budućih generacija i njihovih potreba uz primjenu politike zaštite i unapređenja životne sredine – ustavni model ekološke države) sveobuhvatnom obrazovnom sistemu, permanentnoj edukaciji zapošljenih i praktičnim naučno istraživačkim projektima, otvara mogućnosti za društveni preobražaj i stalno podizanje kvaliteta života. Dugoročan prioritet državne politike mora biti stvaranje uslova za optimalnu zapošljenost, očuvanje ključnih resursa u državnome vlasništvu, razvitak preduzetništva, smanjenje administracije i optimalnu saobraćajnu povezanost unutar državne teritorije.

Nužno je eliminisati zavisnost od javnoga sektora, razviti poslovnu kulturu i afirmisati marljivost i radnu etiku. U Crnoj Gori se mora razvijati realna ekonomija, marginalizovati lijeni i švercerski mentalitet i odbaciti monopolski i špekulativni ekonomski obrazac pravljene po predatorskim šemama berzanskog i korporativnog kapitalizma. Crnoj Gori je potrebna „armija“ marljivih građana koji će stvarati realne ekonomske vrijednosti po unaprijed poznatim pravilima, na slobodnom i otvorenom tržištu i uz zaštitu pravedne i humane države.

Crnogorska ekonomija, opterećena dramatičnim spoljno - trgovinskim deficitom i unutrašnjim dugovima, zahtijeva radikalnu preobražaj. Disperzija privrednih grana (ekološki turizam, ulaganje u pomorsku flotu, širenje energetske izvora, jačanje poljoprivrede, intelektualni poslovi i informatički servisi, telekomunikacije, razvoj saobraćajne i komunalne infrastrukture, podsticanje raznih oblika proizvodnje itd.), državno vlasništvo nad važnim nacionalnim resursima, stalna podrška malim i srednjim preduzećima i razvoj preduzetničke svijesti – uslovi su stvaranja održive i unosne ekonomije. Državna posvećenost smanjenju budžetskih korisnika, osmišljenom obrazovnom i naučno istraživačkom sistemu, formiranju institucionalnoga okvira za razvoj preduzetništva i konkurencije na slobodnom tržištu i uvođenje stimulaturnih poreza, jedini je način da se implementira pošten i zakoniti privredni sistem u Crnoj Gori.

4. Socijalna uravnoteženost

Crnogorsko društvo nakon raspada Jugoslavije doživjelo je socijalni sunovrat, tako da je danas više od polovine stanovništva ekonomski ugroženo ili siromašno, srednji slojevi su svedeni na nivo niže zapadne klase, novoformirana tržišna poslovna klasa i plaćeniji radnici nedovoljni su da popune prazninu srednje klase, dok je mali broj tranzicionih dobitnika (tzv. tajkuni, dio establišmenta i pripadnici političke klase, povlašćeni biznismeni, ideološki i politički profiteri, krupniji kriminalci) nezasluženo ili nezakonito stekao enormno bogatstvo i značajnu imovinu. Iz tih razloga u očigledno siromašnoj Crnoj Gori politika posvećena socijalno uravnoteženom društvu postaje prvorazredni nacionalni zadatak. Status Crne Gore kao socijalne države oslanja se na solidarnost kao bitnu karakteristiku crnogorskoga mentaliteta i tradicije.

Bez obzira na organizaciju zdravstvene službe i modele osiguranja, mora se težiti realizaciji sistema potpune zdravstvene zaštite svih građana. Ravnopravnost šansi se postiže samo s ujednačenih polaznih pozicija, afirmiše se kvalitet, što doprinosi stalnom obnavljanju vitalnih snaga društva i njegovih funkcija.

Ta činjenica zahtijeva, umjesto fasadne socijaldemokratije i prisutnoga predatorskog kapitalizma, stvaranje političkih i sindikalnih organizacija spremnih da preuzmu odgovornost za izgradnju pravedne države i trajnu eliminaciju siromaštva. Crnogorska ekonomija, i pored nesumnjivog rasta u posljednjih nekoliko godina (pretežno zahvaljujući stranim donacijama i investicijama i prodaji javnih i privatnih resursa) loše je strukturirana i bez realne mogućnosti da podrži javne budžete i time postane oslonac solidnoga životnog standarda i brzega razvoja društva. Privreda bazirana samo na turizmu, nerazvijenoj energetici i agroekonomiji, kao i upropašćenim ostacima socijalističke industrije ne može predstavljati ekonomski osnov za društveni razvoj, optimalnu zapošljenost i bolji život građana.

5. Zaštita kulturne baštine

Nalazeći se na prostoru susreta različitih civilizacija koje su se u dugom hronološkom rasponu smjenjivale i graničile na njenom prostoru, Crna Gora danas, kao multietnička zajednica naroda, vjera, jezika i kulturnih tradicija, baštini bogato materijalno i nematerijalno kulturno nasljeđe. Materijalno nasljeđe predstavljaju urbane i ruralna cjeline, arheološki lokaliteti, sakralni i profani spomenici kulture, muzealije, knjige, filmski fond i arhivska baština. Nematerijalno kulturno nasljeđe obuhvata društvene tradicije, običaje i prakse, estetska i duhovna vjerovanja, umjetničke izraze, jezik i usmeno stvaralaštvo, izvođačke umjetnosti

(dominacija liberalne demokratije i globalističkog kapitalizma) stalno moraju da brinu za svoj politički i kulturni opstanak i razvoj. Iako su se opredijelile za višestranačku demokratiju i građanski politički sistem, postkomunističke državne zajednice i dalje smatraju politički relevantnim pitanje nacionalnoga samoodređenja, što se jasno uočava i u njihovom svakodnevnom političkom životu.

Crnogorska nacija se sporo oporavlja od istorijskih lomova koji su je doveli na rub opstanka. U tom smislu, propuštena je prilika da se prvim ustavom nezavisne Crne Gore, pored jasnog uvažavanja multietničkog karaktera savremenog crnogorskoga društva, eksplicitno naglasi državotvorna, istorijska i slobodarska uloga crnogorskog naroda koji nema rezervnu državu i bez čijeg legitimiteta država Crna Gora nije stabilna. Zato odgovarajuće ustavno imenovanje crnogorskoga naroda (nacije) kao kolektivnog garanta opstanka i razvoja Crne Gore treba da bude predmet prve ustavne revizije. Crnogorci treba da, kao istorijska državotvorna nacija, svoj opstanak i razvoj vežu za napredak građanske demokratije, snaženje jedinstvenoga multietničkog i multikonfesionalnog društva i afirmaciju kulturnoga identiteta kroz koncept otvorenog društva i izgradnju humane evropske države.

Nezavisna Crna Gora pati od nedovršenog identiteta i odsustva kulturnog modela koji obezbjeđuje trajnost državi i vitalnost društvu. Matica apeluje na sve institucije - od škole, preko medija i crnogorskih iseljeničkih organizacija do Skupštine, da se posvete razumijevanju i utemeljenju crnogorskoga identiteta. Za budućnost Crne Gore od suštinskoga je značaja stvaranje institucionalnog okvira koji će relativizovati destruktivna prisvajanja i uticaje sa strane, posebno velikosrpske pretenzije. To uključuje započetu institucionalnu primjenu crnogorskoga jezika, revalorizaciju crnogorske istorije i tradicije na osnovu novih saznanja, reafirmaciju i imovinsku održivost Crnogorske pravoslavne crkve, konsolidaciju i kulturno samoosvješćenje crnogorske nacije i paralelni razvoj multietničkoga i multikulturalnoga društva (zaštita identiteta manjinskih naroda).

Matica crnogorska ističe privrženost izgradnji sekularne države i društva. Cijeneći načelo slobode vjeroispovijesti i odvojenosti crkve od države, zalažemo se da uticaj vjerskih zajednica bude u okvirima moderne, humane državne zajednice i ustavnih normi. Svaki pokušaj crkvenih zajednica da potkopavaju sekularnu državu i slobodno i otvoreno društvo, potstiču sukobe na vjerskoj osnovi i pokazuju neprijateljstvo prema crnogorskoj državi, tretiraćemo kao neprihvatljivo političko djelovanje i provokacije koje izlaze iz okvira zakona.

Matica se zalaže za punu slobodu stvaralaštva i ispoljavanje grupnih i nacionalnih osobenosti. Poštovanjem i unapređivanjem tradicionalno dobrih međunacionalnih odnosa Crna Gora treba da gradi moderno multikulturno društvo. Crna Gora je već dugi niz godina izložena spoljnim uticajima agresivnih balkanskih

nacionalizama i unutrašnjim ksenofobičnim i šovinističkim ispadima što podstiče centrifugalne sile koje razaraju crnogorsko državno i duhovno jedinstvo. Zbog toga će se Matica crnogorska suprotstavljati svakom obliku agresivnog nacionalizma, posebno pokušajima šovinizacije Crnogoraca kao većinskog naroda.

Identitetska politika naročito mora biti fokusirana na zaštitu i valorizaciju kulturne baštine, permanentno ulaganje u domaće umjetničke projekte i stvaraoce, uključivanje naše kulture u evropske mreže i podizanje kriterijuma u valorizaciji umjetničkih dometa.

Crnu Goru vidimo kao dom svih građana i naroda koji u njoj žive, zemlju koja im je utočište đe osećaju pažnju i solidarnost drugih i ponos jer pripadaju zajednici slobodnih ljudi koje vode principi humanizma i pravde.

NOVI ČLANOVI

Abramović Vladimir

Rođen 1976. u Amsterdamu. Studirao na Filozofskom fakultetu u Nikšiću na Odsjeku za engleski jezik i književnost i italijanski jezik i književnost. Radio kao prevodilac. Posljednjih pet godina radi u Jadroagentu u Bijeloj kao šef lučke agencije.

Ašanin Ivan

Rođen 1965. godine u Mojkovcu. Građevinski inženjer, direktor Agencije za investicije, Mojkovac.

Ašanin Predrag

Rođen 1969. godine u Mojkovcu. Medicinski tehničar, zaposlen u Domu zdravlja „Boško Dedeić“ u Mojkovcu.

Bajović Svetozar

Rođen 1976. godine u Nikšiću. Diplomirao na Odsjeku za crnogorski jezik i književnost. Zaposlen u JU Nikšićko pozorište.

Baković Todor

Rođen 1936. godine u selu Štitarica kod Mojkovca. Doktorirao na Medicinskom fakultetu u Beogradu, specijalista, neuropsihijatar, naučnik. Radio kao direktor Doma zdravlja u Mojkovcu, Doma zdravlja u Danilovgradu, ministar zdravlja u Vladi Crne Gore, direktor Saveznog zavoda za unapređenje zdravlja u Beogradu i direktor Instituta zdravlja Crne Gore. Autor nekoliko knjiga etnografskog, filozofskog i fenomenološkog temata.

Bakrač Miluša

Rođena je 1974. godine u Plužinama. Na Odsjeku za srpskohrvatski jezik i južno-slovenske književnosti na Filozofskom fakultetu u Nikšiću diplomirala 2002. godine.

Radila u OŠ „Bečko Jovović“ u Plužinama, MTŠ „Ivan Uskoković“ u Podgorici, a od 2005. godine u OŠ „Dr Dragiša Ivanović“, Podgorica. Dobitnik više nagrada za kratku priču. Nagrađena za scenario predstave „Poruka za sutra“ u okviru nacionalnog projekta „Nedelja borbe protiv narkomanije“. Član je tima za inkluziju INDEX i član Tima u okviru projekta PRNŠ (profesionalnog razvoj ana nivou škole). Pokretač je prvog školskog časopisa „Sjaj“. Receptent je više knjiga poezije i proze među kojima su neke koje su prevedene na više stranih jezika.

Bakrač Miodrag

Rođen 1968. godine u Plužinama. Završio Rudarsko-geološki fakultet u Beogradu. Radio u firmi „Geoprojekt“, u „Rudnicima boksita“, te kao saradnik firme „Geoservis“ na više projekata. Od 2003. godine radi kao samostalni savjetnik (stručni nadzor) u Ministarstvu pomorstva i saobraćaja Vlade Crne Gore.

Baletić Maja

Rođena 1981. u Nikšiću. Diplomirala na Filozofskom fakultetu Nikšić, Odsjek za italijanski jezik i književnost. Bavi se prevodilaštvom. Živi i radi u Nikšiću.

Baletić Marija

Rođena 1955. godine u Nikšiću. Diplomirala na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, Odsjek za predškolsko vaspitanje. Radi u vrtiću „Kosovka đevojka“ u Nikšiću.

Baletić Miodrag

Rođen 1948. godine u Nikšiću. Završio studije književnosti na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Profesionalno se bavi sportom (košarkaški trener). Predsednik je Crkvene opštine Crnogorske pravoslavne crkve u Nikšiću.

Baltić Veselin

Rođen 1971. godine u Mojkovcu. Inženjer mašinstva i novinar.

Batrićević Boban

Rođen 1988. godine na Cetinju. Osnovne i specijalističke studije istorije završio na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Član je Društva prijatelja i poštovalaca Cetinja, Šahovskog kluba „Crnogorac“ sa Cetinja, kao i Atlantskog saveza Crne Gore. Radi u Narodnom muzeju Crne Gore na Cetinju kao kustos-istoričar.

Bećir Nikov Ilija

Rođen 1957. godine na Cetinju. Diplomirao na Višoj ekonomskoj školi Fakulteta za pomorstvo i turizam u Kotoru. Vlasnik privatnog preduzeća „Serviscommerce“

iz Tivta. Od 1990. godine aktivni je učesnik državotvornog i antiratnog pokreta u Crnoj Gori.

Blažević Mladen

Rođen 1976. godine u Mojkovcu. Akademski slikar, završio Fakultet likovnih umjetnosti, magistar, radi u Centru za kulturu „Nenad Rakočević“ u Mojkovcu.

Blažević Slavenko

Rođen 1970. godine u Mojkovcu. Inženjer pomorstva, aktuelni predsjednik Skupštine opštine Mojkovac.

Blečić Marijana

Rođena 1978. godine u Tripoliju, Libija. Filozofski fakultet završila u Nikšiću. Magistrirala na Fakultetu političkih nauka u Podgorici, socijalni rad i socijalna politika. Objavila zbirku poezije *Hljeb za dnevne zvijeri*, za koju je dobila nagradu „Spasoje-Pajo Blagojević“, treću nagradu „Risto Ratković“, a 2008. godine je postala dobitnik nagrade „Zaloga“ za poeziju. Član je Književne zajednice „Vladimir Mijušković“.

Borožan Boris

Rođen 1959. godine u Nikšiću. Diplomirao na Medicinskom fakultetu u Beogradu, a u Parizu specijalizirao sportsku medicinu. Radio u Opštoj bolnici u Nikšiću.

Bošković Boža Milivoje

Rođen 1944. godine, Orija Luka. Studirao Pravo i Geodeziju. Radio u Podgorici i Danilovgradu. Bio član koordinacionog odbora opštine Danilovgrad Pokreta za nezavisnu evropsku Crnu Goru.

Bošković Dimitrije

Rođen 1952. godine u Baricama kod Bijelog Polja. Diplomirani pravnik, advokat. Radio u MUP-u Mojkovac.

Bošković Goran

Rođen 1966. godine u Mojkovcu. Završio Vojnotehnički fakultet u Zagrebu. Magistrirao je na Ekonomskom fakultetu u Podgorici. Radi kao viši policijski komesar u MUP-u Crne Gore.

Božović Boris

Rođen 1982. godine u Nikšiću. Studirao na Pravnom fakultetu u Podgorici. Predsjednik je NVO „Bolja budućnost“, direktor firme DB i CO, Kotor, član Upravnog odbora Rvačkog kluba „Ratko Žarić“ kao i Karate kluba Nikšić.

Božović L. Goran

Rođen 1983. godine u Kotoru. Završio je Filozofski fakultet u Novom Sadu, po struci diplomirani psiholog. Završio i Osnovnu muzičku školu u Tivtu, smjer harmonika. Pripravnički staž odradio u Izvršnom vijeću AP Vojvodine u Službi za upravljanje ljudskim resursima. Potom radio u „Career team“-u kao HR Consultant. Od 2011. radio u Opštini Tivat kao samostalni savjetnik za upravljanje kadrom. Bio je prvi predsjednik Etičke komisije za lokalne službenike i namještenike Opštine Tivat. Od 2012. godine je sekretar Sekretarijata za informacione sisteme i zajedničke poslove u Opštini Tivat. Rukovodilac je folklornog ansambla KUD-a „Boka“ iz Tivta.

Božović Lazar

Rođen 1954. godine u Kotoru. Radio u PTT-u i Telekomu, a sada penzioner. Posebno se isticao u radu društvenih organizacija a naročito u radu na edukaciji i usmjeravanju omladine u raznim udruženjima. Bio je predsjednik Saveza izviđača Crne Gore, predsjednik PTT omladine Jugoslavije. Osnivač je i pokretač nekoliko Nevladinih organizacija: KUD „Boka“ Tivat, Društvo prijatelja Njeguša, Modno-kreativni klub „Lovćen“, Udruženje folklornih ansambala Crne Gore. Sekretar je Društva prijatelja Njeguša, predsjednik Upravnog odbora Udruženja folklornih ansambala Crne Gore i predsjednik KUD „Boka“. Oženjen je i otac troje dece.

Brajović Božidar

Rođen 1959. godine u Danilovgradu. Višu Pedagošku školu završio u Nikšiću, smjer razredna nastava. Višu Vojnu školu završio u Zadru. Radio u garnizonu Danilovgrad i Podgorica kao oficir JNA. Penzionisan je u činu kapetana. Živi u Danilovgradu.

Braunović Branko

Rođen 1960. godine u Mojkovcu. Službenik u Skupštini opštine Mojkovac. Poznati mojковаčki rukometaš.

Bulatović Bulat

Rođen 1983. godine u Mojkovcu. Diplomirani pravnik, piše poeziju.

Bulatović Dragoljub-Bačo

Rođen 1981. godine. Magistar pravnih nauka na Fakultetu u Podgorici. Radi u kabinetu predpješednika Vlade Crne Gore i ministra pravde, Duška Markovića.

Burić Mihailo

Rođen 1944. godine u Danilovgradu. Završio Rudarsko-geološki fakultet, smjer inženjerske geologije i hidrogeologije u Beogradu. Doktorat iz oblasti hidrologije odbranio pred mješovitom komisijom Rudarsko-geološkog i Prirodnomatematickog fakulteta Univerziteta iz Beograda. Viši je naučni saradnik iz oblasti geologije. Redovni profesor Univerziteta Crne Gore u penziji. Bio je imenovani ekspert Vlade SRJ za životnu sredinu; Šef delegacije SRJ na Konferenciji Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i razvoju 1992. godine u Riu de Ženeiru, kada je u rangu Ministra Vlade Crne Gore potpisao Deklaraciju o klimatskim promjenama. Sada obavlja dužnost predsjednika Državnog Savjeta za vode; član je Državnog Savjeta za održivi razvoj; član Naučnog vijeća Nacionalnih parkova Crne Gore; drži nastavu na Filozofskom fakultetu kao profesor saradnik i na post-diplomskim studijama iz prostornog planiranja. Bio je član i urednik mnogih izdanja i publikacija. Obavljao dužnost Gradonačelnika Podgorice, Republičkog i Saveznog Ministra za ekologiju i Saveznog poslanika, člana Predsjedništva Ekonomsko-socijalnog Savjeta Crne Gore.

Dobitnik nagrade za naučni rad u oblasti geologije. Autor je velikog broja elaborata, studija, planova i projekata koji se nalaze u stručnim fondovima. Kao autor i koautor objavio: *Termo-mineralne vode Crne Gore*; *Životna sredina i održivi razvoj*; *Životna sredina, veličine i jedinice mjere*; *Ekološka država Crna Gora*; *Geografija Crne Gore-knjiga I*; *Danilovgrad, prirodne i demografske karakteristike*; *Geotermalni Atlas Evrope*; *Geomorfološka karta Jugoslavije*; *Geografsko-istorijski Atlas Crne Gore*; *Atlas voda Crne Gore*.

Burić Milovana Vlado

Rođen 1934. godine u selu Korenica, kod Đakovice, Kosmet. Drugi svjetski rat proveo kao dijete u selu Zagradi kod Danilovgrada, mjestu oćevog rođenja. Školska sprema – Viša škola. Po zanimanju penzioner, član je Udruženja književnika Srbije „Branko Miljković“, Niš. Bavi se poezijom od 1951. godine. Objavio devet knjiga.

Čavor Marko

Rođen 1942. u Čavorima, Njeguši. Dugo godina je plovio kao strojar, a kasnije kao upravitelj broda. Danas živi u Tivtu kao penzioner.

Čavor Radomir

Rođen 1958. godine u Kotoru. Završio Višu pomorsku školu, Kapetanski ispit, te Pomorski fakultet. Od završene mature plovi za domaću kompaniju „Jugoceanija“, a potom i za strane. Postaje kapetan duge plovidbe u 31-oj godini. Polaze ispit za Pilota 1997. godine i od tada se počinje baviti poslovima pilotske službe. Godine 2003. dovodi brod „Le Coche d’eau“ i osniva firmu „ParisKotor“ d.o.o. Tivat.

Čekić Mašo

Rođen 1948. godine u Risnu. Nakon diplomiranja politologije i teatralogije radi u Kotoru i Tivtu kao profesor, turistički, kulturni i politički radnik. Od 1967. godine do penzionisanja 2013. profesionalno se bavi novinarstvom. Osnivač je, prvi direktor i glavni i odgovorni urednik Centra za informativnu djelatnost u Tivtu i Radio Tivta. Saradnik je više novinskih, radio i TV kuća u našoj zemlji, a radio je i za brojne redakcije u SFRJ. Pripremio je i za štampu uredio više knjiga. Angažovan u radu brojnih udruženja građana i NVO, a osnivač je i producent „Žućenica fest“-a u Tivtu. Istraživač je u oblasti gastronomije i jedan od prvih crnogorskih gastronomada. Objavio je više radova iz oblasti muzike i narodnog stvaralaštva, običaja i gastronomije.

Čolpa Samir

Rođen 1966. u Sarajevu, Bosna i Hercegovina. Tehničar za optiku i preciznu mehaniku. Radio u d.o.o. „Kum“, kao vlasnik ugostiteljskog objekta koji ugošćava i promoviše očuvanje tradicije i kulturne baštine BiH. U Herceg Novom živi i radi u protekloj deceniji, đe se bavi angažovanom umjetnošću, skulpturom i restauracijom koju oživljava i oslikava. U periodu od 2012-2013 učesnik je u dvije međunarodne izložbe „Vjetroperci“ i „Umjetnost knjige“ koju je organizovala Matica crnogorska Ogranak Herceg Novi. Oženjen je i otac četvoro dece.

Čorić Rodoljub

Rođen 1968. godine u Mojkovcu. Diplomirani je ekonomista, pjesnik i direktor Centra za kulturu „Nenad Rakočević“ u Mojkovcu.

Damjanović Ljiljana

Rođena 1956. godine u Sarajevu. Diplomirani farmaceut, upravnica Apoteke „Farmak“ u Mojkovcu.

Damjanović Sonja

Rođena 1985. godine u Bijelom Polju. Socijalni radnik, završila Fakultet političkih nauka u Podgorici, smjer socijalna politika i socijalni rad.

Damjanović Zoran

Rođen 1956. godine u Beranama. Diplomirani mašinski inženjer. Radi kao izvršni direktor „Jugoimport-mont“, odnosno, „Montenegro defence industry“.

Delić Simo

Rođen 1953. godine u Mojkovcu. Radi kao socijalni radnik u Centru za socijalni rad u Mojkovcu.

Dragović Milena (rođ. Radović)

Rođena 1935. godine u Beogradu, đe je i završila Medicinski fakultet 1960. godine. Specijalizirala ginekologiju i akušerstvo, takođe u Beogradu. Zvanje Primarijusa dobila 1976. godine. Radni angažman provela u KBC Podgorica i pored ostalog bila Načelnik službe ginekologije i akušerstva. Učestvovala na stručnim simpozijumima i kongresima u zemlji i inostranstvu. Dobitnik Decembarske nagrade grada Podgorice. Kao penzioner živi u Podgorici i povremeno u Ćuriocu.

Dragović Žarko

Rođen 1931. godine u Ćuriocu, opština Danilovgrad. Ekonomski fakultet završio 1954. godine u Beogradu. Svoj radni angažman proveo kao: Direktor Republičkog zavoda za planiranje Izvršnog Vijeća SRCG; Republički sekretar za privredu Izvršnog vijeća SRCG; Generalni direktor HTP Montenegroturista u Budvi; Predšednik Poslovnog odbora Investicione banke – Udružene banke SRCG; Delegat u Vijeću republika i pokrajina Skupštine SFRJ u Beogradu; Predšednik Privredne komore SRCG. Bio na specijalizaciji u Austriji i Njemačkoj na temu „Organizacija ugostiteljskih preduzeća“. Kao penzioner živi u Podgorici i povremeno u Ćuriocu.

Dozović Asmir

Rođen 1988. godine u Rožajama, đe radi kao ugostiteljski radnik.

Dozović Rahman

Rođen 1991. u Rožajama. Student je Učiteljskog fakulteta u Beranama.

Đurović Mijodrag

Rođen 1962. godine u Veletima, Danilovgrad. Završio Filozofski fakultet u Nikšiću, grupa za srpskohrvatski jezik i jugoslovenske književnosti. Obavljao poslove novinara-spikera na Radio Danilovgradu i šefa Odsjeka za odbranu SO Danilovgrad. Bavi se sportom i humanitarnim radom. Organizovao brojne kulturno-zabavne manifestacije u Danilovgradu i šire.

Đurović Mitov Dragan

Rođen 1951. godine. Novinar i publicista. Dobitnik nagrade za radio reportaže. Autor knjiga *Od Volujice do Podgorice, Panjega i Gorska vila*. Objavljuje poeziju i kratke priče. Osnivač „Festivala crnogorskog humora i satire“ i listova „Grad“ i „Žuč“ koje uređuje. Scenarista je nekoliko dokumentarnih filmova i medijator brojnih akademija.

Đurović Nedeljko

Rođen 1975. godine u Baru. Pravni fakultet završio u Podgorici, kao i postdiplomske studije Fakulteta za državne i evropske studije. Učestvovao u osnivanju i bio član Uređivačkog kolegijuma prvog nezavisnog omladinskog časopisa „Juventas“ iz Podgorice. Pokretač je ideje o osnivanju Studentskog parlamenta i osnivač prve studentske organizacije – Studentske alternative. Radio u Advokatskoj kancelariji Lekić, OKC „Juventas“, SDK, CEMI, NDC, CRNVO. Nastavnik je pravne grupe predmeta u JU Srednjoj ekonomsko-ugostiteljskoj školi u Baru i Savjetnik za eksterno utvrđivanje kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada za srednje stručne škole.

Eraković Olivera

Rođena 1976. godine u Nikšiću. Akademiju likovnih umjetnosti, Odsjek slikarstvo završila u Trebinju u klasi profesora Marka Musovića. Učestvovala na velikom broju kolektivnih izložbi i kolonija. Samostalno se predstavljala u galeriji „Nikola I“, Nikšić (2007), galeriji „Josip Bepoi Benković“, Herceg Novi (2007), galeriji „Centar“, Podgorica (2008). Član je ULUCG. Živi i radi u Nikšiću kao kustos u galeriji „Nikola I“, Dvorac kralja Nikole I.

Filipović Dragan

Rođen 1982. godine u Nikšiću. Završio Pravni fakultet u Nišu. Radi u Privrednom sudu u Podgorici.

Filipović Marika

Rođena 1954. godine u Kavadarcima. Fakultet metalurgije završila u Skoplju. Zaposlena je u Željezari „Boris Kidrič“ u Nikšiću.

Filipović Zdravko

Rođen 1952. godine u Nikšiću. Na Fakultetu za metalurgiju u Skoplju stekao zvanje diplomiranog inženjera crne metalurgije. Zaposlen je u Željezari „Boris Kidrič“ u Nikšiću.

Frlan Tonči

Rođen 1955. u Veloj Luci, otok Korčula, Republika Hrvatska. Mornaričku vojnu akademiju završio u Splitu 1974/78. Službu u JNA do raspada SFRJ i kasnije u VJ proveo na raznim odgovornim dužnostima. Aktivno se bavio jedrenjem i sportskim ronjenjem. Više godina uzastopno je učestvovao na Trans Jadranskoj jedriličarskoj regati Peskara-Split. Na otvorenom Prvenstvu SFRJ u podvodnim vještinama 1981. godine osvojio prvo mjesto u Splitu. U JNA stekao vojno zvanje laki ronionc instruktora. Na sopstveni zahtijev prestala služba u VJ 1998. godine. Rad je nastavio u Ministarstvu odbrane Crne Gore a danas je službenik u Ministarstvu unutrašnjih poslova, PJ Herceg Novi. Aktivno se bavi ronjenjem i član je RC „Marina“ iz Herceg Novog.

Fuštić Uroš

Rođen 1987. godine u Bijelom Polju. Završio srednju školu.

Gačević Dragan

Rođen 1957. u Pljevljima. Završio Mornaričko srednju tehničku vojnu školu u Puli. Bio je angažovan u Ratnoj mornarici na raznim poslovima. Osnovao je privatno preduzeće „Marina Herceg Novi“ 1991. godine. Stekao je zvanje instruktora-trenera rekreativnog ronjenja. Intezivno se bavi istraživanjem crnogorskog podmorja i podvodnim snimanjem. Pronašao je dosta potopljenih brodova, a mnoge nepoznate i identifikovao. Objavio više članaka na tu temu. Autor je knjige „Podmorje Crne Gore“, izdavač Matica crnogorska. Po knjizi je napravljena istoimena televizijska serija.

Ganić Gordana

Rođena 1969. u Kragujevcu. Radi kao spiker-voditelj u Radio Rožajama.

Ganić Nusret

Rođen 1965. u Rožajama. Bavi se slikarstvom. Imao je dvije samostalne i osamnaest kolektivnih izložbi. Radi u Erste banci u Rožajama.

Golubović Rajko

Rođen 1965. godine u Mojkovcu. Diplomirao na Višoj poslovnoj školi u Beogradu, smjer bankarstvo. Rukovodilac mojkovačke jedinice Uprave šuma Crne Gore.

Grdinić Veselin

Rođen 1963. godine u Mojkovcu. Profesor matematike i aktuelni direktor Srednjoškolskog centra „Vuksan Đukić“ u Mojkovcu.

Grgurević Osman

Rođen 1978. godine. Završio Filozofski fakultet u Nikšiću, Odsjek istorija i geografija. Radio kao profesor istorije i geografije u Gimnaziji „Niko Rolović“ u Baru i Srednjoj ekonomsko–ugostiteljskoj školi u Baru. Generalni je sekretar u Matici muslimanskoj od 2008. godine, urednik časopisa „Osvit - glas Muslimana Crne Gore“. Član Školskog odbora u OŠ „Mrkojevići“ kao i član UO NVO „Mrkojevići“. Autor i koautor više naučnih radova i knjiga iz oblasti istorije, geografije i etnografije.

Halilović Ćazim

Rođen 1963, Ibarac kod Rožaja. Završio Višu pedagošku školu u Prištini, smjer tehničko obrazovanje. Radi kao nastavnik u OŠ „25. maj“ u Rožajama.

Ikervari Maja

Rođena 1978. godine u Bijelom Polju. Diplomirani pravnik, glavni administrator u Skupštini opštine Mojkovac.

Iković Boško

Završio Kulturnološki fakultet na Cetinju. Zajedno sa kolegama učestvovao na više arheoloških i konzervatorskih istraživanja na prostoru Crne Gore, posebno na lokalitetima opštine Danilovgrad. Od 1986. godine radi u Zavičajnom muzeju Danilovgrad na mjestu Višeg konzervatora. Predsjednik je Udruženja konzervatora i restauratora Crne Gore.

Iković Nada

Rođena 1963. godine na Cetinju. Diplomirani slikar-konzervator. Završila Kulturnološki fakultet i školu starih tehnika u Sopoćanima 1986. godine. Imala samostalnu i više kolektivnih izložbi. Radi kao profesor likovne umjetnosti.

Jelić Ivana

Rođena 1975. godine u Podgorici. Diplomirala na Pravnom fakultetu Univerziteta Crne Gore u Podgorici. Magistraturu i doktorat završila na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Na Univerzitetu Crne Gore predaje međunarodno javno pravo, diplomatsko i konzularno pravo i pravo ljudskih prava. Angažovana je i na

Fakultetu političkih nauka. Bila sekretar Diplomatske akademije „Gavro Vuković“. Član je Savjeta Diplomatske Akademije i predavač na njoj. Član je više stručnih udruženja. Član je Tužilačkog savjeta Crne Gore. Potpredsjednik je Udruženja pravnika Crne Gore. Laureat je nagrade CANU za postignute uspjehe u nauci, namijenjene mladim stvaraočima. Dobitnik je brojnih domaćih i međunarodnih stipendija i nagrada. Objavila je više od trideset radova u domaćim i stranim stručnim i naučnim časopisima, kao i četrdesetak naučno-popularnih članaka. Autor je monografije *Prava manjina*. Koautor je dva univerzitetska priručnika iz oblasti ljudskih prava i pravnih klinika.

Jovanović Bojan

Rođen 1969. godine u Čačku. Magistar političkih nauka, doktorand, sociolog i fenomenolog.

Jovanović Š. Dubravka

Rođena 1958. godine u Kotoru. Završila studije književnosti u Beogradu. Do sada objavila zbirke pjesma *Dijalog postanka* 1991; *Kamenov cvat*, 1994; *Boka plavo ćuti*, 1995. sa pjesnicima Milanom S. Kosovićem, Nadeždom Pavlović, Branislavom Cvetković Vitić i Branislavom Bojićem, *Na šotani bokeljske otmenosti*, 2007. godine. Zastupljena u Antologiji pjesama o vodi *Lirika vode*. Autor je brojnih eseja, reportaža i tekstova iz kulture i književnosti.

Dobitnik je nagrade grada Kotora „21. novembar“ kao i više književnih nagrada u SFRJ i Crnoj Gori. Živi i radi u Kotoru kao glavni urednik prve nezavisne radio stanice u Kotoru „Skala radio“.

Jovanović Jasna

Rođena 1986. godine u Nikšiću. Studije arhitekture završila u Podgorici. Radi u preduzeću „Mehanizacija i programat“.

Jovanović Peulić Mirna

Rođena 1971. u Tuzli. Radi u Opštini Herceg Novi kao administrativni namještenik. Animira javnost, distribuirala pozivnice Ogranka Matice crnogorske u Herceg Novom za period od 2011-2013. Majka jednog deteta.

Jovanović Radovan

Rođen 1942. godine u Stevanovcu kod Mojkovca. Završio Medicinski fakultet u Beogradu. Dugogodišnji direktor Doma zdravlja „Boško Dedeić“ u Mojkovcu. Bio je poslanik u Skupštini Crne Gore.

Jovanović Savo

Rođen 1953. godine u Prošćenju kod Mojkovca. Završio prvi stepen Pravnog fakulteta u Prištini. Jedan od direktora bivšeg Turističko-ugostiteljskog preduzeća „Sinjajevina“.

Jovanović Tiodor

Rođen 1975. godine. Diplomirani politikolog.

Jovičević Marko

Rođen 1962. godine u Kotoru. Diplomirani pravnik, penzioner. Radni vijek proveo u službama sistema bezbjednosti Crne Gore. Stalno nastanjen u Tivtu.

Jovičević Vladimir

Rođen 1987. godine u Podgorici. Akademski slikar. Završio Likovnu akademiju u Terniju, Italija. Angažovan kao asistent u nastavi na „The Florence Academy of Art“, Firenca. Izlagao na više kolektivnih izložbi u Crnoj Gori i Italiji.

Jovović Božo

Rođen 1947. godine u Nikšiću. Studije književnosti završila u Nikšiću. Radi u OŠ „Mileva Lajović Lalatović“ u Nikšiću.

Jovović Darko

Slikar sa stažom od četrdeset godina. Pored brojnih grupnih izložbi na prostoru EX Jugoslavije samostalno je izlagao u Centru za kulturu Kotor, 1985; galeriji „Centar“, Podgorica, 1994; galeriji Most, Podgorica, 2002; Centru za kulturu Rožaje, 2004; Centru za kulturu Bijelo Polje, 2004. Živi i stvara u Kosiću, Danilovgrad.

Kadović Dragan

Rođen 1965. godine u Indiji, Republika Srbija. Osnivač je preduzeća „Monte Live“. Živi u Danilovgradu.

Kaluderović Vojislav Vojo

Rođen 1981. godine u Kotoru. Diplomirao na Fakultetu za pomorstvo u Kotoru. Od 2005. godine radi u Centru za kulturu kao organizator kulturnih programa. Radi i kao instruktor plesa u modno-plesnom studiju „Enigma“. Pobjednik je prvog humanitarno-plesnog show-a „Plesom do snova“.

Kardović Fadil

Rođen 1957. u Rožajama. Nastavnički fakultet, grupa za fizičko vaspitanje završio je 1979. u Nikšiću. Kasnije je završio i Fakultet fizičke kulture u Nišu. Radi kao nastavnik fizičkog vaspitanja u OŠ „Mustafa Pećanin“ u Rožajama.

Koljenšić Svetozara Goran

Rođen 1956. godine u Zemunu. Diplomirao na Pravnom fakultetu u Nišu. Radi u Danilovgradu kao rukovodilac Uprave za šume, PJ Danilovgrad od 1984. godine. Posebno proučava istorijske, svojinsko-pravne odnose u vezi sa šumama i šumskim zemljištem, kao i običajno pravo u vezi sa istim. Aktivan u organima Crnogorske pravoslavne crkve u Podgorici. Nastanjen u Podgorici. Oženjen, otac dvoje dece.

Konjević Vukić

Rođen 1951. godine u Potрку kod Tomaševa, opština Bijelo Polje. Završio studije na Odsjeku za srpskohrvatski jezik i književnost Pedagoške akademije u Nikšiću i na Odsjeku za jugoslovenske književnosti i srpskohrvatski jezik Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Radio 17 godina u nastavi u osnovnim školama u BiH, najviše u Zenici. Od početka 1998. godine je direktor OŠ „Njegoš“ u Spužu, a zatim OŠ „Oktoih“ u Podgorici, đe i sada radi. Živi u Podgorici.

Kosić Mirko

Rođen 1971. u Kotoru. Završio Višu fizioterapeutsku školu u Igalu 2006, a na Univerzitetu u Rimu stekao drugu diplomu fizioterapeuta 2002. Na Steiner Leisure fitness akademiji u Londonu stekao je zvanje trenera za fitnes, pilates, jogu, nutricionizam i personalni trening 2002. Bio je na više stručnih usavršavanja u inostranstvu. Radio je kao fizioterapeut za nacionalni tim muških biciklista Srbije i Crne Gore. Sada radi u Mediteranskom zdravstvenom centru u Igalu, Zavodu za fizikalnu medicinu, rehabilitaciju i reumatologiju. Govori tečno italijanski i engleski jezik.

Kosović Rajko

Rođen 1972. godine u Nikšiću. Profesor engleskog jezika, direktor Srednjoškolskog centra „Vuksan Đukić“, sada na radu u Zavodu za školstvo.

Krivokapić Jelena

Rođena 1984. godine u Nikšiću. Studirala slikarstvo na FLU u Trebinju.

Krivokapić Knežević Marija

Diplomirala je na Studijskom programu za engleski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Nikšiću 1993. Diplomu magistra filoloških nauka stekla je na Odseku za engleski jezik i književnost Filološkog fakulteta u Beogradu, 2000. godine, a doktorirala na Odseku za anglistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, 2004. godine. Akademsko zvanje docenta stekla je na Univerzitetu Crne Gore juna 2005. godine, a vanrednog profesora 2010. godine. Na Univerzitetu Crne Gore predaje Viktorijansku književnost, Englesku književnost 20. vijeka, Savremene tendencije u angloameričkoj književnosti, kao i izborne kurseve: Uvod u kanadsku književnost, Savremena književnost američkih starosjedilaca, Susreti naroda i kultura u engleskoj modernoj prozi. Učestvovala na brojnim međunarodnim naučnim skupovima i. Objavila veliki broj radova na engleskom i crnogorskom jeziku. Od monografskih izdanja se ističu: *Lorens u Italiji*, 2010; *Traganje za onostranim u prozi Dejvida Herberta Lorensa*, 2010; *Ogledi iz moderne angloameričke proze*, 2011; *Ogledi iz savremene književnosti starosjedilaca Sjeverne Amerike*, 2013. Jedan je od urednika serije monografskih izdanja koje je objavila britanska kuća Cambridge Scholars Publishing: *Culture-Bound Translation and Language in the Global Era*, 2008; *History, Politics, Identity: Reading Literature in a Changing World*, 2009; *Recounting Cultural Encounters*, 2010; *On the Borders of Convention*, 2011; *The Face of the Other in Anglo-American Fiction*, 2012. Urednik je međunarodnog časopisa za nauku o jeziku i književnosti *Folia linguistica et litteraria*. Član je nekoliko međunarodna naučna udruženja od kojih su najznačajniji D.H. Lawrence Society i Udruženje kanadista Srbije i Crne Gore. Koordinator je dva međunarodna projekta. Bila je gostujući profesor na više univerziteta u inostranstvu, a 2009. godine i Fulbrajt predavač na Državnom univerzitetu u Aleksandriji u Luizijani, SAD.

Lalatović Biljana

Rođena 1973. godine u Herceg Novom. Završila studije književnosti na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Radi u Komunalnoj policiji u Nikšiću.

Lalović Vladan

Rođen 1968. godine. Diplomirao na Fakultetu za menadžment u Kotoru. Magistrirao na Pravnom fakultetu u Podgorici na tezi *Vatikanska diplomatija u vrijeme pontifikata Jovana XXIII 1958-1963*. Objavio više naučnih radova, članaka i prikaza na istorijske teme u referentnoj crnogorskoj periodici, te učestvovao na nacionalnim i međunarodnim naučnim skupovima i simpozijumima u zemlji i inostranstvu. Član je Forum za naučno-istraživački rad Zajednice Crnogoraca Makedonije. Počasni

član ZCGM, član je društva Crnogorsko-makedonskog prijateljstva, kao i crnogorsko-hrvatskog društva prijateljstva „Ivan Mažuranić“ sa Cetinja.

Latković Zoran

Rođen 1958. godine na Cetinju. Diplomirao na Odsjeku za geografiju Prirodno-matematičkog fakulteta u Beogradu. Radi u OŠ „Drago Milović“ u Tivtu kao nastavnik, a posljednjih desetak godina kao direktor škole. U braku sa Slavicom, rođenom Ratković, diplomiranim defektologom, ima šćer Jovanu, studenta arhitekture u Podgorici i sina Filipa, studenta Akademije za sport u Nikšiću.

Lekić Petar

Rođen je 1986. godine u Baru. Osnovne i specijalističke studije istorije završio na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Pobjednik je kviza ABC na Televiziji Crne Gore 2008, čiji je tematski okvir bilo kulturno-istorijsko nasljeđe Crne Gore. Radi kao kustos-istoričar u Istorijskom muzeju Narodnog muzeja Crne Gore.

Mandić Iva

Rođena 1986. godine u Podgorici. Studira na Fakultetu vizuelnih umjetnosti. Završila kurs za radijskog voditelja u organizaciji radija Montena iz Nikšića.

Margulis Nataša

Osnovne studije istorije završila na Univerzitetu Majami, a magistarske i doktorske na Univerzitetu Sinsinati. Predavala je na Univerzitetu u Sinsinatiju i Univerzitetu Maršal u Zapadnoj Virdžiniji. Predaje savremenu evropsku istoriju na Pitsburškom univerzitetu u Grinzburgu, uključujući i nastavu o Evropi u XIX i XX vijeku, Zapadnoj civilizaciji kao i nastavu o Nacističkoj Njemačkoj. Njena specijalnost je istraživanje Crne Gore u XIX vijeku.

Markuš Božidar

Rođen 1954. godine u Podgorici, đe i živi. Završio je Višu građevinsku školu u Zagrebu 1975. godine. Trideset godina radi kao građevinski inženjer za visokogradnje. Džudom se bavi od 1968. godine. Osnivač i trener Džudo kluba „Ribnica“ iz Podgorice. Bio je član Crnogorskog olimpijskog komiteta i član Skupštine Jugoslovenskog olimpijskog komiteta.

Marojević N. Andrija

Rođen 1984. godine u Nikšiću. Diplomirao na Pravnom fakultetu Univerziteta Crne Gore u Podgorici. Radi u Osnovnom sudu u Nikšiću.

Marstijepović Nada

Rođena 1969. godine u Baru. Fakultet za Fizičku hemiju završila u Beogradu. Diplomatsku Akademiju „Gavro Vuković“ završila u Podgorici. Magistarske studije završila na Metelurško-tehnološkom fakultetu u Podgorici. Radila u Ekotoksikološkom institutu u Podgorici, u Upravi policije Crne Gore - Centar za kriminalističku tehniku. Trenutno radi u Ministarstvu unutrašnjih poslova i javne uprave Crna Gore u Sektoru za vanredne situacije i civilnu bezbjednost. Sa timom stručnjaka u a.d. „Mol“ u Beogradu od 2004.godine saradnik je na realizaciji projekata u oblasti zaštite životne sredine. Učesnik je više Međunarodnih simpozijuma i konferencija iz oblasti fizike, hemije i životne sredine, fundamentalne fizičke hemije. Predsjednik je i organizator Prve Međunarodne Konferencije ZEB-PES 2012. u Baru. Član je Inženjerske komore Crne Gore kao i naučnog Društva Fiziko-hemičara Republike Srbije. Sudski je vještak iz oblasti fizičke hemije, zaštite životne sredine i ekologije. Profesionalno se bavila košarkom.

Martinović Savo

Rođen 1935. godine u Begovinama kod Danilovgrada. Objavio je knjige aforizama: *Ništa između*, 1991; *Hazardni rječnik*, 1994; *Puna kapa*, 2000; *Mala glava puna kapa*, aforizmi za one koji rastu, 2005; knjige epigrama *Mrtvi* uzao 1994. i *Kocka je okrugla*, epigrama za one koji rastu, 2005; romane od priča *Saga o Sagu*, 1996. i *Novela o Novelji*, 2000. Koautor je Antologije crnogorskog aforizma *Rijetke čestice*, 2006, a napisao je i monokomediju *Novelja ničiji*, 2004. Dobitnik je više nagrada za književnost. Zastupljen je u antologijama humora, satire i poezije. Prevođen je na više stranih jezika. Član je Udruženja književnika Srbije, Udruženja crnogorskih pisaca za djecu i mlade i Udruženja humorista i satiričara Crne Gore. Živi u Beogradu.

Martinović Srđa

Rođen 1988. na Cetinju. Magistar je političkih nauka. Dobitnik je većeg broja diploma iz oblasti prava i politikologije. Bio član mnogih vijeća na Univerzitetu Crne Gore. Autor je više stručnih radova. Radi u Ministarstvu obrane Crne Gore, Sektor za politiku odbrane.

Marunović Slobodan

Rođen 1957. godine. Studirao Srpsko-hrvatski jezik i jugoslovensku književnost. Glumac Crnogorskog narodnog pozorišta u Podgorici. Ostvario preko 80 uloga u pozorištu, na televiziji i filmu. Režirao preko dvadeset predstava sa alternativnim i studentskim teatarskim grupama. Dobitnik je mnogih društvenih i strukovnih

priznanja. Igrao u najpoznatijim ostvarenjima poznatih crnogorskih i južnoslovenskih pozorišnih reditelja: B. Eraković, R. Vojvodić, P. Mađeli, B. Mićunović... sa velikim glumačkim imenima kao što su Mira Stupica, Mišo Janketić, Dragica Tomas, Veljko Mandić, Boro Begović, Petar Banićević. Sa svojim predstavama gostovao širom zemaljske kugle – Pariz, London, Rim, Ciri, Beč, Keln, Štuttgart, Moskva, Taskent, Njujork, Čikago, Detroit, Los Anđeles, San Francisko, Montreal, Toronto itd... Najpoznatije uloge: Njegoš u *Potonjoj uri Njegoševoj*, Vladika Danilo u *Gorskom vijencu*, Vukmanović u *Princezi Kseniji*, Stanko Crnojević u *Balkanskoj carici*, Janko u *Kako se ko rodi*, Krsto Zrnov u *Ispovijedi*, Egej u *Snu ljetnje noći*, Kralj Beranze u *Kralj umire*, Gas u *Egzekutorima*, Bopčinski u *Revizoru*, Žan Pjer Linger u *Dvije kristalne čaše*, Komnen u *Događaj u magarčevoj sjenci*, Mojsije u *Jakov grli trnje*, Makarije u *Az Makarije* itd...

Matoš Izabela

Rođena 1977. u Dubrovniku. Diplomirani je aranđer - dekorater i diplomirani nastavnik likovne kulture. Izrađuje unikatani nakit i odjevne predmete. Bavi se pedagoškim radom u svojoj kreativnoj radionici i frankofonoj asocijaciji „Avenir“ u Herceg Novom. Kostimograf je u kratkometražnom igranom filmu „Luca“. Scenograf i kostimograf za predstave hercegnovskog pozorista „Kuda idu stare godine“ i „Soliter“, te kostimograf u pozorišnoj predstavi „Plan B“ u režiji Slobodana Milatovića, po tekstu Marije Čolpe. Bila je član scenografskog tima Festivala Bollywood Filma u Beogradu 2003. godine. Član je organizatorskog tima festivala Sinestezija 2011, Herceg-Novog. U toku 2012-2013 izlaže u Francuskoj, Podgorici, Cetinju, Herceg Novom.

Matunović Maja (Radan)

Rođena 1983. godine u Danilovgradu. Završila Ekonomski fakultet u Podgorici. Bavila se volonterskim radom u Omladinskoj organizaciji Crvenog krsta Danilovgrad. Radi u Opštini Danilovgrad kao službenik za javne nabavke.

Medojević Dejan

Rođen 1987. godine u Mojkovcu. Završio Filozofski fakultet u Nikšiću, Odsjek za istoriju i geografiju. Aktuelni je predsjednik Opštine Mojkovac.

Mihović Dragan

Novinar je i advokat. Živi u Lastvi grbaljskoj, Budva.

Mihović Labud

Privatni je preduzetnik. Živi u Lastvi grbaljskoj, Budva.

Mihović Olivera

Privatni je preduzetnik. Živi u Lastvi grbaljskoj, Budva.

Milatović Milosav

Rođen je 1979. godine u Nikšiću. Fakultet likovnih umjetnosti završio na Cetinju. Imao je više samostalnih i kolektivnih izložbi u zemlji i inostranstvu. Živi i radi u Nikšiću kao kustos u galeriji „Nikola I“, Dvorac kralja Nikole I.

Milošević Radoslav-Atos

Rođen 1954. u Đakovici, Srbija. Završio Filozofski fakultet u Prištini, Odsjek za engleski jezik i književnost i Akademiju umjetnosti u Prištini, Odsjek likovni, smjer slikarski. Polijediplomske studije u oblasti konzervacije/restauracije umjetničkih djela završio u Ljubljani. Sudski tumač za engleski jezik. Stručni prevodilac za časopis „Vaspitanje i obrazovanje“. Saradnik (predavač) za realizaciju nastave engleskog jezika na Fakultetu likovnih umjetnosti na Cetinju oko 15 godina; Predavač engleskog jezika na više kurseva na Institutu stranih jezika u Podgorici kao i kurseva u organizaciji Uprave za kadrove za zaposlene u državnim institucijama. Autor velikog broja objavljenih prevoda i stručnih radova iz oblasti obrazovanja na engleskom i crnogorskom jeziku kao i iz oblasti zaštite kulturnih dobara. Imao više samostalnih i kolektivnih izložbi. Bio direktor Srednje likovne škole „Petar Lubarda“ na Cetinju dva i po mandata i direktor Obrazovnog Centra na Cetinju jedan mandat. Pomoćnik je direktora u Zavodu za školstvo, Sektor za unapređivanje obrazovanja od 1. januara 2009. godine. Inicijator i obnovitelj likovne škole na Cetinju 1991. godine. Član ULUCG; Udruženja prevodilaca Crne Gore; Podpredsjednik Fondacije „Petar Lubarda“. Oženjen, otac dva odrasla sina.

Minić Ikonija

Rođena 1959. godine u Mojkovcu. Direktor je Doma zdravlja „Boško Dedeić“ u Mojkovcu. Završila Medicinski fakultet u Novom Sadu. Specijalizirala pneumologiju.

Minić Petko

Rođen 1953. godine u Jakovićima kod Mojkovca. Završio srednju trgovačku školu. Preduzetnik.

Miranović Anastazija

Rođena 1967. godine u Kotoru. Diplomirala u Beogradu na Filozofskom fakultetu, na grupi za istoriju umjetnosti. Magistrirala 2010. u Kotoru kod prof. dr Rajka

Vujičića. Radila kao kustos u Narodnom muzeju Crne Gore; bila direktor Centra za kulturu „Nikola Đurković“ u Kotoru, a od 2006. godine radi kao direktorica gradske galerije „Velimir A. Leković“ KC Bar. U Kotoru bila honorarno angažovana tri godine na Fakultetu za turizam i hotelijerstvo, kao saradnica prof. dr Rajku Vujičiću, na predmetu Istorija umjetnosti i kulture. Bavi se likovnom kritikom. Član je ICOM-a. Bila selektor mnogih značajnih izložbi u Crnoj Gori i inostranstvu, kao i član respektabilnih stručnih žirija i komisija iz domena likovnih umjetnosti. Doktorand je iz oblasti kulturnog truzma na Fakultetu za turizam u Baru, Univerziteta Mediteran. Od 2008. godine aktivan je sudionik crnogorske modne scene. Autor 5 kolekcija, tematski vezanih za kulturu i istoriju Crne Gore. Ministarka je za kulturu u Ženskoj vladi, predsjednica OŽ Bara, predsjednica Školskog odbora muzičke škole za osnovno muzičko obrazovanje „Petar II Petrović Njegoš“ u Baru, članica Upravnog odbora Fondacije Petar Lubarda, članica Rotary kluba Bar. Udata za Mladena Miranovića i majka dvije djevojčice, Karle i Tare. Živi i radi u Baru.

Mitrović Batrić

Rođen 1940. godine u Mojkovcu. Akademski slikar, radio u Osnovnoj školi „Aleksa Đilas - Bećo“. Imao je više samostalnih i grupnih izložbi.

Mitrović Miladin Brko

Rođen 1948. godine u Stevanovcu kod Mojkovca. Saobraćajni je inženjer, dugogodišnji direktor Školskog centra „Vuksan Đukić“ u Mojkovcu i u dva navrata predsjednik opštine Mojkovac.

Mitrović Obrada Siniša

Rođen 1959. godine. Završio Ekonomski fakultet Državnog univerziteta „Veljko Vlahović“ 1983. Samoinicijativno stekao dobro znanje engleskog jezika na Institutu za strane jezike u Podgorici. Po završenim studijama radio u „Industriaimportu“ u spoljnoj trgovini do raspada preduzeća 1996. kada prelazi da živi u Tivtu. Radi u budvanskom „Mercuru“. U periodu od 1992. do 1998. piše za „Monitor“, „Pobjedu“ i „Liberal“ na desetine priloga iz ekonomije, istoriografije i publicistike. Objavio i više priloga za „Vijesti“.

Mrdović Borko

Rođen 1977. godine u Bijelom Polju. Diplomirani stomatolog, zaposlen u svojoj privatnoj zubnoj ordinaciji.

Mrdović Ilija

Rođen 1955. godine u selu Jakovići kod Mojkovca. Saobraćajni inženjer - specijalista inženjer željezničke stanice. Šef je Željezničke granične stanice Bijelo Polje.

Mrdović Ljubodrag

Rođen 1957. godine u Mojkovcu. Akademski vajar, profesor u Srednjoškolskom centru u Mojkovcu. Diplomirao je na Fakultetu likovnih umjetnosti u Sarajevu. Imao nekoliko samostalnih i kolektivnih izložbi.

Mrdović Slavko

Rođen 1944. godine u Jakovićima kod Mojkovca. Profesor književnosti, od 1972. godine živi i radi u Švajcarskoj kao medicinski stručnjak. Afirmisani aktivista u organizovanju naše dijaspore. Crnogorskoj javnosti poznat kao čovjek koji je uložio mnogo napora u donatorstvu - humanitarnoj pomoći za bolnice, škole i domove za stare po cijeloj Crnoj Gori.

Mrdović Uglješa

Rođen 1966. godine u Mojkovcu. Učitelj, zaposlen u Osnovnoj školi „Aleksa Dilas – Bećo“ u Mojkovcu.

Mrvaljević Darko

Rođen 1987. godine na Cetinju. Student Pravnog fakulteta. Pohađao više međunarodnih seminara i treninga u oblasti upravljanja projektima finansiranim iz EU fondova, demokratije u ljudskih prava, volonterskog menadžmenta, omladinskog liderstva, vršnjačke edukacije. Dugogodišnji aktivista NVO i Crvenog krsta. Živi u Danilovgradu.

Mulić Hamo

Rođen 1942. u Gusinju. Po završetku armije odlazi u Švedsku đe je upisao matematiku koju iz objektivnih razloga nije završio. Upisao Norden tehnički institut za fotografiju u Stokholmu. Učestvovao na mnogim takmičenjima i izložbama umjetničkih fotografija. Dobitnik brojnih nagrada među kojima je najveća „Prva nagrada Stoltberga“. Osnivač je mnogih društava i udruženja naših iseljenika: Muzičko društvo „Kvinta“, Omladinsko udruženje „Slavija“, predsjednik Plavsko-gusinjskog zavičajnog udruženja „Izvor“. Isticao se svojim humanitarnim radom. Sada je u penziji. Često je u Crnoj Gori u Tivtu, đe ima svoju kuću te u rodnom Gusinju.

Muratović Esko

Rođen je 1971. godine u Nikšiću. Na Filozofskom fakultetu stekao zvanje profesora filosofije, đe je i magistrirao. Radi kao profesor u gimnaziji „Stojan Cerović“ u Nikšiću.

Murić Mirsad

Rođen 1962. u Rožajama. Prirodno-matematički fakultet, grupa za bilologiju završio je 1988. u Skoplju. Od 1988-1997. godine je radio u DP „Bisernica“ Rožaje kao rukovodilac fabrike za preradu ljekovitog bilja i šumskih plodova. Godine 2003/2004. obavljao je poslove republičkog sanitarnog inspektora, a od 2006. godine je nastavnik biologije u OŠ „25. maj“ u Rožajama. Oženjen je i otac troje dece.

Mustur Dušan

Poslije stečene diplome doktora medicine, završio je magistraturu iz oblasti reumatologije, a potom i specijalizaciju iz fizikalne medicine i rehabilitacije. Godine 2009. stiče zvanje doktora medicinskih nauka iz oblasti reumatologije i fizikalne medicine i rehabilitacije. Docent je na Fakultetu primijenjene fizioterapije u Igalu od 2009. Predavao je na Visokoj školi sestrinstva „Kraljica Jelena“ u Igalu. Član je ljekarske komore Crne Gore, Udruženja fizijatara Crne Gore, Kongresnog odbora i sekretar Drugog Kongresa fizijatara Crne Gore, član predsjedništva Udruženja reumatologa Crne Gore. Objavio više stručnih i naučnih radova. Radi u Institutu za fizikalnu medicinu, rehabilitaciju i reumatologiju.

Nikčević Batričević Aleksandra

Rođena 1972. godine u Zadru. Završila je Studije engleskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Magistrirala 2001. godine. Od 1996. godine angažovana kao saradnica na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Na Studijskom programu za istoriju predaje engleski jezik. Doktorirala je na Univerzitetu u Novom Sadu. U zvanje docenta izabrana je 2009. godine. Jedan od organizatora međunarodnog naučnog skupa anglista koji se održava na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. U koautorstvu objavila udžbenik iz viktorijske književnosti i priredila pet zbornika i četiri monografske publikacije sa radovima iz engleskog jezika, engleske i američke književnosti i metodike nastave. Predsjednica je Društva poštovalaca anglo-američke književnosti. Članica je redakcijskog odbora časopisa „Lingua Montenegrina“, časopisa „Ars“ i „Folia Linguistica et Litteraria“. Članica je Instituta za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“ sa Cetinja; Društva crnogorsko-hrvatskog prijateljstva „Ivan Mažuranić“; redakcije edicije „Women In XXth Century“; organizacionog odbora naučnih skupova metodičara

koji se održavaju na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Angažovana je u Domu za djecu bez roditeljskog staranja u Bijeloj kao koordinatorka za visokoškolsko obrazovanje štíćenika te institucije. Udata je za dr Gorana Batrićevića sa kojima ima dva sina, Dimitrija i Vuka.

Nurković Armin

Rođen 1985. u Rožajama. Filološki fakultet je završio u Novom Pazaru. Diplomirani je profesor srpskog/bosanskog jezika. Radi kao nastavnik maternjeg jezika u OŠ „25. maj“ u Rožajama.

Nurković Avdo

Rođen je 1957. godine u Seošnici kod Rožaja. Višu pedagošku školu, smjer srpskohrvatski jezik i književnost, završio u Prizrenu, a Filološki fakultet u Novom Pazaru. Magistar je književnoistorijskih nauka. Objavio zbirke pjesama *Nasljednik*, *Zrela žita*, *Zima pravi sladoled*, *Žedna zemlja* i *Donesi sunce*. Organizator je festivala „Krilata Seošnica“ - susreti pjesnika za djecu, u Seošnici kod Rožaja. Član je mjesnog udruženja pjesnika za djecu i mlade „Zvončić“ i član udruženja crnogorskih pjesnika za djecu i mlade. Radi kao nastavnik maternjeg jezika u Osnovnoj školi „25. maj“ u Rožajama. Objavio više stručnih i naučnih radova. Dobitnik više nagrada za stvaralaštvo.

Nurković Huseina Safet

Rođen 1965. godine. Višu upravnu školu završio je u Prištini. Radi kao šumarski tehničar u Upravi za šume Pljevlja, područna jedinica Rožaje.

Nurković Kemal

Rođen 1973. u Rožajama. Višu Pedagošku školu je završio u Prištini, smjer fizika i hemija. Radio u MUP-u u Rožajama, a sada radi u OŠ „Jugoslavija“ u Baru kao nastavnik fizike.

Otašević Vasilije

Rođen 1958. godine u Danilovgradu. Arhitektonski fakultet završio 1990. godine u Skoplju. Radi na poslovima glavnog urbaniste na prostoru opštine Danilovgrad. Živi u Danilovgradu.

Pantović Branislav

Rođen 1968. u Zrenjaninu. Diplomirao engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Nišu, Odsjek anglistika, drugi strani jezik – njemački. Radi kao profesor

u srednjoj školi „Danilo Kiš“ u Budvi, od 1993. Sudski tumač za engleski jezik; prevodilac Crnogorskog Helsinškog komiteta za ljudska prava od 1994; posmatrač više parlamentarnih i predsjedničkih izbora sa Crnogorskim Helsinškim komitetom a zatim i sa OEBS-om. Prevodilac mnogih dokumenata za Međunarodnu Helsinšku federaciju za ljudska prava sa sjedištem u Beču i Article 19 sa sjedištem u Londonu.

Pavićević Aleksandar

Rođen 1982. godine u Podgorici. Primijenjene Studije Menadžmenta diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Podgorici.

Pavićević Dijana

Rođena je 1977. godine u Nikšiću. Zvanje diplomiranog ekonomiste stekla na Ekonomskom fakultetu u Podgorici. Radi u JU Zahumlje Nikšić.

Pavićević Jovanov Marinko

Rođen 1957. godine u Nikšiću. Završio Višu pedagošku akademiju, Odsjek slikarstvo. Bavi se pisanjem za djecu i odrasle. Kantautorskim radom se bavi trideset godina. Bio je muzički urednik na RTVCG. Učesnik brojnih muzičkih festivala, od kojih se ističu: Opatija 1986; MESAM 1992; Budva 1994. i 1996; Evrovizija, Ljubljana 1998. i dr. Objavio knjige: *Nebesko dno*, 1989; *Monahov talisman*, 1995; *Svetac bez oreola*, 2005. Živi i stvara u Podgorici.

Pavićević Vidoje

Rođen 1949. Do Pješivački. Završio Prirodno-matematički fakultet u Beogradu. Radio je u Gimnaziji „Petar I Petrović Njegoš“ u Danilovgradu. Od 1973. je profesor matematike, a od 1998-2007. obavljao funkciju direktora škole. Potpredsjednik Opštine Danilovgrad. Oženjen.

Pejović Ana

Rođena 1973. godine u Nikšiću. Na Filozofskom fakultetu stekla zvanje profesora crnogorske književnosti đe je odbranila i magistarsku tezu na temu „Pripovjedački postupak u Đilasovim romanima“. Objavila više stručnih i naučnih radova. Za zbirku poezije *Poetika absurda* dobila književnu nagradu „Zaloga“ 2008. godine. Piše poeziju, eseje, kratke priče i književnu kritiku. Učestvovala na više državnih i međunarodnih književnih susreta. Član je Književne zajednice „Mirko Banjević“. Receptent je velikog broja knjiga poezije i proze u Crnoj Gori i šire. Zaposlena je u JU Centar za kulturu Nikšić.

Pejović Sreten

Rođen 1963. godine u Pljevljima. Diplomirani pravnik i rukovodilac Službe za socijalni rad u Mojkovcu.

Pejović Vidosava

Rođena 1982. godine u Nikšiću. Diplomirala na Odsjeku za italijanski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Bavi se prevodilaštvom. Živi i radi u Nikšiću.

Pepić Sulja Sabo

Rođen 1957. u Rožajama. Filozofski fakultet, grupa za istoriju, završio je 1986. u Skoplju. Radi u OŠ „Mustafa Pećanin“ u Rožajama blizu trideset godina. Oženjen je, otac troje dece.

Petranović Zoran

Rođen 1963. godine u Kotoru. Diplomirao na Ekonomskom fakultetu u Podgorici 1988. godine. Radio u HTP „Primorje“ AD Tivat kao zamjenik direktora hotela „Plavi horizonti“, direktor prodaje, direktor turizma i ugostiteljstva te izvršni direktor Društva. Radio i kao izvršni direktor kompanije „Mješovito“ Herceg Novi. Sada radi kao direktor filijale Crnogorske komercijalne banke u Tivtu. Bio predsjednik FK Arsenal iz Tivta, član UO KK Teodo, Tivat. Oženjen, otac dvoje dece.

Piletić Deja

Rođena 1978. na Cetinju. Diplomirani je profesor italijanskog jezika i književnosti i magistar filoloških nauka. Doktorand na Filozofskom fakultetu Univerziteta Crne Gore. Polaznik mnogih specijalističkih kurseva u zemlji i inostranstvu, kao i učesnik većeg broja međunarodnih kongresa i projekata. Autor je više objavljenih prevoda. Radi na Filozofskom fakultetu u Nikšiću Univerziteta Crne Gore kao saradnik u nastavi na Katedri za italijanistiku. Stalni je sudski tumač za italijanski jezik.

Plamenac Nikola

Rođen 1946. godine na Cetinju. Radio kao carinik. Živi u Tivtu kao penzioner.

Popović Marka Aleksandar

Rođen 1935. godine, Banja Luka. Diplomirao strojarškog inženjera dobio u Zagrebu 1965. Svira prvu trubu od 1954. u GPD Tivat. Vlasnik više patenata na nivou SFRJ. Sada penzioner.

Popović Milica

Rođena 1984. godine na Cetinju. Diplomirani turizmolog. Radila u Grad teatar Budva, hotelu „Queen of Montenegro“ i Srednjoj školi „Danilo Kiš“.

Popović Perov Nenad

Rođen 1967. godine u Kotoru. Doktor je stomatologije. Specijalizirao ortopediju vilice u Njemačkoj. Januara 2009. postaje poslovni partner dr Douglasa Edwarda Tolla u njegovoj klinici, a 2010. osniva sa njim Institut za ortodontska istraživanja I K F. Redovni je učesnik na kongresima i simpozijumima njemačkih, evropskih i američkih ortodonata. Sa kolegom Tollom i samostalno bio gost-predavač na nekoliko njemačkih univerzitetskih klinika u okviru specijalističke nastave. Sa istim kolegom 2010. objavio dva naučna članka u časopisu „Journal of orofacial orthopedics“. Suosnivač je Saveza crnogorskih asocijacija u Njemačkoj a sa prijestolonasljednikom princom Nikolom Petrovićem Njegošem i predstavnicima Crnogoraca iz drugih evropskih zemalja je osnovao Savez crnogorskih asocijacija Evrope. Suosnivač je društva crnogorsko-njemačkog prijateljstva u pokrajni Hessen sa imenom Montehess. Bavi se istraživanjem istorije crnogorske dijaspore u Njemačkoj i vezama njemačkog i crnogorskog naroda. Autor je i web stranice www.grbalj.org. Oženjen je dr Larisom Popović sa kojom ima dvoje dece, kćer Ivanu i sina Filipa. Živi u Frankfurtu na Majni i radi u Bad Sodenu kod Frankfurta.

Pustahija Milorad

Rođen 1955. godine u Nikšiću. Ekonomski fakultet završio u Sarajevu. Radio u Fabrici motora „Famos“. Godine 1992. se vratio u Crnu Goru, ali zbog mogućnosti mobilizovanja izbjegao u Švedsku 1993. godine. Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma vratio se 1996. godine. U Crnoj Gori radio kao komercijalni direktor u TP „Montenegro promet“ u Budvi i kao direktor hotela „Vrmac“ u Prčnju. Posljednjih desetak godina radi kao direktor podružnica za Crnu Goru i Albaniju hrvatske građevinske kompanije „Konstruktor“.

Pustahija Zrinka

Rođena 1954. godine u Sarajevu. Završila Filozofski fakultet u Sarajevu, đe je i radila u „Famos“-ovoj biblioteci do 1992. godine. Nakon toga, do 1997. živjela je i radila u Švedskoj u gradskoj biblioteci u Strengnesu. Živi i radi u Budvi kao bibliotekar u gradskoj biblioteci.

Radević Novica

Rođen 1950. u Rožajama. Pedagošku akademiju završio u Nikšiću 1974. godine, grupa za istoriju i geografiju, a Filozofski fakultet u Prištini, katedra za istoriju

2006. Na istom fakultetu završio i postdiplomske studije. Objavio više stručnih i naučnih radova. Direktor je OŠ „Miroslav Đurović“ u Rožajama.

Radojević Milena

Rođena 1953. godine u Priboju na Limu. Završila je Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Odsjek jugoslovenske književnosti 1977. godine. Radila kao novinar u NIP „Dnevnik“ Novi Sad; profesor srpskohrvatskog jezika u Školskom centru Tivat; bibliotekar i upravnik narodne biblioteke u Tivtu, a od 1996. godine obavlja dužnost direktora Centra za kulturu Tivat. Bila je predsjednik SIZ-a kulture i nauke u Tivtu, direktor festivala „Modus Moda Vivendi“ i direktor festivala „Purgatorije“. Bila je producent i direktor više pozorišnih projekata i dokumentarnih filmova.

Radoman Aleksandar

Rođen 1981. godine u Podgorici. Istoričar književnosti. Završio je Filozofski fakultet u Nikšiću. Doktorand je filologije na Sveučilištu „Josipa Jurja Strossmayera“ u Osijeku. Zaposljen je kao istraživač u Institutu za crnogorski jezik i književnost te obavlja i posao urednika izdanja iz oblasti književnosti i nauke o književnosti. Učestvovao je na desetak naučnih skupova i publikovao tridesetak naučnih i stručnih radova u zemlji i regionu. Priredio je desetak značajnih knjiga iz oblasti crnogorske književnosti i crnogorske književne historiografije. Urednik je tridesetak izdanja objavljenih u Institutu za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“ i Institutu za crnogorski jezik i književnost, od kojih se posebno izdvaja trotomna kapitalna *Istorija crnogorske književnosti*. Član je redakcija časopisa „Lingua Montenegrina“ i „Quest“. Član je Matice crnogorske i Udruženja pozorišnih kritičara i teatrologa Crne Gore.

Radonović Slavković Stanka

Rođena 1977. godine na Cetinju. Diplomirala na Filozofskom fakultetu u Nikšiću na Odsjeku za srpski jezi i književnost. Objavila je dvije pjesničke zbirke: *Nijemo govori ljubav*, 1998. i pjesme *Pjesme*, 2003. za koju je dobila nagradu „Spasoje Pajo Blagojević“. Bila je član Udruženja književnika Crne Gore. Živi u Budvi. Zaposlena je u JU Muzeji, galerija i biblioteka kao organizator književno-kulturnih aktivnosti.

Rajović Mirjana (rođ. Pajović)

Rođena 1960. godine u Danilovgradu. Filozofski fakultet, Odsjek za hrvatski ili srpski jezik i jugoslovenske književnosti završila u Zadru. Radni vijek započela

1984. godine u Srdenjoškolskom centru u Bosanskoj Krupi, da bi do rata 1992. radila u Srednjoškolskom centru u Kalesiji. Tada se vraća u Danilovgrad i počinje da radi u Osnovnoj školi „Vuko Jovović“ đe radi i sada. Posebno se angažuje u radu na učeničkim slobodnim aktivnostima, o čemu svjedoče uspješni nastupi na festivalima literarnog i dramskog stvaralaštva i brojne aktivnosti na nivou lokalne zajednice. Član je Savjeta Radio Danilovgrad. Objavila je zbirku pjesama za đecu *Zvončići*. Član je Udruženja crnogorskih pjesnika za djecu i mlade.

Rakočević Bogić

Rođen 1961. godine u Štitarici. Pjesnik, književni kritičar, urednik u Televiziji Crne Gore. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Objavio desetak knjiga poezije i esejistike.

Rakočević Radomir

Rođen 1933. godine u Štitarici kod Mojkovca. Diplomirani ekonomista, nekadašnji predsjednik Skupštine opštine Mojkovac i dugogodišnji društveno-politički radnik u republičkim organima. Autor je nekoliko knjiga iz prošlosti i savremenosti mojkovačkog kraja.

Raspopović Slavko

Rođen 1958. godine u Titogradu. Novinar više od dvadeset godina. Radio za mnoge štampane medije na prostoru Crne Gore, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, među kojima su „Monitor“, „Vjesnik“, „Arena“, „Danas“, „Omladinski pokret“, „Oslobođenje“. Bio jedan od osnivača prve crnogorske novinske agencije Montena-fax. Posljednjih sedam godina radio u dnevnom listu „Publika“ odnosno „Republika“ do njenog gašenja. Objavio više od pedeset intervjuova sa najznačajnijim umjetnicima, slikarima, književnicima i vajarima Crne Gore i EX Jugoslavije kao i dvadesetak intervjuova sa akterima političkih događanja u novijoj crnogorskoj istoriji. Predsjednik je Foruma za ljudska prava Crne Gore koji je bio organizator za-paženog okruglog stola Crnogorsko-srpskog dijaloga.

Raspopović Slobodan

Rođen 1951. godine u Kavadarcima, Makedonija. Na Ekonomskom fakultetu u Podgorici diplomirao 1976. godine. Radio u Novom Sadu kao komercijalni direktor Vojvođanske banke i vd direktora IP Matice srpske. Bio je direktor IP „Stylos“ Novi Sad i direktor štamparije „Roto-Slog“ Podgorica. Trenutno je rukovodilac finansija Novosadske fabrike „Novkabel“. Oženjen, otac dvoje odrasle dece.

Raspopović Veselin

Rođen 1957. u Danilovgradu. Diplomirao na Pravnom fakultetu u Podgorici 1983, a pravosudni ispit položio 1987. u Beogradu. Bio angažovan na raznim stručnim poslovima. Advokaturom se bavi od 1991. godine. U svojoj višegodišnjoj karijeri uspješno je odradio više stotina predmeta iz svih oblasti prava. Preferira građansko-pravnu materiju, a bogato iskustvo ima u oblasti imovinskih i radnih sporova. Porodičan je čovjek, otac petoro dece.

Samardžić Mira

Rođena 1955. u Sisku, Republika Hrvatska. Medicinski fakultet završila u Beogradu 1979. god. Specijalistički ispit iz pedijatrije položila je 1988. godine na Sveučilišnoj klinici „Rebro“ u Zagrebu. Magistarsku tezu i doktorsku disertaciju odbranila je na Medicinskom fakultetu u Beogradu (1994. i 1999). Usavršavala se iz pedijatrijske endokrinologije na Sveučilišnoj klinici „Rebro“ u Zagrebu, Centro Interuniversitario delle Malattie Endocrine e Metaboliche dell'Eta Evolutiva, Università di Bari, Italija, i Mercy Children's Hospital University of Missouri, Kansas City, USA. Član je ISPAD-a (International Society of the Pediatric & Adolescent Diabetes), ESPE (European Society for Paediatric Endocrinology), ESE (European Society of Endocrinology), Udruženja pedijatara Crne Gore i Udruženja endokrinologa Crne Gore. Od 1992. radi u Institutu za bolesti djece u Podgorici. U zvanje vanrednog profesora birana je 2010. na Medicinskom fakultetu u Podgorici. Objavila 20 stručnih i naučnih radova u zemlji i inostranstvu. Napisala je nekoliko poglavlja u knjigama i jednu monografiju. Izlagala je radove na oko 50 međunarodnih i domaćih kongresa i simpozijuma. Pomoćnik je urednika u časopisu „Pediatric today“ i recenzent u časopisu „Pediatric Diabetes“. Član je uređivačkog odbora u domaćem časopisu „Medicinski zapisi“. Držala je predavanja na 3 strana univerzitetima i akademijama (*Transilvania University of Brasov, Charles University in Prague, Akademija medicinskih nauka SLD*).

Savićević Dejana

Rođena 1962. godine u Podgorici. Završila Pravni fakultet u Podgorici i tako stekla zvanje diplomiranog pravника. Pripravnički staž odradila u Zavodu za izgradnju Podgorice, gdje je kasnije bila i šef pravne službe. Od 2002. godine stalno zaposlena kao sekretar u JU Centar za kulturu Danilovgrad. U periodu 2002-2003. obavljala dužnost voditeljice u Radio Danilovgrad. Predsjednica je Foruma žena Danilovgrad, članica CO Crne Gore foruma žena, član Upravnog odbora JU Umjetnička Kolonija Danilovgrad. Izvršna je direktorica NVO Bankarski ombudsman, koja se

bavi zaštitom prevarenih građana od strane banaka i MFI, kao i ostalih institucija sistema. Udata, majka troje dece, živi u Spuzi.

Sekulić Karadžić Anka

Rođena 1960. godine u Danilovgradu. Završila Filozofski fakultet u Nikšiću. Objavila knjigu poezije *Na gradskom trgu*. Dugo godina radila kao kulturni radnik i rukovodilac u Centru za kulturu Danilovgrad. Piše haiku poeziju i eseje *Putopis blizine* koji uzlaze u časopisu „Putovanja“.

Sekulić Zoran

Rođen 1954. godine u Danilovgradu. Diplomirani pravnik. Izvršni je direktor Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost. Živi u Podgorici.

Smailagić Merin

Rođen 1963. godine u Beranama. Završio Pedagošku školu na Univerzitetu „Veljko Vlahović“, smjer likovno vaspitanje. Radi u JU Grad teatar. Autor velikog broja dizajnerskih rješenja iz širokog spektra propagandnog materijala.

Stamatović Isidora

Rođena 1983. u Podgorici. Na Cetinju završila Fakultet likovnih umjetnosti, slikarski smjer u klasi prof. Smaja Karaila. Imala više kolektivnih izložbi. Samostalno izlagala u galeriji „Sue Ryder“, Herceg Novi, 2008; Galeriji diplomatskog kluba, Beograd, 2008; Ambasadi SAD-a u Beogradu, 2008. Član je ULUCG i ULUBIH. Objavila tri zbirke poezije: *Nemoguće*, 2000; *Extraordinarno*, 2001. i *Vraćanje u svijet*, 2008.

Stamenković Jovanka

Rođena 1970. u Kotoru. Kuvarica, vlasnica d.o.o. „Jokina kužina“. Učesnica je radionica kreativnosti u hercegnovskom pozorištu, poslenik i organizator kulturnih događaja i sponzor maskembala u hercegnovskoj opštini i Matici crnogorskoj, Ogranak Herceg Novi. Majka četvoro djece.

Staničić Neven

Rođen 1955. godine u Kotoru. Profesor jugoslovenskih i opšte književnosti. Kao novinar radio na mjestu glavnog i odgovornog urednika Radio Tivta i direktora INDOK centra Tivat (Centra za iformisanje, dokumentaciju i kulturu). Bio saradnik i dopisnik ondašnje TV Titograd, a kao scenarista i voditelj sarađivao i sa TV Novi Sad. Iz novinarstva izašao ranih devedesetih, po ubjeđenju, ali i sili (zajedno

sa svim radnicima INDOK centra, bio otpušten u najezdi nacionalističkih euforija nakon lokalnih izbora u Tivtu 1993. godine). Od 1995. radi kao urednik programa, odnosno izvršni producent u Centru za kulturu Tivat. Bio član Upravnog odbora JP Radio difuzni centar Crne Gore, kojim je i predsjedavao tokom 2007. i 2008, a 2003. i 2004. član Savjeta RTV Crne Gore za programske sadržaje na albanskom i jezicima nacionalnih i etničkih zajednica. Jedan je od osnivača takozvanog „producentuskog pozorišta“ u okviru JU Centar za kulturu Tivat, 2000. godine, te kao Izvršni producent potpisuje svih deset do sada ostvarenih pozorišnih produkcija ove JU. Aktivno učestvuje i u formiranju Festivala mediteranskog teatra „Purgatorije“ u Tivtu. Aktivno se bavi izdavaštvom, priređivanjem knjiga i publikacija. Bio prvi predsjednik i aktivni je član NVO „Evropski dom Tivat“, članice asocijacije od 136 gradova širom Evrope, sa osnovnim ciljem – promocije evropskih ideja, standarda i tekovina u svim oblastima svakodnevnog života.

Stanišić Ilija

Rođen 1942. godine. Završio Ekonomski fakultet u Podgorici. Radio kao Inspektor privrednog kriminala; Pomoćnik direktora za finansije i investicije u NIP „Pobjeda“; Direktor VUP-a Danilovgrad; Direktor Energoinvesta Sarajevo u Danilovgradu, Zamjenik i Direktor Zavoda za statistiku Crne Gore. Dobitnik je Ordena zasluge za narod, Zlatne značke civilne zaštite Jugoslavije kao i Velike plakete Energoinvesta za razvoj i unapređenje Energoinvesta. Bio je član Asocijacije statističara Balkana. Učesnik 37-og i 38-og zasjedanja Statističke komisije Ujedinjenih Nacija u Njujorku. Oženjen, otac troje dece.

Stanišić Obrad-Mišo

Rođen 1959. godine u Mojkovcu. Profesor književnosti. Bio je predsjednik Skupštine opštine Mojkovac, pomoćnik ministra inostranih poslova u Vladi Crne Gore, sekretar Ministarstva za zaštitu životne sredine, aktuelni poslanik u Skupštini Crne Gore.

Stevović Nenad

Rođen 1962. Istraživač i organizator crnogorske dijaspore. Po obrazovanju je diplomirani politikolog i diplomirani ekonomista. Osnivač i prvi predsjednik Udruženja Crnogoraca Srbije „Krstaš“ (2003). Osnivač i predsjednik Crnogorske partije iz Novog Sada (2008). Inicijator je osnivanja Crnogorskog kulturnog prosvjetnog društva „Princeza Ksenija“ iz Lovćenca, Crnogorske zajednice Prokuplja, Crnogorskog kulturno prosvjetnog društva „Montenegrina“ iz Subotice i Crnogorskog kulturnog centra Beograda. Aktivan pred i za vrijeme referendumske

kampanje za obnovu nezavisnosti Crne Gore. Inicijator uvođenja crnogorskog jezika u službenu upotrebu u Srbiji u opštinama Mali Idoš, Vrbas i Kula. Osnivač je, glavni i odgovorni urednik časopisa „Oganj“, (2004-2007) glasa crnogorske dijaspore. Osnivač knjižnog fonda na crnogorskom jeziku i pismu u državnim bibliotekama u Srbiji (Mali Idoš, Lovćenac i Feketić). Član i jedan od osnivača Vojvođanske politikološke asocijacije. Član Nezavisnog društva novinara Vojvodine. Objavio knjige: *Crnogorsko iseljeničtvo kroz diplomatske arhivske izvore*, *Crnogorci u Vojvodini, kolonizacija 1945-1948* u tri toma, u koautorstvu sa Slobodanom Medojevićem. Oženjen Mirjanom, rođ. Drašković, sa kojom ima sinove Mijata i Maksima.

Stojanović Marka Dragan

Rođen 1959. godine u selu Jabuka, Donji Zagarač, Danilovgrad. Završio Višu mašinsku školu u Podgorici. Od 1992. godine se uspješno bavi privatnim biznisom. Aktivno učestvovao u procesu obnove crnogorske državnosti kroz članstvo u Pokretu za nezavisnu evropsku Crnu Goru. Oženjen, otac jednog djeteta.

Stojović Gordan

Rođen 1977. godine u Beogradu. Diplomirao na Univerzitetu Crne Gore, Fakultet za pomorstvo u Kotoru, na Odsjeku za upravljenje. Diplomirani pomorski inženjer. Magistrant na Fakultetu za međunarodnu ekonomiju, Geoekonomske i regionalne studije, modul: Američke studije (Latinska Amerika) na Univerzitetu Megatrend u Beogradu. Aktivno zna engleski, italijanski i španski jezik, pasivno portugalski i francuski. Partner na projektu prvog crnogorskog portala za turističku promociju Crne Gore i aktivnosti crnogorske dijaspore: www.montenegro.com. Bio Project Officer u International Relief and Development od 1999. do 2002. godine www.ird-dc.org. Od 2006. godine izvršni direktor kompanije Universal Monte d.o.o koncesionara na putu Meljine-Petijevići, prvog projekta izgradnje saobraćajnice po osnovu koncesije rađene po BOT sistemu u Crnoj Gori. Od 2008. godine na poziciji Izvršnog direktora Energy Financing Team d.o.o Herceg Novi (dio međunarodne EFT Grupe). Od 2011. stalno zaposlen u MVPEI CG kao Direktor direkcije za Dijasporu. Predsjednik Ogranka Matice Crnogorske Herceg Novi od 2011. godine. Obavio niz studijskih te istraživačkih putovanja i edukacija na temu međunarodnih odnosa i crnogorske dijaspore u Argentini, SAD-u, Norveškoj, Austriji, Kini i itd. Objavio više djela o iseljeničtvu, autor brojnih feljtona i članaka na temu crnogoska dijaspora u Latinskoj Americi i SAD. Piše i objavljuje poeziju, trenutno radi na prvom romanu. Živi na relaciji Podgorica, Herceg Novi, Beograd. Otac je dvoje djece, Balše 14 i Stevana 11 godina.

Šabotić Mirsada

Rođena 1966. u Peći. Filološki fakultet završila u Prištini. Radi kao nastavnik maternjeg jezika i književnosti u Gimnaziji „30. septembar“ u Rožajama.

Šćekić Radenko

Rođen 1978. godine u Bijelom Polju. Diplomirao profesora istorije i geografije stekao na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Završio Magistarske studije istorije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu i postdiplomske Evropske i Jugoistočnoevropske studije Centra Međunarodnih studija Univerziteta Crne Gore. Doktorand na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Obavljao dužnost sekretara Redakcije naučnog časopisa *Istorijski zapisi*, a 2009. godine izabran na mjesto sekretara za Crnu Goru *Association Internationale D etudes du Sud-Est Europeen* iz Pariza. Autor više naučnih radova.

Šćepanović Dejan

Rođen 1961. godine u Podgorici. Završio Višu ekonomsku školu, ekonomista spoljne trgovine. Govori ruski i italijanski jezik. Radi u lokalnoj samoupravi.

Šćepanović Slaven

Rođen 1963. godine, pravnik po profesiji. Radno iskustvo vezano za advokaturu i lokalnu samoupravu, a u posljednjih osam godina radi kao konsultant na projektima Svjetske banke, USAID-a i Evropske komisije. Pored profesije, interesuje se za alternativnu pop kulturu, književnost i medije.

Šoškić Vesna

Rođena 1966. godine u Baru. Diplomirani je pravnik. Posjeduje diplomu Instituta za medije za urednika informativnog programa. Radila kao spiker-voditelj u Radio Bar, urednik JLRDS u Radio Bar, u TVCG kao novinar-dopisnik iz Bara. Stalni je saradnik Narodne biblioteke „Radosav Ljumović“, Izdvačke kuće CID na promociji kulturne, naučne i književne baštine Crne Gore. Članica je Rotari kluba Bar kao i UO Organizacije žena Bar.

Španjević Božidar

Rođen 1934. godine u selu Gojakovići kod Mojkovca. Učitelj, radio je kao referent za prosvjetu i kulturu pri Opštini Mojkovac. Bio je dugogodišnji direktor Centra za kulturu „Nenad Rakočević“ i jedan od osnivača i uspješni organizator „Mojkovačke filmske jeseni“.

Šutković Kadaif

Rođen 1962. u Radetini, od oca Haska i majke Asife, rođene Košuta. Obavljao je dužnost direktora u OŠ „Bukovica“ kod Rožaja. Diplomirani je profesor srpskog/bosanskog jezika. Radi kao nastavnik maternjeg jezika u OŠ „Bukovica“ kod Rožaja.

Vidaković Gordana

Rođena 1972. godine u Bijelom Polju. Završila Ekonomski fakultet u Beogradu. Radi u Školskom centru „Vuksan Đukić“ u Mojkovcu.

Vidaković Ivan

Rođen 1990. godine u Mojkovcu. Vršilac je dužnosti direktora Radio-televizije Mojkovac.

Vidaković Milan

Rođen 1957. godine u Mojkovcu. Diplomirani ekonomista, direktor Poreske uprave u Mojkovcu.

Vidaković Milić

Rođen 1944. godine u Dobrilovini kod Mojkovca. Završio Fakultet odbrane i zaštite u Beogradu. Radio u MUP-u, Mojkovac.

Vidaković Željko

Rođen 1973. godine u Mojkovcu. Diplomirani ekonomista, šef ekspoziture „Atlas banke“ u Mojkovcu.

Vlaović Milan

Rođen 1963. godine u Žarima kod Mojkovca. Diplomirani je pravnik.

Vlaović Miljan

Rođen 1982. godine u Mojkovcu. Magistar je pravnih nauka, asistent na Fakultetu za državne i evropske studije u Podgorici.

Vlaović Radojica

Rođen 1953. godine u Bijelom Polju. Diplomirani pravnik, podpredsednik Skupštine opštine Mojkovac. Bio je sekretar Vijeća građana u Skupštini SRJ i poslanik u Skupštini Crne Gore.

Vučinić Bogić

Rođen 1932. godine u Gojakovićima kod Mojkovca. Visokokvalifikovani radnik. Bio je sekretar Opštinskog komiteta Saveza komunista Mojkovca, predsjednik Skupštine opštine Mojkovac, narodni poslanik, član CKSKJ.

Vučinić Milun-Migo

Rođen 1954. godine u Mojkovcu. Mašinski je tehničar.

Vučurović Blaženka

Rođena 1942. godine u Zagrebu. Završila je Pedagošku akademiju, Odsjek za hrvatskosrpski jezik i geografiju. Udajom se 1964. godine seli u Tivat i zapošljava u OŠ „Drago Milović“ đe je radila do 1980. godine kad je sa suprugom i dva sina, Goranom i Damirom, otišla u Mozambik kao tehnička pomoć Jugoslavije toj zemlji. U Beiri je predavala geografiju na portugalskom jeziku. Nakon povratka u Tivat nastavlja sa radom u OŠ „Drago Milović“, potom u Radio Tivat a onda i u porodičnom privatnom preduzeću. Penzionerka od 1997. Na čelu je Organizacije žena Tivta već dvadeset godina. Članica IO Organizacije žena Crne Gore. Predsjednica Savjeta Radio Tivta.

Vujačić Marija

Rođena 1965. godine u Nikšiću. Na Filozofskom fakultetu u Nikšiću završila studije srpskohrvatskog jezika i južnoslovenskih književnosti. Radi u OŠ „Mileva Lajović Lalatović“ u Nikšiću.

Vukosavljević Violeta

Rođena 1965. godine u Nikšiću. Diplomirala na Filozofskom fakultetu u Beogradu na Odsjeku istorija umjetnosti. Radila je u Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Kotoru, predavala umjetnost u nikšićkoj gimnaziji, obavljala funkciju direktora u JU Zahumlje, a sada radi u Centru za kulturu Nikšić kao kustos u muzeju.

Zoranić Mijodrag

Rođen 1967. godine u Milojevićima, Pješivci od oca Neđe i majke Milke, rođene Radulović. Završio Fakultet političkih nauka u Beogradu i Filozofski fakultet u Nikšiću. Radio u prosvjeti; Ministarstvu rada i socijalnog staranja; Centru za socijalni rad opština Podgorica, Cetinje, Kolašin i Danilovgrad; Državnom arhivu Crne Gore, odjeljenje Podgorica. Godine 2002. odlukom Vlade Crne Gore osnovao Arhivsko odjeljenje u Danilovgradu. Postavljen za prvoga načelnika toga Odjeljenja kao profesor, analitičar, hroničar i arhivista na kojem mjestu se i danas nalazi.

Žarić Slobodan

Rođen 1948. godine. Završio Ekonomski fakultet u Podgorici. Pored ostalog radio kao viši inspektor u Upravi policije; Komandant Specijalne jedinice policije; Glavni inspektor za KOZ Republičkih organa u SDB; Ministar savjetnik – koordinator za bezbjednost u DKP SiCG u Frankfurtu te kao Konzul Crne Gore u Frankfurtu. Oženjen, otac dvoje djece.

KOMEMORACIJE

RADE KUSTUDIĆ
(1934-2008)

Rade Krstov Kustudić je rođen 5. maja 1933. u njeгуškom selu Majstori. Osnovnu školu završio je u Kotoru, učiteljesku u Nikšiću, Višu pedagošku u Novom Sadu, Filološki fakultet u Skoplju, a magistrirao na Sveučilištu u Zagrebu. Radio je u osnovnim školama na Njeгуšima, Ćeklićima, Radanovićima, Risnu i Kotoru, a prosvjetnu karijeru završio kao savjetnik u Zavodu za školstvo Crne Gore. Bavio se novinarstvom, objavio više stručnih radova.

Kao rijetko ko imao je širok krug drugova, prijatelja i poštovalaca. Uvijek tih i nenametljiv, bio je rijetko nesebičan čovjek visokog morala. Nedostajace ne samo poznanicima, već i Crnoj Gori za koju se iskreno borio i doprinio da ponovo stekne pravo na sopstvenu budućnost. Poznati su njegovi istupi za prava Crnogorske autokefalne crkve.

Nijesu ga pokolebali ni burni događaji u protekloj deceniji; shvatio je neminovnost promjena na našim prostorima. Ne samo da se odmah opredijelio, već je sa strašću učestvovao u izgradnji građanske Crne Gore i, kao uzoran član Matice crnogorske, dopriniosio njenom uspravnom hodu.

Žarko Mališić

VESELIN TOMOVIĆ
(1955-2008)

Crnogorski novinar Veselin Tomović je bio dugogodišnji urednik Radija Crne Gore, Televizije IN, Radija Antena M, Televizije Atlas, kao i listova Liberal i Monitor. Bio je i dugogodišnji dopisnik štampanih i elektronskih medija u regionu. U dnevniku za Radio Slobodna Evropa 2004. godine Tomović je 17. januara zapisao da svoj rad nikada nije precjenjivao, ali ni potcjenjivao, uvijajući ga u omot sazdan od lažne skromnosti i kvazimisionarstva.

„Kod mene se nikad nije primila ni prilično odomaćena nakana da se novinarstvo svede na držanje mikrofona i diktafona. Zabilježiš i najaviš ko je čovjek, snimiš njegov klasični iskaz zabrinutosti za bilo što, i stop. To učiniš i sa pripadnikom suprotnog tabora i završiš posao.

Sve manje se pričalo o kvalitetu, a sve više o tome ko se afirmiše, a ko napada. Samo štancuj Miško. Sve vas volimo i ljubimo, poštovani konzumenti samo naših emisija i tekstova. Ne mijenjajte kanal, novine, omiljenog političara i stranku“, napisao je tada Tomović.

Tomović je sahranjen na podgoričkom groblju Čepurci.

J. S.

DRAGUTIN ŠAPO MILATOVIĆ
(1931-2009)

Dragutin Milatović je rođen 18. aprila 1931. godine u Nikšiću. Tu je završio osnovnu i srednju školu. Potom odlazi u Beograd kod brata Veljka, đe diplomira na Fakultetu za političke nauke. Obrazovanje nastavlja u Velikoj Britaniji, đe je završio studije engleskog jezika i književnosti na Šekspirovom univerzitetu u Londonu. Za to vrijeme, radio je i pri jugoslovenskoj ambasadi u Velikoj Britaniji, kretao se u visokim krugovima i stekao brojna prijateljstva.

Neko vrijeme provodi u sklopu jugoslovenskih mirovnih snaga u Egiptu, nakon rata između Egipta i Izraela.

Po povratku u Jugoslaviju, zapošljava se u Maršalatu, đe radi kao prevodilac, a potom postaje generalni sekretar. Tokom godina rada u Maršalatu, pisao je govore Josipu Brozu, obišao mnoge zemlje u sastavu zvaničnih delegacija SFRJ i ugostio mnoge državnike i članove kraljevskih porodica.

U oktobru 1972, britanska Kraljica Elizabeta II dodijelila mu je titulu Počasnog člana Viktorijanskog reda za zasluge u približavanju SFRJ i Velike Britanije.

Krajem sedamdesetih, odlučuje da se vrati u Nikšić. U Nikšiću Dragutin radi kao profesor engleske književnosti, na novoosnovanom fakultetu, i kao profesor engleskog i italijanskog jezika na Radničkom univerzitetu. Penzionisao se početkom devedesetih.

Jedan je od osnivača Matice crnogorske i prvi predsjednik njenog Ogranka u Nikšiću.

Ima troje dece: ćerku Ivanu, sina Milosava i ćerku Maju.

Umro je u Beogradu 1. juna 2009. godine.

Milosav Milatović

BRANISLAV BATO KOVAČEVIĆ
(1933-2009)

Branislav Bato Kovačević je bio vrsan stvaralac, dugogodišnji direktor Istarskog instituta, profesor Filozofskoga fakulteta Univerziteta Crne Gore i član Dukljanske akademije nauka i umjetnosti

Svi koji smo ga poznavali znali smo da je Bato, kako smo ga od mилоšte zvali i u porodici i u društvu, veliki borac i izuzetno moralan i dostojanstven čovjek. Dostojanstveno je prihvatio neminovni kraj, kao što je dostojanstveno i kroz život hodio. Branislav Bato Kovačević rođen je 7. decembra 1933. godine u Podgorici. Već u osmoj godini životnu radost prekinula mu je smrt oca Stanka, stuba porodice, u najteže doba, aprila 1941. godine, u vihoru Drugog svjetskog rata. S majkom Vukosavom i maloljetnim sestrama i bratom ratne godine proveo je u ućevini, kod Popovića, u Morači. S 12 godina vratio se u porušenu Podgoricu, koja je na Batu ostavila nove ožiljke, s kojima se nosio čitavoga života.

Gimnaziju je završio u Podgorici 1952, a Filozofski fakultet, Odsjek za istoriju, u Sarajevu 1959. godine. Po završetku školovanja vratio se u Podgoricu, grad svojega života, đe je zasnovao radni odnos i porodicu.

Bato je u svom životu, osim prema porodici, imao tri ljubavi – prema prosvjeti, nauci i sportu, prije svega fudbalu. Tim ljubavima posvetio je čitavo svoje biće.

Svoj radni vijek posvetio je najvećim dijelom prosvjeti. Prvih devet godina proveo je kao profesor, zamjenik direktora, a zatim direktor u Građevinskom školskom centru. I kao profesor i kao organizator nastave i kao rukovodilac, Bato je stekao veliki ugled, i kod svojih kolega i kod učenika. Zahvaljujući tome i ogromnom njegovom entuzijazmu i znanju, ta škola je stekla veliki ugled kao jedna od najboljih u Crnoj Gori. Njegov uspjeh i uspjeh njegove škole bio je zapažen, pa je premješten na mjesto đe će svoje znanje i umijeće moći da prenese na sve škole. Postavljen je najprije za pomoćnika, a zatim za zamjenika republičkoga sekretara, tj. ministra za obrazovanje, nauku, kulturu i fizičku kulturu, u nekoliko mandata. Za sve to vrijeme pa i kasnije, bio je član, a zatim sekretar Pedagoškoga savjeta Crne Gore.

Taj period iskoristio je i za lično usavršavanje, pa je iz rada i uz rad završio magisterij, 1977. godine, a sedam godina kasnije i doktorat istorijskih nauka.

Nakon isteka obaveza u Ministarstvu obrazovanja izabran je za predsjednika SSRN Titograd, a potom za predsjednika SSRN Crne Gore. To je bila profesionalna dužnost a ne Batova prava vokacija. Njegova vokacija bila je i ostala profesura. Godine 1993. izabran je za profesora istorije južnoslovenskih država u srednjem vijeku s metodikom nastave istorije na Odsjeku za istoriju i geografiju Filozofskoga fakulteta u Nikšiću. Nakon reizbora na toj dužnosti je ostao do penzionisanja 2000. godine, pa i poslije penzionisanja. Na tom odsjeku je bio i šef Katedre za savremenu istoriju.

Značajan period svog života Bato Kovačević je posvetio nauci. Za ostvarene rezultate u oblasti nauke Naučno vijeće Istorijskog instituta izabralo ga je 1991. godine u zvanje naučnoga savjetnika. Ipak, nauci je mogao da se posveti u većoj mjeri tek nakon izbora za direktora Istorijskog instituta, marta 1994. godine.

Uoči Batova dolaska za direktora Institut je preživljavao možda najteže trenutke u svome pedesetogodišnjem postojanju. Bilo je to vrijeme nazapamćene inflacije, ali i brojnih organizacionih političkih i ideoloških problema u samoj kući. Tu je novi direktor položio veliki ispit, ne samo profesionalni nego i ljudski, izbjegao brojne Scile i Haribde i uveo tu instituciju u mirne vode. Zbog toga se s pravom može reći da je nemjerljiv Kovačevićev doprinos razvoju Instituta i njegovom ugledu i uopšte afirmaciji naučne misli o Crnoj Gori. Iako u teškoj finansijskoj situaciji, Institut je objavio vrijedna izdanja, nastavio ili pokrenuo neke kapitalne projekte i time postigao značajne uspjehe.

No, ovom prilikom neophodno je nešto reći i o Batovu ličnom naučnom opusu. Taj opus je vrlo impozantan. Samostalno ili kao koautor objavio je osam knjiga, posebnih izdanja, od kojih su dvije doživjele dva izdanja, kao priređivač potpisao je 14 knjiga, a kao urednik 64 izdanja. Objavio je 320 naučnih članaka, eseja, prikaza i drugih naučnih priloga. Njegovu biobibliografiju objavio je Bibliografski vjesnik, organ Društva bibliotekara Crne Gore i Centralne narodne biblioteke „Đurđe Crnojević“, u trobroju za 2008. godinu. U njemu se navode 1.243 bibliografske jedinice.

Ako bih morao da izdvojim tri njegova najvažnija naučna djela, opredijelio bih se za sljedeća: *Komunistička partija Crne Gore 1945–1952*, kao pionirski poduhvat, zatim *Savezničko bombardovanje Crne Gore 1943–1944.* i *Stradanje crnogorskih četnika 1944–1945*, ne samo zbog naučnih rezultata koje je u njima dao nego i zbog bogate dokumentacije koju daje u prilogu.

U knjizi o savezničkom bombardovanju nalazi se bitan podatak da rukovodstvo NOP-a nije naručilo bombardovanje jugoslovenskih gradova, nego rukovodstvo protivničkoga pokreta, a rukovodstvo NOP-a je čak protestovalo protiv bombardovanja.

Bata Kovačevića je, pored ostalih brojnih tema, posebno okupirala sudbina Crne Gore od kraja XVIII do sredine XX vijeka, kontinuitet crnogorske državnosti, međunarodno priznanje Crne Gore, pad Crne Gore 1916. godine, sudbina Crne Gore između dva svjetska rata, fenomen Drugog svjetskog rata, pa je tim povodom organizovao nekoliko naučnih skupova i pripremio za štampu nekoliko starih izdanja. Svoje poglede na crnogorsko nacionalno pitanje objavio je u drugom izdanju knjige *Đilas heroj – antiheroj*, ukazujući na neke Đilasove zablude.

Bato Kovačević je bio urednik svih posebnih Institutovih izdanja i rukovodilac obnovljenoga projekta *Istorija Crne Gore*.

Kovačević je bio član DANU od njenog osnivanja (1999) i član Odbora za istorijske nauke CANU. U više navrata biran je za člana Redakcije *Istorijskih zapisa, JIČ-a, Nastave istorije, Crnogorske bibliografije 1494–1994*, revije *Ovdje, Fizičke kulture*, više naučnih zbornika i stručnih publikacija.

Bio je član Savjeta Filozofskog fakulteta u Nikšiću i njegov predsjednik, član Senata Univerziteta Crne Gore, član Skupštine Univerziteta, predsjednik Izdavačkoga savjeta lista „Pobjeda“, član Međurepubličkopokrajinske komisije za kulturu, predsjednik Društva istoričara Crne Gore, član Predsjedništva SDIJ, član Komisije za izradu nastavnih programa iz istorije. Bio je predsjednik Izvršnoga odbora i Skupštine SIZ-a za kulturu Titograd, predsjednik Fonda za kulturu i fizičku kulturu Titograd, član Republičke skupštine SIZ-a usmjerenog obrazovanja.

Dugo je bio član uprave Fudbalskog kluba „Budućnost“. Bio je član Fudbalskog saveza Crne Gore i potpredsjednik FSJ, predsjednik Saveza za fizičku kulturu Crne Gore, član Skupštine JOK, učesnik Kongresa FIFA. Autor je više radova iz istorije fizičke kulture i sporta. Najljepše godine života posvetio je sportu, ali se i sport njemu odužio. Zahvaljujući sportu, obišao je četiri kontinenta. Zaslužni je član FSCG (1975) i FSJ (1976). Dobitnik je više domaćih i međunarodnih priznanja, plaketa i diploma za rad u sportu.

Za svoje stvaralaštvo Bato Kovačević je dobio nekoliko značajnih priznanja i odličja. Godine 1977. dobio je nagradu „Oktoih“, najviše republičko priznanje za doprinos unapređenju vaspitanja i obrazovanja. Za naučni doprinos dobio je Nagradu oslobođenja Titograda, zatim Orden rada sa zlatnim vijencem i druga priznanja.

Bio je vedar i kritički duh, više realist nego idealist, ali je branio velike ljudske ideale, naročito načela slobode i pravde.

Njegov odlazak veliki je gubitak ne samo za njegovu porodicu nego i za društvo u cjelini, posebno za historiografiju. Međutim, njegovi naučni radovi ostaju i njegovo bogato moralno nasljeđe, kao svjedočanstvo o životu i stvaralaštvu jedne velike i časne ličnosti i o njegovim moralnim vrijednostima i iskazanom patriotizmu u najtežim trenucima.

Radoje Pajović

RADOMIR RAŠKO VUKOSAVOVIĆ
(1917-2010)

Raško Jokov Vukosavović rođen je 1917. u Podgorici. U Cetinjskoj gimnaziji svrstao se u revolucionarni omladinski pokret. Studirao je na Pravnom fakultetu u Beogradu i pripadao naprednom studentskom pokretu. Član je Komunističke partije Jugoslavije od maja 1941.

U 13. julskom ustanku 1941. komandant je u oslobođenom Virpazaru. Od novembra 1941. Raško je komandir Crmničke partizanske čete, a od početka januara 1942. komandant bataljona „Jovan Tomašević“.

Predvodio je kolonu od preko 200 Crmničana i Crmničanki koji su 13. aprila 1942. morali da napuste rodni kraj i upute se prema Bosni.

Na dan formiranja IV crnogorske proleterske brigade Raško je komandir III čete njenog I bataljona.

Neustrašivo, odvažno i mudro vodio ih je Raško u bezbroj bitaka uključujući Neretvu i Sutjesku. Bio je obavještajni oficir brigade, a potom načelnik Obavještajnog centra III udarne divizije.

U drugoj polovini 1944. zamjenik je komandanta 28. srpske brigade, pa komesar 29. srpske brigade. Poslije rata bio je u JNA na raznim rukovodećim dužnostima. Jedan je od rijetkih Crnogoraca koji je završio visoke vojne škole u Sjedinjenim Američkim Državama.

Neko vrijeme bio je u diplomatiji kao vojni predstavnik Jugoslavije u Grčkoj. Penzionisan je u činu general-majora.

Ovaj uspješan vojni i politički rukovodilac i diplomata i nakon penzionisanja nastavlja da daje svoj doprinos napretku svoje zemlje. Bio je komandant Teritorijalne odbrane i predsjednik Opštinske organizacije Saveza komunista u Baru, profesor na Univerzitetu u Titogradu, predsjednik Rezervnih vojnih starješina Crne Gore, predsjednik Saveznog odbora SUBNOR-a Socijalističke Jugoslavije.

Nosilac je Partizanske spomenica 1941. i brojnih ratnih i mirnodopskih odlikovanja, među kojima su: Orden za hrabrost, Partizanska zvijezda i dr.

Nikola Masoničić (iz posmrtnog govora u
Sotonićima, 29. aprila 2010)

VUKAŠIN S. DRAŠKOVIĆ
(1925-2011)

U 87. godini života, 25. 11. 2011. godine preminuo je u Kotoru i sahranjen na svojem rodnom Čevu Vukašin Spasojev Drašković.

Rođen i odrastao u čuvenom bratstvu Draškovića, od oca Spasoja, kao i od stričeva i brojnih rođaka, vrlo mlad je bio zadojen iskrenom ljubavlju prema Crnoj Gori, njenoj slobodi i dostojanstvu. Tu ljubav je tada upoznao, prihvatio i razvio za cijeli svoj život kao i ošjećaj obaveze da se Crna Gora vazda, bez prestanka mora voljeti, čuvati, braniti, pogotovo onda kada je ugrožen njen opstanak, čast, dostojanstvo.

O teškoj sudbini Crne Gore 1918, časnoj borbi i učešću u Božićnom ustanku svojeg oca Spasoja, oficira crnogorske vojske koji u Gaeti dobija čin poručnika, svojih stričeva i rođaka, slušao je kao dijete a kasnije kao mlad bio i svjedok i učesnik brojnih događaja vezanih za odbranu slobode svoje zemlje.

Kada jer stasao „porasta visok“ za svoje godine, priključio se partizanima i učestvovao u mnogim borbama protiv Njemaca, četnika. Bio je zarobljavan više puta, preživio borbe, mnoge teške nedaće. U borbi na mostu na Bioče kod Podgorice bio je jedan od devetnaest boraca koji su trebali da sruše most. Iznenadjeni od Njemaca, sedamnaest boraca gine, među dva preživjela bio je Vukašin. Ubrzo poslije toga hapse ga četnici, biva osuđen na strijeljanje - na putu ka strelištu iskače iz kamiona, bježi, skriva se po vrljetima. Uspijeva opet da se priključi partizanima, ratuje. Onda sukob, neslaganje sa nekim partijskim odlukama, napuštanje partizana, odlazak u šumu i priključivanje borcima Krsta Zrnova Popovića uz kojega ostaje do njegovog zadnjeg dana. Poslije pogibije svojega komandanta, kao i ostali saborci, predaje se vlastima. Imao je svoju verziju pogibije Krsta Popovića koja je ostala zabilježena u jednom intervjuu koji je dao nekoliko mjeseci pred smrt.

Ratovanje je bilo završeno. Po oslobođenju učestvuje na radnim akcijama, udarnik na pruzi Nikšić-Titograd, nagrada „dupli bonovi za jelo“ i „tačkice“ za koje se kupovala garderoba. Započinje 1948. redovno služenje vojnog roka koje se naglo prekida hapšenjem. U zatvoru tek saznaje da je „ibeovac“, navodno zbog psovke upućene Titu, a tvrdi, da ni tada, ni kasnije u životu, nikada nije psovao.

Dobija sedam godina zatvora, kazna se smanjuje na tri koje izdržava u Bileći i na Golom otoku.

Konačno, započinje u njegovom životu miran period, upisuje i završava srednju ekonomsku školu u Titogradu, kasnije Višu pomorsku školu u Kotoru, ženi se, osniva porodicu. Službuje u Nikšiću, Rijeci Crnojevića, i konačno u Kotoru će ostaje do kraja života. Penzionisan je kao šef računovodstva Osnovne škole „Njegoš“ u Kotoru.

Poznavala sam od ranije i sretala tog dragog i finog čovjeka, ali stvarno sam ga upoznala tek početkom 90.-tih godina prošlog stoljeća kada je Crna Gora opet bila u opsnosti - a to je bio siguran povod za Vukašinovo ponovno angažovanje. Ali ovog puta, na sreću, da se jedanput bori za Crnu Goru bez oružja, samo svojom ljubavlju, angažovanjem, savjetima, dobrim djelima, dobrim željama, optimizmom.

Nada u mogućnost povratka samostalnosti Crne Gore pojavila mu se po osnivanju Liberalnog saveza Crne Gore.

Tada smo se našli na istom putu.

Davao je svoj doprinos svuđe će se radilo za dobrobit Crne Gore, obnovu njene nezavisnosti, očuvanju njenog identiteta, obnovi Autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve. Posebno je radio u Crkvenoj opštini CPC u Kotoru u teško doba kada je bio podvig obezbijediti prostorije da se sastanemo, dogovorimo kako ćemo i će nalagati Badnjak, kako dočekati Mitorpolita Mihaila i kako staloženo i sa ogromnim strpljenjem riješavati razne probleme koji su bili brojni.

Izuzetno je cijenio rad Matice crnogorske i njen doprinos na očuvanju i njegovanju crnogorskog identiteta i bio njen član od osnivanja Ogranka Matice u Kotoru. Radovao se i pomago koliko je mogao tek oformljenom Pokretu za nezavisnu i evropsku Crnu Goru u Kotoru, od osnivanja pa sve do samog referenduma.

U tom cijelom periodu od 1990. do samostalnosti 2006. na brojne manifestacije, priredbe, predavanja, promocije knjiga iz istorije Crne Gore, razne prigodne svečanosti koje su sve bile posvećene željenoj budućnosti Crne Gore, rado i sa entuzijazmom je prisustvovao, često smo bili zajedno, radovali se, komentarisali. Nikad umoran, nikad kolebljiv da li da ide ili ne, čak i kada je imao ozbiljnih zdravstvenih problema, uvijek spreman da putuje, da se kasno vraća u Kotor.

Uporni optimista, čvrsto je vjerovao u samostalnu i srećnu budućnost Crne Gore čak i onda kada su neki pojedinci gubili nadu zbog određenih nepovoljnih događaja, on je bio taj koji je svaku sumnju vjerodostojnim i dobronamjernim razlozima odbijao.

I u poodmaklim godinama, korpulentan, uspravan, dostojanstvenog držanja, izuzetno lijep čovjek, Kotorani bi rekli „prezenca“, a njegovi Čevljani „peča od čojka“, bio je zapravo čovjek izuzetno blage naravi, nenametljiv, tolerantan, sa

uvijek prisutnim blagim osmjehom na licu – iza kojega se nije mogao ni postaviti težak i buran život kojeg je imao. Sagovornika je slušao uvijek pažljivo, sa dužnim poštovanjem, čak i kada nije dijelio isto mišljenje sa njim.

Ali do svojeg mišljenja je držao, nikad nije odstupao.

Crna Gora, njena samostalnost, dostojanstvo- bili su i ostali za njega svetinja.

Samostalnu Crnu Goru, rekao je u zadnjem intervjuu, doživio je kao najveću radost u svojem životu.

Svi njegovi saradnici na putu ka obnovi crnogorske samostalnosti trajno će ga se sećati sa velikim poštovanjem i uvažavanjem.

Vukašin Spasojev Drašković, častan je primjer pravog crnogorskog čojstva i junaštva, čemu je učen, na čemu je istrajavao, sa čime je izgleda bio i rođen i sa čime je živio i otišao.

Mr Vesna Vičević

ĐERĐ NOC MARTINI
(1945-2012)

Đerđ Noc Martini rođen je u Štoju – Ulcinj 1945. godine. Pedagošku akademiju, odsjek likovno vaspitanje završio je u Nikšiću, u klasi profesora Nikole Gvozdencića.

Diplomirao je na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu 1972. godine na odsjeku slikarstvo, kod redovnog profesora Đorđa Bošana. Samostalno i grupno izlaže od 1972. godine, u zemlji i inostranstvu. Studijski je boravio u Francuskoj, Njemačkoj, Italiji, Španiji, Rusiji, SAD, Austriji, Albaniji, Češkoj.

U Udruženju likovnih umjetnosti Crne Gore obavljao je najodgovornije dužnosti. Bio je predsjednik, potpredsjednik i predsjednik umjetničkog savjeta te esnafske organizacije. Više puta je nagrađivan. Bio je direktor OŠ „Maksim Gorki“ u Podgorici.

Bio je član Upravnog odbora Matice crnogorske u periodu 2004-2008,
Đerđ Noc Martini je sahranjen na groblju u Štoju.

V. S.

RADUN MIĆKOVIĆ
(1924-2012)

Radun je umro uspravno, kao stari hrast. Umro je ne pateći i ne tražeći pomoć. Stari borac je zaslužio tako lijepu smrt.

Ovih dana sam čitao osmrtnice njegove rodbine i prijatelja u novinama i zadržao pažnju na riječima: uzvišen, dostojanstven, predober, bratska uzdanica, naš ponos i dika, oslonac, voljeni ujak, dragi prijatelj, uzoran čovjek, iskreni drug.... Uz Raduna Mićkovića te riječi ne djeluju formalno i prigodno, već sublimesu uvjerenja i osjećanja onih koji su mu bili najbliži.

Svi mi ovdje smo svjesni da je umro rijetko dobar i častan čovjek čiji nas odlazak čini siromašnijim ne samo za prijateljstvo, već i za iluziju da će biti još takvih među nama.

Radun je ugledao svijet 1924. godine u Kućima i veoma mlad otkrio vidike koji su mu otvarali nove horizonte. Sa sedamnaest godina postao je borac i cijelog života ostao antifašista i idealista.

Oficirska uniforma je sputavala njegov duh i kao talentovani profesor književnosti postao je civil, urednik časopisa, autor esejističkih priloga i knjiga.

Kada je šezdesetih godina crnogorska vlast pozvala naše ljude koji su se afirmisali u drugim jugoslovenskim sredinama da pomognu izgradnji političkih i kulturnih institucija, Radun Mićković je došao iz Sarajeva i postavljen za pomoćnika republičkog sekretara za obrazovanje, nauku i kulturu. Za razliku od mnogih crnogorskih komunističkih kadrova koji su bili zadojeni unitarističkom sviješću, Radun je bio postojan u svom crnogorskom nacionalnom osjećanju.

Svoj radni vijek je proveo na raznim funkcijama u Crnoj Gori, ali zbog osobine da zbori što misli, nije mogao dospjeti na položaje koje je znanjem i radom zasluživao.

U pedeset godina života u Crnoj Gori aktivno se zalagao da se izgradi nova strategija u kulturi i obrazovanju, kao oblastima od izuzetne važnosti za formiranje i održavanje nacionalne samosvijesti. Nastojao je da se homogenizuje crnogorski državni i duhovni prostor i sačuva multietnički sklad. Njegova iskrenost i čovjekoljublje obezbijedili su mu poštovanje i brojna prijateljstva ljudi iz svih etničkih zajednica.

Kao državni funkcioner, učesnik raznih stručnih skupova o kulturi, autor tekstova u novinama i časopisima ili u privatnom razgovoru, Radun je bio jednako dosljedan i ozbiljan. Senatu koji godinama permanentno zasijeda, kao predsjedavajući, pribavio je legitimitet alternativne društvene scene.

Radun Mićković je bio od ljudi starinskog kova kome su čast, istina, pravda, hrabrost i čojstvo bili dio svakodnevnog ponašanja. Zadovoljstvo je bilo imati Raduna Mićkovića za prijatelja, a obaveza biti sa njim u bilo kakvom društvenom pregnuću, jer su ljudi po njemu znali da je to nesebičan i pošten posao.

Radun Mićković je hrabro javno branio svoja uvjerenja.

Intelektualno, argumentovano ali i emotivno je odbijao napade na crnogorsku nacionalnu i kulturnu individualnost. Podsjećam vas na njegovo reagovanje na stavove Dobrice Ćosića izrečene u Budvi 1989. godine.

Radun Mićković je pripadao relativno malobrojnoj ekipi crnogorskih intelektualaca koja je sebi stavila u zadatak da se u najtežim okolnostima bori za crnogorsku samosvijest. 22. maja 1993. godine smo objavili da smo osnovali Maticu crnogorsku „*kao kulturnu i naučnu ustanovu Crnogoraca i drugih naroda koji Crnu Goru drže za svoju domovinu*“. Pod brojem 19 među osnivačima potpisao se Radun Mićković iz Podgorice sa stanom u ulici Svetozara Markovića 40. Bio je jedan od sedam članova prvog Upravnog odbora Matice crnogorske.

Radun je Maticu osjećao kao svoj dom. Davao joj je energiju i svoju dušu. Mi smo Raduna držali za najbližeg.

U vremenima kad smo se osjećali kao stranci u domovini neumorno je radio, davao inicijative, participirao u svakom poduhvatu, a posebno u javnim saopštenjima, na skupovima i izradi Programa Matice „*Crna Gora pred izazovima budućnosti*“.

Na raspravi o Programu na Skupštini Matice u Baru 13. januara 1996. Radun je iznio britku analizu aktuelnih društvenih prilika i istorijskih pouka i apelovao da se Matica „*izričito deklarise za suverenu samostalnu Crnu Goru*“. Na raspravi o Ustavu Crne Gore, januara 2007. on nastupa sa tezom da je antifašizam dio evropske demokratske tradicije i da Crna Gora ima veoma istaknuto mjesto u borbi protiv fašizma.

„*Bilo bi tragično ako bismo i po treći put od 1918. izgubili državu koja je uz velike žrtve više od hiljadu godina stvarana i branjena da bismo konačno bili gospodari u svojoj kući*“.

Radun je do posljednjeg daha držao veze sa Maticom.

Dozvolite mi, na kraju, da vas podsjetim na dugotrajno prijateljstvo Raduna sa Božinom Ivanovićem, prvim predsjednikom Matice crnogorske. Govoreći o plemenitosti Božinine duše istakao je da se u to najbolje uvjerio „*u vrijeme liječenja*

i smrti mog starijeg sina Ranka". Prije nepun mjesec dana Radun je bio na njegovom grobu, na desetogodišnjicu Božinine smrti.

Nije mu se dalo da još poživi.

Crna Gora je dužna da se šeća svojih sinova koji su se borili i izgarali za njen suverenitet i slobodu ne tražeći medalje i nagrade.

Matica crnogorska ne samo da će čuvati uspomenu na Raduna Mičkovića već će uvijek isticati da je ponosna što je imala takvog začetnika i djelatnika.

Sad će vam o Radunu govoriti Branko Banjević, predsjednik Matice crnogorske. Njih je prije sedamdeset godina povezala ratna sudbina. Prikladno je da o Radunu govori pjesnik, jer je njegov život poema ljudskosti.

Marko Špadijer

MILOŠ MILOŠEVIĆ
(1920-2012)

Bogata i raskošna prošlost Kotora obavezuje, jer i samo živjeti u njemu – privilegija je; duhovne i materijalne vrijednosti grada oplemenjuju njegove stanovnike, pa na umjetničke vrijednosti, produkte ljudskog umijeća, odgovaraju dužnom pažnjom proučavanja, opisivanja, čuvanja. Uz želju svakog stanovnika da se u taj harmonični sklad starine, ljepote i duhovnosti, uklopi. I to je sve što obični, dobronamjerni ljudi mogu uraditi.

Obaveza pak onih posebnih, nadahnutih i nadarenih ljudi, mnogo je veća.

Dr Miloš Milošević, ponikao u Kotoru i njime opčinjen, jedan je od velikana naučne misli XX i XXI stoljeća koji je svojim djelom i renomeom obogatio ne samo historiografiju i kulturu Kotora, Crne Gore, prostore ex Jugoslavije pa i mnogo šire, nego je snagom svojeg intelekta, umijeća, kreativnosti, upornosti i predanosti, doprinio sveobuhvatnom stručno - naučnom upoznavanju te stoljećne tvorevine –materijalne i duhovne baštine Kotora, i tim svojim radom i doprinosom postao zapravo njegov integralni dio.

Bokeljska mornarica, šedok starine i udruživanja za vječno trajanje, i Katedrala Sv. Tripuna, - bili su mu neiscrpna inspiracija, a proglašenje za Admirala Bokeljske mornarice 5. septembra 1991. godine jedno od najdražih priznanja a primio je mnoga: Orden rada sa zlatnim vijencem, Trinaestojulsku nagradu, nagradu 21. Novembar svojeg grada, Orden Republike Hrvatske „Red Danice Hrvatske s lentom i likom Katarine Zrinske“, plaketu Sveučilišta u Zadru i druga.

Srebrna pozlaćena pala Katedrale- estetski podsticaj;

djela kotorskih zlatara, klesara, slikara, pjesnika, književnika,... predmet detaljnih izučavanja;

Statut grada, pravo, samouprava, sud, notari,... kao pravniku, posebna tematika; muzičaru po vokaciji, istorija muzike, muzičkih instrumenata, kompozitora,...-draga istraživanja;

pomorstvo, kapetani, pomorci, brodovi, brodogradnja, plovidbe, trgovci, trgovačka roba,... glavna tema kao „izvoru života na kamenu“;

zemljirođnici, zemljoposjednici, kmetovi, plemići,... vinogradarstvo,... nije bilo teme za sveobuhvatnu cjelinu istorijske prošlosti da nije bila predmetom interesovanja ovog vrsnog naučnika.

Knjige, članci, rasprave i drugi prilozi trajno svjedoče o istoriji pomorstva i pomorske privrede, društvenoj, političkoj istoriji, istoriji književnosti i kulturnoj istoriji, istoriji likovnih umjetnosti, istoriji muzike i muzikologije, istoriji arhivistike i bibliotekarstva, ...

Daleke 1983. objavila sam u cetinjskom Bibliografskom vjesniku povodom 30-godišnjice naučnoistraživačkog rada bio- bibliografiju M. Miloševića koja je tada brojala 164 bibliografske jedinice. Dopunila je 1992 . u Godišnjaku Pomorskog Muzeja Crne Gore –Kotor povodom 70 godina života, njegovim novim djelima. Danas, opus Miloša Miloševića je: 24 posebne knjige i preko 240 pojedinačnih naučnih radova.

Kao arhivski početnik i kasnije kao arhivski stručnjak i kulturni poslenik, imala sam sreću i iskreno zadovoljstvo da saradujem sa Milošem Miloševićem dugi niz godina kako na arhivističkim i projektima iz istorije, posebno na izadavanju istorijske građe, tako na mnogobrojnim značajnim kulturnim manifestacijama našeg grada.

Sve zbirke dokumenata kojima je rukovodio Miloš Milošević, a posebno zbirke dokumenata „Hajduci u Boki Kotorskoj 1648-1718“, „Ujedinjenje Crne Gore i Boke Kotorske 1813-1814“, „Statut Bratovštine svetog Nikole mornara u Kotoru iz 1463. sa alegatima do 1807, fototipsko izdanje sa prepisima, prevodima i regestima“ i „Statuta civitatis Cathari - fototipsko izdanje originala iz 1616. godine i prevod originala sa naučnim aparatom“ knj. I i II, djela su kapitalnog značaja za crnogorsku historiografiju.

Objavljivanjem zbirki dokumenata, koji su baza, *conditio sine qua non*, za ozbiljno proučavanje određenih istorijskih perioda, bez kojih nema donošenja sinteza niti zaokruživanja tema određenih perioda, dao je ogroman doprinos. Ali , i utvrđivanjem pravila o načinu njihovog objavljivanja, Miloš Milošević ostavio je neizbrisiv trag, teorijski i praktični fundament za dalji razvoj i napredak kako arhivistike tako i historiografije Crne Gore.

I danas, njegovim Pravilima o publikovanju arhivske građe, njegovom stavu o naučnoj komponenti u arhivskom radu i drugim stručnim pitanjima koje je obrađivao i definisao, nema se što dodati. Sve se to uklapa, ili se može uklopiti i u kompjuterizovani moderni pristup savremenoj arhivistici danas. Što je i logičan slijed kada se zna da je Miloš Milošević cijeli svoj radni vijek, bukvalno, radio je do samog kraja svojeg života, proveo i posvetio radu na izvornim dokumentuima, istraživanju građe Kotorskog arhiva, Venecijanskog i drugih evropskih i svjetskih arhiva, učestvovao sa referatima na brojnim domaćim i stranim naučnim i stručnim skupovima, kongresima, provjeravajući tako svoje naučne stavove i rezultate.

Pravilo kojeg se striktno pridržavao u istorijskim radovima, i koje je želio da primjenjuju i drugi, bilo je da „*ne čitaju i tumače dokumente u optici svojih očekivanja*“, što je, jasno nam je, vrlo opasno i po njih na moralnom polju, i po nauku i istoriju na svakom polju. Jer, po Miloševiću, „*arhivski izvori su, u osnovi,*

složena i jedinstvena tkiva života izvjesnog vremena“, pa pravi istraživači, kaže Milošević, „*ispituju ove složene, žive i čudesne cjeline, integralno. Oni iznad svega žele da sačuvaju slojevitost životne istine ...Drugi pak izvlačeći samo žilice, nerve i kapilare koji idu u prilog njihovog mišljenja, vrše svojevrsnu vivisekciju, ubijajući slojevitost života...“*

Dokazan kao vrsni naučnik, svojim ogromnim i raznovrsnim znanjem, (završio je Pravni fakultet, Filološki fakultet-romanske jezike, Srednju muzičku školu, Specijalizaciju iz arhivistike u Parizu, i dr.) sa svojim visokim moralnim i naučnim kredibilitetom, naučnik i čovjek Miloš Milošević ne želi da prihvati kao budućnost razvoja historiografije uopšte, pa ni crnogorske ni regionalne, da „*svaka istorija stvara se nasiljem a piše uz lične stavove istoričara“*.

„*U takav genetski kod čovjeka“*, ja dodajem i hod, Milošević nije želio da vjeruje, i nije vjerovao. Bio je dosljedan istoričar kojemu je cjelina dokumenta, tačnost čitanja i inepretiranja - zakon, koji se ne može, niti smije kršiti.

Pa čak i iz Miloševića muzičara (svirao je u Radio Beogradu, Orkestru Vojvođanske opere u Novom Sadu, povremeno i honorarno Simfonijskom orkestru u Kotoru i Simfonijskom orkestru RT Titograd) i istoričara muzike, ili Miloševića pjesnika (objavio više zbirki poezije), izvire ponekad taj vrsni, ili bolje rečeno – vrhunski arhivista-istoričar. Ali i obrnuto: ne tako rijetko iz takvog istoričara izviri Milošević pjesnik. I sve se to kod njega prepliće i skladno oblikovano transformiše u njegova prepoznatljiva djela, prepoznatljiva stilom, ozbiljnošću pristupa, detaljnom analizom, obiljem podataka iz originalnih dokumenata, uz obavezno precizno navođenje njihove signature, i na osnovu svega toga donesenih zaključaka.

Milošević često, na suptilan i poetski način proširuje pojam dokumenta van šturog okvira definicije propisane teorijom arhivistike, imajući u vidu krajnji cilj: što precizniju istorijsku sliku o svjedočanstvu određenog proteklog vremena koje se, recimo, ogleda i u nekoj srebrnoj votivnoj pločici, i u nekom slikarskom radu i nekom epigrafskom zapisu. Jer i podatak o spašenom životu na nekoj hridi, ili onaj o ispunjenoj želji da se pored preživljenih nedaća ipak uplovi u luku, ljudska je, intimna dimenzija mukotrpnog života pomorca našeg kraja kroz stoljeća, ostala izražena kroz neki izrezbareni detalj votivne pločice. I na njih Milošević skreće pažnju upozoravajući time buduće istraživače na sabiranje svih relevantnih podataka o određenoj temi prije izvođenja svojih konačnih sudova i zaključaka.

Kada bi se izvukli svi korišćeni dokumneti iz radova Miloša Miloševića, bila bi to imponantna zbirka o pošlosti Kotora, Boke Kotorske, Crne Gore.

Imao je izuzetan odnos i poštovanje prema saradnicima, posebno prema mlađima, gradeći im uvijek kroz dijalog i saradnju osećaj ravnopravnosti što je ove podsticalo da šireći stalno krug svojeg znanja to eventualno i postignu. Takvim stavom bio je inspirator da mnogi saradnici krenu njegovim putem.

Veliki humanista, iskreno religiozan, vjerovao je i računao na ljudsko poštenje, istinoljubivost, tolerantnost, ljubav prema bližnjem, poštovanju među ljudima, jer to su bila njegova životna pravila, to je želio, i kad je bio u mogućnosti to je razvijao i kod drugih ljudi.

Pored članstva u brojnim udruženjima Kotora, Crne Gore, Evrope, od samog osnivanja Matice crnogorske Ogranak Kotor, bio je njen član, član Upravnog odbora, dragi i poštovani saradnik, mudri savjetnik.

Pomen samo detalja, iz ogromnog i raznovrsnog opusa Miloša Miloševića, naučnika, kolege, čovjeka, nametnuo se iz straha, da se ovaj tekst šećanja ne pretvori u latinsku izreku: *De mortuis nil nisi bonum*, mada bi detaljnije pohvalno obrazlaganje odgovaralo činjeničnom stanju njegovog djela i ličnosti, ali ne i njegovoj prirodnoj jednostavosti, skromnosti, koju je smatrao ljudskom vrlinom.

Zapisao je nedavno:

„...isto kao što je prolazan ovaj naš ljudski vijek, najčešće je relativno kratka i prisutnost pojedinog istraživača u nauci... ta prisutnost, kao svaki spektakl, traje obično tri čina.

U prvom činu pišete, i vaši autorski radovi, više- manje, čvrsto stoje negdje pri ruci, u prvom planu.

U drugom činu neko citira vas, ali vi silazite u drugi plan „bilješke“ ispod teksta, negdje kod njegove noge, zato obično nazivane sočnim njemačkim terminom „die Fussnote“.

U trećem činu, idući istraživač obično ne navodi više vas, nego samo onoga koji je vas citirao.

A vi silazite u relativni zaborav, negdje ispod te fusnote.

I samo će poneki istraživač osjetiti potrebu da posegne za tim ranijim, zapretanim slojem.

Na prvi pogled to bi ličilo na neku dramu, kada bi nauka bila prvenstveno priča o ljudima-istraživačima.

Srećom, nauka je, u prvom redu priča o traganju za istinom, odnosno pravilno sagledanim procesima razvoja istorijske sudbine čovjeka i društva pojedinih epoha. A istraživači su samo pojedinci koju su, bez obzira na ono uvijek uznemiravajuće i sarkastično Pilatovo pitanje „Quid est veritas“ - tome glavnom cilju više ili manje doprinosili.“

Duboko je moje uvjerenje da naučno djelo Miloša Miloševića neće bit ni u fusnoti niti „negdje ispod nje“, ni na margini, već u centru interesovanja kao neophodni trajni izvor provjerene činjenice za mnoge buduće generacije istraživača, a njegova izuzetna ličnost, trajni izvor nadahnuća njegovim brojnim potomcima ali i svima onima koji su ga poznavali, poštovali i sa njim sarađivali.

Mr Vesna Vičević

MIODRAG MALIŠA MAROVIĆ
(1930-2013)

Prosto je nevjerovatno što je ovaj čovjek krhke građe i nježnog zdravlja stigao da uradi za svega 83 godine svog života. Šta je sve radio i uradio, koliko je toga napisao, gdje je sve boravio, koga je sve poznao. Kao da je živio pet života.

Kuć porijeklom, uvijek i svuda Crnogorac, rođen je prije 83 godine u Paći na Kosovu, maturirao i studirao u Beogradu, gdje je i započeo svoju novinarsku karijeru još 1948. godine.

Bio je stalni dopisnik Tanjuga i Politike iz Moskve, glavni urednik lista Srednjoškolac, Mladosti, Politike expres i Radija Herceg Novi, komentator i kolumnista NIN-a, Politike express, Privrednog pregleda i Pobjede. Autor feljtona u NIN-u, Večernjim novostima, Borbi, Danasu, Pobjedi i Publici.

Objavio je 11 knjiga, vrlo obimnih studija, od kojih su neke objavljene u preko 10.000 primjeraka.

Sumrak staljinizma, Tri izazova staljinizmu, Balkanski džoker - Albanija i Albanci, Dvotomna Saga o Kućima, Trilogija o Politici, posebno zapažena knjiga posvećena liku Veljka Milatovića.

Sa dužih novinarskih turneja, objavio je seriju putopisnih zapisa iz Vijetnama, Kine, DR Koreje, Kolumbije, Perua, Paname, Meksika i SAD.

Kao i mnogima od nas teško mu je palo sve ono što se dešavalo na jugoslovenskim prostorima krajem osamdesetih i tokom devedesetih godina prošlog vijeka.

Sa neviđenim žarom i optimizmom podržao je Savez reformskih snaga Anta Markovića, a poslije izbora u Crnoj Gori 1990. godine bio je inicijator formiranja i prvi predsjednik Saveza reformskih snaga crnogorsko primorje. Mališa je bio i jedan od inicijatora 1992. godine objedinjavanja manjih partija socijaldemokratske orijentacije i nakon objedinjavanja 5 manjih partija postao je prvi predsjednik SDP-R-a koja je od juna 1993. godine ojačana i pristupom Socijalističke partije Crne Gore i tako konačno osnovana SDP.

Bez obzira na godine i bolest Mališa nije gubio nadu. Vjerovao je u dan snova – u dan kada će Crna Gora postati nezavisna država. Bio je pravi borac u svim izborima i doživio je taj nezaboravni 21. maj 2006. i mnoge druge datume koje je sanjao.

Imao je sreću da je u Herceg Novom imao podršku mnogih časnih i poštenih saboraca. Ali posebno treba istaći njegovo društvo sjajnih veterana pokojnih Veljka Milatovića i Milana Vukasovića i danas dobrodržećeg Vuka Dragaševića.

Takvi ljudi su čuvali i sačuvali obraz i čast naše Crne Gore.

Ostao je do kraja odan i Socijaldemokratskoj partiji i socijaldemokratskoj ideji i svojoj Crnoj Gori.

Ostao je vjeran svom pacifizmu, osjećaju pravde i tolerancije.

Bio je član Matice crnogorske od osnivanja, prvi predsjednik njenog Ogranka u Herceg Novom i učesnik u izradi programa *Crna Gora pred izazovima budućnosti*.

Bio je istovremeno i Kuč i Novljanin i Beograđanin i Jugonostalgičar kao mnogi od nas, ali iznad svega građanski orijentisani Crnogorac bez ostatka.

Mnogo smo voljeli Mališu, učili od njega, nastojali da pomalo ličimo na njega, ali jedan je bio Mališa. Neponovljivi Mališa Marović.

Jusuf Kalmperović

LABUD ŠLJUKIĆ
(1957-2013)

Labud Šljukić je rođen 1957. godine u Nikšiću, đe je završio osnovnu školu i Gimnaziju, a Pravni fakultet u Skoplju. Advokatski ispit položio je u Beogradu. Šest godina je radio u nikšićkom Osnovnom sudu kao istražni sudija u krivičnim parnicama, da bi potom prešao u advokaturu.

Za predsednika Skupštine opštine Nikšić izabran je 16. septembra 2003. godine, tu funkciju obavljao je do izbora 2005. godine, a zatim se vratio advokaturi.

Labud Šljukić je jedan od osnivača Ogranka Matice crnogorske u Nikšiću (1995) i njegov prvi sekretar.

Šljukić je bio član Liberalnog saveza Crne.

Sahranjen je na mjesnom groblju u selu Bršno kod Nikšića.

P. N.

